

TÁRSADALOMTUDOMÁNY

A MAGYAR TÁRSADALOMTUDOMÁNYI TÁRSULAT
FOLYÓIRATA

SZERKESZTI

SZOMBATFALVY GYÖRGY

XV. ÉVFOLYAM
1935

BUDAPEST

SZABADJOG ÉS SZOCIOLÓGIA.

I. Az élet és a jogi formák harca.

Az élettől való eltávolodást, a valósággal való ellentétességet az emberi kultúra egyetlen szülőttének sem rójják fel annyiszor és annyira, mint a jogtételek világának, amely a formába öntött, a tételes jogot: a törvényt és a szokásjogot foglalja magában. Ez első pillantásra meglehetősen sajtáságnak látszik. Hiszen seregestül lehet felsorolni olyan szabálycsoportokat, amelyek az étellel a legel vontabb jogtételnél is kevesebb közöséget mutatnak (pl. irodalom-esztétikai szabály világ). Hát akkor nem csodálatos az az «elsőség», amelyet a *jogtételvilág* az élettől elvontság panasz-könyvében «élvez»? De egy ténykörülmény figyelembevételével azonnal megmagyarázódik ez a jelenség. Azoknak az ú. n. absztrakt szabályvilágoknak és tudományoknak az élettől elvontsága miatt senki panaszt nem emel, mert hiszen az senkinek nem fáj, tekintettel arra, hogy ezek a tisztán értékelő megállapítások a valóság-síkra le sem vetítődnek. Ezzel szemben a jogtétel-világ szabályainak természetében éppen az a sajtáságos, hogy reális étetalakzatok ítéldnek meg azok szerint, konkrét ételételőfordulások sorolhatnának a jogtételek alá. És az uralkodó jogpozitivizmus dogmája szerint jog csak az, amit a törvényhozó akar: a tételes jog. Következőleg a bíró szerepe egy jogot ismétlő funkció s a jogalkalmazás módszere szillogisztikus, amelyben az előforduló étetalakzat: a jogeset a főtétel, a jogszabály az altétel és az Ítélet a konklúzió. S ha a szillogizmusban szereplő jogeset és jogtétel egymást tökéletesen nem fedik, akkor a valóságnak és az absztraktnak ez az elhajlása már fájó érdekeket érint, mert a jog nem tudósok játékszere, hanem élet és halál bírása, vagyionok sorsának eldöntője. Márpedig a formába öntött jog és az élet természetének alapvető különbözősége miatt ezek az elhajlások szükségképeniek: a forma merev, mozdulatlan, az élet pedig hullámzó, mindig újabb és újabb változatokat termel ki magából, amelyeket a forma nyomon nem követhet. Itt a titka annak, hogy a tiszta logikai módszer miért távolodik el oly végzetesen az élet adottságaitól.

De vájjon milyen módszer lesz akkor képes utánasimulni az élet alakzatainak? Megvesztegetően kézenfekvőnek látszik a felelet: az élet módszere, a kauzális szociológiai módszer. De a szociológiai módszernek a beállítása sem az életnek és a jogtételnek az összeegyeztetése, hanem ellen-

kező irányú megisméltése a pozitívista módszer egyoldalúságának. Ez a módszer az esetnek, a kauzális valóságnak a világát ragadja meg maradék nélkül, de értelmetlenül áll meg a jogi kultúra másik pólusa: a normavilág előtt.¹

Minden egyoldalú módszerei beállítás, legyen az akár normatív, akár szociológiai, alkalmazhatatlanná válik egy oly bonyolult kultúrjelenség vizsgálatánál, mint amelyet a jog világa jelent. Á a jog is, mint minden kultúrjelenség, egy sajátosan kétpólusú jelenség,² amelynél az egyik pólus a normavilágban, a másik a valóságvilágban van (pl. bizonyos értékelő szemlélet nélkül Michelangelo szobra: a valóság csak egy kötőmb). Legyen szó akár jogmegismerésről, akár jogalkalmazásról, az életnek és a normának valahogyan való együttartása marad mindig a helyes módszer titka. Egy ilyen módszert dolgozott ki *a szabadjogi irány*, amely kétpólusú annak ellenére, hogy a «szociológiai jogtudomány» jelszava van zászlajára írva. A módszer alapvonása a valóságnak és az értéknek az egymáson való szemlélete, csak éppen hogy az elemek közül a szociológiai adattömeg a túlnyomóbb. Ez magyarázódik az irány gyakorlatiasabb beállítottságából, aminthogy egy elvontabb szabadjogi értéktanban a hasonlóan kétpólusú szemléletben a szociológiai elemek mellett a normatív elemek lennének, a túlnyomóbbak. Tehát az élet és a jogi formák ellentétének kiengesztelésére a helyes módszer alapelve nem az, hogy «csak szociológia», hanem «szociológia is», amelynek a *szabadjogi* gondolat csak egy variánsa: «a normatív mellett *hangsúlyozottabban* szociológiai» módszer.

II. Alapvető jellemvonások a szabadjogi iskola arculatán.

Aki a szabadjogi irány ismertetésére akar vállalkozni, annak el kell készülnie egy roppant nagy és roppant heterogén irodalomtömegre, amelyben a szabadjog divatos jelszava alatt a legkülönbélebb jellegű és értékű ideák adták a jogászvilág tudtára. Talán a szabadjogi irodalomnak ez a sokszor szinte kaotikus zűrzavara adta meg elsősorban alapját azoknak a kedvezőtlen kritikáknak, amelyekben a szabadjogi irány oly sokszor részesült.³ Pedig e káoszon túl, a szabadjogi irány értékes megnyilatkozásaiban oly nagyvonalú elgondolásokra bukkanhatni, amelyek nemcsak magát az irányt teszik a jelenkor egyik legnagyobb jelentőségű jogi megmozdulá-

¹ Példája ennek *Ehrlich* jogszociológiai módszere, *Grundlegung der Soziologie des Rechts*, 1913, aki csak a valóság-síkot szemlélvén a primitíven tiszta szociológiát űzi: csupán tényeket leíró, szabályok nélkül s mint ilyen jogalkalmazási célokra alkalmatlan. Hasonló beállítás *Kornfeld*, *Soziale Machtverhältnisse*. 1911.

² *Horváth*, *Die Grundlagen der «Universalistischen Metaphysiko in der Rechtsphilosophie* Julius Binders. *Ztsch. f. öff. Recht* 1926 (VI. Bd.), 115 o.

³ Csak példaképen *Somló*, *Jur. Grundlehre*, 1926, 114—122. §§-ok. *Gény*, *Méthode d'interprétation & sources en droit privé positif* 1931, kül. 401—403. o. *Moór*, *Bevezetés a jogfilozófiába*. 1923. 40—43. o. *Alf Ross*, *Theorie der Rechtsquellen*, 1929, 184—191. és 316—349. o. és legújában *Fees*, *Die Krisis im Recht*, 1931, kül. 35—36. o.

sává, hanem amelyek — mint ezt majd lenn megmutatjuk — a jelenkor egyéb nagy jogelméleti irányainak is alapjait szolgálták. De a szabadjogi irány igazi értékének felfedezéséhez múlhatatlanul szükséges a heterogén részek leválasztása és egy homogéne egységes szabadjogi gondolatömege megtalálása. Ennek a kiváló munkának egyetlen biztos módja a szabadjog helyesen értelmezett alapgondolatának felkutatása és annak megtalálása után a konzónáns gondolatoknak az alapgondolat köré való gyűjtése.

De mindezen kutatásainkat meg kell előznie egy általános jellemzésnek, amellyel legalább egészen általánosságban elhatárolhatjuk azt a gondolatömeget, amelynek alapgondolatát keressük: a szabadjogi irány még oly heterogén irodalmában is fel kell fedeznünk egynéhány általánosan jellemző vonást.

Az első, a szabadjogi irány egészére vonatkozatható kérdés lehet: a szabadjogi irány életkora. De az erre adható válasz már erősen bizonytalan, lévén születési évének megállapítása körül nagy vita. *Kantorowicz* ugyan a saját, *1906-ban* megjelent röpiratától, amely «Der Kampf um die Rechtswissenschaft» címet viselte, számítja a szabadjogi irány megszületését¹, de ez már inkább egy kialakulófélben levő gondolatmozgalomnak programját foglalta írásba. Maga a közvetlen megindulás inkább számítható *Ehrlich*, «Freie Rechtsfindung und freie Rechtswissenschaft» című, 1903-60; megjelent dolgozatától, ahol maga a «szabadjog» elnevezés is megszületett. Sőt már *Bülow-nak* 1885-ből és *Ehrlich-nek* 1888-ból való írásai-ban² is felszillamlík a szabadjogi gondolat, de ezek inkább csak megsejtési a később időszertüvé váló problémának. A születési idő tehát *az igoo-as évek legeleje*, amely sajtáságosan összeesik a Német Polgári Törvénykönyv (a BGB) születésével s hogy azzal valóban szoros okozati összefüggésben is áll, azt a későbbiekben fogjuk igazolni.

Egy következő általános vonás: a szabadjogi irány állampolgársága *német*. Német, mégpedig nemcsak azért, mert irodalmának 99%-a az, hanem azért is, mert speciálisan a német viszonyokból, a német elméleti és gyakorlati jogászat hátrányos aberrációjából, annak megkorrigálására született.³ Különösen megkülönböztetendő a német szabadjogi irány a francia *Gény-féle «libre recherche scientifique-iránytól»*, amely a német iránnyal körülbelül egyidejű, problémafelvetésében és eszmemenetében is nagyjában hasonló, de amely két irány semmi jelentős hatással nem volt egymásra. S amellett, hogy függetlenek egymástól, mély külső és belső különbözőségeket is felmutatnak. A külső különbség az, hogy míg a francia

¹ *Kantorowicz*, Aus der Vorgeschichte der Freirechtslehre, 1925, 5. o.

² *Bülow*, Gesetz und Richteramt, 1885. *Ehrlich*, Lücken im Recht, Jur. Bl. 1888. Még előbb *Adickes*, Zur Lehre von den Rechtsquellen, 1872.

³ Természetesen ezzel nem áll ellentmondásban az, hogy angol jogi hatások az irány kialakulásában erősen észrevehetőek. *Fuchs* «Richterkönigtum»-ánál is az angol bírő az ideál és *Kantorowicz* is *Bacon-tói* származtatja a joghézag teóriát.

⁴ L. *Gény* i. m. és Science et Technique en droit privé positif. 4 köt. 1914—1924.

szabad kutatási irányt csaknem kizárólagosan egy nagyszabású egyéniség: *Gény* jelenti a maga legfinomabb részletekig kidolgozott munkáival, addig a német irány ezer apró mozaikból tevődik össze egy korántsem oly egységes képpé. De talán éppen ezért a német irány gyakorlati kihatása sokkal szélesebbkörű, míg *Gény* tana a gyakorlatra nem volt a kívánatos befolyással. A belső különbözőség pedig a problémamegválaszolások színezésében rejlik. *Gény* a jogász kezébe, igaz, hogy lehetőleg objektíve meghatározott, de mégis csak főképp *metafizikai* eszközöket ad: a «*donné*», a «*Juste objectif*», amely pedig a jogász legfőbb irányítója és eszköze, *Gény* szavai szerint is körülbelül a természetjog alapvető fogalma, mégpedig a természetjognak *abszolút-metafizikai* elképzelésében.¹ Ezzel szemben a szabadjogi irány, amikor a törvénykönyv normái mellett a bírónak más munkaeszközeit is megjelöli, azok elsősorban és túlnyomóan *szociológiai* jellegűek, de ha szubszidiáriusan természet jogiak is, akkor is csak *relatív-konkrét* természetjogi megfontolások (pl. a jogszabály céljához viszonyított *aequitas*).²

Még egy oly jellemvonást találunk, amelyet a szabadjogi irányhoz sorolható munkák akármelyikén felfedezhetünk: a *probléma-meghatározás közösségét*. Jelöljék meg ugyanis a problémát akár úgy, hogy «helyes-e a törvény-jog elve», akár úgy, hogy «milyen faktorok építenek fel egy bírói ítéletet», akár úgy, hogy «milyen forrásból meríthet a bíró akkor, ha a jogot alkalmazza», stb., más szavakkal kifejezve a probléma mindig egy és ugyanaz: *mi a fogalkalmazás módszere?* S íme ez a harmadik jellemvonás mutatja meg egész sajátosan egyik vonatkozásban azt a hatást, amelyet a szabadjog — amint jeleztük — a jelenleg erejük teljében lévő vagy most emelkedő legmodernebb jogszemléletekre gyakorolt. Mert hiszen hogyan lehet az, hogy a leggyakorlatibb jogászok mellett (Fuchs, Pattai stb.) a legelméletibb tudósok (pl. Kantorowicz, Peretiatkowicz, Sinzheimer)³ is a leggyakorlatibb jogi módszernek, a jogalkalmazás módszerének felfedésével foglalkoznak? Ezen kérdésnek a megválaszolásában bennrejlnek a szabadjogi irány egyik legnagyobb jelentőségű eredménye: a *fogelmélet megmentése*.

Közvetlenül a szabadjogi irány megindulása előtt, 1892-ben *Bergbohm*, a *Jurisprudenz und Rechtsphilosophie* írója, már elfűjhatni vélte a jogelmélet gyászindulóját: a jogelmélet, a jogtudomány «Aber»-je és «Indessen»-je menthetetlenül el fog bukni a mindent elsöprő pozitív joggal való küzdelemben (i. m. 398. o.). S az utolsó órában jött a szabadjog, amely megmutatta, hogy semmiféle harcról nincs itt szó gyakorlati jogászat és jogelmélet között. Ha harcról lehet szó, az közös, vállvetett harc közös célokért, ahol együtt küzd a legelméletibb tudós és a leggyakorlatibb ügy-

¹ *Gény*, Science etc. no. 160—161.

² *Kantorowicz*, Legal Science. A Summary of its Methodology. Ford. Patterson, Columbia Law Review, 1928. 696. o.

³ Irodalmat l. jegyzetek és in fine.

véd vagy bíró. A szabadjog mutatott rá elsőnek arra, hogy a jogelmélet és a gyakorlati jogászat nem két külön, végzetesen ellentétes világ, hanem egy és ugyanazon világnak egymást kiegészítő általános és különös része. Mert hiszen egy általános jogforrástan, vagy egy még általánosabb jogtan felépítőjének egyetlen lehetséges kiindulópontja a gyakorlati jogász által alkalmazott illetőleg alkalmazandó jogforrások vizsgálata lehet. Gyökerelesen megváltozik egyrészt az általános jogforrástan akkor, ha a bíró a tételes törvény mellett más jogforrásból merít, másrészt pedig ezen új jogforrások beleilleszthetése teljesen megváltoztathatja a jog legáltalánosabb fogalmát. Ezen egymásbafonódás meglátása, a szabadjog által felfedezett *relativizálása* a jogelméletnek és a gyakorlati jogászainak megmentője és legtermékenyebb eszmeformája lett a ma jogfilozófiájának. *Hans Kelsen* tiszta jogtana,¹ amely a legújabb időknek kétségtelenül legnagyobb hatású jog- és államszemlélete, ugyanennek a felismerésnek a legvégsőig, sőt azon túl abszurd következményekig vitt végiggondolása. A jogelmélet és a jogtudomány, a jognormatan és a jogvalóságtan módszere szerinte oly szorosan összefügg egymással, hogy nemcsak ugyanaz a kettő, hanem egyenesen a jognormatan, a tiszta jogtan a jogvalóságtan módszere. A jognormatan a jogvalóságtnak nemcsak általános része, hanem annak formája, amelybe a jogvalóságtnak beleillik. S most jön az abszurd következmény: a jognormatan nemcsak formája a jogvalóságtnak, hanem annak szükségképeni előfeltétele, amely nélkül jogvalóság-megismerés nem lehetséges. A tiszta jogtan független a jog valóságától, míg a jogvalóságtan nemcsak hogy nem független a jognormatantól, hanem anélkül egyáltalában nem létezhetik. Itt az alapgondolat logikai túlerőltetése mögött egy sajátos inverziós eljárás bújik meg, amely erősen alkalmas arra, hogy *Kelsen-re* *kryptoszociológus*, titkos szociológus bélyeget üssön. Amikor *Kelsen* megépítette a tiszta jogtant, azt a formát, amelybe a jogvalóságnak bele kell férnie, akkor feltétlenül a jogvalóságra kellett tekintettel lennie, nehogy szűk vagy bő legyen a forma. S amikor a forma elkészült, *Kelsen* hirtelen eltagadta a jogvalóság segítségül hívását és kijelentette, hogy ez a forma a valóságtól függetlenül épült fel, sőt mi több: ez szabja meg a jogvalóság határait s teszi ezzel lehetővé egy jogvalóságtudomány létezését. *Kelsen* tehát ténylegesen felhasználta a szabad jogtan által felfedezett relativitását a jogelméletnek és a jogtudománynak, de utólag elméletileg azt a jogtudománynak a jogelmélettől való egyoldalú függésévé varázsolta át.

Ennek a bűvészkedésnek átlátszóságából, mondhatni naivságából levonta a következményeket a legújabb jogi módszer, amely *Rumpf*-nál még határozatlanul tapogatózva, *Horváth-nál* már kiteljesedett formában

¹ Rendkívül termékeny irodalmi munkásságából kiemelkedik *Allgemeine Staatslehre*, 1925.

rajzolódik elő¹: *a synoptikus módszer*. Ha belátjuk annak a szabadjogi meglátásnak igazságát, hogy a jogelmélet és a gyakorlati jogászat különbsége az általános és a különös relatív különbsége, akkor a kettő munkaeszközére: a módszerre ugyanez áll. S ha előfeltételi viszonyról, kiindulóponttól beszélni akarunk, akkor az semmiesetre sem lehet a levegőben meg nem konstruálható jogelméleti módszer, hanem a szemünk előtt adott, tényleg létező gyakorlati jogászai módszer. S ha azt felfedtük, hogy a gyakorlati jogászat módszere a jogeset és a jogtétel együttnézése, synopsisa, akkor az elemek eláltalánosításával megkapjuk, hogy a jogelmélet módszere: *a jogvalóság és a jogi érték synopsisa*.²

III. A szabadjogászok alapgondolata.

A szabadjogi irány legáltalánosabb jellemvonásainak felvázolása és a legmodernebb jogszemléletekkel való lélekkonkságának kimutatása nyújtott számunkra egy oly általános tájékozódást, amelynek alapján már elindulhatunk a következő, sokkal nagyobb elmélyedést igénylő vizsgálatok lefolytatására: a szabadjogi irány *alapvető, központi gondolatának* megtalálására. A probléma-felvetést már az eddigiek során megismertük (mi a jogalkalmazás módszere?) s az erre adandó általános Válasz lesz éppen az alapgondolat, amely éppen ezért szervesen összefogja az egész szabadjogi gondolatösszeget. Az alapgondolat helyes megragadásának nagy fontossága nagy körültekintést igényel: a sokféle fogalmazás, az irodalom tarka összevisszasága miatt az egyedüli lehetséges helyes út, amelyen haladhatunk: a történeti miliőbe való helyezkedés. Fel kell kutatni azokat az előzményeket, amelyek a módszertan kérdését egyáltalán felvetették, azokat a helytelen irányokat, amelyeknek korrektívuma akart lenni a szabadjogi gondolat.

A történelmi miliőnek a megrajzolása a szabadjogi irány megindulását megelőző egy évszázaddal kezdődik: a történeti iskola megszületésével.³ *Savigny*⁴ keltette életre ezt a történeti iskolát, amely helyesen értette meg az idők szavát: a természetjog lealkonyulását és a pozitív jog hajnalhasadását, de — noha jót akart, pozitív jogtudományt akart — megteremtett az előző kor *normatív* természetjoga helyébe egy *kauzális* természetjogot. S ezzel *Savigny* természetszerűleg nem a pozitív jog felé való tisz-

¹ *Rumpf*, Die Methode der Rechtswissenschaft. Wirtschaft u. Recht 1923 és Rechtswissenschaft als Sozialwissenschaft? 1929, kül. 25—28. o. L. rendszeresen *Horváth* i. m. és Hegel und das Recht, Ztsch. f. öff. Recht, 1932, 53—68. o. És ugyanő: Bevezetés a jogtudományokba, 1932. 73—75. o. Ugyanő: Rechtsphilosophie, Berlin-Grunewald, 1934.

² *Horváth*, Hegel etc. 53—68.

³ Kiváló ismertetés *Landsberg*, Geschichte der deutschen Rechtswiss. 191, II. köt. passim. Továbbá *Kantorowicz*, Volksgeist u. hist. Rechtsschule, Hist. Ztsch. 1911—12. és ugyanő: Was ist uns Savigny, 1912.

⁴ System des heutigen römischen Rechtes, 1840. Kül. 7—9, 12—15, 46, 50—51. és 59. §§-ok.

tulást segítette elő, hanem csak a káoszt nagyobbította, őt nemcsak hogy minden pozitív jogásztól szükségképen elválasztotta természetjogias szemlélete, hanem egyáltalán minden jogásztól elválasztotta a jog normatív szellemével meg nem férő kauzális-történeti szemlélete. Savigny-val a jogtudományba a *hisztorizmus* tört be: a gondolkodásnak az az egyoldalúsága, amely egy tudomány tárgyát kizárólag történeti kezelés tárgyává teszi. Mi választja el tehát a jog normatív szellemét megértő jogászt Savigny-től, a történésztől? Míg a jogász számára a jog érvényes normák összesége, amelyeket rendszeres összefüggésükből, céljaikból kell szemlélni, addig a történészre a jog egy tény, amelyet mint minden más tényt okaiból (pl. a törvényhozó szándékából), tehát a múltból, történeti-kauzálisán kell vizsgálni. A jogász számára a jog egy cselekvési feladat, a jogdogmatika egy praktikus tudomány, amelynek célja végsőleg az, hogy a valóság eseteire alkalmazzák. A történész számára pedig a jog tisztán csak a megismerés tárgya: a jogtudomány egy tisztán elméleti tudomány.¹ Ilyen gondolatmenet következményeképpen lett a jogász egy pusztán felismerő, kauzális összefüggéseket kereső, minden értékelést elutasító, minden teremtő erőt nélkülöző eszközzé (ez az ú. n. *Werkzeugdogma*). S miért természetjogi a történeti iskola, mikor a valóságos, a létező jogot, a tényt vizsgálta? Természetjogi lett, mert a kauzális vizsgálat azzá tette. A történeti okokon való visszakövetkeztet és eredménye az lett, hogy Savigny-ék nem a történetileg kifejlődött római jog, hanem a justiniánuszi római jog alkalmazását hirdették. Ez a római jog pedig az újonnan kialakult joggal szemben egy természetjog lehetett csupán. A történeti iskola purizmusa egy rég letűnt világ jogának alkalmazását hirdette: egy iskola sem taposta úgy lábbal a történeti jogot, mint éppen a történeti iskola. Itt vannak a gyökerei annak a *Bergbohm* által a jogelméletre végzetesnek jelzett folyamatnak, amelyben a teória és a praxis két külön világgá válik el egymástól: *a jog elkülönül az élettől*, s tovább él papiroséletet. Mert a fejlődés további vonala oda vezetett, hogy a történeti iskola lassan elvesztette történeti-kauzális színezetét, és a justiniánuszi kódexekből, az élet zajlásától távol élő szobatudósok agyából, innen-onnan egy *fogalmi világ* keletkezett. És jogtudós csak az volt, aki e fogalmi világ papiros figuráit helyesen tudta tologatni, azokat helyesen kombinálta, variálta és permutálta, aki a logika eszközeivel a papiros figurákat minél több és furesább alakba tudta gyúrní. Ez volt a *Begriffsjurisprudenz*, a fogalmi jogtudomány. S mindez azért, mert ezt úgy kívánta az akkori német *idealizmus* szelleme: legyen a jogtudomány is, mint minden más tudomány autonóm, a maga fogalmainak logikai birodalmában éljen, függetlenül az életnek minden kauzális-teleológikus vonatkozásától. De míg az autonóm szemlélet elve nagyon gyümölcsöző volt más tudományok terén, a jog világában, ahol minden arra irá-

¹ Ezt tartja a hagyományos módszer eredendő bűnének *Gnaeus Flavius*, *Der Kampf um die Rechtswiss.* 19—22. o.

nyúl, hogy a normatív tételek a kauzális világban konkretizálódjanak, ez a hatás életelő volt. És sajtáságosan ugyanez, a jogtudomány autonómiájának a gondolata tért ma vissza *Kelsen* tiszta jogtanában. De — amint már megmutattuk — ez a tiszta jogtan egy mondvacsinált tiszta jogtan, amelynek utóbb előfeltételnek feltüntetett formáit előzőleg a reális élet tekintetbevételével alakították ki: s éppen ezért életképes a tiszta jogtan. De abban a pillanatban, amelyben a kelsen tiszta jogtan igazán tisztává válik, amikor egy légmentesen elzárt szobában megírható a jog egész tudománya, akkor az éppoly életképtelen, mert az étellel közösséget nem mutató természetjoggá, abszolút, fogalometikai tudománnyá válik, mint a fogalmi jogtudomány.

Még nem az lett volna a legsúlyosabb következmény, hogy a jogelmélet és a dogmatikus jogtudomány a maga alkotta logikai természetjogában tobzódva, *Bergbohm* jóslata szerint a normális élet mögött lassan elhalt volna,¹ hanem az érintett már sokkal vitálisabb érdekeket, hogy az iránya a gyakorlati jogászatot is megfertőzte és a folyton változó életet is belekényszerítette a magacsínálta papírformákba. így adódott elő az, hogy egy komoly német bíróság annak, aki tévedésből egyszerre két személynek adott el egy dolgot, és az árueladás után tönkrement, a vételárat mindkét személytől megítélte. Hogy a felsorolható, szinte tragikomikusán festő példák százaiból éppen ezt ragadtam ki, ennek oka az, hogy ez a példa azóta jogtörténeti jelentőségűvé vált: ennek jogérzet-ellenessége térített meg egy nagy elmét: megtérítette *Ihering-et*.² *Ihering-gel* ez az eset megértette az egész irány nevétségességét és meddőségét. A legkristályosabban tiszta logikai levezetés sem ér annyit, hogy miatta az alperes akár egy fillérrel is megkárosíttassék: nem *az élet van a fogalomért, hanem a fogalom az életért*. És *Ihering* a nagy elmék zsenialitásával rátalált a hiba nyitjára is: helytelen a jogtudomány módszere. Ez a meglátás valóban egészen zseniális volt, mert valami egészen új szempontot vitt bele a jogtudomány vizsgálódásaiba: megteremtette a *módszertan* problémáját. Módszer ugyan volt *Ihering* előtt is abban az értelemben, hogy mai módszertani tudásunkkal meg tudjuk állapítani a 80 év előtti fogalmi jogászokról, hogy azok egy sajnálatosan tiszta normatív módszerrel éltek, de maguk a fogalmi jogászok ezt annak idején nem tudták. Végezték a maguk megismerési munkáját, és erről a munkáról egy bizonyos idő múlva le lehetett olvasni a módszert, ha ugyan volt módszer a munkában. S ezt a sorrendet fordította meg *Jhering*: előbb kell megállapítani a munkamódszert és azután következhetik a munka. Ennek az igazságnak a felismerésével tette *Ihering* a jogi módszertant a jogtudomány alaptudományává, s *Ihering* óta indultak

¹ L. ehhez *Stemberg*, I. v. Kirchmann und seine Kritik der Rechtswiss. 1908. 16. és k. o.

² *Ihering*, Beiträgen zur Lehre von der Gefahr beim Kaufkontrakt. 1859. L. még *Kantorowicz*, *Ihering's Bekehrung*, Deutsche Richterztg. 1914.

meg mind a mai napig a módszertan jegyében a legjelentősebb jogfilozófiai irányok. S amilyen mesterien rátalált a problémára, époly meglátással oldotta is meg azt. Módszerének vezető gondolata az, hogy a jogtudománynak kizárólagosan a normatív síkra való beállítása elégtelen, mivelhogy a jog lényegéhez hozzátartozik annak a valóság-síkban való konkretizálódása. A jogász munkaanyagában a normatív elem az absztrakt törvény, amelynek vizsgálata az érték-síkban történik a törvény célja által temperált logikával. Ez utóbbi annyit jelent, hogy a törvényből csak azokat a következtetéseket vonjuk le és csak addig a határig, amelyek és ameddig azok a törvény céljaival nem ellentmondók.¹ A munkaanyagban a másik elem a gyakorlati eset, amelynek a vizsgálata pedig a valóság-síkban történik a következőképpen: tekintettel arra, hogy minden jogeset bizonyos érdek-feszültség, érdek-elhelyeződés, ezen érdekeket és azok elhelyeződését kell szociológiai kutatásokkal megállapítani. S maga a bírói döntés nem egyéb, mint a jog céljára való tekintettel az érdek-elhelyeződésben bizonyos eltolódások, áthelyezések előidézése, amely új érdek-elhelyeződés alkalmas az absztrakt törvényben kifejezett cél megvalósítására.

Iheringnek ezen nagyszabású gondolatai jó pár évtizeddel előzték meg saját korukat és következőleg ugyanannyival vitték volna előre a jogelméleti gondolkodást és a gyakorlati jogászat fejlettségét, ha alkalmasabb időben íródtak volna meg. De *Ihering* a maga eszméit római jogi könyvekben hintette el: hatalmas munkái mind római jogi alapon épültek fel. Márpedig az akkor egységesült és bámulatos előretörést mutató németiség nagy célja volt a német jog kodifikációja, lerázása a római jognak, amely mégis csak — ha sokszor névleg is — egy idegen kultúrán való élőködést jelentett. S épp ezért az a vélemény alakult ki *Ihering* műveiről, hogy azok egészen kiváló könyvek, de nem aktuálisak, mert római jogiak. És nem ismervén fel a lokális vonatkozások mögött az általános jellegű irányelveket, a többi római jogi könyv mellé «ad acta» tették *Ihering* munkáit azok a jogteoretikusok és gyakorlati jogászok, akiknek bibliaként kellett volna azokat forgatniok.

Egy valaki húzott hasznot *Ihering* időelőtti feltűnéséből és elmúlásából: a *szabadjogi iskola*, amely egyrésztől sosem keletkezett volna *Ihering* ideái nélkül, de másrésztől sosem tűnt volna fel *Ihering* egyénisége mellett. De így, a körülmények sajátságos alakulása folytán, ugyanazt a harcot amelyet *Ihering* megkezdett a kodifikáció előtti korban az uralkodó módszerrel szemben, folytatta tovább az új, de hasonló módszertani hibákkal születő korban a szabadjogi irány. így érthető tehát, ha *Iheringhez* jártak iskolába az összes szabadjogászok, akár bevallották azt, mint *Kontorowicz* és *Ehrlich*, akár tagadták, mint Ernst *Fuchs*. Úgy történt, hogy a szabadjogászokon keresztül *Ihering* gondolatai mégis irányítóivá váltak a mód-

¹ Geist des römischen Rechtes. 1906-os k. passim, kül. 3 —60. §. Der Zweck im Recht, 2. ks. kül. 438—452. o.

szertani fejlődésnek, csakhogy az új köntösbe öltözött hibákkal szemben új formájú megoldásokkal.

Hogyan festenek mármost ezek a megváltozott formák? A kodifikáció előtti fogalomimádat átalakult törvényimádatává. A bíró most is éppoly logikai gép, mint volt, csakhogy most a BGB van a kezében, s annak absztrakt tételei közé kell beszorítania az ezeralakú életet. A törvénnyel kell eldönteni minden esetet, ami a jogelmélet nyelvére lefordítva annyit jelent: *jog = tételes jog, formába öntött jog, a jog logikailag zárt egész*. Ezen új formájú, de lényegileg a régivel azonos módszertani hibával szemben egy új formájú antitézist kellett állítani. A jognak az életet tökéletesen fednie kell, amely azonban nem lehetséges akkor, ha a jog csak egy formába öntött test, mert a forma és az élet természete alapjában különbözik.¹ Az élet változó, cseppfolyós, a forma merev, mozdulatlan. Ha tehát a jog az életet követni akarja — márpedig ez a helyes jogalkalmazás titka, — akkor az étellel egy cseppfolyós joganyagot kell szembeállítani, amely formátlan és éppen ezért ezer formája lehet. Ez a cseppfolyós joganyag, amelynek a formába öntött jogot ki kell egészítenie: a *szabadjog*. így tehát a jog logikai zártságával szembehelyezett antitézis, amelyben végre rátaláltunk a szabadjogi irány alapvető gondolatára: *jog = formába öntött jog + szabadjog*.²

IV. A szabadjog szükségképpenisége.

Az alapgondolat megtalálása lényegesen könnyebbé tette további feladatunkat, minden további probléma az alapgondolat körül csoportosul, abból sarjad ki, s az alapgondolat egysége és érthetősége biztosítja a további fejtegetések egységét és érthetőségét. Maga az alapgondolat legfeljebb egy vonatkozásban szorul megvilágításra, amely nem is annyira megvilágítás, mint inkább terminológia-magyarázat. Az a szabadjog, amely a formába öntött jogot kiegészíti, semmiesetre sem természetjog, hanem *pozitív jog*. A szabadjogi iránynak éppen az a célja, hogy azokat a szabadjogi forrásokat (1. lenn), amelyeket természet joginak tartottak, de amelyeket ténylegesen alkalmaztak, nyíltan besorolja a pozitív jogba és ezzel mintegy legitimálja a szabadjog használatát.³ (És a szabadjogi irányra fogták rá, hogy az anarchizmussal árul egy gyékényen!) Az elhelyeződés tehát a következőképpen fest: a természetjog szembenáll a pozitív joggal, amelyen belül, nem egymással szemben, hanem egymást harmonikusan kiegészítve foglalnak helyet a formába öntött jog és szabadjog.

Az eképpen megvilágított alapgondolatból kisarjadó első problémát

¹ Jung, Das Problem des natürlichen Rechts. 1912. 4. o.: örökös ellentét van a jog-szabály és a jogtétel között.

² A legtisztábban formulázta ezt a gondolatot Kantorowicz, Aus der Vorg. etc. 5. o.

³ Gnaeus Flavius, i. m. 10—12. o.

a következő megfontolások eredményezik. Az alapgondolat nem valami önmagából abszolút evidenciával bíró igazság, hanem egy tézissel szembe-helyezett antitézis, amelyet meg kell indokolni. Az indokolás rendkívül egyszerű: a tétel helyes, mert *szabadjog szükségképpen van*. Csakhogy ez a válasz egészen formális jellegű, amelyet magát is meg kell okolni. A formából öntött jogon kívül miért foglal helyet szükségképpen szabadjog is a pozitív jogon belül? Mert a pozitív jognak az életet egészen be kell fednie, s ha ez a befedés csak formákkal történik, az tökéletes sohasem lehet. Az élet természete szerint állandóan változik, s nem lehet minden változatra egy külön jogruhát, formát szabni, mert, mire az elkészül, a változat már egészen más. S így ha formákat illesztünk az életre, mindig lesznek *hézagok*. Ezek a hézagok *Horváth* rendkívül érdekes fejtegetései szerint¹ a *gyakorlati* értelemben vett hézagok, amelyek az elméleti értelemben vett joghézagoknak csak egy alfáját képezik. Ez az *elméleti* joghézag az a logikai űr, amely minden jogalkalmazásban van a jogeset és a jogtétel között: ott az ítélet logikai menete megszakad és irracionális tapasztalat vagy értékelés találja meg az esetre pontosan ráülő jogtételt. *Gyakorlati* hézag mutatkozik ebben a logikai űrben lefolytatott irracionális tevékenységben akkor, ha az élet és a forma természetének különbözősége miatt az esetre pontosan ráülő forma nem található. A formába öntött jog mellett a joghézagok szükségképpenisége és a pozitív jog s az élet tökéletes egybe vágásának követelménye csak úgy egyeztethető össze, ha a pozitív jogon belül a formába öntött jog mellett van egy *cseppfolyós joganyag*, amely a formák mögött szükségképpen maradót hézagokat betölti: ez a *szabadjog*.

Mivel a jog az élettel akar egybevágni, a szabadjog a legideálisabb jog, amelynek a természete az élet természete: formátlan, ezeralakú. A szabadjog maradék nélkül ellátja a jog funkcióját: utánaformálódik az élet minden variációjának, s éppen ezért a formába öntött jog létezése e funkció elvégzéséhez nem is szükségképpen. Ideális világ tehát egy tiszta szabadjogi rendszer lenne, ahol jog = szabadjog. De ehhez az ideális rendszerhez ideális adottságok is kellenének. Elsősorban ideális bírák, *angyal-bírák*, akik nemcsak abszolút jóságban, de *mindentudásban* is angyalok. Mert hiszen egy szabadjogi jogalkalmazói rendszerben minden jogi tudással bírnia kellene a bírónak: minden konkrét eset eldöntése egy miniatűr törvényhozás volna a törvényhozás minden kockázatával és nehézségével. Az emberek azonban, mivelhogy nem angyalok, itt is csak munkamegosztással érhetnek el célt.² A munkamegosztást lehetővé teszi az életviszonyok vál-

¹ L. Bevezetés stb. 121—128. o. Bővebb hézagotani fejtegetéseket l. *Zitelmann*: *Lücken im Recht, Rede*, 1903. és egész részletes fejtegetések: *Elze*, *Lücken im Gesetz*, 1916.

² Éppen azért helytelen a szabadjogi iránynak oly beállítása, amelynek értelmében a szabadjog szerint a törvényhozó felesleges, a munkája csak irodalom, amelynek a jogvalósághoz semmi köze. Így *Eggenschwyler*, *Das freie Ermessen des Richters u. die Gleichheit vor dem Recht. Recht u. Wirt.* 1911—12, 483. o. ezzel szemben a jogalkalmazás lehetőségéhez éppúgy szükséges a törvényhozó munkája mint a bírói szabadság.

tozásának sajátos természete. Az élet alakjai nem úgy változnak, mint a kaleidoszkóp figurái, amelyek ugyanazt az alakot soha újra fel nem veszik, hanem az életelőfordulások analóg vonásokban megismétlődnek, species-csoportokba elkülöníthetők. Minden elkülöníthető csoportból kiragadja a törvényhozás a középátlagos esetet, az ú. n. *tipikus* esetet, s erre azután megalkotja a maga nagyszabású apparátusával és körültekintésével a formát: a *jogtételt*. A tipikus esetek sajátos természete az, hogy azokat az élet ritkán, alig produkálja, de az összes produkált esetek viszonylag a tipikustól térnek el legkevésbé. A tipikus eset ritka előfordulásának esetében tehát, habár a logikai űr itt is megvan (elméleti joghézag), de a jogeset és a jogtétel összehasonlításának irracionális tevékenységével itt a bíró az esetre egészen ráülő tételt találhat. Minden más esetben a bíró szabadjog segítségével formál a formába öntött jogon, s ezen vonatkozásban tevékenysége a törvényhozó jogot formáló tevékenysége. Ez a tevékenység sokkal kisebb, mint a törvényhozásé, de éppoly fontos. Számptalan formával felszerelt tételes jogi rendszer sem helyettesítheti a szabadjoggal kiegészített tételesjogi rendszert. Csak a bíró tudhatja a konkrét esetet orvosolni, de nem a törvényhozó, aki sosem láthatja előre a konkrét eset összes apró árnyalatait.¹

Konklúzió: A bíró sosem tisztán logikai gép: minden jogalkalmazásban van egy logikai űr, amelyet irracionális tevékenységgel kell betölteni. Ezzel szemben bírói jogformálás, jogalkotás nincs *minden* jogalkalmazásban (a tipikus eset ritka előfordulásakor nincs), s ugyanakkor nincs szabadjog sem abban. De az étellel (ahol tipikus eset csak igen szórványosan van) szembeállított jogrendszer *egészében* a formába öntött jog mellett *szükségképpen* van szabadjog.²

V. A szabadjog objektivitása.

Ha beigazoltnak látjuk azt is, hogy a szabadjog szükségképpen létezik, vajjon nem lesz-e túl szubjektív karakterű az a módszer, amelyben bírói jogformálás teszi hozzá a tételes joghoz a szabadjogot, nem vész-e el a hézagpótlás előnye a bírói önkény hátránya által? Erre a kérdésre egy ellenkérdés lehet a válasz: vajjon nem lesz-e károsan szubjektív és önkényes annak a bírónak az ítélete, aki nem tölthet ki hézagokat jogformáló tevékenységgel, de minden jogesetet be kell szoritania egy formális tételbe? Tekintve, hogy bármilyen tökéletes formális rendszer sem

¹ Ezt még a szabadjogellenes *Kretschmar* is kénytelen elismerni, *Über die Methode der Privatrechtswiss.* 1914. 37. o. A szabadjog hézagkitöltésének nagy fontosságát az élet és a jog «kiengesztelésére» már *Radbruch* hangsúlyozza, *Rechtswiss. als Rechtsschöpfung*, *Arch. f. Sozialwiss. u. Sozialpol.* 1906, kül. 364—370.

² Hogy az analógia felhasználása sem szünteti meg e szükségképpeniséget, 1. *Gény* értékes fejtegetéseit: *Méthode etc.* nos. 107—108. és 165—166.

tudja utolérni az élet változatait, a bíró önkényesen lesz kénytelen belevarázsolni az esetet a rá nem illő tételbe. S ez a tudatos és kényszerített önkény demoralizáló: előlője a bíró saját igazságosságába vetett hitének.¹

S ezzel szemben hogyan fest a szabadjogi módszer «szubjektivitása?»

A bíró előtt adva van egy jogeset, amelyről mindenképp meg kell állapítani, hogy az melyik jogeset-species-csoport egyik előfordulása. Ha ez a legelőzetesebb tájékozódás megvan, akkor következik a tulajdonképpeni munkamódszer *első* lépése: *összehasonlítása a felmerült jogesetnek a species csoport szabályozott tipikus esetével*. Ha az a ritka eset adódik elő, hogy a kettő teljesen egybeesik, vagyis, ha a felmerült eset történetesen a tipikus eset, akkor a jogtétel alá sorolásnak, a subsumptio-nak semmi akadálya. A hagyományos logikai módszerei felfogás szerint a jogalkalmazás mindig csak ennyi, egy pusztán logikai művelet. De ennek egyrészt ellentmond az a tény, hogy a jogeset-világ nemcsak hogy nem áll pusztán tipikus esetekből, de azokat éppen alig produkálja, másrészt pedig a módszer eddigi útja sem tisztán logikai. Hiszen a felmerült esetből nem következik logikailag semmiféle jogtétel, hanem bizonyos irracionális tapasztalattal vagy értékeléssel lehet csak rábukkanni arra a jogeset-species-csoportra, amely azután rávezet a tipikus esetet szabályozó jogtételeire.

Logikai úr, tehát bírói szabadság még a logikailag legideálisabb határesetben, a tipikus eset előfordulásakor is van, de szabadjog alkalmazására ekkor a forma tökéletesen ráül ösége miatt szükség nincs. De szükség van a szabadjogi folytatásra akkor, ha az egybevető vizsgálat azt mutatja, hogy a felmerült eset nem a tipikus eset. Ekkor a módszer *második* lépése *a tipikus eset és az arra alkotott jogtétel egybevetésétől megállapítása* annak, hogy mi *jogos*, mi *a jogi értékmérő az illető species-csoport szabályozásában*. Ez kikutatása a jogtétel mögött rejtőző jognak, jogi elgondolásnak, amely ugyan benne rejlik a jogtételekben, de csak annak a jogesettel való egybevetéséből fedhető fel. Ez az értékmérő, amely a szabadjogi módszer alappillére, teljesen objektíve megállapítható: egy kézzelfogható szociológiai valóságnak, a jogesetnek és egy hasonlóan valósággal létező normának egybevetéséből születik az meg: ennél objektívebb zsinórmérték nem is képzelhető.²

A módszer *harmadik* lépése lesz mármint *a jogtételeknek SL bírói jogformálás által olyaténképpen való átalakítása, hogy az átalakított jogtétel és a felmerült (a tipikustól eltérő) eset egybevetése az első lépésben objektíve lehozott jogi gondolatot, jogi értékmérőt fejezze ki*. Itt kapcsolódik tehát be a jogalkalmazásba a bírói jogalkotás, s itt észlelhetők a legvilágosabban

¹ Ezt szépen kifejti többek között Kantorowicz, Methodenreform u. Justizreform, Deutsche Richterztg. 1911, Fuchs, Juristischer Kulturkampf, 1912 és számtalan, a Reichsgericht joggyakorlatából vett példával ugyanó: Recht u. Wahrheit in unserer heutigen Justiz, 1908. L. még W. Jellinek, Gesetz, Gesetzesanwendung u. Zweckmässigkeitserwägung, 1913.

² Schmidt-Rimpler, Der Handlungsagent, Ehrenberg's Handbuch, V. köt. 139—154. l.

a bírói jogalkotás elmaradásának káros következményei. Ha a bíró nem formálhat a jogtételen, ha a tipikustól eltérő jogesetet kénytelen a változatlanul maradt jogtétel alá sorolni, akkor a kettő egybevetése már nem mutathatja a jogi értékmérőt. És vajjon objektív-e ez a megkorrigáló harmadik lépés is? Feltétlenül az, mert egy objektív jogesethez egy jogtétel keresendő olyképpen, hogy a kettő egybevetése egy hasonlóan objektíve meghatározott értékmérőnek megfelelően: két objektív által meghatározott ismeretlen csak egyalakú, tehát objektív lehet.¹

Csak ami e két lépés közé esik: a jogtételnek a jogesethez és a jogi értékmérőhöz való formálgatása, amely ismét nem logikai, hanem irracionális tevékenység, ez a közbeeső tevékenység szubjektív. Mert, hogy vajjon az érdekek tologatásából indul-e ki a bíró,² vagy méltányosságérzetéből, jogérzetéből,³ vagy más egyébből, az az ő szubjektív elhatározásától függ. De noha ennek a szubjektív működés eredményének, az átformált jogtételnek a helyessége objektív kritériumokon megállapítható, de a munka biztonsága és gyorsítása végett a szabadjogi módszer feladata ebbe a szubjektív, irracionális tevékenységbe is bizonyos objektivitást, racionalitást belevinni. A bíró jogtétel-formálgatása, mivel ahhoz az anyagot a szabadjogból meríti, voltaképpen *szabadjog-alkalmazás*. A szabadjog alkalmazásába pedig objektivitást csak úgy vihetünk bele, ha a szabadjogot is, csak úgy, mint a formába öntött jogot, *jogforrásaiban* határozzuk meg, bizonyos objektív *jogforrás-sorrendet* állítunk fel, amely eligazítója a bírónak a szabadjog-keresésben, így kapcsolódik fejtegetéseinkbe a szabadjogi jogforrások problémája.

VI. A szabadjog jogforrástana.*

Kiindulásul a szabadjog jogforrástanának felvázolására a szabadjog: mibenlétének két vonását kell hangsúlyoznunk. Az egyik a szabadjog definíciója: a szabadjog a pozitív jognak része, de *nem formába öntött*, tételes jog. Formába öntött jog az, amely a végleges kiformalódás összes fokait végigjárta, szabadjog pedig azok a jogszabálysoportok, amelyek ezen kiformalódási fokok valamelyikén elmaradtak. A másik jellemvonás a szabadjog *szubszidiárius* természete. Ha van formába öntött jog, amely tökéle-

¹ u. o. 130—132. o.

² Heck, Gesetzesauslegung u. Interessenjur. 1914, 8. és 65. o. szerint azokat az érdekeket kell vizsgálni, amelyek a törvényt létrehozzák: az ú. n. kauzális érdekeket. L. még ugyanő Das Problem der Rechtsgewinnung, Rede, 1912. Az érdekvizsgálatot még «contra legem» is hangsúlyozza Stampe két értekezésében: a) Rechtsfindung durch Konstruktion b) Rechtsfindung durch Inressenwägung, DJZ. 1915.

³ v. Perettiakowicz, Methodenstreit in der RW., Grünhut's Ztsch. 1912, aki szerint a bírói ítéletalkotásban az akarat és az intellektus mellett a «Gefühl» játszik domináló szerepet, küll. 563—565. o.

⁴ Ezen jogforrástan alapvonásai megtalálhatók Kantorowicz, Legal Science etc. 690—698. o.

tesen ráillik az esetre (tipikus eset), akkor szabadjogra sor nem kerül.¹ S ugyanez a gondolat folytatódik tovább a formába öntött jogon túl az egyes fejlődési fokokon visszamaradt szabadjogi csoportokra is: ha található odaillő szabály a végleges kiformalódáshoz közelebb eső csoportban, akkor az kerül alkalmazásra. A jogforrástan feladata tehát a *végleges* kiformalódástól (a tételes jogtól) visszamenőleg felvázolni az egyes szabadjogi csoportokat, amely vázlat egyben a jogalkalmazási sorrend skémája is.

Alapvető felosztásul szolgálhat a szabadjog jogforrásai között a *születendő* jognak és a *kívánatos* jognak elválasztása, amelyek a kiformalódottságnak magasabb, ül. alacsonyabb fokát jelentik. Mindkét csoporton belül van ismét *kifejezett* és *hallgatólagos* jog, amelyek a hierarchiában hasonlóan magasabb, ül. alacsonyabb helyet foglalnak el. A két alapvető csoport között a különbség a következő. A születendő jog kellő fejlettségénél, főképp általánosságánál fogva már teljesen készen áll, predesztinálva van arra, hogy formális joggá váljon, amely végleges kiformalódásnak csak bizonyos technikai vagy időbeli akadályai vannak. Míg a kívánatos jog még egyáltalán nem alakult ki és erős individualitásánál fogva egyelőre még reménye sem lehet arra, hogy tételes joggá váljék. A két alcsoport: a kifejezett (explicit) és hallgatólagos (implicit) jog különbségét kellően érzékelteti a törvényjog és a szokásjog különbsége.

A szabadjog jogforrásainak hierarchiája tehát a következőképpen fest: 1. Az első főcsoportnak, a *születendő jognak* a) első alcsoportja: a *kifejezett születendő jog*. Erre a legszebb példát adják azok a törvények, amelyek már publikáltattak, de még hatályba nem léptek (pl. a BGB. 1896-tól 1900-ig), de amelyekről már írnak és amelyeket a bíró döntéseinél figyelembe vehet. Itt valóban csak egy időbeli akadály választja el a szabadjogi csoportot tételessé váló válasától. De ide tartoznak az ú. n. motívumok, törvényindokolások is, amelyeket a bíró szintén figyelembe vehet. Ezek voltaképpen hozzátartoznak a tételes joghoz, de hogy mégsem váltak azzá, annak egy technikai akadály van: nem lehet olyan rettentően terjedelmes törvényeket hozni; b) második alcsoportja: a *hallgatólagos születendő jog*. Erre a legjobb példát szolgáltatják az ú. n. forgalmi, üzleti vagy egyéb szokások, amelyek már kialakultak, de még túlságosan fiatalok ahhoz, hogy «*inveterata consuetudo*»-nak, szokásjognak lehetne azokat tekinteni. Ezeket is tehát csak egy időbeli akadály választja el tételes joggá, szokásjoggá válhatásuktól. Ebbe az alcsoportba tartozik még a szabadjognak mind terjedeleme, mind pedig jelentősége egyik legkiemelkedőbb része: az ú. n. méltányossági szabályok. Ezek azok a szabályok, amelyek a következőkre hivatkoznak: «*boni mores*», «*bonus paterfamilias*», jóhiszem, dolgok természete, élet követelményei, igazságosság és még kimeríthetetlen sorban mások és mások. Ezek a szabályok állnak a fejlődésnek oly fokán,

¹ Ezt valamennyi szabadjogász nevében nyomatékosan hangsúlyozza Kantorowicz, Die Contra-legem Fabel, D. Richterztg. 1911, 262—263. o.

hogy közvetlenül tételes joggá válhatnának, ha nem lenne két akadály. Az egyik egy technikai akadály, ugyanaz, mint a motívumoknál volt: e szabályokat maradék nélkül törvénybe foglalni lehetetlen, törvénytételekhez képest túlnagy anyaguk van. A másik akadály egy méltányossági megfontolás: ha sikerülne is e szabályoknak maradék nélkül formákba merevedniök, ez a megkövesedés a méltányossági szabályok értékéből és használhatóságából túlsókat levonna. De ha a szabadjognak ez a része nem is mutat hajlandóságot arra, hogy a maga egészében tételes joggá váljon, de részeiben legtermékenyebb megújítója a tételes jognak. Legtöbbnyire úgy, hogy egyes tételei szokásjogi fejlődés megindítása után szokásjoggá fejlődnek, de úgy is, hogy egyenesen formális törvényjognak válnak részeivé.

2. A második főcsoport, a *kívánatos jog*, egy egészen individuális, jogalkalmazói szabadjog, olyan szabadjog, olyan szabályok összesége, amelyekről az alkalmazó szeretné, hogy tételes joggá váljanak. Ezeknek, bármily individuálisak is, tételes joggá való válásuk kizárva nincs, de annak elérése végett mindenekelőtt a születendő jog valamelyik alakjába kell öltözniök.

a) Első alcsoport itt is a *kifejezett kívánatos jog*. Idetartoznak a bíró által olyan törvényes konstrukció alapján hozott individuális szabályok, amilyen konstrukciót pl. a svájci Polgári Törvénykönyv i. art.-a jelöl meg. Eszerint a bíró törvény és szokás hiányában olyan szabály szerint döntsön, amelyet ő alkotna akkor, ha ő lenne a törvényhozó, b) A második alcsoport a *hallgatóságos kívánatos jog*, amely nem más, mint a bírói jogfejlesztést szolgáló döntések szokásjogi fejlődés megindításának célzatával. Itt sorolhatjuk fel a törvénynek interpretálásából eredő azon szabályokat, amelyekről az interpretáló az egyes eset eldöntésén túlmenően azt akarja, hogy jogászai praxis által tételes joggá váljanak (ennek iskolapéldája a kommentátorok «interpretációi», akik azok alatt mindig saját nézetüket csempészték be a törvény értelmébe). Idesorolható még az ú. n. precedens-jog. Pl. a magasabb bíróság döntése nem kötelező az alacsonyabb bíróságra, de annak követése mégis kívánatos. Ez a körülmény és bizonyos erkölcsi presszió is közrejátszik abban, hogy a precedens végül is bírói gyakorlattá lesz, amellyel a szabály elindul a tételessé formálódás útján.

Mindezen szabadjogi fokozatokat jellemzi az, hogy valamiképpen a formába öntött, a tételes jogban gyökereznek, arra valamiképpen támaszkodnak, és a fokozatbashedést is az jellemzi, hogy ez a tételes joghoz vezető gyökér válik egyre inkább haj szálgyökérré. Ez a hajszálgyökér őrzi meg a szabadjog pozitívitasát, de kérdés, hogy hol van az a határ, ahol ezek a hajszálgyökerek éppen megszakadnak? Ezt a határt, amely a pozitív jog és a természetjog határa, a legpontosabb pozitív szabadjogi jogforrás-felsorolás sem tudja egészen tökéletesen megvonni. A természetjog és a pozitív jog határa egy egészen folyékony határ, ahol a szabadjog területének legszélsőbb hullámai szétválaszthatatlanul keverednek a természet-

joggal. Ezen folyékony határon innen foglal helyet a szabadjognak már határozottan pozitívjogi része, amelyet már egy, a tételes jogra valamilyen támaszkodó jogforrástannal meg is lehet ragadni. (L. a fenn adott jogforrásfelsorolás). Ezt követőleg helyezkedik el a pozitív jognak további testeként a pozitív jognak végleges formába öntött része: a tételes jog. A szabadjog tehát végsőleg *relativizálása a* pozitív jog és a természetjog abszolút különbségének, csatorna, amelyen át természetjogi, helyesjogi, erkölcsi szempontok szivároghatnak állandóan át és újíthatják meg a pozitív jog világát.

Irodalmi kiegészítés: Sinzheimer, Die soziologische Methode der Privatrechtswiss. 1909. Fuchs, Schreibjustiz u. Richterkönigtum. 1907. Oertmann, Gesetzeszwang u. Richterfreiheit, 1909. Gmelin, Quousque? 1910. Stampe, Die Freirechtsbewegung, 1911. Rogge, Methodologische Vorfragen, 1911. Kiss, Biliigkeit u. Recht. 1910. és Gesetzesauslegung u. «ungeschriebenes Recht». 1911. Neukamp, Der gegenwärtige Stand der Freirechtsbew. 1912. Verdross, Das Problem des freien Ermessens u. die Freirechtsbew. 1914. Gillis, Die Biliigkeit. 1914. Huber, Recht u. Rechtsverwirklichung, 1921. Fehr, Recht u. Wirklichkeit, 1927. Isay, Rechtsnorm u. Entscheidung. 1929. Lorenz, Die Methode der Auslegung des Rechtsgeschäfts. 1930. Oertmann, Interesse u. Begriff in der Rechtswiss. Somló, Die Anwendung des Rechts, Grünhut's Zeitschr. 1911. *Folyóiratok:* Deutsche Juristen Ztg. 1896 és kk. köt. Deutsche Richterztg. 1909 és kk. köt. Arch. f. Rechts- u. Wirtschaftsphil. 1907 és kk. köt. Arch. f. die ziv. Praxis 1908 és köv. köt. Die Justiz, 1926-tól.

vitéz Csiky János.

A MAGÁNY SZOCIOLÓGIÁJA.

1.

A «magány szociológiája» kifejezése logikai ellentmondás, mert ahol közösség van, nem lehet szó magányról, ahol magány, nem lehet szó közösségről. De ezt az ellentmondást az ember ténylegesen éli. Byron mondja, hogy a természetben, a fák között, a réteken, tó mellett sohasem érez magányt, csak a városban, az emberek között. Ebben a gondolatban kifejezésre jut az, hogy minden élőlény közül csak az ember ismeri a magányt és csak a közösségben. A nagyvárosi ember ismeri is minden magyarázat nélkül ezt a tanácstalan és kiszolgáltatott állapotot, ezt az elveszettséget; tudja, hogy ellentmondásban van, mert közösségérzése ellentmond a magánynak, a magányérzés a közösségnek. Az ember ellentmond önmagának. És ez az elveszettség állapotának ismertetőjele: kettő között, egyikben sem, mindkettő ellen és mindkettőn kívül. Szociális, aszociális és antiszociális; társadalmi helyzete az, hogy a társadalmon kívül van. Az ember magára marad ott, ahol a kapcsolatok végtelen lehetősége nyílik; megszakad az érintkezés ott, ahol minden egyéb az érintkezésre épült fel. Ez a közösségből való kiesettség állapot: a magány.

A magány nem egyedül pszichológiai élmény, mert hiszen pszichológiai élmény egyedül nincs. Valami fel kellett, hogy keltse és van következménye; valahonnan fakadt és valamerre mutat. Élmények csak valóságos életösszefüggésekből érthetők meg és láthatók tisztán. Ezért a csakis pszichológiai magyarázat mindig hiányos és elégtelen. A magányosság esetében fokozott mértékben az, mert a magány nem Szubjektív állapot, hanem objektív világhelyzet. A Élmények feloldásával, ellentmondások belső kiküszöbölésével, vagyis lelki beavatkozással még senki sem oldotta fel magányát, sőt senki sem értette meg saját helyzetét. Csak ha az ember a számításba belevonja hozzátartozóival, barátaival, családjával, ismerőseivel, a közelebbi és távolabbi közösséggel szemben elfoglalt magatartását, akkor láthatja át helyzetét. Még ennél is többre van szükség: az embernek a világtényekkel szemben tanúsított álláspontját is látnia kell, azt a tényt, hogy közösségben él, szabályozott társadalmi rendben, életszükségletekkel, szellemi igényekkel, ízléssel, szociális, intellektuális, vallásos ösztönökkel, saját sorsával, spontán önrendelkezéssel, átöröklött tulajdonságokkal, adott tudáslehetőségekkel; ha konkrét életének tényezői együtt vannak,

csak akkor képes felfogni, hogy helyzetének mi az értelme és jelentősége. A pszichológiai magyarázat még a legegyszerűbb élettényeknél sem kielégítő, mert esetlegesen veszi fel a világot, amelyben az ember él; a súlypontot az emberbe, a lélekbe helyezi, holott a súlypont soha sincs az emberben. És a pszichológiai szemlélet sehol sem vall nagyobb kudarcot, mint éppen a magány érzés analízisében. A magányban az ember maga van, tisztán lélekké válik, az összefüggés megszakad, egyedül áll, mint a világon kívül levő lény, egész élete belül folyik le: pszichológiai életet él. De ez a pszichológiai élet egész irányával a világra vonatkozik. Az egész lélek kifelé fordul és ami a magányban a probléma, éppen a kifelé fordulás eredménytelensége. Az ember kívül van a közösségen, de egész figyelme arra irányul, hogy miért van kívül és egész akarata, hogy visszakerüljön a közösbe. A magányban érzi az ember teljesen, hogy a belül élt élet terméketlen: sorsa a világban van. Magányt lélektani úton sem feloldani, sem megérteni nem lehet. Az ember sorsa a világ, a környezet, elsősorban a közösség. Ezért szociológiai kérdés a magány.

2.

Ahol magány van, mindig azonos helyzet támad: a közösséggel elvesztett kapcsolat és a magáramaradottság. Az utóbbi lehet megnyugtató, különösen ideiglenesen, mert van benne lehetőség arra, hogy az ember egy időre kivonja magát a közösségből, életerőit reorganizálja és visszatérjen. Az elvesztett kapcsolat mindig és minden esetben negatívum és mindig fájdalmas. A zárkózottság, az önkéntes és részleges magány adhat erőt, ennél többet, adhat biztosságot, nyugalmat és előkelőséget: a részleges magány distanciában áll, de kapcsolatai megvannak. Az elvesztett kapcsolat következtében az ember kivétel nélkül mindig szenved. Ez a különbség a zárkózottság, elzárttság és elzárkózás között. Innen érthető meg teljesen a börtönbüntetés, mint a társadalom védekezése, de a börtönbüntetésben rejlő pszichológiai büntetés is. A börtön az elzárttság állapota, ahol a társadalom az emberrel megszakítja kapcsolatát, magányra ítéli őt. Minden rab magányos ember s ha a börtön társadalmáról, a fogház szociológiájáról beszélni lehetne, ez csak olyan értelemben történhetnék, hogy ez a magányos emberek társadalma, oly közösség, amely tisztán látszólagos, mert valóságos kapcsolatok, életszerű, termékeny emberi viszonyok a börtöntársadalomban nincsenek. Ez a fogságban a társadalmonkívüli állapot.

A gonosztevő világhelyét a reászabott magány határozza meg s a gonosztevő életproblémája mindig a magányos emberé, a társadalmon kívül álló ember problémája. Vissza akar térni, megjavul, újra belép a társadalomba, magán hordva bűnét, meg kell elégednie azzal a hellyel, amit a közösség adni hajlandó. Vagy kívül marad és elvész. Vagy hasonló

sorsúakkal egyesül és ellentársadalmat alapít, amelyben társas kapcsolatait újra élheti, talán még erősebben is, mint a nagy közösségben. Ez a betyárbecsület értelme. A nagy közösségen kívül élők egymásrautaltságában a magány sohasem szűnik meg, ezért van szükség az egymáshoz való kapcsolatok feltétlenebb és szigorúbb megtartására. Erről a pontról sok minden megérthető a zsidókérdésből is. A zsidó összetartás, a «kisebbség» feltétlen és szigorú szolidaritása a társadalmon kívül élők kényszerhelyzete: a magányosok egymásrautaltsága. Náluk az egymáshoztartozás kérdése fontosabb, nekik ezt feltétlenebbül kell tartani, mert nincs részük a nagy közösségben, helyzetük megoldatlan, nem teljes, vagyis mindig ott van a fenyegető magányveszély.

A beteg magányában a társadalomnak hozzájáruló szerepe nincs, éppen ellenkezőleg: a betegnél a társadalom részvételével jelenik meg. A beteglátogatás ezért társadalmi aktus. Aki a beteg ágyához lép, az visszahívja a közösségbe. Lényegesen más a helyzet a neurotikusnál. A fekvőbeteg összes társadalmi szálai épek, csak sorsszerű ideiglenes száműzetésben él. A neurotikusnál a száműzetés belső kényszerhelyzet, és hogy meggyógyuljon, éppen «magára hagyják», nem vonják bele az életeseményekbe. Kíméletből hagyják ki a számításból. Közös életben csak az vehet részt, akinek minden ereje ép: különösen ép a kapcsolódási képessége. A neurotikus kapcsolódási képessége megromlott. Ahogy minden idegbaj jellemvonása szubjektíven az életerők lehanyaglása, a közösség szempontjából: a félelem. Ami azelőtt problémátlan volt, az most félelmetes lett: az emberekkel való érintkezés. A neurotikus félszeg, nem mer, elhallgat, megzavarodik, retteg, képzelődik és gyanakszik. Minden tünet negatívum a közösség felé: kikapcsolódás, eltávolodás, elzárkózás. A közönséges beteget objektív betegség tartja fogva, a neurotikus fogsága szubjektív kényszer. S ha ez a szubjektív kényszer állandósul, a beteg elől a közös életben való részvétel lehetősége teljesen eltűnik: ez az elmebaj. Innen érthető meg a börtön és az elmeógyógyintézet, a fogház, kórház és szanatórium szerepének rokonsága.

3.

Mindezeket a magánykérdéseket a társadalom, még a legprimitívebb is, megoldotta. A gonosztevő, a beteg és a neurotikus helyzete egy afrikai néger faluban és egy reneszánsz városban, vagy ma, nagybárára teljesen azonos. Probléma itt tulajdonképpen nincs, mert ezekkel a lehetőségekkel az egészségesen működő közösség számol. A probléma ott kezdődik, ahol a társadalomban olyan magányok keletkeznek, amelyek számára nincs megoldás. Nem feltétlenül az ember, époly kevéssé a közösség hibájából elszigetelődési tünetek támadnak: egyes emberek anélkül, hogy betegek, gonosztevők vagy neurotikusok volnának, magukra maradnak.

A társadalomban megvan az a hajlam, hogy e magányokat a már meglévők egyikének kategóriájába ossza be. Ha valaki egyedül marad, vagy gonosz, vagy beteg, vagy örült. De a téves ítélet a helyzetet még súlyosbítja. A magányos érzi a helytelen ítéletet és tiltakozik; a közösség nem érti, hogy támadhatott olyan helyzet, amelyre nem számított s már meglévő elintézőmódokat alkalmaz, erőszakol. Ekkor az ember és a közösség már szembenáll egymással.

Ebből az elszigetelődésből ki kell kapcsolni az összeférhetlenség minden esetét. Az összeférhetlenség eseteiben a társadalom álláspontja feltétlenül igazolt. Az olyan embernek, aki megbízhatatlan, hiú, szeszélyes, korlátolt, a közöst arra akarja felhasználni, hogy magának javakat szerezzen, de úgy tünteti fel, hogy ez neki «jár», helyzetekkel visszaél, arroganciával és indolenciával jogtalan előnyöket akar elérni, magára kell maradnia. Az összeférhetetlen ember prototípusa a modern időkben az ú. n. zseni, aki tehetségére hivatkozva kivételes helyet követel a maga számára, ezért egyedül marad. A társadalom hallgatólagosan tudja, hogy ez az embertípus parazita: viselkedése excentrikus, gögjében illegitím kívánságok rejtőznek, szeszélyét önkényesen kiéli, csodálatot követel, nem is szólva igen jól megfogalmazott és igényes anyagi javairól, ez a szociális beállítottság teljes fordítottja. Ez a hibás szociális helyzet van meg az ú. n. «krakéler»-nél, a «botrányhős»-nél és annál az embernél általában, akinek nincsen szerves helye a társadalomban, mert az értékelése teljesen ferde. Azt hiszi, hogy a közös azért van, hogy az egyes embert szolgálja. A köz és egyén között eldönteni, melyik a fensőbbrendű, minden esetben zavaros gondolkozásra vall. Nincs lehetőség arra, hogy itt érték-különbséget és magasabbrendűségét meg lehessen állapítani. Egyik sem állhat a másik szolgálatában s ezért a másik alatt. Az egyént túlbecsülni époly végzetes tévedés, mint a közösséget. Az, hogy az individuum a maga feltétlen javát követelheti éppen olyan jogtalan, mintha a köz, a társadalom teszi áldozattá az egyént. Individuum és közösség között nincsen szembenállás és nem is lehet, mert mindkettő konkrét élethelyzet, ami élettanilag és sorsszerűen: van. Ahol a kettő szembenáll, ott mindig a közösből való kiesés lehetősége forog fenn és abnormis helyzet. Abnormis helyzetből támadt ítélkezés is abnormis. Individuumnak nincs értéktöbblete a társadalom fölött és fordítva sincs. Az ember élőlény és minden élőlény organikus szimbiózisban van. Ha zavar támad és értékelési lehetőség merül fel, ez azt jelenti, hogy a szimbiózis megbomlott. De itt nem az a feladat, hogy az egyik, vagy a másik javára kell eldönteni a harcot, hanem mindenképp az, hogy az egészséges szimbiózis helyzete visszaálljon.

Az összeférhetlenséggel együtt ki kell kapcsolni a par excellence aszociális magatartást is. Ennek az embertípusnak ott, ahol kapcsolatai támadnának, tagadásai vannak. Nem talál érintkezési pontot, de nem is

keres és nem is akar keresni. És ez nála nem tudatos szándék, hanem alkatából következik. Alkat, persze, sohasem egyenlő pszichológiai konstitúcióval, hanem formális világhelyzettel. Ez az ember a társadalmon kívül él, de mint állandó ellenzék. Magány, de démonikus magány: sötét és rosszakaró, romboló és ellenséges indulattal még akkor is, ha ez a magány teljesen néma még akkor is, ha passzív. A démonikus magány a közösséget destruálja. Termékeny életet akar teremteni a közösségen kívül, csábítónak tünteti fel a társadalmi helyzet feladását. Minden esetben kárptólás a démonikus magánynak az a formája is, amelyik az álmodozásban éli ki magát. Minden álmodozás a termékeny élet szurrogátuma s mikor elhatalmasodik, veszélyt jelent az emberre éppen úgy, mint a társadalomra nézve, melynek láthatatlan szálait észrevétlenül felbontja. Innen érhető meg az életkárptólások és narkotizáló irodalmi termékek mélyen közösségromboló hatása. Szentimentális szerelmi regények (Gartenlaube-irodalom) éppen úgy, mint vágy álmregények, bűnügyi történetek titkolt elégtételeket szolgáltatnak és rejtett utakon idegenítik el az embert a közöstől. Egy irreális szférában kielégítik és a realitással szemben ellenséges indulatokat, de főképen elégedetlenséget ébresztenek. Ez az irreális helyzet agresszívvé válhatik, ha a démonikus magány a megszállottság egy neme lesz. Most már nemcsak az álmodónak «van igaza», hanem az egész társadalom «pusztuljon el», csak az álom maradjon meg és teljesüljön. Minden állapot démonikus, amely az irreálist a reális fölé helyezi, az abnormist a normális fölé, a képzelődést a valóság fölé. Az állapot terméketlensége és életképtelensége önmagában van s csak egy megoldása képzelhető: teljes feladása.

4.

Van egyfajta magány, amelyiknek jellemvonása, hogy az az ember, aki ilyen magányban él, a társadalmon kívül igazoltnak érzi magát. Nem egészen önkéntes, de nem egészen szükséghelyzet: mind a kettő és ennél több. önkéntes, mert a közösségbe visszatérhet, de elutasítja ezt; szükséghelyzet, mert visszautasításának oka nem betegség, összeférhetetlenség, nem démonizmus, hanem egy fajtája a követelésnek, amit a közössel szemben támaszt s amit a közös nem ad meg; mindkettőnél több, mert, amiről itt szó van az nem a magányos egyéni ügye, hanem éppen ellenkezőleg, a közösségé. Magas igényekkel lép fel s a közösségben levő alacsony szellemiséget, a rosszhiszeműek uralmát, a korlátoltságot, inferioris ízlést kifogásolja. Az eszmei követelés és a közös között mindig ellentét van, mert a közös nem eszméken nyugszik, hanem a benne élő emberek vitális igényein. Az eszme éppen a vitális igényekről való lemondást követeli. A magatartásnak ezt a fajtáját, amelyik a társadalmat a magas szellemiségre akarja építeni s ennek érdekében lemondást

követel, heroikus magatartásnak lehet nevezni. A magas igény következtében az ember a közösből kilép: ez a heroikus magány.

A történelem a bibliai prófétáktól kezdve a modern korban élő költőkig elég példát szolgáltatott arra, hogy a heroikus magánynak mi a belső értelme. Ami a legfontosabb ebben a magatartásban, hogy itt az, aki a hősiek magányt vállalja, nem a maga érdekében teszi, hanem a maga érdeke ellen és a közösségért. A közösség és a magányos között a megbékülés lehetősége éppen ezért van teljesen kizárva. A közösség tudja, hogy a magányosnak van igaza, hogy a magányos követelései és igényei jogosak. Az igazság a magányos oldalán van, de az ő oldalán van a vitalitás, vagyis a továbbfejlődés lehetősége is. A magányos ebben az esetben az abszolút emberi. És ez az egyedüli *magány, amelyik a közösséggel szemben igazolt, sőt, amellyel szemben éppen a közösségnek kell magát igazolnia*. Sokrates, a próféták, az apostolok, Johannes Chrysostomos, Savonarola, a humanisták, az angol szatirikusok, a francia felvilágosodás gondolkozói, egy Hölderlin, Nietzsche kétségbevonhatatlanul a magasabb szellemet, a vitális érdeket, egyszóval magát az emberit követelték. És a közösség sohasem ismerheti el az egyes ember igazát a közössel szemben. Nem, mintha nem volna képes az eszméletnek beismerő lépésére, hanem azért, mert a közösség nem adhatja fel magát és nem szüntetheti meg közösségmivoltát. A szembenállásnak meg kell lennie azért, mert az, aki követel — követel. Jogot vesz magának arra, hogy kívánjon valamit, ami nincs. A kívánság a kívülállás, egy közösségen kívül, felül, másutt lehetséges életmód jele. A köz mindent elismer, azt nem, hogy rajta kívül is van élet. És valóban nincs is. Termékeny, valóságos, emberi élet a közösségen kívül nincs. A magány mindenképpen a legnagyobb társadalmi eretnecség. És minél indokoltabb, a közösség részéről annál megbocsáthatatlannabb. Hiába van «igaza» a magányosnak, hiába vált magányossá a «köz érdekében», egy végső ponton már nem lehet igaza: különválásában meg kell buknia. Számára ez a sors, akarat, kényszer, meggyőződés, választott hely: ez lett életének értelme. De éppen ez lett az a pont, ahol a közössel sohasem békülhet meg. A közösség megbocsát a gonosztevőnek, de annak, akinek heroikus magányában egy magasabb szellemű és intenzitású életet sikerült teremtenie, annak sohasem. A történelemben erre is van elég példa. Sőt a köz tisztelheti nagy prófétáit és költőit, ezen a ponton szembe fog vele szállni. A magány a köz szempontjából mindig bűn. S a bűn megbocsátható, ha a közösség nagylelkűséggel feloldja a magányt és az embert visszafogadja. De amikor a nagylelkűséget nem a köz, hanem éppen a magányos gyakorolhatja s kiderül, hogy ebben az esetben az együttélés akadálya nem az ember, hanem a közösség, a társadalom nem bocsáthat meg. A bűn változatlanul megmarad bűnnek, ugyanakkor nemcsak erény, hanem erkölcsi norma. Az ellentét kiküszöbölhetetlen.

A heroikus magányt nem szabad összetéveszteni azzal, amit Jaspers

nyomán egzisztenciális magánynak lehet nevezni. Az egzisztenciális magány tulajdonképpen sohasem szüntethető meg, mert az az, ami a közösségnek örök háttere, minden közeledésnek, közlésnek, találkozásnak el nem tűntethető negatív sarka. Csak a magány alapján képzelhető el a «kapcsolat» s ez az egzisztenciális magány, mint lehetőség, állandóan ott lappang az emberben s ez az, amit a szociálisban éppen felad, amin átlép s amit felold azzal, hogy a közösben, kapcsolatokban él. Az egzisztenciális magány, a közösnek metafizikai negatív pólusa, mint általános lehetőség minden pillanatban adva van, de esetleg sohasem válik aktuálissá. Exisztenciális magány tulajdonképpen csak annyit jelent, hogy: magány, mint a lét egy lehetősége.

Csak ily meggondolások alapján kezd kibontakozni az, amit Byron nyomán városi, vagyis modern magánynak lehet hívni. Betegségről, gonosztetről, neurózisról itt nincs szó, époly kevéssé összeférhetetlenségről, heroikus vagy egzisztenciális magányról. Lényeges különbség van aközött, ahogy Wordsworth arról a «lonely place»-ről beszél, ahol békén és csendben meditálhat és aközött a magány között, amelyről Rousseau ír, amikor azt mondja, hogy amikor feleségével haragban volt, ebéd közben, evés alatt könyvet tett maga elé és olvasott. Wordsworth «lonely place»-jén elterülve az erdő szélén, a sziklák tövében, éppen feloldotta egyedüllétét, éppen közvetlen érintkezést talált, egzisztenciális nyelven szólva, önmagával, ami ugyanaz, önmagán keresztül a «nagy lét»-tel. Rousseunál az olvasás szurrogátum, amely az igazi és kívánt érintkezést pótolja. Ma csak egy pillantást kell vetni villamosokba, autóbuszokba, kávéházakba, klubokba, de még családi körökbe is: csupa Rousseau, aki evés közben olvas. Nincs érintkezése s mert nem tudja elviselni a magányt, könyvbe merül. Egyedül van. Az embernek nagy része utazás közben, szabad idejében, de családjában is olvas; ez az egyedüli módja annak, hogy magányát egy időre fel-függesse. A modern magányban éppen az a jellegzetes, hogy tömegesen jelentkezik — általános tünet — szociális jelenség. Sehol sincs annyi magányos ember, mint a modern nagyvárosban. A magány társadalmi állapot lett. Aki tudja, hogy ez a természetben megszűnik, a «hegyek közt, az erdőben és a patak mellett», ahogy Byron mondja, az a természetbe jár. Ezért lett újabb időben a kirándulás, a turisztika, a szabadban való sport tömegjelenség. Aki nem jár a természetbe, úgynevezett «szórakozással» narkotizálja magát. Szórakozás mindig a közösben való elkeseredés illúziója. A nagyváros hétköznap még elviselhető, mert a munkában senki sem eszmél fel egzisztenciális lényére; ünnepen, különösen ünnep délután a nagyváros elcsendesül, kihál. Vasárnap délután a nagyvárosi ember unatkozik. Mi ez az unalom? — egyedüllét. A városon a magány nyomasztó atmoszférája ül. Mindenki magára marad. Mintha ez, hogy szociális,

érintkezés, kapcsolat, társadalom, állam, család, közösség egyáltalán nem is volna. A közösség teljesen széthullott, a szálak felbomlottak és az emberek egyedül vannak. «Az egyes emberen és minden egyes emberen — mondja Pannwitz — már nem lehet segíteni, mióta a tömegindividualizmus a régi vérségi és szellemi kapcsolatokat atomizálta és az atomokat szubjektív személyekké tette.» És ezt a tünetet sehol sem lehet jobban látni, mint éppen a modern tömegmozgalmakban. A demokráciát, szocializmust, kommunizmust kollektív jelenségnek nézik. Úgy tűnik, mintha a tömegek azért mozdultak volna meg, mert együtt vannak és hogy saját új közösségeiket érvényesítsék. A helyzet éppen az ellenkező. A demokrácia, szocializmus és kommunizmus nem kollektív mozgalom, hanem a tömegindividualizmus mozgalma; egész problematikája individualista. Az atomizálódott egyén, az egymástól teljesen elszakadt és magányossá vált individuum életformája ez. Azok a könyvek, amelyek belevilágítanak abba a mélységbe, ahol világosan láthatók a különbségek a kollektívizmus között — André Malrauxnak a kínai forradalomról írt könyvei — megrázó erővel igazolják ezt. Egy kommunista mozgalomban nem új közösségről van szó, a kommunizmus nem a közösség életformája és nem a termékeny összenövés vágya fűti, hanem a magányossá vált ember kétségbeesése, aki beleveti magát, nem abba az életfeladatba, amelyik számára az egzisztenciát megteremti, hanem abba, ahol saját magányosságán tönkremehet és elpusztulhat. «Perdre sa personnalité», — ez a tömegindividualizmus belső jelszava. Azt hiszi, az embert saját individuuma akadályozza meg abban, hogy a közösbe léphessen. Ez az, amit fel akar adni, el akar veszíteni. «Mindaz, amiért az emberek vállalják, hogy megölessék magukat — írja Malraux — az érdeken kívül többé-kevésbé zavarosan arra irányul, hogy ez igazolja sorsukat, bizonyos méltóságra emelve azt: ilyen méltóság volt a rabszolga számára a kereszténység, a polgár számára a nemzet, a munkás számára ilyen ma a kommunizmus.» A legtávolabbról sincs arról szó, hogy a tömegindividualista új közösséget teremtsen, hanem arról, hogy egész szenvedélyével igazolja saját sorsát: az individualizmust, az atomizálódott embert, a közösségből kiszakadt magányos lényt. A kommunizmus az egymástól elszakadt emberek tömegszenvédelye, amely szenvedély saját állapotának ellenkezőjében, az abszolút kollektív lényben, vagyis egyéni tudatának teljes feladásában látja vágyainak teljesülését. A közös nála: igazolás, nem tény. A közös az, amiért tettét elköveti, amiért erejét megfeszíti, amivel magát kioltja. Hogy ez a magányézés a tömegindividualizmusban milyen kizárólagos és középponti, az sehol sem derül ki jobban, mint ott, ahol az ember mindennemű összetartozást negatívnak érez. «Egy élőlény megismerése negatív érzés — mondja Malraux — a pozitív érzés, a valóság: a félelem, hogy az ember mindig idegen marad ahhoz, akit szeret. Az ember sohasem ismer igazán egyetlen élőlényt sem, de olykor meg-

szűnik az az érzése, hogy nem ismeri.» Ez a «nagy lét»-tel való kapcsolat teljes hiánya, ez az ebédközben olvasó ember típusa, a nagyváros vasárnapi délutáni magánya, a szociális egyedüllét: nem világszemlélet eredménye, nem költői állapot, nem betegség, nem összeférhetlenség, nem is egzisztenciális: magából a társadalomból, vagyis a társadalom hiányából következő magány: magány, mint tömegjelenség.

6.

Magány ott van, ahol a szimbiózis megszűnik, magány csak ott szűnik meg, ahol a szimbiózis helyreáll. Ez Byron városi magányának értelme, ezt jelenti Wordsworth «lonely place»-e, Rousseau olvasása éppen úgy, mint modern újságba és könyvbe mélyedt emberé, ez a szimbiózis szűnik meg még a heroikus magányban is. De van egzisztenciális szituáció, ahol a magány fenyegetése érvénytelen. Ez a szituáció elsősorban a természetben, vagyis az őselemekben, de ezen felül és ezen keresztül mindig az elementáris közelség. A primitív életmódban a pásztori, vadász, paraszti egzisztenciában nincs meg a magára maradás veszedelme. Az életviszonyokban rejlő tendencia, hogy elválasszon, itt teljesen megszűnik. Nem a közös érdek az, ami megszünteti. Az érdek sohasem lehet egzisztenciális alap. Az általános életmenet természetes organizációja q ember a nagy földi organizmusnak egy szerve saját súlyánál, szerepénél, léténél fogva együttélésben van környezettel, munkával, hivatással, családdal, közössel, földdel és minden erőszak nélkül, önmagától, önmagából alakul organikus ért elemmé. Csak ahol a szimbiózisnak egész földi és metafizikai teljessége él, szűnik meg a magány lehetősége. Csak itt él az, amit Spengler «Kulturseele»-nek, Frobenius «paideuma»-nak nevez, egy életmódból, környezetből, foglalkozásból, művészi stílusból, szokásokból, vallásból együttesen kialakult közösséglélek, magába foglalva az elemi, ugyanaz: metafizikai kapcsolatok valamennyijét, megszüntetve mindenemű szakadás veszélyét, mert a szimbiózis teljesen áthat és a közösség egészen, közvetlenül magában tartja mindazokat, akik a Kulturseele, a paideuma, a közösséglélek részesei.

A modern társadalomban közösséglélek nincsen és épen, mert nincsen, vált lehetővé a magány, mint tömegjelenség. Ma szembenáll az egyén és a közösség, akár harcol, akár mellőzi egymást, akár elszakad, semmiképpen nem azonos. És ez az, amit a paideuma nem ismer. A kollektív és az individuális ellentéte a szimbiózisban kizárt lehetőség, mert a kultúrléleknek épen az a feltétele, hogy az egyén annyira bele legyen ágyazva a közösségbe, hogy ne legyen önálló szándéka, de a közös is annyira az egyének kiegyenlített összességét alkossa, hogy ne tudjon más lenni, mint ami.

Ma csak két szimbiózis lehetősége van meg: a természetben (Byron,

Wordsworth) és a szellemben. (Rousseau, könyv, szellem, theoria, vallásos mozgalmak.) De mind a kettő az eleven kultúrléleknek inkább hiányát jelenti, mint azt, hogy megvan. A kultúrlélekben a szimbiózis spontán, problémátlan, komplikációk nélkül való és teljes. Ma még a természetben és a szellemben való találkozás is problematikus, ideiglenes, laza és bonyolult, sőt ezeknek a találkozásoknak is mindig van valami «menekülés»-szerű jellege. Az ember a magányból a természetbe «menekül» éppen úgy, ahogy a könyvbe és éppen úgy, ahogy a kommunista az elképzelt államért menekülésszerűen dobja oda életét, «veszíti el személyiségét», de — és ez benne a megdöbbentő — nem teremt vele közösséget, hanem sorsát a semmibe hajtja. A menekülés negatív magatartás és nem fakad belőle vitális valóság. A feladás nem a szimbiózis követelménye, ellenkezőleg, együtt, közösen csak személyiségek élhetnek, nem pedig személytelen lények. Közösség nem azt jelenti, hogy az ember gyári áru legyen, hanem azt, hogy elemi módon összetartozzék az egésszel.

Hamvas Béla.

A POLITIKAI ESZMÉK A TÖRTÉNELEMBEN.

A természet világát nem érintik az emberi történelem eseményei: az ma is ugyanaz, mint volt háromezer évvel ezelőtt. Ellenben a társadalmi-politikai valóság, állam és közélet egész tartalma ma merőben más, mint volt a régieknél, vagy a középkorban. Miért van mégis, hogy a régiek természettudománya ma már romokban hever s legnagyobb részében csupán kuriózum gyanánt érdekli még azokat is, akik vallják a humánus egységét és semmit sem éreznek maguktól idegennek, ami emberi, — holott ókor és középkor politikai eszméi mindegyre megőrizni látszanak időszerségüket s Platón és Aristoteles, Szent Ágoston és Szent Tamás politikai bölcsességéhez megvilágosodást, támaszt, ihletet keresni ma is újra meg újra visszajár a politikai és társadalomtudományi gondolat.

A magyarázat abban rejlik, hogy a társadalom, a közélet, az emberi élet természetes és állandó kerete s ennek megismerése ezért egészen más, sokkal közvetlenebb módon történik, mint a természet világának tanulmánya, ahol lényegében idegennel állunk szemben. Az emberi élet és tehát társadalom és politika megismerése következőképp sokkal gyorsabban haladt előre, mint a természet tudománya. A természeti világ bensőséges titkait csakis külső megnyilvánulások megfigyelése, e megfigyelések gondos ellenőrzése és logikai összefüggésekben való elrendezése útján lehet kibetűzni: ez a munka lassan halad előre s noha részleteredményekben egyre több tökéletes ismeretet halmoz fel, a végső és közvetlen megismeréshez teljesen soha el nem jut. Lényegében a természeti világ megismeretlen, talányos marad s a tudományt állandóan újabb, végső feltevések fogalmazására kényszeríti. Ellenkezőleg, az embert éppen lényegében közvetlenül ismerjük: hiszen mindannyian magunkban hordozzuk e lényegét és csupán a bölcselkedő, reflexív gondolkodás eszközeit kellett gondosan kifaragni, hogy kifejthessük burkából s hozzáférhessünk benső titkaihoz. Tudjuk, hogy e tekintetben a régi görögök elérték a lehető haladás határait s hogy amiben pogány gondolatviláguk korlátolt vagy egyoldalú maradt, azt kiegészítette a keresztény középkor szellemi kultúrája. A filozófiában azóta nincsen haladás s ez nagyban és egészben a politikai filozófiára is áll: az újkor eredményei e téren az újrakezdéseknél, újrafelfedezéseknél és újrafogalmazásoknál messzebbre — legalább is az alapvető megismerések terén — nem jutottak.

Az emberi élet ugyanis változik tartalmában, de lényegében azonos

marad. Ezért nem változnak bizonyos alapvető formák, összefüggések és kapcsolatok, amelyeknek változatlan rendjében nyilvánul meg éppen az emberi élet állandó alaptermészete. Itt van mindenekelőtt az emberek fölötti emberi *hatalom* ténye, amely az alapja minden társadalmi rendnek. A hatalomnak engedelmeskedünk s ahol erre megvan az állandó készség, ott azt mondjuk: van *fegyelem* s ez az, ami a *rend* fenntartását biztosítja. Azok, akik a hatalmat rendszeresen, intézményesen gyakorolják: a tisztviselők. Ezek egymásnak fölé és alá vannak rendelve s ennek- és alárendelésnek rendje a *hierarchia*. Másfelől a hatalom gyakorlásának módját bizonyos elvek, szabályok határozzák meg: ezek az *alkotmányosság* szabályai.

S a hatalom fennállása, az engedelmisség szüksége, noha nélkülözhetetlen, nem magától értetődő. Ezért állandóan kísért a kérdés: miben áll a hatalom létalapja? Ezt pedig nem lehet másképp megmagyarázni, mint úgy, hogy rámutatunk a *célokra*, amelyeknek megvalósítása meghaladja egyéni erőnket és közös társas erő kifejtést, rendszeres, fegyelmezett *együtműködést* tesz szükségessé. S ez nem lehetséges másként, mint céltudatos *irányítás* nyomán, amelyet követnünk kell, amelynek engedelmesen alávetjük magunkat, amelynek tehát hatalma van felettünk.

De a társadalmi célok, érdekek következetesen a *mi* céljaink és érdekeink: következésképpen a hatalom sohasem lehet korlátlan s csak addig van meg a létjogosultsága, ameddig törekvései valóban összhangban vannak a mi céljainkkal. A hatalom természetes, észszerű határainak kérdése tehát ugyancsak állandó és örök problémája minden politikai gondolkozásnak. Más szóval, amint a hatalom érvényesülése szükségkép korlátjává válik szabadságunknak — természetes szabadságunkban, amellyel céljainkat kitűzzük és követjük, ugyancsak van valaminő korlátja a hatalom érvényesülésének. Ily módon feltétlenül felmerül minden időben és minden társadalomban az a kérdés, hogy mily mértékben van helye a *kényszer* és mily mértékben a *szabadság* érvényesülésének a társadalmi együtműködés rendjében. S amennyiben az egyéni szabadság a társas életben nem csupán abban nyilvánul meg, hogy önként *támogatjuk egymást*, hanem szükségkép úgy is, hogy *vetélkedünk* egymással, fel kell tenni azt a további kérdést, hol vannak e vetélkedésnek határai s mily eszközökkel kell e határok között a *közbékét* s a békés együtműködés rendjét, a *jogrendet* megvédelmezni.

S a hatalom megosztásának és gyakorlásának rendje, a hierarchia, mintegy függőleges tagozódása mellett, a társadalmi *munka* megosztása viszont egy vízszintes tagozódást teremt: az *életvivatások* rendjében. Ezzel a társadalom — általánosságban szólva — *osztályokra* tagozódik. Amennyiben pedig az osztályok között is — nem csupán az egyének között — van vetélkedés, amelynek következtében azok kisebb vagy nagyobb befolyást szereznek a közhatalom gyakorlására, kialakul a *társadalmi hierarchia*

jelensége: az osztályoknak bizonyos, többé-kevésbé ingatag rétegződése, rangsorolása uralkodó vagy vezető és alávetett, vagy vezetett osztályokra.

Más szóval ez a társadalom politikai rendje, amelyben az egyes osztályok és rétegek közötti együttműködés és vetélkedés vitára, pártoskodásra és pártok alakítására vezet. A *pártok* különböző formáiban pedig új csoportosulás indul meg, amely a társadalom egyéb tagozatait sokféle-képpen összekapcsolja, szétválasztja és keresztezi. Amennyiben a «politizálás» irányzata a fennálló és *hagyományos* rend fenntartását célozza: többé vagy kevésbé *konzervatív*. Ha a kialakult egyensúly tervszerű átalakítására törekszik: többé vagy kevésbé *progresszív*; eszköze a békés változás: a reform, vagy az erőszakos felforgatás: a forradalom.

Mindezek állandó formák és összefüggések, amelyek már kialakultak minden társadalomban, mely önmagára eszmél, saját szerkezetén és életproblémáin gondolkodni kezd, azaz politikai eszmét alkot. De ugyancsak megvannak minden ilyen kifejtett, szellemileg érett társadalomban az osztályok és rétegek állandó *típusai* s e típusoknak jellegzetes problémái, összefüggései és ellentétei. Nemcsak öregek és fiatalok, erősek és gyengék, nagyok és kicsik, előkelők és közönségesek, gazdagok és szegények, urak és szolgák, falusiak és városlakók ötlenek szemünkbe minden érett társadalomban, hanem egyúttal papok és katonák, tisztviselők és polgárok, földművelők és iparosok, kereskedők és közvetítők, orvosok vagy kuruzslók és mérnökök vagy földmérők, képirók és zenészek, poéták és tudósok, vagy bölcselők is. Ezeknek az elemi tényeknek, formáknak és kapcsolatoknak felismerésével és megvitatásával pedig kialakul a társadalmi és politikai alapismereteknek egy bizonyos rendszere, amely az idők és tapasztalatok változásával bővül és finomul talán, de lényegesen nem változik. S ugyancsak keveset változik a társadalmi és politikai élet elemi problémáinak felismerése és a mód, ahogyan ezek megvitatásra kerülnek.

A görögök után, akik elméjük vakító világánál mindezeket a tényeket és problémákat tisztán felmutatták és tüzetesen megbeszélték, e társadalmi alapismeretekben alig lehetett lényegesen újat találni s legalább is lehetetlen volt az utódoknak az ő befolyásuk alól szabadulniuk, mihelyt megismerkedtek tanaikkal. Ez magyarázza meg azt a tényt, hogy a társadalmi és politikai alapfogalmakat, kategóriákat, amelyekben ma gondolkozunk, elenyésző kivételekkel mind a görög állambölcselők faragták ki számunkra. Merőben fölösleges a magyar közönséget gyötörni a politikai irodalomban mindennapos görögös műszavakkal: elég, ha csak hamarjában a következő fogalmakra gondolunk, amelyeknek, ha neve nem is, de ma is élő eszméje mind a klasszikus görög világból származik: állam, köztársaság, jogállam, alkotmány, törvény, néphatározat, államtanács, nemzetgyűlés, gyarmat, szövetség, esküdtbírótság, hivatásrend, középosztály stb.

De nemcsak a tények és problémák felismerésében, hanem a problémák megoldásában, az azokra adott jellegzetes válaszok ismétlésében és

újrafogalmazásában is megmaradtunk a görög államelmélet tanítványainak és követőinek. Észszerűség és igazságosság, önkényesség és alkotmányosság, az egyéni jogok és a közrend, szabadság és kényszer, királyság és köztársaság, tekintély és népuralom, jogtisztelet és államrezón, hagyomány és felvilágosodás, nemzeti állam és birodalom, háború és béke hivei mind megtalálhatják törzsökös nézeteik és érveik bölcsőjét a görög államelméletben.

Ennek okát is könnyen fel lehet ismerni. A társadalmi kooperáció ugyanis soha sincsen tökéletesen megvalósítva s amint az élet folyása s az abban egyre fellépő változás megbontja vagy csak meg is zavarja a fennálló rend egyensúlyát, azonnal felmerül a kérdés: hol van a hiba s hogyan kell azon segíteni? A tények embere, a gyakorlati politikus ilyenkor gyakorlati megoldásokat keres, a politika, az államvitel közvetlen módszereinek megigazítására vagy a hatalom egyes közegeinek, esetleg főbb birtokosainak, a kormányférfiaknak kicserélésre törekszik. A filozófus azonban, akinek figyelme mindig az egészre, a rendszerre van irányítva, alapvető gyökeres megoldások után kutat s az államélet egész problematikáját felássza. A filozófusnak «világnézete» van, azaz fogalma a világrend egységéről s mindennek, amivel dolga akad, meg kell, hogy mutassa helyét a világrendben s a módot, ahogyan abba beleilleszkedhetik. Az életben valósággal felmerülő és megoldásra váró kérdések ezrei helyett ő a végső kérdésekre keres feleleteket s az imént rámutattunk arra, hogy a társadalmi és politikai élet végső problémái egyúttal örök problémák. Valahányszor pedig a gondolkodó ezekhez a végső problémákhoz visszanyúl, minden alkalommal szemben fogja találni magát azokkal a válaszokkal, amelyeket a régmúlt idők nagy állambölcselői adtak e kérdésekre. S mivel éppen végső kérdésekről van szó, amelyek szükségkép általánosak és egyszerűek, a logika úgy kívánja, hogy az ezekre a kérdésekre adható válaszok is általánosak és egyszerűek legyenek, azoknak száma tehát szükségképpen korlátolt.

Hiszen eléggé nyilvánvaló, hogy csupán szűk körben mozoghatnak a következő s hasonló kérdésekre adható válaszok: vajjon a köznek létalapja az egyén s ennek értékvilága — vagy ellenkezőleg az egyénnek létalapja a köznek való szolgálat? S következőleg: vajjon az egyén a közszel szemben elsősorban jogok vagy kötelességek hordozója-e? Vajjon az egyén érdekei közt minek van elsősege: a szabadságnak, vagy a jólétnek? Vajjon a köznek helyes rendje és ennek megóvása szempontjából a hierarchia tekintélyét kell-e inkább védeni, vagy az alkotmányosság szabályait? Vajjon a társadalom tagjai, a társak között az egyenlőséget kell-e inkább biztosítani, vagy inkább teret engedni a nagyobb egyéni képességeknek s ehhez képest a közélet irányítására mindenkinek kell-e befolyást juttatni, vagy csak a jelesebbeknek? Vajjon fontosabb-e megvédeni a hagyományok épségét vagy biztosítani a reformtörekvések könnyű érvényesülését? S vajjon

milyen érdekből szabad inkább erőszakhoz nyúlni: ha a hagyományok védelméről vagy a haladás biztosításáról van szó?

Ezekre a kérdésekre, mint látnivaló, általában háromféle választ lehet adni: két szélsőségeset és egy közvetítőt: a szélsőségesek pedig maguk könnyen csoportosulnak az ismert «jobb- és baloldali», azaz ú. n. «konzervatív» és «liberális» politikai nézetek körébe. Persze itt a kombinációknak és árnyalatoknak nyílik némi tere, de a gondolat mégis mindegyre visszahajlik a régi megoldások medrébe, már csak azért is, mert az utókor ritkán tudja s csak elvétve akarja felszabadítani magát a nagynevű elődök befolyása alól: hiszen mennél inkább újszerűek és merészek az eszmék, amiket hirdet, a gondolkozó annál inkább érzi szükségét annak, hogy általánosan elismert nagy tekintélyek támogatását vegye igénybe. Ezért van az, hogy a századok folyamán, valahányszor a gondolkozó emberiség a társas közélet végső problémáira keres válaszokat, mindegyre felidézi a régi gondolkodók klasszikus igéit.

De ez a körülmény, amely mindegyre megőrzi számunkra a régi bölcselők nézeteinek érdekességét, egyúttal oka annak, hogy a politikai eszmék történetéről írott átlagos kézikönyvek annyira elviselhetetlenül terméketlen olvasmányok. Hiszen e munkák törekvése az, hogy megismertessék az olvasót az állambölcselők eszmemenetével: s így többnyire csak e nézetek önállótlanágát, az elődöktől való kényszerű függését domborítják ki. E teóriák ezért magukban és különösképpen nagy vonalaikban nem éppen tanulságosak: játszva lehet őket egy-egy címszó, egy szakkifejezés keretébe foglalni s ezzel holt anyaggá válnak, amely a történelem ódonosság-újgyűjteményének tárházába kívánkozik.

Már pedig a valóságban nincsen valamire való államfilozófus, akinek nézetei, különösen a maguk jellemző részleteiben, ne volnának izgatón tanulságosak. Mert meggondolásaik és eszményeik magukra vehetik ugyan a régi elméletek formaruháit s befuthatnak a régi holt vágányokba, mégis azonnal új és egyéni életre ébrednek, mihelyt visszaállítjuk azokat annak a történelmi és társadalmi helyzetnek újszerű és egyszeri valóságába, amelynek méhéből eredtek. Minden államelméletnek csak úgy van értelme, amint az egy konkrét politikai valóság, egy történelmi társadalom és közélet intézményeivel, szellemével és egyszeri, soha nem volt és soha vissza nem térő problémáival összefügg és benne gyökerezik a kor probléma-tudatában. S hozzátehetjük, egy politikai elmélet tanulmánya közben tekintettel kell lennünk a társadalmi típusra, amelyet az illető gondolkozó képvisel; a környezetre, amelyből származik: a nevelésre, amelyben részesült és azokra az elhatározó élményekre, amelyekben egyénisége s világnézete kiformálódott. A gondolkozó konkrét körülményekre gondol és konkrét kérdésekre ad válaszokat, noha ezeket világfelfogásának rendelése szerint s az uralkodó és hagyományos terminológia bilincseiben, általános formulákkal fejezi ki. A politikai elmélet azonban nem merő általános eszmék rend-

szere, amely mindig s elkerülhetetlenül ódon jelmezekben pompázik, hanem egyúttal valóság is, szellemi és politikai valóság, amelynek eredete, története, okai vannak: meghatározott és fel nem cserélhető helye a társadalmi és politikai történések szigorú sorrendjében.

S ha valóság és okai vannak, egyben hatások kifejtésére is alkalmas. S *itt* az elmélet megint egy új szerepben mutatkozik be: történeti és politikai pályafutás előtt áll, amelyben bizonyos politikai törekvések buzogánynak vagy faltörő kosznak fogják használni a maguk céljainak szolgálatában. A politikai eszmék élete ily módon korántsem zajlik le abban az egyhangú taposómalomban, amelyben a tantörténet oly gyakran mutogatja nekünk: ellenkezőleg változatosság, sok tarka szereplés és váratlan sorsfordulat jellemzi pályafutásukat. Az államalkotó társadalmi szerződés elmélete pl. amely a görög államelméletben mindennapos és egyaránt megfér az epikureusok és ellenlábasaik, a sztoikusok nézeteivel, később hol a keresztény teokrácia, hol a rendi alkotmányosság, hol a fejedelmi önkény, hol a polgári demokrácia igazolására szolgál. Hasonlóképpen az államhatalmak megosztásának és egyensúlyozásának tantétele, amelyet Aristotelesig visszafutó nyomokon két angol: Locke és Bolingbroke fogalmazott meg, s amelyet Montesquieu — tévesen — az angol alkotmány leírására használt fel, ezzel akarván eszmei propagandát csinálni a francia királyok deszpotikus, hatalomkoncentráló törekvései ellen, — az ő befolyása alatt végül két nagy forradalomban lett közvetlenül irányadó elmélet: de Amerikában a bírói hatalomnak, Franciaországban a bürokráciának meg erősítését szolgálta.

S ez éppen az újkori, nézeteikben ritkán eredeti politikai elméletek jelentősége számunkra: hogy alkotórészei, tényezői egy történelmi folyamatnak, amely még a szemünk előtt van, amelyben még tisztán meg tudjuk figyelni a politikai küzdelmek fordulatait s a szerepet, melyet ezekben a divatos «ideológiák» játszanak. Ezeknek az elméleteknek magukban való elemzése és logikai boncolása csak annyiban van helyén, amennyiben azok bizonyos tények és összefüggések megismerésének vannak szentelve. Mihelyt azonban a politikai irányadás terére lépnek, mihelyt nem azt vizsgálják, ami van, hanem azt adják elő, aminek szerintük lennie kellene: az elméleti kritika értelmetlenné válik. Mert az ilyen, normatív, politikai elmélet jelentősége nem igazságában van, hanem hatásában, befolyásában: mosolyoghatunk Machiavellinek és Montesquieunek a római történet vagy a germán őskor köréből vett fejtegetésein s Rousseau-nak a primitív emberiségről rajzolt idillikus vázlatán; könnyen kimutathatjuk, hogy Karl Marx történetbölcselete dilettantisztikus: a politikai propaganda következményeit, amelyben ígéket felhasználtak, ezzel mégsem lehet a világból eltakarítani.

Amilyen értéktelen és terméketlen tehát a politikai eszmék merő tantörténete, amely az elméleteket mintegy «légüres térben» adja elő:

annyira fontos, hogy a társadalmi és politikai történelem tanulmánya ne feledkezzék meg ezekről a teóriákról, mert nélkülük hiányos volna. Az állami élet és intézmények, a társadalmi osztályok és típusok történetének ismerete nélkül a politikai eszmék története csak értéktelen szöfecsérlés, mert minden ilyen elmélet csak egy társadalmi és történelmi szituáció háttéréből fogható fel a maga való értelmében. De viszont a politikai eszmék befolyásának, politikai szerepének ismerete nélkül a társadalmi és politikai történet válhatna egyes összefüggéseiben érthetetlen adathalmazzá. A politikai eszmék így felfogott története tehát hozzátartozik a történeti műveltség tárgyköréhez. A politikai eszmék az emberiség politikai öntudatának valóságos fényszórói, amelyek bevilágítanak egyes korok és társadalmak életének legnevezetesebb és nem egyszer éppen sorsdöntő körülményeibe. «Gondolkozom, tehát vagyok» — mondotta Descartes, a modern világ egy úttörő reprezentatív bölcse. A modern ember politikai öntudatát e szállóige megfordítása jellemezhetné: «Vagyok, tehát gondolkozom». A politikai cselekvés indítékai nem egyszer elsikkadnak a tudattalanban, de ezzel az úgynevezett «felvilágosodott» ember be nem éri: neki elsőrendű szükséglete, hogy mindig számot adjon magának a világban éppen elfoglalt helyéről és hogy magatartását világnézetével igazolja. S e folyamat közben nem egyszer esik áldozatul a jóhiszemű önámításnak s tetteiben valóban rabjává is lesz világnézetének, amelynek eredetileg pedig nem volt más szerepe, mint hogy elvileg igazolja azt, ami éppen történik. A politikai elméletek gyakorlati jelentősége ekképpen egyre növekvőben van, annak dacára, hogy eszmékben újat és értékeset nem igen termelnek. Korunk tragikumának talán egyik legékesebben szóló tünete éppen az, hogy szellemileg dekadens eszmék válnak mind kikerülhetlenebb sorsunkká.

Ottlik László.

HAGYOMÁNY ÉS FEJLŐDÉS.¹

Szellemi alkotásainknak, intézményeinknek, szokásainknak, egy- szóval «emberi világunkénak fejlődését — több-kevesebb következetes- séggel, ki- és megkötéssel vagy egyoldalú vázlatossággal — majd úgy szokták elképzelni, hogy a dologi folytonosság vonását látják benne fon- tosnak és így folyamatos történeti fejlődést emlegetnek; majd az egyéni invenció szerepét emelik ki és akkor, ennek a kiszámíthatatlanságához képest, ahisztórikus vonalvezetésről, sőt a fejlődés teljes hiányáról is szok- tak beszélni. A valóság mégis az, hogy sem a nagy egyéniség nem független soha a korától, ellenkezőleg: szintén a szociális folytonosság alapján áll úgy, hogy a másodiknak említett fejlődésfajta is, nem eshet egészen kívül a «történetin»; sem a történeti fejlődésnek a vonala soha nem tökéletesen egyenes (meg-megtörik, kihagy, bizonyos dolgok elszigetelődnek, föld alatt folytatódva tűnnek fel újra, mások szokatlanul gyorsan fejlődnek, aztán hirtelen és végleg szétesnek), úgy hogy sehol amaz elsőfajta fejlődés sem találkozunk merőben «egyénietlenül.» Eszerint azonban a fejlődésnek említett két, polárisán ellentett elképzelését már eleve és legjobb esetben is csak — elméleti egyszerűsítésnek tekinthetjük. A gyakorlatban vagy a tempó lesz valami másféle, vagy általában helytelenül is beszéltünk szociális fejlődésről. Mi a *helyesbített* fejlődésvonalat, illetőleg a logikai hibát egy mintaszerűen felnagyított, végletes és ezért alkalmas formáció, az ú. n. csökevények esetének a segítségével próbáljuk megpillantani és megpillantatni.

* * *

A «csökevény», angolul «survival» (fr. «survivance»; l. «rudimentum»; n. «Überlebsel») mai fogalmát a XIX. sz. közepétől virágzott H. Spencer- E. B. Tylor-féle anthropológiai-szociológiai iskola vetette fel. Tylortól kezdve, aki a fogalmat megteremtette (Primitive Culture I, 1871, 70. l.), olyan halvány, árnyékszerű szokást, üres mozdulatot vagy sablonos moz- zاناتot jelent, amelyik mint határozott okból, értelemmel végzett csele- kedet élt egyszer egy ősi-, eredeti összefüggésben, azután valahogyan szer- vetlenül és értelmetlenül — «halottan» — maradt ott, vagy bukkant fel újra egy utódtársadalom aktuális életében. Fr. Graebner rövid definí-

¹ A M. Társadalomtudományi Társulatban 1935 január 9-én tartott előadás.

ciója szerint a. m. «das *unorganische und unverstandene* Überleben von Institutionen und Vorstellungen *älterer* Entwicklungszustände»¹

Így pl. annak a, nekünk már gyerekesen tarthatatlan hitnek, hogy a «nép» éhséget pestist vagy hasonló társadalmi katasztrófákat ma is úgy tekint és kíván bizonyos ceremóniákkal elhárítani, mint a nemzet (törzs) valami bűnének következményét, J. E. Harrison szerint² onnan kell erednie, hogy «we once thought and lived totemistically and the habits of totemistic thinking still cling.» Vagy más példa: A Chios szigetén Ker. Szent János június 24-i születésnapjára gyűjtött örömtüzeknek, meg a járulékos ceremóniáknak (tüzön-átugrás, gyújtás és oltás stb.) sem a szent történeti személyéhez nincs látható közük, sem örökhagyójuk gyanánt valami ősi Napisten-kultuszt nem tudtak kimutatni. Ezért látott a jelenségben J. H. Rose³ (többek közt), akinek véleményét főleg az Itália, Szicília és Málta területén (is) nagyon elterjedt tűzünnepek befolyásolták (v. ö. Frazer, *The Golden Bough* I³, 209. kk.), egyszerűen egy értelmetlenül továbbélő csökevényt abból a korból, amikor Chios szigete még a római birodalomnak részét alkotta. A társadalmak életének látható felszíne alatt, — ahogy Lévy-Bruhl⁴ mondja — különböző és különféle időkből származó képzeteknek láthatatlan amalgám rendszere él, hatékony és okozza a fejlődésképlet alakulásának látszólag érthetetlen következetlenségeit és indokolatlan meglepetéseit. Ezen a titokzatos alapon aztán akár pl. a keresztény úrvacsora,⁵ a Robertson Smith szerint értett zsidó áldozati lakoma («Verbündung durch Speisegemeinschaft»)⁶ a görög Dionysiák széttépett és nyersen felfalt áldozati állatai, meg a legkülönbözőbb primitív népeknek a közös étkezésekhez, istenmegevézéshez és -vendégeléshez stb. fűzött hite, illetőleg az ilyenekkel kapcsolatos szokások közé⁷ is lehet különféle láthatatlan, történeti vonalakat konstruálni. Elképzelhető, hogy Szent Pál elvető minősítését azokról, akik méltatlanul ettek a kenyérből vagy ittak az Úr serlegéből, összefüggésbe nézzék azokkal a különféle, ősi kultúr- és recens primitív népeknél közönséges szokásokkal, amelyek büntisztázó szabálynak ösmerik és használják az isten vagy az isteni étel kötelezővé tett elfogyasztását.⁸ S ahogy számtalanszor vezették vissza a göröngydobás, sírkőállítás stb. szokásait is valamely határozott

¹ Methode der Ethnologie, 1911. 79. k.

² Themis, 1912. 534-1-

³ Things New and Old, elnöki megnyitó a londoni Folk-Lore. Society-ben, 1934 február 7-én.

⁴ Les fonctions mentales dans les sociétés inférieures, 1910. 447., és La Mentalité Primitive 1922, 72. 1. stb.

⁵ V. ö. Pál, Korinth. I. 11, 24.: mondta: Vegyétek és egyétek, ez az én testem, amely értetek megtöretett».

⁶ L. Die Religion der Semiten (ford. R. Stübe, 1899.) kül. a VI. kk. fejezeteket.

⁷ Ezekhez I. Homeros Comparatus IV., E. Phil. Közöny 1916. és 1917., 690. kk., 1933., 118. kk.

⁸ V. ö. Egy. Phil. Közl., 1916., 36. kk. és 1917., 691 kk.

nép határozott hitére (pl. az ártó halott távoltartásának szándékára), ugyanúgy lehetne — mondjuk — azt, a józanságunknak ma ugyancsak furcsa ceremóniát is egy antik szokás, esetleg a római triumphus «csökevényének» látni, hogy 1925-ben a németek virággal szórták be az elnökké választott Hindenburg útját; vagy lehet az ismert egyiptomi bábúvarázslatokban keresni annak eredetét, hogy egyetemi ifjúságunk 1934 június 26-án, a Kálvin-téren, egy «Barthou» felírással ellátott embernagyságú szalmabábút akasztott póznára és égetett el, annyira minden hite nélkül az ilyenfajta manipuláció varázsos hatékonyságának, hogy még Genfben, Jugoszláviának sem jutott eszébe a francia külügyminiszter hamaros tragikussággal elkövetkezett halálát ezzel az aktussal hozni összefüggésbe. Mégis: a survivalnek ilyen felfogását nemegy belső ellenmondás diszkreditálja. Ellenmondás van (1) abban az elképzelésmódban, amely a jelenséget úgy tünteti fel, mint egy «halott sablon» újraéledését, indokolatlan idegenszerű utóvirágzását.¹ Világos nevezetesen, hogy — ha el is tekintünk a «halott» feltámadásának a furcsaságától — akkor is, elfogulatlanul szemlélve: egy ilyen «survival» de facto, fejlődésének egyik pillanatában sem «halott» tulajdonképpen. Reá mindig és mindenütt szükségkép valami annál intenzívebben «élő» jelenszerűség lesz a jellemző, minél inkább az értelem ellen, éppen ennek a tiltakozását lebirkózva, *tud mégis* existálni. Nem vág az sem (2), mintha a survival egy *régi értelmes* elemnek volna az *új* helyen való *értelmetlen* alkalmazása, mert ma is mindig — jól-lehet nem egyfélékép, biztosan és határozottan —, valahogy mindamellet tudjuk, sőt sokszor egyenesen «sinnvoll umgedeutet»² tudjuk az ilyenféle cselekedeteket megmagyarázni; másfelől a modern népléktan szerint az is bizonyos, hogy ezt akár az az «első» egyiptomi ember sem tehette másként és jobban, aki eredetileg (?) az első (?) bábúvarázst csinálta. A primitív népek, helyes ösztönnel, soha nem igyekeznek vallásos szociális cselekedeteik motorait magok számára tisztázni s annál rosszabb az idegennek, ha elhiszi a tőle kikényszerített, játékosan felelőtlen «felvilágosításait.» Más szóval: az eredeti «értelmesség» semmivel sem igazabb, mint az új «értelmetlenség» és a — lényegtelen — okadás épolyan határozatlan volt szükségképpen a régi Egyiptomban, Rómában vagy egy primitív népnél, amelyennek ma mutatkozik ifjúságunk tüntetésében, a németség tömeglelkésedésében, bármifajta gyászoló gyülekezet cselekedeteiben, stb. Végül (3) ami a legfontosabb: egyenesen nevetséges volna, hogy komolyan a magyarság (vagy a zsidóság?) totemisztikus múltjában keresgéljünk annak az oka után, amiért pl. Szép Ernő valamelyik krokija a maga személyi bűneiben, fogyatkozásaiban pillantja meg a világháború kitörésének indítékát. Kiáltó lehetetlenségnek érezzük, hogy valaki a

¹ V. ö. I. Lublinski, Arch. f. Religionswissensch. 1923/24., 162 l.

² Graebner, i. h. 81. k.

keresztény kommunió gondolatát «a történeti amalgamozódás» közbejöttével, egy az azt ékek hitének vonalán álló, kegyetlen-pogány lakoma drasztikus gondolatából vezesse le. Ami pedig a mai chiosi örömtüzeknek a római eredetét illeti, ezt is csak annak lehet elhinnie, aki nyílt szemmel kész elhanyagolni, hogy ezek a tüzek már a római birodalomban nyilván átvett, homályosértelmű survivalként égtek,¹ és aki nem akarja látni, hogy ezen a jogcímen — mondjuk — a hasonló, szintén a nyári napfordulatra eső magyar népszokásokat² is, szükségkép a pannóniai légióknak kellett volna itthagyniok minálunk; stb.

Ezek szerint azonban nyilvánvaló, hogy a survival helyesbített értelme legalább is három paradoxon feloldását követeli meg. Látnunk kell (i) meg lehet-e valahogy ellenmondás nélkül e jelenségeknek sajátosan eleven halottságát magyaráznunk; (2) egyeztethető-e az (új) értelmetlenség és a (rég) értellem ellentétének dolga; és van-e (3) ottan egy másik, igazibb fejlődésmeghatározó, ahol az időkülönbség (rég) és (új) lényegtelennek bizonyult.

Ám az első paradoxont nyilván csak annak a felismerésnek hiánya élezte ki, hogy a survival *természete* szerint olyan jelenség, amely elsősorban egy *speciális alkatkészség és megfelelő helyzet* függvénye lévén, bár-mikor szükségkép megelevenedhetik, mihelyt ezek az alapfeltételek jelen vannak. Jól látszik ez különösen ott, ahol egy-egy «csökevény» kellő történeti és földrajzi megokoltság vagy közvetlen kényszer nélkül, csak éppen ezeknek az örök-latens erőkomponenseknek a *helyes-tudatos* felerősítésével, mesterségesen *teremtődött* és — (mégis) meggyökeresztett. Ilyen pl. (hogy hallgassunk a modern görög állam, Mussolini és Hitler csodatételeiről), ha a 35 év előtt már senkitől sem ismert, különös figurájú «kállai kettős» ma igazi reneszánszát élheti, amióta «70—80 esztendő emberek elbeszélései, mutogatásai alapján», jó ösztönrel, jó nyomokon, új életre provokálta egy nagykállói igazgató-tanító.³ Hasonlóképp szűnik meg — másodsor — az értelmesség és értelmetlenség helytelenül kiélezett ellentettsége is, mihelyt tisztán látjuk, hogy a survival legenedhetlenebb elemei (az éhséget, pestist stb. elhárító megmozdulás, a tűzátugrás, bábúrontás, tehát szórás, dobás, ütés, megevés stb.) mind apriori, végig sem logizálható és nem logizálható «öszönös» cselekedetek.⁴ A bábú, mint momentán pusztítható ««hasonlót»,⁵ elsősorban ama jóleső biológiai könnyülés-érzés miatt szokták elpusztítani, amely — *egyik* megnyilvánulásának:

¹ V. ö. Nilsson, Journ. of Hellenic Studies, 1923, 144- k. (id Rose-nál is). Róheim G., Magyar néphit és népszokások 1925, 323. l., az indogermán együttélés idejére teszi eredetüket (= «legmesszebbre»).

² L. Róheim, i. h. 309. kk.

³ V. ö. Gyöngyös Bokréta, 1934, 1, 12. l.

⁴ Athenaeum, 1919, 81. kk.; Der Eid als Tat, 1924, 18. kk., 25. kk.; Lényeg és Gondolat, 1924; és mindehhez J. E. Harrison, Prolegomena, 1903, 84. kk.

⁵ A hasonlóság belelátásáról a nemhasonlóba is, v. ö. Der Eid, 26. l.

a hanggesztusnak kettős (animális és intellektuális) értéke folytán,¹ — csak majd hozza magával a reflexiót és a magyarázatot. A survivalek fix törzse, csakúgy, mint a közkinccé váló folklóre-, illetőleg népköltészet motívumok,² animális-szublogikus³ reakcióként születnek, hogy mint ilyen az egyszeri-öncélú aktust szokássá szankcionálni hivatott ráeszmélés³ is provokálja, és ez az oka éppen, hogy az utóbbinak a mértékével egészében felmérhetők, apriori sohasem lesznek. Hogy az utcai szentkép azonos gesztusreakciót (térdreborulás stb.) váltson ki az európai katolikus hívőből, meg a néger neophytából, éppen olyan kényszerű, amilyen bizonyosan lesz majd nemcsak fogyatékos, de egyeztetetlenül ellenmondó is a hivatalos egyházi, meg a feketének a primitív magyarázata. S ugyanígy pl. a kereszténységben nem egyszer «túléltek» valamely görög vagy római kultuszhely relikviatisztleetének külsőségei az értelmezés merő másfélesége mellett stb. Amikor azonban így a mindig lehető survival jelentkezését — az észoktól függetlenül — érdemileg csak az okozza, hogy vivője egy állandó potencialitást megelevenítő konstellációba jutott, az sem lesz már — harmadszor — feltűnő, hogy olykor még a netalán Írásosan is dokumentálható idő- és helyfolytonosságnál, a történetileg és földrajzilag igazolható átvételnél is (ahogy Rose követeli), igenis fontosabb szava van magának a megmozdulás abszolúte és relatíve *megfelelő* természetének és minőségének. Mindent, mondjuk pl. az «eating the god» egységteremtő gondolatát stb., lehetetlen *egyszer* kitalálnak venni és Egyiptomból (mint Eliot Smith teszi) vagy Babylonból vagy akárhonnan leszármaztatni; a kizárólagosan történeti fejlődésvonalat eddig egy esetben sem sikerült ellenmondás nélkül helyreállítani. Viszont azért, mert Bastian egykor logikailag megtámadhatóan, következtelenül képezte ki az «Elementar-gedanke» fogalmát (amely mindenekelőtt legkevésbé «Gedanke»), távolról sincs még jogunk tagadni, hogy bizonyos lelki mechanizmusoknak csakúgyan vannak bizonyos helyzetekben kényszerűen ismétlődő, határozott reagálásmódjai, «forme sempre occasionali nella loro prima espressione»,⁶ amelyek előző esetek nélkül is, természetes könnyedséggel megelevenedhetnek. Az igazán népies ünnepek és szokások mindenütt állandóan megújulnak s az igazán nagy költők meg újra visszanyúlnak a jól meglelt és hatásosoknak felismert népi témákhoz (Faust, Toldi stb.). Így posztulálnak Fr. von der Leyen⁶ paradoxnak látszó «ewige Dichtung», «Elemente der Urzeit und Elemente aller volkstüm-

¹ A «beszéd» ilyen «keletkezéséhez» v. ö. E. Cassirer, Philosophie der symbolischen Formen I. 1923, 125. kk.

² V. ö. E. Phil. Közöny 1916, 238. kk.

³ A fogalomhoz l. Budapesti Szemle, 1927, 256—8. 11. és Ethnographia, 1931. 101. l.

⁴ V. ö. Goitein, Primitive Ordeal and modern Law, 1923, 166. l. (custom = «habit of which the herd has become conscious»).

⁵ Cessi szava, Storia della Letteratura Greca I. 1933, 245. l.

⁶ L. Volkstum und Dichtung 1933, 6. k., 85., 91., 105—110. 11. stb.

lichen Dichtung», «moderne Ursprünglichkeit» és hasonló szópróbálkozásai egy «urait und immer noch wirksam» azaz máig is eleven ősi erőfogalom érzékeltetésére, egy (a történetiekkel legalábbis egyformán hatékony) legális faktort: az örök-vallásos, örök-ethikus, örök-szociális stb. momentumoknak a faktorát; amennyiben bizonyos lelki élményeknek a legkövetlenebb, legtermészetesebb vetületei mindig visszhangot provokálnak.¹ «Nicht das Alté, das Altertümliche ist entscheidend» írta egyszer H. Oldenberg; részünkről ezt a gondolatot úgy szoktuk kifejezni, hogy egy apotiori voluntarisztikus-emocionálisan megokolt jelenséget, — aminőknek sorából a survivalek általában kikerülnek —, elsősorban a producensek teljesedésérzését jelentő «rezonálás»-képesség fog determinálni, nem pedig a történeti fejlődés és a gondolati-okságos előzményeknek állása. Különösen a folklóré terén, pl. a mesemotívumoknál világos, mennyire nem a réginek továbbélése, megelevenedése, hanem bizonyos örök-igaz, mélyen emberi motívumok megújra való (*nem fel-* és *nem ki-*, hanem) megtalálása a fontos.² «Was man Motive nennt — mondja Goethének egy hagyatékában maradt reflexiója is³ — sind eigentlich Phänomene des Menschengestes, die sich wiederholt habén und wiederholen werden und die der Dichter nur als historische *nachweist.*»

Így azonban a szó Tylor-féle értelmében vett *survival* nyilván — nincsen vagy legalább alig lesz, és az esetek túlnyomó részében szinte mindig *revival-ról* van szó, azaz a bizonyosfajta emberi alkotokban örök gesztusoknak mindenkor lehető feltöréseiről, helyesebben e feltörések alkalmoszerű bekövetkezéséről. Amint Rose is (i. h. 22.1.) legalább annyit észrevett, hogy «when looking for survivals we ought not to neglect the possibility of accidental revivals». Ezt csak határozottabban, úgy kell megfogalmaznunk, hogy bizonyosfajta belsőhöz (az átlag-emberihez) viszonyítva mindennek megvan a maga legtökéletesebb kifejezés formája, amely lappangó potencialitásából mindig kész újjászületni. És habár időnként elveszítjük is, vagy látszat szerint csak idegen segítséggel, történeti úton, kívülről tudjuk csupán újra meglelni, akkor is: az ilyen jelenségeknek a lényegét nem ez a külső segítség, hanem csak a belső újradöbbenés, megtalálás, a revival ténye fogja jelenteni.

* * *

¹ A mozdulatok lassú módosulásaihoz a folytonosan haladó gondolkozás visszahatásaként, v. ö. Der Eid., 29. 1.; Th. Litt, Individuum und Gemeinschaft 1923*, 97. k. («Indem der erste Impuls im Weiterschwingen sich in eine Dimension hinein trägt, die, obwohl dem Ich geeint, doch zu ihm in Verhältnis einer dialektischen Spannung steht, kann es nicht ausbleiben, dass der gesamte Vorgang sich streckt, sich reicher gliedert und intensiviert»); G. A. Coe, The Psychology of Religion 1916, 41. («mental activity exercised upon the objects of instinctive desire, does not satisfy the desire in its initial form, but modifies the desire itself»).

² A «megtalálás» ilyen jelentőségéről v. ö. Nyugat, XI., 13. sz., 62.1. (Lesznai—Balázs); az epika hasonló törekvéseiről szóltam különösen: Th. Mann és a klasszikusok, E. Phil. Közi. 1916, 237. kk.

³ SW. Jub. Ausg. Cotta, 38. k. 286. 1.

Így ami a «survival»-szerű (rendesen a vallás, babona, tömeg-vagy legalább szociális élet, folklóré, költészet stb. területére tartozó) jelenségeknek fejlődésvonalát illeti, ez a vonal legalábbis, sohasem fog a bevezetőleg említettek egyike szerint sem alakulni. Itt a pálya meghatározójaként mindenekelőtt *két összetevőt* kell érték szerint is megkülönböztetnünk. Közülök (a csökevények eseteiben) *lényegi* komponensnek a gesztus vagy motívum elengedhetetlen lelki, azaz apotiori érzelmi-akarati «felelése» (visszhangozó volta) számított. Ezen múlik, hogy a szokásmozdulat egyáltalán «tovább él» és mint potenciálisan mindig-eleven «őskor», bármikor megelevenedhet; ezért kelthet (elvben) akár egy a múlt esetek, illetőleg ilyenek tudata nélkül, először született nyilvánulás is nemegyszer olyanféle érzést, hogy ezt már sokszor, mindig ugyanúgy láttuk, hallottuk. (A «régiség» vonására a hangsúlyt csak érthető «logikai csalódás»-unk tette: azt amit legtermészetesebbnek, legmegfelelőbbnek, legjobbnak tapasztaltunk, gondolati berendezkedésünk szerint önkénytelenül is legrégebbnek szoktuk minősíteni.) Ehhez képest kell, mint *csak-formait*, másodsorban látnunk fontosnak a mindig változó és — bár a jelenséget emberileg elengedhetetlenül praedikáló, ennek megjelenésében mégis— alárendeltebb jelentőségű, magyarázó elem összetevőjét; jöllehet ez is annál elengedhetlenebb, minél bizonyosabb éppen, hogy a magyarázat mint ilyen, mindig nyilván függvénye a maga emocionális-voluntarisztikus eredetének, amiért érthetően nem is fogja soha felitathatni.¹ Az szóval, amit a survival-jelenség eseteiben joggal fogunk *fejlődésnek* nevezhetni, mindig nyilván egy olyan, állandóan változó, kiszámíthatatlan vonal lesz, amelyet ennek a két összetevőnek *ilyen* erőviszony szerint való összeműködése határoz meg.

Mi azonban — ne feledjük — a hagyomány és fejlődés *általános* problémáját tűztük ki feladatunkul és a survival evolúciós fogalmát csak mint egy tipikusan «beszélőt», vaskosabb hibamutatót segítségül vettük igénybe, hogy általa a fából-vaskarika-csinálás hibáját jobban megpillant-hassuk. Különben — nem minden szociális formátum lesz nyilván olyan, mint a survival, és így annak, aki az általános fejlődés vonalát keresi, eleve vigyáznia kell a két összetevő egymáshoz való viszonyának elképzelésénél, nehogy szemléletébe valamit, ami csupán a speciális jelenség speciális természetéből folynék, beleengedjen. Világos nevezetesen, hogy — szemben szellemi életünknek azokkal a területeivel, amelyekről a survivalek kikerülnek, — pl. a természetrajz vagy természettan területére tartozó jelenségeknek a fejlődésmeghatározói bizonyos fokig kényszerűen éppen a fordított viszonyt mutatják egymáshoz: itt a «lényegi» túljelent őségét a gondolati-történeti összetevő követeli magának. Amennyiben pedig

¹ Bartók Gy. A «szellem» filozófiai vizsgálata, MTA 1924, 97. k. 1. ezt úgy mondja, hogy az emberi szóban a Logos (= szellem) világa a szervezetünk fiziológiai mechanizmusának termékével kénytelen boldogulni.

minden jelenség összes árnyalatainak a helyét, bár különböző pontokon csak e két végletes eset között kereshetjük, az összes fejlődéseket evidens módon csak ugyanennek a két faktornak, azonban állandóan változó összeműködése fogja meghatározni. A fejlődés-rezaltáns mindig másképp, de mindig úgy ered majd: vagy inkább a gondolati tengely, vagy inkább az animális alkat felé, amint éppen vagy az inkább-intellektuális vagy az inkább-animális megnyilatkozásoknak egy bizonyos csoportjáról vagy esetéről¹ volt szó. Ha tehát negatív formában fejeznék ki eredményeinket: *hiba* történt, amikor generálisan egy evolúciós fejlődésvonalat értettek és képzelték el. Az érző-akaró lélek általában kívül áll a külső logikusságon és az időn² s a műveit vagy megtermi vagy nem tudja teremni; addig a fókig tehát, ameddig (pl. egy vallásos vagy költészeti) jelenség ettől a síktól van meghatározva, fejlődése nem folyhat le idő- vagy ami ezzel egy, gondolatszerűen. De éppen ilyen hiba volt továbbá, hogy egysíkúnak nézték a fejlődést, helyesebben alakulást, amely alapján aszerint adódik ki a két külön belső sík kontribúcióiból, ahogy az indíték, külső tárgy stb. a síkoknak változó intenzitású összeműködését elektromosan kapcsolja. Mindezt *pozitíve* legrövidebben talán úgy mondhatnók, hogy lehetetlen hajszolni a «helyes fejlődést.» Fejlődést, alakulásmódot mindig csak egy-bizonyos jelenségterületre, sőt esetre vonatkozólag szabad keresnünk, illetőleg lehet ad hoc, megközelítő pontossággal kiszámítanunk. Ahol aztán a logikus, az emberi közület örökké tökéletesedésre törekvő, változékony magyarázatszükséglete a fontosabbik összetevő (pl. valamelyik tudományos kérdés fejlődésénél), ott mindig az egysíkú-(nak látszó) következetes történeti fejlődésvonalhoz fogjuk magunkat közelebb találni. Olyan megnyilatkozásoknál viszont, ahol inkább a születéses, konzervatíván örök és magyarázhatatlan lelki alap közreműködése volt döntőbb (pl. egy vallásos alakulás vagy költői teremtés esetében stb.), mindig távolabb, sőt legtávolabb leszünk majd ettől a vonaltól.

Marót Károly.

¹ Általánosságban a vallás, költészet, tudomány neveivel lehet a demarkációs területeket megjelölni.

² V. ö. R. Eisler, Leib und Seele, 1906, 54. 1.

FIGYELŐ

BÉL MÁTYÁS ÉS A MAGYAR TÁRSADALOMRAJZ.

A múlt esztendőben ünnepelte nemzetünk a XVIII. századbéli világhírű tudós, Bél Mátyás születésének 250-ik évfordulóját. Az idén 200 éve, hogy legnagyobb szabású munkájának: a *Notitia Hungariae Novae Historico Geographica*-nak első kötete megjelent. Ez a magyar szociológia számára is jubileumot jelent, mert e műben jelentkezik nálunk először a tervszerű társadalomvizsgálatra irányuló törekvés. Bél ugyanis nem elégedett meg a történet- és földrajztudományban addig uralkodó politikai ismeretekkel, hanem nagy érdeklődéssel fordul a mezőgazdasági, természetrajzi tényezők és a társadalmi élet nem politikai természetű jelenségei felé is. Meg akarja állapítani mindazokat az életfeltételeket, melyek között az ország akkori és előbbi lakói éltek. Hazánk egyetemes ismeretét akarván megírni, meghonosította, de tovább is fejlesztette a német államismereti iskola módszerét a tapasztalati tényekre támaszkodó kutatás erőteljes hangsúlyozásával. Ez már nyilván a felvilágosodás erősödő hatása, melynek közboldogságot sürgető törekvése Bél tudományos munkálkodásának is legfőbb rugója. Azért jegyzi fel az emberi szokásokat, hogy megállapítható legyen, hol élnek boldogabban, könnyebben az emberek; a mintaképül választható életformákat kutatja. Dicséri a pozsonymegyei gazdákat, hogy már nem keleti módon lovakkal nyomtatva végzik a cséplést, hanem csűrben csépelnek, nem mulasztja el azonban megemlíteni, hogy az ország nagy részében még mindig nyomtatják a gabonát és a tizedszedés miatt hónapokig a szabadban hevertetik, ami nagyban rontja a magyar gabona kereskedelmi értékét. Ismerteti és propagálja a turóci olaj készítményt. Lépten-nyomon tanácsokat ad az észszerűbb földművelésre, a társadalom elmaradt életét külföldi mintára akarja reformálni. A gyakorlati célkitűzések még ma is elsőrendű serkentői szociográfusainknak és tagadhatatlan, hogy a társadalomfejlesztés és továbbépítés célzatossága a mai tudományos társadalomkutatástól sem választható el.

Bél közigazgatási egységeken belül megyénkint, járásonkint, városokkint írja le az országot. Természetesen, amint nem egységes földrajzi tájankint tárgyalja anyagát, éppen úgy társadalomrajza sem követi a település természetes határait. A közigazgatási egységeken belül nyelvi és rendi csoportosításokat végez. A munkában erősen túltengő történelmi

szemlélet révén az egyes társadalmi csoportok történetét bőven tárgyalja. Megállapítani igyekszik letelepedésük idejét, sehol sem mulasztja el az «docolarum antiquissimi» és «recentissimi» megállapítást. Figyelemmel kíséri a csoport anyagi emelkedését, vagy süllyedését. Figyeli a vegyes nyelvű lakosságnál az egyes nyelvcsoportok egymásra gyakorolt kulturális és gazdasági hatását a múltban és megállapítja az egymásrahatás további lehetőségeit. Látjuk, hogy itt már a szociográfia dinamikai vizsgálatának halvány jelei mutatkoznak. A nagy közösség haszna vagy kára az izraeliták és a cigányok vizsgálatánál erősen szubjektív megállapításokra bírja.

A történelmi vizsgálat után a jelen állapot rajzát ismeretei és a meglévő adatok lehetőségei szabják ki. Megállapítja a lakosság jellegzetes foglalkozását. Ez a vegyesnyelvű területeken rendszerint nyelvi csoportokon belül változik és így nyelvi csoportosítása a társadalmi osztályok szempontjából is kielégítő. Pontos számadatokat nem közöl, adatai inkább viszonylagosak. A néprajzi adatok összegyűjtésénél már érezhető, hogy túljutott az addig divatos kuriózumok feljegyzésén. Gondosan leírja a ruha- és hajviseletet — ennél is tekintettel van a kölcsönös hatásra. Ismerteti a társas érintkezés formáit, a házasságkötést, a gyermekek nevelését, a temetés és az ünnepek megtartását. Gondot fordít a században fejlődésnek induló jótékonyági intézmények ismertetésére és az egészségi állapotok rajzára. Ismerteti pl. a golyva felvidéki elterjedését. A nép pszichológiai jellemzését rendszerint saját benyomásai alapján egy-egy történettel végzi el, de sokszor támaszkodik népi megállapításokra, elmondva a közszájon forgó csúfolódó meséket, ha azok esetleg jellemzők a környék lakóira. A három híres bányaváros lakóit így jellemzi: «A körmöciek flegmatikusak, a besztercebányaiak melancholikusak, a selmeciek pedig kolerikusak, akik Plútónak és Bacchusznak szeretnek áldozni». E kijelentése könnyen alapulhatott a régi felvidéki mondáson: «Schläfrige Kremnitzer, stolze Neusohler, besoffene Schemnitzer». Igen részletesen ismerteti a közigazgatási intézmények szervezetét. Érdekesek a nép művelődési hajlamaira vonatkozó megjegyzései, ezeket azonban nem támogatja adatokkal, úgyhogy teljesen szubjektív véleményének látszanak. A pozsonyiakról pl. azt mondja, hogy megvetik a tudományt, a turóciak ellenben annál fogékonyabbak és igyekvők.

A földrajztudományt Francke híres hallei intézetében sajátította el; itt vált hű harcosává a protestáns ortodoxia túlzó dogmatizmusa ellen küzdő pietista irányzatnak is és ennek a lélek érzelmi tapasztalatokon alapuló tényleges vallási szükségleteiből kinövő áhítatnak praktikus indítékai harmonikusan egészítették ki gyakorlati célú tudományos törekvéseit.

Úttörő működése a társadalomkutatás fejlődése szempontjából sem maradt elszigetelt jelenség. Közvetlen tanítványai az államismereti iskola általa kijelölt módszereit követik ugyan, de mindjobban a múlt felé for-

dúlnak. Azonban a Bél által szervezett és az ő hagyományait őrző pozsonyi iskola ifjabb növendékei a tudományok specializálódásának előharcosaivá lesznek. E körből kerül ki a század végén Schwartner Márton, az államismeretből kialakuló, a társadalomkutatás szempontjából oly nagyjelentőségű hazai statisztika megalapítója és Theschedik Sámuel az első magyar társadalomrajz szerzője. Theschedik a Bél-hagyományok hű ápolóit Tomka-Szászky Jánost, Peschkó Mihályt és Benczúr Józsefet vallja mesterének és Pozsonyból az általa nagyrabecsült Bél útját követve meglátogatja Hallet. *Der Landmann in Ungarn* c. ezelőtt 150 évvel írt munkája, melyet 1786-ban magyarul is kiadott: *A paraszt ember Magyarországon, micsoda és mi lehetne; egy jó rendbe szedett falunak rajzolatával* címen annyira telítve van praktikus célzatossággal, hogy csupán a hibás, javítandó jelenségek ismertetésére szorítkozik.

Bár a magyar társadalomrajz még mindig gyermekcipőkben jár, úttörőit már 200 évvel ezelőtt megtaláljuk és kegyelettel emlékezünk vissza törekvéseikre.

Szent-Iványi Béla.

FÖLDBIRTOKPOLITIKA ÉS TELEPÍTÉS.

A háború után végrehajtott földbirtokreform-törvény a birtokmegosztás tekintetében a régivel szemben előnyösebb helyzetet teremtett ugyan, de a birtokpolitikai és szociálpolitikai szempontokból kívánatos változtatásokat csak igen csekély részben valósította meg. A törvénynek meg volt ugyan a maga elméleti koncepciója úgy politikai, mint szociális vonatkozásban, a dekomponálódott magyar társadalom egyensúlyát a forradalom után társadalmi és tömegsúlyának tudatára ébredt, földműveléssel foglalkozó osztály erősítésében és számbeli növekedésében kereste — de a sok kompromisszum és félmegoldás folytán ahelyett, hogy az igénylők számát mérsékelte s az arra alkalmas elemeket önálló gazdálkodáshoz elegendő birtokhoz juttatta volna, inkább az igénylők körét szélesítette, a juttatható terület nagyságát csökkentette s a megváltás terjedelme elé emelt korlátokat, úgyhogy önálló és életképes kisbirtokos-osztály helyett inkább gazdasági függetlenségét nélkülöző s megélhetése céljából bérmunkára szoruló törpebirtokos osztályt teremtett.

Ha ehhez a szerkezeti és szervezeti hibához hozzávesszük még azt, hogy a földbirtokreform pénzügyileg egyáltalán nem volt előkészítve s végrehajtása a túlhajtottan magas föld és terményárak idejében folyt le, azóta pedig a világpolitikai és világgazdasági események folytán hazánkban úgy a földárak, mint a terményárak szinte az ellenkező véglet felé látszanak elhajolni, — tehát a pénzügyi megoldás alapjául szolgáló tényezők két legfontosabbjában a földárban és a terményárban beállott nagyarányú változás kétszeresen érezteti a megoldást nehezítő hatását, — végül ha figyelembe vesszük, hogy a különben is erős tőkeszegénységgel

küzdő államunkban — a rövid ideig tartó külföldi tőkebeáramlás s ennek nem éppen mindig gyümölcsöző felhasználása után — a külföldi hitel teljesen megszűnt s ennek folytán a kihitelezett tőkék immobilizálása miatt a belföldi hitel is alig észrevehető minimumra zsugorodott össze, aligha csodálkozhatunk azon, hogy a birtokkal nem rendelkező földművelő lakosság számára való földszerzés problémája mellett előtérbe nyomult az eladósodott gazdák földmegtartásának problémája is, amely a védetség intézményében nyert átmeneti szabályozást.

Az állam által inaugurálható szerves és intézményes földbirtokpolitika teendői közé tehát az arra alkalmas földműves lakosság számára való földjuttatás mellett a viszonyok adta újabb feladatként járul az eladósodott kisbirtokosok földtulajdonának megvédése s az eladósodott nagy- és középbirtokok termelőképességének és megfelelő megművelésének biztosítása, — esetleg földtulajdon változás létesítése mellett. Ez utóbbi feladat bizonyos mértékben összekapcsolható és összekapcsolandó a földhözjuttatással s így egyszerre tulajdonképen mindkét probléma előmozdítása munkálható. A szerves és intézményes földbirtokpolitika ugyanis célja gyanánt a földbirtok arányosabb megoszlását, demokratiszálását kell, hogy tekintse. E célkitűzésre az államot elsősorban szociális és nem gazdasági szempontok kényszerítik ugyan, de a végrehajtásnál feltétlenül figyelembe veendő, hogy mily mértékben hozhatók termelési és társadalomgazdálkodási áldozatok az adott időpontban a szociális érdek előbbrevitele céljából, nehogy a változtatás által az általános gazdasági helyzet esetleges rosszabbodása folytán előállott szociális károsodás nagyobb legyen az elérni kívánt szociális előnynél. A birtokmegoszlás helyes mértékét ugyanis nem fix arányszám, hanem az illető ország gazdasági és szociális helyzete, tőkeerőssége, ipari fejlettsége, termelési viszonyai és világpiaci elhelyezkedése határozzák meg. Tisztán theoretikus szempontból elképzelhető ugyanis a világgazdasági helyzet oly alakulása is, hogy gabonaexportunk rentabilitását egyedül a nagyüzemi gépművelés olcsóbb termelési költségei képesek biztosítani, tehát mindaddig, míg a kisüzemek termelését át nem alakítjuk oly elsősorban személyi munkát igénylő, tehát tipikusan kisüzemi kezelést kívánó produkcióra, amelynek feleslegét egyúttal a világpiacon el tudjuk helyezni, szükségképen kénytelenek leszünk a nagyüzemi termelést biztosító nagybirtok átmeneti védelmére.

A birtokmegoszlás kialakítása tekintetében lebeghet előttünk cél gyanánt akár Franciaország, akár Dánia vagy Svájc birtokmegoszlása, de a termelési és értékesítési adottságok különbözőségét figyelmen kívül hagyva is, nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy mindezen államokban a már meglévő birtokmegoszlás hosszú történeti fejlődés eredménye, amelynek során vérben, tőkében és munkában, nélkülözésben és tőkegyűjtésben nagy áldozatokra volt szükség. A technika mai fejlettsége mellett

ezen fejlődést gyorsíthatjuk ugyan, de a technikai haladás eszközeinek igénybevétele épúgy tőkét igényel, mint tőkét és időt igényel a megfelelő mezőgazdasági oktatás és az értékesítés megfelelő megszervezése is. Tisztaban kell tehát lennünk azzal, hogy a kitűzött cél elérését általános adottságaink mellett csak lassú fejlődés és kitartó szorgalom árán munkálhatjuk ki.

Különös adottság gyanánt figyelembe kell vennünk nemzeti jövedelmünkhöz mért túladóztatásunkat és még ennek ellenére is fennálló állandó államháztartási hiányunkat, amely az ezen földbirtokpolitikai feladatok előmozdítására szükséges kiadások számára csak egész minimális állami dotációt nyújthat. Már pedig a politikában csak azt csinálhatjuk, amit lehet, nem pedig azt, amit szeretnénk.

Nyilvánvalónak kell tekintenünk azt is, hogy egy intézményes földbirtokpolitika nem elégedhetik meg a földhözjuttatás tényével, hanem gondoskodni kell arról is, hogy a juttatottak, vagy legalább is közülük azok, akik arra érdemesek, földjüket meg tudják tartani. A korábbi Darányi-féle telepítések tapasztalatai után ez is kétségkívül nemcsak nevelést, oktatást és ellenőrzést igénylő, hanem állandó kiadási tételt jelentő feladat.

A földhözjuttatás általános célja — a politikai programmpontok között — ezen cél egyik speciális eszközével, a telepítéssel jelöltetett meg, holott nagyjában nyilvánvaló, hogy a telepítés — különösen önálló közösségek telepítése — éppen a legtöbb kiadást igénylő s ezért a mai viszonyok mellett a legkorszerűbb mértékben igénybevehető eszköz. Ellenben alig hallunk valamit a kishaszonbérletek alakításáról, holott meggyőződésünk szerint a kis tőkéjű, vagy éppen vagyontalan elemek földhözjuttatásához első lépés éppen a kishaszonbérlet alakítás, esetleg földbérlet szövetkezetek létesítésével, amely egyúttal személyi szelekcióra is alkalmas s a megfelelő szelekció megejtése után átmenetül szolgálhat a járadék-birtok intézményének létesítéséhez is. A kishaszonbérletek haszonbére feltétlenül terményben lenne megállapítandó, hogy a haszonbérlet mentesüljön a terményárak világgpiaci kialakulásának spekulatív kockázatától.

Vizsgáljuk meg egyenként a földhözjuttatásnál szerepet játszó tényezőket, a földet, a földhöz juttatandókat, a földhözjuttatás módját és adminisztrációját és a földhözjuttatás pénzügyi lebonyolításának lehetőségeit, valamint a földmegtartás biztosítására szolgáló eszközöket. Kétségtelen, hogy szabadkézből eladásra váró föld jóval nagyobb mennyiségben áll rendelkezésre, mint amennyinek átvételére jelenleg a rendelkezésre álló eszközökből gondolhatunk. Legfeljebb arról lehet szó, hogy az eladó földek nem ott állanak rendelkezésre, ahol azok átvétele indokolt lenne. Ezen szükség esetén egy cserebirtok ellenében való kényszerkiszájtás segíthetne.

Jóval nagyobb a nehézség, megítélésünk szerint, a juttatandók kiválasztásánál.

Mindenekelőtt a juttatásra kiválasztás első előfeltétele az legyen, hogy az illető a földművelő lakossághoz tartozzék. Ezen akció keretében nem foglalhat helyet az állás nélküli lateinerek, munkások, nyugdíjasok és tisztviselők kert- vagy farmgazdálkodásának megoldása, mert itt egy sajátképpen földművelői lelkiállással bíró életerős kisbirtokososztály megalakításáról van szó, akik főhivatásuknak, foglalkozásuknak és munkatelepüknek a mezőgazdaságot tekintik. Tekintve a megvalósítás előre gondolt lassú és fokozatos tempóját, a földhözjuttatás másik előfeltétele az lenne, hogy a juttatott legalább a megműveléshez szükséges minimális eszközökkel, vagy azok beszerzéséhez szükséges tőkével rendelkezessék. Tulajdon gyanánt rögtön csak az szerezhethet földet, aki a vételár előre meghatározott hányadával 30—40% is rendelkezik, a többiek csak megfelelő nagyságú, kishaszonbérletet kaphatnának, ahol részükre biztosítani kellene, hogy bizonyos idő eltelte után előre meghatározott feltételek mellett a föld tulajdonjogát járulék ellenében megszerezhetik. Előre nyilvánvaló, hogyha a jelentkezők száma a kiválaszthatók számát túlhaladja, abszolút igazságosság a kiválasztásnál nem érvényesülhet, csupán célszerűségi szempontok, vagy esetlegesség. Viszont feltétlen szigorú igazságosságnak kell érvényesülni a későbbi szelektálásnál, amikor egy-két év után az kerül elbírálásra, hogy a juttatott megfelelt-e az előre megállapított kötelezettségnek, — amely úgy a föld kellő megművelésében, mint takarékos életmódban és megfelelő bérfizetésben stb. nyert szabályozást — mert, akik e kötelezettségnek megfelelni saját hibájukból nem tudnak, azok támogatásra vagy kiméltre igényt nem tarthatnak. Nem egy állandóan állami támogatásra szoruló protegált földművelő osztályt akarunk létesíteni, hanem a földművelő lakosságot állami segítséggel akarjuk rábírní, hogy erőit és képességeit saját érdekében a lehető legjobban ki tudja fejteni.

Adminisztráció szempontjából ideálunk a teljes felelősséggel, teljes hatáskörrel bíró kevésszámú személy megbízatása. Még az elvétve hibás, de egyéni felelősségen alapuló intézkedést is sokkal többre értékeljük a hivatalok aktákon alapuló kollektív felelősségénél, ahol emberek és egyének helyett akták és jogszabályok élnek papír életüket, a célok eltűnnek és az eszközök céllá duzzadnak föl, megölve az igazi célokat. Kerülni kell mindenféle általános jellegű megkötést, vagy oly kivételek létesítését, amely a személyek kiválasztásánál az erre jogosítottat jóhiszemű meggyőződésének gyakorlásában gátolhassa. Természetesen ezen nagy joggal szemben megfelelő nagy felelősségérzetnek kell állani, amely épen ezért csak személyes lehet.

Az adminisztráció egyszerűsítése egyben annak olcsóbbodását is kell, hogy jelentse. Meggyőződésünk szerint a háború után lebonyolított földbirtokreformunknál az állam és az érdekelt magánfelek által a technikai és adminisztratív lebonyolításra fordított kiadás egyáltalában

nem áll arányban az elért eredménnyel. Nem lehet egy földbirtokpolitikai akció lebonyolítását egyben szociális közmunkának tekinteni, mert akkor a mellékcél megfojtja a főcél. Olcsó és jó munkaerő bőven áll rendelkezésre. A céllal ellenkező lenne sok magasrangú, s ennek megfelelő fizetésű és napidíjú, egyébként érdemes tisztviselőkből álló szervezet létesítése vagy ilyennek igénybevétele.

Ugyanezen ellenőrzés alá helyeznénk a védett birtokosokat is, akik jelenleg szintén állami támogatásban részesülnek, mert ha sem gazdaságuk megművelése, sem életmódjuk takarékosága, sem a termelés fejlesztése terén legalább oly eredmény produkálására nem képesek, mint az újonnan földhöz juttatottak, akkor velük szemben nem indokolt további támogatás nyújtása s akkor a szelektálásnál ők is kiszitálандók s helyükbe újak ültetendők.

Természetesen mindkét kategóriánál fokozatosan bevezetendő bizonyos mértékben az irányított gazdálkodás, mert a jövedelem növelésének ez lehet legfontosabb eszköze.

A földhözjuttatás módja — az anyagi eszközöket figyelembevéve — csekély mértékben a földtulajdonhoz való juttatás, nagyobb mértékben a később járadékirtok alakjában való megvásárlást biztosító kishaszonbérlet. A juttatott terület nagyságának akkorának kell lenni, hogy egy családnak munkaerejét foglalkoztathassa és a feltétlenül megfizetendő béren felül ne csak megélhetését biztosítsa, hanem idővel megtakarítást s a föld megvásárlását is lehetővé tegye, amikor már megfelelő munkával a bérlő a föld jövedelmezőségét fokozni tudta. Állandóan szem előtt kell tartanunk, hogy a juttatottak számára a földhözjutás pionírmunka, nekik kezdetben személyi szükségletük számára azzal a minimummal kell beérni, amivel egy szegény ország szegény fiait ellátni képes, de ami egy boldogabb és emberibb élet megalapításául elegendő. Inkább legyenek kezdetben olcsó vályogházak, amelyeket maguk építenek fel minimális költséggel, mintsem oly terheket akasszunk nyakukba, amelynek elviselésére nem képesek. Vegyük figyelembe, hogy átlagemberekkel lesz dolgunk, akiknek életmódjuk és életszínvonaluk így is javul s akiknél főszempont egy fejlődésképes jövő megindítása. Inkább a célszerű megművelés tanítására és ellenőrzésére fordítsunk kiadást, mint a nem jövedelmező befektetésre.

Kétségkívül legnagyobb nehézség a földbirtokpolitika pénzügyi eszközeinek előteremtése, ahol figyelembe kell venni azt is, hogy feltétlenül igénybe veszi egyidejűleg az államot az eladósodott kisbirtokosok támogatása is, mert nyilvánvaló, hogy enélkül semmi célja nem lenne 10—20.000 új kisbirtokost kreálni s egyidejűleg hagyni, hogy ugyanannyi földtelenné válják. Mindenki előtt, aki mind hitelszervezetünk maximális teljesítőképességét, mind a mezőgazdaság mai maximális jövedelmezőségét ismeri, nyilvánvaló, hogy akár a hitelszervezeteink, akár a földet eladó magánszemélyek által nyújtható legkedvezőbb hitel feltételei is

jóval súlyosabbak annál, hogy annak feltételeit egy fejlődésre számító mezőgazdasági kisüzem elviselhesse. Itt kell közbelépni az állami támogatásnak és segítségével áthidalni a két adottság között kiegyenlítésre váró távolságot.

Gondosan mérlegelni kell pénzügyi és gazdasági erőinket s inkább szerény kezdetből fejlődni nagyobb arányokra, mintsem túlméretezett kezdettel diszkreditálni az annyira várt s reményekben oly gazdag megindítását egy népies, szerves, intézményes földbirtokpolitikának. Inkább kevés új birtokos legyen az első években, de azok életképesek legyenek s rövidesen növelni tudják a nemzeti jövedelmet és vagyonosodást, azután mehet a fejlődés a megkezdett alapokon gyorsabban is, mintsem a szélesebb alapokon való megindulás konstruktív jellegét elveszítse és gazdasági cél nélküli földosztássá váljék. Ez a generáció akkor is nagyot fog alkotni, ha egy emberöltő alatt behozza három emberöltő mulasztását.

Rác Lajos.

A FOGLALKOZÁSI STATISZTIKA.

A Központi Statisztikai Hivatal karácsonyra kiadta az 1930. évi népszámlálás anyagának második kötetét a fontosabb foglalkozási adatokról. A kötet gazdagabb, mint az előző népszámlálások hasonló kötetei voltak; több szempontból közli a foglalkozások nagy keret-adatait, azonban a részletekre majd csak a későbbi kötetekben kerülhet sor. Sajnos, e későbbi kötetekben majd eltűnik a községek szerint való részletezés, ami a most megjelent kötetnek fő erőssége és így az anyag közlése szükségképpen abban a dilemmában vergődik, hogy amikor földrajzi és közigazgatási szempontból olyan tagolt, amilyennek lennie kell, nem tárhatja fel a részleteket úgy, ahogy arra szükségünk lenne, amikor pedig a részletek feldolgozására és közlésére kerül sor, ezek nagy gazdagsága folytán le kell mondani arról, hogy az adatokat a közigazgatási egységekre, vagyis a községekre nézve, egyenkint publikálni lehessen.

A most megjelent kötetet *Thirring Lajos-nak* igen jó tanulmánya vezeti be. Természetesen vázlat ez, vázlata egy olyan nagyobb munkának, amelyet a most közölt adatok alapján meg kellene írni ahhoz, hogy a foglalkozási adatok ne csak számokban szerepeljenek és álljanak rendelkezésre, hanem kialakuljon belőlük az az összefoglaló kép is, amely már alkalmas lenne arra, hogy a magyar társadalompolitikát megtermékenyítse és annak alapjául szolgáljon. A számok némák; fel kell őket dolgozni ahhoz, hogy hatóanyaggá váljanak. Ez a munka azonban nem a hivatalos statisztikai szolgálatnak a feladata, hanem a magántudományé.

Azzal a nagyszabású és nagyon értékes anyaggal szemben, amelyet ebben az új kötetben — és a bevezető tanulmányban — találunk, mindekelőtt azt kell hangsúlyoznunk, hogy a számszerűség a maga merev-

ségében sok tekintetben nem segíti, hanem gátolja a tisztánlátást és az ítélet biztosságát. A számok nyelve végtelenül kezdetleges, mert hiszen minden számnak a tartalma csak egyszerű igenlés. Egy azt teszi, hogy: *van* és ezen a jelentésén túl semmiféle mennyiségében, e mennyiségek semmiféle változatában nem emelkedhetik. A statisztika megállapítja a maga nagyon egyszerű kérdéseit, amelyekre a vallomást tevő felek és közegek igennel vagy nemmel válaszolnak. Az anyag feldolgozása ezeknek az igeneknek a foglalata, a népszámlálás jósága tehát attól függ, hogy a kérdőívek megszerkesztése milyen volt. Ezek pedig éppen azért, mert számszerűsége, vagyis válaszként egyszerű igenekre és nemekre kell törekedniük, kénytelenek a finom átmeneteket kettészakítani, az egymásba fonódó társadalmi jelenségeket rideg és szűk keretekbe tagolni és az egész feldolgozás során szigorúan ragaszkodni ezekhez a keretekhez, minthogy a statisztikai munkának éppen ezek a feltételei.

Ezért a társadalmi jelenségek megfigyelői számára a statisztikai anyag legfeljebb segédforrás-számba megy és a szociográfusnak szükségképpen az az érzése: a statisztika alapján még akkor sem lehet egy társadalom igazi képét megrajzolni, ha az a statisztika a maga nemében és a statisztika módszerei szerint tökéletes. Nem a statisztikus szándék a helytelen, hanem a számszerűség okozza, hogy a statisztikában a társadalom úgy tűnik fel, mint mozaikjaira szakadt élet, amelynek egyes darabjai többé semmiképpen sem illeszthetők össze.

A statisztika nem igen számolhat azzal a ténnyel, hogy a foglalkozás kultúrállapot megrögzítődése s hogy a társadalmak alakulása csak azért tükröződik, legalább bizonyos mértékben a foglalkozási adatokban, mert ezek a kultúrállapotok a társadalmi rétegekben igen lassan változnak meg és mert e lassúságnál fogva meg lehet számlálni azokat, akik az egyik kultúrkört elhagyva, a másikba lépnek.

Gyakorlati példának itt van az őstermelés és az ipar kölcsönös viszonya, amint az a társadalomban és a társadalom fejlődésében jelentkezik. Ezeket a foglalkozásokat általában azokkal a termékekkel jellemzik, amelyeket ezek «előállítanak.» De az őstermelő munkája mélységesen telítve van ipari elemekkel, annyira, hogy egyenest azt mondhatjuk, az őstermelés ezeket a munkákat az ipar elől veszi el. Az iparosréteg viszont telítve van olyan elemekkel, akik földbirtokosok is egyben, tehát már ezért is benne mozognak az őstermelési kultúrkörben és abból csak részben emelkedtek ki. A két foglalkozási ág között tehát már ezért sincs olyan éles határ, mint amilyennek azt a statisztika kénytelen feltüntetni. A statisztika azt mondja, hogy Magyarországon 700.000 önálló őstermelő van, de a földbirtokosok száma egy és egynegyed millió fő. Azok a földbirtokosok tehát, akiket a statisztika nem vehet őstermelőknek, az őstermelő rétegnek legalább a négy ötödrésze. A földbirtokos, de nem őstermelő foglalkozású nép azonban kétségtelenül éppen úgy műveli földjét, mint a

többi, akinek ez a főfoglalkozása, vagyis az őstermelő réteg jóval nagyobb, mint amilyenek a statisztika mutatja, viszont az az iparos-, kereskedő-, hivatalnokember, akinek a főfoglalkozásán kívül, — amelyben a statisztika elhelyezi —, még földje is van, társadalmi és társadalompolitikai szempontból nyilvánvalóan egészen másféle elem, mint az, amelynek valóban csak az ipari jogosultsága és gyakorlata, vagy csak a hivatalnoki fizetése van meg. Ezekre az átmenetekre nézve azonban, amelyek pedig a társadalom sajátos színezését megadják, a foglalkozási statisztikának csak későbbi köteteiben találunk majd adatokat, mégpedig olyanokat, amelyek egészen önállóan jelennek meg az adatok sorában, mintha egészén külön elemet jelentenének a társadalom szerkezetében.

De amellett annak a ténynek, hogy az őstermelést és lehetőén a többi foglalkozásokat is a termék által jellemzik, amelyet azok előállítanak, más zavar is támad. Ha az őstermelést az jellemzi, hogy búzát termel és állatokat tenyészt, akkor nincs különbség az őstermelés különböző fokai között. Akkor az őstermelő minden társadalomban ugyanaz az elem, tekintet nélkül arra, hogy az egyikben a gazdaember földjét a maga készítette faekével túrja fel, amelyet felesége és gyermeke húz — és faeke közvetlenül a világháború előtt még elég nagy számmal volt hazánk egyes vidékein, így például Abaújmegyében is —, az aratást maga végzi, maga dörzsöli, vagy nyomtatja ki a búzát, maga darálja meg és süti kenyérré, a másikban pedig traktor szánt, amelynek bakján sofför ül, a magot repülőgépről veti el a pilóta, az aratás és a cséplés egy másik sofförnek a munkája, mert hiszen a szemet zsákolva dobja ki magából az aratógép és ahol az őrlés, sütés teljesen átkerült a másik foglalkozási ágba, abba, amelyet az előző társadalom statisztikusa még az őstermelésbe tud be. De ha mindezeket a különbségeket figyelembe vesszük, nyilvánvaló, hogy Magyarország, vagy Bulgária, vagy Szibéria statisztikájában szereplő «őstermelő» nem ugyanaz, mint amelyet Kanada, vagy az USA statisztikáiban találunk. Ha a statisztika nem veszi tekintetbe a kultúrfok különbségeit, akkor nem szolgáltat olyan képet, amelyet nyugodtan felhasználhatnánk a társadalom jellemzésére, még kevésbé olyat, amely alkalmas lenne arra, hogy nemzetközi módon dolgozzunk vele és az egyes társadalmakra vonatkozóan megbízható képet rajzoljunk a valóságos társadalompolitika megalapozása céljából. Ennek ugyanis sohasem lehet más feladata, mint az, hogy a nép kultúrfokát emelje.

A foglalkozási adatok ezért csak egyik elemét jelentik annak a képnek, amelyet a társadalom állapotáról megrajzolhatunk, de talán még a legfontosabb elemnek sem szabad ezt mondanunk. S így az a fokozatosan módosuló számsor, amely azt mutatja, hogy az évtizedek során mint fokozódik az iparinak nevezett foglalkozási ágak népének tömege az ősi társadalmi kultúra elsőrendű letéteményesének, az őstermelés népének tömegéhez képest, vagyis, hogy milyen ütemben halad a társadalom függőleges

és vízszintes tagolódása, rétegekre való bomlása, szintén csak igen keveset árul el a társadalom valóságos életéből és azokból az erőfeszítésekből, amelyeket az kultúrájának emeléséért folytat. De ha a foglalkozási adatok nem jellemzőek önmagukban, az évtizedek során bekövetkező fejlődést bizonyos értelemben mégis méri. Ebben áll főképpen a jelentősége a foglalkozási statisztikának, de természetesen abban is, hogy sok kisebb részletre nézve, különösen földrajzi egységekre vonatkozóan értékes felvilágosításokat ad; olyanokat, amelyeket ezenkívül semminemű más forrásból nem szerezhetnénk meg.

A foglalkozási statisztika ilyen módon fontos segédtudománya a társadalmi kutatásnak, de minél pontosabb, minél élesebb és minél szabatosabb az a kép, amelyet például a maga rendszere szerint az új kötet is ad az ország népéről, szükségképpen annál több benne az önkényesség és annál nagyobb szükségét érezzük annak, hogy a társadalom rétegeire, emeleteire, elemeire vonatkozó meghatározásainkat újra fogalmazzuk, hogy a társadalmi munka termékeinek fizikai jellege helyett a társadalmi rétegek jellemzését ezek belső kultúrállapotában, az általuk elért eredményeket pedig életszintjük emelkedésében és életformáik változásában keressük és a népet a külső ismertető jelek helyett belülről, kultúráján át határozzuk meg. A szám legfeljebb vázat ad a szociográfia számára és ezt a vázat a társadalomkutatás másféle eszközeinek segítségével ruházhatja fel az izmok is idegek szövetségével, ami nélkül nem születhetik meg az élő társadalom hasonmása.

Mindez korántsem azt akarja bizonyítani, mintha a foglalkozási statisztikára nem lenne szükség. Ellenkezően, ilyen statisztika nélkül a társadalomleírás a másik végletbe esnék és tisztán csak benyomásokból kellene annak állania. De fontos, hogy a kétféle módszer egymást szüntelenül kiegészítse és megtermékenyítse. A magyar foglalkozási statisztika, amint azt ez az új kötet is bizonyítja, igen magas szinten áll és a kutató számára megbecsülhetetlenül értékes és gazdag forrásul szolgál. Ha vannak benne olyan részletkérdések, amelyeknek még továbbmenő felderítését és feltárását kívánjuk, akkor ez csak a módszerek szüntelen tökéletesítésére irányuló természetes kívánság. Így például igen fontos lenne, — hogy eredeti példánk mellett megmaradjunk, — ha a statisztika kimutatná, hogy szorosán a tulajdonjog szerint véve hány földbirtokos van az országban. A statisztikai földolgozásban ugyanis a földtulajdon jogi fogalma és a keresőképesség gyakorlati elhatárolása egymással kereszteződik és egymást zavarja. Az öröklés rendje szerint természetes, hogy minden életkorban vannak földtulajdonosok, a csecsemőkortól kezdve fel a már egészen keresetképtelen, tehetetlen öregkorig, azonban a statisztika a keresőképes korosztálynál fiatalabb földtulajdonosokat nem mutat ki, hanem ezeket eltartottaknak veszi. Ebből viszont az is következhetik, hogy vannak olyan családok is, amelyekben nincs is

önálló, vagy ha van, akkor a statisztikai birtokosok fogalma nem esik egybe a jogi fogalommal. Jog szerint ugyanis a kiskorú földtulajdonos földjén gazdálkodó apát — segítő családtagnak kellene venni. A tényleges földtulajdonos rétegre vonatkozó adatok ismerete sokféle társadalompolitikai szempontból fontos lenne.

A népszámlálási anyag előkészítése, felvétele és feldolgozása minden statisztikai intézménynek legnagyobbszabású munkálata. A magyar statisztikai szolgálat már kezdettől fogva elsőrendű munkát végzett a maga nemében és most is csak a legnagyobb elismeréssel emlékezhetünk meg az új népszámlálásnak eddig megjelent köteteiről. Ismételten meg kell említenünk *Thirring Lajos* bevezetését, amely a maga számszerűségében is élettelen teljes és sokoldalúsága a társadalomrajz számára gazdag ösztönzésekkel s tanulságokkal szolgál.

Móricz Miklós.

A NÉPERŐ VÉDELME NEK MUNKATERVÉHEZ.

I

A legtöbbet emlegetett nemzetpolitikai programgondolatok között aligha van fontosabb a családvédelem eszméjénél. A család, a társadalom alapsejtje, súlyosan beteg, — halljuk és olvassuk lépten-nyomon. Államfők, kormányférfiak és egyháznagyok sürgetik a gyógyító beavatkozást, mert látják a nép fizikai és erkölcsi állományának csökkenését és érzik a felelősséget, mely további téltenség esetén a vezetőket mulhatatlanul terhelni fogja.

Kétségtelen, hogy a család a társadalom legérzékenyebb organizmusa. A család erkölcsi közösség, tehát a közkerültség romlása reá is rombolólag hat. De gazdasági közösség is, tehát a gazdasági válság sem vonul el felette nyomtalanul. Veteményes kertje a nemzetnek, ha tehát a nemzet életellenes ár sodrába kerül, a család propagatív ereje is csökken. A társadalom szellemi kincseinek, és erkölcsi javainak, tehát a nyelv, a gondolat- és érzésvilág értékészletének s az erkölcsi javaknak túlnyomó részben a család a továbbshármaztatója, úgyhogy minden káros szellemi, vagy erkölcsi áramlat nyomán benuul és romlik a család nevelő és javakat fenntartó munkája. Az egészséges családélet centrális fontossága tehát nyilvánvaló. És mégis azt kell mondanunk, hogy a felvetett nagy feladatkört nem töltheti ki a családvédelem problémája. A családi élet krízise szélesebb körterületet jelent, mint amekkorát a család *védelmével* orvosolni lehetne. Ennek három oka is van. Első az, hogy a család roppant fontossága mellett sem öncélú szervezet, hanem annak a nagy, egymást kiegészítő célrendszernek szolgálatában áll, amely a társadalomban egyszerre van hivatva az egyén és a közösség érdekeit kielégíteni. Az egyén boldogságot és támaszt keres a családban,

a közösség a faj fenntartását várja tőle s a néperő fészkének, várának és termőtalajának tekinti. Ha a család elejti azt a célt, amelyet az egyén helyezett beléje, vagy mellőzi azokat, amelyek szolgálatát a közösség igényli tőle, akkor a család beteg, sőt sokszor nem is család többé, csak annak formáját felöltő álképlet. A családvédelem célkitűzésének tehát mind az egyedek, mind a közösség jogos igényét is figyelembe kell venni, vagyis nem szabad megmaradnia a szoros értelemben vett családi érdek védelmének keretei között.

A másik ok, amiért a családprobléma nem merítheti ki a megoldásra váró kérdést, az, hogy vannak olyan tünetek és jelenségek, amelyek bár a legszorosabban összefüggnek azokkal a funkciókkal, melyek egészséges társadalomban a család feladatkörébe tartoznak, — mégsem a családélet kérdései. Így a nőtlenségnek életrenddé tétele olyanok részéről, akiknél a családélet funkcióinak feltételei megvannak, a házasság mellőzésének kísérő jelenségei, továbbá azok a különböző egészségügyi, erkölcsi, gazdasági, sőt szellemi jelenségek, amelyek ha közvetlenül nem is, közvetve annál erősebb befolyással vannak a családélet alakulására és a társadalom életére.

Végül azért is távolabbra kell vetnie tekintetét a családi válság orvoslójának, mert a család sajátosan bensőséges, természeténél fogva intim alakulat. Ez a finom és kényes szerv szinte hozzáférhetetlenül húzódik meg a szervezet mélyén, úgyhogy durva műszerekkel nem lehet büntetlenül érinteni. Lényege szerint érzelmi közösség, tele szubjektív elemekkel, melyeket nem lehet szabályokkal és hatalmi szóval rendezni. Minden külső beavatkozás megzavarja, sőt meg is béníthatja funkcióját. Minden elhamarkodott és minden egyszempontú belenyúlás a család életébe azt a veszedelmet rejti magában, hogy több kárt okoz, mint hasznot. Ezért a gyógyíthatatlanság eseteit kivéve, amelyeknél a családi kötelék felbontása az egyedül helyes megoldás, úgyszólván kizárólag csak közvetett eszközöktől remélhet eredményt az, aki a család válságán enyhíteni akar. Egyrészt az egyének formálása, másrészt a közösség céljaihoz igazodó s ezeket az egyéni érdekekkel összhangba hozó erkölcsi, gazdasági és szellemi élet, tehát családmilió kiformálása vezethet itt csak sikerre.

A feladatot tehát szélesebb alapon kell megfogalmazni, olyképen, hogy a *néperő védelme és gyarapítása* legyen a vezető gondolat, még pedig az egész népre, a nemzettest minden részére kiterjedő figyelemmel.

Mielőtt a feladatkört a magyar társadalom szempontjából tüzetesebben áttekintjük, érintenünk kell azt a gondolatot is, hogy a család válsága úgyszólván valamennyi civilizált népnél fellépett világjelenség, amely mélyen rejlő okokra: az individualizmus és materialista értékítés túlfeljődésére, a gazdasági rend funkció-zavaraira, a társadalmi emelkedés-folyamat túlgyors (és a gazdasági rend fejlődésének elébe vágó) üte-

mére, a városiasodásra, a társadalmi színvonalukhoz ragaszkodó rétegek terjeszkedésének akadályaira s egyéb jelenségekre és szinte külön-külön is feltartóztatlan fejlődés-tendenciákra vezethető vissza, amelyek együttesen a család-ideál átalakulását fogják eredményezni. Ez a felfogás tagadhatatlanul sok tekintetben figyelemreméltó s nagy hiba volna nem vetni számot a bennük rejlő realitásokkal. De a család-ideál lényeges elemeit mégsem kell féltetni ettől az átalakulástól. Oly mélyen gyökereznek azok a lélek ösztön-szférájában, hogy formális engedmények árán ki fogják harcolni a maguk jogait. A gyakorlati társadalompolitikus egy pillanatra sem ejtheti el azt a törekvését, hogy az ellentétes irányú társadalmi áramlatok küzdelmét olyképen próbálja szabályozni, hogy ezzel a néperő fenntartását és növelését a lehetőségig biztosítsa. Igaz ugyan, hogy világielenséggel állunk szemben, azonban mint minden világielenség, ez is más-más fokban és alakban jelentkezik az egyes népeknél s ugyanazon népen belül is különböző mértékben rombolja, vagy veszélyezteti az egyes társadalmi rétegeket. Ebből két dolog következik. Egyik, hogy néperőt romboló folyamat elleni védekezés nem lehet teljesen ugyanaz a különböző népeknél, viszont azok a népek, amelyeket később értek el a néperőre káros fejlődéstendenciák, felhasználhatják más népek kísérleteinek — sokszor csak negatív — tanulságait. A másik, hogy az egyes népek vezetőire az a feladat hárul, hogy haladéktalanul és nagy gonddal vizsgálják meg a reájuk bízott nép minden rétegének szociális, gazdasági és erkölcsi erőállapotát, állapítsák meg azok propagatív erejét és a külföldi tanulságok józan értékesítésével tegyék meg a néperő érdekében eredménnyel kecsegtető intézkedéseket.

Előbb azonban alapos és lelkiismeretes diagnózisra van szükség. Ez, ha nem is jelenti okvetlenül a gyógyítás lehetőségét, annak mégis nélkülözhetetlen feltétele. Mi történt nálunk ennek érdekében azalatt a tíztizenkét év alatt, mióta a családvédelem szükségének gondolata érlelődik? Lezajlott néhány ankét s megjelent néhány tanulmány a falusi egykeről. Voltak figyelemre méltó fejtegetések, amelyek alapján eldöntöttnek tekinthető, hogy az egyke komplex jelenség, rendszerint a kis, homogén társadalmi egységekben gazdasági nehézségek következtében fellépő gyermekkorkorlátozás, mely utóbb valóságos gyermekiszonyná fajul s különös életfelfogásra támaszkodó torz erkölcsi normává merevedik. Törvényjavaslat is készült az egyke elleni küzdelem jegyében, azonban nem került nyilvánosságra. Minthogy e tervezet megelőzte a kérdés mélyrehatóbb összefüggéseiben való alapos tudományos vizsgálatát, nem kecsegtetett a kívánt eredménnyel. A másik, ami történt: megvitatták az elválások növekvő számában jelentkező válság-szimptómát. Ez az ankét sem jutott tovább, mint annak megállapításáig, hogy az elválások szaporodása aggasztó tünet, mely nyilván összefügg korunk materialista és hedonista szellemével, hogy megfontolandó volna a válá-

sok megnehezítése, és hogy a mélyebb vallásos élet hihetőleg csökkentené a felbomló házasságok számát. Egyesek a különböző vallásúak összeházadásában keresték a baj forrását, mások a polgári házasság intézményének az eltörlésére s a válópereknek egyházi fórumok elé utalására gondoltak.

A baj feltárásánál tehát nem az egész összefüggő szervezet funkcionális vizsgálatából indultak ki, hanem szűk területen, úgyszólván néhány népmozgalmi eredményre támaszkodva rajzolták meg a körképletet s az egyéni szociognózison alapuló spekulatív fontolgatások eszközével kerestek orvosszereket. Az eredmény természetesen nem lehetett kielégítő. Az a minisztérium, amely a «népjóléti» szép jelzöt viselte homlokán, két-három meglehetősen vékony foglalkozási réteg «intézményes» segítségével foglalkozott, a nép többségéről nem igen vett tudomást. A miniszterelnökség egy-két munkával túlterhelt tisztviselőjének úgyszólván egyéni buzgalma és faj szerete képviselte a kormányzati lelkiismeretet, de anélkül, hogy ezek feladathoz mért munkaeszközökkel rendelkeztek s komoly kormányzati akaratra támaszkodhattak volna. Az első Gömböskormány tovább ment, minisztertanácsot szentelvén a kérdésnek, melynek eredményeként elhatároztatott a sokágú probléma egész terjedelmében való megvizsgálása s a szükséges törvényhozási és kormányzati intézkedések előkészítése.

II.

A nagyfontosságú program sikere elsősorban azon fog megfordulni, hogy elismeri-e a kormány a kérdés-komplexusz mélyreható megvilágításának döntő fontosságát. E nélkül eredményes intézkedésekről aligha lehet szó. A felderítő munkát minden vonatkozásban el kell végezni, noha a helyzet sürgőssége nem engedi meg a kényelmes és hosszantartó vizsgálatokat. A helyes eljárás ez lehet: mindent megtenni, amit a meglévő statisztikai adatok alapján el lehet végezni, megejteni a céltudatos diagnosztikai kutatás számára szükségesnek látszó megfigyeléseket és felvételeket, de mellőzni a periodikus, tehát hosszabb időt igénylő adatgyűjtést. Az a munka, amelyet jól szervezett, mindig csak a lényegesre figyelő munkaorganizáció rövid idő alatt elvégezhet, teljesen elegendő, hogy a népünk erejének védelme és növelése érdekében szükséges intézkedéseket meg lehessen állapítani s fellehessen tární ezek helyes terjedelmét, alkalmazásuk sorrendjét és módját. Szellemi munkaerővel oly bőségesen ellátott ország, mint a mienk, nem jöhet zavarba, ha fontos érdekei alapvető kérdésekben alapos munka gyors elvégzését teszik szükségessé.

A feladat több részre oszlik. Legelső tennivaló: a magyar néperő lemérése községenkénti részletességben, a visszatekintő adatok figyelembevételével. Sajnos, községeink népmozgalmi adatai 1910 óta nem kö-

zöltettek, azonban a Központi Statisztikai Hivatalban rendelkezésre állanak. Kedvezőtlenebb a helyzet a házasságok termékenységének megismerhetése tekintetében, mert az erre vonatkozó adatok a nők halálózásával kapcsolatosan gyűjtetnek, tehát az így nyert eredmények a fennálló házasságok termékenységének megismerése, vagy éppen az újabb években beálló változások lemerésére teljesen alkalmatlanok. A nép propagatív erejének községenkinti megállapításához tehát, ami a további vizsgálódásnak egyedül lehet helyes kiindulópontja, más, közvetett módszer alkalmazására lesz szükség.

Meg kell állapítani, hogy a különböző foglalkozási csoportoknál mennyire eltérő a házasságok termékenysége, vagyis mennyire terjedtek el az álházasságok, amelyeket már eleve a családalapítás szándéka nélkül kötöttek. A tisztán gazdasági vagy hedonisztikus célú egybekelések vizsgálata tenné lehetővé a néperő gyarodása szempontjából értéktelen egybekelések motívumainak és tenyésztőtalajának feltárását.

Fontos tanulmányokat és útmutatásokat ígér a nőtlenség és hajadonok szociográfiai helyzetének megvilágítása. Amidőn a néperő csökken a családok anyagi erőtlensége következtében, magától értetődően jelentkezik a társadalom tehermegosztó eljárásánál a családtalan keresők erősebb igénybevételének gondolata. Azonban itt is vigyázni kell a helyes mértékre és megokolt válogatásra, mert könnyen a célt veszélyeztetheti a nem körültekintő, általánosító intézkedés.

A gyermeknevelés és munkábaállítás kérdése a különböző foglalkozási réteghez tartozóknál nagy eltérően jelentkezik. Ennek gondos feltárása részletvizsgálatokat igényel és érdemel. Különösen a falusi nép gyermekeinek munkalehetőségei kívánnak alapos megvilágítást, mert ez vidékenként igen különböző az iparhelyek közelsége és a földbirtokmegosztás szerint.

Meg kell vizsgálni a családi élet romlásának és a városbatömörülés folyamatának összefüggését. Nem kétséges, hogy mennél tömegesebb a település, mennél nagyobbak és sűrűbben lakottak a városok, annál jobban elerőtlenedik a társadalom morális ellenőrző tevékenysége, viszont annál nagyobb az erkölcsi szabadság és gyakoribb az erkölcsi romlás veszedelme, ami közvetve a családromlás egyik gyakori oka. Az egyes városok közötti feltűnő különbségek az elváltak arányszáma tekintetében világosan mutatják, hogy maga a városi tömörülés nem szükségképpen jár együtt a családdrombolás veszedelmével, hogy ez maga is több tényezőtől függő jelenség, amely mélyebbre ható vizsgálódást kíván.

A családélet krízisének egyik beszédes fokmérője a válási statisztikában kínálkozik. Azonban ezt is, mint minden tömegstatisztikai adatsort, csak nagy körültekintéssel szabad használni. A válások és a rossz házasságok gyakorisága nem mindig fedik egymást, mert vannak vallási, világnézeti, sőt faji természettel összefüggő egyéni gátlások s vannak a társa-

dalmi normában jelentkező akadályok, amelyek bizonyos körökben, társadalmi csoportokban csökkentik a válások számát anélkül, hogy egyben a rossz házasságok arányát is csökkentenék. A társadalom mélyrétegeiben pedig gyakori, hogy a rossz házasság különválásra vezet, válóper lefolytatását azonban a házaspárok többnyire anyagi erőtlenségük miatt mellőzik. Aki tehát például a különböző vallásúak részeseződését nézné a válási statisztikában, de nem volna figyelemmel az illető népréteg társadalmi fejlettségi fokára, egészen hamis következtetést vonna le a vallás családkonzerváló erejére nézve.

Válási statisztikánk használható eredményeket nyújt a kor, a házasság tartama, a gyermekek száma tekintetében, azonban teljesen használhatatlan a legfontosabb kérdést: a válóokot illetőleg, mert a «hűtlen elhagyás» gyakori indoka tisztán formális ok-megjelölésnek tekintendő, aetiológiai vizsgálatok alapjául nem szolgálhat. Ez annál sajnálatosabb, mert a válásprobléma az esetek túlnyomó részében az eleve rossz, elhamarkodott, erőszakolt, meg nem alapozott házasságok, vagy az erkölcsi alapot nélkülöző érdekkapcsolatok természetes folyamánya. Az ab ovo erkölcstelen és a néperő gyarapodása szempontjából értéktelen házasságok megszűnése szökteti fel elsősorban a válási statisztika index-számait, ez váltja ki a válások megnehezítésének gondolatát. A könnyelmű válások megakadályozása feltétlenül fontos és szükséges családvédelmi követelmény. Viszont a könnyelműen kötött vagy erkölcsi alapot nélkülöző házasságok és álházasságok felbontásának megakadályozása nem családvédelem. A földi pokollá lett «házasságok» kényszerű fenntartása sem az egyének, sem a közösség célját nem szolgálja, sőt, ha különélésre vezet, a törvénytelen viszonyok alkalmául szolgál, ami a közérkölc szempontjából rosszabb az elválásnál. Ennek jelentőségét természetesen ismét társadalmi vizsgálódás volna hivatva lemérni. Sajnos, a különváltan élő házasokról nincs statisztikai adatgyűjtés. Nem ismerjük az ital és bűnözés szerepét a családélet megromlásában, nem tudjuk, mekkora szerepe van a fiatal házások feletti gyámkodásnak a velük együttélő öregek részéről, amely a család lelki kialakulását sokszor lehetlenné teszi. Nincsenek adataink a vadházasságokról, a törvénytelen gyermekek demográfiájáról, a családfenntartó hajadonokról és agglagényekről. Nincs foglalkozási adatokra is kiterjedő s a szegényebb néprétegek adóviszonyait is részletesen megvilágító adóstatisztikánk s nincs meg a statisztikai bázisa egy a gyermekek számához igazodó keresetiadó-tervezetnek. Nem került vizsgálatra a két nagy anyagi motívum: a családalapítást lehetlenné tevő szegénység és a családot összezúzó anyagi romlás. Homályban tapogatózunk a hitélet intenzitásának vizsgálata terén is, noha érezzük, hogy ez a jó vagy rossz házasságok gyakoriságával szorosan összefügg.

Ezek a belső, hazai szociográfiai feladatok a néperő védelme érdekében. Szükséges azonban, hogy a hazai viszonyok ismerete után s a

védelmi intézkedések megtétele előtt a külföldön tett analóg intézkedések mikéntje és eredményei is megvizsgáltassanak. Ez az előmunkálatok második, az előbbiekhöz hasonló fontosságú része.

Mint minden szociálpolitikai beavatkozás, a családvédelem is csak akkor jó, ha a megelőzés feladataira esik a hangsúly. A jó családoktól távol tartani a veszedelmeket, erősíteni a családot az életfeltételek és családkörnyezet, mégpedig nemcsak az anyagi helyzet, hanem a szellemi és erkölcsi légkör javításaival is. Akadályozni a rossz házasságok létrejöttét, előmozdítani az erre alkalmasak és törekvők családalapítását. De mindezt csakis olyan intézkedésekkel, amelyek sohasem tévesztik szem előtt a család kettős hivatását, azt, hogy elsősorban az egyének boldogságát, de ugyanakkor a közösség, a nemzet egész érdekeit is hivatva van szolgálni.

Szombatfalvy György,

A MAGÁNTISZTVEISELŐK.¹

1. *A magántisztviselőosztály kialakulása.* Az ipari és kereskedelmi nagyüzemek kifejlődése a kiegyezést követő évtizedekben a gyáripari munkásság mellett nálunk is egy új értelmiségi réteg, a magánvállalatok szolgálatában álló tisztviselőosztály kialakulására vezetett. A fokozódó iparosodás, különösen a nagyvállalatok számának rohamos fejlődése, gyorsan növelte a magántisztviselők számát. Ennek a fejlődésnek a háború előtti évtizedek liberális-kapitalista gazdasági rendszere is kiválóan kedvezett. A nagytőke szervezőerejére támaszkodó vállalatok a nagyarányú gépiesített termelés és az értékesítés tervszerű megszervezésével mindinkább fölény bekér ültek a kevés alkalmazottat foglalkoztató, tőkehiánnyal küzdő és megfelelő kereskedelmi szervezettel sem támogatott kisüzemekkel szemben.

Az így egyre terjedő nagyvállalatok műszaki vezetése, ellenőrzése és kereskedelmi igazgatásának sokfelé ágazó tennivalója csakhamar túlnőtt a vállalkozó vagy egy-két helyettesének munkaképességén (H. 3.). Ez a szükség vezetett a vállalati vezetők és a fizikai munkát végző munkásság közé ékelődő tisztviselők számának állandó emelkedésére. A kis-

¹ A magyar magántisztviselők társadalmi viszonyait elsősorban a népszámlálások alapján foglaljuk össze ebben a cikkben. A budapesti magántisztviselők háború utáni társadalmi helyzetét a székesfővárosi Statisztikai Hivatal 1928. évi szociális felvétele tárta fel behatóan. E felvétel eredményeit *Hoffmann* Dezső dolgozta fel «A magántisztviselők szociális és gazdasági viszonyai» c. művében. (Statisztikai Közlemények, szerk. *Illyefalvy* I. Lajos dr. 63. köt. 4. sz.) — Ugyanekkor a budapesti köztisztviselőkről is készült hasonló felvétel, melynek eredményeit *Laky* Dezső dr. dolgozta fel «A közületi alkalmazottak szociális és gazdasági viszonyai*» c. munkájában. E két értékes szociográfiai munka párhuzamos adatai lehetővé teszik a kétféle tisztviselő-csoport jellegzetes népességi és szociális viszonyainak egybevetését.

A szövegben levő rövidítések: L. 71 = *Laky*, id. mű 71. lap, H. 58 = *Hoffmann* id. mű 58. lap.

üzemekben szinte teljesen hiányzik a munkaadó és a fizikai munkát végző alkalmazottak között ez a magasabb iskolai előképzettséggel rendelkező közvetítő réteg, de a nagyüzemben is nem ritkán összefolynak az említett hármastagozódású munkamegosztás határai.

2. *Számuk, foglalkozásszerinti megoszlásuk.* Idővel a magántisztviselői munkakörök nagymértékben kiszélesedtek és a magántisztviselő-osztály társadalmi jelentősége megnövekedett. 1930-ban, a csonka országterületen a bányászat, ipar, kereskedelem és forgalom tisztviselőinek száma 318%-kal volt több, mint negyven év előtt az integer országterületen. A közszolgálatban álló tisztviselők és a szabadfoglalkozású értelmiség keresőinek száma e negyven év alatt csak olyan mértékben gyarapodott, hogy 1930-ban — a csonka területen — mindössze 11.6%-kal multa felül az 1890. évi számokat. Budapesten a magántisztviselők száma az 1930-ig eltelt negyven év alatt egyenesen meghétszereződött.

Az ipari és kereskedelmi *nagyvállalatok* száma 1920 óta mai területünkön is erősen növekedett. Mialatt a kisiparijellegű vállalatok száma 8.8%-kal *csökkent*, a nagyipari üzemeké 26.3%-kal *nőtt*. Ennél is nagyobbarányú volt a kereskedelmi nagyüzemek és hitelintézetek számának gyarapodása, különösen a vidéken (53.7%). A kisüzemek segédszemélyzete — a tisztviselőkkel együtt — csak 9.4%-kal nőtt e tíz év alatt, a gyáripari vállalatoké 35.2%-kal.¹

Csonka-Magyarország gyáriparának háború utáni erős fejlődése nyomán az ipari tisztviselők száma olyan erősen szaporodott, hogy 1930-ban 33%-kal volt több, mint ahány tisztviselő 1910-ben az integer Magyarország egész ipari termelését adminisztrálta. Ebben az évtizedben az *aktív* köztisztviselők és szabad értelmiségi foglalkozásúak 13.3%-os gyarapodásával szemben a kereskedelem és hitelügy 22%-kal, az ipar 68%-kal növelte tisztviselő-alkalmazottai számát.

A mezőgazdaság az elmúlt évtizedben alig nyújtott lehetőséget nagyobb számú értelmiségi foglalkozású tisztviselő elhelyezkedéséhez.² A magángazdaság szolgálatában álló «tisztviselők»-nek mindössze 5.2%-a dolgozott 1930-ban a mezőgazdaság körében, jöllehet az ország népességének 51.6%-a élt közvetlenül a mezőgazdasági termelésből. A bányászat még kisebb számú tisztviselőt tart el (1165-öt, 1.1%), úgy hogy a magántisztviselők nagyrészét az ipar, a kereskedelem, pénz és hitelügy (biztosítás) foglalkoztatja. A fizikai munkaerők szerepe az iparban is elég domináló, a hitel és biztosításügy keresőinek azonban 82.1%-a tisztviselői munkakörben dolgozik. A mintegy 108.000 főnyi magántisztviselő-

¹ (L.: Az 1930. évi népszámlálás. II. rész. Foglalkozási adatok. M. Stat. Közlemények Új sor. 86. köt. Bp. 1934. 32. és 36. lap.)

² V. ö. Olay Ferenc: Állástalan diplomásaink az 1934. évben. Társadalomtudomány. 1934. évf. 4. szám, 290.1. «A súlyos válsággal küzdő őstermelési és az ország anyagi erejéhez mérten túlfellett közszolgálati munkakör sokkal kevésbé volt felvevőképes, mint az ipari, kereskedelmi és a hitellet körébe tartozó munkaszervezetek . . .»

tömegnek 53.6%-a volt 1930-ban a kereskedelem, hitel- és biztosításügy körében alkalmazva.

Nem kétséges, hogy a háború utáni erősen autarchikus gazdasági berendezkedés nélkül a magángazdaság nem rendelkezett volna ilyen erős felvevőképességgel az értelmiségi munkaerők irányában. Az értelmiségi pályákra készülők szociális helyzete enélkül sokkal súlyosabbra fordult volna az elmúlt évtizedben, amikor a közszolgálati pályák is szinte teljesen bezárultak előttük. A magángazdaságban 1930-ban 24.000-rel több volt az alkalmazásban álló tisztviselő, mint a békekötés idején. Az időközben kiváltakat (nyugdíjazottak, elhaltak, stb.) számításbavéve, a háború óta ennél természetesen jóval többen helyezkedtek el a magángazdaság körében.

Ez kétségtelenül ellensúlyozhatja némileg azokat a kedvezőtlen szociális hatásokat, amelyek — a nagyarányú iparfejlesztés miatt — különösen a mezőgazdaság és a mezőgazdasági népesség háború utáni kedvezőtlen sorsában felismerhetők. Az ipar, a kereskedelem, hitel- és biztosításügy csak a mezőgazdaságot oly erősen sújtó autarchikus gazdasági berendezkedés mellett, a vámvédelem biztos falai mögött, a hazai viszonyainkat olyannyira jellemző szélesrenyílt agrárrolló s az elviselhetetlenül drága mezőgazdasági hitel fenntartásával tudta az említett mértékben növelni értelmiségi alkalmazottainak számát.

Mindezt végeredményben a mezőgazdaság fizette meg, amelynek népességtartó ereje nem utolsó sorban ez egyoldalú gazdasági proteccionizmus miatt roppant meg. Az állónépesség fejlődésének súlypontja áttolódott az ipari és kereskedelmi (hitelügyi) tevékenységet koncentrááló városokba. A legutolsó évekig az új értelmiségi ifjúság is itt talált elhelyezkedést, bár a telítettség azóta itt is bekövetkezett.¹ Ez a folyamat a magyar értelmiség társadalmi elhelyezkedését jelentősen átcsoportosította, de megváltoztatta a magántisztviselő-osztály korábbi társadalmi arculatát is.

3. *A nőtisztviselők térvesztése.* Ennek az átalakulásnak egyik jellegzetes tünete a női munkaerők térvesztése a magántisztviselői pályákon. A nők nagyarányú térhódítása a háború előtti és háború alatti években ment végbe a magántisztviselői pályák körében. 1890-ben az egész országban még csak 946 nő dolgozott az *ipar* tisztviselői munkahelyein. Húsz év alatt hat és félszeresre nőtt számuk (653%), miközben az ipar férfi tisztviselőinek száma csak 257%-kal gyarapodott. A háború alatt még erősebb volt a női munkaerők térfoglalása, úgyhogy 1920-ban abszolút számban is több ipari tisztviselőnő dolgozott a megcsonkított országterületen (7591), mint 1910-ben az egész Magyarországon (6188). Az ipar háború utáni nagy-

¹ V. ö. Olay F. id. cikke 287—288. lap. Az ÁDOB-akció során a magángazdaság a kilátásba helyezett 400 munkahelyből erélyes miniszteri figyelmeztetésre is csak 300-at töltött be állástalan diplomásokkal.

arányú fejlődése már inkább a *férfi-tisztviselők* elhelyezkedésének kedvezett. A nők száma ebben az évtizedben csak 4000-rel (52%), a férfiaké — hatszor ekkora tömeggel — 23.600-zal (74%) gyarapodott. Emiatt 1930-ban a nőtisztviselők arányszáma már csak 26.6% volt a korábbi 29.4%-kal szemben.

A *kereskedelem és hitelügy* tisztviselői munkahelyein 1890—1910. között negyvenszeresre nőtt a nők száma. Ez az eredmény a kereskedelmi adminisztráció gépiesítésének, az írógépek, telefon, gyorsírás terjedésének volt következménye. A háború óta nemcsak a férfimunkaerők növekvő erejű versenye, de az irodai munkakörök továbbmenő gépiesítése is visszaszorította arányukat 32.5%-ról 29.3%-ra. A címíró, sokszorosító, portómentesítő, lajstromozó, számfejtő, könyvelő, diktáló és számológépek egyre terjedő alkalmazása a nagyobb vállalatoknál igen sok nőtisztviselőt elöl veszi el a munkalehetőséget. A racionalizált, gépiesített munkahelyekre, ahol nagyobb, kitartóbb figyelem a követelmény, inkább férfimunkaerőket alkalmaznak. Ugyanaz a folyamat ez, mint a közszolgálatban a telefonkezelők sorsa. 20—30 év előtt az üzemek technikai átalakulása segítette ezekhez a munkahelyekhez a nőtisztviselőket, most a gép győz felettük. A tisztviselői elbocsajtások is inkább a női munkaerők számát apasztják. 1920 óta a kereskedelem és hitelügy férfitisztviselői 37.4%-kal, a nők csak 9.4%-kal tudták növelni számukat.

Bár egyes munkakörökben a nők még mindig szinte versenyen kívüli munkatársai a férfi tisztviselőknek, a titkárnői, gyors- és gépírói, esetleg levelezői munkakörön és jövedelmen túl nagyon kevesen jutnak közülük. Ahol azonban az üzemek racionalizálási követelményeivel, vagy a ma szintén igen olcsó¹ férfimunkaerőkkel kerülnek szembe, a harcban nekik, — a «gyöngébb nem»-nek — kell alulmaradniuk. Az értelmiségi pályákra készülő leányok szociális helyzete ezért súlyosabb ma, mint a férfiaké. A férjhez nem ment, vagy más okból kereső munkára kényszerülő nők állástalansága a magángazdaság munkaterületein is egyre nő, elhelyezkedésük reménytelensége egyre fokozódik. Ennek a helyzetnek szociális hátrányai (pl. a túlságos alacsony munkabérek, stb.) és erkölcsi veszélyei komoly gondot kell, hogy okozzanak. Különösen súlyos a helyzet Budapesten, ahol 1930-ban a nőtöbbel ezer férfire 189 volt és a húsz évesnél idősebb nők között 202.000-nek nem volt kereső férje.²

4. *Családi viszonyok. Gyermekének száma.* A magántisztviselő-osztály szociális helyzetének súlyosbodását mutatja, hogy a tisztviselőnők között ma jóval több a *férjes* asszony, mint a háború előtt volt. Akkor a férjhezment tisztviselőnő kivált a keresőmunkából, nem volt kénytelen tovább-

¹ 1933-ban a férfitisztviselők fizetése 50—60%-kal, a nőké csak 25—30%-kal volt alacsonyabb, mint 1914-ben. Tízéves szolgálattal bíró férfi havi 150, nő 135 P fizetést kapott. (V. ö. Budapest Székesfőváros Statisztikai Évkönyve, 1934. évf. 478. lap.)

² U. o. 28. és 31. lap.

dolgozni. Ma a férj elégtelen keresete, sokszor munkanélkülisége miatt a férjhezmenetel se váltja meg őket a kenyérkereset gondjától. A tisztviselők nagy száma miatt viszonylag gyakoriak a kollegiális házasságok. Férj és feleség gyakran ugyanazon munkahelyen egyesült erővel keresi meg a megélhetés alapját. Ezért nagyobb a házasságkötés aránya is, mint békében volt, bár még ma is itt van a legtöbb nőtlen férfi, agglégény tisztviselő.

Része van ebben mindenesetre a magántisztviselői alkalmazás bizonytalanságának, a törvényes intézkedésekkel kellően nem védett szociális helyzetnek is. A máról holnapra oly gyakran fenyegető elbocsátás gondja, a túlalacsony kezdőfizetések általánossága — éppen a házasságra legalkalmasabb korban —, egyes munkaadók antiszociális gondolkodása és magatartása a házasságalépő tisztviselőkkel, különösen a nőkkel szemben, a családi pótlékok és lakbér illetmények hiánya, mind hozzájárul ahhoz, hogy egyetlen más dolgozó rétegben sem oly magas a hajadon nők (77.2%) és nőtlen férfiak aránya (36.3%), mint a magántisztviselők között. A házasságkötésre koruknál, testi fejlettségüknél, bizonyos igénytelenség mellett szociális helyzetüknél fogva is alkalmas és házasságra mégsem lépő férfi és nő magántisztviselőknek ez a meglehetősen erős összetorlódása erkölcsi tekintetben sem kívánatos állapot. Annál kevésbé, mert igen gyakran nem is objektív szociális okok, hanem szubjektív motívumok az indítékai a házasságtól való tartózkodásnak.

De nem sokkal kedvezőbb szociális képet mutat a házasságkötés magántisztviselők családi viszonyainak megfigyelése sem. A magángazdaság némely köreiben egyre terjed az a felfogás, amely szerint a férjes nő jobb munkaerő a hajadonnál. A minél nagyobb nyereségre törő vállalat talán jobb tisztviselőt, de a társadalom egész bizonyosan rosszabb családanyát kap így. *A férjes magántisztviselőnők 64%-a gyermektelen, az anyák kétharmadrészének is csak egy gyermeke van. A férjhezment iparosnőknek csak 37%-a, a kereskedőnőknek csak 32%-a volt gyermektelen, egy gyermeke 45, illetőleg 38%-uknak van (1933. évi adat).¹ 1320 férjhezment magántisztviselőnő között csak 16-nak volt négy vagy több gyermeke. De a tisztviselő-apák felerészének is csak egy gyermeke volt. Tíz magántisztviselői házasságra Budapesten összesen 11 gyermek jut, ami kétségbevonhatatlan jele az egykének. Még rosszabb az arány a nőisztviselők között, ahol tíz házasságra csak öt gyermek esik. (H, 62.)*

A magántisztviselők gyermektelensége leginkább a zsidó alkalmazottakra jellemző: a zsidó tisztviselők aránya a gyermektelen tisztviselők között emelkedik legmagasabbra (44.2%), a zsidó nők aránya pedig a gyermekes, férjes tisztviselőnők között a *legalacsonyabb*. Viszont a nőülésre nem hajlandó férfiak között is a zsidók vannak legtöbben. Ennek a helyzetnek szinte természetes folyománya az a jellegzetesen szabados életmód,

¹ Föv. Stat. Évk., 1934. 499. és 558. lap.

amely a háború utáni években — különösen a főváros magántisztviselői köreiben — lábrakapott, amely a szinte erkölcsi korlátok nélküli turistáskodás, víkendezés, vadevezős élet, strandfürdőzés címén és ezek leple alatt, a városban a délutáni és éjszakai társasélet formái között lezajlik s amely már a léha életfelfogás és a szexuális erkölcsi nihilizmus tüneteit sem nélkülözi. Ez az erkölcsiség a nem zsidó dolgozó rétegek erkölcsi felfogására is romboló hatással van.

A rossz példa ragadós: a családfenntartás gondját azok se akarják vállalni, akik ezt jövedelmi viszonyaiknál fogva bátran megtehetnék. Sok nőt viszont az tart vissza a férjhezmeneteltől, hogy eltartásra szoruló hozzátartozója van. A tisztviselők között csak 22.8% volt asszony és csak 8.2%-uknak volt gyermeke, mégis 50.1%-nak volt eltartásra szoruló hozzátartozója. A keresetnélküli szülők, a fiatalok, beteg vagy munkanélküli testvérek, nem ritkán a munkanélküli férj, mind olyan gátló teher-tételek a kereső tisztviselők szociális helyzetében, amelyek egyike sem kedvez a családalapítási vagy gyermeknevelési hajlandóságnak. A munkából való kiesés — talán éppen a férjhezmenés miatt — ezért teremthet náluk kétségbeejtő helyzeteket. (H, 64.)

5. *A zsidóság aránya.* Röviden meg kell itt említenünk, hogy az ipar és kereskedelem tisztviselőalkalmazottai között legtöbb az idegenhonosságú elem. Azok az arányszámok, amelyek különösen egyes, háború után nagyranőtt termelési ágakban (pl. a textiliparban) az idegenszarmazású gyárvezetők, műszaki tisztviselők nagy számát mutatják, *nemcsak tökeszegénységünknek, de az ipari kultúrában való elmaradottságunknak is szomorú bizonyosságai.* A magyar vidék népe viszonylag kevésse járult hozzá a fővárosi magántisztviselőréteg utánpótlásához, inkább a közszolgálati hivatások munkaköréin át illeszkedett be a főváros gazdasági életébe. A magánalkalmazott férfiak 42%-a, nők 61%-a budapesti születésű, a köztisztviselők között csak 30%, illetőleg 46% ez az arány. (H, 49. — L, 20.)

A főváros gyári, kereskedelmi, hitel- és biztosításiügyi nagyvállalatainak kifejlődése vidékről inkább a zsidó elemeket szívta erős mágnesként a centrumba, de a főváros polgárságából is elsősorban a zsidók nyertek alkalmazást ezeken a tisztviselői munkahelyeken. Országos viszonylatban az ipar férfisztvistviselőinek 47%-a volt izraelita 1910-ben — 5%-os népességi arány mellett — a kereskedelem és hitelügy körében meg éppen 55%. Hajlamaikon, kellő iskolázottságukon, kedvezőbb anyagi helyzetükön és városias településükön kívül a munkaadók faji szolidaritása adhatja még magyaroztatást e feltűnő jelenségnek.

Népességi dekadenciájuk azonban már itt is észlelhető. A háború évtizedében az iparban 42%-ra, a kereskedelem és hitelügy körében 50%-ra esett országos arányuk. Ez utóbbi foglalkozási csoportban 1920-ban csak lényegtelenül volt kevesebb a *nem zsidó* tisztviselők száma, mint 1910-ben az integer területen, ugyanekkor azonban a zsidó tisztviselők száma

4300-zal csökkent. Az 1928. évi fővárosi felvétel eredményei alapján valószínűnek látszik, hogy a numerus clausus törvényekkel főiskolai tanulmányaiban némileg korlátozott zsidó ifjúság sem tudta megváltoztatni az említett arányszámok hanyatló irányát. A nőtisztviselők között azonban még mindig erősödött arányszámuk. Hasonló szívóssággal tartják az ipari és kereskedelmi *nagyvállalatok* tisztviselői sorában elért arányszámukat. Előbbieknél a kereskedelmi és műszaki tisztviselők között az 1920. évi 34.2%-ról 35.5%-ra *növelték* arányukat, a kereskedelmi és hiteliügyi nagyvállalatoknál 36.6%-ról csak 36.4%-ra csökkent részesedésük.¹

6. *Társadalmi eredetük.* A budapesti magántisztviselők 22.5%-ának önálló kereskedő, 18.7%-ának önálló iparos, 8.8%-ának magántisztviselő, 4.6%-ának köztisztviselő volt az apja. Ebből a négy rétegből került ki a magántisztviselők 55%-a. Igen *kiemelkedő az önálló kereskedők és iparosok aránya.* Jórészt a fővárosi törzsökös polgársághoz tartozó elemek ezek, akik tanult fiaikat ezeken az «alkalmazotti» pályákon helyezik el, ahol az önállósulásra ugyan kevés reményük van, de társadalmi pozíciójuk mégis jobb, mint sok olyan Önálló vállalkozóé, aki munkaadó ugyan, mégis bizonytalanabb a sorsa, mint sok «függő helyzetben lévő» magántisztviselőé (H. 217.). De a közszolgálati pályák sivár kilátástalanságával szemben is inkább a magángazdaság tisztviselői pozíciót választják, ahol az anyagi felemelkedésre mégis nagyobb az esélyük.

7. *Iskolai előképzettség.* A magántisztviselők alkalmazása rendszerint nincs ugyan magasabb előképzettség felmutatásához kötve, mégis szinte meglepően nagy közöttük a középiskolai érettségivel vagy magasabb előképzettséggel bírók aránya (79%), amit munkakörük többnyire nem indokol. A nők között a IV. középiskolát gyakorlati irányú oktatással befejező kereskedelmi szaktanfolyam a legelterjedtebb (53.8%). Főiskolát a férfiak 16.4%-a, a nők 0.9%-a járt. Sokan vannak ezek között olyanok, akik magas előképzettségük ellenére is csak kisebb jelentőségű munkakört töltenek be. A nők nagyrészenek nincs is szüksége magasabb tanulmányokra: önálló munkakört kevesen kapnak közülük. Gyorsírást viszont 73.3» gépirást 86.7%-uk tud, legtöbbször ezt a gyakorlati készséget értékesíti munkavállalásával. (H, 73—82.)

8. *Szociális viszonyok.* A magántisztviselők szociális helyzetét, élet-színvonalát elsősorban a munkaerejük ellenértékéül kapott fizetés határozza meg. Városi ingatlanvagyonra ezer közül 68-nak (a köztisztviselők között 41-nek) volt, földje csak négynek. Arra nincs adat, hány tisztviselőnek volt egyéb jövedelmethozó vagyona (készpénze, értékpapírja, stb.). Túlnyomó többségük minden bizonnyal csak munkabérszerű jövedelmére számíthat, ami élesen megkülönbözteti őket a vagyonos munkaadók többségétől. Fizetésüket nem rangosztályok és fizetési fokozatok szerint kapják. Állásuk állandóságát nem biztosítja törvényes szankció.

¹ L. Az 1930. évi Népszámlálás, II. rész. 34.* és 37.* lap.

Viszont a rátermettség, szorgalom, tehetség, a nagyobb teljesítőd képesség anyagi honorálása közvetlenebb itt, mint a közszolgálatban. Fizetési skálájuk ezért sokkal szélesebb, mint a közalkalmazottaké, időben sem olyan merev, hanem rugalmasan alkalmazkodik a vállalatok gazdasági helyzetéhez, bár a főnöki önkénynek is jelentős szerepe van az érdem külön jutalmazásában vagy a nagyobb nyereségen való osztozkodásban. A fixfizetésen felüli külön jövedelmek szinte állandó járuléka a magántisztviselői jövedelmeknek. Az egészen alacsony, havi ötven pengőn aluli fizetések gyakoribbak ugyan, mint a közszolgálatban, de *300 pengőn felüli fizetése aránylag több magánalkalmazottnak van, mint köztisztviselőnek.* A közszolgálatban csak egy tisztviselőnek van miniszterelnöki fizetése, a magántisztviselők között — az 1928. évi, nem is teljes felvétel szerint — 83 olyan fővárosi magántisztviselő volt, akinek havi fixjavadalmazása 1800 pengő felett volt. Miniszteri fizetést 169, államtitkári fizetést 168 magántisztviselő jelentett. (H. 98.)

Igaz, hogy külön lakbére (42.5%) és családpótléka kevesebb magántisztviselőnek van, de ez távolról sem egyenlíti ki a különbséget. Nem is szólva a sokféle címen élvezett külön jövedelemről. A hitelügyi tisztviselők között csak 28.3%-nak nem volt fixjövedelmén felüli külön járandósága. Átlag a férfiak 55.1, a nők 38.3%-a kapott mellékfoglalkozása után külön díjazást. A köztisztviselők 93.2%-ának nem volt semmiféle mellékfoglalkozása és így külön jövedelme sem (L. 53.). Igaz, hogy a magántisztviselők zöme sem keresett évi 1000 pengőnél többet mellékes munkájával, de többszázra rúg azok száma, akik évi 10.000 pengőt is meghaladó mellékes jövedelemre számíhattak. A magánvállalatok igazgatóinak megadózott havi jövedelme átlag 1300 P, a bankigazgatóké 2400 P.

Különösen a férfi munkaerőket díjazza jobban a magángazdaság. A közszolgálat — ugyanazon fizetési osztályon (munkakörön) belül — nem tesz különbségét a nemek között, a magángazdaság alacsonyabban díjazza a nő kisebb teljesítőképességét. De a nagy különbségek mégsem itt, hanem a magántisztviselői kezdőfizetések, illetőleg az *átlagos* és a *vállalati vezetők* fizetési között mutatkoznak. E szélsőségek láttára megállapítható, hogy mégsem alaptalanok azok a sűrűn felhangzó panaszok, melyek szerint a tisztviselők zömének alacsony fizetése a vezető pozíciókban élvezett túl magas honoráriumok szomorú függvénye. E magas jövedelmeknek a nemzeti jövedelemeloszlás arányosságát megcsúfoló mértékét az egyoldalú gazdasági protekcionizmus és a dolgozók méltányos igényeit megvédő céltudatos gazdaságpolitika hiánya teszi lehetővé. Az általános elszegényedési folyamat idején e nagy jövedelmek nem tartoznak a nemzeti élet fejlődésirányának megnyugtató szimptomái közé.

A magántisztviselők tömegeinek életszínvonala — például a lakásvizonyok tekintetében — egy fokozattal mégis *jobb*, mint a fixfizetésükre utalt köztisztviselők többségéé. A családi állapot és a korviszonyok külön-

bözősége miatt nehéz ugyan két társadalmi réteg lakáshelyzetét összehasonlítani, néhány jellemző vonást azért megállapíthatunk a magántisztviselők lakásviszonyaiban. A tisztviselőlányok 74%-a szülei otthonában lakott, általában a nők túlnyomó része nem tartott önálló lakást (csak 22.3% fő-, és 5% albérlő volt köztük), ami megélhetésüket megkönnyítette. Legtöbb persze, csak kényszerűségből mondott le a saját lakás és az önálló háztartás kényelméről. A nőtlen férfiak 19-2%-a albérlési lakást bérelt, tehát kivált a családi otthon megkötöttségéből.

A főbérleti lakások így is sokkal népesebbek, mint a köztisztviselő családoknál. Ez utóbbiak lakásainak csak 20.3%-ában lakott négynél több személy (L, 56), a magántisztviselőknél 38.7%-os az arány. Az eltérést azonban nem a gyermekek nagyobb száma okozza. Kevesebb magántisztviselőnek van önálló háztartása, kevesebb köztük a családos, többen élnek szüleik családi otthonában. Mint a régebb idő óta Budapesten lakó törzsökös polgársági leszármazottai, inkább a régi építésű, tágasabb lakásokat bírák, ahol a családtagok többen megférnek együtt, sőt még albérlésben is hasznosítani lehet egy-egy lakásrészt. A főbérleti köztisztviselők 62%-ának csak 1—2 szobás lakása volt, a magántisztviselőknél alacsonyabb ez az arány (57%), viszont a négyszobás vagy nagyobb lakással bíróké magasabb (15.4%).¹ A fürdőszobás lakások aránya is nagyobb a magántisztviselőknél. Az albérlésbe adott szobák száma is több. Háztartási alkalmazott a magántisztviselői főbérleti lakások kétharmadában volt. Olyan magas arány ez, amelyet a közszolgálati alkalmazotknál csak a bírák és ügyészek háztartásaiban látunk. Bár itt más okokból. Az irodába, munkabárázó magántisztviselő-feleség családi otthonát, sokszor gyermekeit is háztartási alkalmazottjára bízta.

10. *Munkaviszonyok.* A magántisztviselők napi munkaideje nagyon különböző. Átlag 39%-uk napi nyolc óránál kevesebbet dolgozik, ami a fizikai munkások átlagos napi elfoglaltságának határa, de 14%-uk 10 óránál is többet marad hivatalában. A nők elfoglaltsága inkább félnapos-jellegű: 44%-uk napi nyolc óránál kevesebbet dolgozott. A férfiak jobb fizetését, több mellékes jövedelmét munkaerejük nagyobb igénybevétele, változó voltát az elfoglaltság rugalmassága indokolja. Bár — mint ezt hivatalosan is megállapították — *a díjazás nélküli túlórás sehol sem olyan elterjedt, mint a magántisztviselőknél.* (H, 188.)

Szabadságidejüket nem biztosítja ugyan törvényes jogszabály, de a jogszokás eredményeként az 1927. évben csak 24%-uknak nem volt fizetett szabadsága, bár négy hétnél hosszabb szabadságot a férfiaknak is csak 11.6%-a kapott. A nőknek egy-egy harmadrésze kapott két, illetőleg három hetet. A *felmondási idő* szabályozására sincs tételes törvény. A bírói joggyakorlat részint a szokásjog, részint az 1910—1920. sz. M. E. rendelet alapján dönti el a vitás eseteket. Az elbocsájtott, leginkább rövid

¹ L. Laky id. mű 79. lap és Hoffmann, 151. lap. (Férfi tisztviselőkre vonatkozó adatok.)

szolgálati idővel bíró, magántisztviselők 82%-a nem kapott *végkielégítést*. A magántisztviselői *nyugdíj kérdést* elsősorban az 1926. évi XVI. t.-c. szabályozta a magánvállalati nyugdíjpénztárak nyugdíjasai járulékának 30%-os valorizálásával. Jelentős szociális haladást képvisel e téren az 1928. évi XL. t.-c, amely évi 6000 pengős javadalmazásig elrendeli a magántisztviselők kötelező öregségi, rokkantsági, özvegyi és árvasági biztosítását. A törvény szerint a havi 300 pengős jövedelmű magántisztviselő 35 évi biztosítás után 37%-os, 45 év után 46%-os nyugdíjat kap a köztisztviselők 90—100%-os nyugdíjjárulékával szemben. Munkanélküliségi biztosításuk nincs. (H, 192—211.)

* * *

A magyar magántisztviselők szociális helyzetét és munkaviszonyait így áttekintve, — úgy véljük — nem volna egészen megokolt sötétnek látni ennek az értékes dolgozó rétegnek szociális viszonyait. Munkalehetőségük, érvényesülésük ugyan szoros függvénye a magángazdaság virágzásának s ezért bizonytalan. Közvetlenebbül megérzik a gazdasági élet depresszióját — különösen a befizetésen felüli, sokszor elég jelentős mellékjövedelmek megcsappanásán —, mint a köztisztviselők. A konjunktúra hasznát viszont sokszorosan kedvezőbben élvezik. A dolgozók okos beosztás, józan életmód mellett életszínvonalukat általában kedvezőbben alakíthatják ki, mint a hasonló előképzettségű, hasonló szolgálati idejű köztisztviselők. Igaz, hogy az inflációs gazdálkodás és az 1928. körüli évek konjunktúrájának elmúlása óta sokat hanyatlott az ő életszínvonaluk is.

Munkahelyük ingatagsága sem biztosítja számukra azt a nyugalmat, amely a véglegesített köztisztviselők sajátja. Az állástalanság réme örök fenyegetésként lebeg fejük felett. Napi átlagos munkaidejük is túl hosszú — 9 óra —, bár ezt legtöbbször anyagi érdekből maguk vállalják. Ennek kötelezőerejű leszállításával mindenestre igen sok állástalan ifjú nyerhetne beosztást. A gépek is kétségtelenül kemény ellenfelei a munkához ragaszkodó tisztviselőosztálynak, különösen a női alkalmazottaknak. Ám a gépek elleni harc csak a gazdaságosság határain belül biztat reális eredményekkel.

E fontos értelmiségi népréteg jövő sorsa nagyrészt attól függ, mennyire sikerül a vállalatok létérdekeinek veszélyeztetése nélkül korlátot szabni az elé, hogy ezek a dolgozók jogos élet érdekeinek rovására törekedjenek vállalatuk nyereségét növelni. Bár a jórészt érettségizett és főiskolát végzett magántisztviselők munkaviszonyai aránytalanul kedvezőbbek, mint a magángazdaság körében alkalmazott fizikai munkásoké, sőt sok vonatkozásban előnyösebb a hasonló képesítésű köztisztviselőknél is, e réteg *foggal számíthat arra*, hogy szociális érdekei hatályosabb biztosítása és védelme a jövő magyar szociálpolitikában megbecsültebb helyre jut. Ezt kívánja a magyar elemnek a jelek szerint mind nagyobb térfoglalása is, ami a magyar értelmiség jobb jövője szempontjából éppen oly örövendes, mint aminő szükséges és fontos folyamat. *Áfra Nagy János.*

KÖNYVISMERTETÉSEK.

La nationalité dans la science sociale et dans le droit contemporain.
Libr. du Recueil Sirey. Paris. Év. n.

Ez a kitűnően szerkesztett könyv a párizsi egyetem összehasonlító jogi Intézetének kiadványa, 17 szerző kollektív munkája, kik két csoportban dolgozták ki gazdag munkájukat. Az elsőben 11 tanulmány csoportosul a nemzet szociológiai, történeti és politikai tényei címén, a másodikban hat tanulmány a mai törvényhozás eredményeiről szól. Előttünk a francia jogászok díszes sora (Akzin, Ancel, Basdevant, Caleb, Drouillat, Gégout, Gordon, Kiefé, de la Pradelle, Martin, Mirkine-Guetzévitch, Ray), vérbeli szociológus csak egy van köztük, R. Maunier, a párizsi egyetem jogi karának tanára, aki azonban csak egy francia gyarmatról ír és nem centrális kérdéstről. Íme, sajátos kísérlet; nincs kétség az iránt, hogy az összehasonlító jogi tanulmány a legkitűnőbb alkalom szociológiai kérdések felvetésére, elég, ha arra gondolunk: aki a kisebbségi jogot ma tanulmányozza, kénytelen szociológiai elmélyedésre. (Lévy, Ullmann és Gidel professzorok az előszóban utalnak arra, hogy csak másfélszázados kérdésekről van szó: Goethe is ott volt a valmy-i csatamezőn, hol hallotta a francia katonák új kiáltását: Vive la Nation. És íme, ma úgyszólván minden a nemzet körül forog. Akzin, az elméleti bevezető, Bauer O. dinamikus nemzetfogalmához jut el, mely szerint természetes közösség és civilizáció egyaránt változó tényezői a nemzetnek, ámbár ugyanott olvasható Mancini jobb és teljesebb meghatározása is; túlságos tág ez a dinamikus szempont, mely arra van tekintettel, hogy a különböző történeti fokokat egyesíthessen; mennyivel jobb a német, M. Weber-i elgondolás: ideáltípusokat keressünk, amelyeknek megfelelő valóság csak *részen* van meg.

Az egész mű gazdag tartalmáról itt nem adhatunk számot mind a közölt 17 cikkre tekintve. Csak egyre utalunk, a kisebbségi kérdést tárgyaló cikkekre. A cikkíró szerint nem hiába halljuk, hogy *nincs* egy «kisebbségi» kollektív személy, amely jogokkal rendelkezik és azt követelhetné. Ily felfogás merőben közömbös a kiáltó tényekkel szemben és mutatja, mennyire szükséges a jogász vizsgálatot kiegészíteni szociológiai vizsgálattal. A formalista jogán ugyanis azt mondhatja, petíciót kiki benyújthat, egyén és társulat is a kisebbség köréből és mégsem *maga* a kisebbség.

Ez csak diffúz-halmaz, csak egy sodródó töredék, mely végre is arra hivatott, hogy belezuhanjon egy-egy nagy államtestbe. Tudjuk azonban, hogy nem épp mai kérdésről van szó, hiszen voltak vallási kisebbségek, mint keresztény kisebbségek a hanyatló Törökbirodalomban. És mit tett Európa? Ezeket pártolta, felsegítette egész a teljes önállóságig (1878.) így mindenki érezte, hogy a kisebbség (ha nem is mindig) épp hozzátartozik valamihez, egy *testületileg* kívül álló társadalmi egységhez. A szociológiai lényeges tényállás így az, hogy ha a kisebbség nem is önmagában egység, kollektív alany, hanem rész, ez a rész *egy nagyobb egész életét éli*, céljait hordozza és a résznek épp úgy önkifejtő ereje van, mint az egésznek, sőt jogos fejlődési tendenciája. A tragikus probléma ma az, hogy mesterséges államhatárok ritkán esnek egybe kollektív, történeti alanyok határaival. A területi elv, államoké, keresztül szabdál élő és fejlődő kollektív alanyokat. Mennyi volna itt a hozzátenni valónk! Milliók sorsát eldöntő kérdések, külpolitikai okokból hallgatásra ítelve. Hogy azonban a dunai helyzet nem épp különös figyelem tárgya, mutatja, hogy a 17 szerző egyike sem ír Magyarországról, Hongrie helyett valószínűleg érdekesebb Haiti. Ami pedig a kiváló szerzők értékes munkálatait illeti, örömmel üdvözöljük a sikeres törekvést, összehasonlító jogi tanulmányok és szociológiai összekapcsolására, mely, itt jól látható, gazdag talajon mozog. Csakhogy ez esetben több szociológiára és kevesebb jogi formalizmusra van szükség.

Dékány István.

Arthur Bryant: *The national character.* Longmans, Green and Co. London, Newyork, Torontó. 1934. 154 l.

Az angol szellem, világnézet, felfogás tőlünk távoleső különös dolog, amelyet igazán megérteni csak ritkán és keveseknek sikerül. Ebben a megismerésben nagy lépéssel visz közelebb Arthur Bryant kitűnő és szellemes könyve, melyben az angol nemzeti sajátságok alapelemeinek felderítésével és hét hagyományos típus elénk állításával akar átfogó képet nyújtani az angol jellem sajátosságairól.

Az angol jellemnek két alapvonása van. Egyik az önbizalom, másik a családi otthonhoz való ragaszkodás. Az önbizalom gyakran túlzásokra ragadtatja magát. Az ebből származó ferdeségeket a felületes szemlélő is észreveszi, de mélyebbre hatolni az okok láncolatában nem tud. Az angol jellem alakulásának három tényezője van: a faj, a földrajzi fekvés és az éghajlat. A szerencsés vérkeveredés, a faj rendkívüli hasonító ereje, a szigeti fekvés és a szélsőségektől mentes éghajlat hozták létre az öröklődő sajátos nemzeti jellemvonásokat, e nép legmaradandóbb kincsét.

Az angol jellem másik alapvonásából, az otthon szeretetéből következik lángoló és megfontolt hazafias érzése, amelyet az a meggyőződés is irányít, hogy az angol a legelső az összes fajok között és, hogy az emberi-

ség érdeke, hogy minél nagyobb szerepet játsszék. Ez a magyarázata annak, hogy a négy évszázad előtt még csak 5—6 milliónyi angol nép a mai napig képes volt a lakott világ egyharmadrészét uralma alá hajtani. Az alapjellelvonás kétségtelen azonossága mellett is nagy különbségek vannak még a szorosan vett anyaország lakói között is, amelyek az idegent gyakran megtévesztik, de ezek külsőlegesek és az előbbiekhöz viszonyítva elenyésznek.

Még felületes szemlélőnek is feltűnik az angol kultúra nagyszerűségével szemben modern civilizációjának sekélyessége. Aminek magyarázata az, hogy minden angol szíve mélyén ott él a vágy egy kertes vidéki házacská után; ezért megy be dolgozni a városba és azt élete végéig csak átvonuló szállásnak tekinti, ahonnan majd megtér igazi otthonába. Soha ki nem alszik a zöld mezők után való sóvárgó vágya. Ezelőtt két évszázaddal Anglia csupán földművelőállam volt és az igazi Cockney csak a 18. században, az ipari forradalom korában jelenik meg mint városi elem. Az angol kultúra vidéki kultúra maradt. Az angol írók és költők legnagyobbjait a csodás alkony, a szép hajnal, a távoli pázsitos rétek ihletik meg és a hajnali harmat több ihletet ad, mint London legszebb utcái.

Egy másik jelentős tényező volt az angol kultúra kifejlődésében és a világhatalom elnyerésében az, hogy az ország szigeti fekvése miatt a tenger könnyen elérhető. A tengeri kereskedelmet kezébe kerítette, nagy vagyonokat szerzett, megszokták polgárai, hogy nagy távolságokra nézzenek. Igényei növekedtek, szerzeményei büszkévé tették és komollyá. A 18. század végén Anglia felismerte a géptermelés előnyeit s ez emelte a termelést és a népesség számát. A szántóföldek területe megszűkült, a mezőgazdaság produktivitása fokozódott, de ez a kisbirtokosok helyzetét megnehezítette és az angol történelemnek talán legnagyobb szociális tragédiája volt. Az angol életrealitás azonban ezen is győzedelmeskedett. Segítségére jött a vallás, mert a 18. században a puritánizmus mint methodizmus új erőre kapott és az új ipari Angliát megmentette a szellemi éhínségtől. Ez a vallásos hit összefonódott a természet és a szabadság szeretetével és hozta létre a legszebb szimbolikus vallásos éneket: «Az Úr én nékem őriző pásztorom».

Az angol uralkodó felfogás szerint a városi társadalom életébe bele kell vinni a régi vidéki szokásokat és csak módjával szabad alkalmazni a szárazföldi államok latin hagyományait.

A szerző az angol egyéniség megmagyarázásához hét hagyományos típust vesz alapul, olyan típusokat, amelyek a történelem folyamán mindig előfordultak.

Az első típus a vidéki úr, a *földbirtokos*. Talán kétszáz évvel ezelőtt a *The Spectator* c. lapban jelent meg egy tanulmány, melyben a szerző Sir Roger de Coverley-nek nevezi szimpatikus hősét és őt jó humor-

érzékűnek tünteti fel, amely az angol emberrel úgyszólván vele születik. Sir Roger köztiszteletben álló férfi erényekkel és szélsőséges hibákkal, mégis mindenki szívét meg tudta nyerni egyszerűségével és kedélyességével. A modern irodalom is éppen ilyen rokonszenvesnek rajzolja alakját. Négy évszázadon keresztül ezek a földbirtokosok irányították Anglia történelmét. Majdnem minden faluban megtaláljuk kastélyaikat, amelyek az egész vidéken uralkodtak. III. Vilmostól Viktória királynőig Angliát ők kormányozták. A parlament tagjai legnagyobb részben földbirtokosokból kerültek ki. Egyáltalán nem volt demokratikus, sőt azzal a legteljesebb ellentétben állott. Végeredményben azt lehet mondani, hogy elég jól irányították Anglia sorsát és az ország jóléte és ereje növekedett uralmuk alatt. A többség szívesen fogadta kormányzatukat, noha ebben az időben az angolok híresek voltak arról, hogy milyen nehéz őket kormányozni. Az elismerés és sikereik titka abban rejlett, hogy az akkori képviselő, ellentétben a maival, a nép között élt, ismerte annak szükségleteit, maga is gazdálkodott s így a különbség közte és a nép között csak fokozati volt és nem minőségbeli.

Sok levél maradt reánk a 17. és 18. századból, amelyekből ennek a típusnak egyéniségét megalkothatjuk. Ezek azt mutatják, hogy a vidéki urak, egyes kivételektől eltekintve, művelt, derék emberek voltak, akik nagy érdeklődéssel és rátermettséggel foglalkoztak a közügyekkel. Ha indulatosak voltak is, haragot sohasem tartottak, mély ítélőképességgel és emlékezőtehetséggel rendelkeztek, vendégszeretők és a szegényekkel szemben könyörületesek voltak és a növekvő nemzedék jó vezetőt talált bennük.

Virágzásuk a 18. században érte el tetőpontját. Ezóta hanyatlak, mert a nagy gazdagság, amelyre szert tettek, hatalomra, ez pedig visszaélésekre vezetett. Mindamellet a *noblesse oblige* elve alapján kötelességüknek érezték a köz szolgálatát és az emberi történelemben legritkább képét nyújtották a tisztességnek és az önzetlen becsületességnek.

Az angolokban nagyon kifejlődött a hajlam a különségig menő egyéniesség iránt. Ennek az a magyarázata, hogyha anyagilag valaki független és a törvényhozás megvédelmezi mindenféle megzavarástól, akkor ideje és módja van rá, hogy különccé váljék. Egész könyvet lehetne írni erről. Egyesek mohamedánná lettek. Sokan radikális egyenlőséget hirdettek a nélkül, hogy saját következetlenségüket felismerték volna. Egy angol azt a tanácsot adta unokájának, hogy három dologtól tartózkodjék: ne legyen katolikussá, ne vegyen el amerikai nőt és ne legyen képviselő.

Ez a típus, miután a világháborúban az önfeláldozásnak és lemondásnak legragyogóbb példáit nyújtotta, ma már kihalóban van. Ma már mást értünk «gentleman» fogalom alatt, de nem valószínű, hogy az iskola pótolni tudná a vidéki kastélyok nevelését. Függetlenség, bátorság,

különbség nem az iskola termékei. Ez nem az osztály öntudatot, jelenti, vagyoni vagy születési előnyöket, vagy a furcsa hangsúlyt, hanem egészen mást. Ezek voltak azok az angolok, akik felemelték szavukat a rabszolga-kereskedelem ellen, a bűnösök és foglyok helyzetének javítása és a nők és gyermekek munkájának korlátozása érdekében.

A következő típus *a lelkész*, akinél a legfontosabb, hogy gyakorolja is, amit hirdet és előbb cselekedjék s csak azután beszél jen. róla. Legyen jó ember és ez majdnem szükségképpen magával hozza, hogy egyszerű ember is, mert az angol érzése szerint, ha valaki túlságosan okos, akkor valószínűleg nem becsületes. Egyszerű és jó ember, mert ha valakinek tanácsra van szüksége, nem a nagy teológushoz vagy szónokhoz fordul, hanem az egyszerű, igazi lelkészekhez. Az angol irodalomban halhatatlanná vált Fielding Adams lelkésze. Nevetünk rajta, de annál jobban szeretjük ezt az egyszerű, becsületesen gyarló, tévedésekkel és gyermeki ártatlansággal teljes alakot. Angliában az aszkétizmusnak sohasem volt talaja és megkívánják, hogy a lelkész életvidám ember legyen, törődjék a körülötte zajló eseményekkel, maga gazdálkodjék, mivelje szállóskertjét, egyáltalán a többiekhez hasonló életet éljen. Beszéde inkább a szívhez és sokkal kevésbé az észhez szóljon, mert az angolok sohasem voltak intellektuális nép, ezzel szemben érzelmeik mélyek. Erre vonatkozik dr. Creighton szellemes megjegyzése, hogy az angoloknak nemcsak hogy nincsenek gondolataik és eszméik, de még távolról sem bírják azokat látni.

A paraszt, a kisbirtokos földmívelő következik a sorban és evvel a nemzeti sajtóságok megállapítása körül elértünk a kutatások közép-pontjához, mert a kisbirtokos paraszt minden bennszülött angol közös őse. Két évszázaddal ezelőtt igazi városi ember nem is volt Angliában. Arról a rétegről van itt szó, amely élelmét a földből szerezte és e föld felett tulajdonjoga volt. Tehát földmívelő foglalkozásúak és független, szabad emberek voltak. Olyan helyeken is, ahol a terület a földesúré volt, a parasztok legeltetési, makkoltatási, tűzfagyújtási szolgálomakkal rendelkeztek, melyek korlátozták a tulajdonjogot, illetőleg annak terjedelmét. Ez még sok helyen megmaradt. Veszélyeztetett ezzel a típussal ma is erős földszeretete. Nehéz munkával keresték kenyerüket és a közlekedés nehézsége miatt alig-alig mozdultak ki hazulról. Ezért látóköriük szűk volt s szellemi mozgalmak ritkán jutottak el hozzájuk. Előítéletek rabjai voltak, de életük bensőséges és a maga kicsiségében tartalmas. A 18. század végén az ipari forradalommal áldozik le az angol földművesosztály napja. A dolgok természetéből következett be bukása, melyről Cobbett rajzolt megrázó képet. Ez az osztály lelki alkatánál fogva konzervatív és irtózik a ki nem próbált dolgoktól. Erényei közül legnagyobb a függetlenség iránti szeretet, amelyet sohasem mulaszt el hangsúlyozni. A földműves jellemvonásai ma is ilyenek, de a birtoka, főképpen a 19. század várostelepítő politikája miatt megváltozott. Pedig kétségtelen,

hogy egy erős nemzetnek megelegetett és vagyonos kisbirtokososztályra van szüksége, különben még gazdag városi lakossága ellenére is olyan, mint egy félszárnyú sas.

Erdekes, hogy a nemzeti sajátságok és a hagyományok mily erősen hatnak még akkor is, amikor a létrehozó okok már megszűntek működni. Nehéz belátni, hogy a modern ipar feltételei hogyan hathatnak közre egy olyan elsőrangú *iparososztály* létrehozásában ma, amikor a reklám fontosabb, mint a minőség. Tény, hogy évszázadokon keresztül ragyogó hire volt az angol iparosnak, általánosan elismerték kiválóságát és rátermettségét. Ez természetesen a szorosán vett kézmű-kisipar idejében volt. Az iparral való foglalkozás, mint minden egyéb ebben az országban, kezdetben a földművelésnek kiegészítő ága, mely a primitív szükségleteket elégítette ki. Még kétszáz évvel ezelőtt is a kézművesek nagy része a falvakban élt, tőlük származnak a felülmúlhatatlan Chippendale-, Hepplewhite-, Sheraton-munkák. Az iparos épúgy rendelkezett a falusi ember minden sajátságával, önbizalmával, konzervativizmusával (vagy előítéleteivel), függetlenségével. Közvetlenül tárgyalt a megrendelővel, akivel szemben érezte felelősségét munkája minőségeért és társadalmi állása és iparostársai részéről való megbecsülése függött ettől.

Eleinte a városokba beszűrődve egyedül próbáltak boldogulni, majd, amikor a nagytőke kezdte a kisembert elnyomni, szövetkezetet alkottak, végül is a 19. század elején megalapították a nagyhatalmú Trade Unionokat. A mesterség úgyszólván öröklődött apáról-fiúra, mint manapság a főrangú címek. Már az apa fiát erre nevelte és a mai neveléssel szemben ennek nagy előnye volt az, hogy a gyermekben oly erős utánpótlási hajlam kifejlesztése által az könnyebben boldogult, mint az osztálytermekbe szorított neveléssel. Azonkívül nagy előnye volt az is, hogy nem foglalkozott felesleges dolgokkal mint manapság. Ennek az örökösödési alapon iparra nevelésnek legértékesebb eredménye azonban az igazi lelki és szellemi diszciplína volt. Bár talán a földművesekhez hasonlóan az iparosok is szűk látókörűek, a mellett azonban jóindulatúak és lovagias felfogásúak voltak. Ezek a tulajdonságok magából a nemzet lelkéből származnak. Általában azt tartják, hogy az angol munkás lusta. Azonban ez csak féligazság, mert egyszerre lusták és energikusak is, amint ez utóbbit az angol munka eredménye világszerte mutatja. A külföldi írók egyértelműen kiemelik, hogy az angol munkás rendkívül magas életnívót kíván meg. Az igazság az, hogy energia tényleg van bennük, de ha ezt szórazásra lehet fordítani, akkor csak szükség esetén használják munkára. Jelenleg át akarják hidalni a saját maguk és a külföld számára termelt áruk, és a szükséglet és a fogyasztás közötti szakadékot a ma még meglévő Viktória-korabeli tartalékok segítségével, de mi lesz, ha ezek kimerülnek? Kétségtelen, hogy el fog jönni az idő, amikor újból csak a legjobbat lehet majd termelniök.

A kereskedő nem azért boldogult, mert nagy spekuláns volt, hanem mert szorgalmas és okos, célkitűzéseire hű. Úgy dolgozott, mint egy rab-szolga vagyonának és ezzel a nemzet vagyonának gyarapítására. Hogy csak egy kiváló példát hozzunk fel, említsük meg Sir Josiah Child törökországi úttörését, aki ellenség, pestis és kalózok ellenére megalapította Anglia kereskedelmi elsőbbségét a Földközi-tengeren és Keleten. Az angol kereskedelem virágzása a középkori korporatív állam bukásával kezdődik. A kereskedelmi erkölcsök rendkívül magasak voltak és ezek tiszteletét szigorú rendszabályok biztosították, de 1641-ben a régi monarchia bukásával ezek a megszorító szabályozások elévültek. Ennek következményeképpen a kereskedelem jóságából és kifogástalanságából is vészett a későbbi időben. A kereskedőnek tisztességre nevelésében nagy szerepe volt vásárlóközönségének, amely egyfelől segítségére jött, másfelől magas igényeket támasztott vele szemben. Az angol kereskedelmi szellem kifejlődésére nagy hatással volt az elsőszülöttségen alapuló jogrend, amely a többi gyermeket arra indította, hogy a már megszokott jólétet magának szintén megszerezze. A kereskedők vagyona hatalmas arányokban gyarapodott, de ennek ára volt. egyrészt, hogy a legalsóbb néposztály a szociális malomban úgyszólván felőrlődött, másrészt, hogy a kereskedők elvesztették érzéküket az életnek nem anyagi javai iránt.

A kereskedő erényeit és hibáit az a hatalmas erő is magyarázza, amely a puritanizmusban rejtett. Ez ugyanazokat a követelményeket állította fel vallási szempontból híveivel szemben, amely tulajdonságok a jó kereskedőt jellemzik. A vagyonszerzés fokozott és kimerítő irama után megjött a visszahatás. Az utódok rendszerint ugyanolyan hévvel vetették bele magukat a szórakozásba, mint elődeik a munkába, örökös körforgás ez, amelynek hátrányait most érzik.

A kalandor az utolsó a hagyományos típusok sorában. Távolról sem hasonlít az eddigiekhez és első látszatra távoláll az angol gondolkodásmódtól. Ez azonban csak látszat, mert a kalandos természet az angolnak úgyszólván vérében van és ez az, ami óriási eredmények elérésére serkentette és törekvéseit sikerrel koronázta. A kalandor félelem nélkül, vakmerő bátorsággal indul útnak az ismeretlenbe, a bizonytalan cél felé s azt szívós és megfeszített munka árán el is éri. Minden angol oppor-tunista, ennél fogva kalandor is és benne él kipisztíthatatlanul a kalandvágy, amely ha talán nem is nyilvánul meg tetteikben, élete végéig kísérti és mások ilymódon elért eredményeinek bámulójává teszi. Kalandos természet tekintetében a skótok még az angolokat is felülműlják. És ez a tulajdonság semmi esetre sem hiba, sőt értékes vonással gazdagítja a nemzeti sajátságok képét és szorosan összefonódik a lovagiasság fogalmával is. De amilyen erős a kalandra hajtó erő, éppen olyan erős az otthon utáni vágy, amely a fáradt és sok dicsőséget aratott férfit hazahozza, hogy az imádott földön boldog legyen.

A hagyományos típusok sorában egy nő van: *a háziasszony*. Azért csak egy nő, mert az újabb és sokszínű nőtypus kialakulása előtt ez volt, azt lehet mondani, kizárólag a nő foglalkozása, amelyre nevelték kicsi korától kezdve és amelyben megtalálta élete célját. A 17. és 18. század angol háziasszonya mindent a saját háztartásában állított elő. Ez és a gyermekek nevelése annyira lefoglalták minden idejét, hogy másra nem is jutott. Kevesebb szórakozása volt, de ezzel szemben hivatását teljesen betöltötte. Mély vallásossága, szelíd lelkülete, ügyessége megteremtette azt, amit angol otthonnak nevezünk és minden tekintetben mintaképül szolgálhat minden idők összes asszonyainak.

A nagyon gyarapodásával azonban ez a típus kezdett fogyni, sőt az a veszély fenyeget, hogy ki is hal. A nagyon megnövekedése megnehezítette a személyes felügyeletet, tehát másokra kellett azt bízni és ez a háziasszonyt kényelmessé tette. Elkezdett éppen sok ráérő ideje miatt más kérdések után érdeklődni, felébredtek másféle ambíciói és szerepelni akart. Emancipációjuk az utóbbi időben nagy lépésekkel haladt, azonban mindez az igazi hivatás rovására ment.

Vizsgálódásai eredményeképpen leszögezi a szerző, hogy a nemzeti jellemvonások alapjukban véve változatlanok maradnak. A modern élet a típusok egységesítésére törekszik, úgyhogy ezek inkább a nemzetközi eszmét valósítják meg, de a felszín alatt mindig megmarad az angol jellem konzervativizmussal, az igazság utáni sóvár vágyakozásával, régi előítéleteivel, gyermeket kedélyével, türelmével, bátorságával és elpusztíthatatlan jó humorával. Nem a vonatok első, de a harmadik osztályán találni az igazi angolokat.

Konkoly-Thege Balázs.

Fritz Künkel: *Charakter, Einzelmensch und Gruppe*. Leipzig, Hirzel. 1933. 184. 1.

A szerző, a jellemtani vizsgálódások szorgalmas és termékeny munkása, ezúttal a jellemnek a csoportérettel kapcsolatos jelenségeit fejti ki. Különösen a munka első része érdemli meg figyelmünket, amely a csoportélet általános rajza a karakterológia szemszögéből. Künkel nem tesz különbséget az embercsoportok között, mert úgy látja, hogy az egyén jelleme valamennyi csoporthoz tartozásnál lényegében azonos magatartást mutat. Minden emberi kapcsolat, kezdve a vérrokonságon, egészen a pillanatnyi tömegképződésig és a tudatos szellemi közösségig a «csoport» társadalmi képletéhez vezet. A csoportot gondolkozásunk külön léttel, sorssal, akaratlan bíró személyiségnékké fogja fel, amelynek jelleme valamiképpen tükröződik a csoportalkotó egyedekben is. Az egyén jelleme a csoportban megváltozik. Milyen és milyen mértékben? Ennek vizsgálata a szerző fel fogása és célkitűzése szerint karakterológiai feladat.

Künkel is érzi azonban szükségét bizonyos megkülönböztetésnek

bizonyos csoportok között s ezért visszamegy a Tönnies-féle *én*-típusú és *mi*-típusú csoportokra. Az előbbiben a csoporttagok versenytársak egyéni célkitűzés érdekében (pl. egy kártyázó társaság vagy egy céh) az utóbbiban ellenben a közösség (a *mi*) az értékhordozó, mert itt nem egymással szemben, hanem egymásért hierachikus szervezetben közös célért működők csoportjáról van szó. Künkelnek elsősorban ilyen csoportok lebegnek szeme előtt. Alkatuk szerint vannak deszpotikus csoportok, amelyekben egyetlen egyén az értékhordozó, de a csoport tagjai az együvé tartozás tényével részeseivé lesznek a csoportcélnak. Vannak feudális csoportok, melyek hajlékony és gazdag vertikális szervezete felett az egyetemes «mi» az érték tartó csoportszemélyiség. Végül van individualisztikus-demokratikus csoportrendszer, amelyet a megmerevedésre, egocentrizmusra való hajlam, elzárkózás jellemez. Vele szemben az érlelődésre törekvő csoportokban látja a szerző az egészségesebb típust.

Bár ismert tételek szerint, mégis érdekesen fogalmazza a csoportképződés folyamatát, amelynek során az egyén valamely mozgalom sodrába kerül és feladja «én-szerű» magatartását. Az első feltétel, hogy az egyén előtt megvilágosodjék valami közszükséglet. Azután az egyén a hiányérzet alatt szenvedők tévedésére eszmél rá, amely a múltban gátolta a szükséglet kielégítését. Következő fázis a követendő út felismerése, az az utópisztikus hit, hogy könnyen elérhető módon gyors javulás hozható. Mindez néhány nagyon kifejező és jellegzetes jelszó alakjában kerül az egyén lelkébe és most már csak a vezérre van szükség, aki mintegy megszemélyesítője a mozgalomnak, parancsol és kételyeket oszlat szét.

A közös csoportcél mögött az egyéni célok végtelen változatban húzódnak meg. De azért a célok e küzdelmében a primátus mégis a csoportcélé, amelynek érdekében a csoporttagoknak alkalmazkodnia kell. A csoportba szerveztetés belső átalakulást, átértékelést követel. Nagy probléma a csoportszellem fenntartása, különösen a hosszú tartamú mozgalmaknak. A propaganda maga is nagy jellemteni probléma. Míg az első csoporttagokat lelki élmény fűzi a csoporthoz, az utódok, akik már «bele születtek» a csoportba, e lelki élmény hiányában már csak a megszokás, a tradíció, a dresszúra útján nyerik a belső rugót, mely sohasem olyan erős, mint a mozgalom megindítóinál volt. Innen van, hogy az «anabaptista gondolat» soha ki nem irtható. Az első hév és az első vezér után jön a szervezett tekintély és a hatalom s nem egyszer a hatalomra támaszkodik a tekintély, ami a mozgalom megmerevedésének jele.

A csoport életében úgy megvan az alkalmazkodás, a fejlődés sőt a visszafejlődés, öregedés, mint az egyénében. Megtaláljuk az idegbántalmakat is: a túlérzékenységet, a lázas tettvágyat vagy ellentéteit, a fásultságot, passzivitást, kétségbeesést. A csoportjellem feltűnő vonása a türelmetlenség. A csoporttagoknak kritika nélkül át kell vennie a csoport szemléletét és értéknormáját sokszor még olyan vonatkozásokban is, amelyeknek

a csoportcélhoz semmi közük sincsen. Ha a csoporttag egyéni különvéleményt árul el, ez a csoportot idegesíti, örökös a súrlódás az egyének és a csoportok értékelésének inkongruenciái miatt, ami a csoport-neurózis egyik kiapadhatatlan forrása. Másik: az öröklött hagyományos antipathiák. Ezek nem egyszer régi küzdelmeknek lelki csökevényei, melyek miatt sokszor nagy árat kell fizetniök a lázadó csoporttagoknak. Mint az egyén jelleme, úgy a csoporté is a belénevelt világvélemény hatása alatt alakul ki. Vélemények, előítéletek, attitűd-motívumok játsszák itt a főszerepet. Igen jellemző a csoport-neurózisra, hogy harci szellemét, erejét állandó ellenszenv-szítással kívánja fenntartani és növelni s nem veszi észre, hogy ezzel sírját ássa meg.

A csoport válságba kerül, ha elveszíti alkalmazkodóképességét, ha megmerevedik s úrrá lesz rajta az új gondolatától, új irányvállalástól való félelem vagy hagyományoszeretből való irtózás. A csoport válsága különbözőképpen hathat az egyénre. Van, aki maga is összeomlik alatta, van, aki hasznos tanulságként képes átélni válságok sorozatát. Minden csoport idegesen titkolja válságát. Ma a megmerevedés a csoportok válságtünete, az *én*-szempontúvá lett csoportok próbálják útját állani a *mi*-szempontú csoportok kiérlelődésének.

Munkája kétharmadrészében Künkel azt a kölcsönhatást elemzi, amely az egyén és a közösség között fennáll. Először a csoport hatását az emberre, aztán a közönséges átlagemberek és a feltörő egyéniségek formáló szerepét a csoportra. Ezekben a fejezetekben a karakterológus kerül előtérbe, azonban mindenkor a szociológus szemléletével. Világosan látja, hogy a nagy közösségek sorsa is, a kicsinyeké is válságba jutott s hogy ebből csak nagy jellembeli átalakulás volna képes kivezetni. «A mai ember önző jellemalkatának kemény páncéljában» alig-alig képes már átélni a közérdek élményét. A szerző hisz benne, hogy amint a régi törzsszerkezetű társadalomban a közösség eszme volt az uralkodó, ez az egyetlen, amelynek feléledésétől jobb jövőjét remélheti az ember. Lassú, de már érlelődő folyamat, az emberi jellem gyökerében való átalakulása fogja ezt meghozni. Hogy mikor, arra nézve a szerző pesszimista. Nagyon, nagyon távol vagyunk még tőle!

Sz. Gy.

Hans F. K. Günther: *Die Verstädterung*. Berlin, 1934. 54 lap.

A germán népek demokráciája a szabad, egyenlő, a vérvérségi közösséget őrző birtokosok uralmát jelentette. A birtoktalan (városi) népet sohasem tekintették teljes jogúaknak. Erre utal a «Besitzer» szó (possessor): az a birtokos, aki ura annak, amin «ül». A proletár, a városi tömeg, nem ilyen s nem öröklö az úri fajtának faji tudatát. 1900 előtt az amerikai Unióban is ez a germán demokrácia élt, s csak utóbb jelentette a városi tömegek hatalmát. A városiasodás megváltoztatja a társadalom szerkezetét és a társadalmi érzület irányát. A város a faluból frissül fel, különben a városi csa-

lád három-négy generáció alatt kiéli magát. A falu egyrészt feltörő értékes elemét adja a városnak, másrészt a munkakerülő sötét néptömeget. Az előbbi réteg meddő, hogy feltörését a gyermek ne hátráltassa, A másik elsüllyed a városi tömegben s ha szaporodik is, ennek kétes az értéke.

A városiasodás egyben iparosodás volt. Ez azt az alsó népréteget juttatta kenyérhez és élethelethez, amelyet a céhrendszer kiselejtezett volt és kihalásra ítélt. Ezzel a városi elem minősége gyengült, amivel a liberalizmus nem törődött. Az 1789. évi «tömegelek»-ideológiáját kell visszazorítani. A szabadság és egyenlőség-fogalom tartalma a birtoktalan városi tömeg és a plutokrácia uralma alatt egészen megváltozott. Az államok ezt észre sem vették, sőt előmozdították a városiasodást. Az alsó osztályokat állandóan megfosztották tehetséges egyedeiktől a gyermekekben szegény magasabb rétegek javára. A tömegelek uralma a városokon át hatolt be az államba. Azt hitték, minél városiasabb az állam, annál több szabadságot kell adni. Pedig a tömegnek diktátor kell, amint ezt már Gobineau tisztán látta. Már a román, latin népek is kezdenek rájönni, csak ezeknél lassúbb a demokratikus liberalizmus visszazorításának folyamata.

A város nemcsak gyökértelenné teszi az embert, hanem a családot is rombolja. A technika fejlődése meggyorsította a kultúrjavak termelését, de rontotta az átöröklött képességek minőségi színvonalát. A nagy városi tömegek képtelenek megérteni a felhalmozott kultúrértékeket. A szerző új nemesség szükségét hangoztatja, a «vér és föld» szerinti nemességét. Idézi Lapouge-t: Az alkotók száma pár száz. A nagyon intelligenseké pár száz-ezer. A tehetségeseké millió. A teljesen tehetségteleneké sok millió. Minden nagy dolog — és itt Hitlert idézi — a személyiség értékéből származott s ezt fojtotta el a parlamentarizmus az értéktelen tömegelv kedvéért. Új barbárság támadt, mikor a nyárspolgár nem érti a nagyságot és szépséget. A humanitás megcsúfolása az elvárosiasodott ember, mert nem lehet példa az emberségre, szelleme megromlott s ha lesi is a haladást, nincs tekintettel arra, vájjon az egyben a nép számára is tökéletesedést jelent-e?

A szerző úgy látja, hogy a nyugati kultúrnépek között is legfeljebb a zsidócsaládok egy részéről mondható el, hogy a városi élethez és környezethez hozzászórt, ránevelődött, öröklött és nem változó hajlamainknak a vidéki élet felel meg jobban. A vidéki ember értékesebb lelkületű. Itt minden a meggyőződésen épül inkább, mint a rábeszélésen. A görög Cheilon-nal azt tartja, hogy az a legjobb állam, amelyben a törvénynek van legfőbb hitele és a szónoknak a legkevesebb. A városi élet alacsony, háziállati jellemre, továbbá az ösztönök eltorzulására vezet. Pedig az ember szellemi felemelkedése a természetbe való elmélyedéssel jár együtt. A város erkölcsi és gazdasági tekintetben az államra káros lehetőségeket termel ki. A császárságkorabeli Róma, a cloaca gentium, a mai nagyvárosokban is mutatkozik. A germán állam a német népnek a városi szellemből való kiszabadulását

(«Entstadterung») kívánja. Kiválasztott, értékes nép telepítése, a kézművesek, munkások rendi, kari becsületének kifejlesztése s a szabad birtokososztály megerősítése az a hármask feladat, amelytől a szerző — s nyilván a német kormány is — a németiség germán szellemű felemelkedését várja.

P. P.

Dr. Mikos Ferenc: *A Quadragesimo anno gazdasági rendje.* Budapest, 1934. A Pázmány Péter Irodalmi Társaság kiadása. 284 l.

XI. Pius pápának a társadalmi rend megújításáról 1931-ben — a *Rerum novarum* megjelenésének negyvenedik évfordulóján — kiadott körlevele: a *Quadragesimo anno* gazdasági szervezetünk hibáinak éles megvilágítása mellett, megjelöli azokat az elveket is, amelyek követésétől a gazdasági bajok megszűnése vagy legalább enyhülése várható. Mikos Ferenc könyve olyan gazdasági rendet igyekszik megtervezni és részletesen leírni, amely a *Quadragesimo anno* elveinek és a belőlük folyó követelményeknek megvalósulását biztosítja. Ezt az új gazdasági rendet a szerző *laborizmusnak*, a *munka gazdasági rendszerének* nevezi, mert az új rend — a tőke mostani hatalmi fölényével szemben — *a munka hatalmi fölényét*, azaz: a munkából élők gazdasági érdekeinek érvényesülését van hivatva biztosítani. Ahogy a kapitalizmusnak két főváltozata van: a magán- és államkapitalizmus, éppen úgy a laborizmus is két formában gondolható el. Az egyik a munka abszolút fölényén épül fel és a jövedelemmegoszlásban csak a munkát ismeri el a részesedés jogcímének; ez a *szocializmus*. A másik változat, a szorosabb értelemben vett laborizmus csak olyan gazdasági fölényt kíván a munka számára biztosítani, amilyennel ma a tőke rendelkezik. A tőke továbbra is betöltené szerepét a termelésben és jövedelemmegoszlásban, csak eddigi hatalmi helyzetét és irányító szerepét engedné át a munkának. A laborizmus tehát az egyéni termelés és a magántulajdon alapján épül fel.

A laborizmus gazdasági rendjének kialakulása nem bízható azonban a szabadversenyre, amely a munkát közönséges áruvá süllyeszti s a munkaadót és munkást mint harcos feleket állítja szembe. A korlátlan versennyel szemben a Qu. a. is állást foglal, amidőn megállapítja, hogy «a szabad verseny nem tudja a gazdaságot szabályozni, bár kellő határok között jogosult és kétségtelenül hasznos lehet.» S ugyancsak a Qu. a. állapítja meg, hogy «a szabadverseny szerepét a legújabb időben átvevő gazdasági hatalom még kevésbé intézheti a szabályozást», tehát a kartelek sem lehetnek a gazdasági élet megfelelő szabályozói. Maradna tehát az állam. Ámde az állam — a Qu. a. szerint — már is annyi terhet vett magára, hogy görnyedezik azok súlya alatt. Nem célszerű tehát az állam feladatait gazdasági téren túlságosan szaporítani. A Qu. a. szavaival: «amit az egyes ember önmaga a saját erejével elvégezhet, nem szabad a társadalmi tevékenység körébe utalni, s hasonló-

képpen amit kisebb és alacsonyabb rangú közületek elintézhetnek, azt nagyobb és magasabb közület jogosan nem vonhatja a maga hatáskörébe, mert nagy kárral jár és a helyes rendnek teljes fölborítása». Ezért ajánlja a Qu. a. a hivatási közösségek, rendi testületek létrehozását, amelyek egy-egy foglalkozási ág munkaadóit és munkásait egyaránt magukban foglalják és önkormányzati alapon, a szolidaritás szellemében vitatnák meg és döntenék el a foglalkozási ág gazdasági és szociális problémáit. Ez alapon építette fel a szerző a laborizmus gazdasági alkotmányát, amely szerint az alsófokú helyi szaktestületek képviselőiből megyéenként másodfokú szaktestületek, ezek képviselőiből pedig országos élszaktestületek alakulnának. Az élszaktestületek kiküldöttei alkotnák a gazdasági parlamentet, a nemzetnek, mint gazdasági egységnek törvényhozó és önkormányzati főszervét. A gazdaságpolitika összes kérdései a gazdasági önkormányzat hatáskörébe tartoznának. Az állam tehát kikapcsolódnék a gazdasági élet igazgatásából. Hogy ez a szervezet jól működjék és valóban a közérdeket juttassa érvényre, ahhoz megfelelő szellemi átalakulásra is szükség van. «Nem a szervezet kiépítése, hanem a szellem a lényeges, amely a szervezet működését irányítja», mondja a szerző.

Ha pedig a feladatokat nézzük, amelyeket a szerző az ily módon kiépített gazdasági önkormányzat hatáskörébe akar utalni, azt látjuk, hogy a laborizmus nem kíván megmaradni a gazdaságpolitika szokásos keretei között, hanem irányítani kívánja a termelést, az árak, bérek, jövedelmek alakulását, valamint — az államok közös megállapodásai alapján — a külső kereskedelmet is. A szerző laborizmusa olyan aktív gazdaságpolitikát kíván tehát, amely joggal nevezhető tervgazdaságnak.

Mikos Ferenc könyve igen érdekes olvasmány. Szándékainak nemesége és az a lelkesedés, amellyel álláspontjait képviseli, tiszteletre hangozzák az olvasót még akkor is, ha a javasolt gazdasági renddel járó nagyfokú irányítástól és megkötöttségtől idegenkedik. Terve különben nem a mának szól. A szerző maga is hangsúlyozza, hogy az önkormányzat tervezett működéséhez megfelelő szellem kell. Még inkább ezt kell mondanunk a nemzetek javasolt együttműködéséről. Ennek a szellemnek a kialakulása pedig időt kíván. Míg ez a szellem ki nem alakul, a gazdasági szervezet tagadhatatlanul meglévő bajainak orvoslását az államnak kell megkísérelnie.

Dr. Horn József.

V i t é z N a g y I v á n: *Öt világrész magyarsága.* Budapest, 1935. 8°, 80 l.

E munka kiadása a *Magyar Szemle Társaság* magyarságmegtartó és nemzetnevelő törekvését dicséri. Az ezzel összefüggő feladatok között — Trianon után — kétségtelenül az az első, amelynek megoldására szerzőnk vállalkozott. Ez pedig annak a megvilágítása, hogy a mai határain-

kon kívül lévő 4 milliónál több magyar hol él, hogyan tömörül, milyen intézményeket tart fenn magyarságának védelmére és fejlesztésére és e tényekkel kapcsolatban miféle tennivalók hárulnak reánk.

Szerzőnk mindezeket a kérdéseket 7 részben ismerteti. Művét 2 térkép, 9 táblázat és a vonatkozó irodalom egészíti ki.

A magyarság anyaországbeli helyzetét történeti változásaiban és területi megoszlás szerint igen tanulságosan világítja meg s kimutatja, hogy csonka hazánkban 1930-ban 8,001.112 lélekből 92.1% magyar. Fővárosunkban 94.3%, a törvényhatósági jogi városokban pedig 94.8%. Nyugat-Magyarországon meglehetősen szétszórtan él a magyarság; a megszállás óta sokat is veszített, s ezért nem tud számottevő tényezővé erősödni. Egész Ausztriában 35.000 magyar él, s ebből Bécsben (1923-ban) 10.927. Csehszlovákia magyar lakosságát — a tényleges és mesterségesen előidézett veszteségek leszámításával — 900.000-re becsülhetjük. Ugyanilyen eljárással Délszláviában 560—580.000, Románia egész területén pedig 1,800.000 magyart mutat ki a szerző. Az erdélyrészi területen még ma is legalább 300.000 magyarral több él, mint amennyit a románok kimutattak. A moldvai csángók és magyarok 110—115.000 főt számlálnak. Érdekes, hogy «magyar szó csendül fel Bukareszt előkelő útvonalain, csakúgy, mint a külső városrészekben s végig a Duna mentém.

Hétfelé marcangolt népünknek közel egyharmadrésze került idegen uralom alá. De hiába volt az új impérium urainak erőszakos mesterkedése, a magyarság megállta a próbát: még ma is biztos abszolút többségét — 55%-át — alkotja a régi Magyarország területén élő lakoságnak. Pedig a magyarságot másod-, sőt harmadrendű állampolgári sorba súlyosították; a magyar iskolák kálváriás sorsáról köteteket lehetne írni; középfokú iskolája kevés; felsőiskoláról még álmodnia sem szabad. Csupán a magyar sajtót nem sikerült teljesen gúzsakötöni. Igaz, hogy egyelőre csak Erdély tudott magából új irodalmi értékeket kigyöngyözni, ezek azonban minden ízükben igazán magyarok.

A sokféle elnyomással is dacolni tudó magyar erő azt mutatja, hogy a Kárpátok karéjában valóban a magyarság az az energia-centrum, amely a Dunamedencében tömörült kis népek közösségének megteremtője és fenntartója lehet.

Pontos adatokkal világítja meg szerzőnk az Európa-szerte és a tengereken túl élő magyarság számát és helyzetét. Ismerteti a külföldi magyar intézményeket: az egyházak, az iskolák, a tudományos intézetek, a sajtó és az egyesületek működését; a kivándorlás gondozását és végezetül összefoglalja a reánk háruló kötelezettségeket és feladatokat. A köztünk és a messzire vetődött magyarok között a kapcsolatot meg kell erősíteni. Ezért van szükség a Külföldi Magyarok Világszövetségére, amelynek — véleményem szerint — a «Szülőföldvédő Liga» szolgálhatna szilárd alapzatul.

Váradai József.

Néhány munka a németországi «Harmadik Birodalom» köz- és magánjogi rendszeréről.

Heinrich Lange: *Liberalismus, Nationalismus und Bürgerliches Recht.* Tübingen, 1933. (Recht und Staat in Geschichte und Gegenwart c. gyűjtemény 102. füzet.)

Az államok politikai sorsát igen nagy mértékben befolyásolják azok az egyetemes hiedelmek, amelyeket általában állameszme gyűjtőnéven szokás egybefoglalni. A mindenkori jogtípus jellegét is éppen az uralkodó állameszme adja meg. A szerző, ki lipcsei bíró és egyetemi m. tanár, éppen ezt a társadalmi funkciót tárgyalja és pedig oly módon, hogy a mai, még fennálló jogrendet kialakított, de már hanyatlóban levő liberális és az annak örökét Németországban elfoglalt állameszmet szembeállítja a merőben új jogrendet kialakítani eltökélt nemzeti szocialista állameszmével.

A nemzeti szocializmus új politikai erkölcs alapján áll. Ebből kifolyólag a hatalom megszerzését sem tekinti öncélnak, hanem csak eszköznek, amellyel a német nép lelkét visszahódíthatja az elfajult liberalizmustól. E harc igen fontos hadállását jelzik az új, a «Harmadik Birodalom» faji állam jellege adottságainak megfelelő jogpolitikai irányvonalai. A jelszót ehhez már a Feder-féle 25 pont adta volt ki azzal, hogy száműzte a római jogot és azt mindenütt a régi germán jogformákkal kívánja helyettesíteni.

Ennek a gesztusnak régi szellemtörténeti múltja van, amely visszanyúlik egészen Hegelig, a romantikáig és Savigny történeti szemléletéig. De ami Gierkenél és Sohmnál pl. is csak szaktudományi kérdés inkább és belátás dolga, az ma Spengler divatos tervbölcselete által népszerűsítve, már milliók lelkében élő akarati erő.

A német szaktudomány természetesen távolról sem gondol arra, hogy a római jog tan jogi szerepét mellőzze, vagy azt más valamivel pótolja. A római jog örökértékű formális kategóriáinak és meghatározásainak jogpedagógiai feladatait más stúdium nem képes betölteni.

A nemzeti szocializmus magának a jogászai gondolkodásnak átkapcsolását jelenti, más vágányra való átváltását. A jogeszmé lekerül a liberális közszabadság síkjáról és a népi sorsközösséghez való hozzátartozás tudatának mezőnyére lendül át. Lange mindezt a magánjog vetületében vizsgálja csak, a közjogi és büntetőjogi vonatkozásokat tudatosan kikapcsolja és a magánjogra szorítkozik. Szerinte a liberális jogtípus uralma idején Németországban a törvényhozásnak az egyéni és közszabadságokat limitáló és tehát negatív szerepe volt. Ez legjobban a német nép politikai arculatát kiformált 18. századbeli porosz állam- és jogeszmé fokozatos háttérbe szorításában nyilvánult meg.

A 48-as parlamenti közszellemet Bismarck sem tudta letörni.

A Birodalomnak ő csak külső kereteit adta meg. Belsőleg azonban a liberális szellem annyira aláasta a németiség faji erejét, hogy az 1918-as összeomlás csak egy régi bomlási folyamatnak volt a végső kifejlése. A nemzeti szocializmus ezzel szemben a nemzeti megújulás kezdete. A népi közösség tudatának a kiemelése és az egész szellemerkölcsi közélet élére állítása a német népet egy új, alkotmányozó erejű állameszmével ajándékozta meg. Ez az alkotmányozó erő nem torpant vissza a pandektista szellemű német polgári törvénykönyv elől sem, amely a liberális jogalkotásnak volt tipikus gyümölcse.

A liberális magánjogi törvénykönyv a cselekvések következményeinek előre kiszámíthatóságát célzó normák összessége. A jobbiztonság megoldásának ezen mechanikus módja elhanyagolja a joghelyesség erkölcsi követelményét.

A jogtudományt, de főleg a civilisztikát teljesen a pozitívizmus keríti hatalmába, az a felfogás, amely nem tűr meg mást, mint a tételezett jogot, amelyet a társadalmi hatalom akaratából vezet le. Minden ellenkező felfogásra rásütik a tudománytalanság szégyenbélyegét s ezt a természetjogi megmozdulások sínylik meg elsősorban. A jog eszméje azonosul az írott törvényjog normáival. A természetjog csak másodrangú szerepet tölt be. A jog szellemét összetévesztik a jog testével: a Corpus iuris-szal, a formát a lényeggel. Ekkor keletkezett a jog logikai zártságának illúziója is.

A nemzeti szocializmus elhanyagolja a jognak a tudományos dedukció szempontjából való kifogástalanságát. A joghelyesség biztosítékát a nép szellemerkölcsi egyéniségével való megegyezésben keresi. A «pectus iuris consultum facit» elve újból érvényesül. A közösségi eszme uralma folytán az alanyi jogok rendszere elveszíti eddig előkelő rangját és a tárgyi jog mögé kerül. Ezzel lényegesen megváltozik a köz- és a magánjog viszonya is. A felek akaratának magánjogi uralma elveszíti liberális kizárólagosságát. Lange ezt az átalakulási folyamatot végigvezeti a magánjog dologi, kötelmi, örök- és családjogi ágán, de különös figyelmet fordít a társasági és bérszerződési jogra és a személyes jogállapotot tárgyaló státuszjogot is bevonja. A szerző felismeri, hogy ennek az alapeszmének a keresztülvitele, a közösségi eszme követelményeinek az érvényesítése a mai jognak magas formai tökélyét össze fogja rombolni. Fiat iustitia, pereat mundus, értve mundus alatt a liberális jogrend alkotta világot. De ezen felismerés dacára rendíthetetlenül kitart alapelve mellett. Bízik abban, hogyha megtestesül minden, amit ez az elv követel, akkor a nemzeti szocializmus magánjogi rendszerére is alkalmazhatók lesznek Suarez ama szavai, amelyekbe bírálataát a porosz 1791-es Landrecht-re vonatkozólag összefoglalta: «Es entbehrt zwar der Verstandeskonsequenz des römischen Rechts, hat sich dafür aber zu der bei weitem höheren Konsequenz der christlichen Sittlichkeit erhoben». (37. old.)

Helmut Nicolai: *Grundlagen der kommenden Verfassung, über den staatsrechtlichen Aufbau des Dritten Reiches.* Tübingen, 1933. (A Volk. Recht. Wirtschaft im Dritten Reich c. gyűjteményben.) U. ó.: *Der Staat im nationalsozialistischem Weltbild.* Lipcse, 1934. (A Neugestaltung von Recht und Wirtschaft c. gyűjtemény 1. füzeté.)

A «Harmadik Birodalom» közjogi elméletének alapjait maga Helmut Nicolai, a nemzeti szocializmus magas, felelős állásban levő és tehát úgyszólván hivatalosnak tekinthető jogbölcseleje kísérli meg lerakni, ő is azonban inkább csak az alkotmányjogi, illetőleg államjogi részre szorítkozik és nem terjeszkedik ki a közjogi kérdéscsoport egészére. Ezen belül azután nagy általánosságban foglalkozik csak a tárgy tételes jogi magvával és inkább a világszemléleti és társadalmi kapcsolatokra tér ki részletesebben. Azt fejtegeti, hogy minden nagy és a bölcseleti kifejezésformáig eljutott szellemi áramlatnak megvolt a maga külön jellegzetes jogszemléleti módja is. A skolasztikának a theokratikus elgondolások feleltek meg, a felvilágosodás racionalista észjogi rendszereket szerkesztett, a romantika idejében a történelmi szemlélet kerekedett felül. Az antiracionális és antiliberalis, a Savigny és Puchta által tudományosan is képviselt, a politikai romanticizmushoz közelálló történelmi jogfelfogás nálunk is hatalmas tényező volt a közéletben. Ez a felfogás idegenkedett minden merev kódextől és az élő, folyton változó «népszellem»-et tekintette az igazi jogforrásnak. Később persze bebizonyosodott, hogy ez a népszellem «maga is többre becsüli a törvényt, a jogbiztonságot védő írott jogot, mint a bizonytalan, változékony és nehezen megismerhető szokásjogot». (A magyar magánjogi törvénykönyv javaslati tervezetének min.-i ind. 11. old.) A liberalizmus forradalmi természetjoggal kezdte és a tiszta jogtani formalizmussal végezte be pályafutását. De még jóval sírbaszállása előtt és még a jogpozitivizmus teljes virágzása idején új fejlődési sort nyitott meg az ú. n. szabadjogi iskola. A Harmadik Birodalom a «Völkisch», faji fogalmára építi a maga jövőjét. Az új jogbölcselet¹ új jogpolitikával jár karöltve ... Ez utóbbi legfőbb gyakorlati szerve a birodalmi igazságügyi biztos, akit a nemzeti szocialista jogászok birodalmi szövetsége² támogat és az új német jog művelésére hivatott Akadémia.

A liberális közjog szerkezeti alapformája: a jogállam, a jogeszmé és a hatalmi valóság összehétközésének egy sajátos kísérlete. A «Harmadik Birodalom» tagjait a romantika «népszellemé»-nek közjogi megfelelője,

¹ L. H. Nicolai: «Die rassengesetzliche Rechtslehre-Grundzüge einer nationalsozialistischen Rechtsphilosophie» 3. kiad. 1933.

² E Jogászszövetség 1933 okt. 2-i lipcei közgyűlésén fejtegette ugyancsak H. Nicolai a jog és a faj viszonyát, amely előadás «Rasse und Recht» címen megjelent a Volk, Recht, Wirtschaft im Dritten Reich c. sorozatban, Berlin, 1933.

a nekünk kissé misztikus¹ «Staatsgeist» foglalja a totális állam egészébe. Ez az állami totalitás nem a szuverenitás régi fogalmának elvi túlfeszítése, hanem a németiség közszervezeti erejének azon teljes összpontosítása, amelyet pl. Franciaország már rég megvalósított.

A liberális jogállam és a nemzeti szocialista «Harmadik Birodalom» közjoga szerkezet és alaprajz tekintetében különböznek egymástól. Van, amit a «Harmadik Birodalom» átmentett a liberalizmus igazi értékeiből, de van sajnos sok, ami elpusztult. Nemzeti szocialista jogállamról beszélni olyan értelemben, ahogy azt Koelreutter² teszi, mégis csak erőltetett dolog. A «Harmadik Birodalom» közjogi teljesítménye: az «Einheitsstaat» az egyéni alapjogok, a népképviselési- és a pártrendszer, továbbá a német partikulárizmus tökéletes és végleges eltörlésével ment végbe. Egyidejűleg bevezetik a vezéri kormányformát (autoritäre Staatsführung). Ez emlékeztet ugyan az antik cézárizmusra és némileg a felvilágosult abszolutizmusra is, de lényegében mégis csak egészen sajátos, újszerű politikai életforma. Az alkotmányozás joga átszáll a birodalmi kormányra és mindenfajta egyesülés a «Harmadik Birodalom» központi célkitűzéseinek hierarchiájába olvad bele.

Érdekes, hogy törvénytechnikai értelmében vett részletes alkotmányozás, amely egyetlen alapokmányban, vagy kódexben foglalná össze a közjog egészét, nem történt. Csak fejlődési irányvonalak vannak mintegy előre vetítve. Az alkotmányozást az időre, mint történelmi erőre és folyamatra bízták, amivel elkerülték a papírforma veszedelmeit.

Az új német alkotmány szelleme tagadja, hogy a közgazdaságnak elsőbbsége volna a közületi élet minden egyéb megnyilvánulása felett, amint ezt mind a manchesteri liberalizmus, mind a marxizmus hirdeti, hanem azt nemzeti életcél megvalósításának eszközeként kezeli. Akik természeti törvényként tisztelik a klasszikus közgazdaság szabályait, azok az állami beavatkozás hiábavalóságát és a «naturam expellas furca» jóslatát hangoztatják. A «Harmadik Birodalom» bizalmatlan a világgazdasággal szemben, amely kritikus időben cserbehagyja hívőit és már a békében autarchiára rendezkedik be. Ehhez az alkotmányjogi alapelvhez igazodik azután az egész munkajog, bér jog, sőt a pénzügyi és a hiteljog nagy része is.

A nemzetnevelés legfőbb feladatáknak a jellemképzést jelöli meg az új alkotmány és ennek megfelelően alakul az egész oktatásügyi közgazgatás.

Az új közjog új fogalmát adja a nemzetnek (Staatsvolk), az állampolgárságnak és a népi hovatartozáságnak is (Auslanddeutsche!).

¹ A nemzeti szocializmus misztikus elemeit ül. v. ö.: Rewentlow gróf: Deutscher Sozialismus Civitas dei Germanica 1930.

² Der nationalsozialistische Rechtsstaat, a Recht und Staat c. gyűjtemény 89. füzeté, 1932.

A nemzetcél meghatározása rövid és velős: a népi egészségnek a maga sajátosságában való erős megtartása. A népállomány összetartásának és megőrzésének gondja nem riad vissza a legerélyesebb beavatkozásoktól¹ sem. A nyilvános életben való mindennemű szereplés feltételei ehhez a célhoz igazodnak. E célgondolat a pozitív népjóléti intézkedések egész sorát eredményezte.

Az új német közjogi alapelvek tételes jogi kifejezése a pozitivista pontosság kívánalmainak nem nagyon felel meg. De a méretek nagysága tagadhatatlan.

A vezéreszme a faj: illetőleg a fajilag meghatározott népegész megtartásának a gondja, amely minden tényleges hatalmat: politika, közgazdaság, jog és tudomány a maga szolgálatára szervez át.

Sokak szerint a nemzeti gondolat e kiteljesülése széttöri az egyetemesen emberit, mint általános kultúr-alapot, vagy legalább is veszélyezteti azt. A Harmadik Birodalom közömbös ezzel az aggodalmakkal szemben.

Az élet összes alaptényeinek éppen ezen csoportosítása a nemzeti szocializmus sajátossága. Mert ami az egyes összefüggéseket illeti: pl. a faji adottságok és a jog között, azt a szaktudomány már rég kiderítette.²

Hegedűs Gyula.

¹ Pl. a sterilizációtól sem, amelyet az 1933. júli. 14-i törvény örökletes betegeknel és az 1933. nov. 24-i törvény terhelt súlyos bűnözőknél tett lehetővé.

² V. ö.: Kuhlenbeck lausannei, majd lipcsei tanár művével: «Natürliche Grundlagen des Rechts und der politik». Lipcse és Eisenach, 1906.

FOLYÓIRATOK SZEMLÉJE.

MAGYAR GAZDÁK SZEMLÉJE. 1934. évi 10. sz.

Gesztelyi Nagy László: *A családi élet válsága a falun és a tanyán.*

A szerző hét pontból álló kérdőívet küldött szét papokhoz, jegyzőkhöz, tanyai és falusi tanítókhoz, kiscgazdákhöz, mezőgazdasági munkásokhoz, hogy a falu és a tanyák népének családi bajairól tájékozódást s a bajok orvoslásáról véleményt nyerjen. Miként lehetne a földműves nép között is szaporodó válásokat megakadályozni? Mik az okai a földműves- és munkás-családok széthullásának, gyermekek tiszteletlenségének, a szülők között, továbbá a szülők és gyermekei között keletkező viszályoknak? Milyen szerepe van ebben annak a szokásnak, hogy a felnőtt, sőt házas fiú is sokszor ötvenéves koráig is apjának dolgozik s nem kapja ki a földjét? Mi szerepe van az újságoknak és a mozinak. Ezek voltak a fontosabb kérdések.

A válaszokból a család válságának a falura és tanyára való áterjedése kétségtelenül megállapítható. Legnagyobb baj, hogy a házasságok nagy részének egyáltalában nincs sem erkölcsi, sem vonzalmi, sem gazdasági alapja. Az egyenlenségek a nép nagy nyomorában könnyen elhatalmasodnak s ez annál nagyobb baj, mert a vallásos érzés és az erkölcsi erő általában gyenge, míg az igények növekedtek. Falusi népünk még ma is nagyon magára van hagyatva. A vezetésre hivatott értelmiség nem egyszer rossz példát mutat a népnek.

Ha a gazda az egész birtokot holtig kezében tartja, ez káros a fiatalok családi életének alakulására. Ha viszont javakorában átadja gyermekeinek, ebből rendszerint viszályok keletkeznek, a gazda a hátsó házba kerül s munkaereje is kihasználatlan marad. Legjobb, ha birtokának egy részét megtartja. Többen hangoztatják az intenzívebb, bensőségebb lelkészi munka hiányát, pedig erre a családi élet erősítése érdekében nagy szüksége van. A tanya rádió útján sem hallgathat istentiszteletet. (Maga a rádiódíj, átlag két napszámnak felel meg. A postakincstár állítólag elzárkózik attól a népművelés szempontjából nagyfontosságú megfontolástól, hogy a szegények (kis lakásban lakó családok) részére külön, olcsóbb rádiódíjat állapítson meg, pedig ez az újítás hatalmasat lendítene népkultúránkon s egyben a kincstár számára anyagi előnyt jelentene.)

Egy katolikus lelkész írja, hogy a házasság a legtöbb esetben érdek-

ből köttetik. Egyszerű szerződés. Egy falusi református lelkész szerint a válás megnehezítése legfeljebb az égő sebek eltakarására alkalmas, és növeli a vadházasságok számát. A történelmi egyházak erkölcsi nevelése erőtlen, erejük javát egymás ellen viszik harcba — az erkölcsi nevelés rovására. Az iskola elhanyagolja a nevelést, a szülők nem értenek hozzá, az erkölcsi érzék meggyengül, a falusi értelmiség rossz példát nyújt. Nem csoda, ha a nép lesújtó véleménnyel van vezetőiről. Nem egy százholdas gazda, sőt özvegy is túri, hogy gyermekei cselédsorba szoruljanak, sőt unokái menhelyi nevelésre kényszerüljenek. Csökkenteni kellene a surlódási felületeket (reverzális elkerülése). A nép és vezetői között a szolidaritás teljes hiánya miatt a nép minden felülről jött intézkedéssel szemben bizalmatlan.

Egy tanyai gazda meglepő világossággal látja a bajokat és okait. Nagy hibája a mai életnek a minden társadalmi osztálynál mutakozó munkahiány, amely az élvezet, szórakozás fokozott vágyával párosul. A leggyakoribb házassági akadály a szegénység. Pedig a fiúkat gavallérnak, ff leányokat kisasszonynak nevelik. Sok vizzály magva, hogy a korán kereső gyermek keresetét elveszi a szülő, vagy ha megnősül a fiú, nem akar többé otthon dolgozni. A nőneveléstől vár javulást: az asszony tudjon takarékoskodni és gyermeket nevelni. Egy tanyai kisgazda szerint gyakori válóok, hogy a szülők együtt laknak a fiatalokkal, a házhoz jött meny, vagy vő nem részesül olyan bánásmódban, amelybe beleszokhatik. Egy mezőgazdasági munkás a nyomort, a rossz lakásviszonyokat hozza fel a családi romlás okául. Az Alföldön nagy a paphiány is. A templomnál is fontosabb a buzgó, hivatásának élő lelkipásztor.

P. P.

NUOVI STUDI. Roma, 1934 okt.

Giulio Cogni: *Il mito del sangue nordico.* (Az északi vér mithosza.)

A fasiszta társadalompolitika teoretikusai a hitlerizmus fajelméletével szemben kezdettől fogva tartózkodó álláspontot foglaltak el. Ennek okát abban láthatjuk, hogy zsidókérdés sohasem volt és ma sincsen Olaszországban. A csekély számú zsidóság nem alkothatott az olasz nép egyetemétől különálló elemet és fenntartás nélkül kapcsolódott bele az egyetemes nemzeti megmozdulásokba — a liberális-szabadkőműves risorgimento idején épúgy, mint a nemzeti-kollektív irányú fasiszta forradalomban. Annál több figyelmet érdemel Giulio Cogni tanulmánya, amely a fajelmélet alapjait és jogosultságát az egyetemes emberiség kultúrája és civilizációja szempontjából vizsgálja.

A szerző mindenekelőtt szembeszáll azzal a váddal, hogy a fajelmélet a materialista pozitívizmusnak új formában életrekelését s a keresztény világnézettől való elfordulást jelentené. Ennek a vádnak alapja az, hogy az emberiségnek fajok szerinti osztályozása a pozitívista anthropológusok vizs-

gálatai nyomán nyert nagyobb jelentőséget, akik a lelki tulajdonságokat egyes külső ismérvek, testi sajátosságok alapján vélték megállapíthatni és megmagyarázni s ehhez képest az egyes fajok értékelésénél is túlzott jelentőséget tulajdonítottak a biológiai adottságoknak. A korai, pozitivistá-empirisztikus fajelmélet atyja Gobineau, aki az «Essaies sur l'inégalité des races humaines» c. művében először hangoztatja az északi vérű, szőke, kékszemű germán faj felsőbbrendűségét a többi fajokkal szemben. A hitlerizmus híveinek egy része, fanatikus túlzók, inkább a nacionalista gögtől elvakultan, mint pozitivista tudományos meggyőződésből ugyanezt a felfogást vallják, megfélemlítve arról, hogy a német nép korántsem tekinthető a legtisztább germán fajú népnek. Túlbugyoságukban a kereszténység hitelvéit — mint a germán szellemtől idegen alkotásokat — elvetendőkné tartják s az ősi germán valláserkölcsei felfogáshoz való visszatérés szükségességét hirdetik. E túlzásoknak azonban — amelyek minden forradalom elkerülhetetlen velejárói — nem szabad kelleténél nagyobb jelentőséget tulajdonítanunk.

A faj elméletnek tisztult formája, amelyet Chamberlain és Rosenberg Alfréd képviselnek, mélyen idealisztikus alapokon nyugszik és összefér a keresztény világnézettel. A modern fajelmélet kiinduló gondolata: a test és szellem szoros kapcsolata a faj magasabbrendűségének testi értékekkel, a faj és vér tisztaságával való összefüggése csupán megerősítést nyert a pozitivista anthropológia által — maga a gondolat azonban egyenes folytatása a pantheisztikus világszemléletnek, amely az újkor hajnalán az istenséget nem a földi lét határain kívül kereste, hanem belehelyezte őt a földi élet minden — szellemi és anyagi — megnyilvánulásába s elsősorban azok középpontjába, az emberbe.

Az Isten belső, dinamikus lelki valóság, az isteni akarat az emberi szellem alkotó erején keresztül valósul meg; az egész világ körülöttünk ennek az akaratnak tükröződése. Ez az istenfogalom az árja ember lelkében született meg s innen ered büszke öntudata, hódító és alkotó ereje, ideálokért való lelkesülni tudása, amelyek biztosítják felsőbbségét a többi fajok felett. Ez a magyarázata az árja és a sémi ember ősi antagonizmusának is. A zsidóság világszemlélete merőben dualisztikus. Jehova abszolút, elvont, a földi léten kívül álló istenség, nem dinamikus, cselekvő szellem; mérhetetlen távolság választja el tőle a föld porába lealacsonyított embert, akit csak a földi élet ösztönei kormányoznak s nem érzi magában a teremtő akarat letéteményesének büszke öntudatát. A zsidó befolyás alatt a középkori kereszténységet is dualisztikus világszemlélet jellemezte. A földi életet megvetette, mert Istent azonkívül kereste és lenézte a testet, amelyben nem az isteni akarat megvalósulásának eszközét, hanem a túlvilág felé vezető út akadályát látta.

Arra a kérdésre, vajjon pusztán az árja fajhoz tartozás, tehát egy biológiai adottság-e az ember felsőbbrendűségének a kritériumába szerző

Houston Stewart Chamberlain szavaival felel: «nem fontos, hogy mik vagyunk, a lényeg az, hogy árják akarunk lenni». Az árja ember felsőbbrendősége, mint az elmondottakból kiviláglik — az ő emelkedett világszemléletében és istenfogalmában rejlik. A modern fajelmélet tehát nem közösi ki a felsőbbrendű ember fogalmából azt az embert, akinek ereiben ugyan nem folyik az értékes «északi vér», de magáévá tette, belső lelki átéléssel és nem csupán elsajátítás útján — az árja ember idealisztikus világszemléletét s így tagjává lett annak a szellemi elitnek, amely a fehér ember kultúráját hivatva van fenntartani és gyarapítani. Ellenben szükségesnek tartja a modern fajelmélet, hogy ezt a felsőbbrendű emberfaját, amely ma nincs geográfiailag és ethnográfiailag egy nép, vagy ország határain belül elhatárolva, védje az alacsonyabb értékű fajokkal való keveredéstől. A szerző végül kifejti, mennyiben vannak a modern faj elméletnek mégis anthropológiai vonatkozásai. A történelemelőtti kor barbár néptörzsei között szellemi képességekben messze kivált egy népfaj, amelyet fehér bőre és világos hajszíne is megkülönböztetett a többi népektől, s amelyet Indiában árjának neveztek. E nép eredetére nézve eltérők a vélemények: egyesek Ázsiában, más kutatók a legendás Atlantisz földjén, legújabbban pedig Günther és Madison Grant Észak-Európában keresik őshazáját. Ennek az északi, vagy árja fajnak a különféle barbár törzsekkel való keveredése a civilizációknak egész sorozatát hozta létre (India, Egyiptom stb.), amelyek egy közös jellemző vonást mutattak, nevezetesen azt, hogy bennük az uralkodó és a civilizációt fenntartó elem mindig a fehér fajhoz tartozott. A keveredés azonban maga után vonta természetszerűleg a fehér faj dekadenciáját is és minél kisebb volt az utóbbi ellentállóképessége a leigázott alacsonyabb rendű fajjal szemben, annál gyorsabban következett be az általa létrehozott civilizáció pusztulása is. Mai civilizációnk alapvető jellemvonása, hogy az ezt létrehozó és fenntartó indogermán népek évszázadok folyamán úgyszólván telítődtek «északi» vagy árja vérrrel s egy egységes embertípust, a civilizált fehér ember típusát termelték ki. Az európai civilizáció fennmaradása vagy bukása attól függ, vajjon sikerül-e az egyes népek vezető osztályainak az árja vér kedvező arányát továbbra is megőrizniök.

Urbánszky Andor.

THE SOCIOLOGICAL REVIEW. 1935. január.

Winifred M. Cousins: *Slave family life in The British Colonies.* 1800—1834. (A rabszolgák családi élete a britt gyarmatokon 1800—1834-ig.)

A rabszolgák családi életét meglehetősen homály fedi. Házasságuk egészen chaotikus. Mikor a rabszolgák először kerülnek britt szigetekre, a poligamiára tesznek kísérletet afrikai mintára. A cukorszigetekeken azonban ez hamar megszűnik. A francia gyarmatokon igen korán megkezdő-

dik a keresztény házasság bevezetése, ezért a franciáktól átvett gyarmatokon (pl. Mauritius sziget) a bennszülött rabszolgáknak határozott fogalmaik vannak a családi életéről. A rabszolgakereskedelem megszűntetéséig a néger szigeteken kevés a nő, a szállítmányokban 3—4 férfi jut egy nőre. A kereskedelem megszűnte után a britt gyarmatokon a nemek aránya egyre javul, 1815—17-ben csaknem egyenlő a számuk. A rabszolgaság női ágon öröklődött; az apaság nem számított. A négerek a gyermeket inkább az anyához tartozónak vették. Ez a régi francia rabszolgatörvény felfogása is. (Code de la Martinique.) A négerek törzsszervezetének megszűnésével feledésbe mentek a jogok és kötelességek, melyek családi életüket szabályozták. A matriarchátus valami homályos nyoma megmaradt épúgy, mint az a szokás is, hogy a nőnek saját kunyhója van. Ez a rendszer nem kedvez a monogamiának; nyomai ma is megtalálhatók a nyugatindiai szigeteken. A törzrendszer megszűnte után a birtok lett szabályozója sok tekintetben a rabszolgák családi életének. Törvény biztosította a rabszolga jogait (lakás, ellátás, ruha, gyógyítás, föld; gyermekes anyáknak segély, ápolás; felnőtt gyermekeknek munkaalalom); ez kedvező a népesedés szempontjából. 1815-től kezdve a gyarmatok három évenként kimutatást küldtek a rabszolgaállományról. E jelentésekből megállapítható, hogy a születési arányszám általában alatta van a mainak. Ennek oka az ültetvényes rabszolgák nehéz életében kereshető. A halálozási arányszám magas, de nem magasabb, mint a XX. században. A házasság e szigetek fehér lakóinál sem általános. Színes rabszolanóiktól született gyermekeik rabszolgáik voltak. A quasi-feleségként szereplő színes nők, ha nem is voltak egyenlő jogúak a férfival, csaknem háziasszonyi rangjuk volt. E körülmény kedvezőbb anyagi helyzetet biztosított a színes nőnek, mint hogyha törzsénél marad, ezért szívesen álltak a fehérek szolgálatába. Ilyen együttélések meglehetősen állandóak voltak, de a házasságtól faji gögből tartózkodtak a fehér férfiak. Az együttélés következménye volt, hogy így könnyebben felszabadulhatott a nő s vagyonhoz is jutott. A gyermekekre is előny származott belőle, mert szokásjoggá vált, hogy e nem-törvényes házasságból származott gyermekeit az apa felszabadítsa. Később törvény kötelezi az apát arra, hogy az így felszabadított gyermekei jövőjéről anyagilag gondoskodjék. A felszabadítás lehetőségei és módjai helyenkint igen különbözők. A szabadon bocsátott nő gyermekei is szabadokká válnak, de csak a szabadon bocsátótól származók. Ez érdekes vonása a régi francia törvénynek, mert magában foglalja az apaság elismerését. Minél közelebb áll fajilag a rabszolga a fehérhez, annál könnyebb a felszabadulása, ezért legtöbb felszabadított az oktorúnok közül kerül ki. (Az oktorún a quadrún és fehér gyermeke, a quadrún viszont fehér-mulatt kereszteződés.) Az oktorún és fehér ivadéka, a mustifino, törvény szerint a fehérrel egyenlő rangú. Az így fejlődő társadalomban érdekes küzdelem folyik

az anyatípusú és apatípusú család közt. A rabszolga-társadalom az előbbihez áll közelebb, az európaiak az apaság jogait és kötelességeit hangsúlyozzák. Nyugati társadalmakban ez a küzdelem a mai napig is megvan.

Janson Vilmos.

LE CHRISTIANISME SOCIAL. 1934 november—december. No. 8.

Geneviève Siegl. Ad r ette Maillet: *Sur la jeunesse féminine actuelle.* (A mai női ifjúság.)

Van-e értelme a leánymozgalom tendenciái kutatásának? Van-e a társadalmi fejlődésnek ilyen mozgalma, amely azt az általános ifjúsági mozgalomtól megkülönbözteti? A háború volt az a tényező, amely megengedte a nőnek, hogy megmutassa képességeit és ráataljon társadalmi hivatására. A nőt ma már nem köti le csak a háztartás, mert megismerte, mit kíván a világ tőle s meg akar a kívánalmaknak felelni. Sokan azt mondják, hogy a feminizmus a rossz ízlés jele, a hagyományok rombolója, a család és a gyermek veszedelme, holott a nőmozgalom csak új terheket és kötelességeket jelent a nőnek. Ugyanolyan iskolákat végez, mint a férfi, végzi ugyanazt a munkát gyárban, irodában.

De akkor miért kell tanulmányozni a női ifjúságot? Azért, mert vannak sajátos vonásai. Ha egy közös iskola tanulóit megfigyeljük, azt látjuk, hogy a leányok élénkebbek, érzékenyebbek, idealizmusra hajlamosabbak, mert mint Gina Lombroso mondja: a nő «alterocentrikus», míg a férfi «egocentrikus». De ez a megfigyelés nagyon általánosító jellegű ahhoz, hogy pontos lehessen. A háború után az ifjú nőnemzedék gyönyörre vágyott, ellenhatásul a sok nélkülözés után, ma áthatja a metafizikai nyugtalanság s az a vágy, hogy dolgait jobban intézze, mint azelőtt. A francia ifjúság ugyan jobb helyzetben van, mint a német, de az időjárásának megnehezédését mégis érzi s koncentrálni akar. Egyik elzászi iskolában a leányok ezt kapták dolgozatkímül: «Ha módjában volna, melyiket választaná az okosság és a jóság közül?» Egy 17 éves leány így felel: «Ha nem születtem volna a 20. században s a háború után, akkor talán megengedhetném magamnak, hogy himnuszt írjak a jóságról, de nehéz idők gyermeke vagyok s életutamon annyi akadályon kell áthágnom s olyan versenyben győznöm mindennapi kenyerelem megkeresésére, hogy az okosságot s a belőle származó biztosságot kívánám. A tanulókat nem érdeklik az elvont fejtegetések, hanem a jelen problémái. Ez különösen a munkáskörökből való leányokra áll. Az «úrilányok» nem érzik a közeli élet problematikusságát, 18—20 éves fejjel nem várnak mást az élettől, mint kellemes, gondtalan életet. Hogyan nyissuk ki szemeiket? Vagy arra vannak kárhóztatva, hogy holtsúly és teherterhel legyenek a társadalom életében? Az egyetemi ifjúság szimpátiával fordul a munkás-

ifjúság problémái felé. Ezt a rokonérzést a Keresztény Diákszövetség és hasonló mozgalmak ébresztették fel.

Az ifjúság tanulmányozásában nem sokat tettünk, ha egy-egy csoportnak valamely problémával szemben való állásfoglalását leírjuk. Meg kell próbálnunk az ifjúság lelkébe pillantani. Mit látunk ott? A 14 év körüliek legjobbjai csodálatot éreznek a politikai, vallási, társadalmi és irodalmi személyiségek iránt, akiket éppen elébük sodor az élet. Nagy vonzóereje van a cserkésznek is: parancsnokai iránti tiszteletében itt is meglátszik, hogy ebben az ifjúságban tisztelet, szükségérzet él a vezetők, az erősek iránt. Ott látjuk az ifjú saját személyisége kialakításának vágyát: büszke, szélsőséges, puritán és vallásosságában növekvő és mélyülő. A leányifjúság is elfordul a hamis értékektől, komoly akarással és hittel indul élete munkájára. S hogyan alakul a házasság és a háztartás kérdése? A fiatal asszony nem fut a szellem hiábavaló szórakozásai után: munkaszerető, komoly és tárgyilagos.

T. D.

U. OTT. **P. Poujo**l: *Grou-pes d'age*. (Kor-csoportok.)

Sok szó esik a nemzedékek ellentéteiről. Úgy látszik, hogy a «nemzedék» elmosódott fogalma helyébe a «kor-csoport»-ot kell tenni, így nevezvén azokat az ifjakat, akik 17—19 év között azonos események hatása alatt alakulnak. Bizonyos, hogy egy nemzedék alá van vetve más befolyásoknak is, de azok a tapasztalatok, amelyeket a 17—19 éves ifjú ebben a «plasztikus kor»-ban szerez, később is mindig éreztetik hatásukat. Itt van pl. egy harcos csoport, melynek tagjai 1911 és 1914 közt voltak tizennyolcévesek, a háború első menetszázadai; ezek arról is ismeretesek, hogy búcsút mondtak az észnek, az élet totális akarata élt bennük, az erély volt tiszteletük tárgya. (Akaratuk ugyan megtört a valóság szirtjein.) Ezek ma a «40 évnél fiatalabbak». Egészen mások a «35 évnél fiatalabbak». Ezek tizennyolcéves korukban a háború végét s az utána következő zavaros viszonyokat látták. Ezek szenvedélyesen elvetnek minden olyan ideológiát, amelynek bukását tapasztalták. Midőn a *Chr. Social* az ifjúság ügyében ankétot rendez, azokra gondol, akik 1924-ben voltak tizennyolcévesek: ezek az inflációt tapasztalták meg, ami az aktivitás, a gyorsaság ideje volt. Ez a kor-csoport ma is tettekre sz, de a régi eszmék elvetésében nem olyan szenvedélyes, mint a megelőző korosztály. Legforradalmibb részük a fasizmushoz vonzódik. A következő csoport a «25 évnél fiatalabbak»-é; ezek nem az inflációt, hanem azt a prosperitást látták tizennyolcéves korukban, amely Poincaré pénzügyi munkájára következett. Kényelmesebbek és optimistábbak a megelőző korosztálynál s nincs meg bennük ennek tettekre készsége sem. Legszerencsétlenebbek a háború alatt születettek csoportja. Ez homályosan érzi számban és életenergiában való megcsappanását. Igazágtalan dolog restséggel vádolni ezt az ifjúságot, akitől a végzet, úgy látszik, meg-

tagadja a munka lehetőségét. Ezek a szomorú «20 évnél fiatalabbak» néznek bele a szomorú 1934-es világba. Annál százalomraméltóbbak, mivel a következő csoport, a háború utáni évek szülöttei, számos és lelkes csoport,¹ már a sarkában van.

T. D.

REVUE INTERNATIONALE DE SOCIOLOGIE 1934. november—december.

G. L. Duprat: *Préliminaires à l'étude des Formes élémentaires de la vie sociale*. (Bevezető megjegyzések «A társadalom életének elemi formái» tanulmányozásához.)

A Nemzetközi Szociológiai Intézet 1935. augusztus 25-én Bruxellesben tartandó 12. kongresszusát a társadalmi élet elemi formái vizsgálatának szenteli. Duprat, az intézet főtitkára a kongresszus munkáját kívánja előkészíteni néhány alapvető kérdés felvetésével.

Első kérdése: vájjon a mi civilizációnktól távoleső népeknek alig differenciálódott társadalmában észlelhető társadalmi ténykedéseket szabad-e minden társadalmi élet alapformáinak tekinteni? A primitív már korántsem az, ha azt is a fejlődés vonalába állítom. Igazuk van-e a filozófusoknak, midőn felteszik, hogy az emberi dolgok lényegében mindenütt és mindég ugyanazok? Vájjon a társadalmi alakzatok különböző fajtái mind visszavezethetők-e egy közös őstípusra? Mindezekre a kongresszuson várja a feleletet.

Először azt kell tisztázni, mit tekinthetünk a társadalmi élet «elemi» formáinak? A primitív «ősi» nem azonos az «elemi» fogalmával.

Az elemi formákhoz úgy jutunk, ha módszeresen felbontjuk a jelen társadalmi nyilvánulásokat, mégpedig lehetőleg a legcivilizáltabb népeknél, amelyek legközelebb vannak hozzánk, mert itt forog fenn a legkevésbé a téves értelmezés veszedelme. Tehát nem az úgynevezett «primitív» népeknél található társadalmi formák jelentik az elemi formákat, mert azok is túlkomplexek, hanem minden társadalomban az aránylag legegyszerűbb cselekvési módok. Vigyázni kell azonban, hogy ezeket sose tekintsük önmagukban létezőknek, függetlenül az első közösségtől, amelynek szolgálatában állanak.

Egy másik ezzel kapcsolatos kérdés a szociális «elemek» természetének kérdése. Nem kell-e «elemeknek» tekinteni azokat a cselekvési módokat, amelyek végső, akár egyéni, akár kollektív egységekhez tartoznak? Azok számára, akik az egyént tekintik a szociológiai analízis utolsó elemének, az egyének közötti viszonyok (akár intra-individuális, pszichológiai viszonyok) kell, hogy jelentsék a társadalmi élet elemi formáit. De kérdezhajtuk, hogy melyik az a pillanat, amikor a társadalmi viszonyok létre-

¹ Sajnos, a trianoni Magyarországnak ez a nemzedéke sem léphet «enthusziasztikus» érzésekkel az életbe.

jönnek, elkülönülve a személyes ténykedés tisztán pszichológiai formáitól? S hogy egy csoportnak, bármely egyszerű is az, nem az-e a feladata, hogy a társadalmi élet kezdetét jelentse?

A végső társadalmi egység az egyén, vannak azonban kollektív egységek is, mint a család, az egyház, a város stb., melyek társadalmi valóságok, amelyek mindig és mindenütt jelentkeznek, hogy a valóságban a személyes létű elemi formákhoz kapcsolódjanak. Az egyén társas lény s ezért az egyéni lélek nem érdektelen a társadalom számára. A biológiai lélektan szintén csak alapja a szociológiának, mely az egyéni és kollektív pszichológiának úgyszólván kapcsolata.

A társadalmi élet elemi formái nem jutnak el az «általános szociológiáig», inkább az egyes szociális tudományokkal vannak kapcsolatban.

A társadalmi élet elemi formája tehát olyan aktus, mely komplex volta ellenére sem bontható fel kevésbé komplex aktusokra. E cselekvési formák a *társadalmi struktúrák* szerint osztályozhatók. A szerző részletezi az egyes struktúrákat.

Ha tehát a «társadalmi életet» pozitív módon akarjuk vizsgálni, akkor az *emberiség* s az egész «civilizáció» fogalmában aránylag autonóm társulások sokféleségét kell látnunk. A kollektív élet komplex nyilvánulásaihoz tehát feltétlenül szükségesek az elemi csoportok, melyek külön résztvesznek a társadalmi létben, vagy szinte külön életet élnek. Tehát ezeknek a csoportoknak cselekvési módját kell tanulmányozni, ha a társadalmi élet alapjait akarjuk megismerni.

Van egy eredendő ellentét a konformizmusban megmerevedésre törekvő csoportok és az egyén között s ez annál erősebb, mennél jobban gyengül a differenciálódás következtében az elemi «társadalmi kényszer».

A társadalmi élet tehát a szabadság és a kényszer antinómiáján nyugszik. Az emberi társadalom életének egyik alapja a fegyelem, másik a nyelv, a beszéd, mindkettő az emberi társulás nélkülözhetetlen feltétele.

Szombatfalvy Nóra.

A TÖRTETŐ.

Már Kr. e. az V. században azt tanította az *akragasi Empedokles*, hogy a világban két mozgató ok található: a *φιλα* és a *νεικος*, a vonzalom, kedvelés és a viszály. A vonzalom épít, egyesít, összhangot teremt, ő hozza létre az életet és a lelket, a viszály ellenben irigy, rombol, atomizál és anarchiára vezet. *Empedokles* metafizikájában lélektani intuíció lappang, amely a költészet nagy alkotásainak emberismerő bölcsességében is gyakran visszatér. A *Niebelungenlied* lélektani tartalma pl. abban a megállapításban foglalható össze, hogy a szeretet körébe belép a versengés, viszály, megkezdi bomlasztó munkáját és harca, pusztulásra vezet: Die Liebe lohnt sich zuletzt immer mit Leid.

Az élet lényegileg valóban egyfelől harc, küzdelem a létért és érvényesülésért, vetélkedés, elkülönülés, másfelől azonban a rokonérzelem, jószág, szeretet, odaadás, közösségérzelem is mélyen és eredetileg a vitalitás mivoltában gyökerezik. Minden élőlényben megvan a vonzódás, a készség szeretetre és önfeláldozásra, de megvan benne a vágy az érvényesülésre, mások túlszárnyalására is: az «Én legyek az első a világon!» gőgös impulzusa.

Az érvényesülésre-törekvés, ami egyúttal lényegileg másokontúlneni-törekvés is, minden étellel együtt jár, az élet elemi adott-ságai közé tartozik.

Ha két kutya közül az egyiket megsimogatjuk, felvesszük stb., akkor a másik iparkodik hízelegni, a figyelmet magárvonni, az elsőt lekonkurrálni, nyeregből kiütni, utólag pedig esetleg meg is támadja és elmarja azt. — Ha új csirke érkezik az ólba, akkor a régebben ott élő, még akkor is, ha kisebb az újnál, megtámadja és lehetőleg jól helyben hagyja ezt, hogy így, szerzett elsőségét, fölényét biztosítsa. — Ha egy iskolaudvarba belépünk és a játszó, huzakodó gyermekek észreveszik, hogy figyelmünket magukra vonták, akkor csakhamar egyik is, másik is megpróbálja a játékban, futásban, dobásban, vagy az iskolatárs le-birkózása által kitüntetni magát és, ha ez sikerül neki, nem furakodik lopva vetett, tetszésért esengő pillantásokkal. — Fialat, vitalitástól duzzadó népek férfaiának szórakozásai között jelentős szerepe van az erő és bátorság harcias összemérésének. A *St. Gallen-i* monostornál táborozó magyarok mulatozás után parancsnokaik előtt birkózni, sőt fegyverrel viaskodni kezdtek páronkint, hogy ügyességüket és bátorságukat bemutassák.

Mind a szeretet, jószág, mind pedig az érvényesülésre és mások meg-

előzésére való törekvés nem csupán vitális, hanem egyúttal szociális magatartások is, a társas együttélésből erednek és csak társas közösségben van értelmük. Lényegükhöz tartozik a másokra való irányulás. Az egyénben csak, mint valamely közösség tagjában merülhet fel a szeretet érzelme és csak önmagát másokkal összehasonlítva, kelhet versenyre. A szeretet igenlő, előmozdító szociális érzelm és érzület, az érvényesülésre és másokon túltenni törekvés pedig tagadó, elzárkózó, az ént igenlő. A szociális viszonylatok, érzelmek és magatartások tehát vitális eredetűek, részben az ember-alatti, nem-személyes, nem-szellemi világában is megtalálhatók, és ott kell származásukat gyökerüket keresnünk.

Az egyéni-személyes világ, a szellem világa a szerves étellel szemben újabb létkategória, magasabb létréteg. A modern jellemteni vizsgálódás ép ezért az emberi egyéniséget egyfelől vitalitásnak, másfelől szellemnek tekinti, és bár a kettőt benne bizonyos fokig egységben állónak látja, a két oldalt vagy réteget egymástól mégis megkülönbözteti. A vitalításra itt ráépül az akarat, tudat és intellektus, tehát a személyiség.

A vitális és szociális alapmagatartások: az igenlő és a tagadó, a szeretet és versengő én-igenlés egyúttal a személyes, szellemi egyéniség és jellem alapvető irányai közé is tartoznak. Odaadás és érvényesülésre, megelőzésre való törekvés vitális eredetűek ugyan, de szellemi fokon, a személyes világban is visszatérnek. Az érvényesülésre törekvés, másokon túltenni vágyás egyetemes emberi tulajdonság, amely mindnyájunkban kiirthatatlanul megvan, de kiirtani nem is volna tanácsos, mert az emberiségnek, magának az életnek szüksége van rá.

Hogy az akarnok vagy törtető (stréber) típusát megkapjuk, csak ezt az érvényesülésre, emelkedésre, mások elhagyására való törekvést kell először is szélsőséges tisztaságában vennünk és másodszer a társadalom rétegeztségébe beleállítanunk. Az akarnok társadalomlélektani típus, jellemvonásai csak a társadalom rétegeztségéből érthetők meg. A törtetőt a felette található réteggel szemben a csekélyebb értékűség érzelmé tölti el, amely a feljutás, *carrière-csinálás* törekvésében nyilvánul meg.

Az akarnok típusa továbbá a jellemtanban szélső vagy egyirányú típus. A valóságban előforduló jellemek mindig többirányúak ugyan, de mégis előfordul, hogy a jellem egyik vagy másik iránya a többivel szemben túlsúlyra jut, és uralkodó lesz. A jellemtan tehát nem nélkülözheti a szélső vagy egyirányú típusokat sem, a típusalkotás ama határ-eseteit, amelyeket a valóság el nem ér ugyan, de többé-kevésbé megközelít. Ilyen a művész, az elméleti ember, a hatalomratörő ember, a hiú, *Molière* fősvénye stb., és ilyen az akarnok típusa is. A valóságban nincsenek *csak* stréberek, de vannak oly emberek, akikben a törtető jellemiránya más jellemvonásokkal szemben fokozottan érvényesül bizonyos fokig pedig minden ember törekszik érvényesülésre, felemelkedésre és mások felülmúlására.

A törtető egyfelől énré-irányuló (autista) jellem, akinek lelki élete énré körül forog. Bármilyen hevesek legyenek is vágyai, ezeket mindig meg tudja fékezni. Ha szenvedélyei követelők is, önfeledtséget nem tapasztalhatunk nála. Legnehezebben képes elviselni minden emberi becsvágy főakadályait, a csalódást és a hosszú halogatást, huzavonát. Ezzel lehet egy törtetőt leginkább magunk ellen böszíteni. Az énré-igenlő ember ellentéte az énréől menekvő, aki énréjéről elfeledkezik, énréjének mintegy hátat fordít, lelki életének középpontjába másokat állít. Ez a típus is lehet még önző (ha énréjétől való elvonatkozása mások iránti kötelességének rovására megy), de sohasem törtető.

A saját létünk értelméhez hozzátartozik a saját képességeinknek, létjogosultságunknak, a sikernek érzelme, amely érzelmek ellentétei: a csökkent értékűség és tehetetlenség. Minden énré kívánja tehát más énré-nek felülmúlását, hogy így a saját létének, hatalmának érzelmét, az önmagába vetett hitet felfokozhassa. A saját nagyobb szellemi adományainkat csak a mások kisebb szellemi adományain, a saját nagyobb erőnkét csak mások gyengébb voltán, a saját fölényünket csak mások meghajlásán és csekélyebb értékűségén próbálhatjuk ki és élhetjük meg. Ha magatartásom azt fejezi ki, hogy énré többet tudok, énréek, többet számítok, több vagyok, mint más, akkor egyúttal azt is mondja, hogy más kevesebbet tud, énré, számít, jelent, szinte kevésbé létezik, mint énré. A kitűnésre és a kitüntetésre való törekvésben *Nietzsche* helyesen fedezte fel a mások lebirkózására való törekvést, ha mindjárt az így szerzett győzelem csak óhajtott vagy álmodott is.

Ha azonban az akarnok egyfelől azok közé az emberek közé tartozik is, akiknek lelki életében minden az énré körül forog, másfelől azért énrélemi és lelki megmozdulásai mégsem csupán az énré vonatkoznak, hanem másokra is irányulnak, amennyiben másokhoz igazodnak. A törtető önré-értékérzelmé, önré-érzete ugyanis mindig önmagának másokkal való összehasonlításán alapul. A stréber képtelen a közvetlen, naiv önré-értékérzelmére. Csak abban az esetben énrézi magát értékesnek, ha másnál értékesebbnek énrézheti magát, és akkor énrézi magát értéktelennek, ha a csekélyebb értékűség énré-érzelmé tölti el. *Max Scheler* helyesen állapítja meg, hogy az akarnok nem úgy hasonlítja össze a saját értékét a más értékével, hogy ezeket az értékeket közvetlenül látná, ezek nem olyan közvetlen adottságok számára, mint ahogyan valaki pl. erkölcsi eszményképet választ magának, hogy azt kövesse. A törtetőnél ellenkezőleg áll a dolog: az összehasonlítás az elsőleges és csak az összehasonlítás által adódik számára mind a saját, mind a másik értéke.¹

A törtetés nem azonos a nemes értelemben vett, haladásra és

¹ Max Scheler: Formalismus in der Ethik, 1927. — 368 1. — Fenti, Nietzsche-re vonatkozó megjegyzésünket v. ö. Klages: Die psychologischen Errungenschaften Nietzsches, 1930. — 99 1. és köv.

emelkedésre törekvéssel. Az utóbbit mindig magasabb értékeknek szeretete vezeti, ezek pedig oszthatatlanok, el nem fogyaszthatók, és így, merőben alkalmatlanok arra, hogy birtoklásuk kérdése versengést, torzalkodást idézzon elő az emberek között. Aki pl. erkölcsi tökéletesedésre törekszik, annak elve a fejlesztve-fejlődés lesz. Az erkölcsi emelkedés, előrehaladás ugyanis egyáltalában nem függ attól, hogy másokat ezen az úton megelőztünk-e vagy pedig azok hagytak-e el bennünket. Mihelyt magamat erkölcsileg kiválóbbnak tartom, mint mást, vagy pedig más erkölcsi kiválóságát irigylem, rögtön a saját erkölcsi tökéletesedésre való törekvésemet gáncsoltam el, ítéltem sikertelenségre, mert vétettem az alázat kötelme ellen, illetőleg beleestem az irigység bűnébe. Ebben az esetben továbbá voltaképp már nem is maga az erkölcsi tökéletesedés volt végcélo, igazi célo, hanem az az elismerés, dicséret, tisztelet, amelyben a társadalom az erényt részesíti. A kitüntetésre irányuló vágy gyakran csak burkolt, nem tudatos, hanem ideálok szépen hangzó jel-szavaival takarózó: az én saját önzését és érvényesülésre törekvését önmaga elől el akarja titkolni. Így jön létre a farizeuskodás, amely eszményekről beszél, de a saját érvényesülését gondolja. Ha ugyanis a farizeuskodó nyíltan megvallaná, hogy ő csak a saját kitűnésére, élre-kerülésre törekszik, akkor általános gáncsot aratna, tehát célját nem érhetné el. Ha ellenben törekvését és tevékenységét pl. önzetlen és közhasznú célok szolgálatának színeire festi át, akkor részesül az óhajtott dicséretben, elismerésben. A törtetés erkölcsi értékhamisításra vezet, amelynél az etikai díszlet gyakorlati furfangot takar. Hogyan érvényesüljünk? Hogyan csináljunk *carrière*-t? Hogyan érhetünk el sikereket? Az efajta kérdések megoldását az erkölcsi elvek épügy szolgálhatják, mint az erényes életre való nevelést, illetőleg az erényt itt úgy értelmezik, hogy az eredményeket ne zavarja, sőt szolgálja. Egy csapással két legyet lehet látszólag eltalálni, kettős eredményt elérni: erkölcsi tökéletesedést és gyakorlati célkitűzéseket.

A törtetés forrása az anyagi, térbeli javak és azok oszthatósága, elfogyaszthatósága, lefoglalhatósága. Ezeknek körében már nem mindegy, ki előzi meg a másikat. Az anyagi javak kiterjedtsége, térbelisége e javak értékét térbeli nagyságuktól teszi függővé. Egy mázsa búza kétszerannyit ér, mint a fele. Anyagi javakban tehát csak úgy részesíthetem az embereket, ha felosztom azokat közöttük. E javak tehát — amint ezt az értékelméleti igazságot elsőnek Szent Ágoston már kimondotta — oszthatók, és ezért elválasztják, versengésre indítják az embereket. Más a helyzet a magasabb értékeknél. A megismerés, a szépség, a szentség stb., nem kiterjedtek, tehát korlátlanul közölhetők és birtokolhatók. Lényegükönél fogva egyesítik és összekapcsolják az embereket.

Oszthatóságuknál fogva, az anyagi javak ritkák, korlátozottak, és az egyik ember többet birtokol belőlük, mint a másik. Az anyagi

javakat tehát az emberek, a bennük lakozó, törtető hajlamnál fogva, sokszor nem valódi értékük szerint értékelik, nem arra figyelnek, mijük van, hanem arra, amijük, másokhoz viszonyítva, nincs. A civilizáció javait és találmányait pl. csak a régi állapotokból az újba való átmenet idején becsülik meg, egyébként azonban hálátlanul úgy használják, mint a vizet, vagy a levegőt, amelyeket szintén csak akkor becsülnék sokra, ha lefoglalhatók volnának. Egy társadalmi osztály továbbá a saját abszolút előrehaladását az életszínvonal tekintetében gyakran nem érzi, hanem csak ennek a színvonalnak más osztályokéhoz viszonyított különbségére figyel.

Az anyagi javak ritkasága, a megszerzésükre irányuló törekvéshez viszonyítva, a társadalomban változik és e változással egyenes arányban tart lépést, mint függő változó, a törtető jellemvonások és magatartás általános elterjedése. Gazdasági válságok idején az általános elszegényedés, a gazdasági elhelyezkedés nehézségei stb., fokozzák a törtetést a társadalom tagjai között, világos jelül annak, hogy ez az anyagi javak oszthatóságára vezethető vissza.

Nagy baklövést követnek el az emberismeret terén azok, akik a törtetésben, stréberkedésben a fejlődésre, tökéletesedésre való sóvárgás megnyilatkozását látják. E felfogás szerint az emberek két csoportra oszlanak: elégedetlenekre, előretörőkre és elégedettekre, jóllakottakra, korlátolt filiszterekre. Az előbbiekből lesznek a nagy emberek, akik mindig valami jobbra törekednek, az utóbbiak alkotják az irigy tömeget, amely a nagyságot felforgatónak nevezi és iparkodik elgáncsolni. — Amint látjuk, ebben a felfogásban önellenmondás mutatkozik, mert az eleinte elégedettnek mondott tömegről, a nyárspolgárokról végül felismeri, hogy egyáltalában nem elégedett, hanem kielégítetlen érvényesülési vágy és életirigység (*ressentiment*) fűti a nagysággal szemben. Valóban, épp a tömegben, a szürke átlagban élnek erős törtető hajlamok.

A derék nyárspolgár erényes mivoltában akar nagy lenni, tisztességes és becsületes elveket vall, erényét és hasznát azonban egyensúlyban tudja tartani. Igaz, rendes körülmények között nem törekszik igen nagy előrejutásra, megelégszik a magasabb anyagi színvonal és társadalmi összeköttetések elérésével, de épp azért nyárspolgár, hogy mindenben közepes legyen és közepesség árán kiegyensúlyozott, mentes minden egyoldalúságtól. Mihelyt egy dolognak oda tudná dobni a többi, már nem lenne nyárspolgár, ugyanekkor azonban nem lehetne akarnok sem, mert a törtetőt épp a teljes odaadásra képtelen autizmus, a szenvedélyein uralkodni tudás jellemzi.

A kiváló embernek, művésznek, államférfinek stb., is érvényesülésre, *carrière-csinálására*, kell törekednie, hogy megvalósítsa azokat az értékeket, amelyeket lát és megvalósítani képes. Egy kiváló ember törekvése és harca az érvényesülésért, pl. egy kiváló politikusé, azonban mindig

gondolatot, elgondolást is szolgál és ez nagyvonalúvá teszi, az akarnoknál viszont az emelkedés öncél. Az az ügyesség is, amit a nagy ember a saját érvényesülése érdekében kifejt, egészen másfajta, mint a törtető ügyessége. Kétféle ügyesség van. Egyik a nyárspolgár és az akarnok ügyessége, amely haszonhajhászó (utilisztikus), az előnyhöz kötött, mint az ökör a járomhoz. A másfajta ügyesség a kiváló ember ügyessége, ez a sas ügyessége a tiszta levegőben és friss szélben.

Közös vonása a nyárspolárnak és akarnoknak a megalkuvás is. A törtető elvtelen, mert minden elvet és célt a legfőbb célnak, a másokhoz viszonyított emelkedésnek rendel alá. Ezt a tényállást a törtető önmagáról, szépítve, úgy fejezi ki, hogy a gyakorlat emberének, vagy életrealónak, vagy a tényleges viszonyokkal számot vetőnek stb., vallja magát. Az akarnok elvtelensége azonban nem jelent lágyságot, mert, ha *carrière-szemponyjai* úgy kívánják, kérlelhetetlen tud lenni. Elvtelensége abban nyilvánul, hogy ha kell, mindent elárul, mindenhez és mindenkihez hűtlen lesz, mindenről lemond, egyetlen elvet és szenvedélyt kivéve, amelyen nem tud uralkodni: a mások fölé emelkedést.

A törtető nem lehet őszinte és becsületes. A formális és a külsőleges becsületeséget ugyan buzgón gyakorolja, nem vét a jogi és erkölcsi törvények betűi, és főleg az erkölcsi közfelfogás ellen, sőt valóságos erénycsász. Ellenben bizonyos legális lelkiismeretlenséget tapasztalunk nála, amennyiben a szakmája körébe és hatáskörébe eső, értékes célkitűzéseket önmagukért sohasem támogatja őszinte jóakarattal, sőt elgáncsolja, ha érdekeit zavarják. A vezető kulturális vagy egyéb pozícióban lévő akarnok csupa szürke, tehetségtelen és nem nagyon eszes embereket segít maga körül érvényesüléshez, nehogy vetélytársra, vagy kritikusra akadjon. A törtetés ellen-kiválasztást (kontraszelekciót) hoz létre a társadalomban. A tömegek törtétese található előidéző ok gyanánt a *hanyatló* demokrácia ellen-kiválasztása, nivelláló egyenlőség-hóbortja és a hanyatló liberalizmus individualisztikus önzése mögött. A liberalizmus konkurrenciá-elve a törtetés megnyilatkozása, és ugyancsak a törtetés nyilvánul meg, csupán passzívabb, tehetetlenebb formában, az egyenlőség követelésében is, ha e követelés mögött a nagyságnak, a feljebb állónak lealacsonyítására való törekvés lappang.

Nemcsak a rejtőző, burkolt, farizeuskodó törtetés esetében, hanem általában mindenfajta akarnoknál lelki álarccal találkozunk, illetőleg úgy is mondhatjuk, hogy nincs teljesen nyílt akarnok, hanem többé-kevésbé valamennyi farizeuskodik. A lelki álarccok a létért való küzdelemnek és az érvényesülésnek pompás eszközei. A törtető érdeke, hogy bizonyos tulajdonságait ne mutassa meg, néha önmagának sem, hanem az ellenkező hajlam látszatát keltse, így pl. már a konvencionális udvariasság eseteiben is. Még a test betegsége is lehet ilyen álarc, szolgálhatja az akarnok másokon túltenni vágyakozását. Egy tanuló irigységét pl. felkelti az

az osztálytársa, aki valamely tárgyat jobban «tud», mint ő, pl. tornát vagy latint. Mikor e tanuló, hosszabb vagy rövidebb idő alatt, képességének fájdalmas gyengébségéről megbizonyosodott, akkor valamely betegség vesz erőt rajta, igazi betegség, amely őt a torna-, illetőleg latinóráktól hosszú ideig távoltartja, és így mentésül szolgál a kis törtetőnek a gyengébb képesség önérzet-csorbitó önvádjával szemben. Ha a betegség elmúlt, akkor ezen öntudatlan taktikájú és célszerűségű lelki rendeltetését esetleg rosszullet, szívdobogás, fejfájás, hányás stb., veszi át, amelyek a tanulót latin- vagy tornaórák előtt fogják el.

A stréberség elsöleges lélektani és jellemtani határozomány, vagyis alapvető, további tulajdonságokra vissza nem vezethető adottság. Mindazonáltal vannak vele rokon tulajdonságok, amelyekkel keveredhetik, a kölcsönös indítás és erősítés viszonyában állhat., noha ezekben a tulajdonságokban megkülönböztető maradék nélkül fel nem oldható. E tulajdonságok tehát indítóokok lehetnek törtetésre.

Az akarnok különböző altípusait, fajtáit 1. a törtetés indítóokai, rugói, 2. céljai, 3. eszközei és 4. sikere vagy sikertelensége szerint a következőképpen osztályozhatjuk.

Indítóokai szerint lehet valaki becsvágyból, a csekélyebb értékűség érzelme folytán, irigységből, hiúságból vagy féltékenységből akarnok.

A becsvágy az érvényesülésre törekvés egészséges és jogosult formája mindaddig, amíg önmagával és másokkal szemben igazságos, vagyis nem törekszik többre, mint ami arravalóságánál fogva megilleti.

A túlzott becsvágy az ellentétek egymásba való átcsapásának elvé-nél fogva, mindig a saját ellentétének: a csekélyebb értékűség érzelme-nek jele és túlpótlása. Az *Adler, Kunkel, Wexberg, Kronfeld* stb. által képviselt individuálszichológia szerint különösen a szervezet csekélyebb értékűsége az, amely a csekélyebb értékűség érzelmeinek folytonos táplálékot ad, úgy, hogy hatása rendkívül tartós. Az ember nem tudja a saját gyengeségének, elégtelenségének érzelmét egyszerűen tudomásul venni és aztán napirendre térni felette, mert az emberi lélek szervesen célirányos, a személyiség teljes kifejtésére irányul. Ezt a célt, amint az individuálszichológia hangsúlyozza, az ember nem képes feladni, hanem ellenkezőleg, minél inkább veszélyeztetve látszik, annál élesebben és kizárólagosabban tűzi maga elé. A célnak ez a különösen éles kitűzése pedig parancsolólag követeli a kiegyenlítést, pótlást. Ha az önérzetnek, önérték-érzelemnek teljesítményekkel való helyreállítására irányuló, első próbák kudarcot vallottak, akkor ezt a személyiség vereségnek érzi, amelyet fokozott erőfeszítéssel, gyakorlással, fáradozással iparkodik kiköszörölni. *Byron* pl., aki sánta volt, gyermekkorában első tornásza volt osztályának, és később is nagyobb elégtételnek érezte a *Hellespontus* átúszását, mint a költői világhírnevet és általános elismerést.

A túlzott becsvágy kielégítéséhez azonban nem elég a saját képes-

ségeink győzelme, saját nehézségeink felett, hanem szükséges hozzá a kevésbé tehetségesek veresége is, mint az egyén előzetes önmagát-összehasonlításának pozitív eredménye. A gyengék érvényesülésre-törekvése tehát éppen nem kisebb, mint az erőseké, sőt ellenkezőleg: az érvényesülés vágya épp a gyengéknél szokott önzéssé, uralomratöréssé, zsarnoksággá kifejlődni. Ennek a fejlődésnek az iránya azonban nem a közösség életébe való, hasznos bekapcsolódás felé tart, és nem is az élet felé, hanem az életből kifelé, életellenes irányban halad, mert mások rovására akar érvényesülni. A saját gyengeségünk által való uralkodás másokon azután, az individuálpaszichológia szerint, a neurózisokban éri el legélesebb fokát, amelyeknek tudatalatti taktikája által a neurotikus önmagát elszigetelt embertársaitól, és egyúttal környezetét önmagával szemben figyelemre, alkalmazkodásra kényszeríti, hogy így ő legyen felül, ő legyen a középpont, és fölénye megtámadhatatlanul álljon.

Az individuálpaszichológia így felfedezi egyfelől az önmagát másokkal összehasonlító törtető típusát, másfelől ennek a típusnak passzív megfelelőjét: a tehetetlensége folytán önmérgezős állapotba kerülő életirigységet (*ressentiment*).

Az irigység is lehet táplálója a törtetésnek és viszont. Az irigység lényegileg félelem attól, hogy mások bennünket felülmúlnak. Az irigy ember önmaga számára visszatetszőnek érzi, ha más bármiképp is kiemelkedik a közös, átlagos mérték fölé, és vagy idáig vissza akar nyomni másokat, vagy pedig maga is fel akar emelkedni hasonló fokig. Az irigységet másnak érdeme sérti, amint erre az ógörög cserépszavazások története is bőségesen szolgáltat példákat. A teljesítményekre képes irigység vezet törtetésre, a tehetetlen irigység viszont, amely mások aláértékelésével akarja magát kárpótolni, életirigységbe megy át. *Nietzsche* egy, történelmi szempontból is tanulságos megjegyzése szerint, a görögök a költői és a tornaversenyek küzdelmeit vezették be és ezáltal a versengést oly térre szorították, ahol az kiélhette magát anélkül, hogy a politikai rendet veszedelembé döntötte volna.

A tulajdonképpeni irigységet mások élvezete és birtoklása nem csupán keserűen érinti, hanem gyűlöletet is kelt benne, vagyis az irigység — amint *Aristoteles* kiváló emberismerete már megformálta — nem annyira javak birtoklására, mint inkább a birtokló személy ellen irányul. Ha mások javai nem a szerencsének, véletlennek, idegen kegynek stb., hanem a természetnek az adományai, amelyek személyes és veleszületett természetűek, akkor még nagyobb az irigység. Az egyéni irigységhez hasonlóan, kollektív irigység is lehetséges: ilyen volt *Róma* irigysége *Karthágó* ellen.

Érvényesülésre törekvés, csekélyebb értékűség tudata, irigység, törtetés, féltékenység stb., egymásbafonódást és átmenetet mutatnak. Az irigység fullánkja azért éri az önértéktudatot, mert az irigy ember a saját

elégtelenségével szemben nehéz szemrehányásnak érzi az irigyeltnek több-letértékeit. — Az irigység életirigységgé válik, ha megalázott, megcsúfolt, eltiport emberek a számukra egyetlen lehetséges bosszúhoz folyamodnak: viszonzásul becsmérelnek, lerántanak és rombolnak mindent, ami megalázóik eszménye, amiben ezek hisznek és amire gondolatvilágukat felépítik. Az életirigység és a törtetés között az a különbség, hogy amíg utóbbi a saját értékeit és javait akarja, másokéihoz viszonyítva, emelni, addig az életirigység az idegen jólétet, boldogságot és értéket akarja zavarni, kevesbíteni, hátráltatni. Az életirigység, *ressentiment* az élet gyűlölete, az élet megmérgezettsége következtében. Ha a csekélyebb értékűség tehetetlen és passzív, akkor nem törtetésbe, hanem életirigységbe megy át. A túlpótlásra irányuló vágy itt *Proteus*-ként változtatja eszközeit és álarcait, csakhogy sebezhesen, de burkoltan anélkül, hogy felfedezzék. A csúnya nőt pl. más nők szépségével szemben, a filisztert mások szellemével szemben, a beteget az egészségessel, a gyengét az erőssel, a közepeset a kiválóval, a proletárt vagy kispolgárt a gazdagokkal és előkelőkkel szemben stb., életirigység esetében reménytelen és engesztelhetetlen gyűlölet tölti el. Ezért egyetlen vágya a bosszú. Bosszúja azonban csak akkor lehet sikeres, ha nem derül ki, hogy tőle ered, vagyis, ha csellel, fogásokkal, álarcokkal teszi láthatatlanná magát. Ezért pl. az életirigységtől megszállt ember elfogulatlan arccal fogja meg sem látni, észre sem venni azokat az értékeket, amelyek nélkülözése szívét emészti. Ezekről az értékektől titokban minden lehetőséget elvonni törekszik ahhoz, hogy mások észrevegyék és megismerjék őket. Ezenfelül pedig a rejtekből gúnyt, csúfolódást, gáncsot, rágalmat fog rájuk küldeni, nemkülönben pedig az e nemből jelentéktelen, közepes, sőt értéktelen dolgokat és embereket fogja dicsérni. A boldog emberekkel szemben életirigységtől megszállt boldogtalan ember kétségbevonja amazok képességét a boldogságra, illetőleg kétségbevonja, hogy az általa nélkülözött javak valakit is boldoggá tehetnének. Az életirigy ilyenkor pl. erkölcsi idealizmusba burkolódik, a lemondás, önmegtagadás, aszkézis egyedül boldogító mivoltát hirdeti, de nem valódi idealizmusból, hanem, hogy mások boldogságát a föld felszínéről kiirtsa. Az értékelés egy csalódási folyamata ez, amely által az életirigység alábecsüli azokat az értékeket, amelyeknek létezését még érzi ugyan, de amelyeket megvalósítani már nem képes. Ha pl. valaki másnak nagyobb vagyónára irigykedik, akkor lehetséges, hogy ő is ugyanakkora vagyónra fog törekedni, vagy pedig, hogy a másikat vagyónától megfosztani igyekszik. Ha azonban ebben az esetben egy gyári munkásról van pl. szó, aki a gyáros fiára irigykedik, akkor számára a fenti törekvések egyikének sikerére sincs kilátás. Irigysége tehát tehetetlen, vagyis életirigységbe megy át, esetleg idealizmussal álcázott formában. A munkás talán álkeresztény meggyőződéseket fog magáévátenni, amelyek a szegénységet önmagában jónak, a gazdagságot ellenben önmagában rossz-

nak tartják. Így pótolhatja a munkás önértéktudatának ama csorbáját, amely a saját vagyoni helyzetének a gyáros fiával történő összehasonlításából érték. Ez a pótlás azonban értékhamisítás árán jött létre.

A féltékenység is lehet a törtetés rugója, mert a vetélytárrsal való versengésre vezet. További mozgatója lehet a törtetésnek a vakbuzgóság (fanatizmus) is, amely az erkölcsben és vallásban csak az életben rövidre jutottak hiányérzelmeit pótló, a szerencséseken ezt megtorló rendszabályt lát. A mese rókája a szőlővel szemben aratott kudarcát azáltal bosszulja meg, hogy azt savanyúnak mondja. A gyenge testalkatú, silány vitalitású, félnék fanatikus pedig, a keresztény tanítás meghamisításával, esetleg azt fogja bizonyítani, hogy a test gyengesége, betegsége, rútsága és a gyávák békeszeretete isteni, a testi szépség, egészség, erő pedig ördögi dolgok. A fanatikusnak van egy titkos imperatívusza az étellel, virágzással, kacagással, boldogsággal, erővel, győzelemmel szemben, amely *Nietzsche* szerint így hangzik: «Ti mindnyájan tönkre kell, hogy menjetek*. A fanatikus erkölcsbíró, hogy az erkölcsi igazságosság nevében az élet hóhéra lehessen. Törtetése abban nyilvánul, hogy a más meggyőződésűekkel szemben önmagát különbnek akarja tudni, a kiválasztottak közé tartozónak.

Igen elterjedt indítéka végül a törtetésnek a hiúság is. Fölényre törekedni annyi, mint mások tiszteletére, elismerésére törekedni, és azt kívánni, hogy nyilvánosan is fölényben lévőnek lássanak bennünket. Ha a valódi fölény hiányzik, és ennek ellenére is azt kívánjuk, hogy mások fölényben levőnek tartsanak, akkor hiúságról beszélhetünk. Ha viszont a fölényt mások nem veszik észre, mindamelllett azzal valóságosan rendelkezünk, és mások elismerése még sem hiányzik nekünk, ez büszkeség. A büszkeség tehát ellentéte a hiúságnak. Az utóbbi nem akar valóban kiváló lenni, megelégszik azzal, ha kiválónak tűnik fel. A hiúság gyakran oly nagy az emberekben, hogy a kielégítésére irányuló vágy minden egyéb kielégülés után való sóvárgást felülmúl. *Nietzsche* joggal mondja az embereknek: «Vágyaitok nagyobbak, mint értelmetek, de hiúságtok felülmúlja vágyaitokat». A hiúság, mint önmagunk kiemelése, előtérbe helyezése, törtetésre vezet.

A törekvés célja szempontjából az akarnoknak annyiféle válfaja van, ahányféle az érték, amely törekvésünk tárgya lehet. Ez alkalommal nem tudunk kiterjeszkedni a megfelelő értékelméleti alapvetésre, és így kénytelenek vagyunk bizonyítás nélkül, pusztán felsorolni, hogy rangfokozat szerint vannak érzéki gyönyörértékek (hédonisztikus értékek), hasznértékek, vitális értékek és szellemi értékek, amelyek rétegződésükben megfelelnek az anyag, élet és szellem létkategóriáinak. A gyönyör- és hasznértékek tárgy ért ékek, a szellemi értékek személy ért ékek, a vitális értékeket pedig élőlények hordozzák. Minden törekvésünk szükségkép valamely értéket intencionál, még az értékellenes törekvés is. Utóbbi azonban alacsonyabb értéket választ, magasabbak rovására.

Az érzéki gyönyörök épúgy lehetnek törtető versengés tárgyai, mint a haszonérték, a létfenntartás, kényelem és biztonság, amelyekért a nyárspolgár meghunyászkodva törtet.

A legritkább esetben irányul a törtetés vitális értékekre. Bár a törtetés energiái vitális gyökerűek, a vitális értékek nem alkalmasak arra, hogy akarnokok intencióinak tárgyai legyenek. Talán a sportban észlelhető törtetés sorolható e körbe, a csúcsteljesítmény (rekord) felé. Újabban egyébként a «csúcs», «él» stb., szavak a sportból közéletünk szövegeibe is belekerültek, bizonyosságául annak, hogy e szövegek öntudatlanul is mennyi törtető gondolkodásmódot szívtak fel magukba.

A szellemi értékek, amint láttuk, oszthatatlanságuknál fogva, szintén nem alkalmasak arra, hogy törtetés céljai legyenek.

A hatalomra törekvés az, amiben a törtetés a szellemi értékekkel kapcsolatban elsősorban megnyilvánul. A hatalomra törő ember az akarnok legszellemibb válfaja, akár gazdasági hatalomra, akár politikaira, akár katonai hódításra törekedjen, akár pedig a tudományos világban vagy a művészet körében stb., elérhető hatalomra. A hatalomra törő akarnok mindent kisajátítani törekszik azon a területen, amely érvényesülési céljai körében fekszik. Vannak gazdasági diktátorok, tröszt-vezérek, vannak politikai törtézők, akik a XIV. Lajosnak tulajdonított mintaszerint egész államokat és népeket sajátítanak ki, azonosítják azok gondolkodását, akaratát és érdekeit a sajátjukéval, vannak a tudományos életben is hatalmi emberek, akik legszívesebben az összes tudományos intézetek és társulatok egyesített igazgatói vagy elnökei lennének. Minden tudós vagy művész meg van kísértve a hatalomvágytól, legalább is annyiban, hogy néha-néha nehezebbre esik nem venni rossz néven másoktól, ha nem úgy gondolkodnak, illetőleg nem úgy érznek és nem abban a stílusban alkotnak, ahogyan ő.

Másik lehetséges cél a szellemi értékekkel kapcsolatban a törtetés számára mások tiszteletének és jóvéleményének megszerzése. A törtetés indítéka szempontjából az akarnokoknak ez a típusa egybeesik a hiú akarnok típusával. Meggazdagodásra és vagyona növelésére is nemcsak a haszonérték, a kényelmes és biztonságos élet, hanem a vagyonnal járó megbecsülés vagy hatalom szintén serkentheti a törtetőt. A mások tiszteletének elnyerésére törekvő akarnok célja, hogy őt inkább tiszteljék, mint más. Ezt a célt azonban a más megillető tisztelet csökkentése útján is lehet szolgálni. A törtető tehát mások lenézését terjeszti, az embereknek egymásról való véleményét kölcsönös lenézéssé változtatja át.

A másokon túltenni törekvés eszközei szempontjából az akarnok két válfaja az erőszakos törtető és a hízelgő törtető vagy élősködő. Mihelyt egy irány győz, ellepik és nyárspolgárrivá teszik az élősködők. E szempontból igen tanulságos a kereszténység története, már Nagy Konstantintól, azé a világnézeté, amelyet utolérhetetlen értékeinél is nagyobb arányokban leptek és lepnek el élősködők.

Az akarnok altípusainak utolsó felosztási szempontja a törtetés meghiúsulása, illetőleg sikere. Elsőnek megfelel a sérelmező vagy sopánkodó (queruláns), a másodiknak a felkapaszkodott.

A révbe jutott akarnok a felkapaszkodott, akinek azonban törtéte még nem ért véget. Most otthonossá kell válnia a magasabb réteg körében, de ez nem sikerül neki. Nem képes ugyanis magáévá tenni a magasabb réteg életformáját. Miért? Talán azért, mert nem hordozza annak magasabb értékeit, és nincs magasabb hivatástudata? Mindez nem elégséges magyarázat. Az emberi gyarlóság következtében ugyanis a magasabb réteg régi tagjai között is szükségképp mindig vannak olyanok, akik személyes képességeik és tulajdonságaik szempontjából nem ütik meg a mértéket. Miért éppen csak a felkapaszkodotton látszik bizonyos oda-nem-tartozás, oda-nem-valóság, amely őt a csekélyebb értékűség érzelmével kínozza, és felemelkedettségének fitogtatására készíti ellensúlyozásul?

A magyarázata felkapaszkodott lelki ürességében rejlik. A felkapaszkodott lélekben üres marad, mert régi életmódjától elszakadt, a saját vagyoni előrehaladásával azonban szellemileg nem tud lépést tartani, tehát az új életmódhoz, nagykaliberűhöz, a réginél magasabbhoz nem ért.

Az akarnok altípusainak ezzel végére értünk anélkül, hogy felsorolásunkat kimerítőnek tekinthetnénk. Az élet óceánja áttekinthetetlenül sokféle lelkiületet mos elő.

Utolsó kérdésünk az akarnok vizsgálatával kapcsolatban az a probléma, hogy ha a törtetés vitális gyökerű, maga az élet eredetileg is vetelkedik, érvényesülésre tör, akkor hogyan lehetséges mégis, hogy az akarnok jellemének egész iránya életellenes? Hol végződik az egészséges, és hol kezdődik az eltávolodás tőle? A vetelkedés, mások felülmúlására törekvés egészséges addig, amíg teljesítményekben és nem életirigységben, az élet megmérgezésében, valamint az értékelés pervertálásában nyilvánul, továbbá, amíg az értékeknek és az embertársaknak, a közönségnek szolgálatával összhangban marad, attól nem szakad el. Ha azonban egy lélekalkat számára a törtetés öncél lesz, akkor eredményt eredmény után érhet el, de az életet elveszti. Az akarnok élete számára egyetlen mérték a mások teljesítménye. Nincs más célja, mint hogy egy lépés előnye legyen mások teljesítményeivel szemben.

Ezért minden életbölcesség foglalta annak a mély paradoxonnak gyakorlati felismerése, hogy az érvényesülési törekvés, az én-igenlés önmagában nem állhat meg, önmagát lerontja. A jóság, az én-ről való elfeledkezés az én-igenlés egyetlen, valóban sikeres útja és módja. Laoce egy mondása jut eszünkbe:

«Az ég megmarad és a föld állandó. Az ég megmaradhat és a föld fennállhat, mert nem önmaguknak élnek. A bölcs ezért elhagyja énjét, és ő maga továbbhalad, elveszti énjét, és megtartja önmagát. Vájjon nem azért-e, mert nincs benne önzés? Így kifejelezheti önmagát».

Noszlopi László.

MODERN APOKALIPSZIS.

(A világháza irodalma.)

I.

Guilio Evola legújabb könyve¹ nem alkalom, egyenes felszólítás arra, hogy az ember átgondolja azt, amit az utóbbi években világháza szoktak nevezni. Komolysága kétségbe nem vonható; alaposságát nem annyira jegyzetei bizonyítják, mint a belőlük levont tanulság; jelentősége az, ami Franciaországban Valéryé, Spanyolországban Ortegáé, Németországban Keyserlingé: új gondolkozó típusa, akit régebbi, egy kicsit leereszkedő kifejezéssel «életfilozófusnak» is hívtak, de, akire ez a megfogalmazás helytelen. Régebbi világban ilyen gondolkozó számára nem volt hely. Bizonyos tekintetben archaikus filozófus, annyiban, hogy univerzalisztikus és naiv. Evola nem úgynevezett szakember: nem pszichológus, nem szociológus, nem történetíró, nem foglalkozik ismeretelmélettel, nincsenek biológiai, esztétikai, politikai, morális, filológiai főszerpontjai. Gondolkozásának tárgya: az «egész». Nemcsak a kultúra, az ember is; nemcsak a természet, a természetfölötti is; nemcsak a lélek, a szellem is; nemcsak az élet, hanem az is, ami az életen túl van. És nem mindez külön; egyenkint, hanem mindez együtt. Ez az, ami ebben a modern gondolkozótípusban a naiv. Az egészet együtt nézi. Nem ismer szakkérdést, differenciálódást. Olyan, mint Hérakleitos, vagy Empedoklés gondolkozása: archaikus. Evola könyvének tárgya az egész és pedig az «egész» a házaiban: ezért felszólítás arra, hogy az ember nézze meg, mi ez a háza.

A teljes zavar, ami e kérdés körül van, óvatosságra int. A zsvaj pedig, amellyel a kérdést tárgyalni szokták, aggodalmat kelt. S így, mielőtt el lehetne kezdeni beszélni a háza valódi természetéről, fel kell tenni a kérdést: lehet-e szó egyáltalán házáról? Az óvatosság és aggodalom nem fölösleges. A világ minden időben kedvezett az olyan gondolatoknak, amelyek rémületet keltenek. Az emberek, különösen a tömegek, szeretnek rettegni. A háza-szellemiség ma sokban nagyon veszedelmesen hasonlít a tömeghisztériához. Kitűnő alkalom: félni, — arról beszélni, hogy a társadalmak felbomlanak, elszegényednek, irtóztatos háborúk

¹ Evola, Giulio: Rivolta contro il mondo moderno. Milano. 1934.

fenyegetnek, népek felfegyverkezve acsarkodnak egymásra, gonosz felbujtók egymásra uszítják az osztályokat, közben egyházak és államok, szervezete széthull, morál arcátlan képmutatássá válik és ahogy Coudenhove mondja: «a kereszténység kiviteli cikk lesz színes népek számára».¹ Az ilyesmi rendkívül nyugtalanító beszéd- és írás-tárgy, de épen ezért nagyon hálás. «A fehér faj halála», «Európa halálos órája», «a kereszténység agóniája», «gazdasági összeomlás», «termelési válság», «lelki elszegényedés» — nem pompás téma ez mind arra, hogy az ember alaposan kiborzonghassa magát? De mi ebben a reális? Van-e egyáltalán krízis? Nem örökké meglévő valami ez? Mindig krízis van. Ha az ember előveszi a legrégebb írásműveket, már találkozik azzal a sajátságos szellemmel, amely a kort kifogásolja és azt jósolja, ha az emberek nem térnek jobb útra, pusztulásnak néznek elébe. Laoce, Buddha, Hérakleitos apokaliptikus hangja époly könnyen felismerhető, mint néhány gnosztikusé, igazi és pszeudoevangélistáé, Johannes Chrysostomosé, Savonaroláé vagy Newman bíborosé. A gondolkozásnak, ha korkritika, mindig van apokaliptikus attitűdje. Az, hogy a legújabban, önkényesen csak 1750-et véve fel határidőpontnak, Montesquiutól kezdve, Rousseau, Hölderlin, a romantikusok, Hegel, Kierkegaard, Marx, Nietzsche — egész Evoláig ezen a hangon beszélnek, tulajdonképpen nem jelent semmi lényegeset. Ez az örök krízis-szellem modern megfogalmazásban: az apokaliptikus tradíció, ami ma túltengő sajtó és könyvcivilizáció következtében a hisztéria egy nemévé vált. Krízis ma époly kevésbé van, mint Laoce korában, vagyis ma épúgy van, mint akkor volt: de ez a mai kor nem kivételesen válságos, nem válságosabb, mint a történelem bármilyen más korszaka.

Így hát, amikor krízisről beszélnek és válság-zsivaj van, tulajdonképpen valami végtelenül egyszerű és természetes dolog történik: az, ami mindig történik. Valaki túlzott érzékenységgel reagált arra, ami nem épen kedvező. A kifejezések, amikkel az egyébként nem túlságosan jelentékeny tényt kifejtették, súlyosodtak; a dolog maradt, ami volt, egyszerű valóság. Ha egy üstökös közeledik, rögtön a világ végétől kezdenek félni; mindenki tudja, hogy 1000 körül Európán milyen tömeghisztéria vett erőt. Sajátságos örület! ma is van talán ilyen ok, de nem érdemes meg sem keresni. Nincs itt vége semminek, nem alkonyodik a nyugati kultúra, >• semmi sem megy tönkre. A világ változik, de ez a természete. Főlöszleges olyan eszeveszetten félni attól, ami jön: lényegesen nem fog különbözni attól, ami ma van s ami mindig volt.

A krízis irodalmának lehet az az álláspontja, hogy krízis van. Az irodalom szemlélőjének feltétlenül arra az álláspontra kell helyezkednie, hogy az írók esetleg tévednek és mindvégig fenn kell tartania azt a lehetőséget, hogy krízis tulajdonképpen nincs,

¹ Coudenhove—Kalergi: Ethik und Hyperethik.

II.

Tanulságos most a krízis irodalmában ilyen elvi állásponttal körülnézni. Mindegy, hogy az ember hol kezdi. Kierkegaard azt írja: «a szenvedélytelen időnek nincs valutája, az egész élet áthelyeződik a reprezentáció vonalára, nincs hős, nincs gondolkozó, nincs szerelmes, nincs lovag, mindez csak szerep és képmutatás».¹ Csaknem szóserint Hölderlin: «iparosokat látsz, de nem embereket, gondolkozókat, de nem embereket, papokat, de nem embereket, urakat és szolgákat, de nem embereket — nem olyan ez, mint a csatatér, ahol kezek, karok, lábak és mindenféle tagok hevernek feldarabolva, mialatt az élet vére a homokban szétfolyik?»² Hogyan magyarázza Kierkegaard ezt a sajátságos változást? «Mindent úgy hagynak, ahogy van, de titokban mindennek elcsalják az értelmét; ahelyett, hogy az élet nagy szenvedélyes lendületben kulminálna, kimerül abban, hogy a viszonyok belső valóságát a reflexióba helyezi át, amely mindent érintetlenül hagy, de az életet kétértelművé teszi. . . . privattissime más értelmet tulajdonít neki . . . a szenvedélyes idő előrelendül, kiemel, vagy letör, a reflektált idő megfojt, megakadályoz, nivellál... a nivellálás a modern korban annak felel meg, ami az ókorban a sors volt».

De ez még nem az a hang, ami a pusztulás visszavonhatatlanságát jellemzi úgy, ahogy Spengler használja: «ebbe az időbe születünk és bátran meg kell járni utunkat. Nincs más lehetőség, mint helyünkön kitarítani, remény nélkül, a megmenekülés hite nélkül . . .»³ És ez még mindig nem az a hang, amelyik a dekadenciát a maga bőrén érzi: «a rettegést, a démonikust, az unalmat, a gyengeséget, csömört, elsorvadt természet-érzést, szociális idegenséget, misztifikációra való hajlamot, hazátlanságot, a család szétzüllését».⁴ Az ember csak egy pillantást vessen a társas formákra: «a találkozás helye a kávéház, tele kereskedővel, katonával, siberrel, forradalmárral és kétes erkölcsű nővel». «Cinizmus, prostitúció, perverzión és elveszettség».⁵

Az európai szellemiséget Gundolf így jellemzi: «az európai megszökik a tropikus növényyszerűség nyugalmaéhoz, az exotikus állatokhoz, az orosz lelkeséghez, az amerikai gépvilágba, a kínaiságba, aztán az úgynevezett «emberiség»-be. Ezek a világok egyszer, ott, a maguk órájában tényleg igazak voltak és igazak, de gyökértelenek az európai számára és nem világok, hanem izgalmak, vagy narkotikumok, a legjobb esetben nyugtalan és feldúlt menekülés jelei egy időben, amely az emberrel együtt lezuhan».⁶

¹ *Kierkegaard*: Kritik der Zeit.

² *Hölderlin*: Hyperion.

³ *Spengler*: Der Mensch und die Technik.

⁴ *Sydow v.*: Kultur der Dekadenz.

⁵ *Coudenhove—Kalergi*: Krise der Weltanschauungen.

⁶ *Gundolf*: Stefan George.

Coudenhove a fokozatos elzülést négy fokon látja: az elfordulást az egyháztól (reformáció), a dogmától (felvilágosodás), az Istentől (materializmus), végül a moráltól (cinizmus) — «ahol nincs isteni princípium, ott nincs érték, ahol nincs érték, ott nincs morál... a kereszténység csődjét követte az idealizmus csődje s ezt az erkölcs csődje». «A morál konvencionális hazugság lett, arra való, hogy a tudatlanokat elnyomják ... az altruizmus álarcában kapitalisták, demagógok, kizsákmányolók és csábítók osztoznak a világ uralmán . . . Erkölcs, tisztesség már az ostobaság jele lett és neveltség tárgya . . .»¹

Lessing egy pillantást vet a természet pusztulására és azt írja: «milyen az a szörnyeteg, akit európai hölgynek hívnak? Nyaka körül coboly, öve kígyó, cipője borjú, retiküljén elefántcsont, kesztyűje fiatal kecske és a verébagyú fejcskén mint minden gondolatlan és lelketlen természet gyilkolás diadalmos lobogója: exotikus madár tolla» («Hogy a divat megkapja a magáét, minden évben 300 millió éneklő madár, fecske, paradicsommadár és kolibri tollát tépik ki»). «Kétezer év alatt az erdő és tenger és föld egész virágzó szépsége az ember zsákmánya lett.»²

Egy másik szerző szerint a négy világhatalom ma: a katolicizmus, mint a kimerült emberiség lelki jelensége, a nacionalizmus, mint az aktívista frontszellem világháborús hagyatéka, az amerikanizmus technokráciája és az orosz bolsevizmus anarchiája. A társadalmi osztályok az uralomban sorra megbuktak, a XX. század a reminiszcenciák százada, produktív gondolat nélkül — a civilizáció lapossága és a félelmetes technika szellemtelensége, — a kor minden kiváló elméje a kor ellen nyilatkozik, hamis felvilágosodás és képmutató filantrópia, bornírt közszellem és morális tisztességtelenség, a tudomány vége, atonális muzsika és így tovább.³

Vagy Fried Ferdinánd a kapitalizmusról szóló könyvében: «a modern társadalom tagjai egymással már csak az eszköz útján, cserélhető, közkeletű, kopott pénz útján érintkeznek . . . A színdarab, a színész, a könyv, mind pénz, akár ponyva, akár nem . . . személyek, egyének már nem számítanak . . . Még megdöbbenőbb ez az eldologiasodás a szerelemben és a családban. A mi időnk előjoga lett a szerelemből dolgot csinálnia.⁴ Egy hang Amerikából: a mai élet «szennyes helyzet», a közélet «corruption and ignorance.»⁵ Egy másik ugyanonnan: az otthon dormitoriummá vált, mert az uralkodó nőtípus nem otthonalkotó. A tömeg (herd-minded-type) magába szívja az emberiséget. A mai civilizáció a zaj, a bűz, a zavar, a tömeg, a szenny, a por, a korom civilizációja.⁶ «Selbtzersetzung der

¹ Coudenhove—Kalergi: Krise der Weltanschauungen.

² Lessing Th.: Európa und Asien.

³ Bie O.: Diagnose des Zeitalters.

⁴ Fried: Das Ende des Kapitalismus.

⁵ Adams J. Th.: Our business civilisation.

⁶ Borsodi: This ugly civilisation.

Menscheit . . . Wir stehen im Zeitalter der Untergangs der Seele . . . Die meisten leben schon nicht, sie existieren nur.»¹ Hadd szólaljon meg egy holland gondolkozó: a mai idő jellegzetessége az eszmétlenség, eszmétlen művészet eszmétlen tudomány, eszmétlen kereszténység és minden eszmétlenség szükségképpen perverz.² Vagy egy angol: a legtöbb ember ma már csak nagyon kicsiny részben él és a leghelyesebb, amit tehet, ha állást foglal «against the living death of the modern material civilisation.»³ Vagy egy francia: «rettenetes borzongás futott végig Európa agygerincén . . . érezzük, hogy a civilizáció épen olyan mulandó, akár egy élet».⁴ Spanyol: «addig tisztították az észet, amíg megtisztult magától az élettől is és az ész nyers, durva és barbár valami maradt».⁵ És az olasz Evola: «mindenmű rend teljes perverziója az anyag, arany, gép, szám uralma, elveszett a parancs és engedelmeskedés szelleme, elveszett a cselekvés és szemlélődés szelleme, elveszett a szellem hatalma iránt való érzék, a modern ember nem ismeri a természetet, nem ismeri a bölcséséget, nem ismeri az államot, Európa elvesztette középpontját és ezt mindaz a híres nyugati civilizáció csinálta, ez a «haladás» babonájában való hit dicsőségteljes eredménye».⁶

És ehhez járul még a helyzet teljes megmenthetetlensége, amit Charles Peguy így fogalmaz meg: «minden, ami arra volna hivatott, hivatalosan hivatott, hogy a kultúrát fenntartsa, minden, ami védhetné a kultúrát, épen az követi el ellene a legnagyobb árulást».

Nehéz az idézetek csábításának ellenállni. Az egész krízis-irodalom tele van kitűnően megfogalmazott kifejezésekkel. De már ezekből a szemelvényekből is kitűnt, hogy az ítélezésekben végeredményben mennyi a hangulati elem és milyen kevés a valóságérzék. És így összegyűjtve nagyon is szembetűnő, hogy a szerzők elkövetik a legnagyobb hibát, amit gondolkodók elkövethetnek: tüneteket néznek oknak. A közhelyeket sikerült megtalálni: a válság-hisztéria obligát szólalmai: «haladás-babona», «természettől való elszakadás», «társadalmi válság», «morális krízis», «cinizmus» és a többi. Ezek azok a szavak, amik már a sajtót is elárasztották. Az alaptónus is kézzelfogható: a «blasphème de l'amour», vagyis a haragos kifakadás az emberiség iránt érzett szeretetből, profetikus düh, amely mogorván átkozódik a világ állapotán, vést jósó hang-

¹ *Klages*: Mensch und Erde.

² *Bürger Jan*: De Tijdstroom.

³ *Eliot T. S.*: After strange Gods.

⁴ *Valéry*: La crise de l'esprit.

⁵ *Ortega*: El Espectador.

⁶ *Evola*: Imperialismo pagano. (Számbavehető magyar krízis-irodalom nincs. *Károlyi* könyve («A kapitalista világrend válsága» és «Az örvény szélén»), amennyiben nem dilettáns, nagyobbára német elméletek reminiscenciája. *Szekfü* Gyula («Három nemzedék és, ami utána következik») a magyar politikai élet dekadenciájáról szól, de világoösszefüggések iránt érzéketlen és így gondolatmenete is lokális jellegű. A két könyvön kívül csak tanulmányok foglalkoznak a *tárggyal* és mindegyike részlet.)

hordozás, komor és fenyegető ostorozás, végül vakmerő elbizakodottság, mindegyik szerző elvakult hite abban, hogy a világtörténelem egyedül neki tárta fel titkait s mindenki más szálnalmas tévedésben van.

De bármilyen bizalmatlansággal viseltessék is az ember e naiv prófétiákkal szemben és bármily hidegen hagyja is az apokaliptikus hevültség, egyet nem szabad elfelejteni és ez az, hogy a szerzők mindennek ellenére mégis csak ma Európa legkitűnőbb elméi. Kétségtelen, hogy Kierkegaard a dán, Valéry a francia, Adams az amerikai, Eliot az angol, Börger a holland, Bergyajev, Arzenyev, Mereskovszkij az orosz, Klages, Lessing, Keyserling, Spengler a német, Ortega a spanyol, Evola az olasz szellemiség magaslatai. És ha az ember még tovább megy, hajlandó figyelembe venni azt a magatartást, amit Németországban a George-kör, Franciaországban a Nouvelle Revue Française köre, Angliában a Criterion, azonkívül regényírók (Lewis, Dreiser, Döblin, Du Gard, Papini, Sinclair, de laSerna, Powys stb.), tudósok (Ottó, Uexküll, Chamberlain, Prinzhorn, Frobenius stb.) tanúsítanak, arra a belátásra kell jutni, hogy valóban «a kor minden kiváló elméje a kor ellen foglalt állást», sőt majdnem arra, hogy: egy elme kiválóságának első jele ma épen az, hogy mennyiben, milyen radikálisan foglal állást a kor ellen és az «egész» kor ellen. Fel lehet tételni, hogy volt idő, amikor sajátságos módon a világhelyzet megítélésében épen a legmagasabb szellemiség tévedett?

III.

A krízist a modern Európában Spengler Oswald «Untergang des Abendlandes» c. könyve tette tudatossá. De ez távolról sem jelenti azt, hogy ez volt az első könyv, amelyik a gondolatot érintette. Amikor az «Untergang» megjelent, Klages és Th. Lessing már teljesen befejezte filozófiáját s mindegyiknek alaptémája a krízis; Rudolf Pannwitznak már 1914-ben megjelent «Krisisder europäischen Kultur» című, Spengler könyvével minden tekintetben egyenértékű műve; sőt a George-kör az 1890-es évek óta állandóan ébren tartotta ezt a gondolatot; és Spengler, Klages, Lessing, Pannwitz, George mind Nietzsche «Wille zur Macht»-jából merítették. Ez a könyv az első és hozzá lehet tenni, eddig el nem ért alaposságú modern korszak. Annál, amit Nietzsche az «Európai nihilizmus» és «Az eddig legmagasabb értékek bírálata» című fejezeteiben mond, többet, lényegesebbet azóta sem tudott mondani egyetlen szerző sem. Valamennyi író, akár tudatosan folytatja Nietzsche, akár nem, akár tudományt művel, akár filozófus, akár spanyol, olasz, német, angol, orosz, amerikai, francia, sőt akár ismeri a «Wille zur Macht»-ot, akár nem, lényegében Nietzsche utal: vagyis egyetlenegy sem tud olyat mondani, amit Nietzsche már ne mondott volna.

A «Wille zur Macht» alapvető helyzete nem merül ki abban, hogy

megsemmisítő kor kritikát mond és egyetlen «eddig érték»-et sem hagy életben. Nem a kritika a fontos, hanem a szempont. És e szempont természete felől egy pillanatig sem lehet kétség. «Politikusok és bankárok — írja — mosolyognak rajtam, amikor azt mondom, hogy nem vagyok hajlandó mást komolyan venni, mint a vallást; nem tudják, hogyan mosolygok én az ő politikájukon és pénzügyeiken».¹ Nehogy tévedés legyen: Nietzsche nem a keresztény egyházat vetette el, ezt már Voltaire is megtette; nem a krisztianizmust vetette el, ezt már Marxék is megtették; de mindketten megtartottak valamit, Voltaire magát a kereszténységet, Marx a humanizmus gondolatát. Nietzsche elvetette az egyházat, a krisztianizmust és a humanizmust is. Vagyis magán a valláson kívül Nietzsche egyáltalán semmit sem vett komolyan, semmi mást nem tartott kritikára méltónak. A modern krízis vallásos krízis. Minden más függvénye ennek az egynek: politika, társadalom, gazdaság, művészet, filozófia. A vallás minden lét legmélyebb pontja: az élet transzcendens csúcsa, amiből az élet értelme fakad, célja, szépsége, gazdagsága és ez irányítja a gazdaságot is (Marx fogalmazásában: «az ember és természet anyagcseréje»). A vallás az emberi élet ihlete. És, ami Nietzsche gondolkozásában kitűnik, az nem az ő vallásrombolása, hanem épen ellenkezőleg, az ember tudatára jut annak, hogy Európa milyen megrendítő vallástalanságba esett. Nietzsche nem destruíta a vallást, ő volt az, akinek kritikájában a legmélyebben érezni a vallás nélkül való élet teljes terméketlenségét és tarthatatlanságát. Egy idézet ebből a gondolatvilágból meg fogja mutatni, hogy a kérdés sokkal komolyabb, nehezebb és sötétebb, semhogy az ember hamarjában hajlandó lenne feltételezni. Rozanov beszél az Apokalipsziszről: «Ha az ember áttekinti az Apokalipszis gondolatmenetét, azt kérdezheti: miről van itt szó tulajdonképpen, hol van az egyház fölött tartott ítélet titka, honnan e méreg, e düh, az Apokalipszisnek ez a bömbölése (mert a nyögés és bömbölés könyve ez) — akkor az ember megérkezik a mi időnkhez: igen az ok itt van: a kereszténység tehetetlenségében, abban, hogy az ember képtelen életet berendezni, képtelen földi életet adni. Ez derül ki ebben a pillanatban, amikor kiderül, hogy nem Krisztus adja a kenyeret, hanem a hivatal, ahogy manapság mondják cinikusan és gorombán. A kereszténységet mindenki elfelejtette, egy pillanat alatt elfelejtette, mert nem «segít», mert nem akadályozza meg sem a háborút, sem a munkanélküliséget. Csak mindig és mindig énekel. Mint amolyan diva. Hallottuk már, sokáig hallottuk. Most pedig elég. És a rettenetes, amit sokan még nem is sejtene, a megrázó, az benne az, hogy: nem az emberi szív rothasztotta meg a kereszténységet, hanem a kereszténység az emberi szívet. Ezt jelenti az Apokalipszis bömbölése. Enélkül nem volna új élet és nem volna új örökkévalóság. Enélkül egyáltalán nem volna Apokalip-

¹ Nietzsche: Wille zur Macht.

szis. Az Apokalipszis új vallást kíván és követel, új vallás után ordít. Ez a lényeges.¹

Természetes, hogy az idézetből sokat le kell számítani: esetlenségét, brutalitását, megfogalmazásának exaltált és hóbortos lelkendezését, szóval a rozanovi hangot, az orosz messianista démonizmust, de meg lehet érteni belőle azt, hogy az «apokaliptikus» magatartás, a kíméletlen korkritika, a dühös profetizmus közvetlenül a vallástalanná vált emberi szívből fakad. Sehol sem olyan indokolt a «blasphème de l'amour»-t védelműl felhozni, mint épen ebben az esetben, mert sehol sem szorul rá a szerző, a hang, a gondolat arra, hogy mentegessék. Van rajta mit elnézni. De egy kétségbevonhatatlan: amit mond, azt a vallástalanságtól szenvedő ember bensőségével mondja.

A példa egy dologra biztosan jó, arra, hogy éreztesse, milyen természetű az a vallásos krízis, amiről Nietzsche beszél. Nem szentimentális, nem múlik dogmákon, nem szociális, nem világnézeti, túl van érzelmeken, gondolon, túl van a konkrét élethelyzeteken, nem érinti az ízlést, értékelést, magatartást, mindenekelőtt és alatt ez benne a kétségbeesett, az ürességtől megkínzott pusztá existencia válsága. Ez az, ami Nietzsche vallás-kritikájában a fájdalmas és keserű, vad kiáltás. A vallástalanság az, amit Nietzsche nihilizmusnak hív: a transzcendens kapcsolat hiánya, atheizmus, irreligiozítás, belső elszegényedés, az élet ellaposodása, ez a «malum metaphysicum», amelynek tünetei: államok felbomlása, társadalmi zavarok, gazdasági válság, morális törvények semmivé válása, ez fűti a modern technokráciát, a terrorisztikus államalakulatokat, korrupciót, közönyt, türelmetlenséget és züllést. A modern apokaliptika közép-pontja: a vallásos válság.

IV.

Az eredeti állásponton még nem kellett változtatni, sőt most még kevésbé, mint valaha; egy pillanatra sem kellett elfelejteni, hogy: hátha mindez nincs így, krízisről szó sem lehet s így a vallással sincs semmi baj. Ami eddig elhangzott, érdekes volt, de nem meggyőző. És az álláspont mellett továbbra is ki lehet tartani. Ha a tényeket nem is változtatja meg, attól biztosan megóv, hogy a szemlélő elfogultságba essék. Ezen kívül feljogosít arra, hogy az ember tovább kérdezősködjék. A kérdés persze mindig kényesebb lesz. Már az eddigiekből is kitűnt, hogy Európa tényleg vagy példátlan válságban van, vagy azok, akik indokolatlanul az idézett sorokat írták, veszedelmesen képzelődnek. Most annak, aminek

¹ *Rozdov*: A mi időnk apokalipszise. Idevágó variáns Léon Bloy «Au Seuil de l'Apocalypse»-jéből: a «kereszténység vonzóereje számomra Krisztus szenvedésének mérhetlensége, passziójának grandiózus, transzcendens borzalma . . .» És tovább: «úgy érzem, hogy szívemen daganat van . . . amely a boldogtalanságtól egyre nő és egyre betegbb lesz...»

a vallásos válság nevét adták, közelebbi természetét kell vizsgálat alá venni.

«Az alapvető kérdés — mondja Keyserling — nem az, hogy milyen módon értem meg a világot, hanem az, hogy milyen mélyen értem meg. Minden érzéki összefüggés utal egy mélyebbre. Így tovább a végtelenségig. Ebből következik az a további ismeret, hogy a metafizikai megismerés mélyebb a tapasztalatinál; a világnak vallásos átélése nem más módot jelent, hanem mélyebben megalapozott szellemi átélést».¹ Az emberiség, vagyis a tudomány, filozófia, a művészet és a legutóbbi idő világlátása érzéketlenné vált a világnak e mélységben való átélése iránt. Volt benne valamiféle vakság a transzcendens iránt. «Ein Mensch kann an nichts anderen zugrunde gehen als an einem Mangel an Religion.»² De ez a közöny, vakság, érzéketlenség sohasem tisztán embertől függő valami. «Ha azt látjuk — írja Péguy —, hogy egy metafizika, filozófia, vallás elvész, akkor nemcsak azt kell mondanunk, hogy elveszett . . . Ugyanakkor látnunk kell, hogy ezzel egyidőben mi vagyunk azok, akik elvesztünk «. . . Ha egy metafizika, filozófia, vallás az emberiségből eltűnik, ugyanúgy, sőt sokkal nagyobb mértékben az emberiség az, amelyik ebből a metafizikából, filozófiából, vallásból eltűnik.»³ Itt érthető meg a nietzschei «keresztényellenesség» a maga teljes mivoltában. Nietzsche látja, hogy a keresztény vallás mélység szemlélete az emberiség számára elveszett, de ugyanakkor, sőt még inkább, az emberiség volt az, amelyik elveszett a kereszténység számára. Ez a modern ember nihilizmusának és transzcendens vakságának értelme. És ahol ez a nihilizmus kulminál, az nem az, hogy a mai ember elhagyja a vallást, amely elhagyta őt, hanem, hogy meggyőződése ellenére és a vallás tényleges távolléte ellenére kitart egy látszat mellett, amiben már szubjektíven nem hisz s aminek már objektíve nincs történeti valósága és jelenléte. És ez még tulajdonképpen nem a végleges nihilizmus, ami most uralkodik Európán. Ez az álláspont, ahogy Löwith írja: «még tökéletlen, mint az ateizmus, amely már nem hisz ugyan Istenben, de pótlékuul hisz a semmiben, mint egy elrejtőzött istenségben . . . az ateizmus a mi viszonyaink feloldásának csak utolsóelőtti eredménye . . . ahogy a tudományos pozitivizmus tulajdonképpen a kiábrándulás előzetes filozófiája . . . egy új hit hiányában egyelőre a hitetlenségben hisz . . . Jelenleg az ember olyan átmeneti helyzetben van, amikor alapjában már nem hisz semmiben, ennek ellenére mindent e régiben hagy . . . Nem hisz a keresztény túlvilágban, de kitart mellette a világi eszkatológia formájában, elveti a keresztény önmegtágadást, de nem áll a természetes önbizalom mellé.»⁴ Ahogy maga Nietzsche mondja: «minden pillanat gyakorlata,

¹ *Keyserling*: Schöpferische Erkenntnis.

² *Weininger*: Tagebücher.

³ *Péguy*: Oeuvres t. XIII.

⁴ *Löwith*: Nietzsche.

minden ösztönzés, minden értékelésből fakadó minden cselekvés ma keresztényellenes. Az altatásnak milyen szörnyszülöttje kell, hogy legyen a modern ember, aki ennek ellenére sem szégyenli, hogy még kereszténynek hívják».¹

Ezekután fel lehet tenni azt a kérdést, hogyha a modern ember tudata nem vallásos, akkor milyen. Világos, hogy nem a mélységélmény az uralkodó benne, hanem az empirikus, nem a transzcendentális éberség, hanem a telluszi tompaság. Világérzése nem felülről, az istenségből indul ki, hanem alulról, az emberből. A modern ember tudata nem vallásos, hanem humanisztikus. Nincs természetfölötti megragadottsága. Nincs univerzalisztikus magatartása. Nem kozmikus lény. Ezzel szemben: materialisztikus, humanisztikus, empirikus. Ebből a magatartásból fakad mindaz, ami modern: az anyagiasság, a technokrácia, a szocializmus, a gazdasági orientáció, a pénzre beállított szellemiség, a korrupció, a politika (jellegzetesen humanisztikus), a modern természettudomány (részlet-eredmények, nagy összefüggések hiánya, laboratóriumunka, filológia), ez az oka a modern világnézeti, morális, szociális, gazdasági, állami, társadalmi krízisnek.

És csalódás volna azt hinni, hogy ezt a nézetet csak a nietzschei «répaganisation», ahogy Keyserling hívja, hirdeti, a visszapogányosodás áramlata. Azok, akik mindezek ellenére is keresztényeknek vallják magukat, végeredményben ugyanezen az állásponton vannak, hogy: kereszténység tulajdonképpen nincs. Kierkegaard véleménye, hogy tizenkilenc évszázadot úgy, ahogy van, egyszerűen ki kell dobni a világtörténelem ablakán, mintha kereszténység sohasem lett volna és újra el kell kezdeni a kereszténységbe való «begyakorlást.»² Bergyajev nem ilyen szigorú, de a legutóbbi négy évszázad történetét, az újkort, teljesen kikapcsolja a kereszténység történetéből.³ Eliot szerint a középkor befejezésével a kereszténység első fejezete lezárult.⁴ Az újabb idő francia katolikus íróinak (Bloy, Péguy) majdnem szószerint ugyanaz a véleményük. És teljesen egyöntetűen az okot minden szerző a humanizálódásban látja. A visszapogányosodott embertípus és a keresztény között abban a tekintetben, hogy a mai krízis vallásos s hogy vallásos válságának igazi oka a vallás humanizálódása, véleménykülönbség nincsen. A különbség ott van, hogy a keresztény típus hisz a kereszténység újjáéledésében, a pogány nem. «A kereszténység — mondja Evola — ma már nem tudja megmenteni a helyzetet, amikor századokkal előbb feltétlenül kedvezőbb anyagi, intellektuális és morális körülmények között is hiányzott belőle az erő ehhez. Ma újra tudjon uralkodni az a vallás, amelyik már nem rendelkezik

¹ Nietzsche: Wille zur Maciit.

² Kierkegaard: Einübung im Christentum.

³ Bergyajev: Az új középkor.

⁴ Eliot T. S.: After strange Gods.

önmaga fölött, mert a profán tudomány, laikus kultúra és tömegszellem elvette az erejét? . . . Már nincs szó kompromisszumokról és alkalmazkodásról. A kompromisszumokkal és alkalmazkodásokkal való játék túlsoká tartott és nem tett semmit a nyugati emberiség letűnése ellen. Vagy ismét egységes lesz a vallás és a transzcendens ismét abszolút módon megnyilatkozik benne és általa jelenlevővé lesz, vagy az egész vallás nem ér semmit».¹ A keresztény típus annyit elismer, hogy a keresztény vallás eddig az emberiség történetében nem sokat ért el, de ennek oka az volt, hogy nem volt «igazi» és ennek kora tulajdonképpen csak most következik el. Egy pontban azonban mind a két gondolatirány megegyezik s ez: feltétlen és könyörtelen ítélet afölött, amit «humanizmus»-nak hívnak.

V.

A humanizmus kritikájában Nietzsche kívül Evola ment a legtovább és Evola rajzolta meg a történelemben a humanizálódásnak általános vonalát. Kiindulópontja az ősi isten-királyság. Ennek arisztokratikus kasztrendszerre «nem szólásmód, hanem tényleges valóság, mert hiszen ebből a kultúrából hiányzik a királyságnak az a felfogása, ami sajátja a laikus, a profán, a politikus embernek.» A királyok — basileis hieroi — univerzalisztikus, kozmikus lények. Nem allegóriáról van itt szó, hanem metafizikai valóságról. A király a nap, aki az életet osztja, akinek «meghatalmazása van az égtől», aki nem tetteivel van jelen, hanem sugárzásával (ez a wei-wu-wei, a Lao-ce-féle «cselekvés nélkül cselekedni» magyarázata), aki a természetfölöttit képviseli és jelenti és aki minden emberi létnek transzcendens biztosságot ad. A királyi rend, a kasztok rendje: szabály, mérték, határ, forma. Ehhez alakul jog, törvénykezés, gazdaság, morál, művészet. Minden szent, mert az egész élet rítus-szerű és szakrális.

A királyságot először felváltja a papság. Ezután következik a főnemesek, lovagok uralma. Végül a polgárság és a proletariátus. Ez a történelemben a humanizálódási folyamat. Ennek magyarázata és elemzése tölti meg Evola könyvének legnagyobb részét. Ma a régi «arya», a nemes lény, teljesen kiszorult a kormányzatból és a «szudra», az alacsonyrendű lény került felül. Az európai pusztulás oka ez, a humanizálódás: a kasztok határainak lerombolása, — a pozitivisták tudomány és filozófia uralma, — a technika és a hatalom mechanizmusában való hit. A hatalom nem mechanizmus, hanem transzcendens valóság. Az uralkodó kasztok mind jobban sülyedtek, amíg elérkeztek addig a pontig, hogy a szolgák kasztja jutott uralomra. «A demokratikus mozgalom diadala — írja Ortega a «Democratia morbosa»-ban — a kiváltságok, a kaszt-alkotmány ellen stb. morális perverzión, amit plebejizmusnak neveznék.»² Ez a III. inter-

¹ *Evola*: Imperialismo pagano.

² *Ortega*: El Espectador.

nacionále ideje, amikor az a hit, hogy a társadalmat a munka tartja fenn. «Ez a rabszolga alapelv: dolgozni.»¹ «Tulajdonképpen rabszolgaságról csak ma lehet elkezdni beszélni.»² «Az élet eszközei fontosabbak lettek, mint maga az élet, sőt az eszközök az életet süllyesztették eszközzé.»³ (Az ember mint «fogyasztó», mint «adófizető polgár», sőt, mint «emberanyag» — statisztikai világszemlélet stb.) Ezzel párhuzamos az a folyamat, amikor a bölcsesség, a szakrális tudás felváltódik «tudománnyá»: mindenki számára hozzáférhetővé lesz, a tudás ép úgy szocializálódik, ahogy a hatalom. «A tudás épen annyira arisztokratikus, individuális, tényleges, szubsztanciális, organikus, kvalitatív, mint amennyire a civilizált tudomány demokratikus, absztrakt, szociális, nivelláló, kvantitatív». A kultúrában minden a lehető legszorosabban összefügg: hatalom, csak más oldala ugyanannak, ami a tudás, társadalmi rend, csak más oldala annak, ami művészet, gazdaság, vagy morál s mindennek végső csúcsa s ugyanakkor mélysége, az ember kozmikus tudata: ami a vallás. «Ha az emberek nem ismerik el a szellemi rendben a tekintélyt — írja Guénon — nem ismerik el a hatalmat sem; a szent dolgokat megérintik a profánok . . . az inferioris ítélkezik a fensőbbrendű fölött, a korlátolt az, aki fölényben van a bölcs fölött, a tévedés az, amelyik legyőzi az igazságot, az emberi helyettesíti az istenit, a föld játssza azt a szerepet, amit az ég . . .»⁴ Az ember tudatában a divinum helyett a humánium foglal helyet: így válik a vallás transzcendenssel való kapcsolat helyett eleinte részvét- és könyörület-vallássá, aztán testvériség-vallássá, egyenlőség-vallássá, vagyis az isteni vallás emberi vallássá, így vált az ég földivé, a szakrális szociálissá, a bölcsesség tudománnyá, a költészet filológiává, a művészet virtuóz mutatóvanná, az «arya» szudrává, az emberiség tömeggé. Ez az «alulról való barbárság», ahogy Ortega mondja,⁵ a «crowd-mindedness»,⁶ ahogy Amerikában nevezik, a nivellálódás,⁷ aminek Kierkegaard hívja, a Sklavenmoral, ahogy Nietzsche jelölte meg.⁸ A «domaine profane»-nak a «science profane»⁹ felel meg, amelyben nincs is igazság, ahogy nem is tényleges, nem is valóságos, «mert csak a profán szempontjából van, amely nem más, mint a közöny szempontja».¹⁰ Épen ezért a profán tudás «savoir d'ordre inferieur.»¹¹ «A modern ember tudata minden egyéb vonatkozást kívülhagyva csakis a csupasz humanizmus rendjébe kapcsolódik ... s ez annyit

¹ *Evola*: Rivolta contro il mondo moderno.

² *Evola*: Imperialismo pagano.

³ *Evola*: Rivolta etc.

⁴ *Guénon*: La crise du monde moderne.

⁵ *Ortega*: Rebellion de las masas.

⁶ *Cabell*: Straws and prayer books.

⁷ *Kierkegaard*: Kritik der Zeit.

⁸ *Nietzsche*: Zur Genealogie der Moral.

⁹ *Guénon*: Autorité et tradition spirituelle.

¹⁰ *Guénon*: La crise du monde moderne.

¹¹ *Guénon*: La crise du monde moderne.

jelent, hogy elhagyja életének tulajdonképpeni értelmét. De az értelmet elhagyni annyi, mint magát az életet elhagyni, ez annyi, mint a törvényeket meghamisítani, a kasztokat összekeverni, a kozmoszt ismét káosszá tenni... s ez annyi, mint az alvilág útjára lépni, ahol minden a véletlentől függ s ahol végül minden feloldódik és megsemmisül.»¹ Csak így támadhatott a modern materialista ökonomizmus, amely teljes meghódolás az anyagi princípium előtt — «economic determinism is today a God before whom we fall dawn» (Eliot).² A modern humanizált-szociális-ökonómikus-atheista-cinikus-tudományos ember tulajdonképpen «alvilági embertípus»,³ ahogy Bergyjev mondja, ugyanúgy Christiansen: aki azt állítja, hogy a modern ember démonikus elfajulás eredménye⁴ s ugyanúgy, ahogy Evola, mikor azt írja, hogy a modern tömeg «a totemista őshordához való visszatérés, a plebejizmus terjeszkedése, a homogén agglomerátumhoz való közeledés, a kollektívum démoniájának hatása».⁵ «A tömeg szükség-szerűen demoralizál, ha vallástalanná válik, egyszerűen destruálja az erkölcsöt, mert vallástalansága útján az anyagiasság szférájába kerül» (Börger).⁶ Ezért a modern ember nivellálódása, ez a modern borotvált arc kétértelműsége «caesar és lakáj együtt», amint Romier írja, terrorista és rabszolga.⁷ De a rabszolgaság nem társadalmi helyzet már, hanem társadalmon kívüli, ezért a modern ember «pária», amint Evola mondja.⁸ És ez belülről következik, alkatának eredménye, — a rabszolgát nem körülményei teszik azzá, hanem az, hogy rabszorgalékkal született és nem tud mást, mint szolgálni (a munka, mint a legfőbb erény), — nem a viszonyok avatták rabszorgává, hanem: az. Ezért benne az önállótlanág, ingadozás, meghódolás, formátlanság, «ignorance», a korlátoltág és a transzcendens iránt való vakság. Társadalom és ember korrelatum: egy bizonyos embernek egy bizonyos társadalomforma felel meg, a királyi embernek a királyi rend; a csöcseléknek, a páriának a felbomlás, zavar, az inferioritás felel meg és ez már nem is társadalom, hanem társadalmon kívül való állapot; a kozmikus embernek a «szép rend» felel meg, a humanisztikusnak a káosz: a szocializmus, tudomány, gazdasági felbomlás, vagyis a vallástalanság.

VI.

Ha most nem a krízis-írótól, hanem a krízis-irodalom egy kritikusától, vagy szemlélőjétől valaki azt kérdezné, hogy milyen tanulságot vont

¹ *Evola*: Rivolta etc.

² *Eliot* T. S.: After strange gods.

³ *Bergyjev*: The bourgeois mind.

⁴ *Christiansen*: Der neue Gott.

⁵ *Evola*: Imperialismo pagano.

⁶ *Börger* Jan: De Tijdstroom.

⁷ *Romier* L.: L'homme d'aujourd'hui.

⁸ *Evola*: Rivolta etc.

le az eddigiekből, a következőket kellene válaszolnia: Európa magas szellemiségén a XVIII. század közepe óta nyugtalanság észlelhető. Lehet, hogy ennek a nyugtalanságnak az első jele Montesquieu könyve a római birodalom hanyatlásáról. Itt jelentkezik először burkoltan az a korkritika, amely a modern apokalipszisben kibontakozik. A hang erősödött, komolyodott és nyíltabbá lett egészen Nietzscheig, akinél elérte a tetőpontot, de ugyanakkor meg is oldódott. Nietzsche után két irány található: az egyik tovább kritizál és kétségbeesik; a másik elindul abból az eredményből, amit Nietzsche elért és ha nem is tudja még kifejezni, még kevésbé realizálni a megoldást, már tudja érezetni. Lehet, hogy a nyugati kultúra elpusztul. Az emberiség kiélte. Lehet, hogy a legközelebbi száz év nagy változásokat hoz. De lehet, hogy, amint Nietzsche megfogalmazta, mindez nem olyan fontos, mert a kérdés lényege egészen máshová helyeződött át. A civilizáció talán túlélte magát, de az emberiség megmarad és talán igaza van Valérynek, aki azt mondja: «az észnek mindannyiszor tévednie kell, valahányszor az életre vonatkozóan kedvezőtlen következtetést von le». Lehet, hogy van krízis, de valószínű, hogy az apokaliptikusok túlozzák. A lényeg: az ember. És az embert nem fenyegeti veszély. Az olyan könyvek, mint amilyen például Erwin Reisneré, aki «a történelmet bűnbeesésnek és az utolsó ítélethez vezető útnak» nézi, époly indokolatlanok, mint Rozanov orosz, Bloy francia apokaliptikája. Ezek a művek inkább a krízis jelei, mint kritikus művek. Azt a nézetet, hogy válság egyáltalában nincsen, lehet tartani, de époly fölösleges, mint azt, hogy a válság végzetes. Mert a válság tagadóját a valóság megcáfolja: körül kell néznie a világban és kézzelfogható módon tapasztalni fogja a kritikus helyzetek egész sorát. De ugyanúgy megcáfolja a valóság azt is, aki új özönvizet, vagy népvándorlást lát a mai világban. Valéry azt mondja, hogy a világ helyzete sohasem reménytelen, mert sohasem azokon múlik, akik nem hisznek az életben, hanem azokon, akik hisznek benne. S ezt a történelem már egynéhányszor be is bizonyította.

Arra, ami a válság megoldására vonatkozik, a magas szellemiség képviselőinek véleménye meglehetősen egyöntetű. «A világ — mondja Evola — csak most eszmél fel sötétedő sorsának előérzetére, de az okok már századok óta működnek, amelyek a szellemi és anyagi állapotok belső szétzúllását felidéztek, úgyhogy a legtöbb ember számára már nemcsak hogy elveszett az egészséghez és normalitáshoz vezető út, hanem még annak lehetősége is, hogy megértse, mit jelent tulajdonképpen egészség és normalitás . . . Tény, hogy az elmúlt korszakban az ember egyáltalán semmit sem talál, ami újra történelemmé válhatnék.» «Amire szükség van, az a tökéletes szakítás és szembenállás . . . egészen nagy katharzis . . . feltétlen és kíméletlen leépítés . . . úgy, hogy minden dolog újra értelmet nyerjen, minden, amit oly alávaló módon megszentégtelenítettek, új tisztaságban tűnjék fel ...» A krízis fokozása tehát nem veszélyes és kár-

tékony, ellenkezőleg: éppen az a helyes, mert sietteti a válság lefolyását. Ez a nietzschei álláspont is: nem konzerválni a mai világot, hanem oda-
hatni, hogy minél hamarabb kivesse magából azt, aminek úgy is el kell
vesznie.

A válságon túllevő első jel pedig, úgy látszik, mintha az volna, amit
Prinzhorn mond: «az emberi személyiség éppen úgy, mint az ember
elhelyezkedése a világban csak vallásosán érthető meg». A vallás pedig
azt jelenti, hogy, amint Evola mondja: «Az ember feleszméljen saját éle-
tének legmélyebb gyökereire». Ennek a fordulatnak az eredménye: «ha
egy birodalom szent, akkor nem is birodalom», «ha az állam nem áll vallá-
sos alapokon, nem állam», «végül fel kell ébredni és lábra kell kapni. . .
elemi cselekvési erőnek kell kitörnie, amely saját tisztaságával teljesíti
önmagát, készen arra, hogy a szónoklatok szennyes kérgét, szentimen-
talizmusokat, moralizmusokat és religiózus képmutatásokat összezúzza,
mindazt, ami Nyugatot elárasztotta és humanizálta ...» «A tudomány
az ember mélyebb valósága iránt süket . . . ezzel szemben szükség van
a szent, a bensőséges, titkos, teremtő tudásra . . .» «tökéletes tévedés azt
hinni, hogy az állam más lehet, mint a civitas diaboli, ha nem támad fel
újából az impérium ...» És ennek a világnak hírnökei, az örökösök (ergé-
goroi) — sajátságos embertípus. Magatartása körülbelül ez: «kivonja
magát az általános romlásból, gyorsítja az ú. n. «haladás» ritmusát, vagyis
közvetve előidézi, hogy a történelmi periódus minél hamarabb véget
érjen — türelemmel, szívósan, kegyetlen biztossággal egyik oldalon rom-
bolja, a másik oldalon újra teremt a világot». Ezzel Evola csaknem szó-
szerint ugyanazt mondja, amit Nietzsche és amit kortársai: Ortega,
Valéry, Keyserling. Ugyanúgy látja kibontakozni az új embertípust a
jelen zavarából és egyébként is megegyezik a véleménye az előbbiekével
abban, hogy: «főösleges politikáról, szociális, gazdasági reformokról
beszélni, mert a gondolat, hogy ilyen utakon lehet eljutni a megújulásig,
egyszerűen nevetséges — mintha valaki a beteg testrésze recepteket
ragasztana akkor, amikor már a vér is meg van mérgezve».

A krízisből való kibontakozás irodalma egyébként ugyanolyan figye-
lemreméltó, mint magáé a krízisé.

Hamvas Béla.

ASSZIMILÁCIÓ.

1.

Helyes megállapítás, hogy a Kárpátok alatt van Európa kapuja. A népvándorlás egymásrazajló hullámai erre döngették a bejáratot, itt morzsolódtak fel, vagy innen törtek tovább végleges hazát hódítani. A nyugat veszedelme csak akkor szűnt meg, midőn több mint ezer esztendővel ezelőtt magyar fajtánk szállta meg ezt a területet, hogy végre szilárd állam alakításával feltartóztassa a hódító népek megújuló rohamait. Sok hullám tört meg sziklafalain. Az állandó őrtállás azonban őt magát is megviselte. Országunk kezdettől erős hatalmi törekvések céltáblája, nem csoda tehát, hogy a népi változásoknak is tipikus küzdőtere lett. Az ideális földrajzi egység, hegyek és folyók alkotta határok nem biztosították fajtánk nyugodt fejlődését. Európa legbizonytalanabb földjén állunk, hol évszázadok alatt legfeljebb a birtoklók és helyzetek változtak, a népcsere azonban állandó maradt.

Hajdan fegyverrel rontottak egymásnak a terjeszkedésükben kölcsönösen akadályozott törzsek, a győző pedig erőszakkal csinált helyet övéinek. Az újkorban ritkábban alkalmazzák ezt a brutális módszert, viszont egy másik, szelídebb és békésnek látszó folyamat jelentkezik: a népek alig szembetűnő vándorlása és terjeszkedése. Csendes behúzódasók, amelyek utóbb hódító éhséget keltenek s robbanásokhoz vezetnek.

A békés foglalásoknak sok érdeklődésre számottartó folyamatából különösen egy jelenség emelkedik ki, országok sorsára kiható jelentősége miatt. Az a viselkedés, ösztönös törekvés, mellyel a hátraszoruló fél védekezni, vagy az előretörő erejét megsokszorozni szereti: az asszimiláció, vagyis a benépesítés azon módja, mikor egy faj idegen elemek beolvasztásával, nyelvi és öntudatbeli átalakításával akarja számarányát fokozni.

Országunk fekvéséből származó történelmi adottság, hogy az asszimilációnak, beolvadásnak és beolvasztásnak Európa e földjén nagyobb súlya van, mint bárhol másutt. Ha van nép, amelynek fontos ismernie ezt a folyamatot, elsősorban a mi népünk az s a mi hivatásunk feltárni e szociológiai jelenség természetét, mely a nyugati civilizáció egyetlen államában sem tanulmányozható olyan sikerrel, mint hazánkban.

II.

A háború előtti magyarosító törekvések a nemzetiség pozitivistá felfogásából indultak ki. Azt hitték, hogy az új népközösséghez pártolók teljesen átalakulnak, ha a szembetűnő elemekben alkalmazkodnak, vagyis, ha elsajátítják nyelvünket és formális másolással nemzeti öntudatunkat is átveszik. E felületes szemlélési mód teljesen figyelmen kívül hagyta az ember megváltozhatatlan adottságait, a tudatalatti ösztönös és örökle-tes tulajdonságokat. Tévedése — mely a kultúrvilágban általános volt — indította el később a ma már gyakorlati feladatokra is vállalkozó faj-elméleteket, melyek az előbbi felfogással élesen szembe fordulva, ép az ellenkező pólust hangsúlyozzák, ma még gyakran túlzó egyoldalúsággal. Érdemük azonban, hogy e racionális kor pozitív szemléleti anyagához kiegészítő, parallel alkotóelemeket nyújtottak, kipótolták a nemzetről és a nemzethez tartozásról alkotott ismereteinket, a fajról képzett fogalomalkotásukkal pedig az eddig elhanyagolt szempontoknak tényeire is ráterelték a figyelmet. Ma e módosított szemüvegen át másképp nézzük az asszimiláció problémáit, tisztábban látjuk annak nehézségeit.

A háború előtti magyarosítási mozgalom kétségtelenül hátráltatta az akkori nemzetiségek öntudatának ébredését, végeredményben azonban a nyelvterjesztésben kulminált s alig nyílt több lehetőség számára, minthogy minden állampolgárt megtanítsa a magyar nyelvre, ezzel pedig megalapozza az egységes és általános kultúrérinkezés feltételeit az országban, a magyar nyelvet minden magyarországi nép közös «közle- kedő» nyelvévé avatva. A magyar közvélemény azonban — a vérszegény eredmények ellenére — elkáprázott attól a sikertől, melyet az erősen iparosodó nagyvárosok produkáltak. Ezek a centrumok ugyanis máról- holnapra megduzzadva, nyelvben feltűnően magyarosodtak és az oda- vándorló tömeget látszólag gyorsan át olvasztották. Általában e városias nemzetiségi politika tévesztette meg egész stratégiánkat. A közhangulat könnyű zsákmányban bízott, nem vévén észre, hogy a városok magyaro- sodása javarészen természetes folyamat volt, melyet az egyes intézke- dések legfeljebb elősegítettek, vagy meggyorsítottak. A falvakban ellen- ben csődöt mondtak a magyarosítás eszközei, itt alig terjeszkedtek, nyelvünk határai, sőt néhol népünk a térvesztéstől sem tudott meg- menekülni.

Az asszimiláció sarkproblémáit legtöbbsen egyéni esetekből szeret- nék megismerni. Mindenki csak önmagát, a mellette állót, esetleg a tömegek feje felett kimagaslókat látja és ezek példájáról általánosít. Ez a módszer minden tisztánlátást megzavar. Lehet, hogy az individuális esetek megkapó és frappáns nemzetiségi páfordulásokat mutatnak be, de megtévesztenek, ha azokat e mozgalmak tanulmányozásánál általáno- sítva akarnók használni. Nem Liszt Ferencek, Semmelweis Ignácok,

Herczeg Ferenczek színjátéka érdekel, mert itt nem az egyes, kivételes öntudatú és belátású lelkekben végbement folyamatok a fontosak, hanem a tömegben élők ismeretlen egyedei, kiknek céljai, gondjai, vagyis teljes magatartása erők nyomására másképp reagál, más utat követ, mint amilyen a kimagaslók járnak. Az asszimiláció ősi, nyers jelensége tehát nem vonatkozik semmiképp egyéni pályafutásokra, és nem törődik azzal, ha valaki véletlenül rá is cáfol a maga életút jávai. Forgópontja a tömegek mozgásának ütközőterületén nyugszik és így népesedési tömegmozgalom, mely mást mutat, ha a szenvedő egyest haladásának vaskapcsai közül kiemeljük és mást, ha e szerkezetben benthagyva annak, mint a nagy masszában elsüllyedő és elszintelenedő részét vizsgáljuk. Mivel jellege az utóbbira üt, a tömegmozgalmak megvilágítására alkalmas kutatási módszerhez kell fordulnunk.

A származás és nyelv szerint összetartozó, egy szervezetben élő embertömegek más embertömegektől elnevezésekkel különböztetik meg magukat. A mi viszonylatunkban *magyarok* vagyunk még akkor is, ha az idegenek által használt kifejezés nem is fedti ezt (hungarus-unogor-hétugor).¹ Az együvé tartozó tömeg elnevezésének absztrahált fogalma azonban csak később fejlődött ki s bizonyos ingadozást mutat, mert kora érdeklődésének megfelelően más-más szempontot kívánt kiemelni. Feltehető, hogy az első mondatban jelzett kollektivitás gyermekkorában törzsnek, vagy hadnak (a magyarság elsősorban hadi szervezet) nevezte magát,² valószínű, hogy később a «nép» kifejezéssel cserélte fel ezt, az újkorban pedig újabb szavat alkotott és a nemzet fogalmánál állapodott meg. A «nemzet» fogalmába a faj fogalma is mindjobban bekapcsolódik. Nálunk mégis a nemesi felfogás lett döntő. Ez a felfogás, ha mindazokról beszélt, kik sorsközösségében a rendi elkülönüléstől függetlenül hozzátartoztak, a tömeg fogalmától alig eltérő, nyelvi azonosságot sem feltételező *nép*³ meghatározást használta. Az ő *nemzete* csak kiváltságosakat foglalt össze. Az utolsó századforduló embere ennek magyar szinonimájánál, ezért nem tudott szabadulni a rátapadt formalizmustól, a nemzet olyan fogalmazásától, melyben a jogi elem továbbra is belecsengett. Így lett a nemzet, az új életre kelt néppel szemben öntudatában élő, intézményes fennmaradásra törő magaséptmény, többé-kevésbé jogi konstrukció-ízű alkotás annyira, hogy abba a régi magyar hajlandóságot mutatott a hazai idegen nemzeteket és kisebbségeket is belefoglalni. Viszont az utódjaként kialakult fajtani felfogás ép azokra a fogalmi elemekre tér ki, melyek a nemzetből kimaradni látszottak, midőn hangsúlyozza az ösztönös, ősi, származásból eredő, megmásíthatatlan tulajdonsá-

¹ Hóman Bálint: Magyar Történet, I. köt., 45. o.

² U. o., 16. oldal.

³ Szerzőtől: A nép fogalmának megállapításához. Társadalomtudomány, 1929 311. oldal.

gokat. Ilyen megvilágításban azután a kollektivitások is más képet nyerneek.

A fajtán *népfaj-fogalma*. szerint egy nép sorsközössége hasonlóvá válik a talajon állandóan továbbmozgó gigászi sárgolyóhoz, mely ismeretlen, titokzatos élettani és társadalmi erők következtében konzekvensen gördül a földön, de nem elszigetelten, hanem szoros közelségben más ilyen sárgolyókkal, azokkal érintkezve, azokhoz tapadva, állandóan küzdve és harcolva útjának szabad irányáért. A mozgás energiákat emészt fel, az óriási golyókat veszteségek érik, különös horzsolási törvény szakít le róluk részeket a talaj vonzásánál fogva (természetes nép veszteségekről példázunk) és a szomszédok erőteljes súrlódása következtében. De amint gyöngül, úgy gyarapszik, a talaj rétegeinek magához ragasztásával nagyságát fokozza, vagy pedig nekiáramlásai közben lehasít testeket a szomszéd felületéről. Mintha különös vegyi erő dolgozna — itt már ki kell egészítenünk hasonlatunkat — az új sejtek nem maradnak pusztán felületére illeszkedetten, hanem beivódnak, beamalgamizálódnak az egészbe. A golyó egyszínű, társától elütő színű. Az átsodródó idegen elem viszont saját színeit viszi át. De mint mondtuk, vegyi erők hatnak; az elütő színek csak áttapadásuk pillanatában teszik foltossá, tarkává a felületet, azután lassan, fokozatosan feloldódnak, elvegyülnek. A régi színekbe beleitatják saját színeiket és szín elegyedés útján hozzájárulnak a réginek lépésről-lépésre történő átárnyalásához. (Nem akarunk kitérni arra, hogy előfordulnak katasztrófák, melyeknél a testek akár a talaj hibájából, akár a szomszédok vehemens lökésére elmálanak, vagy szétrobbannak és nem akarjuk most külön részletezni azon újszerű összeállásokat, hol a színek elütő, vagy nagy mennyiségű összefolyása a vegyi folyamat sima, zökkenőt nem tűrő színeképialakítását lehetetlenné teszi.) E golyók élete állandó változás. Változás két irányban: egyrészt gördülő helycsere, történeti tovahaladás, másrészt belső átalakulás, színeik halványodása, vagy erősödése, struktúrájuk színeképzése. Mint tudjuk, állandóság élettani téren lehetetlenség. Az idegen elemeket fel nem vevő testek egyéniségükben előregednek, a nem keveredő, beltenyésztést üző rajok kipusztulnak. Csalóka volna azonban azt állítani, hogy ez az örök dinamika mindent megmagyaráz, a folytonos alakulások e világában nincs rögzíthető elem, nincs pozitív, fogható állandóság. A népek, nemzetek, vagy fajok elnevezése ép e folyamatosság ugrást nem tűrő állandóságát domborítja ki pregnánsan, azt, hogy például a mi esetünkben magyar volt a magyar ezer évvel ezelőtt épúgy, mint ma. Az előd és utód generatív összefüggése tehát kizár minden tökéletes kicserélődést, annál inkább, mert az átöröklésnél mindig az ősök egész sora is akcióba lép. Vagyis a képletes új színeket belső erők veszik kezelésbe, halványítják el és dolgozzák át szelíd átmeneteken keresztül elvesző árnyalatokká. Lehetetlenség tehát, hogy a generációkat váltó folyamatba idegen tömeg be-

ékelődöttnek képzelje magát eredeti színei feláldozása nélkül és lehetetlen, hogy a vérségi sorban helyet talált, de ott még kellőképp meg nem emésztett elemek alkotó sejtekké nemesedjenek. Máról-holnapra sorsdöntő átformalódás nem következhetik be. Ennek gátja és akadálya az élet ugrást, diszharmóniakat nem tűrő folyása és a fokozatos átalakulás.

Hasonlatunk elének tárta a népfaj minden lényeges ismertető jelét. Láttuk, hogy ez közös származási erőktől elindított, tehát családi, illetőleg rokonsági kötelékekből kifejlődött, élettani forrásból eredő és társadalmi síkon haladó, ilyen energiáktól összetartott és mozgatott, nem feltétlenül egy területen élő embertömeg alkotta olyan entitás, mely más meghatározott fajokkal kölcsönhatásban, állandó biológiai, lelki és szellemi csere viszonyban, tehát módosulásban él, de ezen módosító tényezőket a rá kötelező fokozatos, ugrást nem ismerő, szerves fejlődés törvénye útján egyéniségén átdolgozni, adott elemeivel vegyítve harmonizálni tudja és így folytonos változása közben is a fejlődési folyamat összefüggésével, abszolút kontinuitásával egységet megőrizni képes.

A fajok tehát egymástól különböző egységek. Egyazon időpontban a faj tagjai egyöntetűséget és bizonyos azonosságot mutatnak. Az egyesek faj jellege az ember egyéniségének és finomabb differenciációjának még kellő teret hagyó homogén jellemvonásokból épül fel. E karakterisztikumokat foglaljuk össze közös vetítőterületen akkor, midőn faj jellegről beszélünk. Viszont ez, mint a más fajoktól elválasztó tulajdonságok gyűjtőfogalma *adott történelmi pillanatban előírja a lényeges faji ismertetőjelek kötelező meglétét minden tagra nézve*. Az az individuum tehát, amely a faj jelleg valamely faktoránál a mértéktől eltér, háttérbe szorul a faj uralkodóvonásait hordozókkal, aktualitásának képviselőivel szemben, vagy pedig, mint átmeneti alkat teljesen a várakozók rendjébe szorul. Vessünk tehát egy pillantást arra, hogy mily jellegképleteket kíván meg a faji sorozás.

A faj vér- és sorsközösség. Élete meghatározott tömegeknek. Az élet biológiai fajfenntartás, nemek párokká válása és ezek szaporodása, vagyis valóban keresztül-kasul húzódnó vérközösség. Életünk azonban nem definiálható egyoldalú fiziológiai nemzedékváltással, mert itt e fontos jelenség szövődése finomabb szálakkal fonódik át. A magasabbrendű lelki-, szellemi- és kultúradottságok felemelik a népfajokat az egyszerű élőlény rangsorából, társadalmi személyé avatva úgy annyira, hogy ennek szükségletei és követelményei, ha az előbbi alaptörvényeit nem tagadják meg, hanem céljaira felhasználják, jelentőségükben rajta tülemlkednek. Az ember, mint társadalmi lény, közössége, mint a történelem szötte sorsközösség rangsorban az ember, mint biológiai lény elé kerül.

A kettős közösségnek megfelelően a faj jelleg is kétirányú kívánósággal lép fel. Elsősorban megköveteli a vérközösséget, vagyis azt, hogy

tagjai egy töről fakadottak legyenek. Realizálva ez bizonyos biológiai, testi azonosságot írna elő. Sokan ezt veszik tagadásba, mondván, hogy minden nép tömegtípusok mozaikja. Ennyiben igazuk is van, hiszen a folytonos módosulásnak ez logikus következménye. Ellenben e folyamatnak határai vannak. A mozaikkép nem változhat el ugrásszerűen, korlátozva van olyan típusokra, melyek egymáshoz közel esnek, egymással harmonikusak. Néger nem lehetne magyarnak nevezni, bármennyire hozzánk tartozónak vallaná magát. A rassztípusok harmonizálódása ép a vércsofény fennállását bizonyítja. Utal arra, hogy folytonos és állandó variáció folyik, összeházasodás, leszármazások, aminek következtében bizonyos halovány egységjelleg alakul ki, ősi elemek bélyege rakodik le még az újabb besűrűdött alkatokra is. Nem szólvá arról, hogy a környezet hatása, klimatikus, földrajzi befolyások, az életmód, gazdasági és egyéb társadalmi tényezők szintén az amalgamizálódás irányában dolgoznak. A fajjelleg testi azonossága tehát csak azt követeli meg, hogy a faj egyede a fajba századok alatt beolvadt jellemző rasszantropológiai típusok valamelyikéhez tartozzék és teljes értékűségéből kizárja azt, aki esetleg új, vérségileg még felolvasztatlan, az őstömegbe még bevariálatlan testi alkatok képét hordozza.

A lelki komponensek az anyanyelvben válnak foghatóvá. Ez az a tényező, amelynek alapvető szükségességét egyik fogalmazás sem veti meg. *A nyelv mellőzhetetlen és pozitív követelmény* annak ellenére, hogy tulajdonképpen járulékos faktor, eszköze — bár legfoghatóbb eszköze — minden szellem megnyilatkozásának. *Az emberi lélek kettős rétegződést mutat: tudatost és ösztönöst.* Aki tökéletesen beszél ugyan a nyelvünket, faji de öntudat nélkül van, azt bátran kizárhatjuk a magyarok közül. Mert ez vagy nem anyanyelvként használja, vagy ha gyermekkorában sajátította is el, azóta más kollektivitás vonzási körébe került. Még a nemzetit és fajt konokul tagadó internacionalista is megőriz valamit hovatartozásának érzéséből. Az öntudat szintén két irányba differenciálódik: értelmi és érzelmi elemekre. Az összetartozásról lehetnek tudatos képzetek, amikor kategorikus imperatívusként tanúsítunk bizonyos magatartást és lehetnek pusztán érzelmeink, amelyek megsejtve, lelkiismereti indítékkal visznek állásfoglalások felé. E pontnál már érintkezünk az ösztönös megnyilatkozások világával. Ezek viszont a lélek mechanikus gépezetének azonosságát fejezik ki tömegrelációban. Egyező értékelési módot, hajlamokat, gondolkozásformákat, évszázados beidegződöttségeket, képességeket, bizonyos korlátok között szellemi hagyományokat, világnézeti felfogásmódot. Jelentik főként lehetőségét, annak az azonos reakciónak, melyet a faj tömegei adott esetben magatartásukban kifejtene. Egy részük leszármazott tulajdonság, mint a temperamentum és összefüggésben áll a testi alkattal, másik részük pedig individuális, nevelés és esemény alkotta felépítmény, miként az egyeseknél, tehát

történelmi fejlemény, következménye belső szellemi alakulásoknak, ráhatásoknak, eseményeknek, környezetnek stb. A biológiai leszármazásból folyt ösztönös alkotóelemeket részben ki lehet tapogatni, mivel az embertani tudomány már előhaladt ebbe az irányba s ha hiánytalanul megfejteni nem tudja, pár meghatározással a testi alkotók lelki habituskövetkeztéseit leleplezte. Így tudja, hogy a hosszúfejűség nagyobb mozgékonytágot involvál, a rövidfejűség nagyobb állhatatosságot (Drenger és Bewahrer típus). Ezen primer alaptulajdonságok föle épült lelki mechanizmus gyökereit felkutatni már súlyosabb feladat annál inkább, mert megnyilatkozásuk útja elrejtőzik. Pár pompás intuíció azonban rávezet ezekre is (Széchenyi szalmatüze) és remény van arra, hogy a fajpszichológia szellemtudományi eszközökkel némiképp megműveli ezt a talajt is. A teljes tisztánlátás azonban alig várható kívánság. Rejtély az egyes ember lelke, de még nagyobb talány a komplikáltabb vonalakból szőtt fajé. De, hogy minden fátyolozottsága mellett mégis valóság, azt igazolja a történelemtudomány, mely gyakran rápillant olykor, midőn a múlt eseményeit mással magyarázni nem lehet. Meglétét bizonyítja ugyancsak a rátermett nemzetvezető sikere is. Hiszen a politikában az, aki különös istenadományként a faji lelket felismerni nem tudja, népében bizalmat sohasem ébreszthet.

A fajok örök, de folyamatos és szerves változásának pompás drámai játéka a kollektív élet színpadán folyik le. Ez a mutatóványos tér azonban nem halott díszlettömeg, hanem ellenkezőleg eleven tényészalaj, kivirágztatója kultúráknak, civilizációnak: a társadalom. A faji változás eszerint nemcsak, hogy társadalmi síkon megy végbe, hanem azt egyenesen társadalmi erők indítják el. Társadalmi tényezők, mint a környezet, még magára a testalkat-jellegre is hatnak. A faji lélek alakulását pedig szinte determinálják az ember szellemén keresztül. Döntő szerepük azonban abban nyilatkozik meg, hogy a fajok közti érintkezést, a kölcsönös vonzást, átsodródást ezek a tényezők idézik elő. Hiszen a faj átalakulása más fajokkal létesült csere viszonyban leli magyarázatát, abban, hogy nemcsak szellemi mozgalmak találnak utat az egyiktől a másikhoz, hanem elszakadnak és csatlakoznak emberek is: a faj alkotó atomjai. Ezeknek menetrendjét viszont teljesen szociális okok állapítják meg. Az érdekét, megélhetését, jobb boldogulást vagy ennek lehetőségét kereső egyed ilyen indításokra vesz kezébe vándorbotot. A faj átszíneződése helyváltoztató egyedek működésében, vándormozgalmakban leli magyarázatát. Az áttelepülés viszont minden esetben elhatározó következménnyel jár, ennek mind aktív, mind passzív részeseire. A jövevény hatásokat hoz és kap. Ugyanígy az a nép is, melynek földjét a vándorok fölkeresték. Néha csupán helyzeti energiák döntenek erre vagy arra a keveredést követő fejlődés tengelyét. A vándormozgalmat követő folyamatot, midőn a faj idegen testeket vesz fel, vagyis külsőleg

már régebben közé illeszkedett elemeket, néptörödékeket és csoportokat olvaszt magába, állít be szaporodási rendjébe, vagyis süllyeszt el testében anélkül, hogy az elmerültek elütő, magukkal hozott jellegükről továbbra is felismerhetők maradnának, nevezzük asszimilációnak.

III.

Minden asszimilációnak tengelye a nyelvkérdés. Az egyéneknek, ezek csoportjainak átalakulása a lélek módosulása útján indul meg. A faji öntudat értelmi és érzelmi elemeinek kivetítője a nyelv, ezek csodavize a nyelv csatornáján át buggyan fel és közlekedik. A megtanult nyelven keresztül jut el a jövevény az anyanép faji világához, születik újjá öntudatában. Ez teszi lehetővé részére a teljes és fenntartás nélküli alkalmazkodást, belsőben és külsőben, előbbi formában azáltal, hogy szellemi kapcsolataival és érdekeivel mind mélyebbre merül a kultúra pókhálófonatába, utóbbi formában pedig azáltal, hogy ez határozza meg helyét a befogadó nép tömegeiben és teszi lehetővé részére az új faji elemekkel való közeli kapcsolatokat, társasérintkezést, végül az egybeházasodást, ennek révén pedig a maradék nélküli felolvadást utódaiban.

A nyelv tökéletes elsajátítása azonban csak az első, bár leginkább elhatározó lépés. Asszimilációs fokozat, melyen tovább kell haladni. Találkozunk népcsoportokkal, törzsekkel vagy törzstörödékekkel, melyek «kétnyelvűvé» váltak, anyanyelvként két nyelvet beszélnek egyforma tökéletességgel. A bilingvizmus azonban átmeneti stádium, olyan helyzet, melynek előbb vagy utóbb jobbra vagy balra történő döntés lesz a következménye. Ily döntés útján áll elő azután, hogy egyes néptörödékek nyelvet cserélnek, fokozatosan előbb ősi beszédük mellé újat tanulnak meg, majd később a következő nemzedékben elfelejtik az eredetit. Ha a jövevények a nyelvátvétel mellett együtt maradnak, nem szóródnak szét, nem vesznek el nyomtalanul a befogadók tengerében, akkor asszimilációról beszélni korai volna, mert jellegükben mindvégig megőriznek valami speciálisat, előbb-utóbb pedig ráeszmélhetnek a többségtől elütő érdekeikre, melyeket megvédeni, megőrizni törekszenek. (Lásd a jász-kunok magatartását az újkorban.) Már az ily méretű törzsi széttagoltság is szeparáció veszélyével fenyegethet. Rendszerint azonban lépcsője lesz a teljes hasonulásnak. Abban az esetben, ha az átömlés irányában egyéb tényezőkben nem tornyosulnak áthághatatlan akadályok, csak állomást, határkövet jelent a teljes összeforrás felé. Különlegesen színez egy törödéket a nemzettesten belül. (Lásd a német törzsek fejlődését.) Az asszimiláció lépcsőjén elindult, de a teljes beolvadásig el nem érkezett tömeget mindig jellemzik idegenszerű uralkodóvonások, melyek megkönnyítik felismerhetősüket. Képleteik miatt önkéntelenül elszigetelődve ezért kerülnek külön-

leges helyzetbe a többséggel szemben. Legfeltűnőbb a faji kétlakóság akkor, midőn tömegek a beolvadás kezdetleges fokán rekednek meg, mondjuk csupán nyelviileg asszimilálódnak, de egyébként magukkal hozott sajátosságaikat megmerevítik és megőrizni törekcszenek (pszeudó-asszimiláció). E látszatasszimiláció valóban nem is nevezhető beolvadásnak, mivel itt az alkalmazkodás oly csekély vagy felületcs, hogy az együttélő fajok elkülönűltcségét egyáltalán nem érinti. Sokszor e viselkedésnek alapja nem is az őszinte közeledés, hanem őszönös kihatásnálása helyzeteknek olyan formában, mint azt a természet életében, bizonyos fajták mimikrijénél tapasztaljuk.¹ Befejezetlen, de már századok óta elakadt asszimilációra különben nagyon jó példát szolgáltatnak a hazai cigányok.

Ahol megőrzik a különállásnak, idegen származásnak maradványait, ott csak átmenetről beszélhetűnk. Az ilyen törzs olyan helyzetben van, mint az, aki megindult valamely cél felé, de oda még nem érkezett be. Százszor visszafordulhat vagy eltérhet. Megkezdett útján tehát tovább kell vezetni, de figyelemmel is kísérni, nehogy különállást fejlesszen ki, ezt körülbástyázni igyekezcsék, speciálisan színezett célokra törjön a nemzet céljain belül, esetleg elűtő szellem képviselőtcre és terjesztéscre vállalkozcsék. A szó szoros értelmében nincs asszimiláció faji beolvadás nélkül. Nem tőkéletcs az a hasonulás, melyet a vérkeveredés nem pecsételt meg és hol a generációk során végbement házasságkötésck még nem mosták egybe teljesen a kétféle vért.

Ha az asszimiláció örvényébe élesen elűtő faj jellegek kerülnek, akkor a harmonikus egygyválás akadályokba ütközic. Miként a biológiból tudjuk, az átöröklés nem jellegzetcscségek kiegyenlítődése és letompulása, ellenkezőleg generatív harc a vérben, minck következményként az erőteljes, domináns képletek túlsúlyra jutnak a gyengébbekkel, recesszívvekkkel szemben. Tömegszélességben ehhez hasonló jelenséget tapasztalhatűnk. Ahol egy ősiibb vagy relatív beltenyésztsést folytatott, mondjuk sűritettebb fajiságű faj kerül szembe mint beolvadó egy, a már vérkeveredéseken átment, tehát oldottabb fajiságű fajjal, ott megbillen a sima folyamat, mivel sok tekintetben a beolvadó kerül fölénybe, örökíti át lelki alaptulajdonságokkal is járó testi képét, annak ellenére, hogy, mondjuk, nyelvben alkalmazkodott. Ily esetekben tehát csak felszínes át öltözkdés következik be, mely alatt a megragadó ismertetőjel tovább él, elszigetelve a jövevényeknek beolvadni látszott utódait anynyira, hogy azok különbözcsőségűk tudatában századokon át mint idegen elem hányódhatnak az anyanépben.

Az eddig elmondottakból következik, hogy közeli, rokon képletekről ismert típusoknál a beolvadás egyáltalán nem problematikus,

¹ Méray-Horváth Károly: Forradalmak, szocializmus, bolsevizmus. Társadalomtudomány, 1929. 262. oldal.

mivel az új elemek már egy nemzedékre korlátozott faj variálással is beiktathatók az anyanépbe. Ott azonban, hol súlyosan differenciált fajtájellegük kerülnek össze, vagyis ahol a különbség embertanilag és fajlélektanilag világrészek és táj övek határáig terjed, esetleg hatványozott mértékben (európai-afrikai), a folyamat már nehezebb feladatokkal kénytelen megküzdeni. Ezek sikere pedig nagyon kérdéses.

Az asszimilációs folyamatok faji jellegének fel nem ismerése tévesztette meg a századforduló magyar közvéleményét is. Ezért nem jutott el annak tiszta belátásáig, hogy a beolvadás kizárólagosan házasságkötéseken, valamint az azt követő valóságos vérkeveredésen át válik teljessé. E generáció már a külső alkalmazkodást is elégnek tartotta azért, mert eltévedt azoknak a típusoknak a megfigyelésénél, melyek a magyarsággal együttélő, kölcsönös vércserével nivellálódtak, tehát — ha történelmi származást tekintve nem is, de az ezeréves közlekedésnél fogva — már rokonná vált népek köréből jöttek át.¹

IV.

A nyelvi asszimiláció átmeneti és mint ilyen csupán megindítója a vérségi felszívódásnak. Viszont veszélyt is rejteget, mivel törzsi különállást támaszthat és élősdiegyesítményekre vezethet. Megvilágítottuk, hogy a valóságos vérkeveredés, ha elütő elemeket szív fel, vajdó típusokat teremt, megbontja az egység színezetét. Nemzeti és népi beolvadásnak tehát csak a *betetőzött* hasonulást, a teljes faji beolvadást nevezhetjük. Az a jövőbeni tömeg magyarosodott el kétségtelenül, melyet emlékeiről, magatartásáról, külső ismertetőjeleiről többé nem lehet felismerni, melynek nincsenek fenntartásai, mely nem csoportosul mint külön alakulat a nemzettesten belül, mely nyom nélkül szétfolyt, miként kifejezésünk helyesen mondja, beolvadt.

* * *

Népfajok életében az asszimiláció a fejlődés lehetőségét szolgálja. Utat nyit új elemeknek, elősegíti a nivellálódást azokhoz a népekhez, melyeknek családjában az anyafaj él. Enélkül a generációs váltás — bármilyen széles körben folyék — mindig ugyanazt és ugyanazt forgatná, megmerevítene az adottat. Amint a szellemi világban szükség van a gondolatoknak világtájak felől felváltva fűjdogáló széljárására, úgy az embertömegek életében sem volna kívánatos, hogy ép azon ösztön elé, amely a differenciált jelleg behálózásával segíti elő a keveredést, vagyis amit a közmondás azzal fejez ki, hogy a nemek párkeresésében ellentétek vonzanak, áthághatatlan korlátok tornyosuljanak. Tudjuk,

¹ Jancsó Benedek: A nyelvi és érzelmi asszimiláció feltételeinek vizsgálata. Társadalomtudomány, 1928. 10. oldal.

hogy az endogám beltenyésztés előregítőleg hat és végeredményben degenerációhoz, elsatnyuláshoz vezet, akár csak az állatvilágban. Az ellensúlyozására működésbe lépő önvédelem tehát a faji energiák ébrenlétét bizonyítja, amennyiben funkciójával új sejteket sodorva át, természetadta célokat valósít meg a társadalmak életében, szabályozza a faji felfrissülés folyamatát.

A történelem nem is mutat fel példát arra, hogy a rokon, vagy kis tömeg befogadása elől valamely nép elzárkózott volna. Az apró bekéredzhető csoportok azonban legtöbbször nagyobb hullámok előőrsei. A később jövő rajok felszívása pedig sokszor aggályos lehet. Feltornyosulhat annak veszélye, hogy beolvasztásuk feladatával az amalgamizáló, felbontó erők megerősítenének, esetleg arra elégtelennek is bizonyulnának. Ily esetekben azután vérszszelepek nyílnak meg. A faj defenzívába lép, védekezik, az idegeneket kiszorítani, a távoli jellegű, más fajból eredő kevertvérvűeket az anyanép tömegeiből származási értékelés és megbízhatóság szempontjából félreállítani igyekszik (disszimiláció). Ez az önvédelem azután többféleképp nyilvánulhat meg. A faj jelleg forradalmi megváltozásának veszélye ellen az anyanép elsősorban rendszerint közhangulat kialakításával védekezik. Néha ez teljesen elegendő. Mintha összebeszéltek volna, elzárják a boldogulás útját a jövevények elől, vagy ha munkaerejük szükséges, kizárják őket a társadalom magasabb funkcióiból. Az idetartozókkal összeházasodni lealacsonyodás, mely sokszor kiközösítéssel is jár. E szervezést alig kívánó ellenállással szemben már bonyolultabb tünetet mutat, ha szociális, nem pedig egyszerűen közhangulati együttműködéssel teszik hatályossá a szankciókat. Sok ilyen szokást jegyeztek fel a múlt emlékei közt. Például Székelyföldön a középkorban közös erővel lerombolták annak a férfinek házát, aki oláh vagy szász feleséget hozott falujába.¹

Gyakran nem képes a társadalom ellenszereket kitenyészteni a faji kohézió elgyengülése miatt. A támadó műveletek sokszor csendben folynak, észrevétlenül teremtenek veszélyes helyzeteket. Esetleg későn ébrednek tudatára annak, ami történt. Lehet erőtlen a közhangulat és fajvédő szervezésre alkalmatlan a társadalom. Az ilyen megkasadt kollektivitásokat azután természetes ösztönereje igyekszik kisegíteni. Működésbe lép *a faji gyűlölet, mely az előbb említett pusztán közhangulati megnyilatkozásokkal szemben* (idegenkedés, faji lebecsülés, lenézés) *aktív érzelmi fokozást jelent.*

Egyik idézett példánk szépen előtárja ennek munkáját. A beolvasadás kapuja előtt állva, századok óta közöttünk élnek a cigányok s e marék nép máig sem tudott felszívódni. Szándékán kívül. Magyar szemben inferioris elem a cigány. Alacsonyabbrendű szubjektív érte-

¹ (Stessel József): A magyar faj és művelődés eredete. Athenaeum, 1888. I. füzet, 104 oldal.

lemben, mert tárgyilagosan e kérdés alig jöhet szóba. Hiszen minden nép hordoz és rejteget értékeket. Nem is ezt cáfolja a fenti ítélet, mert a nép megbélyegzője csak arra utal, hogy a másik az ő szempontjából méltó a lenézésre, de gyűlöletre csak akkor, ha előtör, túlságosan foglalo állásba helyezkedik, esetleg a néprajzi helyzet megváltoztatására igényekkel lép fel. Az idegenségében megkövült agresszivitásra kollektív ellenszenv kitermelésével, vad, brutális, sokszor oktan indult felszabadításával felel a vér. E kirobbanások rendszerint abból a megérzésből erednek, hogy idegen elem horizontális vagy vertikális terjeszkedését eltűrni, vagy távoli fajjellegeket vér szerint felölelni káros és alkalmatlan, tehát biológiai vagy faj pszichológiai síkról származnak azzal a céllal, hogy távortartsák, elriasszák, hátraszorítsák a veszélyesnek tetsző tömeget. A társadalom elszunnyadt energiája helyett ez az ösztönös megnyilatkozás funkcionál ellenméregként és ily módszerrel intézi el azt, amit az egyes nem lát, megoldani képtelen. Akadályokat gördít az individuumok elé, egyöntetű viselkedésre kényszeríti esetleg az anyanép vak többségét is. Azokat, akik a közös érdektől nincsenek áthatva, indulati megnyilatkozásaival, erőszakkal bírja rá vélekedésének respektálására. A négereket hősi harcok árán felszabadító amerikai sem azért közösi ki ezt az elemet, mintha objektíve feltétlen lesújtó véleménnyel volna róla, hanem mert átérzi terjeszkedésének veszélyeit.

V.

Eddigi tárgyalásunk során a faj alakulásával és belső formáló tényezőivel foglalkoztunk, bemutatva ennek ellentétesen ható eszközeit, egyrészt az asszimilációt, másrészt a disszimilációt. Most fel szeretnők mérni azt a társadalmi terepet, ahol e műveletek folynak, vagyis meg akarjuk ismertetni a kívülről determináló faktorokat.

Csak ott folyhatik asszimiláció, ahol faji együttélés és érintkezés van. A beolvadás szempontjából tehát fontos a *település minősége*. Zárt település bontható fel leghaladtabban. Ahol egy tömeg társas életnyilvánulásainak lényeges körére vonatkozólag magába zárt életet alakít ki, legyen ez akár tökéletesen beágyazva egy idegen nép tengerébe, ott megnövekszik az ellenállás. A zárt települések konzerváló ereje mennyiségi nagyságukkal egyenes arányban nő. Miként nő tömegeiknek összefogó ereje is. A tökéletesen beágyazott, egyfajta néptől minden oldalról bekerített törzset eredetiségében századokon át megtartani szinte lehetetlen, vagy igen tökéletes védőberendezkedéseket kíván. (Tökéletes politikai vagy kiterjedt területi autonómiát.) Természetesen a település módja nem dönt egyedül, mert más tények is befolyásolják; így például a törzseknek előrehaladottsága polgárosulásuk terén. A zárt telepen kezdetleges fokozatú gazdálkodó és primitív műveltségű lakosságot átfor-

dítani nehéz, mert ezek fejlettségük miatt nehezebben kapcsolhatók be a népek érintkezésének szövevényébe s jobban ragaszkodnak tradícióikhoz, hagyományaikhoz. Hasonló az eset ennek kulturális ellenpólusán ott, ahol a tömeg a nemzeti öntudatnak magasabb fokára ért, ezzel feltételezve a velejáró általános műveltségi előrehaladottságot is. Az ily elem szilárdabbra épült, kifejtettebb öntudattal és szervezettebb akarattal vet vissza minden idegen bekéredzkedést.

Ugyancsak egyenes irányba determinál a *vizsgált vidék forgalmának elevensége*. Világtól elhagyott zugokban nyugodtan tenyészhet bármely elütőség anélkül, hogy beolvadás veszélye fenyegetné. Ahová azonban a civilizáció gyorsvonata elért, mely vidéket az út, vasút, kereskedelem hálózata tökéletesen befönt, ott e szociális hatások egyenes kétségessé teszik, illetőleg értékében lefojazzák a település zárt jellegét. Fellazítja a forgalom a tömegeket. (Ebben áll Amerika mérhetetlen beolvasztó ereje.) Ellensúlyozására környezeti adottságok már kevésbé elégségesek. Intenzitásának hatását viszont az határozza meg, hogy mily viszonylatban állanak vele az emberek, helyzetük a társadalmi életnek elevebb vagy gyengébb verésű vénájába kapcsolja-e be őket. E révén elsősorban a kenyérkeresetként űzött foglalkozás neme dönti el sorsukat. Legnehezebb nomád népeket beolvasztani, a letelepedettek közül viszont nehezebben emészthetők a földművelők. A földműves birtokával bizonyos fokig függetlenül és függetlenít, illetőleg magához köti (patriarchalisabb viszony) cselédeit. A birtok megművelése inkább harc a természettel, mint harc társadalmi erővel, bár jellegét ma már errefelé mosta el a fejlődés. Szemeink előtt lefolyt példából láttuk, hogy a civilizált életet élő, tehát városias lakosságot könnyebb asszimilálni. Ennek létfeltétele inkább másodlagos, társadalmi, tehát ez kevésbé szilárd és mozgékonyágánál fogva kevésbé stacioner, földálló (kultúrnomád). Oktalanság volna azonban azt állítani, hogy a városias településnek nincs önvédelmi hivatása az asszimilációs küzdelmekben. Hiszen az itt élők jellegzetes tulajdonságai, mozgékonyág, magasabb kultúra minden kisebbség szervezetére nézve szükségesek. Vezetőit minden nép inkább a városias rétegekből termeli ki. Természetesen az ismeretett tényezők erejét gátolja vagy erősíti a csoportok alkalmazkodó képessége is. Lehet ez adottság, történelmi fejlemény egy nép arculatján, vagy egyszerű következménye a századokon át űzött foglalkozásnak. Kereskedő népek, iparos-, munkástömegek könnyebben alakulnak át, mint a röghöz kötöttek.

Elhatározó végül az együttlakó népek kulturális távolsága. A világnézeti és életszemléleti messzeségeket vallási különbségek elemzésével mérhetjük le leginkább. A hit elvei szerint történő csoportosulásnak különben nagy jelentősége van annak ellenére is, hogy az egyházak internacionális és univerzalizisztikus beállítottsága eliminálni szeretné a faji

határokat. A más felekezettel szemben megnyilvánuló ellenállás és averzió azonban önkéntelenül is konzerváló erővé avatja őket annál inkább, mert kezükben tartják a házasságkötések lelkiismereti legalizálásának jogát és így a faji folytatódásnak aktusát szentesítik, vagyis ezen keresztül, hogy megvédjék saját hívőállományukat, oltalmazzák a pásztorbotjaik alá sereglett népeket abban az esetben, ha e párharcban a több faj egyúttal egyházzal is több aklot jelent.

Ahol a fajok közti érintkezés intenzívebb lesz, ott a sorsra, helyzetekre, ősi ösztönökre bízott, öntudati fokra alig érő asszimilációs mozgalmak szervezett sakktabla-játszmákká alakulnak át. A támadó fél részéről beleszól ebbe az állam, nyíltan, vagy kétszínű, alattomos parancsaival, a védő részéről akcióba lépnek organizációk, pártok, egyesületek, esetleg egyházak a kor szükségleteire szabott eszközökkel, a közületek részéről közigazgatással, iskolapolitikával, a kisebbségek részéről propagandával, sajtóval, irodalommal, pártharcokkal, kultúrvédekezéssel, gazdasági szervezéssel. Az asszimiláció modernizált fegyvertára azt a benyomást kelti, hogy elhatározó csere történt a módszerekben, más lett a harctér, mint volt azelőtt. Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy ily mélyreható változás nem állt be, csupán a stratégia tökéletesedett, az új eszközök mindössze hozzájárulnak az esetleges sikerhez, kiegészítik, hatványozzák az örök erőket, melyek nélkül, vagy melyek ellenére nem lehet sikeresen még mesterséges asszimilációt sem csinálni. A beolvadás fejlődésmenetének törvénye változatlan maradt. Egyedül a mozdulatok sebessége gyorsult meg azért, mert a racionális kor a kollektív akarat hatókörét kiszélesítette, bevonultatta erre a területre is a beavatkozás elvét, lehetőségeit kifejlesztve. A tökéletesítés azonban nem biztosít különlegesebb sikert, akciók erejének növekvésével megnő a reakció ereje is.

* * *

A legharmonikusabb beolvadás is változtatja a fajjellegét. Semilyen jövevény tömeg készségei nem párolognak el nyom nélkül. A keveredés leszármazottja is csak látszatában marad a családfa fenntartásának, de voltaképpen az összetevők kifürkészhetetlen irányú eredőjét követi.

Kicsérélődött fajilag Itália lakossága, elafrikaiasodott annak ellenére, hogy tradicionális és kulturális örökséget vett át, latinus idiómát használ nyelveként. A rokonának vélt oláh viszont román zászlója alá trák-illír, valamint török néptörödékek tömegét állította. A jelenben beszélt nyelv tehát egyik nép faji származását sem magyarázza meg. Ugyanígy meglep az orosz nemzet többségben levő rassztípusa és ázsiai lelki alkata is. Itt mongolos tényezők erős átütődése idézte elő az átalakulást. Feltűnő a közös töről szakadt északi és déli szlávok, különösen a szerb nép mentalitásának nagy temperamentumbeli különb-

sége is. Ezt a jelenséget a kisebbségbe olvadt többség tüneménye világitja meg. Nagytömegű trák-kelta vért abszorbeált a számban gyérebb, de hódító helyzetbe került szerbség.

Az asszimiláció variál és újat teremt. Leszármazottja módosított kiadása az ősöknek. Ez a folyamat tehát átfesti a nemzettest beolvadási helyeit, beolvadási rétegeit. Áramlása minél számottevőbb, annál komolyabb változásokra vezethet. Hatása előre szinte felmérhetetlen. Az új kép kialakításában szerephez jutó tényezőket nem lehet pozitív megismerési eszközökkel felmérni. Minden asszimiláció kiszámíthatatlan, előre nem látható eredményre vezet. A minimális befogadáson kívül, mely vérfelújításra való, tehát ajánlatos tartózkodó álláspontot elfoglalni minden nagyszabású asszimilációs kapunyitással szemben. Az ilyen beolvadási kísérlet nagy kockázattal jár.¹ Helyesebb megalkudni helyzetekkel és lehetővé tenni, hogy az együttélő népek elkülönülten fejlőd-hessenek sajátosságaikat fenntartva. A siettetett asszimiláció ugyanis faji feloldódáshoz vezethet, mert feltagolja, csoportokra osztja a társadalmat. A csoportok viszont, minél elevebb és életrevalóbb bennük a faji öntudat, annál inkább mutatnak hajlandóságot harcokra egymás között. Egyenetlenkedésük megbontja a test egység jellegét, befelé köti le azokat az energiákat, melyeknek hivatásuk ellenállni külső nyomásoknak és támadásoknak. Könnyen idegen hatalmi tényezők beavatkozásának játékszerévé válhatik az ily nép, mivel frontjain többé nem tud egységesen fellépni.

VI.

Vessünk végül egy pillantást az asszimiláció praktikus vonatkozásaira.

Azok az államok, melyekben a szaporodás kihagy és a népesség nem növekszik arányosan a megélhetés lehetőségeinek tágulásával, igyekeznek mesterségesen gyarapítani állampolgáraik számát. Pótlás végett tehát módszereket lesznek kénytelenek keresni, hogy azokkal a népesebbi felhígítódást előmozdíthassák. E módszereket kedveli leginkább a hódító állam is, — mely sűrűn lakott országrészeket kebelezett be s látja, hogy a népesség tovább nem tömöríthető, tehát vagy bele kell nyugodnia a néprajzi statusquóba, vagy erőszakkal kell helyet csinálnia az új foglalkozók részére — egyszerűbb, kényelmesebb harmadik eszközt talál a meghódított nép nemzetiségi hasonításában. Ez legtöbbször az eszközök válogatása nélkül történik, hogy siettesse az asszimiláció folyamatát.

Az első esetre példa Franciaország, mely gonddal gyógyítja szaporodási gyengeségét idegenek felszívásával.

¹ Szekfü Gyula: A faji kérdés és a magyarság című tanulmányában «szerencsejátéknak» nevezi az asszimilációt. Napkelet, 1922, 820. oldal.

Míg természetes asszimiláció mindig volt, az erőszakos, mesterséges hasonítás nagyrészt a múlt századbeli nemzeti kibontakozásnak találmánya; együtt járt az állami hatalom erős megnövekedésével. Eleinte szerény eszközökkel próbálkozott ez a technika. Iskolapolitikával, városfejlesztéssel, közigazgatással. Ma már a szelíd és burkolt nyomáson kívül oly módszereket is használ, melyek akárhányszor visszatetszést szülnek világszerte. Megsokszorozza fegyvereit célzatos adó- és gazdasági politikával, hogy az egzisztenciális ütések súlya alatt megtörjön minden ellenállás.

Az erőszakos nyomásra rendszerint a nép fajilag kevésbé szilárd s egyéni érdekeit fenntartás nélkül követő elemei pártolnak át. Az ily *renegátok* tulajdonképpen álasszimilációs képletek. A vad elnyomás azonban a nép széles rétegeit is bomlasztja. A fejlett nemzeti öntudattal nem rendelkező egyszerű ember lelkében küzdelemre kerül sor, egyrészt öröklött népi adottságai, másrészt a sokszor bárányhangokat is hallató befolyásolási törekvések közt. E zűrzavarban iránytűjét, tájékozóképességét vesztheti az egyed.¹ Megtompul hovatarozásának érzése, elközömbösül, vagy szkepszis ébred benne minden nemzeti iránt. *A nemzeti nihil* felforgató irányzatoknak lesz melegágya. Tehát az ily asszimiláció a sárkány egyik fejének letaglózásával másik kettő kinövését teszi lehetővé, mert még azzal is számolni kénytelen, hogy az elnyomásnak egyenes irányú ellenhatása is megerősödik. Az üldözött kisebbség szervezkedik és ha fajrokonai a határ mentén élnek, vehemens *irredentát* ébreszt.

E taktika gondolatmenetébe tehát logikai hiba csúszott be. A szociális mammutszervezés kísérlete ez olyan téren, hol a feltételek csak kis részben vannak meg.

Minden észszerű asszimilációs törekvés határa a vér felfrissítés faji szükségyszerűsége.

Az az állam, amely nem nyúl bármely kezeügyébe kerülő eszközhöz s nem törekszik *tűzzel* és vassal asszimilálni, megtalálhatja a helyes mértéket anélkül, hogy letérne kultúrmagaslatáról.

Általában pozitív vonatkozásban az asszimiláció inkább a társadalom, mint az állam hatáskörébe való. Nyugodtabban rábízható az aktív hatalommal fel nem ruházott és ezért kevésbé felelős alakulatokra. Ezek a helyes irányt erőszakoskodás nélkül, ösztönszerűbben megtalálják, ha korlátjaik őrzését különben pártatlan államhatalom vállalta magára.

A kisebbségi kérdést egyébként nem szabad előítéletekkel kezelni és szentimentálisan felfogni. *Nem mindig üldözött, elnyomott, védelemre*

¹ Kászonyi Ferenc: «Egy különös nemzetiségi kérdés». Magyar Szemle, 1928. III. köt., 4. szám, 356. oldal.

szoruló tömeg a minoritás. E kettő nem mindig szinonim fogalom, bár a társadalom felett hatalmával állandóan terjeszkedő állam ma kétségtelenül előbbi jelentés felé viszi értelmét. Akadnak agresszív előretörő kisebbségek is, melyekkel szemben a többségnek kell sáncárkot vonnia. Vonatkozik ez a megállapítás különösen oly esetekre, midőn a többségi nép defenzívába szorult, mondjuk szervezett gazdasági nyomás alá került, vagy ha földterületének egy részén néperejében pusztító ostromot volt kénytelen kiállni. Érhetik nagy katasztrófák, sújthatják hatalmas járványok, népbetegségek a nemzetet, végigpusztíthatnak rajta úgy, hogy országa egy részén jelentőségében felhatványozódhatik a népesedés problémája. Maga a szaporodás csökkenése is intézkedéseket tehet szükségessé. Ilyenkor a dolgokat szabad folyásukra hagyni öngyilkosság volna. Nem bízhatunk rá minden teendőt a nép természeti életerejére. Ily esetekben elvetendő az a módszer, mely ismét idegen elemek beolvasztásával akarja pótolni a hiányt. Ellenben alkalmazni kell a népesedési politika többi eszközeit. Általában azt látjuk, hogy ahol egészséges és erős anyanép él, ott az asszimiláció mellékes, sohasem lép előtérbe túlzottan. Helyette pedig inkább azokkal a népesedéspolitikai módszerekkel kormányoznak, amelyeknek pozitív hatásuk nagyobb és amelyek jobban biztosítják a nép erejének, eredetiségének megtartását.

Minden helyesen felfogott demopolitika óvatosan törődik azzal, hogy a lakosság számbeli gyarapodása nívón maradjon, megtámasztására pedig nem irtózik radikális nemzetpolitikai intézkedések életbeléptetésétől sem. Az eszközeivel nyert erőtalálékkal viszont hadműveleteket végez, irányítja és vezeti őket, egyrészt, hogy feleslegeinek megélhetést nyújtson, másrészt, hogy velük a megtartandó országrészekben uralmát véglegesen, népesedéssleg is megszilárdíthassa. Tudjuk, hogy irányítani lehet a népmozgalmakat. Az elsűrűsödő vidékek tömegei szívesen változtatnak helyet. Az anyagi boldogulás reménye hordta egybe Amerika vegyesszármazású lakosságát. A lehetőségek felkutatására, kibővítésére törekedni kell. Új ipari művek megindítása, bányatelepek felfedezése az illető területen konglomerációt idéz elő. Ugyanígy vonz tömegeket minden parcellázás, nagybirtokfeldarabolás. Nem is szólva a gondosan kiépített telepítésekről, melyeknek döntő népesedéspolitikai szerepük közismert. Asszimiláció helyett tehát az emberi vérrel és étellel üzőtt nagyszabású tervgazdálkodásra kell törekedni.

Politikai határaitak védelmére mindent megtesznek az államok. Nem rettennek vissza attól sem, hogy a cél érdekében felhasználják nemzetük utolsó anyagi tartalékait is. Ezzel szemben csodálatos, hogy a népesedési határok biztosítására egész a legutóbbi időig alig, vagy aránytalanul kevés áldozatot hoztak. Valószínűleg a liberális felfogásmód okozta, hogy az elmúlt idők államvezetése nem rettent meg, látva, hogy az állami hatalom egyedüli alapját alkotó hazai föld végső őrhelyeit idegen, sok-

szor ellenséges elemek szállták meg. Fonák és kényelmes vélekedésre váltott, hogy a népesedési problémákat ahol agyonhallgatni, vagy jelentéktelenné degradálni nem lehetett, asszimilációval, rendszerint erőszakolt beolvasztással akarták megoldani. E felszínes gondolkodási mód nem vehette észre, hogy ezek a mozgalmak mily súlyos veszedelmet rejtegetnek. Nem számolt azzal sem, hogy a nemzet életerőtől duzzadó tömegeivel törődni kell, mert egyedül rájuk alapozva lehet tartósan reális politikát csinálni és nem vette tudomásul, hogy a jobb életet, boldogulását kereső, szülőföldjéről fellazult, lelkiismeretesebb gondoskodást sürgető tömegeket nem szabad elfolytani hagyni a kivándorlás csatornáin át, mert ezekre szükség van a határok végső népesedési megrögzítésére.

ifj. Csepregi-Horváth János.

A TÁRSADALOMVIZSGÁLAT ÚJ MÓDSZEREI AMERIKÁBAN.

A társadalomtudomány szülőháza Anglia, kibontakozása azonban Amerikában ment végbe az utolsó két évtizedben. Amerika az ő fiatal életerejére, anyagi lehetőségei és pihent szelleme segítségével a szociális megismerés és politika terén is maga mögött hagyta a világháborúban elgyengült európai államokat, elfoglalva azt a helyet, melyet a mi Széchenyink láttnoki víziójában már száz évvel ezelőtt megjövendölt számára.

Természetes, hogy a szociális munka terén Amerika érte el a legjobb eredményeket és Amerikában dolgozták ki a szociális kutatás újabb elméleteit és módszereit is.

A világháborút az amerikai gondolkodók az emberi társadalom katasztrófájának, az embervezetés csődjének látták. A technika fénykorában, mikor a természettudományok ismerete és alkalmazása lehetővé tette az ember számára, hogy uralma alá hajtja és saját jóléte, boldogsága, magasabb céljai szolgálatába állítsa a természet erőit, megdöbbentő kontrasztnak érezték, hogy az ember tudatlanul álljon a társadalom jelenségeivel és törvényszerűségeivel szemben s ne tudja kiszámítani, irányítani és a közjó szolgálatába állítani a társadalmi erőket. Meggyőződésük szerint a világháború, ez a véres, céltalan és eredménytelen tömeggyilkolás, melyben mindenki veszített és amely évtizedekre veszélyeztette az emberiség egészének jólétét, boldogságát és magasabb céljait, csak azért törhetett ki, mert a társadalomtudományokban még barbárul elmaradott a világ.

Ez a gondolat sorakoztatott fel nagy erkölcsi, szellemi és anyagi erőket a társadalomtudományok szolgálatára a háborúutáni Amerikában. A széles mederben folyó gyakorlati szociális munka (család gondozás, gyárgondozás stb.) szinte kimeríthetetlen nyersanyagot szolgáltat. Egyetemek, tudományos intézetek, az alapítványok a tudósok ezrei számára teszik lehetővé a szociális tudományok művelését. Számos szakfolyóirat áll rendelkezésre, ilyenek az American Journal of Sociology, Journal of Applied Sociology, Sociology and Social Research, The Social Service Review, The Survey, Journal of Personnel Research, The Journal of Social Forces, Social Research stb. E folyóiratokat többnyire egy-egy nagyobb egyetem adja ki, mögöttük pedig az egyetem szociológus pro-

fesszorai és a tanszékek nagyszámú személyzete állanak, mint állandó munkatársak. Nagy számmal vannak szakegyesületek is — ezek közül legfontosabb az American Sociological Society, — mely állandóan publikál értékes munkákat.

Megjegyzendő, hogy szociológián kívül az amerikai felfogás még számos más tudományt sorol a «szociális tudományok» gyűjtőneve alá. Ez elgondolás szerint szociális tudomány mindaz, ami az emberrel mint társalánnyal foglalkozik, így a történelem, politika, pszichológia, pedagógia.¹

Az amerikai falukutatás azokat az eszközöket és módszereket használja, melyek az általános szociális kutatás szempontjából használhatónak bizonyultak. Lundberg² szerint a szociális kutatásban ugyanúgy kell eljárni, mint minden más tudományos kutatásnál. Az első lépés a hipotézis felállítása. Ezt követi az adatok megfigyelése és feljegyzése. A harmadik lépés az adatok osztályozása és rendezése. Végül jön az általánosítás: rövid megfogalmazása az okozati összefüggéseknek olyan formában, mely érvényes minden hasonló jelenségre vonatkozólag, ha a megadott feltételek mellett tanulmányozzuk őket. Ez az eredmény a tudományos «törvény», melyről tudnunk kell, hogy még a természettudományok terén sem lehet abszolút és tökéletesen pontos. A törvényszerűségek eredményeit még a természettudományokban is állandóan változtatják és javítják az újabb, pontosabb megfigyelések alapján. A teljes pontosság hiánya azonban nem von le a törvényszerűség felismerésének értékéből. Így például a szabad esés törvénye azt határozza meg, hogyan esnek a testek a tengerszínén és légüres térben — ami a természetben elő nem fordul — ez a törvény mégis módot ad számításokra és összehasonlításokra, melyek e törvény felfedezése előtt nem voltak lehetségesek.

A társadalmi jelenségek tudományos tárgyalásával szemben gyakran hozzák fel, hogy anyaga teszi ilyen tárgyalásra alkalmatlanná — lévén anyaga: az embercsoport, a leginkább komplex jelenség. Az amerikai szakember³ azzal felel erre, hogy a komplex fogalom szubjektív — azt érezzük komplexnek, amit egyelőre nem ismerünk. Az embercsoport viselkedésének megvannak a törvényei — egy-egy csoportról nagy valószínűséggel megmondhatjuk előre, hogy tagjai mikor fognak enni, milyen ruhát fognak hordani stb. Mindennapi életünkben folyton számolunk azzal, hogy embercsoportok hogyan fognak viselkedni, adott körülmények között. Nagy valószínűséggel meg tudjuk jövendőlni, hogy p. o. városunkban a

¹ Az irodalom, művészettörténet stb. már nem tartoznak ide, mert nem az emberrel, hanem az emberi alkotással foglalkoznak — az ilyenek «Arts» = «művészetek» címmel foglaltatnak össze — míg a harmadik kategória: a természettudományok.

² Lundberg, George A.: Social Research. New York—London. Longmans, Green and Co, 1929. 4. 1.

³ Bernard, L. L.: The Objective Viewpoint in Sociology. American Journal of Sociology. 25. kötet. 30 1.

jövő évben hányan fognak születni, meghalni, házasodni stb., — feltéve hogy az adott körülmények nem változnak lényegesen.

A szociális kutatás egyik alapvető problémája s mindmáig vita tárgya, hogy megfogható-e a társadalomtudomány anyaga kvantitatív, statisztikai módszerekkel, számolással, méréssel, vagy pedig e téren főleg a kvalitatív leírások útján szerezhetünk ismereteket.

Az amerikai körökben is tekintélynek elismert angol Webb házaspár például a történelmi, kvalitatív módszert képviseli.¹ Sidney és Beatrice Webb majdnem félszázados munkásságuk során kidolgoztak egy gyakorlati módszert, mely főleg a szociális intézmények fejlődésének tanulmányozására alkalmas. Szerintük a szociológusnak fel kell használnia minden anyagot, melyet számára a statisztika nyújt — azonban nem szabad önmagát a statisztikussal összetéveszteni.¹

Ezzel az elgondolással ellentétben a tipikusan amerikai szellemű, materialista Lundberg szerint, minden mérhető és a tudományos munkának a szociológiában is elsősorban mérésen és számoláson kell felépülnie. A roppant feladat és lehetőség szerinte éppen a jelenleg nem ismert mérési módszerek meglelésében áll.

Természetesen a Webb házaspár és követőik nem vonják kétségbe a kvantitatív mérések értékét és a Lundberg-iskola sem tagadja, hogy vannak dolgok, melyeket kvalitatív jelzőkkel érthetőbben ki lehet fejezni. De Lundberg szerint a «vörös» vagy «zöld» fogalmak is akkor lettek alkalmassá a tudományos tárgyalásra, mikor már rezgésszámokban és hullámhosszakban is ki lehetett fejezni őket. A kvantitatív módszer természetesen sokkal fáradtságosabb és szárazabb, de követői szerint csak ez nevezhető komoly igyekezetnek az igazság felderítésére.

Minden munka, mely a szociológia körébe eső adatgyűjtésről szól, hangsúlyozza az objektivitás roppant fontosságát. Lundberg, — kinek jellegzetes gondolatmenetét a következőkben alapul vesszük, — felsorolja a fontosabb hibaforrásokat, melyek helytelen megfigyelést eredményezhetnek, — kezdve a neuro-muszkuláris beidegzésektől. Figyelmeztet arra, hogy részrehajlás és előítélet minden tudományos megfigyelést befolyásolhatnak, de sehol sem annyira, mint a társadalomtudományban, melynek anyaga közel áll érzelmi komplexumainkhoz. Vigyázni kell és nem szabad elvetni tárgyilagos megfigyelés eredményét akkor sem, ha az az «észszerűség»-gel, a «józan gondolkodás»-sal ellenkezni látszik. Ez utóbbi nevekkkel ugyanis főleg eddigi tapasztalataink eredményét jelöljük, — vigyázzunk, hogy ezek helyt adhassanak esetleg egészen újszerű tapasztalásnak is.

A természettudományok terén régóta tudjuk, hogy az emberi érzékszervek egyszerű benyomásai mennyire csalékonyak, határozatlanok és

¹ *Webb, Sidney and Beatrice. Methods of Social Study. London New York. Longmans, Green and Co. 1932.*

megbízhatatlanok. Ezért kellett kitalálni a mesterséges módszereket arra, hogy tárgyilagossá tegyük, standardizáljuk a nyers, érzéki benyomásokat és kiterjesszük körüket. Arra kellett törekedni, hogy a tárgyilagossá tesz-
közök lehetővé tegyék különböző emberek számára, hogy hasonlóan érzékeljenek, továbbá ki kellett fejleszteni a szimbólumok és a terminológia standardizált rendszerét, hogy az érzékelt benyomások pontosan feljegyezhetőek legyenek. A természettudományok eszközei p. o. a mérleg, a mérőléc, a teleszkóp, a mikroszkóp, mikrofon, termométer és barométer — és amint a természettudományok haladása ezek kitalálásával volt kapcsolatos, éppúgy valószínű, hogy a szociális tudományok csak akkor fognak teljesen kibontakozni, ha megtaláljuk azokat az eszközöket, melyekkel társadalmi jelenségek megfigyelését standardizálni lehet.

Mindeddig a szociális tudományok rendelkezésére nem áll egyéb mérőeszköz, mint kérdőívek, osztályozó lapok és a különböző statisztikai eljárások.

A társadalomtudományok terén nagy nehézségei vannak az annyira szükséges kísérleti módszer használatának is. De ne felejtsük el, hogy a társadalomra vonatkozó törvényhozás nem más, mint egyes nemzetekkel történő nagy társadalmi kísérletezés. Eddig úgy látszik, hogy leginkább a közegészségügy terén vannak az ilyen kísérletezésnek mérhető eredményei. (Mérhető és számadatokkal igazolható p. o., hogy a védőnői munka egy-egy faluban vagy városrészben leszorítja a csecsemőhalálozás számát, stb.) Fontos tehát, hogy egy-egy, a társadalmat mélyebben érintő törvény érvénybe lépése előtt pontosan feljegyezzük az akkori állapotra jellemző adatokat és azután, ugyanígy felvéve az érvénybelépés utáni állapotot, levonhassuk a következtetést.

A statisztika technikája lehetővé teszi, hogy mindjobban felismerjük a variábilis tényezőket. Lehetővé teszi ugyanez az általánosítást. Kifejlesztett a statisztika olyan műszereket is, mint például a konjunktúra barométere, melynek segítségével egykor talán majd meg lehet jósolni a várható szociális időjárást. Sajnos, egyelőre igen hiányosan gyűjtik a társadalomra vonatkozó adatokat. Az egyes államokban átlag 10 évenként szokásos népszámlálás anyaga aránylag kevés és rendkívül nyers. Amerikában városok, közületek igyekeznek pótolni a hiányt, de baj, hogy az egyes adatokat nem lehet összehasonlítani, mert nem egységes szempontok szerint gyűjtik azokat. A legelsőrendű szükséglet a szociális tudományok terén gondosan kidolgozott program lenne a társadalmi jelenségek standardizált adatainak gyűjtésére. Az ilyen programot azonban az amerikai szerzők is még csak sürgetik.

A terminológia egysége és határozottsága terén is sok a hiányosság. A legtöbb vita abból származik, hogy azonos kifejezéseken különböző emberek mást és mást értenek. A természettudomány is így kezdte használni p. o. a többé-kevésbbé pontatlan «lóerő» kifejezést, mely akkor lett

tudományos értékűvé, mikor a tudósok megállapodtak abban, hogy az másodpercenként 75 kilogrammért jelent. *Csoport, társadalom, köz, község, közösség, közvélemény, primitív, tudatosság* stb. csupa olyan kifejezés, melyekkel a társadalomtudomány állandóan dolgozik, de amelyek a legnagyobb mértékben pontatlanok és határozatlanok. 1905-ben Albion Small¹, majd 1927-ben E. E. Eubank² próbálkoztak a szociológia legfontosabb angol kifejezéseinek meghatározásával, azonban az eredmény csak nagyon lassan mutatkozik. Az sem sokat segített, hogy az amerikai statisztikai társaságnak állandó bizottsága van a terminológia terén való egység biztosítására.

Az egységeknek, melyekkel dolgozunk, megválasztása és pontosabb meghatározása még szintén hátra van. Jerome szerint az ilyen egységgel szemben azok a követelmények, hogy legyen 1. *megfelelő*, vagyis alkalmas az éppen szóbanforgó cél elérésére, 2. *tiszta*, azaz mindenki által érthető, 3. *mérhető*, vagyis mentes a filozófiai és metafizikai elemektől, 4. *összehasonlítható*. Vigyázni kell, hogy az egység értelme meg ne változzék a vizsgálat ideje alatt, mint ahogy például a «város» vagy «tanya» fogalma változhatik az egyes népszámlálások között.³

Mint minden tudomány, a társadalomtudomány is az egyezéseket kutatja a jelenségek nagy számában és ezért a hasonlóságok és különbségek alapján kell kategóriákba osztani a jelenségeket. Az osztályozás tudományos értéke pedig attól függ, hogy mi a száma és fontossága azoknak a közös tulajdonságoknak, melyek alapján egy kategóriába sorozzuk a jelenségeket. P. o. lehetséges volna egy ország házait színük szerint osztályozni. Azonban hiába állna rendelkezésünkre pontos eredmény — abból fontos következtetéseket levonni nem tudnánk.

A helyes osztályozás szabályait Westaway a következőkben próbálja megállapítani. 1. A kategóriák legyenek kölcsönösen *kizárólagosak*, vagyis egy adatot se lehessen több kategóriába elhelyezni. Az osztályozásnak csak egy alapja lehet és ennek tárgyilagosnak kell lennie. 2. Az osztályozás legyen *kimerítő*, vagyis foglalja magába az összes tanulmányozott adatokat. 3. Az osztályozás legyen *alkalmas*, vagyis feleljen meg a célnak, melyet megkívánunk közelíteni, a problémának, melyet meg akarunk világítani.⁴

Ha már meghatároztuk valamely kutatás általános célját, ha megállapodtunk az alapvető hipotézisben, melyet az eredmény bizonyítani vagy cáfolni fog, ha a rendelkezésre álló dokumentumok már mind megvizsgáltattak, el kell határozni, hogy mi lesz a helyszíni vizsgálat módszere. Mindenekelőtt meg kell állapítani, hogy mi a minimum, vagyis hogy

¹ *Small, Albion: General Sociology.* 29 f.

² *Eubank, E. E.: The Concepts of Sociology Social Forces.* 5. köt. 1927. 386 l.

³ *Jerome, Harry: Statistical Method.* Harper and Brothers. New York 1924.

⁴ *Westaway, F. W.: Scientific Method.* Blackie and Son. London, 1912. 216 l.

az adatok összességéből mennyi az, melyek ismeretében és vizsgálata után már reprezentatív eredményt lehet nyerni. Természetesen legkívánatosabb az összes adatok felsorolása, de ez nem mindig lehetséges. A kutatás terjedelme tehát a minimális és a teljes között lesz elhelyezendő, aszerint, hogy a kutatónak mennyi idő, pénz és felszerelés, illetőleg segéderő áll rendelkezésére.

Az adatgyűjtésnek tipikus formái: 1. A közvetlen szóbeli érintkezés valamely egyénnel vagy csoporttal. 2. Kérdőív kitöltése a kutató által saját tapasztalatairól. 3. Kérdőív kitöltése a kérdezett által a kutató személyes felügyelete nélkül.¹

Az hogy a kérdőívnek mennyire kell részletesnek lenni, attól is függ, hogy az adatgyűjtést gyakorlott vagy gyakorlatlan emberek végzik. Gyakori hiba, hogy a kérdőív megfogalmazása szuggerál vagy legalább is megenged egyrészt szubjektív, másrészt bizonytalan válaszokat.²

Szuggeráló kérdéseket és olyan kérdéseket, melyre a kérdezett csak számítás után tud felelni, kerülni kell. Épígy kerülni kell a felesleges kérdéseket is. Nem szabad felvenni a kérdőívre mindent, ami az ember eszébe jut, ami «érdekes lehet» vagy «hasznos lehet», mert pénzben és időben pazarlás az ilyen. Soha nem szabad felvenni egy kérdést a kérdőívre, míg nincs róla tiszta képünk, hogy pontosan miként akarjuk az eredményt felhasználni és hogy az miben fog hozzájárulni a kutatás céljának eléréséhez. Végül gondolni kell arra is, hogy vannak kérdések, melyek a megkérdezettekben ellenszenvet váltanak ki és bár az információ értékes lehetne, meggondolandó, hogy ezekkel nem veszélyeztetjük-e a tanul-

¹ Az egyes szerzők részletesen foglalkoznak az adatgyűjtés apró, technikai fogásaival is. A blanketta, mellyel a kutató az adatgyűjtést megkezdi, komoly megtervezést igényel. Az adatgyűjtő-lap legyen olyan formájú, hogy kényelmesen elférjen az iratszekrényben vagy kartotékfiókban, melyben tartani fogjuk. Hacsak lehetséges, ne legyen akkora, hogy összehajtásra szükség legyen. A papiros minőségét az határozza meg, hogy mennyi előrelátható kezelés vár majd a kitöltött lapokra. Mindenesetre elég jónak kell lenni a papirosnak arra, hogy tintával lehessen ráírni és hogy kezelés közben ne szakadjon. Néha ajánlatos kartonlapokat használni, ezekre könnyen írhat az összeíró akkor is, ha kezében kell tartania őket és ha nemcsak egyszer akarunk konklúziókat levonni belőlük, akkor merevségük nagyon megkönnyíti a keresést, válogatást, stb. Tekintetbe kell venni azonban, hogy drágábbak és több helyet foglalnak el, mint a vékony papír. Az egyes kérdések elhelyezése a lapon úgy történjék, hogy kényelmessé tegye a szem számára egy-egy vonal vagy betűoszlop követését. A betűk relatív nagysága, a címek elhelyezése éreztesse a blanketta egyes részeinek egymáshoz való viszonyát. Rokon kérdések legyenek közel egymáshoz. Minden tétel legyen világosan megjelölve számmal vagy betűvel, hogy könnyen megtalálható és más lapok hasonló természetű adatával egybevethető legyen. Minden cédulán legyen megjelölve, hogy hol a helye és hová kell visszatenni, ha onnan máshová keveredett. Ez a megjelölés lehet szám, cím vagy dátum. A címek legyenek elég teljesek ahhoz, hogy lehetőleg tökéletesen kifejezzék azt, hogy milyen adatok vannak alattuk, de elég világosak, hogy átlagos intelligencia megértse őket. Félreérthető szavakat és mondatokat szigorúan kerülni kell, annak pedig, aki az adatokat felveszi, egészen pontosan kell tudnia, hogy mit jelent egy-egy kérdés.

² Hacsak lehetséges, úgy kell megfogalmazni a kérdést, hogy egyszerűen «kipipálás» lehessen a kérdést vagy megfigyelést rögzíteni, esetleg szavak aláhúzásával vagy áthúzásával, számmal vagy az «igen», «nem» szavakkal.

mány célját. Különösen fontos ez, mikor a kutatónak szüksége van a megkérdezettek jóakarató kooperációjára. Így az amerikai megfigyelés szerint sokan nem szeretnek felvilágosítást adni szellemi vagy testi hibákról, házas- és szexuális életről, szeszes italok élvezetéről stb. Ha az egész tanulmány fő célja nem kifejezetten ilyen kérdésekben való tájékozódás, — ajánlatos ezekről nem kérdezősködni és nem kockáztatni a komolyan óhajtott információt.

A szociális kutatónak, aki adatokat gyűjt, szüksége van bizonyos tekintélyre és támogatásra. Ugyanis, a természettudományokkal ellentétben, szociális téren többnyire szükség van a vizsgált anyag jóakarató kooperációjára. Helyes tehát, ha megtudjuk szerezni a hatóságok és olyan emberek, továbbá intézmények támogatását, akikre a közönség hallgat. A sajtó útján történő előzetes beharangozás jó szolgálatot tehet.

Ha postán küldjük szét a kérdőívet, mellette kell lennie annak a levélnek, mely megmagyarázza a kutatás célját és meggyőzi a kérdezettet, hogy közcélú dolgot végez mikor válaszol. Lehetőleg valamely ismert intézmény vagy szervezet neveztesse meg, mint amely a kutatást pártfogolja. Ha a válasznak postán kell érkeznie, feltétlenül csatolandó a megcímezett és bélyeges válaszboríték.¹

Lundberg és Toops tanácsainak értékét csak az ismerheti fel teljesen, aki hosszabb ideig élt Amerikában, például valamely főiskolai kollégiumban, hová átlag hetenként érkezik egy-egy kérdőív. Diákokhoz és diákleányokhoz a legfantasztikusabb kérdéseket, intézik egyrészt üzleti vállalatok, melyek azt akarják megtudni, hogy mennyi, milyen árú harisnyát vagy toilette-szert vásárolnak, milyen minőséget, színt stb. kedvelnek, másrészt különböző sajtóvállalatok, melyek érdekes cikkeket akarnak összeállítani például arról, hogy az egyetemi hallgatók milyen százaléka kedveli az intellektuális férfit, a jólfésült férfit vagy az izomembert. Vannak azután valódi és áltudósok, akik gyakran a társadalomnak olyan árnyalatú problémáiba kívánnak betekintést nyerni, melyekre nézve nálunk statisztikai adatgyűjtés megindítása szinte elképzelhetetlen.

Ha adatgyűjtők útján kell megszerezni az adatokat, akkor fontos az adatgyűjtők alkalmazása és megszervezése, — mondja Lundberg. Legfontosabb követelmény, hogy az adatgyűjtő képes és hajlandó legyen az utasítások pontos és részletes betartására. Éretlen, gyakorlatlan és tapintatlan adatgyűjtőket nem szabad alkalmazni, mert nemcsak adataik megbízhatatlanok, de ezenkívül a tudományos kutatás ellenségévé teszik

¹ A kérdőívek szétküldésének is megvannak a technikai fogásai. Ajánlatos egyszerre adni postára az összes kérdőívet. Toops szerint legjobb úgy küldeni őket, hogy a címzett pénteken este vagy szombaton reggel kapja meg őket. Többnyire szükséges egy vagy több sürgetést küldeni. (*H. A. Toops* «Validating the Questionnaire Method.» *Journal of Personnel Research*. 2. köt. 1923. 153 l.)

a közönséget. Ez utóbbi tanácsot nem lehet elég melegen ajánlani a magyar falukutatás figyelmébe.

Az adatgyűjtő feladata, hogy különböző lélektani fogásokkal megszerezze és kivegye a kikérdezett emberekből az igazat. Mindig az informáló típusához kell igazodni, mert vannak például tárgyilagos emberek is, akik szívesen mondják meg a teljes igazságot a kutatás érdekében és ezek rossznéven veszik a kerülő utat.¹ Általában az a tapasztalat, hogy legtöbbet akkor tudunk meg, ha engedjük a kérdezettet folyamatos elbeszélés formájában előadni, lehetőleg ritkán szakítjuk meg, rávezetjük, hogy időrendben mondja el a dolgokat és ha a feleleteket nem kérdésre kapjuk, hanem a kérdéseket csak arra használjuk, hogy megindítsuk velük az elbeszélést.

Az úgynevezett «interview» kérdésének nagy irodalma van Amerikában, éppígy a «survey»-nek, melyet nálunk a «szociografiai felvétel» néven szoktak jelölni. Az interview egész tárgykörét felöleli a «How to Interview» c. nagy tanulmány, mely számos kísérletet közöl és részletes javaslatokat az interview tökéletesítésére.² Stuart A. Rice könyve a «Methods in Social Science» kritikai analízise a különböző módszereknek.³ Széles körben használatos, de nem túlságosan értékes az Introduction to Social Research.⁴ Többre becsülik ennél ma is Lindemann híres «Social Discovery»-jét, melyben logikus összefoglalását adja a szociális kutatás módszereinek⁵ A múlt évben jelent meg az utolsó ily tárgyú könyve Fry C. Luther munkája: *The Technique of Social Investigation*, mely az eddigi eredményeket ismerteti és kitűnő bibliográfiát nyújt.

A szociografiai felvételek technikája iránt Magyarországon újabban egyre több érdeklődés nyilvánul meg, ezért az utóbbiakkal külön foglalkozunk.

A «szociografiai felvétel» fogalma nagyon sokféle vállalkozást foglal össze, sokfélé, akár tartalom, terjedelem, cél vagy módszer szempontjából nézzük őket. Mikor a piramisok építése előtt népszámlálást rendeltek el Egyiptomban, az már szociografiai felvétel volt s a mai népszámlálás is az. Azonban egyes községek szükségét érezték, hogy róluk ennél pontosabb és részletesebb felvétel készüljön, — többnyire azért, hogy ezáltal könnyebben lehessen elérni a község céljait. E célok lehetnek üzletiek, lehetnek a lokálpatriotizmus emelését célzóak vagy lehet a felvétel reformok, újjászervezések alapja. A szociografiai felvétel mindenesetre annak

¹ Bogardus E. S.: The Social Research Interview. Journal of Applied Sociology. 10 köt. 69 1. 1925.

² Bingham, Walter van Dyke and Moore, Bruce, Vidor: How to Interview. New-York Harper and Brothers. 1931.

³ Rice, Stuart A.: Methods in Social Science. Chicago. University of Chicago Press. 1931-

⁴ Odum, Howard W. and Jocher, Katherine: An Introduction to Social Research. New York. Holt. 1929.

⁵ Lindeman, Eduárd C.: Social Discovery. New-York. New Republic Inc. 1924.

bizonyosága, hogy az emberek egyre jobban érzik, hogy csak a fennálló körülmények pártatlan vizsgálata után lehetünk abban a helyzetben, hogy társadalmi kérdésekben értelmesen cselekedjünk.

A szociográfiai felvétel nem más, mint rokon problémák kutatásának koordinált rendszere. A felvételnek fel kell használnia az összes módszereket és nem lehetnek saját külön módszerei, melyek különböznek az általános szociológia kutatási módszereitől. Csupán azért kell egyéb szociális kutatástól megkülönböztetni, mert hangsúlyozandó benne az, hogy egyéni kutatások koordinációja és erre az adatgyűjtés szervezésénél tekintettel kell lenni.

Chapin szerint a követendő eljárás valamely község szociográfiai felvételénél a következő:

«Össze kell hívni egy központi bizottságba minden segíteni és közreműködni kész helyi érdekeltséget. Ezután egy kívülről való szakembert kell alkalmazni, hogy tervezze meg és vezesse a kutatást. A vezető ekkor többnyire hasznosnak ítéli, hogy bevonja a munkába az országos szervezeteket is. Gyors, vázlatos felvételt kell készíteni a helyi viszonyokról, mely többnyire rögtön felszínre hozza a krónikus és akut szociális bajokat, megmutatva, hogy hol kell intenzív tanulmányt folytatni bizonyos kérdések felderítésére.»¹

Az amerikai szerzők nem győzik eléggé hangsúlyozni, hogy milyen nagy szükség van arra, hogy a szociográfiai felvételeket szakemberek vezessék. Túlsók az olyan felvétel, mely a propaganda szolgálatában áll és nem az igazságot világítja meg, hanem csak olyan tényeket gyűjt, melyek alkalmasak igazolni a felvételt készítő egyén vagy csoport programját.

A szociográfiai felvételek legnagyobb hibája mindmáig az, hogy nem készülnek standardizált eljárás szerint és ennél fogva nem lehet összehasonlítani az eredményeket. Itt is legfontosabb követelmény marad a normák megállapítása és az eljárás standardizálása. Ez irányban mégis sokat tesznek Amerikában a *Russell Sage* és a *Laura Spelman Rockefeller* alapítványok, épügy mint egyes kisebb hasoncélú intézmények.

Az Északamerikai Egyesült Államokban, hol közhit szerint túlteng az ipari kultúra, a közelmúltban igen intenzív kutatás tárgyává lettek a földművelő lakosság szociális problémái is. Kitűnő tanulmányok egész sora tanúskodik erről. Még az 1920-as években jelent meg p. o. C. J. Galpin professor szerkesztésében a Century társaságnak a falu és farm problémáival foglalkozó kiadványsorozata.² E könyvek nagyrészt bibliográfiá-

¹ *Chapin. F. S.: Field Work and Social Research. The Century Co. New York. 1920. 109 1.*

² A kötetek címei és szerzői: L. Stewart: A föld szociálökonomiája. M. M. Atkeson: A nő a farmon. Th. B. Marry: Falusi községek. C. C. Taylor: A falu szociálpszichológiája. I. H. Kolb.: A földműves község. H. P. Douglass: A városkörnyéki település. W. H. Wilson: A földműves egyháza. C. J. Galpin: Rurális szociális problémák. E. S. Kirkpatrick: A földműves életstandardja.

val vannak ellátva és mindegyik rámutat nagyszámú megelőző munkára.

Vessünk egy pillantást p. o. Galpin prof. könyvére,¹ mely egyike a kvalitatív módszer jellegzetes produktumainak.

A könyv ismerteti az amerikai farmer gazdálkodás történetét a pionir időktől kezdve; a földművelés lassú előrehaladását az amerikai kontinens területén keletről nyugat felé és azokat a jellegzetes vonásokat, melyek az amerikai földmívést az európaiától megkülönböztetik. A szabad területek, a végtelen lehetőségek, a nyugati határvonalon folyó fiatalos erőkifejtés és annak visszahatásai nevelték az amerikai farmert. Mégis, gondolkodásban az amerikai farmer és a világ minden más földművese között nagy hasonlóságok vannak.

A földműves, — minden másfoglalkozású emberrel szemben, nem holt anyagot formál saját kénye-kedve szerint, hanem az eleven étellel foglalkozik, élőlényeket sokasít. Egy búzaszemet elvet, hogy legyen belőle harminc pontosan ugyanolyan búzaszem, mint az eredeti. Egy dísznőből lesz hat, ugyanolyanok, mint az anyakoca volt. Szellemesen szembeállítva mutatja Galpin a vasmunkást, a materialistát, aki úgy érzi, hogy a világot és az életet saját elgondolása szerint alakíthatja — és a földmívést, a primitív teleológust, aki az élet dolgait rábízta egy belső, bölcs törvényszerűsége, mely az eredményt idő és türelem és némi körülmények után önmagától hozza, mindig ugyanabban a formában. Ezért marad a földműves lényében konzervatív.

Foglalkozása teszi a földmívést igénytelené és fatalistává is. Ha a jég elverte a termést, kár lázadni, meg kell elégedni azzal ami maradt.

A gyanakvás és bizalmatlanság, ezek az örök földműves tulajdonságok abban lelik magyarázatukat, hogy a földművesnek barátja az eső, — de ha sok van belőle, akkor ellensége. Barátja a napfény, — de nem lehet tudni, mikor változik ellenséges szárazsággá. Ezért nem bízik senkiben a földműves: nem tudja mikor lesz a barátból ellenség.

A régi farmerrel szemben azonban, kit egyrészt munkája természete, másrészt munkájának időbeli végtelensége, végül a magányos élet jellemzett, a jövő a modern farmeré. Ez utóbbi típus már nem bíz mindent a természetre, hanem céltudatos tenyésztéssel befolyásolni próbálja produktumait és formálni, javítani saját életét is. A földművescsalád munkájának sem kell feltétlenül hajnaltól éjszakáig tartania. — Az iparban is hajnaltól éjszakáig dolgoztak valamikor a munkások és a nyolc órai munkaidő kivívása gondolat, szervezés és hosszú küzdelem lépésről lépésre elért eredménye volt. Különösen a földművesasszony robotos munkájának racionalizálását ajánlja Galpin.

A farmer életstandardjának kérdése képezi a könyv gerincét. Energikus követelése az egész mű annak, hogy állapítsák meg a farmok

¹ Galpin, Charles Josiah: Rural Social Problems. New York and London. The Century Co. 1924.

népe számára is az a minimális életstandard, melyet az ipari munkásság bérharcaiban eredményes fegyverként használ.

Számos gyakorlati tanáccsal is szolgál Galpin arra vonatkozólag, hogy miként emelheti a földművescsalád saját életszínvonalát, p. o. konyhakert fejlesztése, a ház tisztántartása stb. útján.

Külön fejezetekben tárgyalja a könyv a földműves bevásárlási forrását, a földbérletek kérdését, az iskolázás, betegápolás, templomlátogatás, modern intézmények kérdését. Egy fejezet a farmrendszer védelmének van szentelve, egy másik a földművelők vándorlásának. A szerző, aki földműves család gyermeke volt és akinek könyvét nagyon sok emberi melegség jellemzi, a falu problémáját menekülés problémájaként tünteti fel: az amerikai farmok 30 milliónyi népének meg kell menekülnie attól a fejlődésben való megakadástól, amit a paraszttársadalom jelent, — mégpedig nem úgy, hogy az emberek java otthagyja a farmot, hanem úgy, hogy a földműves-élet magasabbrendű élet lesz.

A célt általánosságban megjelölő művek után jött a részletes adatgyűjtés, mely az amerikai farmer bevételével, kiadásával és életstandardjával foglalkozik.¹

Beható tanulmány tárgyává tették egyes vidékek farmer-családjait² — ezen a téren különösen sok érdemet szerzett a wisconsini farmer-vidék központján levő Wisconsin-Egyetem mezőgazdasági kísérleti állomása. Ez utóbbi állomás az Egyesült Államok földművelésügyi minisztériumával (Department of Agriculture) együtt adott ki nemrég egy kitűnő tanulmányt a földművescsalád életciklusáról. E tanulmány célja annak megállapítása volt, hogy miként változik a farmer-család bevétele és kiadása gyermekeik növekedése során, amivel lehetővé kívánták tenni a fiatal földműves- és háziasszony számára, hogy életreszóló gazdasági tervet készítsenek.³

Amerika földműves lakosságának túlnyomó része farmokon él, tehát a magyar tanyarendszernek megfelelő elhelyezkedésben. Vannak azonban földműves falvak is.

Az Institute of Social and Religious Research az 1923—24—25-ik években országos tanulmányt végeztetett E. S. Brunner vezetése alatt az Egyesült Államok földműves faluinak és azok népének leírására. Az eredményt öt kötetben bocsátotta közre. Ezek: I. A Census Analysis of American Villages.⁴ (Amerikai faluk a népszámlálás alapján analizálva.) II. American Villagers.⁵ (Amerikai falusiak.) III. United Churches. (Egyesült Egyházak.) IV. American Agricultural Villages. (Amerikai

¹ Willson, E. A.: Incomes and Cost of Living. North Dakota. 1923—21.

² Kirkpatrick, Mc Nall and Cowles: Farm Family living in Wisconsin. Wisconsin. 1933.

³ Kirkpatrick, Tough and Cowles: The Life Cycle of the Farm Family. Wisconsin. 1934.

⁴ Lorge, Ivritig. New York. Columbia University. 1933.

⁵ Fry, C. Luther de S. New York. Doubleday, Doran and Co. 1928.

földműves faluk.) V. Village Communities.³ (Falusi közösségek.) Különösen kiemelendő ez az utolsó kötet, melynek első része összefoglalja az egész tanulmány eredményeit, második része pedig teljes egészében közöl nyolcat a szerzők által eszközölt 140 faluszociográfiai felvétel közül.

Amerikában falu és kisváros között nagyobb a hasonlóság mint Európában. Éppen ezért érdekes a falukutató számára is a Lynd házaspár tanulmánya egy amerikai kisvárosról. A leírás célja, hogy a kisváros tükrében megmutassa a jelenkori amerikai élet és civilizáció képét.¹ Dwight Sanderson falutanulmánya már azt a célt tűzi maga mellé, hogy természetrajzi leírását adja egy szociológiai csoportnak, lévén abban az eléggé elterjedt meggyőződésben, hogy a szociológia a biológiai tudományok alcsoportja.² Mindenesetre vannak meglátásai és a könyv buzdítás a további falukutatásra.

Az amerikai életnek egy meglehetősen sötét oldalát mutatja be Helen Russel Wright roppant gonddal készült alapos tanulmánya, mely a vasúti pályamunkások társadalmának pontos keresztmetszetét adja, különös tekintettel ezek gyermekeinek jólétére. A szerző a kvalitatív és kvantitatív módszer szerencsés kombinációjával dolgozik. Könyve konklúziója, hogy a gyerekeknek joguk van emberséges viszonyok közt élni, azt pedig nem tehetik, hacsak a pályamunkások jövedelme jóval magasabb nem lesz.

Hogy e könyv nem lesz pusztában elhangzott szó, azt valószínűsíti, hogy az Egyesült Államok munkaügyi minisztériumának kiadásában jelent meg.³

A közelmúltban beállt nagy gazdasági és politikai változások természetesen éreztették hatásukat a társadalom életének minden megnyilvánulásában és így a szociális kutatásban is. S. A. Stephan mutat az új kilátásokra és lehetőségekre «The New Deal and the New Social Research» c. cikkében.⁴

Az új korszakban új erőre kaptak azok a régebben elkezdett kutatások, melyeket az elnökök által kinevezett különböző bizottságok folytatnak a helyzet felderítésére. Ilyen például a Committee on Farm and Village Housing. (A tanyai és falusi lakáskérdés bizottsága.) Ez a bizottság 1932-ben adta ki jelentését, melyet az otthonépítés és saját otthonok létesülésének elősegítése végett összehívott elnöki konferencia elé terjesztett volt. A közel 300 oldalas monográfia felöleli a lakásviszonyok és azzal kapcsolatos problémák ismertetését, a tervezés-építés, a tanyai

¹ Lynd, Robert S. and Helen M.: Middletown. New York. Harcourt Brace and Co. 1929.

² Sanderson, Dwight: The Rural Community. The Natural History of a Sociological Group Boston. Ginn and Co. 1932.

³ Wright, Helen Russell: Welfare of Children of Maintenance of Way Employees. Washington. 1932. United States Department of Labor.

⁴ The Journal of Social Forces. 13 köt. 4 sz. 1935 máj. 515 l.

település, a szépítés kérdéseit, továbbá a gazdasági és nevelési kilátásokat.¹

A Committee on Recent Social Trends (Az újabb szociális irányzatok bizottsága) szintén jelentés formájában készítette el az újabb évek egyik legjelentősebb kooperatív tanulmányát, mely felöleli a szociológiának legkülönbözőbb területeit.²

A bizottságot még 1929 végén Hoover elnök bízta meg azzal, hogy készítsen tanulmányt az amerikai társadalom fejlődéséről, azoknak a problémáknak megvilágítására, melyekkel a jelenben vagy esetleg a jövőben foglalkoznia kell az Egyesült Államok népének. A kutatásra anyagi lehetőséget a Rockefeller alapítvány adott és 1930 elején már kitűnő szakemberek egész testülete foghatott a munkához. 1932-ben készült el a végleges jelentés — nagyvonalú szociográfiai felvétel az Egyesült Államok százezermillió népéről és azokról a tényezőkről, melyek ezt a hatalmas nemzetet változtatják, befolyásolják és fejlesztik. A falu problémáival a mű X. fejezete foglalkozik.³

Az ezen alkalommal összegyűjtött bő anyag, melyet a jelentés teljes egészében ismertetni nem tudott, értékes monográfia-sorozatban jelent meg. E monográfiák egyike «A Falusi Társadalom Fejlődése», melynek elkészítésében közreműködött az Institute of Social and Religions Research is.⁴ Ezt a könyvet a tárgyilagossághoz való szigorú ragaszkodás jellemzi. Érzelmeknek, igazolhatatlan feltevéseknek eleve nem adott helyet a bizottság. Az eredmény nem más, mint kitűnő szakemberek által gyűjtött és analizált hatalmas adattömeg. A könyv iskolapéldája a Lundberg által hirdetett, kvantitatív, statisztikai módszer szerinti felvételnek, ezért kissé bővebben ismertetjük.

Az első fejezet a földműves lakosság mobilitásával foglalkozik. Térképek, grafikonok és statisztikák segítségével kimutatja, hogy már 1870-től, de különösen 1910-től kezdve az amerikai földműves nép állandó tömegben áradt a városok felé, egész 1926-ig. 1926 óta az irányzat megváltozott, a városba tódulás megszűnt és jelenleg több ember költözik ki a városokból, mint megfordítva. A grafikonok tisztán mutatják, hogy a városbaözlönés fordított arányban van a földművelés általános jövedelmezőségével, viszont a vidékre költözés fordított arányban van az ipari konjunktúra vonalával.

Világot vetnek az újabb kutatások arra is, hogy a vidéki lakosság, mely Amerikában régebben túlnyomóan farmokon élt, falukba tömörül.

¹ The President's Conference 011 Home Building and Home Ownership: Farm and Village Housing. Washington D. C. National Capital Press. 1932.

² Recent Social Trends. New York. Mc. Graw-Hill Book Co. 1933.

³ Kolb J. H. és Brunner E. S.

⁴ Brunner, Eduárd and Kolb J. H.: Rural Social Trends. New York. Mc. Graw Hill Co. 1933.

A falvak között van kb. 4000 iparúzó falu — egy-egy nagy gyár körül alakult község, melynek lakói falusiak, de nem földmívelők.

A vidéki lakosság abszolút számban állandóan növekedik, azonban relative egyre kisebb részét jelenti az Egyesült Államok lakosságának. Megállapítható, hogy a földműves falukban 1920 óta több az öregember, kevesebb a gyerek, a nők száma és a házások száma emelkedik, a bevándoroltaké csökken.

A második fejezet a vidéki élet és a földművelés viszonyaival foglalkozik. A bő statisztikai táblázatok bizonyítják, hogy a földművelés relatív jelentősége a nemzeti jövedelem szempontjából csökken. A farmbérletek száma emelkedik, éppúgy mint a gazdaadósságok, a föld értéke pedig csökken. Számokban mérhető volt a földművelés mechanizálásának haladása (traktor, teherautó stb.) és az ezzel kapcsolatos túltermelés. Sorra kerülnek a farmer vásárlóereje, a földművelésből eredő jövedelem fluktuálása, az adóteher növekedése, a fogyasztás változó divatja, mely a földművest új problémák elé állítja. (Tudvalévő, hogy az Egyesült Államok népe az utolsó két évtizedben roppant mértékben csökkentette a kenyér, tészta, lisztfogyasztást, ezzel szemben pedig előretört a hús és tejtermékek, tojás, zöldség, gyümölcs fogyasztása.) Növekszik azoknak a farmereknek száma, akik a földművelésen kívül még valamely más jövedelmező foglalkozást űznek. A kisfarm és a nagybirtok tért nyernek — a középbirtokok száma csökken. A szövetkezetek ereje és jelentősége nem változott lényegesen az elmúlt tíz év alatt. Annál jelentősebb volt a farmerek szempontjából az utolsó tíz év agrikulturnális törvényhozása. A farmer életstandardjára vonatkozólag utal a könyv számos kitűnő tanulmányra. Ennek örvendetes emelkedése mérhető például a villamosság, vízvezeték stb. használatának elterjedésével. Vizsgálat tárgya volt, hogy mire használja a farmon férfi és nő a gépek által felszabadított időt, — kiderült azonban, hogy ritkán használják szórakozásra, inkább újfajta munkára, p. o. a ház nagyobb tisztaságának elérésére stb.

A további fejezetek foglalkoznak a falu fejlődésével, a vidék és a falu viszonyával, különösen a foglalkoztatás szempontjából; vidék és város viszonyával; a kereskedelmi és hitelellátással; az elemi iskola nevelőhatásával, iskolaépítéssel, magasabbfokú nevelésre való törekvéssel, írástudatlanság fogyatkozásával; az egyházakkal és az általuk nyújtott szolgálattal; a társadalmi és rekreációs szervezetekkel (cserkészet, sportklubok stb.); a vidéket szolgáló szociális munkával (Vörös Kereszt, védőnők, gyermekvédő szervezetek stb.); a helyi önkormányzatok szociális vonatkozásairól; az utolsó fejezet pedig még egy pillantást vet az 1930-at követő évekre, sőt a jövőbe.

Az amerikai földművelés nem vett részt a prosperity fellendülésében, a depresszió azonban annál erősebben érintette. Az amerikai farmer vásárlóereje 1932-ben 48%-a volt volt az 1909—1914-es átlagnak. A vidék

fejlődése, a civilizáció terjedése megállt. Mégis 1932 óta lassú javulás érezhető. Városi elemeknek a faluba való telepítése a depresszió hatása alatt, az eddigi jelentések szerint, nem sok jót ígér. A földművelésnek jelen állapotában nincs szüksége több termelőre. A traktorok ezreinek helyét újra elfoglalta a ló. Mozi és népi mulatóhelyek helyett az emberek tanulásban, művészetekben, zenében, műkedvelő színdarabokban találnak örömet.

A nehéz időkben mégis a farmerek meg voltak elégedve és úgy érezték, hogy biztosabb, jobb dolguk van mint a városiaknak. S lassan tért nyér az a meggyőződés, hogy a földművelés nemcsak kenyérkereset, hanem elsősorban életmód.

Több hivatalos kiadvány¹ ismerteti az Amerikában eddig szokatlan erős állami beavatkozás hatását az agrártársadalomra. Az állami intézkedések értékével és bírálatával foglalkozik a farmok népének szempontjából W. Gee, az utolsó 16 esztendő eseményeit felölelő könyvében.² Ugyanez a szerző adott egy jelentős, összefoglaló tanulmányt, melynek címe: «A földművelés szociálökonomiája.»³ E könyv az agrikulturnális problémákat nem egyszerűen gazdasági, vagy szociológiai, vagy történelmi vagy kormányzati szempontból nézi, hanem szerencsés szintézissel mindezeket felhasználva, egységes képet ad.

H. W. Odúm egy cikkben rámutat a társadalmi téren való tervgazdálkodás szükségességére.⁴ W. Colé pedig beszámol a Tennessee-völgyben folyó kísérletről, hol a kormányzat megpróbálkozott egy szociológiai alapon megtervezett telepítéssel.⁵

Előkészületben van egy három kötetre tervezett enciklopédikus munka is, melynek célja, hogy egységes képet adjon a mezőgazdaság szociológiájáról. Ennek ez év július havában kellett megjelennie, szerzői P. A. Sorokin, C. C. Zimmermann és Ch. I. Galpin.⁶

Bár Amerikának mindig büszkesége volt, hogy nagy alkotásait a társadalom és nem az állam erejével hozza létre, az újabb időkben egyre nagyobb jelentőséget kapnak a szociális kutatás terén is az állam hivatalos és félhivatalos szervei. Az úgynevezett Government Bureau-k az

¹ United States Dept. of Agriculture; Agricultural Adjustment Administration: Agricultural Adjustment. 1934.

² Gee, Wilson: American Farm Policy. New York. W. W. Morton and Co. 1934.

³ Gee, Wilson The Social Economies of Agriculture. New York. The Macmillan Co. 1932.

⁴ Odúm, Howard W.: The Case for Régióál National Social Planning. The Journal of Social Forces. 13 köt. 1 sz. 1934 okt. 6 l.

⁵ Cole, William E.: Personality and Cultural Research in the Tennessee Valley. The Journal of Social Forces. 13 köt. 4 sz. 1935 máj. 521 l.

⁶ Sorokin P. A., Zimmermann C. C. and Galpin Ch. J.: A Systematic Source Book in Rural Sociology. Minneapolis, Minnesota. The University of Minnesota Press.

Az e könyvre vonatkozó adatokat Vesta M. Sonne kisasszony, Bryn Mawr College szociálökonomiai tanszékének tanársegéde bocsátotta rendelkezésemre. Szíves segítségéért e helyen is köszönetet mondok.

egyetemen képzett szociális kutatómunkások egész hadát alkalmazzák és eredményeiket kitűnő publikációkban közlik.

Kétségtelen, hogy a gazdasági nehézségek, melyekkel ez a nagy ország az elmúlt években küzdött, nem tudta megállítani a társadalomtudomány terén folyó kutatómunkát. Sőt — a társadalom bajai és szenvedései csak fokozottabb munkára buzdítják azokat, akik remélik, hogy a szenvedéseket enyhíteni fogja a társadalmi dolgokban való szélesebb-körű és mélyebb tudás.

A Tennessee völgyben folyó kísérlet lesz nagy próbája annak, hogy az amerikai szociográfia és szociológia elméleti eredményeit mennyire tudja gyakorlati haszonra fordítani a szociálpolitika.

Roosevelt elnök számos radikális reformmal próbálja a depresszióból kivezetni az Egyesült Államok népét, azonban voltak bizalmas környezetében egyesek, akik még ezeknél is sokkal mélyebbre ható reformokkal kívánták megváltoztatni az amerikai társadalmat. Roosevelt elnök ezeknek rendelkezésére bocsátotta a Tennessee-völgyet, hogy próbálják ott megvalósítani az amerikai Eldorádót és az új társadalmi rendet.

A Tennessee Valley Authority vezérgondolata, hogy miután az Egyesült Államok területe már nem az a nagy szabad tér, melyen mindenki megél, aki életrevaló és mindenki úgy gazdagodhat, ahogy tud, — tervgazdaságra van szükség, mely egyensúlyba hozza a termelést és fogyasztást és a föld természeti kincseinek elosztását a népesség szükségletei szerint irányítja.

A Tennessee-völgye az Egyesült Államok déli részén fekszik, itt él az ország fehér lakosságának legműveletlenebb és legelmaradottabb része. Itt állandó volt a szegénység, még a prosperitás éveiben is és a nép mindig segélyre szorult. Ha tehát igaz, hogy ez a nép néhány év múlva jólétben és magasabb életformák közt fog élni, akkor a kísérlet sikerült.

Az eszköz, melyet a Tennessee-völgy vezetői használni akarnak, a gép, a technika, mely Amerikában most dolgozik először közvetlenül és egyedül a köz javára.

A háború alatt Amerika nitrátok nyerése céljából óriási vízművet létesített a Muscle Shoals vízesésnél, mely alkalmas volt roppant mennyiségű villamosság fejlesztésére. A háború után megindult a harc azért, hogy ezt a nagy erőforrást a népjólét szolgálatába állítsák. Norris szenátor vezette a küzdelmet, mely azért volt rendkívül nehéz, mert az individualista amerikaiak elvi kérdésnek tartják azt, hogy az állam semmiféle hasznosító berendezést ne vonjon el az egyéni vállalkozás elől. Így p. o. a háború alatt államosított vasutakat is visszakapták a részvénytársaságok. A Muscle Shoals műveket többen is meg akarták venni az államtól, Ford öt milliót ígért értük, de Norrisnak sikerült ezt megakadályoznia és végül is megnyerte tervei számára Rooseveltnél, ki személyesen választotta ki azokat az úgyszólván teljhatalommal felruházott meg-

bízottakat, akiknek feladata, hogy a roppant villamos energia felhasználásával felvirágoztassák a Tennessee-völgyet, melyet «a szociológus professzorok paradicsoma» néven emlegetnek.

A vízműveken jelenleg munkások ezrei dolgoznak, napi 5% órai munkaidővel és a Tennessee-völgyben egyik ideális falu a másik után keletkezik, egy-egy gyárvállalat körül, melyeket az olcsó villamos energia vonz. Az egész telepítés terv szerint történik — azon elgondolás szerint, melyet Ford kezdett megvalósítani az ő telepein: minden munkásnak legyen annyi földje, melyen megterem családjá élelmének legalább egy része, amit pedig készpénzen kell venni, azt tudja keresetéből megszerezni.

Most épül p. o. Norris község kétezer lakos számára. Miben fog különbözni más amerikai községektől?

Nem lesz benne telekspekuláció — telket és házat csak munkások vehetnek. Nem lesznek egymással versenyző boltok, mert a kereskedelmet engedélyhez kötik és központilag ellenőrzik. Nem lesznek egymással szembenálló egyházai és a közönséget adóztató egyesületei. Templom csak akkor lesz, ha a különböző felekezetek meg tudnak egyezni egy közös templom tartásában. Minden családnak lesz nagy kertje és jó úthálózat fogja kényelmessé tenni a közlekedést a közeli farmokkal. Minden ház téglából épül, villamos fűtéssel, világítással, villamos konyhával, villamos mosógéppel, villamos jégszekrényvel és a villamosságnak minden házi használatra való beállítással.

Az ilyen mesterséges falvak természetesen tág teret nyújthatnak arra, hogy bennük különböző társadalmi elméleteket kipróbáljanak. S ebben előreláthatólag nem is lesz hiány, mert a vezetőségbe tizenkét amerikai egyetem szociológus-tanárát is meghívták. Érdeklődéssel várhatjuk tehát azokat a tanulmányokat, melyeket az eredményekről néhány éven belül kapni fogunk.

Ha beválnak a remények, a Tennessee-völgy népe lassan át fog alakulni és a kényelem, a jólét, a gazdasági biztonság gyökeresen meg fogják változtatni azokat az állapotokat, melyek eddig szomorúan jellemezték ennek a vidéknek politikai magatartását, nevelésügyét, kereskedelmét — és a szabad idő használatát.

A vezetők bíznak abban, hogy 20 év alatt bőségesen meg fog térülni az a százmillió dollár, melyet a kísérletre szánt az állam és amely a költségvetésnek csak egy százaléka. A kísérlet sikere pedig nemcsak az alap-eszmének, a tervgazdálkodás eszméjének sikerét jelentené, hanem módot adna annak ellenőrzésére is, hogy sok más téren hogyan váltak be az amerikai szociológusok elgondolásai.

Bobula Ida.

ROOSEVELT REFORMPOLITIKÁJA ÉS A LIBERALIZMUS.¹

Elvileg Roosevelt kísérleteinek két alapvető vonatkozását kell megkülönböztetnünk: a konjunktúrapolitikát és a reformprogramot; mert nem fér kétség ahhoz, hogy a társadalmi rend szempontjából a gazdasági élet nekilendítésére irányuló törekvések csak efemer jelenségek, holott a reformpolitika annak gyökeres átalakulását vonhatja maga után. Elméletileg feltétlenül jogosult e két szempont különválasztása, viszont a gyakorlati életben szabatos elhatárolásuk nagy nehézségekbe ütközik. Mindenekelőtt a New Deal két legnevezetesebb újításánál, a mezőgazdasági termelés megszorításánál (Domestic Allotment Plán) és az ipari újjáépítési törvényénél a két célkitűzés, a válság enyhítése és a reform kifejezetten vagy hallgatólagosan egybeolvad. Az agrártörvény a termelés korlátozására vonatkozó intézkedéseivel egyfelől nyomban enyhíteni akar a régóta sínylődő mezőgazdaság helyzetén, de másfelől Wallace földművelésügyi miniszter nyíltan leszögezte, hogy az agrárterv távolabbi céljának, a strukturális túlermelés megszüntetésének eléréséhez szükséges 40—50 millió acre-nyi vetésterületnek² művelés alóli kivonása máról holnapra meg nem valósítható. Már most a Domestic Allotment Plán addig folytatható, amíg az elnök nem teszi közhírré, hogy a mezőgazdaságra nézve a szükséghelyzet megszűnt. Ez következetes eljárás, mert a szükséghelyzet lehet rövid- és hosszúlejáratú egyaránt. Ellenben a N. I. R. A. általános hatálya csak két évre terjed. Pedig az ipari törvény még sokkalta magasabbra tör, mint az agrártörvény, amidőn az ipari önkormányzatot, az «alkotmányos gazdasági rendet» akarja megteremteni, amely intézményesen véget vetne a tőke és a munka harcának. Nyugodtan megállapíthatjuk,

¹ «Roosevelt kísérletes c. tanulmányunkban más helyen már foglalkoztunk a New Deal közgazdasági vonatkozásaival. (L. Roosevelt kísérlete, M. kir. Ferencz József-Tudományegyetem Barátai Egyesületének Jog- és Államtudományi Szakosztályában tartott Előadások 12., Szeged, 1934., 47. o.)

E dolgozat megírásakor, 1934 elején, az előzmények kivételével még kizárólag a folyóirat-irodalomra kellett támaszkodnunk. Azóta azonban egyfelől a New Deal-re vonatkozó könyvirodalom is erősen fellendült, másfelől pedig nevezetes fejlemények következtek be Roosevelt politikájában is. Jelen cikkben mindezt figyelembe igyekeztünk venni a társadalomélettani szempontok előtérbe helyezésével.

A főbb forrásmunkákat a cikk végén soroljuk fel.

² Újabbán 35 millió acre-re becsülik a redukció szükséges mérvét. Még ez a csökkentés is csaknem 10%-ára rúgna a mintegy 360 millió acre-nyi vetésterületnek.

hogya a N. I. R. A. lejártaor valamilyen formában nem nyerne meghosszabbítást, az azt jelentené, hogy az újjáépítési terv egyik alappillére kidőlt.

A szóbanforgó reformnak konjunktúrapolitikai mezbe való öltöztetése egyfelől biztosítani akarja a reformpolitika kísérleti jellegét, ami azonban nézetünk szerint csak önámítás, mert ez politikai téren úgy sem adhat szalvusz konduktuszt a kísérletek csődjének esetére, másfelől ennek az álideiglenességnek megvan a maga mélyebben szántó oka is és pedig az, hogy a kormány ily módon akarta elkerülni annak a harcnak a kiéleződését, amely manapság az Északamerikai Unió-ban az elnök kezében összpontosuló intervencionisztikus végrehajtó hatalom s a hagyományosan liberális bírói és törvényhozói hatalom között folyik.

De a konjunktúra- és a reformpolitika egybeolvadása nemcsak az Egyesült Államok alkotmányának sajátosságaira és politikai opportunitásra, a szabadkéz biztosításának szempontjára vezethető vissza, hanem a kettő között szervezesebb kapcsolatok is állanak fenn. Hogy egyebet ne említsünk, a munkanélküli segélyek bevezetése végeredményben csupán előfutára volt az elnök által immár bejelentett intézményes munkásbiztosítási tervnek. És fordítva, a reformprogram is hathatósan belevág a konjunktúra alakulásába, amire a legjobb példa az a felbecsülhetetlen pszichológiai hatás, amelyet a hatalmas, háborús módszerekkel dolgozó kék sas-propaganda gyakorolt a gazdasági élet újjáéledésére. Ezen mitsem változtat az, hogy ez a kedvező lélektani mozzanat tárgyilagossá szempontból nagyon is túlzott volt, úgyhogy 1934 elején, az új korszak első fázisának lezárulásával erejéből szükségszerűen veszítenie kellett.

Ezek a mélyreható kölcsönhatások eléggé bizonyítják, hogy a két gazdaságpolitikai vezérelv teljes különválasztása nem lehetséges. Csupán arról lehet szó, hogy melyiket állítsuk vizsgálódásaink középpontjába. A magunk részéről a következőkben elsősorban Rooseveltt reformpolitikáját tartjuk szem előtt.

A New Deal szellemét azonban csak a genetikus szemléleti mód alapján lehet igazán megérteni. Vessünk tehát egy rövid visszapillantást az új rendszer keletkezésére.

Az Északamerikai Unió függetlenségének kivívása óta fokozatosan kiépítette a demokrata-federális államszerkezetet és szívósan ragaszkodott hozzá. De a társadalmi dinasztikiákat a demokráciák sem tudják lerázni magukról. A szövetségi állam történelmében három ilyen dinasztikiát szokás megkülönböztetni. Az első a farmerek korszaka, amely a köztársaság első évtizedeire terjedt ki, a második a nagyiparosok és a vasútkirályok hegemóniája, ez átnyúlt a huszadik század első évtizedébe is, a harmadik pedig a pénzügyi oligarchia korszaka, amelyet bankokráciának is nevezhetnénk, ha Wall Street fogalmához nem tapadna annyi jellegzetesen amerikai vonás. A Rooseveltt rezsim a pénzügyi dinasztia bukásának proklamálá-

sával kezdődött. Hiszen Rooseveltnek az volt az első elnöki intézkedése, hogy beiktatása napján, 1933 március 4-én elrendelte az általános bankzárlatot. Ezzel a végtelenül súlyos rendszabállyal tünt le — legalább is egyelőre — az a korszak, amely számos kilengéssel járt ugyan, de tagadhatatlanul a gazdasági prosperitás eddig elért legmagasabb fokát teremtette meg. A finansziális tömörülés korszakának összeomlása a világ vezető individualista-kapitalista államának gazdasági csődjét jelentette. A *laissez faire* elvéről ekkor már a liberalizmus vakbuzgó hívei is megfélemedtek. Még Wall Street is követelte a beavatkozást, sőt egyes hívei egyenesen a diktatúra mellett kardoskodtak; persze egy szájuk íze szerinti diktatúra mellett, amely csak addig tartana, amíg kimentí őket a bajból, hogy azután újból szabadon folytathassák hagyományos tevékenységüket. Ezzel az amerikai pénzvilág tőkélyre vitte a hamisítatlan liberalizmus gazdasági felfogását, amely úgy szól, hogy az állam legyen bakter-állam addig, amíg jól megy a sora a gazdasági életnek, de siessen nyomban a gazdasági élet segítségére, mihamar beköszönt a válság, tekintet nélkül arra, hogy ez a válság a magángazdaságok hibáján kívül vagy önhibájából következett-e be. A bankárok, a tőzsdések és a nagyvállalkozók mentalitásával a legnagyobb mértékben számolni kell. Sőt az individualizmus az amerikai nép széles rétegeiben is mélységes gyökeret vert. A prosperitásba vetett korlátlan hit valósággal olyan gazdasági fanatizmussá szellemült át, amelyhez csak a bolsevizmusnak a világforradalomba vetett hite hasonlítható. De az örök prosperitás bálványá ledőlt és a romok között több mint 13 millió munkanélküli hevert. Ki volt az az ember, aki ebben a páratlanul válságos helyzetben a kormányrudat átvette? Valljuk be őszintén, ezt az embert 1933 március 4-éig eléggé színtelen egyéniségnek tartották. Walter Lippmann az elnöki kampány alatt Franklin D. Rooseveltet egy kedves úriembernek, egy *pleasant gentleman-nek* nevezte, aki-ben egyetlenegy olyan jellemvonást sem tudott felfedezni, amely őt az elnöki méltóságra predesztinálta volna. Rooseveltt előzetesen mint New-York állam kormányzója csak puritánságról és taktikai érzékről tett tanúságot. De ez még nem elegendő kellék a diktatúrához és amellett még a munkaképességét is kétségbevonták. Ezeket a kétségeket a nagyszabású elnöki kampánnyal eloszlatta ugyan és a tömegek rokonszenvét meg is nyerte, fanatizálni azonban nem tudta őket. De elvégre ő volt a demokrata párt egyetlen komoly reménysége és Lindley-nek igaza van abban, hogy Rooseveltt megnyerő és derűs külseje mögött kiváló államférfíui tulajdonságok is rejlenek. Az egyik a jeffersoni demokrácia hagyománya, amely az ipar decentralizációja és a kis farmer iránti rokonszenven nyilvánul meg, a másik Theodore Roosevelt osztályok fölé emelkedő átfogó nacionalizmusa, a harmadik pedig a szabadságnak wilsoni értelemben való felfogása, amely a szabadság eszményébe ütközőnek bélyegezte meg azt a fejlődést, amely odavezetett, hogy a nagyvállalat állam lett az állam-

ban. Ehhez járult az a körülmény, hogy Franklin D. Rooseveltt sohasem volt «doktriner», hanem mindig a történelmi fejlődés és a gyakorlati kísérletezés elvi alapján állott. Látni fogjuk, hogy ez a hajlékonyság, a szabadság ez a politikája egyfelől károsnak bizonyult, de másfelől ez felelt meg annak az átmeneti bizományi diktatúrának, amellyel őt a kongresszus, egyes vonatkozásokban felruházta, mert az Egyesült Államok demokratofederális légköre nem kedvez a diktatúrának. Az amerikai törvényhozás a maga szuverenitásáról épügy csak ideiglenesen hajlandó lemondani, mint a bajbajutott bankokrácia a *laissez faire* elvéről.

Rooseveltt jóakarói azt állítják, hogy programja egy sarkalatos pont kivételével már az elnökválasztási harc folyamán kialakult. Ez a kivétel nyilván a valutapolitika. De programja egyéniségénél fogva nélkülözött mindennemű nyugtalanító és dramatikus hatást. A drámai feszültséget azonban csakhamar megteremtették maguk az események. És Rooseveltt 1933 március havának válságos napjaiban fényesen megállta a helyét. Habozás nélkül elrendelte a bankzárlatot, egy feledésbe ment és félig-meddig elévült háborús szükségtörvény felélesztése alapján korlátozta a devizaforgalmat és március 9-én már kihirdette a bankszükség-törvényt, amely az életképes bankok megnyitásának útját egyengette a haute finance nagy aggodalmaskodása közepette. De a pánik elült. Az elnök gyors és erélyes intézkedéseinek hatása alatt a nemzet visszanyerte önbizalmát. Közben Rooseveltt már a takarékosági törvényjavaslatot (Economy Bili) készítette elő, amely a konzervatív körök nagy meglepedésére a tisztviselők és a veteránok járandóságának leszállításával a rendes budget egyensúlyát volt hivatva helyreállítani. Március 16-án már az agrártörvényjavaslat (Farm Relief Bili) került a kongresszus elé, mert az akut bankválság leküzdése után a mezőgazdaság megsegítése volt a legsürgősebb teendő. Ezt követte a Civilian Conservation Corps-ra vonatkozó javaslat, amely Rooseveltt régi és sokszor kézlegyintve lemosolygott újradösisési tervének megvalósítására irányult. Ez az akció rövidesen meg is indult és csaknem 300.000 embernek nyújtott munkaalkalmat.

De nemcsak az elnök dolgozott gőzerővel, hanem a kongresszus is, amely nyomban mozgolódnii kezdett, mihelyt a válság nyomása enyhült. A veterán-javaslat csak a republikánusok segítségével tudott keresztül-menni március 20-án, az agrártörvénnyel kapcsolatban pedig az inflacionisták hatalmas agitációba kezdtek. A bankok megnyitása után ugyanis megkezdődött az áruárak és a tőzsdei árfolyamok emelkedése, dacára, annak, hogy mintegy 5000 bank 5 milliárd dollár betéttel legalább is egyelőre zárva maradt. Nyilvánvaló volt tehát, hogy a bankválság a defláció főoka. Az áremelkedés azonban mindjárt megtorpant, amikor április 13-án enyhíteni kezdték az aranykiviteli tilalmat, amelynek nyomában megindult a tőkekivitel. Az inflacionisták erre minden erejük megfeszítésével beiktatták az agrár törvényjavaslatba a híres inflációs

záradékot, a Thomas Amendment-et és az elnök április 19-én le is tért az aranylapról.

Az agrártörvényt ezek után 1933 május 12-én hirdették ki. Egyidejűleg megmozdult a kongresszus a bank- és értékpapírreform, valamint a munkaidő megrövidítése érdekében. A Morgan-bankház ellen indított vizsgálat a bankreformot állandóan napirenden tartotta. A vidék a porban heverő spekuláció megrendszabályozását sürgette, viszont ellene volt a bankcentralizációnak, mert találó az a megállapítás, hogy a nyugati és déli államok még a bankbukások veszélyét is inkább hajlandók magukra vállalni, semhogy feladják részben csak vélt financiai önállóságukat. Glass szenátor számtalanszor átgyúrta javaslatát és végül még Steagall képviselő betétbiztosítási tervét is elfogadta, csakhogy megnyerje a kisbankok támogatását. Az elnök ezután 1933 június 16-án aláírta a banktörvényt. Az értékpapírtörvény pedig már jóval előbb, március 27-én életbelépett.

Ami a munkaidő megrövidítésére irányuló törekvéseket illeti, részben ebből a talajból nőtt ki a N. I. R. A. Egyfelől a munkások a munkaidő leszállításával egyidejűleg béremelést és a kollektív szerződés jogát követelték, másfelől az Egyesült Államok kereskedelmi kamarájának május 1-én tartott kongresszusán a nagyiparosok képviselői többnyire az ipar szervezkedésének állami ellenőrzés mellett való engedélyezése érdekében foglaltak állást. Végül a kormány, különösen a tevékeny munkaügyi miniszter, Miss Perkins is érvényesíteni akarta a maga szociálpolitikai céljait és felbukkant a láthatáron Johnson tábornok is. Nem csoda, hogy ennyi különböző befolyás érvényesülése folytán a N. I. R. A. eklektikus, sőt részben ellentmondó jelleget nyert.

Az ipari újjáépítési törvényt az elnök 1933 június 16-án hirdette ki. Közben áprilistól július havának második feléig a Roosevelt-éra első és leghatalmasabb fellendülése folyt le. De ez a fellendülés az ipari törvény életbelépésével csaknem egyidejűleg megtorpant. A New Deal ellenlábasai, akik az új törvénytől az ipart féltették, a két eseményt kapcsolatba hozták egymással. Nézetük szerint a kedvezőtlen konjunktúrafordulatban egyfelől a fellendülés túlhajtásának is része lehetett, de másfelől talán még nagyobb súllyal esett a latba az ekkor már javában folyó londoni világkonferencia. A tárgyalások alkalmából a stabilizációról kiszivárgó hírek hozzájárultak ahhoz, hogy az Unióban az árirányzat hirtelen lefelé irányult. A világkonferenciát Roosevelt rövidesen szétrobbantotta ugyan külön megbízottja, Moley professzor útján, aki mellékesen megjegyyezve nem is közgazda, hanem kriminalista és közjogász volt. De Moley helyébe Warren professzor, az árudollár exponált híve lépett. Az ő közvetlen befolyása alatt kezdődött meg 1933 október 22-én az új aranypolitika és így a világ szemtanúja lett annak a tragikomikus erőfeszítésnek, amelyet az amerikai valutáris hatóságoknak a dollár nemzetközi értékének mesterséges leszorítása végett ki kellett fejteniök. De az árak nem emelkedtek, sőt 1934

január havában kissé hanyatlottak is. Kiderült, hogy a mesterséges leértékelés hatása csak akkor terjedt volna ki egyenletesebben az árrendszerre, ha az aranyat nemcsak szabadon vásárolták, hanem korlátlan mennyiségben is adták volna a végleges devalvációs árfolyamon. A valutapolitikának erről az alapvető tételéről egyszerűen megfeledkeztek. 1934 január 4-én pedig napvilágot látott az elnök híres budgetüzenete, amely az államadósságoknak békés időkhöz mérten páratlan megduzzadását irányozta elő. A szövetségi kormány hitele helyreállításának alapvető előfeltétele viszont a dollár értékállandósága volt. A január 30-i Gold Reserve Act azután ezt az előfeltételt is megteremtette. Felhatalmazta az elnököt arra, hogy a dollárt 40—50%-kal devalválja és Roosevelt február elején valóban rögzítette is a dollárt az aranyparitás 59.06%-án. Ez a stabilizáció azonban csak ideiglenes volt. A fennmaradó törvényes pénzürték csökkentési marge még mindig 15%-os volt, egyéb esélyektől teljesen eltekintve. Ez Roosevelt rugalmas politikájának legsötétebb árnyoldala. Az új rendszer elvégre is nem szocializálni akar. Hatalmas közmunkái csak átmeneti konjunktúrapolitikai intézkedések gyanánt jönnek szóba. Az új éra végső célja a demokratikus kooperáció, az alkotmányos gazdasági rend megvalósítása. Már pedig ha egy rezsím nem akar tervgazdaságot létesíteni, vagy nem elég erős hozzá, akkor számolnia kell a kapitalisztikus szellemmel. És ebből a nézőszögből nyugodtan megállapíthatjuk, hogy a valutapolitikai bizonytalanság a magángazdasági fellendülés legfőbb akadály, amely mellett még a bank- és értékpapírreform is eltölpül. Ezen a téren még a politikai zsonglörködés is megbocsátható lenne, amely a tömegpszichológiával számolva bizonyosságot ígér ott is, ahol a jövő könnyen felboríthatja számításait. Ha Rooseveltnem akar bízni a dollárban, akkor mitévők legyenek a középeurópai államok, amelyek olyan kemény küzdelmet folytatnak valutájuk vásárlóerejének fenntartása végett?

A dollár ideiglenes stabilizációjával véget ért a New Deal első fázisa, a pénzsaporítás nélküli pénzürtékcsoökkentés korszaka. Ez az időszak kitermelte az új éra minden alapvető intézkedését és ezzel a heroikus lendület alább is hagyott. Azontúl már a továbbfejlesztésnek, a javítgatásnak, a f oldozgatásnak a kora következett.

Az első fázis ezen vázlatos ismertetése után térjünk át a New Deal főbb alkotásainak közelebbi elemzésére, elsősorban az új agrártörvényre. A benne foglalt inflációs felhatalmazások további részletezését mellőzve, fordítsuk figyelmünket a mezőgazdasági termelést megszorító Domestic Allotment Planra. A búzát illetőleg a terv alap gondolata az Unióban már 1927-ben felmerült, de jól ismeretes, hogy az csak a londoni világkonferencián létrejött nemzetközi búzaegyezményben valósult meg. Ezen egyezmény szerint Amerika vetésterületének 15%-os csökkentésére kötelezte magát. Már most tudvalevő dolog, hogy a termelés megszorítása olyként megy végbe, hogy azok a farmerek, akik erre önkéntesen szerző-

désileg kötelezettséget vállalnak, prémiumot húznak a kincstártól. A fedezetet forgalmi adókkal, az ú. n. processing taxes-el teremtik elő. Különös figyelmet érdemel alkotmányjogi szempontból az önkéntes szerződés rendszere. Az agrártörvénynek ez az intézkedése ikertestvére az ipari törvény azon szakaszának (4/a), amely szerint az elnök a vállalkozókkal önkéntes szerződéseket köthet az ipari code-ok bevezetésére. Ezzel a módszerrel akarja elkerülni a kormány, hogy a liberális alkotmány által féltve őrzött egyéni szabadságot megsértse. A Domestic Allotment Plan-al ez az önkéntesség először az egész vonalon érvényesült, míg a N. I. R. A.-nál csupán egy vagylagos eljárást jelentett. De a kék sas kampánnyal ez az alternatíva döntő jelentőségre tett szert.

A demokratikus kooperáció jegyében azután Wallace földművelésügyi miniszter 1934 őszén szavazást kísérelt meg a búza-sertés-érában. De a szavazásban kevés farmer vett részt és azok is túlnyomórészt a terv folytatása ellen foglaltak állást. Különösen nagy az ellenszenv a forgalmi adókkal szemben, amelyek közvetett kényszereszköznek tekinthetők, mint-hogy annak a gazdának a termékét is sújtják, aki nem hajlandó vetésterülete megszorítására. Világos, hogy már magábanvéve ez is kétséssé teszi az egész akció önkéntességét.

A búzán kívül hasonló intézkedéseket alkalmaztak a gyapotnál, a tengerinél, a dohánynál és egyes kisebb mezőgazdasági terményeknél. Az 1934 áprilisi Cotton Control Act (Bankhead Bill) alapján a gyapotnál az önkéntes rendszerről a kényszerszabályozásra tértek át és azonos rendszert vezettek be a dohánytermelés terén is. Megjegyzendő, hogy a kormány nyilván alkotmányjogi aggályok miatt eredetileg ellenezte ezt az újítást, de ebben az esetben a búzatermeléstől eltérőleg a gyapotfarmerek többsége az új terv mellett foglalt állást. Ez érthető is, mert az 1933—34. évi termelési évadban a vetésterületet csökkentő akció a gyapotnál járt a legnagyobb sikerrel. De most már itt is nehézségek mutatkoznak. A termelés korlátozása felhajtotta a belföldi árakat, ami a világgpiacon az amerikai gyapot versenyképességét csorbítja. A külföldi, különösen az argentinai gyapot olcsóbb, úgyhogy az amerikai kivitel világgpiaci részesedése az 1931/32. évi 59.2%-ról a folyó évadban előreláthatólag 41%-ra fog süllyedni.

A mezőgazdasági tervgazdaság céljait a legutóbbi rossz termés történetesen előmozdította. A búzakészletek a folyó kampányban az előző évi 329 millióról alighanem 124 millió bushelre fognak leszállni, ami már normális nagyságú készletnek tekinthető. 1934-re a farmerek jövedelmét 5950 millió dollárra becsülik, amiből 500 millió az Allotment tervvel kapcsolatos prémiumokra esik. A globális összeg 900 millió dollárral magasabb, mint az előző évi jövedelem. A gazdák múlt év őszén átlag 10—15%-kal többet fizettek az általuk vásárolt termékekért, de helyzetük valamenynyire még így is javult. Az agrártermékek megdrágulásából eredő terhet

elsősorban természetszerűleg az ipari népességnek kell viselnie, de a munkások bérei emelkedtek, úgyhogy az egyensúly egyelőre még nem borult fel, ami annak köszönhető, hogy a nemzetgazdasági termelés a maga egészében mégiscsak emelkedett.

Az agrártörvény második része a mezőgazdasági hitel kérdését rendezi. A szövetségi kormány először kétmilliárd névértékű kötvénynek 4%—5%-os kamatai erejéig vállalt szavatosságot. Később ez a szavatosság a tőketartozásra is kiterjedt. Hasonlóképpen védi a kis háztulajdonosokat a Home Owners Loan Act.

Míg az agrártörvény konjunktúra- és egyben reformpolitikai intézkedés, addig a banktörvény és az értékpapírtörvény egyenesen kerékkötője a fellendülésnek, úgyhogy ezek az alkotások kizárólag a reformprogramm szolgálatában állanak. Gyors keresztülhajtásuk mellett az szólt, hogy a Wall Street-ellenes hangulat erősen kedvezett egy gyökeres reformnak.

A Securities Act a kibocsátások körüli visszaélések megakadályozására irányul, a bankreform főkérdései pedig az investíciós és a kereskedelmi bankok különválasztása, a fiókhálózat kiépítésének problémája és a betétbiztosítási terv. Az investíciós és kereskedelmi bankok különválasztása egyben John D. Rockefeller Jr.-nek Morgan felett aratott diadalát jelenti. A betétbiztosítási tervet az elnök hevesen ellenezte egyes amerikai államok korábbi kedvezőtlen tapasztalatai és azon megfontolás alapján, hogy ez a biztosítási díj voltaképpen a könnyelmű ügyvitel prémiuma. A törvényjavaslat mindazonáltal törvényerőre emelkedett és az ideiglenes terv az első évre csak 2500 dollárnál nem magasabb betétekre terjedt ki, 1935 június 1-ig történt meghosszabbításakor azonban az értékhatár 5000 dollárban lett megállapítva. Az 5000 dollárnál nem magasabb betétek pedig már a betevők 95%-át felölelik. A végleges terv megvalósítása esetén, amely 50.000 dolláron felül is 50% erejéig nyújtanak garanciát a betétekért, az egész akció jórészt csak pszichológiai jelentőséggel bírna. A betétbiztosítási tervnek lélektani hatásán kívül még egy másik vonatkozásban van nagy hordereje és pedig azért, mert ez az a mézes-madzag, amellyel a nem-tagbankokat a szövetségi jegybankrendszerbe akarják csalogatni. Az amerikai magánbankok tudvalevőleg két főcsoportra oszlanak: a nemzeti és az állami bankokra. Előbbiek száma 6000 körül, utóbbiaké 11.700—11.800 között mozog. A nemzeti bankok törvényerejénél fogva tagjai a Federal Reserve System-nek, ellenben a 48 tagállam bankjainak csatlakozása önkéntes és közülük csupán 900 lépett be a szövetségi jegybankrendszerbe. Igaz viszont, hogy e között a 900 bank között szerepelnek a legnagyobb állami intézetek. Az elnöknek sokan tesznek szemrehányást amiatt, hogy a bankválságot nem használta ki arra, hogy egy tollvonással megteremtse az egységes bankrendszert. De láttuk, hogy a tagbankok partikuláris érdekei útját állják a bankrendszer egységességének.

A Roosevelt-éra harmadik és legnevezetesebb alkotása a N. I. R. A., amely az agrártörvényhez hasonlóan részben a fellendülés, részben a reformpolitika céljait szolgálja. Az ipari újjáépítési törvény konjunktúrapolitikai vonatkozásai elsősorban a fogyasztáshiány-elméleten alapulnak és ennek megfelelően a munkabérek emelésével akarják nekilendíteni a gazdasági életet.¹ A törvény alkotói azonban tisztában voltak azzal, hogy ez a nekilendítéshez nem elegendő. Ezért irányult elő a N. I. R. A. második része közmunkák címén 3-3 milliárd dollárt a nehéziparok termelésének kibővítésére.

A reformpolitika terén az ipari újjáépítési törvény főcélja az önkormányzat megteremtése. Ennek az önkormányzatnak két ága van: az iparnak és a munkásságnak a megszerveződése. Az első tekintetben a N. I. R. A.-nak az Antitrust-törvényekhez való viszonya, a másik vonatkozásban pedig a kollektív szerződés joga a döntő.

Közismert dolog, hogy az Egyesült Államokban a New Deal előtt az Antitrust-törvények górdítettek akadályokat az ipari tömörülés egyes formáinak útjába. Az 1890. évi Sherman Act és az 1914. évi Clayton Act nem akadályozták ugyan meg a gentlemen's agreementek létrejöttét, de ezeknek a jogvédelmen kívül álló, a felek bármelyike által bármikor felborítható egyezményeknek a jelentőségét nem szabad túlbecsülni. Sokkalta fontosabbnak tartjuk azt, hogy végeredményben ezek a törvények megakadályozták ugyan az állandó kartellszerű alakulatok létrejöttét, de nem akadályozták meg azt, hogy a fejlődés iránya a trustök, a fúziók és a nagy egyéni vállalatok irányába terelődjenek. Az Antitrust politika azután tényleg nagymértékben biztosította a verseny érvényesülését a mammut vállalatok között, de legnagyobb ellentmondása éppen az volt, hogy a verseny a gazdasági oligarhák között még rombolóbb hatásúnak bizonyult, mint atomisztikus szabad verseny esetén. A N. I. R. A. ezt a káros fejlődést akarta más irányba terelni, az ipari szervezkedésnek állami ellenőrzés mellett való előmozdításával. Ez a gyökeres újítás a pillanatnyi kényszer hatása alatt született meg, mert kartellszerű megállapodások nélkül nem lehetett volna megállítani a destruktív árrombolás folyamatát, amely a depresszió végzetes kielegződésével fenyegetett. A törvény közvetlen és eredeti célja az volt, hogy a tisztességes verseny fokozottabb védelmének jelszavával az áresés ezen folyamatának gátat vessen. Az ár-megállapítás azonban mindig a monopólium veszélyét idézi fel. Ezért iktatta be a szenátus a törvényjavaslatba (3/a szakasz) azt a rendelkezést, hogy az ipari code-ok nem alkalmazhatnak monopóliumokat vagy mono-

¹ Az egész munkásság jövedelmének emelésére a minimális bérek rendszere volt hivatva. A munkaidőnek átlag heti 35 órára való leszállítása más lapra tartozik. Ez a folyamat ugyanis új munkaerők megfelelő munkábaállításával karöltve ment végbe, ami egyfelől a munkanélküliséget csökkentette, de másfelől a már foglalkoztatott munkások részéről áldozatot követelt.

polisztikus eljárásokat. De számos érv szól amellett, hogy még a leg gondosabb ármegállapítás is monopólium keletkezésére vezethet az esetben is, ha az önköltségnek vagy az igazságos árnak az elve irányadó. Még inkább áll ez a termelés korlátozására¹ és az engedélyezési rendszerre. Az engedélyezési rendszer (license) volt az az ultima ratio, amellyel az elnök a tisztességes verseny szabályzatait kikényszeríthette. Ez a felhatalmazás, amely az alkotmányos érzületet a leginkább sértette, a törvény általános kétévi hatályától eltérőleg csak egy évre szólt. Az elnök egyetlenegyszer sem élt vele és a felhatalmazás egy év múltán megújítás hiányában le is járt.

Mielőtt az ipari törvény monopolisztikus hatására nézve állást foglalnánk, vizsgáljuk röviden a code-készítés menetét. Ez eleinte a munkaadók egyesüléseinek vagy képviselőinek javaslatára indult meg. A javaslatot azután az ipari újjáépítési szerv, a N. R. A. vette tárgyalás alá, a munkások és a fogyasztók bevonásával. A N. R. A.-ban képviselve van a kormány minden érdekelt tényezője, a munkaügyi, a kereskedelmi és az igazságügyminisztérium, úgyszintén a Federal Trade Commission is ezen régi szervek és Johnson tábornok, a N. I. R. A. adminisztrátora között lefolyt harc az ipari újjáépítési politika alakulására nagy befolyást gyakorolt. De a code-ok eleinte túlságosan lassú ütemben készültek. Ekkor állította sorompóba az újjáépítési szerv az elnök újrafoglalkoztatási egyezményét (President's Re-employment Agreement), a kék sas kampányt. Ez az akció eredetileg csak 1933 végéig volt előirányozva, de ismételten, legutóbb 1934 április 14-én meghosszabbítást nyert az ipari szabályzatok felállításának befejezéséig. A kék sas hadjárat azonban tulajdonképpeni feladatát már 1933 szeptember havában elvégezte. Ekkorra már a szabályzatok túlnyomó nagy része fővonásokban készen állott. Azután már a részletes kidolgozás munkája következett. 1934 június 4-én lett közzétéve az alap-code (Basic code of fair competition) a még kívülálló kisiparosok számára. Ugyanazon év augusztus havában 682-re emelkedett az ipari szabályzatok száma.

Térjünk azonban vissza az árszabályozás és a kontingentálás kérdésére. Főként az első eljárás volt szokásos. Már az első 400 code közül 260 tartalmazott minimális árakra vonatkozó rendelkezéseket és 1934 elején a N. R. A. összeütközésbe került az Antitrust-törvények örével, a szövetségi kereskedelmi bizottsággal az ipari szabályzatokba felvett monopolisztikus ármegállapítások miatt. Erre sikertelen N. I. R. A. konferenciák következtek, majd március havában a National Recovery Review Board felállítására került sor, amelyet elnökéről Darrow-bizottságnak neveztek el. Az erősen szociális érzésű Darrow, aki más vállalkozó

¹ A törvény Declaration of Policy című 1. szakasza azt mondja: «To avoid undue restriction of production (except as may be temporarily required)».

hiányában került a bizottság élére, dörgedelmes, de többnyire felületes jelentéseket készített a monopolisztikus visszaélésekről. A bizottság és az ipari újjáépítési szerv között kifejlődött harcnak az elnök tavaly június végén a Darrow-bizottság feloszlásával véget vetett ugyan, de már előzőleg, június 7-én az általános politika új irányelvei láttak napvilágot az árszabályozásra nézve. Ezen irányelvek közül különösen kettő figyelemre-méltó. Az egyik az, hogy a minimális árak megállapítása csak szükség-helyzet fennforgása esetén engedélyezhető, a másik pedig az árszabályozás enyhébb formájának, az «open price»-rendszernek az általánosítása. De az ipar nyomatékos tiltakozására a N. R. A. haladéktalanul azzal a megnyugtató nyilatkozattal felelt, hogy csak az illető iparokkal egyetértésben és azok javaslatára fogja módosítani az árszabályozó záradékokat. Az új irányelvek tehát elsősorban az újonnan felállított szabályzatoknál érvényesültek. A régiék átalakítása még kétségesnek látszik. Egyidejűleg 1934 augusztus végén nekifogtak a 862 code-nak 250-re való összevonásához.

Bízást leszögezhetjük, hogy a kartellszerű ármegállapítás burkolt lehetősége volt az az előny, amely a N. I. R. A.-val szemben az ipart annakidején engedékenyebb magatartásra hangolta. A munkások számára pedig a kollektív szerződés joga bírt a legnagyobb vonzóerővel. Emellett még a minimális bérek jelentősége is elhalványult, a gyermekmunka szabályozása pedig nem is volt az ipari törvénybe beiktatva, hanem arra csupán a végrehajtás folyamán került sor. 1934 június elejéig 3755 munkaviszály került a National Labor Board elé és ezek közül 2655 a munkások szervezkedési jogával állott összefüggésben. A N. I. R. A. dacára is tovább folyik a harc a munkások szakszervezetei, főként az American Federation of Labor és a vállalati szakszervezetek (company union) között, jóllehet már az 1932. évi Norris-La Guardia Anti-Injunction Act a munkások szervezkedési szabadságát akarta biztosítani és az úgynevezett «sárga kutya»-szerződésektől megvonta a jogvédelmet. De a sárga szakszervezetekhez hasonló vállalkozói egyesületek tagjainak létszáma 1933-ban egy és egy-negyed millió körül mozgott, ami meghaladta az amerikai szakszervezetek egész létszámának egyharmadát. Ismeretes az is, hogy a legnagyobb amerikai munkásegylet, az American Federation of Labor is messze-menően a munkaadók befolyása alatt állott. De a N. I. R. A. több lendületet és önállóságra való törekvést vitt bele a szakszervezeti mozgalomba. A sztrájkok oly tömegesen ütötték fel fejüket, mint a világháború után az 1919—22. időszakban. Egyfelől a munkaadók igyekeztek kijátszani az ipari törvénynek a kollektív szerződésekre vonatkozó rendelkezéseit, de másfelől a munkások is szembehelyezkedtek a bírói hatalommal és a közigazgatással, amelyek az ipari törvény intenciói ellenére még gyakran megnehezítették a munkások szervezkedését. A legfelsőbb bíróság azonban még nem hozott döntést a kollektív szerződés ügyében. Az elnök

erőteljesen sikraszállt a N. I. R. A. 7/a szakaszának érvényesítéséért, a nagyipar ellenállását azonban csak részben tudta megtörni.

Időközben a békéltetés és a bíraskodás terén múlt év július havában nevezetes fordulat állott be. A munkaviszályok főelhárító szerve, a N. R. A. égisze alatt álló National Labor Board helyébe a National Labor Relations Board lépett és ez nemcsak reformpolitikai anabaptizmust jelentett, hanem egyúttal fontos szervezeti változást is vont maga után, mert az új hivatal a munkaügyi minisztériumnak lett alárendelve.

A kollektív szerződés jogán kívül főként magasabb bérekért és a munkásoknak a code-hatóságokban való képvisellete körül folytak a munkaviszályok. Utóbbi vonatkozásban a törvény nem intézkedik kifejezetten.

Egy további sajátos kérdése a N. I. R. A.-nak a kisemberek, a little fellow-k sorsa. Elsősorban ők emeltek szót a monopolisztikus eljárások ellen, de ez a magatartás époly kevésbé volt őszinte, mint a nagyipar panaszai. A nagyipar ugyanis olyan jól berendezkedett a kartellszerű ármegállapítások alapján, hogy már panaszkodni volt kénytelen. A kisembereknek pedig alapjában véve nem is az ármegállapítás ellen volt kifogásuk, hanem a magasabb munkabérek ellen, amelyeket egyszerűen nem tudtak elviselni. Az ipari törvény véget akart vetni az «izzasztó műhely»-nek, de ez az intézkedés a kisipar számos ágának fennállását veszélyeztette. Bizonyosodott, hogy a kisüzem többnyire drágábban termel, mint a nagyüzem, tehát nem tudja a fogyasztók érdekeit úgy szolgálni, mint régebben. 1933 október havában példának okáért a kiskereskedelem szabályzatainak tárgyalásai alkalmából az igazi kiskereskedelem képviselői minimális árak megszabását követelték, de a nagy áruházak és a chain operators kézzel-lábbal hadakoztak ez ellen a szabadság és a demokrácia nevében. Amikor pedig az elnök a sok hiábavaló vitába belefáradva a service trades időközben felállított szabályzatait eltörölte, ezek az iparok egyszerre csak kétségbeesve tiltakoztak a N. R. A. hitszegése ellen, amely a késhegyig menő verseny folyamatát újból megindítja. Senki sem vonhatja kétségbe, hogy az önálló kis egzisztenciák fennállása társadalmi szempontból a legnagyobb mértékben kívánatos, de úgy látszik, hogy ennek a szempontnak maradéktalan kerestülvitele a fogyasztó társadalom összességétől áldozatokat igényel.

Johnson tábornok 1934 szeptember végén, a nagy textilstrájk után, visszalépett az újjáépítési szerv éléről. Közte és a kormányzat, különösen a munkásérdekeket hathatósabban támogató Miss Perkins munkaügyi miniszter és Hopkins Relief Administrator között a szakadás már régóta bekövetkezett. Azonkívül az igazságügyminiszter és a Federal Trade Commission is gyakorolni akarta a maga jogkörét a code-ok érvényesítése terén. Johnson távozásával az adminisztrátor állása megszűnt és a N. R. A. élére egy bizottság került, amelyben a kormányzatnak, mindenekelőtt a munkaügyi miniszternek a befolyása került túlsúlyra.

A N. R. A. fejlődésében ezideig három korszakot különböztethetünk meg. 1934 elejéig a munkások érdekei érvényesültek fokozottabb mértékben, majd az ipar javára állott be eltolódás a kartellszerű árpolitika és egyes kontingentálások révén, Johnson tábornok visszavonulásával pedig újra a munkáspolitikai szempontok nyomultak előtérbe. A nagyipar, amely addig elszántan hadakozott a «kardcsörtető diktátor» ellen, most egyszerre Johnst ahhoz a bizonyos kutyához hasonlította, amelyik ugat, de nem harap.

Az ipari újjáépítési törvény hatálya 1935 június 16-án lejár és meghosszabbítására nézve a kongresszus ezideig még gondosan elkerülte az állásfoglalást. Hatalmas érdekek összetűzéséről van itt szó. A harc változó szerencsével folyik és kimenetele bizonytalan. Sok függ a bíró szuverenitás álláspontjától is. Erre a kérdésre cikkünk végén még rátérünk.

A New Deal-nak két nevezetes kérdéséről, a valutareformról és a pénzügyi tervről kell még röviden megemlékeznem. A reformprogramot a dollár devalválása voltaképpen csak egy tekintetben érinti és pedig az adósságrendezés szempontjából. De itt is egybevegyül a konjunktúra- és a reformpolitikai vonatkozás, mert a pénzügyi csökkenés kihatása az áralakulásra jórészt konjunktúrapolitikai probléma és ha figyelembe vesszük, hogy a dollár 41%-os leértékelésével szemben a belföldi nagykereskedelmi árak az új éra kezdete óta kb. 30%-kal emelkedtek, akkor arra a megállapításra kell jutnunk, hogy a devalváció reformpolitikái célját is csak részben tudta elérni.

A valutapolitika terén további bizonytalanságot jelent az 1934 júniusi ezüstvásárlási törvény, amely 1700—1900 millió dolláros inflációs lehetőségeket rejt magában, de mivel keresztülvitele nagy nehézségekbe ütközik, úgyhogy a legkedvezőbb esetben is igen hosszú időt igényel, hatását a közeljövőt illetőleg nem szabad túlbecsülni.

A pénzügyi terv az államadósságoknak mintegy 22 milliárdról 31.8 milliárd dollárra való növelését irányozta elő az 1935—36. év végére. Első pillantásra ez az ugrásszerű emelkedés megdöbbentőnek látszik, de ez az első benyomás sokat veszít erejéből, ha egyfelől arra gondolunk, hogy a dollár leértékelése a közhatalmú állam adóssága a világháború folytán 1916-tól 1919-ig 1.2 milliárd dollárról 25.4 milliárdra szökött. A budget az eredeti tervtől eltérőleg 1936 közepére aligha lesz kiegyensúlyozható, ami belpolitikai szempontból föltöbb kényelmetlen, mert ebben az évben már megkezdődnek az általános választások.

A Roosevelt-érának ma még legfeljebb konjunktúrapolitikai mérlegét lehet felállítani. Erre nézve csak néhány jellemző adatot sorolunk fel a munkanélküliségről, az agrárrollóról és az ipari termelésről. A New Deal kezdetekor fennállott 13.5 milliós munkanélküliség a múlt év közepén az American Federation of Labor becslése szerint 10.3 millióra, a folyó

év elején pedig 11-4 millióra rúgott. De 1934 derekán az Egyesült Államok kereskedelmi kamarája csak 7 millióra becsülte a munkanélküliek seregét és ne tévesszük szem elől azt sem, hogy valamennyi becslés a munkanélküliekhez sorolja azt a 2 milliónyi embert, akit a Public Works Administration, a Federal Relief Administration és a Civilian Conservation Corps foglalkoztat. Az agrárrolló, amely az új éra kezdetén 50-re nyílt szét, múlt év végén 79-re zárult össze, az ipari termelés statisztikája pedig ugyanabban az időpontban 25%-os javulásról számolt be. Ha konjunktúrapolitikai viszonylatban az új rendszer nem tudott volna némi sikert felmutatni, akkor természetesen egész reformprogramja is megakadt volna.

Ami magát a reformpolitikát illeti, a New Deal-nél a demokratáé derális államszerkezet sajátosságai határozottan érvényesülnek az agrárreformnál és a N. I. R. A.-nál s ez kölcsönöz Roosevelt kísérleteinek jellegzetesen amerikai vonást. Ellenben a bankreformnál csak részben és pedig csupán a bankrendszer decentralizációjánál jutnak érvényre ezek a sajátosságok, míg a valutapolitika terén az angolszász mentalitásnak megfelelően a beavatkozás a outrance ment végbe. Ez egyébként nem ellenkezik homlokegyenest a liberalizmus elveivel, mert a jegybankpolitika volt az a terep, ahol a liberalizmus először fújta meg a takarodót, megnyitva az utat tényleges vagy állítólagos közérdekű szempontok keresztülvitelére.

A mezőgazdasági terv az önkéntesség elvének részbeni feladásával már sokat veszített eredeti jellegéből. Ezzel szemben a N. I. R. A. mindmáig az új rendszer legsajátosabb alkotásának tekinthető. Az ipari újjáépítés Roosevelt kísérleteinek a gerince. Az a több mint 2500 per, amelyet a New Deal ellen indítottak, nagyrészt a N. R. A. ellen irányul. A bírói hatalom állásfoglalására nézve nehéz dolog lenne jóslásokba bocsátkozni. Az csak részleges sikernek tekinthető, hogy az aranyzáradék tárgyában nemrégiben hozott döntésével a Supreme Court nagyjában és egészében a végrehajtó hatalom álláspontját tette magáévá, dacára annak, hogy a legfelsőbb szövetségi bíróság tagjai túlnyomórészt republikánusok, akik valaha a nagyipar érdekeit szolgálták. Elvégre is ezt a döntést csak egy öttagú többség hozta egy négytagú kisebbséggel szemben. Nagyon is kérdéses tehát, hogy az athéni demokrácia, amely a kék sas-kampánynál olyan nagy szerepet játszott, a bíraskodásra a jövőben is éreztetni fogja-e a maga hatását? A jogászvilág már ismételten élesen kifakadt a végrehajtó hatalomnak azon törekvése ellen, hogy a bírói hatalmat háttérbe szorítsa. Az igaz, hogy a tagállamok törvényhozásának kétharmad többségével még a bíraskodás vétője ellenében is módosítani lehet az alkotmányt, de ez egy rendkívül hosszadalmas és amellet kétes kimenetelű eljárás. Végül a törvényhozói hatalom is, különösen a szenátus nagy nehézségeket támaszthat Roosevelt-nek, mert a kongresszus a partikuláris érdekek ütközőpontja és ezek az érdekek sokszor a pártszempontoknál erősebbek is.

A N. I. R. A.-nál nem szabad figyelmen kívül hagynunk azt sem, hogy az Egyesült Államok, amelyek néhány évvel ezelőtt még csak a caritas elvét ismerték, most egyszerre ugrásszerűen akarnak eljutni arra a szociálpolitikai szintre, amelyre pl. Anglia több mint egy fél évszázad alatt emelkedett fel. És Roosevelt-nek erre a célra egy fejletlen, korántsem megközelíthetetlen és decentralizált közigazgatás áll a rendelkezésére. Johnson tábornok, aki talán a nagyiparhoz állott közelebb, de mint ízig-vérig puritán ember azt etikai szellemmel akarta átítani, bámulatraméltó gyorsasággal varázsoltta elő a N. R. A. hatalmas szervezetét. Ez sem pótolhatja azonban a federális közigazgatás kirívó hiányosságait. Az elnök ezzel teljesen tisztában van, de közigazgatási reformprogramja nincs. Ehelyett egy másik utat választott, amely az amerikai mentalitásnak tagadhatatlanul jobban megfelel, az ipari önkormányzat útját. Egyes vonatkozásokban, így a code-igazgatás terén, az elnök egyenesen közhírré tette, hogy a N. R. A. csak addig akar ellátni bizonyos funkciókat, amíg az ipar szervezkedése olyan fokot el nem ér, hogy azokat átveheti.

De milyen kapcsolatba hozható az autonómia elve a New Deal-nak azzal a sokat hangoztatott jelszavával, hogy miután a nagyvállalat állam lett az államban, a vállalkozó tekintse magát közhivatalnoknak, akinek kötelessége a köz érdekeit szem előtt tartani? Nem csodálkozhatnánk azon, ha az amerikai vállalkozó ezen az eszményi célkitűzésen nagyot nevetne magában. Hiszen ez a célkitűzés nemcsak a vállalkozónak, hanem egyben a közhivatalnoknak a típusát is idealizálja és az Északamerikai Unióban eddig éppen fordítva az volt a helyzet, hogy nem a közhivatalnok telítette etikai szellemmel a vállalkozót, hanem a vállalkozó itatta át nyereszkedési vággyal a közhivatalnokot. De az is bizonyos, hogy elvileg ennek a visszasságnak a legjobb ellenszere az önkormányzat, amelynél a szervezett érdekcsoportok kölcsönösen fékentartják egymást. Magának az ipari önkormányzatnak az eszméje egyébként távolról sem új. Ha van benne valami sajátosan amerikai vonás, azt legfeljebb szervezetében kereshetjük, de szervezeti formája még nem forrott ki eléggé. Már csak erre való tekintettel sem férhet kétség ahhoz, hogy az etikai szempont érvényesítésére ma még a közület messzemenő ellenőrzése, sőt beavatkozása is elengedhetetlenül szükséges.

Az alkotmányos gazdasági rend megszervezésének és fenntartásának lehetősége végső fokon a hatalmi viszonyok alakulásán múlik. A N. I. R. A.-nak a folyó év közepén esedékes meghosszabbítása a New Deal sorsdöntő kérdése. De bármi legyen is Roosevelt kísérleteinek a sorsa, az kizártnak tekinthető, hogy szociálpolitikai vívmányai mind veszendőbe menjenek. Az már nem lehet vitás, hogy a történelem Franklin D. Roosevelttről, mint az Egyesült Államok első nagy szociálpolitikusról fog megemlékezni.

* * *

E közlemény kisedése után hozta meg a legfőbb szövetségi bíróság a «Schechter-poultry» ügyben sorsdöntő ítéletét, amely a New Deal legsajátosabb alkotásának, a N. I. R. A.-nak a tisztességes verseny code-jaira vonatkozó alapvető (III.) fejezetét az alkotmányba ütközőnek minősítette. Ennek az egyhangúlag hozott ítéletnek a legnevezetesebb megállapításai a következők: 1. a kongresszus nem ruházhatja át a törvényhozói hatalmat többszáz magánszemélyből álló csoportokra (code-hatóságok . . .); 2. a kongresszus nem ruházhatja át az elnökre a törvényhozási jogot abból a célból, hogy korlátlan diszkrecionális joga alapján alkosson törvényeket a kereskedelem vagy az ipar helyreállítására és kiterjesztésére; 3. a tagállamok közötti kereskedelem (interstate commerce) szabályozásának joga, amely a szövetségi kongresszust illeti meg, nem öleli fel a munkabérek és feltételek szabályozásának jogát; 4. a bíróságnak nem lehet a feladata, hogy egy centralizált rendszer előnyeit vagy hátrányait vizsgálja, elegendő annyit leszögezni, hogy a szövetségi alkotmány arra alapot nem teremt.

A bíróság a központosítás ellen irányuló utóbbi megállapításával a demokrata pártra saját fegyverét fordította vissza, mert ez a párt egészen a New Deal-ig eredeti célkitűzéseivel hiven az alkotmány szigorú értelmezésének, vagyis a tagállamok jogainak az öre volt a republikánusokkal szemben, akik az erős szövetségi állam szószólói voltak.

Az N. R. A. által életbeléptetett újítások, mint code-ok, árszabályozások, munkabérek és órák közhatalmi úton immár legfeljebb az állami szállítóknál tarthatók fenn. Az új közmunkatörvény, amely 4.880 millió dolláros alapot létesített, ezen a téren le nem becslhető lehetőségeket nyújt. De önkéntes alapon is egyelőre számos iparágban érvényben tartották az ipari béke megőrzése végett a munkafeltételekre vonatkozó rendelkezéseket. Van valami igazság abban a felfogásban, hogy az ipari újjáépítési törvénynek a munkásmozgalom megerősödésére gyakorolt hatása, különösen a kollektív szerződés jogának biztosítására irányuló törekvések, tartósabbnak bizonyultak, mint a kartellszerű ármegállapítás politikája, amely mindinkább elveszti talaját, a törvényhozásnál, a bíróságnál és az üzleti világnál egyaránt. Mivel azonban a munkások autonóm szervezkedése az amerikai munkásságnak aránylag még mindig kis hányadát öleli fel,¹ még nagyobb jelentőséget tulajdonítunk

¹ L. The National Recovery Administration, An Analysis and Appraisal, Publication No. 60. of the Institution of Economics of the Brookings Institution, Washington D. C. April 1935- 492 o. köv. és 523 o. köv.

Ez a hatalmas, gyűjteményes munka, amely New Deal végleges bukása esetén az N. R. A.-nak, ennek a gigantikus szociálpolitikai és ármegállapítási kísérletnek alighanem a fejfája lesz, rámutat arra, hogy a szakszervezeti mozgalom fellendülésének ellensúlyozására indított 1933/34. évi company union-kampány még nagyobb sikerrel járt, mint a munkások önszegélye. Míg az American Federation of Labor taglétszáma 1934 végén 3-5—4 millió volt az 1933. évi 2.1 millióval szemben, addig a vállalati munkásszervezetek 1934 végén 2-5—3 millió tagot számláltak az 1932. évvégi 1-3 millióval szemben. A kiadvány

az elnök azon bejelentésének, hogy megindítja az akciót az alkotmány-módosítása érdekében. Igaz, hogy ehhez $\frac{2}{3}$ többség szükséges a szövetségi kongresszus mindkét házában és a tagállamok $\frac{3}{4}$ részében, úgyhogy alkotmánymódosítást az Unióban 9 hónapnál rövidebb idő alatt még nem vittek keresztül. De valóban lehetséges, hogy ez a körülmény a demokrata pártnak a jövő évi elnökválasztásnál még előnyére is válik. A választási kampány leghathatósabb jelszavául ugyanis az alkotmány módosítása kínálkozik, annál is inkább, mert a N. I. K. A. ellen hozott ítélet óta a mezőgazdasági termelés korlátozásának törvényességét is mindinkább vitatják a bíróságok előtt. Ha a közhangulat nem tenné lehetővé, hogy Rooseveltt ezt a jelszót zászlajára írja, akkor előreláthatólag nem maradna hátra más megoldás, mint az, hogy egy mérsékelt szociálpolitikára, közmunkákra és progresszívebb adóztatásra alapított középúton haladó programmal vegye fel a választási küzdelmet. Ezen az alapon azonban a demokrata párt előreláthatólag felörlődne a küzdelemben a republikánusok és a radikálisok között.

Iff. Boér Elek

hangsúlyozza ugyan, hogy a vállalati munkásszervezkedés is azt jelenti, hogy az egyénl szerződés helyébe a kollektív és szervezkedés lép (529 o.); le kell azonban szögeznünk, hogy a company union-ok a sárga szakszervezetek legjellegzetesebb alakzatai közé tartoznak.

Főbb forrásmunkák:

Lindley, Ernest K.: The Roosevelt revolution, first phase. London, 1934. — *Sir Arthur Steel-Maitland:* The New America. London, 1934. — The Economics of the Recovery Programm. New-York, 1934. — Current Problems of Unemployment and Recovery measures in operation, Proceedings of The Academy of Political Science. Vol. 15. No. 4. Jan. 1934. — *Hackett, Louis M.:* A short history of the New Deal. New-York, 1934. — *Thomas, Notman:* Fascism or socialism? The choice before us. London, 1934. — *Roosevelt, Franklin D.:* Looking Forward. New-York, 1933. U. a. On our way. New-York, 1934. — The ABC of the N. R. A., the Brookings Institution. Washington D. C., 1934. — *Basch, Ernst:* Das Wiederaufbauwerk Roosevelts, N. I. R. A.—N. R. A. Zürich, 1935. — *Corwin, Edward S.:* The Twilight of the Supreme Court. New Haven, 1934.

FIGYELŐ

BIBÓ ISTVÁN.

A magyar társadalomtudománynak gyásza van. Elhunyt egy magyar tudós, ki elsősorban ugyan nem szociológus volt, mégis el nem múló érdemet szerzett a magyar társadalomtudomány történetében azzal, hogy a legválságosabb időben talpraállította minden oldalról cserbenhagyott magyar szociológiát. Ez 1920-ban történt. A háború előtt és alatt két táborban voltak a szociológusok. Az antinacionalisták táborában a radikálisok, a másik táborban a nacionalisták, akik azonban sem a reformgondolatoknak nem mertek szemébe nézni, sem az elméleti szociológiába nem mélyedtek el. A háború után mind a két tábor zászlaja porbahullott. A nemzetközies táborát felfalta a vörös forradalom s ezzel az antinacionális radikalizmus soha ki nem heverhető sebet kapott. A sárba hullott zászló magát a szociológia tudományát is évekre kompromittálta. A másik tábor is begöngyölte lobogóját s 1920-ban nem volt többé magyar szociológia, elnémult a tudomány, amely az aléltságból ébredező nemzet társadalmának magára eszmélését, önmegfigyelését lett volna hivatva szolgálni.

Ekkor állott elő Bibó István és körültekintő szervező munkával megindította folyóiratunkat: a Társadalomtudományt. Abban az időben régi tudományos közlönyeink is csak nehezen tudtak megjelenni, úgy hogy az új folyóirat nemcsak a szociológia, hanem a tágabb értelemben vett társadalmi kérdéseket boncolgató tanulmányok közlönye lett. Erre utalta a szerkesztő széles és átfogó érdeklődése, filozófiai gondolkodása is. S valóban akkor erre volt szükség, eszmetisztázó munkára és folyóiraatra, hogy a tudományos világot is kábulatba ejtő robaj után a magyar szellemiség újra tájékozódjék és kitámolyogjon egy romokban heverő eszme-palota törmelékei közül. Jó iránytű volt Bibó Istvánnak magyar józansággal felépített, ismeretelméleten, a néplelek problémáin s az emberi sors történetén érlelődött világszemlélete, mely a székepszisztól époly távol állott, mint a radikális célkitűzésektől. Őt nem fogta el az akkor

divatos Spengler-elmélet pesszimizmusa, hanem az ember magabizásában kereste a jobb jövő alapjait. «Nem azért jött reánk most annyi vész, — írja 1920-ban — mert az élet teljesen bizonytalan s elménk folyton cserben hagy bennünket, hanem ép azért, mert elhagytuk elménk kipróbált útjait és megszakítottuk az összeköttetést a múlttal, a már megszerzett ismereteinkkel.» És hozzát teszi, hogy csak az utolsó évtizedek összemomlott emeletét kell eltávolítani s építhetünk tovább!

A Társadalomtudomány két első évfolyama valóban ennek a munkának értékeivel van tele. Mai szemmel nézve talán kevés bennük a szociológiai, a társadalomtudomány sajátos szemszögéből vizsgálódó munka. Erre a szerkesztő nem is törekedett, de akkor, a szociológia legkritikusabb válságéveiben nem is törekedhetett. Bölcsen beérte azzal, hogy munkaprogramja egyenes irányban haladt a szociológiai gondolkozás kifejlesztése felé, mert a szociológia jelenségeterületéről vett tanulmányok egytől egyig a társadalomtudományi aspektus kialakulását készítették elő. Világosan látta ő, ki úgy szerette boncolgatni a rendszerező tudományelmélet szövevényeit, hogy mi a feladata addig, míg a tiszta szociológia művelésének ideje elérkezik. Előkészítette, sőt siettetett ennek útját s egyike lett azoknak, akiknek fontos szerepük volt társulatunk 1925-ben bekövetkezett alapításánál. Folyóiratát, jóllehet annak szerkesztését szegedi állásának elfoglalása miatt nem folytathatta, mint a társulat alelnöke, egyesületünk rendelkezésére bocsátotta. Szegeden ír folyóiratot indított kedvelt stúdiuma, a néprajz számára, újra tanújelét adva annak, hogy világosan felismeri a lappangó szükségletet: az alföldi magyarság életének és régi kultúrincseinek vizsgálatára gyűjtva fel a tudomány új lámpását. Azért nem szűnt meg érdeklődése társulatunk és közlönyünk munkája iránt sem. Pár héttel korán elkövetkezett elhunyt előtt még felkereste e sorok íróját és a régi szeretettel beszélgetett el társulatunk ügyes-bajos dolgairól.

Nemcsak alapítónkat siratjuk benne, hanem a magyar tudományos élet mindenkor eredeti és értékes munkását is. Jellegzetesen magyar tudós volt, sok invencióval bíró művelője a magyar néprajznak. De ezen is túl, nagy emberi értékei voltak. Kivételesen nemes és tiszta jellem, sok életbölcsessel és érző szívvel gazdag lélek, amely egyszerre volt szerény és büszke, igénytelen és bőkezűen adakozó, eszmevilágban élő és alkotó.

A mi gyászunk a magyar művelődés gyásza és reá való meg nem szűnő emlékezésünk a mi reménységünk erőgyarapító forrása.

Szombatfalvy György.

SZOCIOLÓGIA ÉS JOGBÖLCSELET.¹

A szociológia és az általános jogelmélet mai viszonyát illetően a legutóbbi időben két fontos állásfoglalás történt. A jogbölcselet két reprezentatív magyar művelője: Moór Gyula és Horváth Barna leszögezte a maga álláspontját ebben a nevezetes kérdésben. Ezt a két tudós polémikus összecsapása követte. Horváth Barna u. i. egy előadásában (Szeged, 1935 február 19-én) védekezett Moór felolvasásában foglalt és jogszociológiai műve ellen irányuló bizonyos támadások ellen, Moór Gyula pedig erre ismét az Athenaeumban (1935 január 4. füzet) válaszolt. Ez a párviadal igen élesen rávilágított a probléma lényegére.

Folyóiratunk Horváth Barna jogszociológiai művét kritikailag behatóan ismertette (1935. 4. füz. 307.—18. old.). Nem haladhatunk el tehát szó nélkül e termékeny vita mellett sem. Az értékálló alapanyagba a nézeteltérések csattanói rengeteg mozgalmasságot visznek bele, amelyről legalább röviden tájékoztatni kívánjuk olvasóinkat.

Moór Gyula eddigi művei a jogbölcselet egy teljes és összefüggő rendszerét nyújtják, amelynek alapelvei itt megfelelő csoportosításban vonulnak fel az adott tétel megoldására. Dióhéjban Moór Gyula elgondolása a következő: a jog több rétegből összetevődő szellem-erkölcsi valóság. Lényegét tehát egyetlen elv nem tudja kimeríteni. A túlélezett logicizmus szellemi tornája épp oly elégtelen, mint a szociológizmusnak a végtelenbe széthulló analízise. Többféle módszeres eljárás kell hozzá, amelynek a kutatás stádiumában elszigetelt eredményeit a bölcseleti szempont szintézise kapcsolja egységbe. Ebből önként adódik a jogbölcselet és a szociológia természetes viszonya, immanens korrelációja. De innen csírázik elő a vészvetés is: a pacifizmus körül támadó vihar.

A jogbölcseleti ellentét Moór és Horváth közt inkább csak methodikai, mert előbbi a realizmus, míg utóbbi az idealizmus álláspontjára helyezkedik. A pacifizmus kérdésében azonban az állásfoglalás jogbölcseleti síkon azon fordul meg, hogy a jog fogalmi lényegéhez a kényszer, vagy nemzetközi vetületben: a háborús szankció hozzátartozik-e, avagy sem? Itt több, egymagában kisebb ellentét Moór és Horváth polémiájában valahogy épen hullámheggyel találkozva látszólag jelentőssé erősödött. Az értékelésmentes szociológia bizonyítja, hogy épen a pacifizmus tekintetében a dogmatikailag egységes szemléletű katolicizmus az álláspontok egész skáláját tünteti fel. Adott esetben sem épen a világ-szemléleti ellentét festi alá emocionálisan a polémiát. Akik sokat és intenzíve gondolkodnak, akiknél a magukformálta eszme élményt és réeszmélést: magukraeszmélést jelent, azok közt az ilyen összecsapás nemcsak egy feszültség természetszerű kirobbanása, hanem egyben

¹ Vitéz Moór Gyula felolvasása a Magyar Filozófiai Társaság 1934 december 12-iki ülésén. (Athenaeum, 1934. 4—6. füz. 125—80. old.)

levezető folyamatot előkészítő dialektikai fordulat. De mindez már a tudás és a tudósok lélektanához tartozik.

A vita magvát: a *sedes materiae*-t illetően Moór abból indul ki, hogy jogbölcselet és szociológia közt voltaképpen nincs is ellentét, mert a társadalom és a jog azonos struktúrájúak; a róluk szóló tudományok különbözősége csak a fekvési síkban jelentkezik.

«Szociológia és jogbölcselet közt nincsen nagyobb különbség, mint szociológia és szociálfilozófia közt, s szociológia és tételes jogtudomány közt sem tántog mélyebb szakadék, mint szociológia és a társadalmi élet szellemi tartalmát vizsgáló szisztematikus szellemtudományok közt. Tulajdonképpen a szociálfilozófiát a jogbölcselettel, a szociológiát a jogszociológiával, a szisztematikus társadalmi tudományokat pedig a tételes jogtudományokkal kellene párhuzamba állítani.» (160. old.)

A jogbölcselet Moór szerint magába foglalja a módszertant, jogi alaptant, általános jogszociológiát és végül a jogi értéktant is. Ez annak a folyománya, hogy a jog több szálból szőtt társadalmi jelenség, tehát nem nélkülözheti annak a realitásnak az elemzését sem, amely szellemi tartalmának a hordozója. A jog e komplex mivolta határozza meg a módszerek többségét és azok utólagos: szintetikus egységét.

Jogbölcselet és szociológia tehát nem ellentétes és nem összeegyeztethetetlen diszciplínák, de nem is azonosak egymással, csak erős érintkezési felületük van. A jogszociológiának is csak az általános része tartozik a jogbölcseletbe, a részletkutatás már kikívánkozik belőle.

Kétségtelen, hogy a jog szerkezeti és tipikális alapkérdései csak az elmélyített szociológiai tudás reflektorfényébe állítva oldhatók meg teljességgel. Nem lehet kiváló jurista, akinek nincsen kellő szociológiai látóköre. Ezeket az igazságokat nem a szociológia fedezte fel. Ezekkel már a Nikomachoszi Ethika szerzője, Aristoteles is nagyon alaposan tisztában volt.

A 19. század általános szociológiája a természettudományias: exakt módszer segítségével a társadalmi jelenségek összességének egységes bölcseleti rendszerét akarta felépíteni. Ezzel a jogelmélet bölcseleti önállósága megszűnt volna. Ennek folytán a késői és már elesett liberálizmusnak a tételes törvényjog betűihez ragaszkodó pozitivisták elmélete, az uralkodó pozitivisták jogbölcselet, ahogy korábban megtagadott volt minden természetjogias szemléletet, akként a szociológiát is, mint meta-jurista álláspontot a jogbölcselet tulajdonképeni területéről száműzte és legfeljebb segédtudományi rangot volt hajlandó számára megadni. Ez a tudománytani helyzet annak az örökös harcnak a folyománya, amely a jogi világszemléletek körében kezdettől fogva dúl és amelyet áthidalhatatlan lélektani ellentétek feszültsége robbant ki újra meg újra. Ihering csak nevet adott a jogélet eme örökös hullámvászásának, amikor a *Kampf uns Recht*-ről szólt. A jogi világszemléletek küzdelme ennek a harcnak magasabb síkra való vetítése.

A jogi szemléletek világában van egy nagy és ősi ellentét. Ez a természetjog és a tételes törvényjog polaritása. Moór Gyula ennek külön tanulmányt szentelt: az Akadémia által kitüntetett, «A természetjog problémája» c. értekezést. A természetjog az emberi szív az érzületek metafizikai mélységében, az egyetemes társadalmi hiedelmek irracionálisában gyökeredzik. A tételes törvény jog pozitivitása ellenben egy bizonyos időben és helyen hatalommal rendelkező alkotmányi alapelvek normatív megrögzítése, a törvények szellemének és a corpus iurisnak pszichofizikai egységbe realizálódása és a természetjogi szemléletnek a dogmatikus gondolkodással való szintézise a fejlődés ritka csúcspontjain mutatkozó jelenségek.

Indítékok nélküli: automatikus és a haladást eleve biztosító fejlődés azonban ezen a téren is az utópiák birodalmába tartozik. Mindenesetre azonban a jogszemlélet fejlődésének hatalmas lendületet adott a szociológiai szempontnak az állam és a társadalom jelenségeire való alkalmazása.

A jogbölcselet és a szociológia viszonyának ezen általános megvilágítása után leszegezhetjük ezt az elvet, hogy a kettő nem azonos. Más a célkitűzésük és módszerük. De hasznos szolgáltatásokat tehetnek kölcsönösen egymásnak, mert a jogbölcseletnek nagyobb az egységesen átfogó képessége, míg viszont a jogszociológia analitikai erejével a jog társadalmi összefüggéseit, a jog szociális feltételezettségét tudja jobban feltárni.

Elvek joglogikai törvények szerinti elvont és meddő légtornája ma már idejét múlt eljárás. «A logikum a jogban» c. régebbi értekezésében Moór épen ezt a tételt igazolta, bár ő maga előszeretettel használja a joglogika finomabb nyelvezetét. A szociológiai módszer egyelvűsége viszont, amely hibába Horváth esik jogszociológiai rendszerében, a jog abszolút mivoltában rejlő lényegét is merő társadalmi függvényé oldaná fel.

Moór szerint a módszerek termékeny szintézisére van tehát szükség a tömören komplex jog-jelenség teljes át értéséhez.

A szükséges izolálás érdekében Moór kívánatosnak tartja, hogy a jogelmélet ne akarja az ismeretelmélet és a metafizika — és bátran hozzátehetjük: a szociológiának is — összes függő kérdéseit külön, mintegy a maga saját házi használatára megoldani. Hangoztatja továbbá, «hogy a módszeresen keresztülvitt izolálás után az ugyancsak módszerelesen keresztülviendő szintézisnek kell következnie». (152. old.)

Az csak egészen természetes, hogy a jog és a jogi eszmék e mozgalmassága: a jog dinamikai törvényeinek feltárása a külön jogszociológia hatáskörébe tartozik. Ma ez a jogszociológia ott tart, hogy egyenrangú propedeutika gyanánt kíván beleilleszkedni a logikai, lélektani és történeti alapvetések mellé; ezt a viszonylatot rögzíti meg — csak más és más szempontból — mind Horváth Barna nagy szociológiai rendszere, mind Moór Gyula állásfoglalása.

A probléma helyzeti összstruktúrájának nyitját Moór Gyula a természetjogi álláspont válságában keresi, amely a Savigny-féle úgynevezett történelmi jogszemlélet erőrekapásában jutott igen szemléltető módon kifejezésre. Az ősrégi és metafizikai természetjog helyét a történelmi iskola letűnése után a fiatalos lendületű és módszere szerint a természettudományokban gyökeredző szociológia foglalja el. De csakhamar bizonyult, hogy ez az új és a bölcséleti egyetemesség nagy igényével is fellépő tudomány a természetjog társadalmi feladatainak elvégzésére teljesen alkalmatlan. Időközben Dilthey és Spranger szellemtudományi módszere átalakító hatással volt nemcsak a lélektanra, de a szociológiára is. E változás a jogbölcsélet és a szociológia kölcsönös viszonyát is erősen befolyásolta és ehhez képest az erről a viszonylatról vallott eddigi tudományos nézetek is alapos revízióra szorulnak. Moór pontosan meg is ejti ezt a revíziót. Módszeres eszköze a Nicolai Hartmann-féle ismeretelméleti realizmus. E methodikai állásfoglalás határozott elfordulás a marburgi, de főleg a Cohen-féle újkantianizmustól. Moór tagadja a methodikai idealizmust, amely szerint a jogot annak megismerése hozná létre. Szerinte a jog mindennemű megismeréstől függetlenül áll fenn. Amiként Rickert a kulturális és történeti jelenségeket általában, akként Moór Gyula a hatalmat és a jogot kiváltképpen is mint társadalmi jelenséget valóságból és értékből összetettnek: kétrétűnek látja, vagyis olyan «pszichofizikai realitásnak, amelyhez szellemi értelem kapcsolódik». (137. old.) A társadalmat e kettősségből újra szellemi egységbe a személyiség ténye foglalja. (A személyiség kérdése azután Moór Gyula sajátlagos kutatási területe.)

Ha elfogadjuk azt a tételt, hogy «ugyanahhoz a logikai alanyhoz ellenmondás nélkül kapcsolhatjuk a létezését és az értékességet kimondó logikai állítmányt», (139. old.), akkor egyszerűen kiesik a *sein* és *sollen* érintkezésnélküli, szeges ellentéte a jogbölcséleti problémák köréből. A *sein* és *sollen* csak az egyelvű logika síkjáról nézve tűnik ellentétesnek. A kognitív és volitív logika feltételezésével megszűnnek a *sein*- és *sollen*-síkok szétbontása által előállott nehézségek.

A jog mint realitás a megismerés világára tartozik ugyan, de mint akarati aktus ethikai kategória is. A tudatban a két jelenségsor egybefolyik. Ha már most a nagy Kozmosz ezen gondolatmenet szerint egységesen mint «Wille und Vorstellung» magyarázható, a jogi világszemléletnek is lehet egységes elméleti vegyképlete a «Recht als Wille und Vorstellung».

Moór Gyula nemcsak a «nem létezés» helyes etimológiájával magyarázza ezt a gondolatsort, hanem azzal a logikai érveléssel is erősíti, hogy az érvényesség a létezés egy sajátos formája. Bizonyítja a tételt végül az állítmányozás formális logikájával is. Ez utóbbi egyáltalában nem zárja ki azt, hogy «ugyanahhoz a logikai alanyhoz két vagy több logikai állítás

mányt lehet kopulálni». (141 old.) Ennek a halmozási műveletnek csupán a logikai ellenmondás elve szab határt.

Ennyi tartozik e vita anyagából egy társadalomtudományi szempontú beszámoló keretébe.

H. J.

A MAGYARSÁG ROMÁN TÜKÖRBEN.

Ha a magyarság arcának mását a román lélek tükrében keressük, a rólunk alkotott kép vonásait kuszáknak, sokszor egymással merőben ellentéteseknek, harmónianélkülieknek fogjuk találni és az a döntő meggyőződés alakul ki bennünk, hogy a románok magyarfogalma majdnem tisztán érzelmi momentumokból tevődött össze. A magyarság képe ezerféle változatban él a románság szellemiségében. Sokfélének és sokszerűnek látnak bennünket, megfelelően a román szellem változatosságának. Egységes közszellem Romániában még nem alakult — nem is alakulhatott — ki és így a rólunk alkotott kép is más és más az egyes román szellemi vagy társadalmi csoportok beállítottságának megfelelően. Mielőtt tehát ama kép reprodukálásához fognék, amely arcunk mását a román nép szellemiségéből veri vissza, szükségesnek tartom, hogy előjáróban néhány szóval megemlékezzem magáról a román szellemiség fő vonásairól és annak változatairól, mint a tükörről, amelyben önmagunkat látni kívánjuk.

A világháború befejeztéig a románság két részre oszolva élt. A régi királyságban balkániak voltak a módszerek, majdnem hűbérien feudális a társadalmi rend és a közhatalom néhány száz bojár, gyakran csak néhány feltörő család kezében összpontosult a vagyonnal és a művelődési lehetőségekkel, valamint a közérdek szolgálatával együtt. A régi királyság románja a paraszt volt, amely idegen származású urak igáját húzta, szociális, társadalmi, kulturális és anyagi elmaradottságban. A modern államalkotás vágya csak a múlt században jelentkezett Romániában és ekkor növekedett nagygyá a dákoromán eszme is, amely román uralom alá kívánta vonni az összes románokat. Románia a balkánpolitikába kapcsolódva, igyekezett a hármasszövetséggel a jó viszonyt fenntartani és ápolni, egyben azonban erőteljesen és tudatosan támogatta az erdélyi románság irredenta törekvéseit. A mai Románia megteremtése a Bratianuk nevéhez fűződik és az ő munkájuk teremtette meg a románokban a hatalmi növekedés pozitív vágyát és ők adták meg ennek módszereit is. A régi királyságban a magyarok mint a román testvérek elnyomói, mint vad ázsiai horda szerepeltek, akik román földet raboltak és rabságban tartják a román testvéreket, kiket az «átkos uralom» alól felszabadítani minden román legszentebb kötelessége. Magyarországon csak a legelőkélőbb és leggazdagabb románok jártak, az irredenta agitátorokon kívül, akik azonban változatlan elfogultsággal tértek vissza országukba erdélyi

útjaik után és céljaik propagálása végett szívesen eltúlozták az erdélyi románok panaszait. Ez természetes folyamat és cselekedet volt, hiszen propagandára mindig szükség van, ha egy nemzetet mély álmából, vagy mint jelen esetben a nemzetöntudat átlépésének első kábulatából kell felrázni.

A magyar kultúrával és szellemi élettel a régi királyságbeli románság még csak felszínes kapcsolatokat sem tartott fenn, eltekintve néhány lényegtelen irodalmi kísérlettől. Az ébredező nemzet még túlságosan el volt foglalva önmagával, mások felé nem tekinthetett. Így a magyarság mindig mint ellenséges elnyomó hatalmi fogalom élt a románság tudatában és mivel céljuk elérése végett nagy feszítőerű érzelmi momentumokra volt szükségük, a magyarsággal szemben megnyilvánuló ellenséges közhangulatot nemhogy tárgyilagos megítélésekkel csökkenteni, hanem ezzel ellentétben különböző eszközökkel fokozni igyekeztek. Így jött létre az a magyargyűlölet az ókirályságban, amelynek még meglévő alapjaira oly könnyű volt legutóbb az antirevizionizmus és kisebbségellenesség lobogó máglyáit felépíteni.

Az erdélyi román más szemmel nézett bennünket a háború előtt, mint ókirályságbeli fajrokon. A paraszt apolitikus volt és ha az irredentista agitátorokat szívesen hallgatta is, az eljövendő Nagyromániát nem azért kívánta, hogy meglehetősen zavaros nemzeti vágyai teljesüljenek, — hiszen nemzeti életét szabadon élhette — hanem az eljövendő «uraságot» szorosán egybekapcsolva álmodta a gazdagsággal és gondtalansággal, amelyet a «felszabadító testvérek» ajándékoznak neki. Az erdélyi intellektüell pedig mélyebbre hatolt a problémákba, mint ókirályságbeli testvére, ő volt a dákoromán eszme igazi és öntudatos harcosa, aki tudta, hogy az eszme egykori esetleges megvalósulása után reá vár a nagyobb feladat. Tisztában volt azzal, hogy Erdély annektálásával Románia megszűnik balkáni államocská lenni és az európai hatalmak közé sorolódik, amelynek tényezőként kell részt vennie a nyugati és középeurópai államok életében. Mint egy nyugati kultúrájú állam polgára tudta azt, hogy az eljövendő Nagyrománia vezetését neki kell kézbe fognia, mert különben az új államot előnti a balkán és a korrupció. Az erdélyi román intellektüell távolról sem viseltetett olyan gyűlölettel a magyarokkal szemben, mint a regáti, amely kritika nélküli szolampolitikának hódolt. Az erdélyi román szerette és becsülte a magyar parasztot és tisztában volt a magyarság értékeivel. A magyar urakkal szemben legfeljebb személyszerinti gyűlöletet érzett, de mindenkor elismerte és honorálta tisztességét, megvesztegethetlenségét és lovagiasságát. Elismerte államalkotó képességeit és ha ellenfélként állt is vele szemben, megadta neki a becsületes ellenfélnek kijáró tiszteletet. Ismerte és jól ismerte a magyar kultúrát és ismerte a magyar lélek összes sajátosságait. Ennek a megbecsülésnek a legkomolyabb bizonyítéka, hogy az erdélyi románság vágyai reális maximumát

az autonóm Erdély megvalósításában látta, és az összes románok egyesülését, bár mindenkor hangoztatta, igen messzefekvő célként tűzte ki maga elé. Politikai harcot folytatott, de leghevesebb küzdelmi idején is távol állt tőle, hogy lebecsülje ellenfelét, vagy haragját gyűlöletté vagy megvetéssé fokozza az egész magyar nemzettel szemben.

* * *

Nagyrománia létrejötte azonban igen sok mindent megváltoztatott és gyökerében alakította át az egész román életet. Az erdélyi románok nem kapták meg azt a vezető szerepet, amelyet méltán elvártak és Bukarest unifikációs nacionalista politikája lett úrrá az új államban. A gyulafehérvári pontok semmivé lettek és ezzel a románság feladta azt a bölcsőbb politikát, amelyet saját kisebbségi sorsán és irredenta küzdelmei során tanulva meg akart valósítani. A váratlan eredmény szédületet hozott magával és a föderációs eszmék, a kisebbségi autonómiák gondolatai, az igazi demokrácia és szabadság megvalósítása, amit mind fennen hirdettek, sutba kerültek és szegre akasztódtak, holott az erdélyi román vezetők tisztában voltak azzal, hogy csak ez elvek alapján biztosíthatják államuk gyors, nyugodt fejlődését és jövőjét. Az új európai politikai éra és Magyarország bukása megváltoztatta azt a képet is, amely addig rólunk magyarokról a románság lelkében élt.

Az ókirályságbeli paraszt szemlélete változott legkevésbé. Nem került ezután sem közvetlenebb érintkezésbe a magyarokkal, legfeljebb csak a katonaságnál, ahol a románul nem tudó magyar és székely legények vergődésén és megcsúfolásán igazoltnak látta azt a beállítást, hogy a magyar buta és alábbvaló nála . . . «hiszen még csak beszélni sem tud». Elmosódó fogalmi vannak a mai Magyarországról és csak annyit tud róla, hogy ott ma is «a grófok» az urak, akik nyúzzák a szegény népet és saját birtokaik visszaszerzése miatt hirdetik a revíziót, hogy megint leigázhassák a román testvéreket. Ezenfelül annyit tud, hogy a magyarok alattomosan készülnek a háborúra, hogy elvegyék a románok földjét és ezért kell adót fizetni és katonának menni, hogy megvédelmezzék a maguk igazát.

Az ókirályságbeli értelmiség álláspontja sem sokban változott a magyarokkal szemben. Ő sem ismeri a magyarokat és semmiféle kulturális kapcsolatot sem tart fenn vele, nem szólva néhány magyar szerzőtől Bukarestben előadott közömbös tárgyú színdarabról. Az erdélyi magyarok az ő szemében veszedelmes elemek, mind revizionisták és irredenták, akik halálos ellenségei a románoknak és az államnak. Ezért el kell pusztítani őket, annál inkább, mert a vagyont még ma is kezükben tartják (!) «Románia román állam, ahol semmi keresni valója idegennek nincsen» — ez a sztereotip jelszó az ókirályságban. Akik lekerülnek közülük Erdélybe, azok elsősorban az öreg Bratianu szavaira emlékeznek: gazdagodjatok meg! A magyarokkal érintkezést nem keresnek szellemi téren és magyarul

a legritkább esetben tanulnak meg. Igen figyelemreméltó azonban, hogy a politikai ellenségeskedéssel nem törődve igen sokan közülük magyar lányt vesznek el feleségül, úgyhogy a nacionalista sajtó élesen támadta egyidőben a tiszteket, akik magyar nővel kötöttek házasságot, mert gyermekeik legtöbbször magyarul beszélnek. A magyarsággal szembeni gyűlölet tehát itt is csupán politikai természetű, míg a faji gyűlölet tudatosan csak a hitleri faj elméletek hullámverése óta burjánzott fel. Az ókirályságbeli intellektuál kissé csodálkozva néz az erdélyi magyarra, aki méltósággal viseli nehéz sorsát és törhetetlenül tartva ki nemzethűsége mellett bízik egy jobb jövőben. Azokat a nyilatkozatokat, amelyek magyar részről olyan irányban hangzanak el, hogy az erdélyi magyarság — megfelelő jogainak megadását követelve — hű fia akar lenni annak az országnak, ahová sorsa rendelte — nem hiszi el. A politikai túlfűtöttség és az emberi érzés különösen keveredik benne, úgyhogy maga sem tud világosan számot adni arról, hogy miképpen gondolkozik az erdélyi magyarról. A mai Magyarországról és a magyarországi magyarról nagyon keveset tud az átlagos műveltségű ókirályságbeli román. A trianoni tragédiában saját boldogságának megérdemelt megvalósulását látja s igazságos ítéletnek tartja. Meggyőződése, hogy saját hősiességének és katonai erényeinek, nemzethűségének és kitartásának köszönheti a mai állapotokat és az egykori hatalmas szomszéd, így megcsontkítva és megsejényítve komikus figurává vált a szemében, amely előtte érthetetlen módon még mindég nem hajlandó a végső konzekvenciát levonni. Nem érti meg, hogy a magyarok milyen alapon hangoztatnak nemzeti aspirációkat, mikor szerinte a kisantant vasgyűrűjéből úgysem szabadulhatnak ki soha. A szerencsétől felfokozott sikerük érzése nevetéssé teszi előttük a magyarságot mai sikertelenségében. Felfelé ívelő pályán érzik magukat, amely pálya egy nagy hatalmas és boldog Romániához vezet. Demokratikusan gondolkoznak és a szélsőséges jobboldali elemek is telítve vannak paraszti gondolatokkal, — ami természetes — hiszen a paraszttól még egy generáció sem választja el a legtöbb fiatal vezetőt. Mérheterlenül fiataloknak érzik magukat és fiatalságukkal mentik hibáikat. Ők Magyarországot és a mai magyarságot anakronisztikus jelenségnek tartják. Nem értik meg a magyar tradicionálizmust, a Szent Korona tanát, a magyar állameszmét és nemzetfogalmat. Fajlag lenézik a magyart, amely szerintük százféle faj korcs keveredése és társadalmi életünket szinte a sötét középkorba képzelik bele. Az ő szemükben Magyarország ma is «a grófok és zsidók birodalma», ahol a paraszt jobbágyorsban él, föld nélkül, politikai jogaitól megfosztva. Lenézik Magyarországot, amely még mindég nem hajtotta végre az agrárreformot és nem adott titkos szavazási jogot a népnek. Gúnyosan mutatnak rá arra, hogy Magyarország nem tud semmit sem tenni idegenben élő kisebbségei érdekében, sőt ront helyzetükön azáltal, hogy saját kisebbségeit változatlanul «el-

nyomja» — úgy mint régen és ezzel hitelét veszti az emberiség előtt. A magyar revizionizmust ugyan «bárgyú aknamunkának» tartják, de mégis a legélénkebben reagálnak minden megnyilvánulására, mert zavarja köreit és halvány képzeteik vannak arról, hogy az esetleg egyszer sikerre is vezethet. Feltétel nélküli teljes behódolást követelnek Magyarországtól és akkor esetleg hajlandók «kegyosztók» lenni. Ha magyarországi magyarral találkozik az ókirályságbeli román, rendkívül óvatos, mert feltétlenül kémet és agitátort sejt benne. Ő maga Magyarországra nem hajlandó eljönni, mert attól tart, hogy a magyar «szoldateszka» kezébe kerül. Meg van győződve arról, hogy Magyarország veszedelmes módon fegyverkezik, de végül is mindezt és mindent nevelésnek lát, mert óriási önbizalmával úgy érzi, hogyha rákerül a sor, módjában áll Magyarországot egyszerűen eltörölni a föld színéről. «Vigyázzatok — mondogatják — mert ha még egyszer elfoglaljuk Budapestet, nem adjuk vissza!» A magyar kultúrát hírből is alig ismerik és ezért nem gondolnak komolyan kultúrközeledésre sem. A maga ifjú kultúráját a román mindenképpel tartja és e tekintetben Rómája: Paris. Nemcsak politikai értelemben áll az aforizma: Ha Parisban esik az eső, Bukarestben is kinyitják az esernyőt. A nyugat-római germán és azt képviselő magyar kultúrát átugorva, a nyugati műveltség egyetlen forrását a gall kultúrában látja, amin nem is lehet csodálkozni, hiszen egész történetiszemlélete arra van beállítva, hogy egykori ellenfelei: a központi hatalmak, a barbarizmus hordozói ma is Európában. A dunai gondolattal szemben nem idegenkedik, de feltétele a kisantant minden irányú okvetlen szupremáciája a megalakítandó dunai konföderációban. Prin noi insine — mindent önmagunktól — a román címer felirata és az ókirályságbeli román intellektüell, egy fiatal nemzet mérhetetlen önbizalmával ismételi ezt a jelmondatot.

* * *

Sokkal realiztikusabb és világosabb az erdélyi román mai magyarfogalma. Az erdélyi román paraszt tovább éli paraszti életét, ami alig változik évszázadokon által és alig befolyásolható állami vagy eszmei eszközök által. Az agrárreform ugyan földhöz juttatta a nincsteleneket, de az állam nem tudta a földosztást anyagilag alátámasztani, úgyhogy néhány éven belül bekövetkezett a nagy gazdasági csőd, amin csak a konverzióval tudtak segíteni. A paraszt gondjai megnövekedtek és a kíméletlen adóbehajtások során az állam nem tesz sok különbséget román és magyar paraszt között. Ennélfogva a román paraszt változatlanul veszi az alapvető helyzetet, ő továbbra is és bizonyos vonatkozásban fokozottan misera plebs ... és magyar sorstársa is az. Így gyűlölködésnek a román és magyar paraszt között, mint eddig sem volt, most sincsen nyoma. Mikó iránt, de nagyon komolyan veszi őket, mint ellenfelet. Visszaemlékezve saját egykori küzdelmeire, tisztában van azzal, hogy a magyarok sokkal

Imre kitűnő erdélyi szociográfus jegyzi fel egy borsai öreg román paraszt kijelentését, amit a falubeli magyarokra tett: *Traim impreuna ca frati.* (Úgy élünk együtt, mint a testvérek.) A román paraszt, magyar parasztársa iránt csak még nagyobb rokonszenvet érez, mert jó szíve sajnálkozással telik meg, ha látja, hogy magyar sorstársát a közös gondon kívül a kisebbségi mivolt is erősen nyomja. A fiatalság néha tüzet fog a magyarellenes agitációk idején, de ez a tűz is hamar ellángol és rövidesen látja, hogy nincsen oka haragudni a magyar parasztra. De nem változott a viszony a román paraszt és a régi magyar földesúr között sem. A régi patriarkális viszony nem lazult meg seholsem, ahol azt annak idején áptolták és a román paraszt épen úgy megy tanácsért és segítségért egykori földesurához ma is, mint régente, sőt mert látja, hogy az elszegényedett és gondjai hasonlatosak az övéhez és nem kisebbek azoknál, még közelebb érzi magát hozzá és gyakran találkozhatunk megható gesztusokkal, ahogy a román paraszt a régi magyar úr segítségére siet, tiszta szívvel ajánlva fel szolgálatait. Magyarországról igen naiv elképzelései vannak. Az idősebbek szemében Magyarország ma is Ferenc Jóska országa, ahol a rendet és a hatalmat a kakastollas csendőrök képviselik a faluban, ahol a törvény szigorú és igazságos, és sújtó keze mindenkit elér, ha mégakkora úr is. Titokban mind meg vannak győződve arról, hogy a magyarok egyszer vissza fognak jönni és ettől csak azért félnek, mert megfelelő propaganda alapján azt hiszik, hogy kapott földjeiket akkor vissza kell adniuk. A régi Magyarország meseszerűvé — szinte misztikus fogalommá — vált képzeletükben, a békeévek tejjel és mézzel folyó kánaánja, amelynek alakjait legendássá tette az idő. Az erdélyi román paraszt az igazi paraszt befelé forduló életét éli, minden gondja a saját családja és vagyonkája és naiv egyszerűséggel és mély bölcsességgel tekint úgy a dolgokra, ahogy azok épen vannak. Mint ókirályságbeli társa, ő is apolitikus, de mert kapcsolatai a magyarokhoz nem hagytak benne rossz emlékeket és az erdélyi magyarság jelenlegi helyzete sajnálkozással tölti el, rajta alig fog a magyarellenos uszítás és azok szerint az elvek szerint gondolkozik, amelyekhez tapasztalásai útján jutott.

Az erdélyi román értelmiségi osztály tudatos és tőle telhetően elfogulatlan képet igyekszik alkotni magának a magyarokról. Az évszázados együttélés során alaposan megismerte a magyarokat és most gondosan mérlegeli ismereteit. Teljes mértékben tisztában van a magyarság erejével és értékével és ezekkel mindig komolyan számol. Az ölébe hullott óriási siker döbbenetéből magához térve igyekszik komoly és hathatós gátakat építeni a magyar veszély ellen, és be kell vallani, hogy amilyen ügyesen végezte annakidején irredenta munkáját, épen olyan ügyes számítással dolgozik most a távolabbi jövő érdekében. Nem érez gyűlöletet a magyarok nagyobb eséllyel és nagyobb helyzeti energiával küzdenek céljaikért és ezért komoly eszközökkel igyekszik küzdeni ellenük. Maga Vajda Sándor

jelentette ki alig két évvel ezelőtt e sorok írója előtt, hogy: a sors kereké fordulhat . . .! Így érthetőbbé válik a numerus valachicus rohama is, amelynek éppen Vajda Sándor az elindítója. Az erdélyi román értelmiség erősen demokratikus és szociális hajlamú, ezért megvetéssel fordul el ő is a magyar mágnásosztálytól, amely nézete szerint minden bajnak a kútforrása és legfőbb akadálya a román eszmék zavartalan kifejlődésének és nyugalmának. Nem halálos ellensége a magyarnak, de mindenek előtt és mindenek fölött saját népét kívánja szolgálni. Így mindig igyekszik igazságos és méltányos hangon beszélni a magyar kérdéstről, de gondolkozás nélkül veszi el a magyar életexisztenciáját, ha azt románoknak adhatja. Békésen és véglegesen akarja rendezni a magyar kérdést Erdélyben, de csak akkor, ha már egyetlen egy románoknak sincsenek súlyos életgondjai és teljesen biztosítva látja a román Erdélyt. Az erdélyi magyarság politikai magatartásával szemben értetlenül áll. Csodálkozik afölött, hogy a magyarság nem jutott el ahhoz a józan belátáshoz, amely szerint az egyedül célravezető: lemondva mindenféle nemzeti aspirációról és követelésről, valamelyik román párttal fuzionálva anyagi érdekeiért küzdeni, nem pedig — véleménye szerint teljesen illuzórius eszmék érdekében — áldozatokat hozni napról-napra. Vállvonogatással és sajnálkozással tér tehát napirendre az erdélyi magyarság sorsa felett, amelynek szerinte nem ő az okozója. Az erdélyi magyarság kulturális értékeit nagy tiszteletben tartja és azok iránt teljes elismeréssel van. Nemcsak a művészi és tudományos teljesítmények találhatnak gyakorta meleg fogadtatásra román körökben, hanem igen jó véleménye van pl. a magyar tanulóifjúságról is. Az persze eszébe sem jut, hogy csak a legcsekélyebb gátat is vesse a magyar kultúrlehetőségeket elpusztító áradattal szemben. Az erdélyi magyarság sorsát bevégezettnak látja, feleslegesnek tartja a magyarság nemzeti erőfeszítéseit és egyedüli jóindulatú tanácsa, hogy törődjék bele mai helyzetébe, amely megváltoztathatatlan. A mai Magyarországot éppen olyan ósdinak, reakcionáriusnak és nevetségesnek látja, mint az ókirályságbeli intellektuell. Esztelennek tartja a magyar politikát, amely szerinte soha célhoz nem vezethet és mulatva gúnyolódik afölött, hogy a magyarok nem tanultak semmit a múltból és nem tanulták meg azt sem, hogy milyen eszközökkel lehet egy hatalmat szétrobbantani, holott éppen önmagukon tapasztalhatták. Az a véleményük, hogy a tiszakálmáni idők folytatódnak ma is Magyarországon és a közelmúlt apokaliptikus eseményei mit sem változtattak ezen. Mégis bizonyos fokú bizonytalanságot éreznek, mert nem tudják maguknak megmagyarázni, hogy Magyarország honnan veszi a «merészséget» jelenlegi politikájának folytatásához. Ugyanakkor példaképpen állítják oda nemzetük elé a magyarság kulturális fejlődését és teljesítményeit, nagy elismeréssel adóznak a magyar ifjúságnak, amely szerintük valószínűen egy új magyar kort hoz magával. Erre való utalással hangoztatják néha jószándékukat a dunavölgyi kibékülésre, de ennek

feltételül a jelenlegi státuszkvó minden vonatkozásban való fenntartását szabják meg ők is éppen úgy, mint az ókiráltságbeliek.

Mindezt egybevetve, azt a végső megállapítást vonhatjuk le a románság magyarfogalmáról, hogy az teljesen át van hatva bár érthető, de kritikátlan érzelmi momentumokkal és létrejöttének alapjai a helyzet nem ismerése és egy fiatal nemzet tekintetnélküli felfelé való törekvése. A magyar-román viszony Romániában mindenkor a napi politika hullámzásainak van kitéve, elannyira, hogy míg egyik nap Bukarestben divat román részről hungarofil megnyilatkozásokat tenni, másnap könnyen összeverik azt, aki az utcán magyarul szólal meg. Közelről csak az erdélyi román ismeri a magyart, de csak az idősebbek azok, akik Magyarországot élményszerűen ismerik és részesei voltak a magyar kultúrának. Az ifjúság versenytársát látja a szűkre szabott kenyér felé a magyarban és így, ha az iskola padjaiban meg is fér vele, később ellenfelévé válik akaratlanul is. A mai Magyarországról édes-keveset tud, számára az terra incognita, ahol gonosz szándékokból kovácsolnak fegyvert az ő nagy igazsága: Románia ellen. Fialtal győzelmi mámorában érthetetlen és értelmetlen előtte a legyőzött magyarság élniakarása és életigenlése. Az «ezeréves bűnöktől terhelt» hét vármegyényi «kivénült» Magyarország számára más utat, mint az ifjú győzők előtti behódolást, nem lát és meg van győződve arról, hogy erre mindenképpen sor kerül előbb-utóbb. Saját feltörő életével elfoglalva pedig nem ér rá, kicsiny és elesett népek ügyével foglalkozni. . . «Örvendjenek azok, hogy még nem taposta el teljesen őket.» De ha «jól viselik magukat a magyarok», akkor lehet szó közeledésről is és megbékélésről, hiszen végeredményben «a magyarok nem tehetnek arról, hogy uraik rosszul bántak velük, mint másokkal is».

Távol áll tőlem annak gondolata, hogy e rövid tanulmány keretében pozitív mását tudtam volna nyújtani annak a képnek, amely rólunk magyarokról a román szellemiségben él. De a jellemző vonások és a kontúrok ezek. Nem megtisztelőek és nem örömteljesek reánk nézve, de hogy egy Szekfü-idézettel éljek, a «rózsaszínű és fekete messzianizmus» idején, úgy vélem, nem hiábavaló, ha — mindjárt ily kezdetleges eszközökkel is, de — kutatni kezdjük, hogy milyennek látnak bennünket a körülötünk élő népek és igyekszünk hasznosan elgondolkozni a látottak felett.

Zathureczky Gyula.

NEVELÉSTUDOMÁNY ÉS TUDOMÁNYNEVELÉS.

Az intézetéből kikerült «Értekezések» 12. száma után Imre Sándor, a Ferenc József Tudományegyetem Pedagógiai Intézetének volt igazgatója, nemrég adta ki a maga (1. számú) sorozatot nyitó kötetét.¹

¹ A neveléstudomány magyar feladatai. Szeged, 1935. 136. lap.; kny. az Acta Litt. ac Scient. R. Univ. H. Fr. Joseph. Sectio Philos. tom. VI, Aasc. i-ből (Stúdium, Budapest).

A kötet — tulajdonképpen egy tervezett Neveléstudományi Intézet munkaprogramja, — azoknak a gondolatoknak írásbafoglalt summája, amelyek mint élő-íratlan tanítás magukat az értekezéseket is létre ihlették. A munkát több szempontból nagyon figyelemreméltónak tartjuk, i. Szerzőnk régen ismeretes felfogása szerint¹ az ember olyan jegecesedési centrum-féle, amelynek meg- és kialakulását számtalan hatás hozza létre, illetőleg jelenti. Egy ilyen, legmélyebben ülő, inkább csak kiszámítható és kiparírozható hatás lehet (mondjuk) egy gyermek veleszületett idegessége, illetőleg ennek fiziológiai alapja. De vannak a hatások közt, amelyek bár tervtelenül és öntudatlanul, mégis már inkább kormányozhatóan idomítják az embert; ilyen — a nevelő szempontjából — ú. n. «körülmény» lesz pl. a köznevelés és a nevelői gondolkodás mindenkori fejlettsége, pillanatnyi állása, amint ez konkrét formákban (az iskolaépület, a tanító ethosának milyensége stb.) megnyilatkozik. Végre lesznek igazában nevelő jelentőségű hatások, amelyek t. i. nevelő alanyok által tudatosan, tervszerűen és huzamosan irányítatnak a mások (nevelendők, «növendékek») milyenségére. A nevelőnek azonban, ha igazán ura akar lenni az emberalakításnak, természetesen nemcsak az alakító körülményeket, de az eleve meghatározó («biológiai») hatásokat sem lesz szabad soha elhanyagolnia. Nem volna igazán nevelő, ha (élő önmagát is beleszámítva) mindent, ami önkénytelenül is alakíthat, nem állítana gondolkozó magán át szintén a nevelés szolgálatába; sőt az öröklött tulajdonságok hatóerőit is, neveltjében csak úgy, mint önmagában — pro vagy kontra — nem mérlegelné. Így viszont szükségkép ugyancsak megnőtt nemcsak a neveléstudományban számbajövő erőtényezőknél, de a nevelés alanyainak és tárgyainak száma is. Mindnyájan többé-kevésbé érdekeljük a nevelőt, mint általában az állandó vagy alkalmi intézményeket, eseményeket és munkaköröket képviselő, vivő, bennök ható személyek (polgármesterek, orvosok, mesteremberek, káplárok stb.). És mindnyájan növendékeként is számontartatunk, mint neveltjei a népgondozási, honvédelmi, közegészségügyi, közgazdasági, belpolitikai, nemzetközi stb. intézményeknek vagy eseményeknek (köztisztviselői fungálásmód, ítéllehoztatal, katonai, kórházi rend, képviselőválasztás stb.). Maga tehát a neveléstudomány — szükségkép a közösségtevő (nevelő és nevelendő) individuumok összégére vonatkozóan — egyszerűen a nemzeti határok által körülzárt összes feladatoknak sajátos felitátását és vállalását fogja megkövetelni.

¹ Mingyárt itt rá kell mutatnunk ennek az összefoglaló programnak legfőbb formai fogyatkozására: I. (főleg ahhoz képest, hogy régi, elszórt és sokszor nehezen felfedezhető dolgozatait eddig nem gyűjtötte kötetbe) túlságosan szerényen és hiányosan idézi önmagát. Így nélkülözzük pl. a VII. fejezethez (v. ö. 74, 60, 130.1.) olyan kitűnő dolgozatának hivatkozását, sőt felhasználását, mint «A nevelés és tanítás viszonya» Népk. Szemle, 1934. 4. sz. stb., de különösen sok vonást éppen a most (fent) tárgyalandó alapvető elméneik felől is.

Így lett Imre számára a speciális (magyar) nemzeti nevelés tudománya «hatáskereséssé»; hatáskereséssé annak a sajátos módnak a teljes és legjobb ismerete alapján, amely a (magyar stb.) nemzetben belül az ideális nemzet-tudatosítás céljának a legtöbb sikert igéri.

Ámde hazai neveléstudományunk amúgyis bizonyára szembe fog nézni azzal a kérdéssel, hogy kultúránk teljessége szempontjából mit jelent egy olyan neveléstudományi program, amelynek értelme szükségkép involválja a valóban magyar nevelés- és szervezéstan, a helyes magyar művelődéspolitikai és -történet kialakulását; s mit jelentene egy olyan magyar neveléstudománynak megvalósítása, amelynek okmányait a biochémiánál kezdődően a monadikus meg a szociális ember egész «élt és irt élete» hivatott szolgáltatni. Részünkről beérhetjük annyival, hogy az összehasonlító pedagógiatörténet magasabb szempontjából pár szóval utalunk egyfelől arra az Imrét feltűnően igazoló rokonságra, amelyet elgondolásai a ma legjelentősebb európai, a főleg E. Krieck-től képviselt német ú. n. «nemzetpolitikai nevelés» rendszerezésével mutatnak; másfelől arra, hogy az a magyar szerző, aki mint Schneller István gondolatainak kezdetétől eredeti és önálló továbbfejlesztője, itten már csak összefoglalta eredményeit, egészben és részletekben évekkkel, sőt évtizedekkel megelőzte az új német koncepciót, míg ugyanakkor szerencsésen nélkülözi annak minden egyoldalúságát és utilitáriusan bizonytalan megtöréseit. Arról nem is beszélve, hogy Imrét a maga «nemzetnevelés» fogalmának megteremtéséhez és kiépítéséhez legfőképp már annak a mi — csakugyan — legnagyobb Széchenyinknek a hatása vitte, akinek nevelői lelkületét és jelentőségét, nem véletlenül, ő vette először észre és domborította meg kongeniálisan (Gr. Széchenyi István nézetei a nevelésről, 1904).

2. A pedagógiai szempontoknál számunkra mégis fontosabb az a szociológiai alapgondolat, amely — mögötte állva — nyilván egyedül teszi az ilyenfajta neveléselképzelést lehetségessé.

Láttuk, hogy a nevelés különféle kérdéseinek mindenkori status-quo-ját csak legszorosabb vonatkozásban a történelmi, társadalomtudományi, lélektani, biológiai, politikai stb. körülményekkel lehet «felvenni» és hogy a nevelők és nevelendők tisztánlátásához is — kezdve a faji, születési, egészségi stb. meghatározottság kivizsgálásán — minden társadalmi hatáslehetőséget számon kell kérni. Ebben a rendszerben — egyszóval — a nemzet alkotja az alapegységet, mint a közösség magátvalósító törekvésének első konkrét formája és még azok az egyéni atomok is, amelyekből ez az egység összetevődik, egyfelől már indulásukkor csak a nemzettel igazán adott összkörülményektől lehetnek determinálva; másfelől — bár mindig a velükszületett különbségi (egyéni) csiráktól hajtva, ezeknek segítségével — magukat mindig csak egy-egy tökéletesebb nemzetformában, azaz a maguk különös közösségi egysé-

gének entelecheiájában tudják megvalósítani: az egyének kizárólag az egész nemzeti múlt, a jelen helyzetállapot alapjáról közelíthetők meg és az egyes eseteket a nevelői gondolkodás mindenkorai kutatójának nyilván az egész társadalmi élet mindenfajta megnyilatkozására kiterjedő, teljes ismeretanyag alapján kell megállapítania. Különös vonása mégis ennek a látszólag egyszerűen-szociális-kollektív elgondolású rendszernek, hogy az említett közös alapok (A, B, C stb.), amelyekből minden individuálisan determinált egyéni fejlődés elindult, egyáltalában nem fixek és az eredményként adódó entelechisztikus megújulások kellő eléréséhez is, már mint elengedhetetlen alapfeltételre volt szükség az egyes individuumatomok ($a_x a_2 \dots a_n; b_x b_2 \dots b_n; c_x c_2 \dots c_n \dots$) pontosan lemért és számbavett lelkeségeinek (egyéni és szociális vonatkozásban való) ismeretére. Másszóval: a nemzetnevelésnek ez a tudománya a társadalmi életnek valami olyan különös elképzelését teszi fel, illetőleg követeli megszívlelendőnek, amely alatt egyszerre húzódnak meg, illetőleg értendők a köz apriori egyénekre-bomlási és az egyének szocializálódási tendenciái. A nemzeti társadalmak az egyedek tudatos hatása, illetőleg önkénytelen honorálása útján alakulnak ki, viszont az egyes («tudatos és nemes») individuumok éppen csak azokkal és azokban a nemzetalkotásra való törekvésekben «vannak», amelyek egyedül jelentik teljes kialakulásuk lehetőségét.¹ Ez a neveléstudomány tehát rákényszerít, hogy az ú. n. szociális jelenségeket általában és egyébként se lássuk mereven és mélység nélkül *csak*-szociálisoknak. Ebben a helyes felfogásban rejlik azonban — meggyőződésünk szerint — Imre koncepciójának legnagyobb és legvalódibb szociológiai jelentősége, ha nem is az egyetlen. Ezért nem is próbálva az egész bonyolult háttér és a bokros feladatok (1. 41. kk.) hosszas kifejtését, sietnünk kell, hogy ennek az új nemzeti neveléstudománynak egy másik társadalomtudományi vonatkozását is, legalább pár szóval megemlíthessük. Imre szociális kötöttséggel individuális kutatómódja t. i. nyilván nem állhatott meg ott, hogy a maga sajátos társadalmának egész sajátos állapotokat és különös összetételét «személyiségei» érdekében felismerte és honorálta. Az egyéni <és nemzetegyéni vonásokat egyáltalán csakis akkor értékelhetjük, ha már eleve úgy állítottuk őket felvevő gépünk elé, ahogy ezt egy-egy elvonandó egyén feletti — a legáltalánosabban «emberi» ideálokat jelentő — eszményi rendszer követeli meg. Ha tehát igazán tudomány akar lenni, a neveléstudománynak a nevelés célját, határait, szervezeteit, hatómódját stb. illető kérdésekre is előzőleg már választ kell tudnia s ezért a válaszáért a helyi társadalmakon és az egyes nemzeti vonatkozásokon nyilván felül is emelkednie. Ez a felülemelkedés viszont nem lehet azonos, természetesen, a tisztán filozófiai síkban való lebegéssel. Neve-

¹ L. szerzőnk Nemzetnevelés 1912; Mi a nemzetnevelés? 1919 és Neveléstan 1928 c. munkáit, valamint a tárgyalt mű 9. jegyzetét is, 119 k. 1.

léstudományunk mindig csak az egyes különös társadalmak talajáról — mint az ideálnak egy-egy, speciális színnel illeszkedő, valóságos javaslatpéldányából — úgy akarhat bizonyos entelechisztikus példaalakzatokat hiposztazálni, ahogyan ezek egy-egy adott pillanatban, a különös színezettségeknek a lehetőségig tudatos leszámítása és a hasonlóan nyert eredményekkel való egyeztető összehasonlítás után, mint a legjobb normák éppen elképzelhetők. Így nézve azonban már a «társadalomfeletti» kérdések is nemcsak hogy beletartoznak, hanem a ma talán legaktuálisabb területét alkotják a társadalomtudománynak, úgy hogy az Imreféle neveléstudomány, éppen ennél a transcendens pontjánál fogva is, újra csak: a legnagyobb mértékben szociálfilozófiai problémának igazolódott.

3. A nemzetek közti kiegyenlítést célzó eszményi normáknak pontjával a mi neveléstudományunk már átnyúlt az általános érvényű (végső vagy kezdeti) kérdések területére és — valóban — nem egy ilyen kérdésben kínál olyan végleges megoldást, hogy az *minden* tudomány számára — mutatis mutandis — érvényesnek látszik. Másképpen szólva: ez a neveléstudomány a transcendenciának ezzel a vonásával, nemcsak szociális jellegét igazolta újra, hanem immár tudományelméleti vonatkozásban is fontosságot nyert; arra is nyilván alkalmasnak mutatkozott, amire címünk céloz: a tudományosságnak, a tudományoknak nevelésére. Különösen világos ez például abban, ahogy Imre a maga tudományterületén kiegyenlíthetetleneknek tűnő ellentételeket akként szokott egymással szemben exponálni, hogy azok kétségkívül (csak) az *elven* tudás tapintatától mutatkoznak áthidalandóknak és áthidalhatóknak; amivel — általánosan szólva — minden merev kizárólagosság mindenkori károsságát, azaz pusztán az *egyszerre* pozitív és ideális átfogóképesség termékeny voltát hangsúlyozta. Ilyen «bekerítés-lehetőségre» mutatott rá pl. a leíró ténytudás és az elvi neveléstudomány alapvető viszonykérdésében a következő ellentétpár: «A neveléstudomány alaptermészetét ismerné félre, aki a részletmunkát elhanyagolva a tudományosság kritériumát a szabad filozófiai kalandozásban pillantaná meg»; viszont «az sem lehet soha igazán tudatos gyakorlati nevelő, aki megrekedve a közvetlen tapasztalásban, nem tudna a tényeken felülemelkedni». Ugyanez a két egymásnak ellentett tengelyű követelés azonban nyilvánvalóan: köti és megfelelő kompromisszum találására kötelezi *minden* tudomány *minden* képviselőjét: a tényekért mindig és mindenütt a földre, az egységért és az összekötő szálakért, tehát a filozófikumért, ugyanakkor a messzeségbe kell néznünk; «részletkutatás és összefoglalás nem egy, de nem kizárják, hanem megkövetelik egymást». Hasonlóan vagyunk nemkülönben a nemzeti és nemzetfeletti elemek arányviszonyának hasonlóképp nagyon kényes kérdésével. Megint ugyanis: egyfelől «a nevelés mivoltából olyan egyetemes szempontok folynak,

amelyeknek érvényesítését és érvényesülését helyi körülmények nyilván nem érinthetik); másfelől viszont «minden népnek szükségkép csak azok lehetnek a legsajátosabb (nevelés)tudományos feladatai, amelyeknek elhanyagolásából, reá és az egyetemesre, a legnagyobb kár, helyes megragadásukból a kellő haszon származik, vagyis azok, amelyek az általános nevelésnek speciális, nemzeti módját keresik és lelik meg». (Ezért tart Imre szigorúan csak olyan magyar neveléslélektant elfogadhatónak, amely egyébként az eszményi nevelőeljárás legáltalánosabb lélektani alapjaira helyezkedett, és ezért nem beszél másrészt magyar neveléstudományról, hanem csak a neveléstudomány magyar feladatairól stb.) Eszerint azonban megint akár a költészet terén is, csak az lehet majd az igazán értékes alkotás, ami a legnemzetfelettibb és legáltalánosabb műfaji («szak»-) követelményeknek a legnemzetibb és legsajátosabb vonások kidolgozásával tudott megfelelni; akár az abszolút irodalmi törekvés számára is (többek közt) mindig csak az a speciális fogvalódi értéket jelenthetni, amit általános szaki elvek és mérték szerint, egyedül tudunk, mert (éppen magyar, olasz, német, francia stb. adottságainknál fogva) éppen tudhatunk nemzetfeletti értéküre is kidolgozni. Végül ugyanilyen általános tanulságot rejt Imrének egy harmadik, a neveléstudomány területén folyó munka szervezésére s a szervezés mértékére vonatkozó ugyancsak bilaterális határszabása is. Eszerint nevezetesen: «különösen a kis nemzeteknek (bár elvben minden nemzeti közösségnek), a munkabírókat főleg a maguk kérdéseivel kell foglalkoztatni»; másfelől viszont «a szellemi munkát nehéz anélkül szervezni, hogy ezt a személyi érdeklődés, ez a legfőbb motor, meg ne szenvedje». Ez az ellentétpár ugyanis «általánosra» fordítva azt mondja: veszedelmes volna bárkit megakadályozni abban, hogy túlmenjen a nemzete szempontjából közvetlenül fontos kérdéseken, amelyek az igazi — faladata. Viszont így azt is megértettük, hogy — mondjuk — akár egy kizárólagosan «magyarérdekű» klasszika-filológia megszervezése is, abban a fokban szükségkép veszedelmet jelenthetne, amilyen mértékben és következetességgel keresztülvitették e tudományág nemzetfeletti vonásainak a kikapcsolása, azaz minél kizárólagosabban csak a — különben jogos — magyar filológiai és történeti érdekek elismerése követeltetnék. Jogos volna, szóval, még a visszahatás bizonyos magyar feladatok (mint a Pannónia- és Dácia-, hazai latinság- és humanizmuskutatás, magyarbizánci érintkezések története, az antik örökség magyar továbbélése) elhanyagoltságára; de már csak ennek a kutatásnak kizárólagos jogosítása, — kétségkívül tudományos létalapjától kapcsolná el azt az ú. m «hungarológiát».

Befejezésül és kizárólag az ügy érdekében, álljon itt egy talán szubjektivebb megjegyzés.

Előttünk az írói szerénységnek és háttérbehúzásnak minden

fajtája van annyira szimpatikus, amennyire antipatikus az ellenkezője; meg tudjuk azt a komoly, esztétikai eleganciát is becsülni, amelyik szerzőnek a nagyképpen üres műszavaktól való óvakodása mögött rejlik; sőt a közönséggel szemben magunk is csak az egyetlen nemtörődést ismerve el az író kötelessége gyanánt, a népszerű és jólérthető megformálásnak sem vagyunk hajlandók semmi különösebb tudományos jelentőséget engedélyezni. Mindamellett: tartunk tőle, hogy az összes szellemi tudományok közül éppen a legéletbevágóbb jelentőségűnek, a nemzetnevelés tudományának a művelője, éppen ebben a minőségében, túlsókat kockáztathat azzal a kétségkívül legnemesebb írói fényűzéssel, amely tudatosan hanyagolja el az írás «ars»-, sőt «technika»-voltát. Imre stílusa maga a tiszta magyarság, mintaszerű szabatosság. Csakis arisztokratizmusában tudjuk tehát annak a — nemcsak saját, hanem a köz szempontjából is — komoly hátráynak a legfőbb okát látni, hogy e first class pedagógusunknak tanítása mindmáig a jelentőségéhez képest aránylag kevesebb méltánylásra talált s most is félő, megint csak egyes választottak fogják ennek a töréstelen gondolatfűzésnek hatalmas csúcspontjai mögött a piros élet hajtóerőit megpillantani. Minden elvfelelés nélkül, keveske önisméltás, néhány grafikon, esetleg képletek stb. máris hatalmas segítsége lehetnek volna a manap bizony hamarabb fáradó és csüggedő olvasónak.

Marót Károly.

FÖLDBIRTOKPOLITIKA ÉS TELEPÍTÉS.¹

A folyóiratunk előbbi számában Rácz Lajos tollából megjelent fenti című eszme-futtatás a «Társadalomtudomány» szellemi színvonalának mindenben megfelelő mértékben magasodik ki úgy a szakszerűség, mint bírálati színvonal szempontjából mindabból, ami ezekről a kérdésekről az újabb időben, mióta hangoztatásuk újból a divathoz tartozik, a nyilvánosság elé került. Annyira jöleső ennyi helyes megértést és minden

¹ Ismerve a magyar társadalomnak az alsó birtokosréteg és a földművelés-szegény elhanyagolásából bekövetkezett bajait, készséggel adunk helyet az olyan közleményeknek, amelyek tárgyismerettel s a helyzet megvilágításával igyekeznek előmozdítani a vitálás szükséges reformot. Neubauer Ferenc itt közölt nagyérdekű tanulmánya a háború utáni torz birtokreform genezisének tanulságos, őszinte ismertetése. Alap gondolata, hogy helyes földbirtokreform és telepítés csak életképes birtokosság létesítésével éri el célját, különben káros, — a mi állandóan hangoztatott felfogásunk. A szerző maga sem látja elintézettnak e súlyos problémát, amely valóban nem is képzelhető megoldottnak idejé múlt birtokmegoszlásunk mellett. A kérdés azonban a néperő, a kis- és törpebirtokos falusi nép erejének leromlásával nyer igazi jelentőséget. A feladat, amelynek a kutatás számára is irányt kell szabnia: hogyan lehet jogi és birtokpolitikai intézmény útján lehetővé tenni, sőt közhatalmi támogatással előmozdítani, a még úri életre nem kapott és propagatív erejében intakt, személyenként mintegy két holdból élő gazdák földművelésre nevelt második vagy harmadik fiúgyermeke számára a nagybirtok szétmorzsolódása következtében létesíthető kisbirtokos telepeken való elhelyezkedését.

A szerkesztő.

célzatosságtól való ekkora mentességet tapasztalni, hogy örömet nem tudom e kivételes jelenséggel szemben elleplezni és egyenesen indítatva érzem magamat, hogy megállapításainak helyességét kifejezetten elismerjem, sőt, azok bizonyítására oly adatokkal lépjek a nyilvánosság elé, amelyek azokat megerősíteni és a világháború óta foganatosított földbirtokpolitikai intézkedéseket egészen új világításba helyezni alkalmasak.

Szinte furcsának kell minősítenem azt, hogy a lefolyt 15 év alatti földbirtokpolitikai kísérletek lezajlása után épen a mai viszonyok között, épen ebben az irányban új reformok szükségének hangja ütközik ki a politikai arénából. Olyan szegény a mai közélet gondolatokban, hogy annak hangszerelői ilyen régi akkordokat tartanak szükségesnek megütni?! Avagy mi, az eszme régi művelői csalódnánk kioregedett tudásunkban annyira, hogy alapos tévedésünkben a régi gondolat vonzóerejét nem ítélnők meg helyesen?! Sem a magamfajták ekkora gyarlóságában nem tudok hinni, sem az új kürtösök hozzáértése nem oly kétségtelen előttem, hogy zászlómat az új csatakiáltás előtt alázattal meg tudnám hajtani.

Visszatérve Rácz Lajos cikkéhez, száz százalékig aláírom azt, amit a földreformtörvény megalkotásáról és gyakorlati végrehajtásáról mond. Valóban, «a sok kompromisszum és félmegoldás folytán ahelyett, hogy az igénylők számát mérsékelte és az arra alkalmas elemeket önálló gazdálkodáshoz, elegendő birtokhoz juttatta volna, inkább az igénylők körét szélesbbitette, a juttatható terület nagyságát csökkentette s a megváltás terjedelme elé emelt korlátokat, úgyhogy önálló és életképes kisbirtokosztály helyett inkább gazdasági függetlenségét nélkülöző és megélhetése céljából bérmunkára szoruló törpebirtokos osztályt teremtett». De midőn ezt aláírom, jelen soraim célja épen az, hogy hiteles adatokkal mutassam ki, hogy azok, akiket a reform mikéntjéért elsősorban szoktak felelősséggel vádolni, épen nem ezt akarták, hanem ide a dolog csupán a «sok kompromisszum» folytán jutott. És hogyha a félmegoldás elfogadásáért a felelőséget az illetők magukról elhárítani nem is tudják, igazoljam, hogy mily kemény harcok után, mily szempontok befolyása alatt vetették magukat alá ennek az eredménynek.

A normális birtokfogalom keretein belül le nem bonyolítható erősebb törvényhozási intézkedéseket követelő és a földtulajdonba való szabad belenyúláson túlmenő rendszabályok alkalmazásával járó földhözjuttatási akciónak követelése a világháború nyomán vált a közélet jelszavává. Miként a gyászos emlékü Társadalomtudományi Társaságnak 1918 tavaszán tartott földreformmankéjtjén tartott előadásomban (megjegyezvén, hogy azon oly konstruktív férfiak is résztvettek, mint Sebess Dénes és Giesswein Sándor) kiemeltem, egyenesen katonai részről helyezték kilátásba a vagyontalan földmunkás katonáknak, vitézségük fokozása érdekében azt, hogy a háború után mindenikük tulajdonföldhöz

fog jutni. És mint a szükséges tennivalók lelkes propagálója és a helyes rendszabályok szorgalmas kidolgozója már akkor megjegyeztem, hogy egymagában a vitészség ily értelmű jutalmazását szerves gazdaságpolitikai szempontnak el nem fogadhatom. Kijelentettem azt is, hogy a helyes agrárpolitika tárgyilagos híveire nézve ezeknek a kérdéseknek az elbírálásánál sohasem a föld bárkitől való elvétele (az osztálypolitikai szempont), hanem a valóban arra szorulók és gazdaságilag is reá alkalmasak földben való részesítése (gazdaságpolitikai szempont) lehet csak az irányadó. Legyen boldog akár mekkora földjével a nagybirtokos ott, ahol helyes szempontok nem teszik szükségessé mások földhözjuttatását, ellenben elkerülhetetlenül szenvednie kell annak, aki mindenképpen indokolt igényekkel áll szemben, akkor is, hogyha esetleg más szempontok inkább az illetőnek indokolnák meg a kíméletét, mint a szerencsésebb helyzetbelinek. E tisztán gyakorlati alapon álló előadásomban részletesen kifejtettem már a reformfolyamat teljes gyakorlati keretét is, aminek ismertetése akkor meglehetősen feltűnést keltett a jóformán teljesen radikális jelszavakra beállított környezetben. Úgy a földhözjuttatandók köre, mint a földigénybevétel terjedelme és módja alig változott a későbbi előterjesztésekben, mert eleve az organikus agrárpolitikai szempontból indultam ki.

Hogy a nagyatádi Szabó Istvánnal karöltve és az ő vezetése alatt előterjesztett javaslatok a legforróbb forradalmi napokban is milyen meg gondolt szempontokból indultak ki, azt a legjobban Szabó Istvánnak az 1918 novemberében tartott Búza Barna-féle értekezleten tett nyilatkozatai igazolják. 1918 november 20-án, az értekezlet első napján, mint legelső felszólaló Szabó István ezeket mondta? «A földbirtokpolitika tekintetében elejétől fogva talán szélsőnek mondható álláspontot foglaltunk el, azon az alapon jöttünk is be a képviselőházba, az összes hatalmi tényező ellenére. Ennek dacára mégis *nagyon meggondolandónak tartom a jövő szempontjából, hogy meddig mehetünk el a földhözjuttatásban.* Ha minden zsellérnek, minden mezei munkásnak és uradalmi cselédnek, *aki házzal már bír,* megfelelő földet adunk, akkor *nagy kérdés, hogy egyelőre nem kell-e itt megállni*». És az utolsó napon, november 29-én, átadván az általam készített munkálatot, hozzátette, hogy «A legfőbb dolog úgy oldani meg a birtokpolitikát, hogy itt nagy kavarodás, nagy megrázkódás, nagy visszaesés ne legyen. A szélsőséges nyakló nélküli földosztás súlyos következményekkel járhat. A reform sorsa azon fordul meg, milyen képviselők jönnek be többségben az országgyűlésbe. Ha azok kerülnek be többségben, akik a földet minden rendszer vagy szabályozás nélkül, egyszerre akarják odaadni az egész népnek, akkor mi itt hiába okoskodunk. Ha azonban azok kerülnek többségben, akik okkal-móddal akarnak földet juttatni a kisgazdák részére, akkor egészséges birtokpolitikát fogunk csinálni».

Határozottság és bátorság kellett abban az időben az ilyen mérsékelt álláspont elfoglalásához. De épen olyan változatlanul gyakorlati volt a pártnak az az írásbeli előterjesztése, amelyet Búza Barnához juttatott. Itt szervesen bele van kapcsolva a javasolt intézkedésekbe a telepítés kérdése is, a helyhez nem kötött igények könnyebb kielégítése és a helyi igények tehermentesítése érdekében. Az eltelepülések területi és időrendbeli előnyben részesítésével és így a helyi szükséglet enyhítése után «az a véleményünk, hogy az igénylések alatta fognak maradni a reális várakozásoknak is». «A tagosítási földkönyvek adatai szerint (ott, ahol a birtokállományban 1848 óta semmi változás sem következett be, tehát a legföldreszorulóbb községekben) a földesúr birtokában általában kétszer akkora mezőgazdasági terület maradt, mint amennyi a kisgazdákká lett.» «Az arány meg fog fordulni, a nagybirtok megszűnésétől tartani nem kell, hazánk népsűrűsége ehhez még távolról sem elegendő.» «A keresztlítvel gyorsítása érdekében legelőször bizonyos latifundiumok fognak felosztásra kerülni és így, aki siet, jól teszi, hogyha ezen valószínűleg *olcsóbb* (!) földek iránt kijelenti települési készségét». A kisbirtokok kiegészítése mellett, ami alatt a már eddig is önálló, de területükben csonka kisbirtokok 15 kat. holdig való kiterjesztése volt értve, az új telkek maximuma 10 kat. holdban javasoltatott, amivel szemben eltelepülés esetén 15 hold és egyéb segítségig lett volna kilátásba helyezendő. Mindez az előbbi megállapításokkal nem állott ellentétben azért, mert a háború alatt felemelkedett és a békeár közötti különbözetet mindenki tartozott volna *készpénzben* lefizetni és csak a régi békeár lett volna hitelezve az igénylőnek. Megengedem, hogy egészben véve, elég radikális proposíciók, de az akkori helyzetben érthetők és — mindenben a szerves agrárpolitikai szempontoknak megfelelőek.

Ugyancsak le volt fektetve már a Magyarországi Kisbirtokosszövetség ez előterjesztésében, mely a Somogy megyei Kisgazdák Egyesületének kiadásában nyomtatásban is megjelent, az egész bírói eljárás is, amely azután az 1920: XXXVI. t.-c. által megvalósult, csupán azzal a különbséggel, hogy az egész munkálat sokkal decentralizáltabb lett volna, csak kivételes esetekben juttatva döntéshez egy központi szervet. A bíróság szerepének előtérbe állítása vörös fonalként kíséri javaslatunkat mindaddig, míg annak szerepe törvényileg biztosítva nem lett. Hogy ez végleges formájában szerencsés volt-e, afelől lehetnek eltérők a nézetek, de képzeljük el, hogy hasonló körülmények között bármily más megoldás mily eshetőségekkel és emnyivel kevesebb belenyugvással járt volna.

A köztársasági néptörvényre nem akarok kitérni, bár az is megvan birtokomban, de tartalma sokkal bizonytalanabb, történelmi értéke pedig minimális. Ez is egy lagymatag kompromisszum eredője volt, melynek tartalmat csakis a gyakorlati megvalósítás adott volna.

A proletárdiktatúra bukása után jó félesztendőbe került, míg a

politikai viszonyok odajutottak, hogy a földreform kérdésével komolyan való foglalkozásról szó lehetett. A nagyatádi-pártnak az álláspontja változatlan maradt, a többi, a kérdésre, befolyásra szert tevő irányzatok törekvései e körül hullámzóztak. A termelősövetkezeti kísérletek hazáját képező Somogy megye nagybirtokosai az őket képviselő megyei gazdasági egyesületnek a proletárdiktatúra után tartott első gyűlésén, 1919 szeptember havában a leghatározottabban felajánlották készségüket egy földreform megvalósítására és csak azon vitakoztak, hogy birtokaik $\frac{1}{3}$ részét, vagy csak 30%-át ajánlják fel szétosztás céljaira. De a reformtól való húzódozás csakhamar erőre kapott és habár annak a Rubinek- és Szabó-féle kisgazdapártok 1919 novemberében történt egyesülése élet vette, az OMGE részéről mind erősebben érvényesült a reform elleni befolyás, amely helyzetnek kiegyenlítő elintézésére hívta egybe Rubinek Gyula 1920 május havában a második földreform értekezletet. A nagyatádisták és a Magyarországi Kisbirtokosszövetség álláspontját itt e sorok írója képviselte (nagyatádi Szabó István akkor már közlelmezési miniszter volt) és újból írásban terjesztettük elő javaslatainkat, melyek az 1918. évi őszi előterjesztéstől csupán egyes, a változott helyzettől követelt, de az ajánlott intézkedések organikus agrárpolitikai szempontjait nem érintő, jelentéktelen részükben estek át. módosításokon.

Bevezetésül kijelentettük, hogy «minden mondott vagy írott kijelentésünket álljuk». «A lezajlott súlyos viszontagságok csupán annyiban vetettek a földreform miként megoldásának kérdésére is több világot, hogy kiderült, mennyire igazunk volt, midőn folytonosan a *meglévő kisbirtok erősítésének* szempontját helyeztük első vonalba, hangoztatván a teljesen nincstelenek földben való részesítésének veszedelmes és kockázatos voltát.» Hibáztattuk, hogy a Rubinek-féle javaslat csak a földterületek igénybevételét határozta meg, de homályban hagyta a földhözjuttatási lehetőségeket és azok feltételeit. Érdekes, hogy a Rubinek-féle javaslat is a község területének $\frac{1}{3}$ -án túli nagybirtok igénybevételét engedte volna meg, teljesen a fenti előadásomból idézeteknek megfelelően. A földhözjuttatási igények megjelölésének követelésével kapcsolatban azt mondtuk: «Mi nem akarunk azoknak, kik önálló termelési képességeikről még bizonyosságot nem tettek, földet, főleg sok földet juttatni, de a két szempont kiegyenlítésére nem a megváltási jog mértékének (1) meghatározása alkalmas, hanem ez az igényjogosultság (2) meghatározásához tartozik». «Inkább korlátozzuk az igények körét a lehetőségig, de a megmaradó igények kielégítése elé akadály ne tornyosulhasson.» Az igénylést korlátozta volna a vételár 20%-ának készpénzben való kifizetési kötelezettsége, amit enyhített volna az, hogy a régi földvagyon kapcsolatos lekötésével a régi kisbirtokosoknál készpénz nélkül is megtörténhetett volna. Az igények ezzel mégis lényegesen korlátozódtak volna, mert mégis csak a már régebben birtokos elemek tudták volna terjedel-

mesebben kihasználni. Mindezt azután a további tárgyalások folyamán előterjesztett javaslatok világítják meg.

Ugyanis a terjedelmes, de különösebb eredmény nélkül lefolyt értekezlet után megindultak a kétféle irányzat közötti közvetlen tárgyalások. Az értekezletnek egyetlen eredménye csak az volt, hogy amellet, hogy a reform ellenségei azon teljes fegyverzetükkel felvonultak, ott lett először szembevetve azzal a nincstelennel előtérbeállításával, midőn a nagyatádi-féle javaslatokat szűkkeblű kisbirtokosérdekek pártfogásával vádolták meg. Ez volt a szemrehányás azért, mert a már önállósággal, anyagi és egyéni képességekkel bíró elemeket állítottuk a szerves agrárpolitikai akció előtérébe!

Mégsem engedünk helyes szempontjainkból és hűek maradtunk második előterjesztésünk zárszavaihoz, miszerint «Mi a földbirtokreform kérdését mindenkor minden forradalmi túlzástól ment higgadsággal és alapossággal kezeltük, de teljes bátorsággal adtunk kifejezést annak, amit üdvösnek és szükségesnek találtunk». Ennek megfelelően lett összeállítva az a munkálat, mely az 1920: XXXVI. t.-c. előkészítésének legérdekesebb okmánya s amely érdemes lenne teljes nyilvánosságra hozatalra: *«A helyes Földbirtokreformtörvény tervezetének»* — nagyatádi Szabó István-féle — *vázlatai*. Ez lett azután alapjává a végleges kompromisszumnak, melynek létre jövele után Szabó István foglalta el a földművelési miniszteri széket és a nemzetgyűlés elé terjesztette a javaslatot.

Ennek a munkálatnak legérdekesebb része, melyet — a Rác-z-féle bírálat által is hibáztatott változtatásokkal — beleillesztettek a Rubinek-féle tervezetbe, mely a földhözjuttatás feltételeit egyáltalán nem jelölte meg, az, mely a földhözjuttatás eseteit és azok sorrendjét jelöli meg és lényegében a következőket foglalja magában: «A törvény célja lehetővé tenni tulajdonföld megszerzését mindazok részére, akik a földnek gondos és szorgalmas megművelésére képességgel és hajlandósággal bírnak, de önhibájukon kívül, illetőleg környezetük eddigi viszonyai folytán a kellő földbirtokra szert tenni nem tudtak. A törvény tehát segítségére siet: 1. a törpebirtokosnak, hogy gazdaságát kiegészítse annyi földdel, amennyit saját és családtagjainak munkaerejével megművelni képes». Ez tehát az előtérbe helyezett kategória, melyre nézve azután azt mondja a tervezet: «A törpebirtokosok kiegészíthetik szántó- és rétterületüket legfeljebb 10—15 kat. holdra azon környék 500 holdon felüli mezőgazdasági művelésre alkalmas birtoktestéből, mely környéken eddigi birtokuk fekszik. Ezen igényük kielégítésére csak annyiban van joguk, *hogy ha az újonnan szerzendő földvételárának felét készpénzben kifizetik, vagy ennek megfelelő biztosítékot nyújtanak régi vagyonuk lekötésével*». A következő kategória: «2. minden eddig földtulajdonnal nem bírt mezőgazdasági foglalkozású önálló keresőnek vagy jogilag cselekvőképes férfimunkásnak, hogy családi gazdaságra tegyen szert. Elsőbbségi igénnyel bírnak

azok, akik eddigi szorgalmukkal és takarékoságukkal: *a)* bizonyos mennyiségű jószágból, gazdasági eszközökből, belsőségekből, avagy tőkéből álló vagyonhoz jutottak; *b)* ilyen vagyonnal csak azért nem rendelkeznek, mert annak szerzését reájuk nézve a háborús katonai szolgálat folytán volt lehetetlenség». Itt a *b)* feltétel némi engedmény a nincstelenség irányában a háborút viseltekkel szemben, de miután «*A)* Belsőséggel, vagy belsőségrésszel bíró mezőgazdálkodók ugyancsak onnan való gazdálkodás céljaira és a vételár felének lefizetése, illetve megfelelő reálbiztosíték mellett 10 kat. holdig terjedő szántó- és rétbirtokhoz juttatandók a környék 500 holdon felüli birtoktesteiből», és az utóbbi kategóriára nézve kifejezetten az van azután mondva, hogy «*B)* Amennyiben az eddigi törpebirtokosok és belsőség tulajdonosok igényeinek kielégítése után még terület áll rendelkezésre, ugyancsak a környéken részeltetendő földben sorrendben ugyanazon feltételek mellett: 1. a helyhez ragaszkodó földmunkások, 3 kat. holdnyi területben való részeltetésig; 2. birtokos kisgazdák családalapításra alkalmas férficsaládtagsjai; 3. akik törpebirtokokra vagy belsőség részre valószínű örökségi joggal bírnak»; és!a hadviseltekre, tehát a *b)* kategóriára nézve csak annyi van kimondva, hogy azok «elhelyezkedése viszont fizetési kedvezményekkel segítő elő», tehát a juttatás lehetősége a sorrendben annyira hátra van helyezve, hogy nagyobb bajoktól ezen rendelkezés törvénybeiktatása esetében sem kellett volna tartani. Ellenben az, hogy a később előtérbe ugrott 3 holdas nincstelének kategóriája az «amennyiben az eddigi törpebirtokosok és belsőségtulajdonosok igényeinek kielégítése után még terület áll rendelkezésre» meghatározás után lett csak felvéve, mutatja, mennyire más lett volna a földhözjuttatás egész struktúrája ezen organikus agrárpolitikai sorrend mellett! Betetőzi ezt a földhöz juttatásról szóló fejezet utolsó mondata: «Mindazok, akik fizetési feltételeknek nem tudnak eleget tenni, továbbá, akik még meglevő fekvőséghez kötve nincsenek, a földnélküli hadviseltek, végül akiknek semmiféle, még felszerelésre való tőkéjük sincsen, ha eltelepülési készségüket kinyilvánítják, akkor a földbirtok helyes megosztásának megfelelően felosztásra kerülő népességszegény vidéki latifundiumokon telepítés útján nyernek elhelyezést». És az 1. és 2. a) alatti, tehát a már eddig is törpebirtokosok, így legalább bizonyos mennyiségű vagyonnal máris rendelkező földmunkások után való összes többi kategóriákat megelőző rendelkezés, mely szerint «Községi legelők létesítése, eddig létezett vagy új birtokosokból alakítandó legelőbirtokosságok céljaira szükséges közös legelő területek a 100 holdon aluli birtokosok közös erdőbirtokosságainak kiegészítése vagy létesítése céljaira erdőterületek e célra alkalmas más művelési ágú területekből is juttathatók. Ezek a juttatások megelőzik a 2., *b)*, 3. és 4. alatti igénylők kielégítését».

Az eljárási részre kiterjeszkedni nincs helyem, de annak körvonalai,

ha teljességükben elfogadtattak volna, az egész folyamat sokkal egyöntetűbb és gyorsabb lebonyolítását tették volna lehetővé.

Jellemző, hogy a nagyatádi-féle javaslat külön fejezetet szánt és külön eljárást dolgozott ki a telepítésre és annak ügyét egy külön Országos Telepítési Tanácsra kívánta bízni. Vájjon ez ügy újabb tudósainak van-e egyáltalán tudomásuk ezekről a javaslatokról?!

A kompromisszumok és félmegoldások során lépett azután előtérbe legyőzhetetlenül nemcsak a reform ellenzői, hanem az alföldi érdekeltségek által is nyomva, az a szempont, hogy mielőtt bárki többet kaphatna, mindenkinek, aki földmíves, elsősorban biztosítandó a 3 holdig való helyi kielégítéshez való igénye, amelyet azután a törvényjavaslat is az élre állított és minden egyéb szempontot háttérbe szorítva megeremeltette azt a parcella-birtok tenyésztést, amellyé a reform vált és amelyet méltán lehet legnagyobb hibájaként odaállítani. A másik döntő kijelentése a javaslat szövegének az volt, mely szerint «senkinek sincs követelési joga arra, hogy neki földet juttassanak». Ha tekintetbe vesszük, hogy az eljárási szabályokban is oly módosítások alkalmaztattak, amelyek a megváltás útján való földigénybevétel korlátozását segítették elő, akkor nyilvánvaló, hogy a reform szükségszerűleg a három hold körüli kategória egyedüli érvényesülésére vezetett. Annál inkább, mert a pénzügyi rendezéseknek az 1920: XXXVI. t.-c.-ből való teljes kihagyásával, ami Korányi pénzügyminiszter kívánságára történt, minden korlát meg volt szüntetve abban az irányban, hogy bizonyos anyagi készség követelésével korlátozódjanak az igénylések. A törvény 3. szakaszában felsorolt erkölcsi és politikai kizárási okok nem szolgáltattak kielégítő szelekciós eszközt, mert ezek nem organikus agrárpolitikai szempontokat érvényesítettek. Ezek mellett még sok, önálló gazdasági egzisztenciára nem hivatott egyén igénybejelentésének kihagyására alig volt lehetőség. Így csúcsondott ki a reform a Rác Lajos által igen helyesen megállapított félrecsúszásban, melynél az egyedüli szempont, ahogy azt egy igen előkelő politikus egy értekezleten nyíltan bevallotta, az volt, hogy senki se hivatkozhat az országban arra, hogy szegény ember létére és a földműveléssel kapcsolatos foglalkozása mellett, falusi ember létére nem lett volna módjában arra, hogy a reform útján egy falat földre szert tehessen. Sic!

Az így útnak indított reform további sorsa teljesen megfelel Rác Lajos kritikájának és így legfeljebb még arra tudunk kitérni, hogy a megrekedt folyamatnak kielégítő befejezésére is megtörténtek a megfelelő kísérletek. E sorok írója az 1925—27-es években hivatalosan is, magánjavaslat formájában is kimerítő javaslatokat terjesztett elő arra nézve, miként lettek volna a zökkenők rendbehozva és miképpen lehetett volna a reform pénzügyi részét is megoldani. Először egész elgondolásomat egy, a Közgazdasági Társaságban 1927 január 21-én tartott előadásomban ismerttettem, amely alapon széles mozgalom is indult meg, amelybe még

az OMGE is bekapcsolódott. Azután a dr. Földes Béla vezetése alatt álló Többtermelési Ligában 1927 november 27-én tartottam előadást, amelyben nyíltan megmondtam, hogy a földhöz juttatás körüli hibákat csak úgy lehet reparálni, hogyha a juttatással kapcsolatos fizetési kötelezettségeket be nem tartók földdarabjait a megfelelően gazdálkodók és földre még tovább is rászorultak kezére juttatjuk. Így végeredményben fele, talán harmadannyi ember kezébe fog kerülni a kiosztott mintegy egymillió hold szántóföld, de azok már az agrárpolitikai szempontoknak is megfelelő, rátermett emberek lesznek, akik a parcellák ily módon való tömörítésével, illetve régi birtokokkal való egyesítésével szert tesznek majd arra a családi birtokra, amelyhez való juttatásuk a reform helyes szerve feladata lett volna. Helyes és gondos irányítás mellett ez lett volna a dolgok természetes lefolyása, amelyet azonban megzavart a pénzügyi megoldás Columbus-tojásszerű formája, melyre Bud János rátalált és amellyel minden nehézséget legyőzni képzelt. A gyufakölcsön kétség-telenül nyújtotta a kamat alacsonyága formájában azt az előnyt, mely különben alig lett volna elérhető, hacsak annak hátrányait rossz árfolyamú kötvények formájában a megváltást szenvedett birtokosok nem viselték volna. Így az áldozatot az ország egyeteme viselte a gyufa felemelt árában, amivel kapcsolatban a földreform pénzügyi lebonyolítása iránt érdeklődő külföldi és hazai pénzügyi szakemberek megjegyezték, hogy bármely közszükségleti cikk árának pótléka formájában nekik biztosított bevétel ellenében akár kamatmentesen is rendelkezésre bocsátották volna a szükséges tőkét. Így a gyufakölcsön nem jótéteményt jelentett, hanem egyoldalú beállításával egyenesen meghiúsította a pénzügyi lebonyolítás helyes és célirányos, a földhözjuttatottak érdekeinek is mindenben megfelelő rendezését, melyre nézve akkor már ki voltak dolgozva és elő is terjesztve e sorok írójának javaslatai is. A LEBOSz létesítése és az erre vonatkozó szabályok megállapítása körül ezeket a javaslatokat fel is használták, de teljesen ki is forgatták gyakorlati formájukból.

Ezen igen érdekes javaslatokban rámutattam arra, hogy nem is annyira a pénzügyi megoldás a fontos, mint inkább a kiosztott földek kezelésének, felügyeletének és a fizetések rendbentartásának megszervezése. Minden pénzügyi megoldás csütörtököt fog mondani enélkül, ellenben könnyű oly elasztikus tervet megállapítani, mely azután a kezelési tapasztalatok alapján könnyen önthető majd a véglegesen megfelelő formába. És a tapasztalatok nekem adtak igazat, épen az azóta beállott súlyos gazdasági változások következtében is. Mert kiderült, hogy minden pénzügyi számítás felborult volna a mezőgazdasági terményárak esése következtében. Avagy betartható-e ma bármely fizetési tervet, amely kat. holdankint évi 45 pengős fizetési kötelezettségen alapul. Márpedig ez volt az OMGE által helyeselt és általában elfogadott számítási alap.

Ellenben megbecsülhetetlen jelentőséggel bírt volna kezelési javas-

lataim teljes elfogadása. Minden átlag 500 kat. holdat tevő kiosztott területre egy helyi megbízott állítását javasoltam, aki a számára biztosított havi kb. 50 pengős kereset fejében annak teljes kezelését, ellenőrzését ellátta volna, a földhözjuttatottakat mindenben útbaigazította volna, a birtokcseréket és más helyzetváltozásokat lebonyolította volna és végül a fizetéseket átvette és továbbította volna és közvetítette volna mindazon kívánásokat és kérelmeket, amelyek a földhözjuttatottak részéről felmerültek volna. Ezt a munkát azután kiegészítette volna egy központi irányító és pénzkezelő szerv, amelynek szervezete ugyancsak tüzetesen ki volt dolgozva. Az egész apparátus költségeit az emberek viselték volna holdparcellánként 2 pengő fizetéséből, az egyik pengő esvén a külső szervezet, a másik a belső költségeire.

A hivatalos tényezők kicsinyessége folytán ez csak annyiban ment keresztül, hogy a LEBOSz megalapításakor nem 2, hanem 2 és ½ pengő terhet róttak holdanként a földhözjuttatottakra, de ezt az összeget egyedül a LEBOSz központi szervezete felemésztette, a külső kezelés — a terv fontosabb része — nem valósult meg, a földek birtok- és jogviszonyai évekig elhanyagolva összekuszálódtak, a fizetési késedelmek pedig a hivatalos késedelmesség következtében és a súlyosodó viszonyok folytán összetorlódtak.

És ezzel meg is érkeztünk a jelen időhöz, amelynek akut problémáját a világválság okozta mezőgazdasági bajok és ezzel együtt a lefolytatott földreform hagyatékának rendezése képezi. Ezek között a viszonyok között egy új földosztás jelszavát a falra festeni kész botorság, melynek forrása csupán a hangzatos jelszavak után való eszmeszegény törekvés lehet. Földéhségről ma valóban csak az arra teljesen alkalmatlan nincstelenek között lehet szó, akik a máséban szívesen osztozkodnának, de nem azért, hogy ezzel jobb munkaalkalomhoz jussanak, hanem hogy a kapottak mielőbb a nyakára hágjanak. Aki azonban azt hiszi, hogy az így szóba jöhető a magyar nép számottevői lennének, végtelenen csalódik.

Sajnos, ma a szorgalmas és magával bíró, azaz anyagi képességgel hacsak a jövőre vonatkozólag is rendelkező magyar földműves alig éhes a földre és mindenesetre sokkal többen vannak, akik a meglévő földbirtokuk megtartásában érdekeltek, mint újnak szerzésében. Ezeknek kell segítségére sietni és ebben az irányban törjék a fejüket a jobbnál-jobb terveken a reformerek.

Ily közhangulat mellett a telepítés is csak művirág lehet. Felhasználhatunk néhány milliót és Potemkin-falvak formájában létesíthetünk csekély számú diszexisztenciát, de tömegeredményről és nemzeti jelentőségű cselekedetéről szó sem lehet. Óvakodjunk az elgondolásaik gyönyörűségében tetszelgő tapasztalatlanok csillogó terveitől.

A *ma* legégetőbb földbirtokpolitikai feladata még mindig a valóban tökéletlen és befejezetlen földreform hagyatékának lebonyolítása és annak

helyes irányba terelésével a megfelelő egészséges agrárpolitikai eredmény biztosítása. Az általam vázolt kezelési probléma távolról sincs még megoldva és a súlyosodott gazdasági viszonyok még újabb bajokkal tetézték a több százezer új törpebirtokos nehézségeit. Itt kell célirányosan és határozottan belenyúlni a dolgokba és nemcsak megnyugvást teremteni, hanem arról gondoskodni, hogy ezeken a parcellákon a sikeres gazdálkodás biztosíttassák és gazdáik a megalégedés és gyarapodás útjára kerüljenek. Ez a feladat egymagában is elég nagy és jelentékeny anyagi erőt követel, mert csak hogyha a felgyült hátralékok beszámításával gyökeresen rendezik a jövőbeli fizetéseket, sőt, a jelenlegi súlyos viszonyok áthidalása végett bizonyos türelmi időt adnak, legalább kétéves moratórium formájában, és hogyha a jövőre nézve bevezetik az általam javasolt kezelési rendszert, lehet arra számítani, hogy ezt a kérdést lezárnak tekinthetjük. Mindez úgy alapos megfontolást, mint körülbelül 20 milliós állami anyagi áldozatot követel. E mellett a divatos telepítési tervek eltörpülnek. Mindez nem zárja ki a jövőre nézve agrárpolitikánk organikus továbbfejlesztését, sem az erre való komoly és körültekintő felkészülést, egyelőre azonban az idők sodrához alkalmazkodva csekély erőinket állítjuk be a szükségszerűleg elintézendő feladatok céltudatos szolgálatába és ne zavarjuk megbontásra vezető jelszavak hangoztatásával az összes nemzeti erők annyira szükséges egybefogását.

Neubauer Ferenc.

A 48 ÓRÁS MUNKAHÉT.

Már régen elmúlt az az idő, amikor a 48 órás munkahét követelése merészséget kívánt, mert majdnem lázításszámba ment. Harminc és több esztendővel ezelőtt még láttuk azokat a hatalmas felvonulásokat, amelyeknek a tábláin ott kiabált a «8 órai munka, 8 órai alvás, 8 órai pihenés» jelszava és a három nyolcas bizonyos körökben egyúttal valami szent borzalmat is váltott ki a munkásság szociális követeléseivel szemben.

Ma ott tartunk, hogy miután a munkásság maga gyengébb annál, semhogy hangosan merje és tudja követelni, a háromszor nyolcórás jelszó a kormány programjában bukkan fel újra. A fejlődésnek ezzel a legnagyobb jelentőségű lépése történt meg s a munkásság érdekeinek képviselete abba a kézbe jutott, amely nem osztály érdekként fogja majd ezt a kérdést kezelni, hanem társadalmi kérdésként, aminthogy az is, a társadalmi életszint kérdése, a kultúra kérdése.

Nincs olyan mérték, amely megszabhatná, hogy mennyi a helyes munkaidő. De itt különben sem arról van szó, hogy mennyi munkát tud egy hét alatt vagy egy nap alatt az egészséges szervezet teljesíteni, hanem arról, hogy ebből mennyit kell fizetett munkában eltöltenie. Nyilvánvaló, hogy ennek nem szabad a teljes munkaerőt kimerítenie. A társadalomra nézve a többi, a nem fizetett munkaidő is haszon és nyereség

és anélkül talán fennállhatna, de nem igen haladhatna előre, mert épen azt a munkát nem lehet megfizetni, ami a társadalmakat előre viszi.

A munkaidő kérdése egyúttal a kultúra kérdése is. Ha az ember okosabban dolgozik, akkor rövidebb munkaidő alatt is el tudja érni ugyanazt az eredményt. Ez így van a kézimunka korszakában is, de mivel ebben a formában ez mégis a tehetség dolga, igazságtalanság lenne a legjobb munkások teljesítményét tenni mértékül minden munkás számára. A gépek korszaka azonban más. A gép az emberi okosságának gépek formájába öntött alakja, órával is mérhető módon meg tudja rövidíteni a munkaidőt és csak arról van szó, hogy vajjon a gépek alkalmazásából, tehát kultúrán fokozódásából származó előnyt igazságosan osztjuk-e el vagy nem. Amíg a gép tulajdona egyúttal azt a jogot is biztosítja a tulajdonosnak, hogy a munka eredményét ő osztja-e el, a másik félnek, a munkásnak minden beleszólása nélkül, addig az emberi önzéssel párosulva a gépmunka igazi kiuzsorázónak tűnhetik fel és valóban az is, egyiptomi rabszolgahajcsár, a lóerők gigászi méreteire felnagyítva. De a gép végül mégis csak az emberi dolgozni tudásnak a kézzel fogható valósága, kultúra, lelkiség, képesség és ezért bizonyos mértékben erkölcs is. A gépkultúra lassanként meghozza a Ford-szerű vállalkozót, aki tudja, hogy egyetlenegy lehetősége a saját maga vállalata fejlesztésére és emelésére az, ha a munkásrétegeket emeli. És miután nem hoz áldozatot azzal, ha ezt megteszi, mert a munkást csak ahhoz juttatja hozzá, ami azt megilleti, ezzel meg is találta a társadalmi fejlődés igazi alapjait. Mindnyájan tudjuk, hogy a munkaidőt kezdetben egyáltalában nem korlátozta más, mint az éjszaka és az emberi erő kimerülése. A rabszolgamunka korszaka sokkalta tovább tartott a földön, semhogy erről beszélünk kellene. Folytatása ennek a jobbágyrendszer, amely alatt időben vagy termékekben megszabták az elvégzendő munkamennyiséget a jobbágy számára, akinek tehát az volt a feladata, hogy kétszeresen dolgozzék, önmagának és földesurának is. Ennek a rendszernek a folytatása az a gazdasági cseléd, akinek egész munkaerejét leköti a földesúr és akinek a munkája minden időbeli korlátozás nélkül tart a napnak mind a 24 órájában, mert az állatokkal bizonyos mértékben éjszaka is foglalkozni kell és mert a mezei munkának is folynia kell látástól vakulásig. S miután a cselédnek, a családfőnek az egész munkaereje a gazdáé, családja alig kap többet annál, mint hogy lakása, fedele van és hogy a maga külön munkaerejével dolgozhatik olyan szükségletei kielégítésén, amelyek túl vannak az animális szükségletek körén és amelyeket a családfőnek természetben kapott járandóságai úgy ahogy kielégítenek. A gazdasági napszamos munkadíját úgy szabják meg, mint a cseléd bérének tört részét és munkaideje egyezik a gazdasági cselédével, csak hogy épen nem kap elegendő munkalehetőséget, mert nem rajta múlik, hogy egy esztendő alatt hány napig állhat munkában.

Nálunk még az őstermelés egész köre megközelíthetetlen mindenféle munkaidőszabályozás számára, de azért nincs igazuk azoknak, akik ezzel szemben arra hivatkoznak, hogy a mezőgazdasági munka természete nem tűri a beavatkozást. A mezőgazdasági munka is a kultúra egyik ága, csak éppen az az ága, amelyik a műszaki fejlődés szempontjából a legelmaradottabb. Más mezőgazdasági államokban, azokban, amelyek a műszaki kultúra magasabb fokain állanak, a mezőgazdasági munkás sorsa is sokkalta jobban hasonlít az ipari munkáshoz, mint nálunk. Európában is vannak olyan államok, amelyekben a mezőgazdasági munkásnak évi fizetett szabadság jár, nálunk ilyesmi még az ipari munkás soraiban is nagyon ritkán fordul elő, — és munkaideje is megfelelő határok közé van szorítva. De ez már gépkérdés, nálunk pedig egyelőre ott tartunk, hogy bizonyos gépeknek a mezőgazdasági munkálatokban való használata és alkalmazása tilos. Ezt azonban csak az indokolhatja, hogy nálunk a gépek alkalmazása esetén az az előny, amely ebből származik, ma még mind az egyik félre lesz. Azonban el kell jönnie annak a rendszernek is, amelyben már az őstermelésben is megtörténik ennek az előnynek igazságos megosztása. Semmiesetre sem nyugodhatunk bele abba, hogy nálunk az őstermelési munkásságnak mai tökéletes elhagyatottsága mintegy természeti törvény erejénél fogva álljon fenn.

A nyolcórás munkaidő programja tehát nálunk voltaképpen a dolgozó rétegek közül csak az aránytalanul kisebbik részre terjed ki. Az őstermelés egészen kimarad belőle, ez pedig nálunk a népnek még mindig a felét jelenti. De az önállóak az őstermelésen kívül is maguk szabják meg a munkaidejüket s legfeljebb arról lehetne szó, hogy azok az önállóak, akiknek több munkásuk van, maguk is kénytelenek ezeknek a munkaidejéhez alkalmazkodni. Csakhogy ezeknek az önállóaknak meg már a szervezés feladata jelent olyan elfoglaltságot, aminek végzését nem lehet munkaidőhöz kötni. Az önállóakra tehát a munkaidő korlátozása még önkéntes formában sem terjedhet ki. A tisztviselőréteg fej száma nálunk az utolsó népszámlálás idején egynegyed millió főnél valamivel nagyobb volt és azóta tovább növekedett. De nem szabad azt hinnünk, mintha a tisztviselők munkaideje kellően szabályozva lenne és mintha nekik a nyolcórás munkaidőt sikerült volna már elérniök. A köztisztviselők kivételével a napi munkaidő 9—10 óra és még a köztisztviselők közül is pl. ott van a jegyzői kar, amely ennek a rétegnek igen népes csoportja és amely a munkaidő korlátozását kétségtelenül majdnem egyáltalában nem ismeri, ha pedig ismeri is, nem tarthatja meg. A munkaidő még a magántisztviselő réteg legelőkelőbb ágában, a pénzügyi tisztviselőknél sincs egységesen megszabva és különösen télen a zárlat idején ilyen szabály egyáltalában nincsen.

Ott van az alkalmazottaknak egy nagyon is fontos és népes ága, a házicselédesség: a népszámlálás 180.000 házicselédet vett számba ezelőtt

ötödfél évvel és azóta alighanem ezeknek a száma is emelkedett. De a házcseléd munkaidejének az egy vasárnapi kimenőn kívül semminemű korlátozása nincs. Szabadságideje pedig nincs. Hogy a cselédsors ilyen, az csak nálunk látszik természetesnek. Külföldön a fizetett szabadság és a napi munkaidő korlátozása éppen úgy hozzátartozik a cselédség életéhez, mint nálunk a legelőkelőbbben rendezett szakmák vagy hivatások munkásaiéhoz.

A közlekedés alkalmazottainak munkaideje köztudomás szerint nyolc óránál jóval hosszabb, pedig a társadalmi munkák rangsorában előkelő helyen álló és fontos hivatást betöltő réteg ez, olyan, amelynél szükségessé vált, bár ez talán túlzás is volt, hogy nekik a közalkalmazottak jellegét megadják. S a közlekedési alkalmazottak száma nálunk szintén jóval felül van a százezer fön. Tehát ez sem olyan kis réteg, amelynek a sorsa ne lenne közérdek.

A kereskedelemben a munkaidő szabályozását a zárórarendeletek látják el, de ezekről is tudjuk jól, hogy a munkaerő kímélésének a szempontja csak másodsorban érvényesülhetett bennük. A kereskedések nyitvatartási ideje minden esetben hosszabb nyolc óránál. Ugyanebbe a csoportba esnek a gyógyszerárak is, ezek a legelőkelőbb kereskedések, amelyekben a munkaidő heti ötven órai munkaidő mellett még heti 10—20 órai inspekción és amellet csak igazán a legkitűnőbb szellemű gyógyszerészeknek jut eszükbe az, hogy annak a segédnek, aki inspekciós éjjeli szolgálatot teljesített, az erre következő délelőttre szabadságot adjanak, hogy az kialhassa magát.

A nyolcórás munkaidő körülbelül megvan az egész bányászatban, ahol 115.000 kereső dolgozik és megvan az ipar egy részében is. A gyáriparban, ahol 1933-ban majdnem kétszázezer munkás dolgozott, ezek ötvenöt százalékának ugyanebben az évben nem volt több a napi munkaideje napi nyolc óránál. Csakhogy itt megint azt kell számba venni, hogy ebben az évben a gyáripar egyes ágaiban meglehetősen nagy volt a kényeszerpihenő, amit éppen a humánusabban gondolkozó vállalkozók igyekeztek úgy berendezni, hogy lehetőén minden munkásnak jusson némi kereset, vagyis egy-egy munkás inkább dolgozzék kevesebbet egy-egy héten.

A gyáriparban a legkedvezőbb helyzetben a sokszorosító ipar volt, amelyben a nyolcórás munkaidő majdnem kivétel nélkül meg is valósult. Sőt ebben az iparágban 36 órás munkahetek is vannak, ami már a vállalkozók és főként a munkások szociális érzékét dicséri, mert ezek majdnem önként mondtak le a további foglalkoztatásról azért, hogy minél több munkásnak jusson némi kereset. A vasiparban minden tíz munkás közül nyolcnak a munkaideje esett a legfeljebb nyolcórás határba, de még egy olyan iparágban sem valósították meg teljesen a munkaidőt, mint a vilamosáramfejlesztő központok, amelyeknek munkásságából egyneved

rész még mindig többet és nem egy esetben jóval többet dolgozott nyolc óránál. A legrosszabb helyzetben pedig valamennyi iparág közül a textilipar munkásai vannak, akiknek a helyzete egyébként is olyan, mintha létükkel és életükkel az ipar kezdeteinek legszomorúbb korszakait testesítenék meg. A textiliparban, amely nálunk majdnem kivétel nélkül gyáripar, csak minden ötödik munkásnak a munkaideje nem hosszabb nyolc óránál, de nem lenne jó megkérdezni, hogy ezek mit keresnek egy hét alatt, holott a többi munkásoknál is eléggé megdöbbenő számokat kapunk erre a kérdésre. Nagyon rossz a munkaidő átlaga az élelmiszeriparban is, amely szintén legelhanyagoltabb és legantiszociálisabban berendezkedett iparágaink közé tartozik. Ez egyébként nemzetgazdaságunk szempontjából majdnem végzetes, tekintettel arra, hogy ez az iparág éppen a hazai mezőgazdaságnak lenne egyik legfontosabb kiegészítője és továbbfejlesztője. De nem sokkal jobb ezek munkásainál a vegyészeti ipar munkásságának helyzete sem. Ez megint éppen olyan gyorsan fejlődő fiatal iparunk, mint a textilipar. Tehát az is elsősorban a leggyengébb, a legönérzettelenebb, a legjobban kiszolgáltatott munkássággal kezd dolgozni, mert nem a többi iparágaktól veszi el, hanem alulról az iparon kívül eső rétegekből gyűjti munkásait. Ha kikapcsoljuk a textilipart, amelyben a hazai gyáripari munkásság létszámának egynegyedrésze dolgozott, lévén ez a leghatalmasabb magyar ipar, amelyet csak távolabbról követ az élelmezési ipar, majd még távolabbról a vasipar, gépipar, kő-, agyagos üvegyipar, akkor a többi gyáripari ágakban 1933-ban 10 munkás közül átlag már hét nem dolgozott többet napi nyolc óránál, ami megfelel a heti 48 órás munkahétnek, de ugyanebben az évben a nem egészen kétszázezer főnyi gyáripari munkásságból hatezerháromszáz naponta többet dolgozott 12 óránál, ez a túldolgoztatott munkástömeg egyébként majdnem egészen az élelmezési iparra esett. A textiliparban az alap tíz óra naponta, az iparág ötvenezer munkása közül huszonháromezer fő ennyit dolgozott ezen a télen naponta. De voltak bőven olyanok is, akiknek a munkaideje ezt jóval meghaladta.

A kisiparban csak kivételesen fordul elő a heti 48 órai munkaidő. A könyvkötészetben azért, mert ezeknek emberi életszintjét a nyomdászok küzdötték ki és mert ezek bizonyos mértékig kapcsolatban is vannak a nyomdákkal. Ezenkívül a budapesti adatok szerint meglepő módon csak a kádárokat találtuk olyanoknak, mint akiknél szintén nem halad meg a napi munka átlagos terjedelme nyolc órát. A legtöbb iparban a munkaidő heti hetven óra, de a fuvarozó munkásoké felmegy heti 96 óráig is, ami napi 16 órát jelent. Igaz, hogy ezeknek a túlóráit emelkedő díjakkal fizetik, de igaz az is, hogy a társadalomnak nem a túlórákban jobban megfizetett munkás az eszménye és az igénye, hanem az, aki normális és emberhez illő munkaidő alatt eleget kereshet normális és embert megillető életszintjének biztosításához.

Az ország lakosságából legalább négymillió fő azoknak a száma, akik dolgoznak. Ha csak az alkalmaztatásban levőket vesszük, ebben az országban két és egynegyedmillió alkalmazottnak a napi munkaidejét kell a megfelelő módon szabályozni. Ezek közül az a százötvenezer fő, akinek a munkaideje már ma sem több a kiszabott nyolc óránál, csak 6.7%, vagyis csak minden tizenötödik ember. Minden 15 alkalmazott közül tízennégynek a sorsán kell tehát javítani ahhoz, hogy a kitűzött szerény célt elérjük.

Az, hogy e rendezés végrehajtásával a munkanélküliség problémája egészen megoldódna, olyan világos, hogy szinte nem is kell vele külön foglalkoznunk. Két és egynegyedmillió munkás ma egy hét alatt átlagban hatvanórás munkahetet számítva százharmincötmillió munkaórát dolgozik, vagyis, ha áttérnénk a 48 órás munkahétre, ami a 60 órásnál egyötödérsszel kevesebb, akkor 135 millió munkaóra végzéséhez 2,825.000 munkásra lenne szükség. Ez majdnem hatszázezer főnyi munkásság számára teremtene új munkakeretet a társadalomban, holott nálunk a munkanélküliség még a legvérmesebb számítások szerint sem haladt meg soha kétszázezer főt és azóta már ez a szám is nagyon lényegesen apadt. Vagyis a társadalom számára gazdasági értelemben véve bőséges fejlődési lehetőségek kínálóznak és csak rajtunk áll, hogy ezeket fel is használjuk.

Az ellenvetések természetesen éppen ezen a ponton támadnak fel és aki eddig türelmesen hallgatott, az most talán hevesen vet ellent: Elméletnek ez mind szép, de honnan vesszük rá a fedezetet?

A kérdés megoldása valóban nagyon kényelmes lenne, ha bele nyugodhatnánk abba, hogy az átmenetet a munkásság fizesse meg, vagyis a megrövidített munkaidő fejében mondjon le megfelelő órabéereiről is és a vállalkozó ebből alkalmazzon új munkásokat. A munkásság élet-szintje sokkalta alacsonyabb, semhogy bármiről is lemondhatna. És ha ezt eltűrnők, ezzel le is rombolnánk a reformnak minden várható előnyét, mert hiszen akkor nem teremtettünk volna nagyobb fogyasztást, új fogyasztó erőt, csak a régit apróztuk volna el még jobban. Az átmenet-hez kétségtelenül kell bizonyos tőke, amit újabb begyűjtési hitelnek szoktak nevezni, ezt pedig az iparnak kell előteremtenie. Ugyanolyan természetű berendezkedés lesz ez számára, mint az, ha új fogyasztó területre akar berendezkedni, mert ez az: nagyobb és szilárdabb fogyasztó terület, mint a régi volt. Nincs egyetlenegy üzleti szellemű vállalat sem, amely valaha is visszautasított volna új megrendeléseket azért, mert nem elegendő nagy hozzá a berendezkedése. Itt éppen erről van szó, új fogyasztási terület feltárásáról, de nem a határokon kívül, hanem idebent, határainkon belül s ha az ipar számára előny lehet az, hogy fogyasztóvá teszi Afrika vad népeit, akkor kétségtelenül sokkalta nagyobb lehetőségeket rejt számára az, ha a gazdasági élet vérkeringésébe igyekszik bekapcsolni a nemzetnek azt a körülbelül felerészét, amely eddig abból

majdnem teljesen kimaradt és ősi, vegetatív módon éli azt az életet, amelynek élet-rangját már szégyenből sem ismerhetjük el. Az állam, amely most végre kezébe veszi a fejlődés irányítását, a gazdasági életnek abban lehet segítségére, hogy annak üteme általában élénküljön. Sok közvetlen és közvetett lehetőség áll ebben a vonatkozásban rendelkezésére és nem szabad elfelednünk azt sem, hogy a hitelpolitikát is ennek a célnak kell szolgálatába állítania.

A munkaidő hosszúságának kérdése a kultúra kérdése. Nem ringatjuk magunkat abban az illúzióban, mintha a 48 órás munkahetet megvalósítván valami modern és utolérhetetlenül magas életszint megteremtésére törekednénk. Amerikai számítás szerint a termelés mai kultúrája nem napi nyolc, hanem napi két órai munkaidővel is az egész emberiség számára olyan magas életszintet teremthetne, mint amilyen ma csak a középosztálynak nevezett, de valójában kiváltságos rétegnek jut. Nem a termelési módnak kell változnia, hanem a közösségi érzésnek. Anglia, Amerika kitiltja határai közül azt az árut, amit rabszolgamunkával állítottak elő, mert nem engedheti meg, hogy a terméken keresztül a rabszolgák a maguk színvonalasa süllyesszék le az ő munkásrétegüket is. Ez helyes óvatosság, de az, hogy a világon a rabszolgaság megszűnjék, nemcsak a haladott államoknak érdekük, hanem elsősorban a rabszolgáké. Ha nálunk a munkaidő tekintetében ma még kezdetleges a helyzet, a mi érdekünk, hogy a munkásság számára olyan életet biztosítsunk, amelyben annak már önmagára, emberi életére is jut ideje.

Móricz Miklós

ÉLETMÓD ÉS ÉLETESZMÉNY SZATMÁR MEGYÉBEN

«Az utolsó évtizedben az emberiség étvágya megváltozott. Sokkal több gyümölcsöt és főzeléket, baromfit fogyaszt és sokkal kevesebb marha-, sertéshúst és szemes terményt. De az étvágy nem véletlen valami, hanem a világban szétszimatoló ösztönélet legegységibb megnyilatkozása. Mi történik az ösztönéletben ezalatt az étvágy-csere alatt?» — kérdezi Németh László, aki elszántan és sokféle ágazó figyelemmel betúzi az ember testi és szellemi étvágyainak globális területén a huszadik század bontakozó új ideálját. A karfiolevő hivatalnok, a külvárosi barackültető munkás, a kertészkedő nyugdíjas, a krumplikapáló professzor s fiára spárgaágyakat és gombatenyésztet hagyományozó gróf különös profiljai mögött egy új, botanikus kultúra vonalait látja kirajzolódni.

Azonban hagyjuk mi most a pestkörnyéki kertvárosokat és budafoki őszibarack erdőket. Ahelyett időben és térben menjünk visszafelé száz s egynehány esztendő és sok-sok mérföldet, amíg tüdőtagító és képzelet-edző vándorlás után elérünk a magyar múltban a XVIII. század ajtócsapásáig Szatmár megyébe. Egy időtlen életstílusra találunk itt, az élet

megélésének soha meg nem ismétlődő módjára, melyet múzeumi rekvizitumaiból többé meg nem érthetünk, csak igényeiket, eszményeiket próbálhatjuk meg újraképzeln.

Amikor Csokonai «félíg harmatos Linnéje» mellett Fazekas Mihályt látogatja, Földi Jánossal bolyong a hadházi szőlők közt s a Basahalmától Csurgóig kergeti az álmait: Szatmár megye hatvanezer holdján őskori szörnyetegként hempereg az ecsedi láp buja vízözöne s mégbujább növényi és állati vegetációja. Partjait kicsipkézi köröskörül a sok apró falu: úgy keletkeznek, mint a láp egy száraz zombékján a hangyaboly, kihasználva a partközeli szárazföld stabil szegénységét s a láp labilis, de változatos gazdagságát egyformán. A Szamos, Túr, Tisza közt pedig diófaerdők, tölgyesek, vízparti gyümölcsösök veszik körül az emberi településeket. E szárazabb vidék szemes terményeit szárazmalmok, kelepelő vízimalmok még ugyanazzal a szinte szakrális áhítattal darálják, mint mikor az emberi kéz dédelgető mozdulatai primitív eszközökkel készítették ízes kenyérré. Mert itt is frugális színezetű a táplálkozás, mint az ecsedi láp körül.

Nádatartás, szénagyűjtés, sulyomszüret, tűzok-vadászat.

De csak az ecsedi láp nyújtott valóban bő lehetőséget a növényi életre. Tavaszon, nyáron, ősszel és télen kiapadhatatlan életforrás a gyűjtögető életmód számára. Kora kikeletkor kicsapják a szűz gulyákat a láp szigeteire; ott legelnek és híznak sörére október végéig. A kondák néha hullani kezdenek, annyira felhíznak a partokon és a sekélyeken az apró halakon és csigákon, amit szárazon hagyott számukra a nyáron visszábbhúzódó víz. Igaz, hogy a lápi miljő nem egészséges a sok hideg-lelést terjesztő szúnyog és a kigőzölgések miatt, de hozzászokik az emberi konstitúció. Ez adja meg a süppedékes, útvesztő mocsár mellett az ecsedi Sárvár legbiztosabb védelmét, meg az annopheles szúnyog. A községek itt egyébként sem túlságosan harciasak; meg lehet figyelni, hogy határaik is a legkisebb ellenállás irányába, a láp felé terjeszkednek, mint pl. Porcsalma, Csaholyi Sebestyén eredeti telepítési helyéről. Csak goroncokat «hódítanak meg» rideg gulyákkal, a szelíd égerek alatt alapítanak szorgos méhtartományokat; a harmatkása termését szedik meg, ezt az ingyenc frugális ételt, a parázs sulymot és a gyékény gyenge csiráját. Csak a halakat és nyüzsgő csikókat tulajdonítják el a víztől, a buja füveket kaszálják meg. Az apró gyerekek nagy mulatsága, hogy a szénaszárító fákra, az ágasbogas ösztörűkre felkúsznak és a száradni ráhányt gazból kiszedik a belefészkelte madarak tojásait: nem okoz legalább gondot a kis lápi falvakban az anyáknak a vacsorakészítés, akik ezalatt otthon szőnek-fonnak, készítik a gyékénykosarokat és szakajtókat. A kemény aratásnak is meg van itt a párja; a téli nádszüret éppen olyan folyamatos, elszánt munkalendületet követel, mint a bánáti kánikulás búzaaratás. A farkasordító januárban, amikor már «rűfög» a szép citrom-

sárgára ért nád, hosszú sorokban indulnak a havas templomok alól a bocskoros arató bandák a lápnak. Kint nem látják meg a gyönyörű képet: a súlyos fehér zúzmara lehúzza a pihés bugákat és alóluk virít a hajlékony nád vesszők karcsú sárga szára. A csirbe-csorba nádvágókkal, a garzsákkal nekiállnak s vágják a «hadsereget». Bosszantja őket a nyakukba hulló zúzmara, de biztatja az, hogy a Nyírségben s messzi vásárokon kévéjéért három krajcárt kapnak majd tavasszal, vagy négy-öt tojást s a hónapos munkaidő is nagy dolog a szegény embernek, amíg az «aratás» tart, habár egy nap alig lehet 160—170 kévét elérni. Abból a 800 kévéből, amit egy magyar hold ad, 3 pengőforint a gazdáé és 50—100 kéve garzsánsként. Nem verte le őket a lábukról a kemény hideg, vagy a szokatlan fürdő, ha beszakadt alattuk a jég, vagy ha gyenge tél esetén derékig vízben állva kellett dolgozniuk: mert a nád éltető elemük volt. Kitartottak keményen, hogy tavasszal legyen mivel megfedni a becsorgó háztetőt, kijavítani a kerítést, megpótolni a ritka fatüzelőt, csévéelőcsőt készíteni a szövéshez, kútgárgyát, paticsfalat s legyen miből aszaló a szapora lápi szilvának meg a somnak.

És milyen pátriárkálisan szelíd módozatokkal tettek szert — ha megkívánták — vadhúsr! Az őszi ónozó esőkben, amikor a tűzök szárnya megdermed, bekerítik a nagy falkákat és hazaterelik. Ónozókor a teledő vadrucát is kézzel fogják.

A nád és a gyékény, életük jelképe és hordozója, megsemmisül évenként. Kihajt, bugájuk kivirágzik, kibontja és elhordja a kóbor szél, beérnek s levágja őket a garzsa, vagy amivel nem bírnak meg, elhamvasztja tavasszal a tűz: de az életaspektus, amely a nád és gyékény segítségével kerekedik a világ fölé, ugyanaz marad. A kidolgozott kar ugyanazzal a nehézkes mozdulattal vezeti értelmes gyermekét az eklézsiák szkoláiba, mellyel nádat vág, kerítést csinál, szénát gyűjt. Ugyanazok a fűgén mozgó ujjak mutatják papsarjaiknak a nyugati egyetemeket, amelyek az ügyes gyékényszatyort Londra s Lutécia piacaira küldik. Az ecsedi várba visszatért prédikátorok ezek alatt a suttogó nádasok alatt exegálták a bibliát és gyakorolták a görögöt és hébert.

A debreceni kollégium fundamentuma (akár a sárospatakié) egy rendkívül kedvező és szerencsés történeti és kultúrtörténeti konstellációban kibontakozott protestáns demokrácia vitális lendülete volt, fejedelmek alapítványai tették még szilárdabbá: de emberanyagát, jórészt vidám és gyorseszű parasztgyerekeket, az ecsedi láp vidéke és Szatmár megye adta, ahonnan a hitújítást követő századokban püspökök egész hada került a debreceni szuperintendensi székhelybe. Ez az emberanyag véreik évszázados és kényszerű intellektuális pihenése után az elszellemiesülésre, a mohó kulturális tájékozódásra hasonlíthatatlanul rugalmas és alakítható volt az akkor európai műveltségű és a kor tudományos színvonalán álló paptanárok arravaló kezein. Az ecsedi láp népe a debreceni piacig elfuvarozta a temérdek halat és csikót s eladták a debreceni civisnek. Különösen

azok hozták ide eladni, ahelyett, hogy a közeli Nagykárolyba, Szatmárra, vagy Munkácsra vitték volna, akiknek a gyermekei a tizennégy kis szatmári falu és mezőváros gimnázialis rendszerű szkoláinak egyikéből értelmük jutalmaként az eklézsia vagy valamelyik jóltévő hittestvérföldesúr segítségével bekerültek az Alma Mater kebelébe. Ebben az időben ugyanis, a XVII. és XVIII. században a kollégium — bármilyen jó édesanya volt is a tudományos nevelésben — növendékei testi alimentálásáról nem igen gondoskodott. S a tógátus diákok apái székéren hozták fiaiknak óriási kőedényekben a kész ételt. Fiaiknak, akiknek tekintete ilyenkor már régen Nyugatra, az egész Európa felett uralkodó protestáns szellemi demokrácia igézete felé fordult s tógátus korukra már jórészt be is kalandozták a híres egyetemeket Krakkótól Utrechttig és Franekeráig. Inkább rászoktak a tudós professzorok szellemi táplálékára; persze, sokkal egészségesebb egyensúlyban, testiség és lelkeség sokkal emberibb összhangjában éltek, hogysen vértelen filozófiai spekulációkba merülve — ne várták volna nehezen a coetusok döngő lépcsőin ismerősen felhangzó nehézkes parasztlépteket és ne fogyasztották volna jó étvággyal a hazai töltött káposztát, az utánozhatatlanul elkészített csikós paszulyt, vagy az ingyenc harmatkását. S ilyen alkalmakkor, amikor az öreg gubás paraszt oldalt ült, csendesesen beszélgetve a hazaiakról s a coetus a dárdástól a szeniorig az óriás káposztás fazék körül jó étvággyal, mégis elgondolkodva pótolta a sok elmaradt ebédet: bizony még Melanchtonról és Descartesről is megfélekeztek s csak hallgattak, amikor az öreg halkan és kevés szóval tudomásukra hozta, hogy az elemiben kiválasztott lány régen férjhez ment, van is már egy fia; a testvérbátyjuk a tavasszal esküdött; hogy letették a lápi bírót, mert rosszul számította ki a láp tetején úszó sziget teherbírását és leszakadt a legelni ráhajtott gulya s odaveszett a pásztor, mert épen aludt, csak a gulya úszott ki.

Más étvág.

Van azonban egy vékony réteg, a lápi falvak birtoklói, akiknek várkastélyuk kő, háborúskodnak egymás ellen s inkább kedvelik a lápban felnevelt disznókondák oldalását füstölve és dobosi borral, mint a harmatkását tejjel. Asszonyaik kapcsolata vérségi rokonaikkal lazább, mint a lápi népekéi. Ezek testfája apró, alacsony és vékony, az allódiumaikon viruló birtokos törzsi tudatú nemesek csattanó kövérek, testfájuk a zsírtól széttolódott, hatalmas.

Két dimenzió.

Itt azonban egymástól eltérő és egymásfölött elsikló dimenziókban két élet folyt. Egyik, a történelmi élet, mely változó idők változatlan küzdelmeiben zajlott. Már a honfoglaló magyarok a láp kellős közepén találták a nagyjelentőségű ecsedi vízivár ővét, a Sárvárt, melynek ingó fundamen-

tuma a néphit szerint valami mocsári összörnyeteg háta lehetett, hiszen csak a halál és élet közt kifeszített bizonytalan bürüppallókon volt megközelíthető, jártas vezető segítségével. S ezek alapi «ciceroné»-k az idegen, különösen a támadó szándékú idegen katona elől könnyen eltűntek, mint a lápi lidércek, egyszerre láthatatlanná váltak s rövid percek múlva az ingovány tetején elpattanó légbuborék jelezte, hogy az egykor kedélyes bécsi polgár, vallon és sörkedvelő bajor zsoldos vagy az olasz föld forróvérű szülőtte utolsó lehelletével bűnös lelkét Isten kezeibe ajánlotta. A vízivárat nem tudták ugyan bevenni, addigra, akár volt vezetőjük, akár nem, elnyelte őket a láp, amely még olykor a falvakon se könyörült a nép hite szerint, de amikor a kuruc-labanc világban a szatmár-németi vár német őrséggel volt megrakva, annál inkább megsarcolták az idevezető úton a falvakat, legközelebb a laphoz Porcsalmát, Tyukodot, Urát. Innen még be tudott húzódni a lakosság a lápba tehenével, barmával, egész házanépével, de nem igen menekülhetett dühük elől az Erdőhát sfgény népe. «Mind török, mind magyar s Ófelsége vitézeitől minemű károkat vallon-tunk, Isten tudja előszámlálni» — panaszolják a láp védelméből már kieső nagykárolyiak is, köztük a kisiparos céhek ármális nemes vargái. De ebben az időben, amikor a lápkörnyék legtörténelmibb napjai zajlottak, a Rákócziak át is helyezték az ecsedi vízivár bástyáit a mondabeli összörny bizonytalan hátáról cölöpkolosszusok mégis csak stabilabb alapjára. Télen a vizet nem engedték körülötte befagyni, nyáron meg kopjanyélre szerelt kétélű kaszákkal tisztították és mélyítették környékén a vizet, öt óriási bástya nyelte a roppant mennyiségű gabonát és termést, amit az öt vármegyére kiterjedő ecsedi uradalom birtokai és részjóságai beszolgáltattak, hogy fenntartsák a Báthoriaknak, Bethlen Gábornak, Rákócziaknak egyformán fontos főhadiszállást, hadművelési manőverek bázisát, irányító erősségét és végső esetben azilumot. A nyersterményeket a kézi ipar kezdetleges eszközeivel helyben dolgozták fel. A láp egyes áramlásosabb helyén a vízimalmokban és a vár udvarán a szárazmalmokban állandóan járt a garat; a pékek kemencéje és a fegyverkészítők primitív kohója szünet nélkül füstölgött s villámgyorsan járt a tű, az ár és a dikics a vargák és szabók műhelyeiben, hogy legyen a hadbainduló katonáknak kenyér, ruha és fegyver. Az uradalmak birtoka jórészen nemesi településekből kiszakított rész jóság volt s mivel a privilégiumok sérthetetlenek, minden községgel külön szerződés szabályozta az ecsedi urasághoz való viszonyt. A nyugati hűbériségnek milyen tarka magyar változatai bontakoztak ki a várbeli kisiparosok és a falvak szolgáltatásaiból: például a prédikátornak a méhrajok és búzakeresztek szerint szolgáltatott *próventből*, a disznórajok után járó *pázsittizedből*, a sátorosünnepi tyúkajándékozásból és a Szent György és Szent Mihály-napi köteles szolgáltatásokból. A kép bontakozik, csak legyen hozzá magyar öneszmélésünk és fészkeljen szívünkben a hagyományok jólértelmezett szeretete.

Múltunknak mára tanulsággal bátorító szeretete irányítja szemünket arra a másik életre, mely itt az előbbivel párhuzamosan folyt, hogy annak is összefoglaljuk röviden princípiumait.

Ebben a láp buja növényi vegetációja volt az élet terjedelme, lehetősége és körül bezáró határa. A honfoglalás előtt évezredekkel és utána évszázadokkal a lápi szabadnépek fent felfejtett életstílusa fajfelettien azonos volt. Mert ugyanaz a nád, gyékény, sás, sarjű, égreserdő, harmatkása, súlyom, vízimadársereg, millió halfajta segítette életét; áradás, ingovány, nádi csikasz, mérges kigőzőlgés, maláriás szűnyog determinálta a természet fölél kerekedését, védekezését, asszimilációját, testalkatát, lélekalkatát. A lápszél keskeny sávján, az áradáshordta iszapon buján tenyészett a nád és sás, de azt lelegelte, letaposta, feltúrta a gulya és a konda s helyét lassan finom és kövér fülelő foglalta el. A zombékokat átfurdalta a csiga és giliszta után kutató disznó, az emberi kéz, az eke meg kitisztogatta: így keletkezett a nadrágszíjnyi pászmákon szántó föld is. A rajta folyó minimális szemtermelés egészítette ki a gyűjtögető életmód szerzeményeit és egy alacsony szinten stabilizálta az életet kiváltságosnak és jobbágnak egyformán. Primitív kereskedelmüket a gyűrűs zsidó, a meszes oláh és a gácsországi posztós bonyolította le. A kismemes fuvarosok szállították az egyetlen piacra, Szatmárnémetibe a termelvényeiket s onnan ment Bécsbe és csak Bécsen keresztül tovább, Nyugat felé, hogy a lápon készült gyékényszatyor a párisi és londoni háziasszonyok bevásárló piaci kosara legyen.

Folyók közén.

*«... mint százemlőjű Diána, áll dús dagadással
az almafa s ágai rognak a sárga gyümölcsök terhe alatt:*

*... most a sörényes nyár ringatja élénk kincseinek buja árját.
Roppán az ág, fáradt s leejti nehéz gyümölcsét» —*

Így varázsolja élénk a Szamos, Túr, Tisza folyók között a modern magyar irodalom egyik kitűnő költője, akinek a nagyapja itt volt zsidó vízimolnár, a lankás Túrhaton, a kőkorszak óta megült Sárköz faluban.

Mialatt az ecsedi láp környékén a fent vázolt, jellegzetesen magyar sorsnyomás alatt a történelemben és a történelmen kívül két élet folyik: itt, a három folyó közén óriási lankák áttetsző homályában, diófaerdők levendulaszagú mélyében, nyárvégi estéken áll a lekvárkavaró, a földbe-vájt pázsitkatlanokban.

Legények, leányok szerelemre gondolnak csillagfeljöttkor a fővő lekvár édes illatáról s a szag messzilengő pántlikáján elindulva az éjszaka labirintusain át egymásra találhatnak a kavarókban, mint Thezeusz és Ariadné. Csillagpor hull a lekvárba, tartják s csikós ponyvából szárnyéket

húznak fölé féloldalasan s aláhúzódnak. Vetnek a tűzre, csendes egyenlenséggel mozgatják a kavarórudat s időnként a háziasszony belekavar a fortyogó lekvárba, leszedi rózsaszínű habját s az édes és illatos vörös-barna cibérében visszatükröznek a csillagok.

Thezeusz és Ariadné, magyarul Tündér Ilona és Árgirus királyfi, ünöszemű parasztleányok és meggondolt legények képében a szösz-dörzsölőkben is rátalál egymásra ilyenkor. Puhítják az éles kenderszálat, legyen miből vőlegénykendőt és lepedőt fonni-szőni a téli kalákákon. Hajtják a nyikorgó ázsiai tákolmányt, a szösz sírva puhul a dörzsölő kemény bordái közt. Nem igen dalolgatnak, inkább beszélgetnek s a végén jó gyümölcsből, körtéből, almából szolgál szíves traktát a háziasszony.

Nappal látástól vakulásig folyik a munka, mert «az élet itt sem móka és nem talány»: nagyobb arányú, szemtermeléses földművelés egészíti ki a folyóvizek és őslankások természetes helyzeti előnyeit, a hal és gyümölcs szinte ingyen ajándékát.

Itt, ahol a legüdebb szippantását veszi a magyar táj, itt élnek a szelíd, szép, fás parktájhoz hasonult korcsmáros-földművesek, akinek a 200—300 lakosú községekben ritkán telik meg a boltjuk. Nézzük meg, hogy szántanak a kis haszonból szerzett földjükön. Elmerenghetünk ezen a különös sorsváltódáson, amíg elvonul előttünk a különös menet, öreg zsidó tartja az ekeszarvát, szakállát lágyan lengeti a Szamosról kelő szél... A pult mellett repkedő tekintete elpihen itt és szőrös fülébe úgy férközik bizonytalán a rezgőnyárfák bizalmas mozgolódása, amely meghittén érinthette ősapái dobhártyáját a libanoni cédrus és az olajfák szava. Elaggott atya nézi a ház végéről szántogató fiát, a gyors napok felett súlytalanul lebegve, talán Jeruzsálemre gondol s Jahve és seol felé fordult nyugalomban mormolja a Tav sém misemen tav, — Tav jajmamuszev mijajmi voldaj-t, hogy a drága birtoknál többet ér a jó hírnév s jobb a halál napja a születés napjánál. Így szaggatja lassanként földi kötelékeit s fia magyar konoksággal töri a rögöt.

Leccsapolt láp — «polgárosodó» betyár.

Most pedig hagyjuk Csokonai botanikus századát s keressük másfélszáz esztendő múlva, 1935-ben az ecsedi láp viruló tenyészetét. Keressük és nem találjuk többé. Eltűnt a föld színéről; partjain levegő után kapkodnak a falvak, mint a szárazra vetett halak. A patakok, erek, folyók hazájában is csatornázások ritkították már meg az egykor gazdag halállományt, az éghajlat kontinentális lett, a gyümölcsösöket ezer fajta féreg támadja, gondozatlanul már nem igen teremnek. A vízimalmokat elhordták a kiegyenesített, meggyorsult vizek, a szárazmalmokat kiszorították a gőzmalmok. A régi életmód és életeszmény előfeltételei megszűntek, de az emlékezésnek mégis milyen megható pietásával idézi, az ősökkel együtt; a nevelő atyám. A szelíd tenyészet olyan kozmikus

áhitatát lehelték szívébe a magányos, nagylápi éjtszakák epikus neszei, a gazban surranó egérke, a síró szünyograj, a bűgő bölömbika és a hunyorgó csillagtábor, mikor a lovait legeltette, hogy azt ebben a rövid földi életben onnan semmi már ki nem törli. A Tyúkodon még fentmaradó lápi szabadnépek unokáiban a sejtek emlékezésének micsoda ragaszkodása nyilatkozik még mindig meg az ősi életformákhoz! Képtelenek beleszokni a számukra szokatlanul stabil ember és természet között állandó fegyelmezett viszonyt követelő földművelésbe, ahol kevesebb alkalma van az emberi östermészet korlátozatlan szabadságvágyának és a statikus társadalmi formákat nem kívánó ősemberi gondtalanságnak a kibontakozásra. Az életstílus még a csontok konstitúciójában is megmaradt: satnya test-fájuk alkalmatlan a kemény dologra, inkább mérföldekre eljárnak a Szamos halaványaiba gyékényért s folytatják őseiktől örökölt módon a gyékényfonást, fűz vesszőből óriási kosarakat fonnak s ahol van még nádas ház — kijavítják, nagy hozzáértéssel.

Tyúkodtól nem messze esik Csengerújfalú, itt még a lápi szabadnépek, csikaszok, pákászok, orvvadászok, pásztorok «szabadosabb» fajtájú betyárjának, Rózsa Sándornak kései leszármazottai élnek, egy öreg gulyás és három fia. Már csak az öreg pásztor, az egyik fia borbély, a másik mészároslegény. S ha a csengeri nagyvásári lacikonyhán mulatnak, slágert húz a cigány a fiúk fülébe, csak az öreg óbégatja ritkán el a «Kiszáradt a rétből mind a sár, mind a víz, Az a szegény jószág is csak a pásztorra níz» kezdetű pentatón és nehéz szinkópákkal szabadon modulálható ősi pásztorótát. Érdekes és jellegzetes példái a felemás és gyökeretlenítő magyar kapitalizmusnak: a «polgárosodó» pásztor, akiben felkelt a «kultúrigény» és elementárisán éneкли a «Jaj, Sári»-t, fiait borbélynak, mészárosnak adja s csak a csuklás hozza torkára az ősi életmódot visszaemlékeztető nótát.

A külterjes, túlnyomólag szemeseket, gabonafélét s kapásokat termelő földművelés ma a folyóközökön és az egykori láp vidékén egyformán kezdetleges. A lápi humusz összetétele, lazasága, lapályos fekvése és nedvessége is kerties művelést kívánna, azonban ez a lehetősége jórészt kihasználatlan. Nagycesed határában látunk csak óriási káposztaültetvényeket, a folyóközökön, itt-ott nagy tábla dohányokat a nagybirtokok kizárólagos jogaként, hellyel-hellyel ipari magvakat, mákot, salátát, spenótot. Nagyon hiányzik a víz mindenütt, nádak, erek kiszáradtak s a helyi harmat járás teljesen megszűnt s forró nyári alkonyatokon jótékony párák helyett vörös füst terjeng a horizont alján; ég a gyúlékony lápi föld s a laza zsiros tőzegtalaj hamuvá válik: utána évtizedekig hasznavehetetlen. Ezen a környéken azért még mindig frugálisabban, változatosabban táplálkoznak, mint az Erdőháton, a Tisza mellett, vagy Csengerben: ennyi a láp emléke s az, hogy ugorkán és szilván le tudnak aratni, amit a csengeri civis csak avas szalonnán bír ki s viszont az erdőháti

napszámos kénytelen búzapépen és száraz kenyéren kihúzni, mert nincs mivel megszíroznia.

* * *

Vessünk egy búcsútekintetet ilyenkor szeptember végén a kiszáradt lápra. Döngő mérföldeken döcög át rajta egyik falutól a másikig a gyümölcsáros zsidó, késői utóda ehhez a tájhoz hozzáidomult és röghöztapadt földműveskorcsmárosoknak, zsidó vízimolnároknak. Árulja a szamosmenti almát, a gyügyei körtét, a milotai diót, a sályi somot és a dobosi szőlőt. Árulja és miközben minden ház előtt megáll s inkább a kíváncsiskodó gyermeksereg lepi el, mint vevőszándékú asszonyok, bosszúsan sóz az apróságok nyaka közé, akik viszonzásul kiszedik a tengely végszeget, hogy mire a szomszéd faluba ér, essen ki a kerék s legalább az ottani gyerekek lakjanak jól szétguruló gyümölcséből.

* * *

Így «vegetál» a nép vegetatív világérzésével Szatmár megyében s így rejtezik egy botanikus kultúra a lápi televényben, másfél százéves diófák és az emberek hallgatag szívében.

Erdős Jenő.

TÁRSADALOM ÉS NÉPKÉPVISELET.

A parlamentarizmus ellen hangoztatott panaszok között elég gyakran szerepel, hogy a választási eredmények nem szokták híven tükrözteni a társadalom politikai akaratát, ezt a választók lelkében különben is csak ködösen derengő s inkább tapogatózó «akaratot». A közvélemény nem tud kiérlelődni, hanem az ad hoc agitáció könnyű zsákmányaként technikai és taktikai fogások s a kormány és a pártok paktumai szerint alakul. Érdekes szociológiai feladat volna a tavasszal lezajlott magyar képviselőválasztások eredményét megvizsgálni a fenti elméleti megállapítások ellenőrzéséül. E politikai jellegű vizsgálódás azonban túl lépné feladatkörünket, tehát mindössze bizonyos élömunkát szolgáltatunk hozzá a Ház társadalmi-foglalkozási színe alapján. Módot ad erre 243 képviselőnk életrajza, amelyet az 1935—40. évi Országgyűlési Almanachban a Magyar Távirati Iroda szerkesztője állított össze.

Az életrajzok általában megbízhatónak látszanak s így ezekből a hitelesség igényével készíthetjük el a képviselők, illetőleg pártok foglalkozási, vallási és kor-statisztikáját. Meg kell mégis jegyeznünk, hogy a képviselők foglalkozási kategorizálásánál, különösen a földbirtokosság, a tisztviselők és a katonatisztek csoportjainál nem minden esetben volt bizonyos ingadozás elkerülhető. Ugyanez kisebb mértékben a mérnökök és orvosok körében is előfordul, amely esetekben igyekeztünk az illetők köztisztviselői mivoltát venni irányadónak.

A magyar képviselők abnormálisan nagy száma, mely az indokoltnak kétszeresét is meghaladja, a közvélemény tükröztetése szempontjából nem előnyös. A kis kerületek ugyan elméletileg az élesebben kialakult közvélemény révén tisztább képet ígérne, azonban a kerület kicsiny és homogén volta egyben az irányíttatásnak való nagyobb kiszolgáltatottságot is jelenti.

Képviselőházunk összetételén mindenekelőtt a *főváros* minden vonatkozásban nyomasztó túlsúlya tűnhetik fel annak, aki a törvényhozó testületet az *ország* hű képviseletének kívánja látni. A lakosság egy nyolcad részét sem tevő fővárosból került ki a képviselők többsége: 133 szemben a 110 vidéki képviselővel. Ha a főváros és környéke harminc mandátumát leszámítjuk is, a megmaradó 213 vidéki kerületben még mindig túlmagas részesedést jelent Budapest számára 103 fővárosi polgárnak mandátumhoz juttatása. Az ú. n. «helyi jelöltek» választásnál nem nagyon boldogultak s ha tekintetbe vesszük a fővárosi urak előnyét az ülések látogathatásánál, még nyilvánvalóbb, hogy törvényhozó testületünkben a fővárosi mentalitás fog dominálni.

Lakosságunk fele agrárius. A képviselőházban a földbirtokosok hányada 27.1%. A háború előtt rendszerint a Ház $\frac{1}{3}$ -a földbirtokos volt, ezzel szemben tehát a mai helyzet az agrárérdekek rovására jelent változást, de az 1931-iki választással szemben mégis javulást mutat, mert akkor csak 22.5% volt az agrárius képviselők hányada. Viszont 66 agrárképviselőnk közül mindössze hat a kisközgazda, ami különösen az 1920—22. évi állapottal szemben hatalmas visszaesést jelent. Ez az anyagilag származékos sorsra jutott népréteg ma már nem tudja, vagy talán nem is kívánja saját fiait küldeni a törvényhozásba, helyzetét részben annak tulajdonítva, hogy a «csizmás» kisközgazda-képviselők a politikai aréna küzdelmeire alkalmatlannak bizonyultak. Vagy visszatért tehát a nagybirtokosok zászlai alá, akiknél bizonyos érdekközösséget is fel kellett tételeznie, vagy pedig független urakat, ügyvédek, néphez húzó, főképp nyugalmazott tisztviselőket küld a parlamentbe. Az ipar, kereskedelem, hitelélet képviselete az országos néprétegben elfoglalt 32%-os hányadhoz képest szintén elég gyenge. A nagyipar és a pénzvilág nem a parlamentben vívja meg a maga döntő csatáit, hanem érdekképviseleteik útján a minisztériumokban. Azonban, ha az érdekképviseletek köréből választott képviselőket és a szakszervezetek tisztviselőit és a párttitkárokat szintén az ipar-forgalmi érdekek szószólóinak tekintjük, akkor 14.8%-os parlamenti arányszámunk már számottevőnek látszik, noha még mindig messze elmarad attól az érvényesülési mértéktől, amellyel a közép- és nagybirtok képviselete dicsekedhetik. Az ügyvédek és papok hányada az előző ciklussal szemben csökken. Az ügyvéd-képviselők azonban, ha a század elején elért 26—28%-os arányszámuknak felére estek is, még mindig tekintélyes csoportot alkotnak a Házban. A nagy válto-

zás itt az, hogy most már nagy többségükben kormánypártiak és számosan közülük inkább valamely érdekcsoport támogatásával, mint ügyvédi népszerűsége révén jutottak mandátumhoz. A köztisztviselők csoportja az előző ciklussal szemben rohamosan lefogyott. Előbb 26.1, most csak 12%-át teszik a törvényhozóknak. Viszont elég magas a nyugalmazott tisztviselők és katonatisztek hányada. Az állameszmének ezek az abszolút fegyelemhez szokott hivatásos képviselői csoportjuk legmagasabb, 28.8%-os hányadával az egyetemes nemzeti érdek mindenkor sziklaszilárd pillérét alkotják a törvényhozásban.

Az egyes pártok statisztikája azt mutatja, hogy az alkotmányzó párt a maga hetven százalékos többségével főként a köztisztviselőkre és a közép- és nagybirtokosokra támaszkodik. A független kiszagda pártban az ügyvédek viszik a főszerepet s a kisbirtokosok számát csaknem eléri a nagybirtokkal rendelkező párttagoké. A keresztny gazdasági párt inkább világnézeti és közjogi különvélemény képviseletét jelenti s így egy pár nagybirtokos, pap és öreg politikus eszmeharcának tekinthető. A szociáldemokrácia és a liberalizmus régi kétarcúságával megszokott, régi színfolt a Házban, ugyanígy a fővárosi «demokrácia» két anakronisztikus képviselője. A párton kívül, illetőleg párt nélkül álló képviselők viszonylag nagy száma (18) a belpolitikai átalakulások okozta bizonytalanságnak tudható be.

A képviselők *életkora* bizonyos eltorlódást mutat a fiatalság javára. A túlsúly természetesen a javakorabeli 40—60 év közötti férfiak csoportjáé, úgy, hogy a «harmincévesek» forradalmától igazán nem kell tartani.

A képviselők *vallási* megoszlása: nagyjában megfelel a népességbeli arányoknak. Nagyobb többlettel csak két protestáns felekezet rendelkezik: a reformátusok 20.9% arányszám mellett 23%-kal és az evangélikusok 6.1%-os arányszám mellett 0.5%-kal. Ezek az eltolódások főképpen az izraeliták rovására mutatkoznak, kik 5.1%-os arányszámuk mellett csak 2.9%-os hányadot látszanak mutatni. A zsidó származásukat is figyelembe véve azonban hányaduk eléri az országos arányszámot.

Ezekből az általános kategóriákból természetesen még durva körvonalai is alig bontakoznak ki a törvényhozó testületünk összetételét megvilágítani kívánó rajznak. Annyi mégis látható, hogy a Ház teljesen konstruktív gondolkodású, inkább a konzervativizmus irányába hajló testületnek ígérkezik, amelyre a jelek szerint bekövetkezhető nehéz időben az állam vezető nagy biztonsággal támaszkodhatnak.

Pakodi Pál.

KIVÁNDORLÁS.

A kivándorlás egyesek vagy csoportok országhatáron kívüli letelepedése, anyagi és lelki szükségek hajtotta folyamat. Törvényszerűség benne, hogy a magasabb társadalmi nyomású helyről az alacsonyabb nyomású felé irányul. A kivándorlást előidéző okok megegyeznek abban, hogy valamely telítettségből erednek. A népsűrűség nagy, azaz a terület telítve van emberekkel, a gazdasági állapotok leromlottak, azaz a kereseti lehetőségek túltelítettek, vagy a lelkek teltek meg keserűséggel. Ez a számokban ki nem fejezhető mozgató erő és ennek szerepe félreismerhetetlen. Példája ennek a negyvenkilences szabadságharc után az egész országból és a világháború után az elszakított területekről megindult kivándorlás. A lelkileg kevésbé teherbíró ember a túlterhelést elviselni képtelen s attól szabadulni igyekszik. A kalandvágy és a gyors meggazdagodás reménye, az ellentétek között mozgó beteg lélek romantikus hajtóerejeként csak hozzájárul mindehhez.

Kivándorlás-jellegű minden helyváltoztatás, amely az embereket maradandóan az anyaország határain kívül veti. A kivándorlás mikéntje, kivitele és következménye az idők folyamán nagyon különböző. Van csoportos és egyéni, erőszakos és békés s rendezett és rendezetlen kivándorlás. Ősi formája csoportos és erőszakos: a népvándorlás. A rendezett társadalmi mozgalomban az őshaza elvész s az új haza születik meg, amely rendszerint távolesik a régitől. A hódítás útján való területnövelés szintén kivándorlás. Ebben az esetben az őshaza, mint a hódított terület bázisa megmarad; a hódító igyekszik mind külső, mind belső berendezkedését az új területen megvalósítani. Ez azonban idővel a helyi adottságoknak megfelelően átalakul s ha az anyaországtól távolfekszik, elszakad. A gyarmat önállósítja magát. Merőben ellentétes ezekkel a formákkal az egyéni kivándorlás, legyen az a szomszédos területekről való beszivárgás, amely nemzetiségek keletkezéséhez vezet s idővel súlyos egyensúlyzavart, a vendéglátó veszélyeztetését vonja maga után, vagy egyéni helyváltoztatás, amely az anyaországtól távolfekvő, legtöbbször tengerentúli területek felé irányul. Az első mozgás egyéni kivándorlás, de következményeiben nem békés, a második megmozdulás egyéni és békés. Mindkettő azonban rendezetlen jellegű.

Az egyéni és békés kivándorlásról akarunk itt beszélni. A békés jelleg korlátozza a kivándorlás nyers törvényének érvényesülését. Békés a kivándorlás, ha az sem az anyaország, sem a befogadó életében nem okoz zavart, utóbbiban még az egyének halmozódása esetén sem. Ellenkező esetben társadalmi mozgásra az államok ki- és bevándorlási tilalmakkal felelnek, amellyel a kivándorlást mederbe terelik. Az egyéni kivándorlás mikéntjének elemzése azonban ezzel még nem teljes. A térbeli elszakadást lelki eltávolodás követheti s mindez a kivándorló erkölcsi

megpróbáltatásával jár. Az anyaországban való élés azt jelenti, hogy az ember képességeinek maximumát csakis ősi és született beállítottságában fejtheti ki. Ha kivándorol, azért teszi, mert erre otthon képtelen volt. Keserű ellentmondás, amely egy csonka életet eredményez. A megoldást a kivándorlás helyesen megállapított feltételeiben kell keresni. A helyesen elrendezett kivándorlás olyan külső ország felé irányul, amelyben a társadalmi nyomás alacsonyabb, amely a bevándorlással szemben nem támaszt semminemű nehézséget s nem emel kifogást az anyaországgal való anyagi és lelki kapcsolatok fenntartása ellen. Fontos, hogy a befogadó országban alacsonyabb legyen a társadalmi nyomásnak az a tényezője, amely a kivándorlási szándékot létrehozta. Ez a különleges feltétel. Elengedhetetlen továbbá, hogy a kivándorló az új keretek között megtalálja életfeltételeit, illetőleg azokat meg tudja teremteni. Ebből a szempontból külön kell választanunk a primitív és civilizált ember kivándorlását. A primitívnek a befogadó országban készen kell találnia új élete feltételeit, mert azok megteremtésére képtelen. Csak ott telepedhetik le, ahol kész keretek várják, ahol a tanulatlan munkás szükséges. A civilizált ember telephelye a civilizálatlan föld, ahol egy új élet megteremtésének munkája vár reá. Őt az anyaországban nemcsak az anyagi szükség nyomja, hanem érvényesülése korlátai is. Nem érvényesülni annyi, mint nem teremteni. A civilizálatlan földön ez a nemes emberi törekvés tág teret talál. Mindkét esetben megszűnik a kivándorlást létrehozó társadalmi nyomás. Ez a talán nem mindig tudatos valami alól való szabadulás kelti azt a látszatot, hogy az új föld a szabadság hazája. A helyesen irányított kivándorlás keresésében útmutatóul szolgál még a problémák és eszközök területenkint változó minéműsége. A művelt Európa államaiban a megoldandó problémák mind összetettebbek, nehezebbek s a megoldásra rendelkezésre álló eszközök mind elégtelenebbek lesznek. A civilizálatlan külföldön a megoldásra váró problémák egyszerűek, könnyűek s a rendelkezésre álló eszközök bőségesek. Ez a fordított jelleg tette az Egyesült Államokat a kivándorlók céljává. Ma az U. S. A. kapui lezárultak, a civilizáció ott telített lett s a kivándorlás más utakat keres. Inkább Délamerika, mint Afrika elégíti ki a felsorolt feltételeket. Közbejártzik ugyanis az éghajlat, a fajiság és az államforma kérdése is. A fehér ember szívóssága és alkalmazkodási képessége közmondásos ugyan, a meleg éghajlattal megbirkózni mégsem képes. Testi leromlásán kívül erkölcsi lezüllesztés is fenyegeti. Az őserdő és sivatag egyhangúsága gyilkos erőket rejteget. A fajiság annyiban lényeges, hogy társadalmi nyomást jelenthet a fehér emberre nézve, ugyanazt, aminek más formában jelentkező terhét otthon nem tudta elviselni. (Az indián az idegen faj, amely nem keresztezi a fehér ember útjait, sőt abban rokonszenvet kelt.) Az állami berendezkedés akkor befolyásolhatja a kivándorlás sikerét, ha a telephely egy

európai hatalom gyarmata és nem egy független állam. Az engedményező az anyaország szomszédságában vagy közelében székel s a közelség adta súrlódás a gyarmaton együttélőkre is áthárulhat. Így az egyéni és békés kivándorlás feltételeit jelenleg legjobban Délamerika elégíti ki. A kivándorlás tényében rejlő erkölcsi ellentmondást még nem küszöböltük ki, csupán annak j órafordítását készítettük elő. Ehhez szükségünk van a rendezetlen egyéni békés kivándorlás következményeinek elemzésére.

Tegyük fel, hogy a kivándorló eleget tett az itt felsorakoztatott feltételeknek. Vállalkozása látszólag sikerrel jár, mert felszabadul a reánehazedett társadalmi nyomás alól, amelynek következtében nem tudta az anyaországban a maga emberi maximumát kifejteni. De erre új helyén sem képes, mert hiányzik belőle az erre szükséges ősi és született beállítottság. Az anyaország is veszít, ő is. Amaz elveszíti azt a nemzeti tőkét, amelyet kevésbbé a kivándorló esetleges ingó vagyona, mint inkább a minden emberben rejlő tőkeateremtő képesség jelent. Ez felszabadulni igyekszik és mégsem juthat kifejezésre. Ennek a válságnak az ára a kölcsönös elszakadás. Az anyaország, mint a tehetetlen szülő, kénytelen útjára engedni elégedetlen gyermekét. Ennek az értelmetlen folyamatnak erkölcsi megbélyegzése az, hogy a kivándorlás tulajdonképpen túrt intézmény. Am veszít a kivándorló is, mert látszólagos szabadsága ellenére képtelen a maga emberi maximumának kifejtésére.

A kivándorlás mérlege így mindkét részről veszteséggel zárul.

Rendezhető-e ez a rendezetlen folyamat abban az értelemben, hogy a kölcsönös veszteség a legcsekélyebb legyen? Csakis úgy, hogy a kivándorló amennyit csak tud magával visz ősi, született, azaz nemzeti beállítottságából; az anyaország ezt az erkölcsi erőt benne a térbeli elszakadás után is elevenen megtartja. A kölcsönös veszteséget csakis kölcsönös segítséggel lehet elhárítani. Az ősi, született beállítottságot időkbén halmozó erejével a nemzeti kultúra foglalja magában; anyagi és szellemi, melyek közül az anyagi magában még nem elégséges, de a szellemi a semmiből való teremtés csodáját valósíthatja meg. A békés egyéni kivándorlásnak, a nemzeti kultúra megtartásának biztosítása elhárítja a legnagyobb veszedelmet is, azt, hogy a kivándorló az anyaországra nézve elvész, mert beleolvad a befogadóba. A kivándorlás rendezettsége esetén a nagy belső nyomás nem az országok csődjét jelenti, hanem azt, hogy több benne az erő, mint amennyi kifejezésre juthat. Ezt le kell vezetni a kivándorló nemzeti kultúrájának megtartása mellett. Az erre szolgáló eszközök megvannak, csak alkalmazni kell őket. A rendezett békés egyéni kivándorlás valóság. Példái a délbrazíliai és délcsiliei német kolóniák. Ezt a kivándorlást nem terheli veszteség, sőt annak mérlege pozitív. A kölcsönös megelégedés, melyet ez a folyamat a kivándorlóban és a befogadóban keltett, a kettős állampolgárságban

megnyilvánuló kétlakisághoz vezetett. Ez a kettős anyagi és erkölcsi elkötelezettség megérthető, ha a közelmúltra gondolunk, amikor is valaki lehetett jó magyar s a kettős monarchiának is őszinte híve. Ebben a hála nyilatkozik meg az iránt, aki életünk kedvező feltételeit úgy engedményezi, hogy annak árul nem követeli nemzetiségünk feladását. Az anyaország és a befogadó között érdekközösség pecsételi meg a láthatatlan gyarmat alkotmányát.

Itt nem helyeztünk súlyt a tőkének a kivándorlóval együttes mozgására, mert erről nálunk szó sem lehet. De nem hagyhatjuk megemlítés nélkül azt a helyzetet, amelyet teremt. Ezt a saját gyarmataikon kívül élő angolok és hollandok szemléltetik. Ezek *nem vándorolnak ki*, illetőleg nem kivándorlók, mert mindenütt otthon vannak. A rendezett békés egyéni magyar kivándorlás igazi sikerének is ez lehet a mértéke. Hasznos az anyaországra és a kihelyezetre a térbeli eltolódás akkor lesz, amikor a magyar már nem érzi magát kivándoroltnak, mert a kölcsönös segítség a maga emberi maximumának kifejtésére képessé teszi a föld bármely pontján magyarságának veszélyeztetése nélkül.

Konkrét program adásának szándéka nélkül levonhatjuk a helyes magyar kivándorlás követelményeit. Ne vándoroljon ki a primitív ember, mert a befogadására előkészített területek bezárultak (U. S. A.), vagy pedig az új élet feltételeinek megteremtésére a merőben idegen-éghajlatú területen képtelen (Argentína, Brazília). A tőke ne vándoroljon ki, mert belső telítettségét még nem érte el. De vándoroljon ki az értelmiségi középosztály tudásban gazdag és tettekre kész fölöslege, amely a kulturális megtartás nehéz munkáját is vállalni tudja. Ez úgy a primitív ember, mint a tőke veszteség nélküli, sőt hasznot hajtó kivándorlását is előkészítheti idők folyamán arra az esetre, ha az szükségessé válnék.

Szegedy István.

KÖNYVISMERTETÉSEK.

Magyary Zoltán: *Amerikai államélet.* (A közigazgatás útja az Északamerikai Egyesült Államokban.) Budapest, 1934. VII. 302. oldal.

Modern munka. Életes és dinamikus: a lüktető és eruptív étellel állandó szoros kapcsolatot tartó. A rendszer benne nem öncélúság, hanem magától értetődő szigorú tudományos önfegyelmezettség. Sehol semmi pongyolaság. Az eredeti forrásokat mindenütt felkutató elméleti alaposág nem esik az érthetőség rovására. Horizonja egyesíti magában az európai és az angolszász amerikai szemléletet, mégis hazafelé gyűjti a kontinensek eszmekincseit.

Magyary kifejezett célja az amerikai fejlődés tudományos értékét és szellemtörténeti jelentőségét pontosan és kimerítően meghatározni. De amiként az emberiség egyetemes egységében hívó H. G. Wells is még a legújabbkori világtörténelem nagy cezúráját megelőző időben a mi európai közeljövők titkát keresni ment ki Amerikába,¹ ez az indíték rejtetten nem különben hat és dolgozik Magyarynál a tudat alatt. Csak-hogy amíg Wells hallatlan képzeleterővel fog a munkának és a legjobb esetben is csak társadalmi utópiákat tud adni magából, addig Magyary közírói formában is az országolás előkelő művészetét űzi és a szociológiához való kapcsolatai is lényegesen mások, mint a fábiánus színezetű szocialista Wellséi.

Amikor Magyary azt kutatja, hogy az amerikai közigazgatást miért irányítják elsősorban a tudományos nagy üzem vezet és nem a jogszerű helyesség szempontjai, akkor már előtte áll egy nagy és végeredményben mégis csak jogi formák, de legalább is jogi keretek közt mozgó autonóm állami feladatkör sajátos társadalmi beágyazottsága. A jog és az állam azonosításának tipikusan európai szemlélete itt úgyszólván teljesen használhatatlan. A jog és az állam társadalmi általános viszonyára és a törvény uralmának a módjára talán legjellemzőbb az a körülmény, hogy az amerikai bíró nemcsak a gazdasági élet egyre bonyolultabbá válása folytán szükségképpen szélesedő joghézagokat tölti ki és a homályokra derít fényt, amely funkció kérdése körül itt nálunk Európában harcias szellemű iskolák keletkeztek — és nemcsak az állami jogalkotás és a közigazgatás működésének alkotmányyszerűségét, őrzi állandóan ellen, hanem

¹ Ennek gyümölcse a: «The Future in America» c. műve (1906). — Német nyelven is megjelent G. F. Steffen politikai kiadmány-sorozatában. (E. Diederichsnél Jénában, 1911.)

az előbbinek a célszerűségét és észszerűségét is köteles vizsgálni. Természetes tehát, hogy akkor, amikor megoldásra adva van a közigazgatási politikum, a magasabb közkormányzat egy gyöke, az amerikai közpolgári elme nem a jogi tételezetség varázsképleteivel áll neki a feladatnak. Ellenkezőleg. Hallatlanul hatalmas méretű üzeméből, gyáraiból összegyűjtött tapasztalatait szűri le a rendszerint (a jogtudományiaktól függetlenül) államtudományi egyetemi karok mellé szervezett tudományos kutató intézetekben. E társadalmi laboratóriumok szolgáltatják szabványos teljesítményű technikáját a közigazgatásnak annak főnökei számára, ahogy a nagyüzem vezetőjének új típusai szerint mintázódnak a politikai vezérek alakjai.

E társadalmi kapcsolatok feltárása arra való, hogy a közigazgatási technika homályos pontjai megvilágosodjanak a politikai eszmék fényében. (254. old.) Továbbá, hogy tisztázódjék az a felismerés, hogy a közigazgatás nem egyszerű jogi kategória, vagy elágazása a színhetikus jogi alapeszmének, hanem komplex: tömör élet jelenség, amelyet «az eltérő természeti adottságok, a különböző fizikai, biológiai és szociális feltételek, a történeti fejlődés sajátossága és az a sajátos kombináció, amely mindezekből a tényezőkből adódik ... a szempontok különbözősége, az eltérő kiindulási pont, a problémák más hangsúlya és a megoldás sorrendje» határoz meg. (249. old.).

Magyary ezeket az összetevőket a közigazgatásnak világszerte, de Amerikában kiváltképpen eruptív állapotából egyenkint finoman ki-analizálja. Ennek során megvilágosodunk egyfelől arról, mi a közigazgatásban világprobléma és viszont mi csak — bár kontinentális méretekben — részletkérdés és végül arról, hogy a tudományos üzemvezetés közigazgatási vetülete Amerikában miért áldásos vívmány és határozott haladás a dilettantizmusból a szakképzett bürokrácia felé. Csak a közép-európai nyomorúság az, amely a racionalizációt gyűlöletessé tudta tenni mindenütt ott, ahol az a létszámapasztásnak és a kim életlen munkaerő-kiaknázásnak cseppet sem rokonszenves kizárólagos módszerévé fajult.

Magyary a plasztikai érzékeltetés erejével vetíti elénk azt a folyamatot, amikor az új társadalmi és ipari feltételek folytán az amerikai államélet régi egyszerű módszerei alkalmazhatatlanná váltak és az individualizmustól erősen elhajolva a tudományos szervezés és üzemvezetés elveit kellett a közigazgatásban sürgősen alkalmazni. Ennek eszközei a különböző és úgyszólván autonóm szabályalkotási és bíraskodási hatáskörrel felruházott testületek és bizottságok lettek. Ezek: az Interstate Commerce Commission (1887), a Federal Trade Commission (1914), a Power Commission (1920), a Radio Commission (1920—27), a Farm Board (1929), az államok közüzemi bizottságai (State Public Service Commissions), és a Workmanns Compensation Board-ok. Ezek — a társadalmi befolyás dolgában élükön haladó Interstate Commerce Com-

missionnal együtt a közigazgatási jog és a közigazgatási bíráskodás fejlesztésének is kiváló tényezői. A tiszta jogkategória és annak tudományos osztályozásai azonban nem elsőrendű vitális tényezők az állami életben. Így tehát egészen a dolgok társadalmi rendjének amerikai logikájából következik, hogy a közigazgatási jog és bíráskodás tekintetében az amerikai állapotok csak követik az európai fejlettebb viszonyokat. Viszont az ebben a tekintetben haladottabb Európa művelt közvéleménye ahg tud többet az amerikai közigazgatásról, mint azt, hogy az ott a győztes politikai párt zsákmánya. Ez provinciális, meghaladott nézet, amely még nem vett tudomást a zsákmány-rendszerrel az érdem-rendszerrel való áttérésről és azokról az évtizedes óriási tudományos erőfeszítésekről, amelyekkel Amerika a maga szakképzett bürokráciáját felépítette. A világ jóformán mindenütt azonos nehézségekkel küzd,¹ de a megoldási módok szerfelett különbözők. Az amerikai polgár a közigazgatási bajokra azzal az aktivitással felelt, amelyet a gazdasági életben átlagosan kifejtteni szokott. Az ő magánkezdeményezéséből állottak elő a kutatási intézetek tömegei, amelyek a közigazgatási kutatással és a közigazgatás tökéletesítésével foglalkozó többszáz társadalmi intézménnyel együtt ma már a célkitűzés egységes szellemét biztosító központi vezetéssel bírnak és egy külön szervezet létesítettek az eredményeknek közös nevezőre hozatalára: a chikágói Public Administration Clearinghouse-t. E kutató intézetek mind induktív módszerrel dolgozzák ki a közigazgatás tudományos szervezésének összes főbb kérdéscsoportjait. Az induktív módszer általános használata abban leli magyarázatát, hogy az amerikai közigazgatást nem dedukciót igénylő és deduktív eljárásokra egyenesen csábító általános elvek radikalizmusa terelte új utakra, hanem a szükség nyomása, a problémákkal való birkózás súlya. Az amerikai közigazgatás új módszereit, amelyek a maguk összefüggésében a közigazgatás egy merőben új típusát képviselik: az amerikai nemzetgazdaság hazai tapasztalataiból kifejlesztett eredeti alkotások. A tudatosan, rövid idő alatt felépített, szakképzett és hivatásos amerikai új bürokráciában legnagyobb gonddal a személyzeti kérdés problematikája van kidolgozva. «... tudományos kritika útján keresik ki a legmegfelelőbb elveket és ébren őrködnek a rendszer állandó tökéletesítésén és egységes személyzeti program kialakításán. Ennek a közigazgatási personnel managementnek magas színvonalára azért is szükség van, mert az Egyesült Államok fejlett gazdasági élete a gazdasági pályák presztízsét igen magasra emelte, úgyhogy a közszolgálat presztízsé azzal szemben nehéz helyzetben van.» (174. old.) Mi sem jellemzőbb a személyzeti kérdésre fordított óriási gondra, mint az a rengeteg lélektani megfigyelés, amellyel csak azt igyekeznek elérni, «hogy az emberek nehéz pszichológiai kezelése miatt

³ A Public Administration Clearinghouse 1934 nyarán Parisban tartott értekezletén felvetett nézet. (221 old.)

teljesen soha el nem kerülhető súrlódásokat és kedvtelenséget a lehető minimumra csökkentésük.» (184. old.) Mindezt a fáradságot az a helyes felismerés ösztökélte, hogy minden igazgatás lelkét az emberi elem adja és hogy tehát ennek gondos pszichológiai kezelése a közigazgatási vezetés elsőrangú funkciója kell, hogy legyen. A személyzeti kérdés keretén belül merült fel «az amerikai közigazgatás-szervezés legérdekesebb és tudományos szempontból is legnagyobb jelentőségű eleme: az individual efficiency-nek és az operating efficiencynek objektív meghatározására való törekvés.» (186. old.)

Ez az integrációs folyamat azonban az amerikai közigazgatásban csak 1901 óta jelentkezik rohamosan és ott rajta sajátlagosan azt az eljárást értik, amely legjobban biztosítja a közigazgatás gazdaságosságát és eredményességét. E folyamat során elkülönült az általános közigazgatás és mind federális viszonylatban, mind az egyes államokban vezérkari szerveket fejlesztett. Késve bár, de annál alaposabban kiképződött a tervszerű állami gazdálkodást biztosító egységes állami költségvetés, végül mint csúcsteljesítmény: a központosított anyagbeszerzés teljesen kidolgozott rendszere.

A szakszerűség e hangsúlyozása lassan az általános politikai irányzatra is átalakító befolyást gyakorol. Az elnök politikai vezérlete a közigazgatás gyakorlati főnökségével bővül és a demokrácia amerikai elmélete véglegesen eltávolodik annak eredeti fogalmazásától. A polgárság befolyása csökken és fokozatosan enged a szakértelem növekvő befolyásának.

Amerika extenzív fejlődési korszaka lezárult: nagykorú lett és miután három évszázad munkájával megteremtette a termelés tökéletes technikáját, az intenzív korszakban az elosztás kérdésével találja magát szemben. Ez a változás a közigazgatás lendületében nyilvánul meg legjobban, amelynek amerikai új típusa mint mozgalom közigazgatási vonatkozásban a múlt századbéli európai jogállam kifejlesztésével azonos jelentőségű, amely a jogrend légkörével töltötte be az állami igazgatás minden ágát és ezzel az impérium mindenütt, való nyomasztó jelenlétét ellensúlyozta.

A közigazgatás e lendületes fejlődése a maga teljességében az amerikai alkotmány keretei közt megy végbe — hiszen az Unió alkotmánya megalkotása óta lényegben nem változott, — de kétségtelen, hogy döntő indítékai tudománytani szempontból nem alkotmányjogi, vagy közjogi, hanem szociológiai jelentőségűek. Az alkotmány és a közigazgatás közti kapcsolat már kezdettől nagyon laza volt. Az alkotmány meghatározta ugyan az Unió feladatkörét és a közigazgatás megvalósította azt, de minden módszerbeli kötöttség nélkül. Csak az alkotmány demokratikus szelleme zárta ki a szigorú hivatali fölé- és alárendeltség elvéhez igazodó ama európai bürokratizmust, amely formalisztikus nehézkességénél fogva az élet követelményeivel gyakran kerül összeütközésbe.

A közkormányzat bürokratikus módjának keletkezése kb. egyidejű a középkori egyetemes keresztény köztársaság bomlásával és az újkori állam keletkezésével. A központi kormányzatnak egészen újszerű feladatokkal kellett megküzdenie. Egyetlen pontból nagy tömegek változatos közszükségletinek kielégítését irányítani. Ehhez nagy segédlet volt szükséges. Így keletkezett a közkormányzat feladatainak ellátására a bíró, mint tárgyi, a tanult közfunkcionárius: a bürokrata, mint személyi segédlet és végül a bürokratizmus, mint közkormányzati módszer. A bürokratizmus a maga tiszta racionális elgondolásában a liberalizmus alapeszméjével és fejlődési irányával egyező. A polgárság mint osztály ezenfelül felismerte azt a társadalmi előnyt, amelyet tanult elemeinek az alaki képesítés útján a közkormányzatba való bevonása jelentett. Fennmaradt azonban egy nagy nehézségnek a leküzdése. A bürokratizmus kétségtelenül veszélyeztette a közszabadságot. Így keletkezett az alkotmány trichotomiájának az elve, amely a büntető szankciókkal körülbástyázott köz- és magánjog mellé egyenrangú közigazgatási jogot épített ki. Amerika Montesquieu elmélete útján átveszi ezt az elvet alkotmányába és azt a mai napig szigorúan gyakorolja is. De amikor a közigazgatásnak mai szakszerű felépítésére az amerikai államéletben rákerült a sor, akkor már ez a hivatásos bürokrácia erős elhajlást mutat az európai jogállam-szerkezettől.

Ezt a szociológiailag is igen nagy jelentőségű fordulatot tudatosítja bele a figyelő magyar lelkekbe Magyary műve, amely szerény nézetem szerint mint jogszociológiai monográfia is nemcsak hogy megállja helyét, hanem ilyen tárgyú irodalmunk értékei közé kell, hogy soroztassék a kritikai közvélemény által, nem is szólva arról, hogy a közigazgatási szakma felől közvetlenül érdekeltek az összehasonlító stúdium alapvető hazai forrásmunkái között emlegetik.

Hegedűs József.

Dr. Acsay Tihamér: *Lajstromos szavazás egyéni választással.* A választójog kérdései. Budapest. A Magyar Nemzetpolitikai Társaság kiadványai. 260.

Acsay Tihamér, a Magyar Nemzetpolitikai Társaság elnöke és a «reform nemzedék» címen ismert politikai mozgalom egyik vezére a választójog kérdéséről írta fenti című könyvét. Acsay nem lehetett a reformparlament tagja, hogy komoly súlyával, főleg a reform nemzedékből annyira hiányzó — de nemzeti reformot egyedül biztosító — puritanizmusával a választójog kérdését a legilletékesebb helyen tegye szóvá. Extra muros hangzanak el tehát javaslatai a még mindig sorsdöntő, nemzet- és társadalomszervezetünk átalakítását jelentő reform tekintetében. Tárgyismerete, a kérdés jelentőségének még újabb szempontokban is gazdag ismertetése és ennek következtében tett pozitív javaslatai,

munkáját az újabb választójogi irodalmunk egyik legértékesebb darabjává avatják.

Acsay világosan látja a választójogi probléma egész jelentőségét, még akkor is, mikor apró részletekbe merül, de a gyakorlati ember számára mindig érzékeltető az összefüggés a probléma lényegével. Könyve elején (a választójogi kérdés anyaga c. fejezetben) rögtön éles támadást intéz azok ellen, akik meghaladottnak látják a választójog kérdését. A diktatúrák — mondja — szinte megkívánják történeti előzményül a parlamentarizmus kiteljesedését és túlzásaiban való széthullását. Nálunk, ahol a parlamentarizmust ténylegesen kifejlődni mindeddig nem is engedték, épen egy burkolt abszolutizmus az, amely lejáratta magát, egyelőre tehát a fejlődés ellenkező irányt keres: a népképviselőnek komoly megvalósítását. A választójogi probléma sokkal inkább alapja a magyar jövőnek, melynek legszilárdabb alapja, a becsületes és okos belpolitika, amely *egyedül tudja az ország népét belül oldhatatlan tömbbé forrasztani*, ezzel kifelé súlyát és vonzóerejét biztosítani. A választójogi probléma lényege ma már — ezt nagyon jól látja — a mennyiségükben adva levő szavazattömegek belső súly megosztására tevődött át és — a hamis mérlegek kiküszöbölésére, a választási eljárás komolyságának intézményes kialakítására. Reá mutat arra is, hogy a választás titkossága *ön-magában* véve még nem elegendő biztosíték, hanem a választási eljárás tisztasága, a törvény betűjének végrehajtása és az egész szellem az, ami együtt nyújthat biztosítékot. A titkos szavazás is meghamisítható, így tehát foganatosításának technikáját már a törvényben, magában kívánja körülírni. A titkosság korrektumai tekintetében megállapítja, hogy inkább legyenek hivatalos, mint félhivatalos, korrektívumok.

A törvénybe iktatott országos lajstrom c. fejezetében részletesen foglalkozik az egyéni vagy a lajstromos — egyúttal aránylagos — választási rendszer kérdéseivel. Felhívja a figyelmet, hogy az 1925. évi XXVI. t.-c. 12. §-a országos lajstromot is létesített, amely azonban életbe nem lépett. Érdekes, hogy az egykor fejlett közjogi érzékkel bírt magyar politikai közvélemény ilyen nagyfontosságú kérdésekről egyszerűen megfeledkezik. Éles kritikát gyakorol Acsay a jelenlegi aránytalan kerületi beosztás felett, ami végeredményében egyes választóknak — az arányosság elvétől eltérő privilegizálására vezet. Végeredményében bizonyos feltételek mellett az országos lajstrom eredeti alakjához tér vissza fel fogása, amelytől a képviselőház színvonalának lényeges emelését várja.

Acsay könyve további részében a területi elv és a lista-választás bizonyos irányú kombinációjára vonatkozó javaslatát fejti ki. Szerinte a területi elv, az egyéni választás csupán eszköze a személyiségi elv érvényre juttatásának. Nagyon érdekes a területi és személyi elv kapcsán az a megfigyelése, hogy ez a népképviselői rendszer kialakulásakor természetszerű helyzet volt, mert a társadalmi szervezethez akkori

állapotában fizikailag sem lehetett más elvről szó. A területi személyi elv hátrányai világszerte kitűntek s Franciaországot és Angliát kivéve ma már mindenütt a lajstromos választási rendszer van életben. A kis terület a képviselői hivatás egyrészét személyi kérdések kielégítésére köti le s az országos érdekek eredményes szolgálata helyett a kerület egyéni vagy közérdekeinek kiszolgálását helyezi még az előbbi rovására is előtérbe, továbbá ilyen keretben a demagógia, a helyi összeköttetések, családi és egyéb érdekszövetségek az országos közérdekkel, a parlament színvonalára való tekintet nélkül is igen könnyen tudnak érvényesülni. Mihelyt azonban — írja Acsay — a képviselőt nem szűkreszabott terület választja, hanem egy nagy körzet választóközönsége, ez kiemeli őt azokból a kicsinyes keretekből, amelyekbe ma be van zárva és amelybe a kis-kaliberű, helyi jelöltek szívesen zárkóznak be. Az «élite» kiválasztása, a parlamentarizmusnak és a demokráciának ez a sorsproblémája egyre sürgetőbbé teszi, hogy a képviselők létének gyökerei kitépessenek a mai kerületekből. A lajstromos rendszerben a jelöltek kaliberének — viszonylag — növekednie kell. A demagógiának is természetes gátja. A lajstromos rendszerrel nélkülözhetetlenül vele jár a párturalom, de ez a kerületi rendszerben is — kisebb mértékben — megvan. A választási költségek sem nagyobbak, sőt viszonylag sokkal kisebbek, mint a kerületi választásnál. Acsay könyvének érdeme, hogy a választási költségek kérdését, amelyet bizonyos hipokrizissal a politikai irodalom nem mert észrevenni, nyíltan felveti. Az egyéni kerületi rendszer mellett felhozott azt az érvet, amely a képviselők és a kerület közti személyes kapcsolat lazulását félti a lajstromos rendszertől azzal véli kivédhetni, hogy kívánja a képviselők beszámolói kötelezettségének intézményes kimondását. Természetesen a lajstromos választás a töredékek vagy a többség prémiuma révén az arányosság elvén csorbát üt, de a kerületi rendszer mellett is a szavazatok 35—40%-a kallódik el azon a módon, hogy egy-egy kerületben valamely párt az abszolút többséget eléri nem tudja.

Lajstrom mellett, a többség kialakulása bizonytalan, ebből folyik a prémium rendszere, de igen helyesen mutat rá Acsay, hogy nem lehet az ilyen megoldást egyszerűen balkáni módszernek tekinteni, mert teljességgel ugyanaz, mint amely a kerületi választás rendszerében a relatív többség elfogadásával Angliában megvan. A prémiumos megoldás mértéke és módja szerint lehet vitás — mondja Acsay —, de irányelvében nélkülözhetetlen korrektívuma a kisebbségeket felszabadító aránylagos választási rendszernek, egymást feltételező szigorú kapcsolatban. Az eddigi, politikai irodalomban ismert választójogi javaslatok (SolClub, Berecz Sándor, Nősz Gyula, dr. Zsedényi Béla) ismertetése és kritikája után, Acsay Tihamér megteszi saját javaslatát a lajstromos és egyéni választás egyesítésére.

Acsay Tihamér e javaslatában abból indul ki, hogy a lajstromos arányos rendszer a pártok uralmának megerősítésével lehetetlenné teszi

az indulását és a parlamentbe való bejutását olyanoknak, akik egyéniségük méreteinél fogva nem tudnak pártkeretek között elhelyezkedni, de nyomasztó helyzetet teremt ez a pártokban tömörült politikusokra is. Gyakran előfordul, hogy kiváló politikusok vagy államférfiak, kik tegnap még pártvezérek voltak, párt nélkül maradnak. Ezért Acsay azt indítványozza, hogy a lajstromos választási rendszer fenntartása mellett, a pártokon kívül, amelyek ismeretes módon lista alakjában állítanak jelöltet, önálló egyéni jelöltek is felléphetnek. Ehhez képest minden választónak két szavazati joga van, azért, hogy pártra és egyéni jelöltre szavazhasson. Ha pártra szavaz, úgy tekintetik, hogy mindkét szavazatát annak javára adta. Egy szavazó-lapon szerepelnek, úgy az egyéni jelöltek, mint a lajstromok. A szavazatok összeszámlálásának és a mandátumok felosztásának is részletes tervét adja a szerző. Személyi jelöltek közül nem kerül annyi kiosztásra, mint amennyi a szavazatok együttes számának megfelel, hanem minden jelöltnek egyénileg kell a teljes választási hányadost elérni. Cáfolja Acsay a javaslata ellen felhozható azt az érvet, hogy természetesebb volna ha a lajstrom-rendszer bolygatása nélkül ha az egyéni súllyal bíró jelöltek mint listavezetők lépnének fel. Acsay tervezetének lényege a választási rendszernek oly reformja, amely kiküszöböli a listarendszer hibáit és lehetővé teszi ugyanazon választási-rendszer mellett az egyéniségek érvényesülését is. Elveti Acsay a listamódosítás jogának megadását, ami igen természetesen egy azon listán belül a jelöltek egymás ellen irányuló agitációjának adna csak tápot, ehelyett inkább a sorszámozás jogát véli megadhatónak.

Acsay Tihamér konkrét javaslatán túl könyve további részében felöleli mindazokat a gondolatokat, amelyek a választójog kérdésével kapcsolatban felmerültek. Igen érdekes pl. az, amit a pártok belső alkotmányának kiépítéséről, több listára való szavazás jogairól, a választójog mértékéről, a többes szavazati jogról, az *intellektuális lajstrom bevezetéséről* stb. mond éles kritikában részesíti az érdekképviselési rendszert, az elektoros választást és a törvényhatóságok követküldési jogát. Végül a választási eljárás komolysága című fejezetében ismételten és komolyan reámutat a hatalmi visszaélések tömegére, amely jelenlegi választási rendszerünk mellett szinte elkerülhetetlen, követeli a választási agitáció szabályozását s annak tartalmát legalább négy hétben kívánja meghatározni. A választási bíraskodás hatékony tételét és a választási büncselekményeknek fegyelmi és büntető úton való megtorlását.

Acsay Tihamér könyve, szerzőjének komolyságán, alapos tárgyismeretén, finom és még a mai világban sem elhalványuló közjogi érzéken kívül, mért is figyelemreméltó, mert benne — a magyar közéletnek egy nagyon is elhalkult hangja — a magyar puritánoké tér vissza.

Könyvét annak, aki még valaha választójogi törvénytervezetet szerkeszt, feltétlenül ismernie kell.

Albrecht Ferenc.

Mihelics Vid: *Világproblémák és a katolicizmus.* «Pom» katolikus könyvek V. kötete. Budapest, 1934. 270 oldal.

Ez a könyv sajátos beállítottsága ellenére is a korkérdéseket figyelő egész magyar közönség érdeklődésére tarthat számot. Szerzője egyik irányítója annak az olvasó tábornak, amely a pozitív katolikus világszemlélet prizmáján keresztül kíván értesülni korunk szellemi áramlatairól. Mihelics Vid úgy is mint író, úgy is mint a Katolikus Szemle szerkesztője, nagy hivatottsággal végzi ezt a feladatot. Modern, haladó gondolkodása, erős igazságszeretete és mindenkor loyális tárgyilagossága felülemelik őt a kicsinyes felekezeti elfogultságokon, úgy, hogy ő valóban szószólója és hivatott tájékoztatója a hazai katolikus közönségnek. Amióta a katolikus egyház nagy pápák ujj mutatására mind jobban érzi a felelőséget a társadalom alsó rétegeinek szenvedéseiért és a katolicizmusnak válságuk idején mindenkor jelentkező bámulatos alkalmazkodó képessége — érdekes ellentét ez a tradicionalizmus képviselőjénél — nagy belső megújulásban tárul szemünk elé, hazánkban is egyre erősödik a törekvés a szociális lelkiismeret jegyében álló katolikus társadalomszemlélet kialakítása. Ebbe a szellemi áramlatba illeszkedik be — nívósan és jelentőséggel — Mihelics Vid itt ismertetett könyve. Voltaképpen huszonöt kis tanulmány, több már előbb napvilágot látott cikk, vagy előadás, melyekben korunk minden fontosabb kérdése szóba kerül. A szerző egyénisége, tudományos gondolkodása arra készlet, hogy érdekes kísérletéről részletesebben és őszinte észrevételek kíséretében számoljunk be.

A könyv első része korunk belső válságaira utal, majd ismerteti XIII. Leó híres enciklikáját (Rerum Novarum), amellyel 1891-ben a munkásmozgalmakra tereli a katolikus világ figyelmét. Jól látja a szerző, hogy a pápa ezzel megmentette a liberális demokrácia bővületében dermedt egyházat. Új irányt hozott, új célkitűzést, melynek nemcsak a kapitalisták keménységétől szenvedő tömegek számára, hanem az egyház hitelének és erejének növelésére is üdvös hatása volt. Érdekes Mihelics tanulmánya a francia szociálpolitikáról, főleg de Mun pályájáról. Több cikkben is tárgyalja a francia munkásmozgalom és a fasiszmus kialakulását és természetét. E tanulmányai bizonyára még Mussolininek a pápával való kiegyezése előtt Írtak. Talán innen bizonyos feszélyezettsége a fasiszta rendszer értékelésében, de ebben része lehet annak is, hogy szerzőnk szemelláthatólag a nemzeti szocializmust megelőző német szociálpolitika erős híve, tehát nem nézi jó szemmel a szabad szakszervezeti demokrácia korlátozásait, a fasiszta kényszert, vagy a német nemzeti szocializmus rendszerét. A fasiszta társadalomszemléletnek, gazdasági és államrendszernek azt az alapvető tételét, hogy az egyéni érdekekkel szemben a nemzeti érdeket tekinti irányadónak, Mihelics a

katholicizmusba ütközőnek tekinti. A szerző szerint a nemzeti érdek nem azonosítható a közjőval, tehát az egyénnek az államhatalommal kikényszerített alárendelése sem egyenlő értékű az egyénnek a keresztény eszmény szerint önkéntes alárendelésével, amelynek megvalósulása esetén a közösségi gazdálkodás hozná létre a közjót. Egyházi írók alapján felépített állammegfelfogása a közhatalmat erősen korlátozni kívánja s nem minden gúny nélkül «nemzetistenítő» elméletnek mondja azt a felfogást, amely szerint a fasiszta Bottai szavaival élve «a nemzeti érdekek képezik minden egyéni jog határát».

A szerző őszintén és bátran hirdeti a szociális feladatok fontosságát s az egyház ebbeni hivatását. Jól látja, hogy a munkabér és a tulajdonjog körül sarkallik a kérdés megoldása. A magántulajdon problémáját behatóan tárgyalja Aquinói Szent Tamásnak és kommentátorának, Horváth Sándornak tanítása alapján. E szerint — Horváth tömör fogalmazásában — a magántulajdon nem korlátlan, mert megvan terhelve a vagyontalanok munkajogával, a tulajdonos feleslege pedig a munkaképtelenek használati jogával. A magántulajdon szentsége nem keresztény, hanem pogány;-kapitalista gondolat. Bár kívánja, nem sokat vár az állam beavatkozásától. «A pozitív állami jogra végtelen nehézségek hárulnának, ha a tulajdonjogot a keresztény bölcelet elvei szerint akarnók szabályozni. Kétségtelen azonban, hogy az államnak, ha a keresztény civilizáció eszközének tekinti magát, kötelessége a földi javak helyes használatát előmozdítani és a velük való visszaélést minden módon megakadályozni. Nyilvánvaló azonban az is, hogy ennek a feladatnak a demokratikus államnál jobban megfelelné a korporatív állam.»

Másrészt úgy látja, hogy a tulajdonjog keresztény jogbölcseleti és társadalomerkölcsi fogalma, mely «az abszolút igazság igényével lép fel», «mindjobban érvényesül a proletariátus megszüntetésére, beláthatatlan lehetőségeket nyújt. A tulajdonjog római fogalmazásáról való ragaszkodása miatt csak részben ismeri el a tulajdonnak szociális funkciójellegét (Duguít), egészen elutasítja a munkánélküli jövedelem vizsgálatát, nem érdeklődik a tulajdonjog eredete körüli különbségek iránt sem, amelyek nélkül pedig e nehéz kérdések aligha lesznek megoldhatók s így hozzájuk a katolikus felfogás is szükségképen el fog majd jutni. A munkás «elégéses jövedelme», «méltányos bére» s egyéb ily kifejezések nyilvánvaló bizonyítékai ugyan a nyomor eltüntetésére irányuló jószándéknak, de kevésbbé alkalmasak a tőkés nyereségvágyának fékentartására, mint a gazdasági tevékenységet munkaadó és munkás érdekközösségében látó s nemzeti érdekké emelő fasiszta felfogás. Viszont, ami a szerzőnek a «korporatív állami rend»-hez fűzött reménységet illeti, a hivatási rendek érdekképviseletek pillérein épülő államtól bajosan várhatnánk a mainál igazságosabb tulajdonjogrendszer és jövedelemelosztást. Aki csak kissé is ismeri a kari önzés feneketlen mélységeit, az nem kívánja vissza még

oly modern formában sem a rendi horizont alapján rendi érdekeket képviselő államot, melyből való kiemelkedés az elmúlt évszázad legnagyobb eredménye volt.

Érdekesek a szerző fejtegetései a *Quadragesimo anno*-ról, a szociális érzék fejlődésének útjáról és akadályairól.

A könyv második részében a szerző néhány korkérdésről fejt ki nézeteit. Úgyesen védi a technikát a kultúraellenesség hamis vádjával szemben. Az egykéről szóló fejtegetéseiben rámutat a kérdés kettős arcára: erkölcsi és gazdasági probléma voltára. A «népesedési optimum» merőben elméleti elgondolását komoly realitásnak tekinti, mint amellyel számolni lehet. Pedig ez époly kiszámíthatatlan, mint amily elérhetetlen. A népesedés társadalmi irányítása még sokáig a jámbor óhajtások körébe fog tartozni. Néhány kisebb tanulmány után (feminizmus, ifjúság problémája, álláshalmozás) érdekes fejtegetéseket kapunk arról, mi a katolikus irodalom? A szerző itt francia katolikus szépírók nyomán a realizmusban jelöli meg a katolikus irodalom ismervét. Az életet az igazságnak megfelelően látni és ábrázolni. Tehát a valóságos ember a maga természetfelettségével. S itt a következő meglepő mondatba ütközünk. «Épen a természetfölöttinek közbejátszása okozza, hogy bár «katolikus» regényt, költeményt és egyéb szépirodalmi művet «in abstracto» nem katolikus szerző is írhat, «in concreto» csak ritka kivétel lesz ez, mert az Isten szándékainak megsejditése, a kegyelem útjának és a naturális életbe való vegyülésének megjelölése mély hitből fakadó átélést, saját egyéni visszhangot tételez fel. A valóban hívő . . . katolikus írónak megvan tehát az az előnye, hogy a megfigyelésen kívül birtokában van a ki nyilatkoztatás igazságainak és így teljesebben és élesebben tudja megfesteni az emberiség arcát.» Valóban hiszi-e a szerző, hogy az emberi léleknek mélységeiben és függéseivel való átélése és ábrázolása, a ki nyilatkoztatás megismerése csak katolikus írónak adatik? Inkább gondoljuk, hogy itt a «katolikus» szó téves használatával állunk szemben s a szerző valójában *keresztényt* gondolt. Újabban, sajnos, elég gyakori e téves szóhasználat, pedig a «keresztény» szónak katolikkussal való helyettesítése nemcsak logikai abszurdumokra vezethet, hanem sokszor oknélküli és bizonyára akaratlan kirekesztését jelenti a protestánsoknak a keresztény közösségből. Egy tisztán katolikus nép írójánál ez csak szabatoság kérdése. Nálunk nem az.

A könyv utolsó része *Pax Romána* címen a nemzetköziség gondolatainak és a pacifizmusnak mély meggyőződésen alapuló dicsérete. A szerző a nemzetfeletti egyház tanítását fejtegetve elismeri az állam természetes alakulatának azt a jogát, hogy a haza bizonyos körülmények között az egyén önfeláldozását is megkövetelheti. Viszont a nemzetközi kapcsolatok és szervezetek kiépítésétől várja a nemzetek igazi kifejlődését.

Mihelics könyve utolsó lapjáig érdekes. Nem egy helyen érezzük,

hogy magyar szerző munkáját olvassuk, ki ismételten szól a revízió kérdéséről s több helyen utal a magyar viszonyokra. A munka vezérszólamában azonban egyetemleges, általános, a szó eredeti értelmében katolikus. Arról, hogy hárommillió protestáns magyar testvérével való együttműködés problémáiról — mert ilyenek is vannak — hogyan gondolkozzék a katolikus magyarság, a könyv (egy Prohászka idézettől eltekintve) nem emlékezik meg. Ezt annál jobban fájlaljuk, mert a katolicizmus jelszavát hangoztató írók között egyre többen távolodnak el a magyar katolikus egyház nemzetünk életigényéből fakadt szép tradíciójától: a magyar eszmények átérzésétől és szolgálatától s attól, hogy ezt a krisztusi hit parancsaival összeegyeztessék. Mihelics könyve azonban így is hasznos és szép munka, nyeresége a katolikus irodalomnak.

Sz. Gy.

K o v r i g Béla: *Fasizmus—hitlerizmus.* Új államfelfogások — társadalmi szemlélet és politika. Budapest. Gergely R. könyvkereskedése. 1934. 115 l.

Sok ellenmondást kiváltó könyv. Már első mondata meglep különös neobarokk stílusával, s az olvasó nem egyszer szenved a szerző írásmódja, egyszersmind a szövegből kiáradó gondolat miatt. Pl. «Ez — a magyar tudás babérerdeje egyik holt fájának, Concha Győzőnek tanúságtétele szerint — még igazán társadalomnak sem nevezhető, széttagolt, az élet árnyékos oldalán elgyengülve kullogó magyar népközösség vajt fülével behallgat ebbe a susterő európai mindenségbe, — jelre, hangra, eszmére, reményre figyel, hátha egy napon jelt hall, melyben élni, hangot melytől éledni, eszmét, amelyért meghalni tud és ki tudja, talán reményt is, amelyért élni érdemes.» (1—2. 1.) Mondatnyi jelzők, cikornyás tirádák, s tartalmilag a magyar nemzet alapos lesajnálása («elgyengülve kullogó népközösség»), s egyúttal belső ellenmondás: ha a magyar tudásnak babérerdeje van, miért annyira iránytalan, tétova és kapkodó ez a magyar nemzet, amelyről azt valljuk és hirdetjük, hogy van politikai érzéke, hiszen Európa legviharosabb pontján ezer év óta ezer veszélyben fenntartotta nemzeti és állami önállóságát. És miért is kapkodna a «vajtfülü magyar» az idegen eszmék után, mikor a «Pjetiletka, Italianitá, Sécurité, Heil Hitler, új prosperity csupa «jelszó» s «az ember..., saját jelszavainak bilincseibe verve kullog . . .» (41. 1.)

«A politikai akarat magaalkotta fogalomrendszerével arra törekszik, hogy értelemszerűen és a tárgyilagosság látszatát keltve indokolja céljainak helyességét és eljárásainak kifogástalanságát». (2. 1.) Itt is ellentmondunk. Mi a politika? Közügyvezetés, és így szükségképpen lényegileg tárgyilagosságnak kell lennie, hiszen Rügyet irányít. Igaz másoldalról, hogy ismerünk pártpolitikát, osztálypolitikát, imperialista külpolitikát: de

mindezek ellenében éppen a tárgyilagosság, a közügy vagyis a politika nevében tiltakozunk. A szerző különben maga is objektív politikának, a «keresztény demokráciádnak, a katolikus rendi államnak híve. Vagy itt is csak látszat volna a tárgyilagosság? Nem hisszük; hiszen ez a politika krisztusi elveken épül, s mint szerzőnk írja: «az örök transzcendens Akarattól teremtett ember természetéből fakad».

«Nem egy politika eszményéről, hanem eszméiről írunk. Eszményekről különben írni sem lehet.» (3.1.) Vájjon Platon, Morus Tamás nem írtak-e örökértékű műveket politikai eszményükről? S hozzáfűzhetjük az előbbi ponttal kapcsolatban: nem írtak-e objektív politikát?

«Napjainkban — hála az általános fogalmak zavartkeltő használatának — egy kalap alatt szokták emlegetni korunk autoritatív államait.» (12. 1.) Ez a mondat azért érdemli meg az idézést, mert a szerző «zavartkeltő»-nek mondja az általános fogalmak használatát. Ugyan hogyan lehetne tudás és tudomány általános fogalmak nélkül? Más dolog azonban az elvont fogalmak túlzott használata, s az elvont fogalmakból képzett újabb elvont jelentésű szó alkalmazása (pl. «államiság» ott, ahol a világosabb «állam» szó is megfelelne), s ebben a hibában a szerző nagy mértékben szenved, műve e nélkül sokkal olvashatóbb és világosabb lenne. Pl. «Ezeknek elgondolása után érthető, hogy Hitler szocializmusa polgári szocializmus: a vállalkozás szocializmusa, kölcsönösség gazdasági irányítás és munkateljesítmény között, a hozadék és igény kiegyeztetése». (97. 1.) Megvalljuk, ebből a mondatból nem értjük (még az előzmények alapján sem), mi a hitleri szocializmus. De ha talán ez a mondat *Moeller van den Bruck* könyvéből való, itt van egy másik: «Ha a német nemzet történelmi szándékain felül, Hitler új társadalmi életforma alakításának igényét is hirdetné bizalmasai körében, kérdéses az erőszakkal kikalapált forma értéke, ha bizonytalanná válik a társadalmi tartalom, az értékek léte; mert ezeknek létfeltételei közül a szabadság a renddel legalább is egyenrangú tényező». (115. 1.)

Ezekből az idézetekből eléggé nyilvánvaló lehet, hogy szerző munkájának magva kemény burokba van foglalva. Ez a mag a fasizmus és hitlerizmus szellemi alapjainak és forrásainak kielemezése, intézményeinek bemutatása, s törekvéseinek kritikája a keresztény társadalomfilozófia (krisztusi tanok és természetjog ötvözete) alapján. Szerző elutasítja magától a szocializmust, s keresztény szocializmus formájában sem vallja, holott ma *Sombart* «Deutscher Sozialismus»-ából (1934) nagyon jól és örvendezve tudjuk, hogy a szocializmus valójában nem a negyedik rend, a proletariátus mozgalma és hatalomratörése, hanem tervszerű és egyetemes társadalomrendezés a középréteg megerősítése alapján. Sőt legújabban *Németh László* 1935. évi «Tanú»-jának I. számából még világosabban látjuk, hogy a szocializmusnak gondolható olyan formája, amelyben igazság, rend, szabadság és megkötöttség ölelkezik, s amely elgondolójának és a szociá-

lizmusnak annyira becsületére válik, hogy a szocializmus szótól nincs miért idegenkedni. De ha Sombart művét a szerző még nem ismerte s a legújabb Tanút nem is ismerhette, a «keresztény szocializmus» már kialakult formája sem lehet annyira idegen egy exponált katolikus gondolkozó számára, hogy elvesse magától.

Részleteket illető megjegyzéseink is vannak. Szerző szerint «aquinói Szent Tamás meghirdeti a vezéri elvet»; ez is ellenmondást vált ki, hiszen tudjuk, hogy A. Tamás a monarchia híve, s a «vezéri elv» pedig napjaink gyermeke. A 8. lapon «a szabadság az emberek történelmi együttélésének elégtelen rendező elve, . . . hagyományok, értékek romhalmaza jelzi a „szabadság” útját»; a 12. lapon a totális államról szólván, Prohászkaival így kiált fel: «Isteni gondolat szabadság, e rendszerben ugyan hol van helyed?» A nemzeti szocializmus szellemi gyökereinek kutatásánál nem ártott volna rámutatni *Fichte*: *Geschlossener Handelsstaat*-jára. Az ilyen megállapítás ellen: «. . . az árja fajnak istene, megváltója a nemzeti szocializmus» (15. l.) a komolyabb nációk bizonyára tiltakoznának. A «Formula Mussoliniana» első mondatát — *Tutto per lo Stato* — a 10. lapon így fordítja: «Minden az államé», a 17-en: «. . . az államban van minden»: mindkettő helytelen, mert az illető olasz vezérige jelentése: «minden az államért». A «minden az államé» elv a bolsevizmuson túlmenő állami birtoklást és mindenhatóságot jelentene; a «minden az államban van» kifejezésnek pedig akkor sincs értelme, ha a formula rákövetkező mondatához viszonyítja a szerző — *nulla fuori dello Stato* — azaz «az államon kívül nincs semmi» aminek az értelme az, hogy az állampolgár számára a *salus rei publicae* a legfőbb parancs. Különös gondolata a szerzőnek: «A lélek szépsége csak evilági társas viszonylatokban tudja kifejtetni a jónak azt a munkáját, ami érdeként megteremti a lélek túlvilági érvényesülésének feltételét». (17. l.) Tudjuk, hogy a katolikus dogmatika szerint az ember jócselekedeteinek Isten előtt érdemszerző hatásuk van (míg a protestáns hittan szerint csak Isten igazít meg, ad üdvösséget), úgy gondoljuk azonban, hogy szerzőnk egyéni módon értelmezte egyháza tanítását, vagy legalább is rosszul fejezte ki magát, amikor «a lélek túlvilági érvényesülésé»-ről beszél. «A faj mítosza» c. fejezetben nem használja szerzőnk az idevágó alapvető művét: *Rosenberg*: *Der Mythos des 20. Jahrhunderts*. Ugyanitt a faji vér összetételét illető kutatásokra vonatkozólag nem érdemel figyelmet a magyar *Méhely Lajos*? Nagyon halvány képet kapunk a vallás sorsáról a hitleri államban: újból hiányzik *Rosenberg*; hiányzik *Hauer*; s *Bergmann-tól* két sort idéz a szerző; igaz, hogy *Faulhaber* bíboros beszédeiből egy oldalt — ami tartalmilag értékes is — de itt a német vallási forrongás bemutatása volna fontosabb. «A hitlerizmus . . . dopolavoroja . . . az S. A. és az S. S.» (67. l.) Ez tévedés, mert a hitlerizmus dopolavoroja a «Kraft durch Freude», míg az S. A. és az S. S. inkább a fasiszta miliciának felel meg. «Az orosz kozmoholc a szovjetek ifjúsága», itt «komszomol»

volna a helyes szó. Ugyanitt a «mi cserkészünk» mellett a levették is érdemelnének egy szót.

Mellőzve további ilyen megjegyzéseinket, sajnálattal említjük meg, hogy a szerző nem maga végezvén műve nyomdai javítását, abban kellemtelen sajtóhibák maradtak («*ano rege*» 10. 1.; az olasz «*istituto*» szó *istutio, istitutio, institutio*) formában szerepel). Két helyen sor hiányzik (87. és 109). Sokszor használ a szerző idegen szót fölöslegesen, s akad stílusában magyartalanság is.

Mindezek alapján Kovrig Béla munkája nem tesz jó benyomást, amit még a szerző önellemmondásai is fokoznak. A fasizmusban és hitlerizmusban «mélységes eszmékben gazdag államképet látunk» (5. 1.); a fasizmus «szintézise minden pozitív államfelfogásnak ... itt a szocializmus is» (10. 1.); másfelől pedig a hitlerizmus egyik intézkedését «*risum teneatis*»-szal intézi el (109. 1.), s «a fasizmus és a hitlerizmus minden, csak nem társadalmi reform» (114. 1.).

Egyöntetűség, átgondoltság, kírlelés hiányzik e műből, amely a fennebbieket szerint a fasizmusnak és hitlerizmusnak nem az a feldolgozása, amelyet a magyar tudomány vár.

Trócsányi Dezső.

H e r m a n n Heller: *Staatslehre*. Leiden. Sijthoff. 1934. XVI. 298 oldal.

Az 1933. év novemberében, fiatalon elhunyt német tudós befejezetlen államtani műve ebben a formában és ennyi tartalommal is igen értékes alkotás. A Harmadik Birodalom előtti német világ egyik igen jellemző terméke Heller államtana. Az ebből a világból sarjadt és befejezetlen mű kritikái taglalása helyett talán megfelelőbb rávilágítani a munka eredményeire és azt az államtan egésze nézőpontból ismertetni.

Heller államtanának három fejezetében az államtan feladatát és módszerét, a társadalmi valóságot és az állam természeti és kulturális feltételeit, valamint az állam lényegét és felépítését tárgyalja. Gerhard Niemeyer, a könyv kiadója, a függelékben ismerteti a munka befejező részének a szerző hagyatékában talált vázlatát, mely az államhatalomról, a jogtechnikáról, mint az állam hatalmi technikájáról, a reprezentációról, a szuverenitásról, a hatalom szervezetéről és az államterület problémájáról szól volt.

Az államtanak, melyet Heller a régi német közjogászok irányával szemben az angol political science megjelöléssel akart jellemezni, a szerző szerint hármas feladata van: a helyes leírás, a magyarázat és a kritika. Alaptétele az, hogy «az ember a történetnek mindig alkotója és alkotottja, viszonylagosan állandó jellegű forma, mely az élet által önmagát fejleszti. Az, ami lett, nem egyszerű múlt, mely idegen tárgyként szemben áll a történetileg élő alannal. Ezért minden szellem, bár az mindig valamely

konkrét életkörülmény kifejeződése, ezen a körülményen tudatosan vagy öntudatlanul túlterjed és eredetétől függetlenül is hat» (11. o.). Ezen felfogás szemszögéből határozza meg az államtant oly tudományként, mely a bennünket körülvevő állami élet sajátos valóságát, jelenlegi szerkezetét és funkcióját, történeti kialakulását és fejlődését írja le, ismerteti és bírálja. Az így értelmezett államtant a szerző szembeállítja az államérettel és arra a megállapításra jut, hogy az állam megismerésének mindig a tárgy (az állam) és az alany (a megismerő) dialektikus azonosságából kell kiindulnia, már csak azért is, mert a megismerő az államélethez egzisztenciálisan hozzátartozik és abból magát soha ki nem vonhatja. Heller ezért az államtan kutatási területét a renaissance utáni nyugati államok életének körében jelöli meg és ezért az állam eredetének problémáját ki is kapcsolja és helyette a sajátállam felé fordított tekintetet sürgeti. Ugyanakkor azonban megállapítja azt is, hogy az «állam a komplex életvalóságnak mindig csak részleges tartalma marad, melyet az államtan izolál el. Megismerésüknek azonban csak akkor van értékük, ha ezek az izolálások a valóság egészére mindig visszavonatkoztatnak, mert csak a valóságegészben van élet és igazság» (31. o.). S kimondja azt is, hogy a «tudományos államtannak meg kell kísérelni az állam immanens megértését» (32. o.), ami «az állam emberi értelmezésével» egyértelmű. Az államtan valóságtudomány s az «állam nem más, mint embertársadalmi életforma, életformák között, életből fakadó forma» (42. o.) s ezért az államtan feladata az államnak, mint valóságnak kutatása, tárgya «az államnak minden változás közepette meglévő egysége» s problémája «az államnak struktúrája folytonos kialakulása közben való megértése». Az államtan módszere — Heller szerint — dialektikus, mert csak így lehetséges az életvalóság egész és az állam egyidejű figyelembevétele (64. o.). A társadalmi valóság emberi hatáseredmény, emberkiformálta valóság, melyben az egyes emberegyed mindig helyezkedik és önmagát formálja egyszerre (70. o.). Az ember pedig lélektestegység, mely csak dialektikusan osztott egység, a dialektikus egységnek csak két mozzanata s ezzel valósítja az ember a társadalmi valóságot s ez pedig valójában a természet és a kultúra dialektikus egységéből áll s az individuális és kollektív társadalmi hatóképesség dialektikus egysége. «Minden társadalmi együttélés rendezett együttélés» (88. o.) s ezen rendezett együttélés alapjainak gyökerei az ösztönéletig nyúlnak le. A rend pedig szervezett rend, aminek útján jön létre a társadalom és a közület, mint a sokféleségben szervezett társadalmi valóságegység. A társadalmi totalitásban minden népnél megtalálni a kultúra feltételeit képező kategóriákat, így a vallást, művészetet, tudományt, gazdaságot, erkölcsösséget, jogot s mindezek az ember testi-lelki-szellemi létegezéséből, a szexuális, gazdasági, pedagógiai, politikai, vallási, művészi és egyéb életfunkciónak totális egységéből fakadnak, amiért is az állam önhatározta struktúráját és

funkcióját, valamint a többi emberi cselekvésformát az ember ezen való-sági életéből és soha sem egyoldalúan kell megérteni. Az ember élet-funkciói egyúttal szociális funkciók is, melyek bár történetileg mindig más fokban nyilvánulnak meg, mégis az osztársadalomban mindig jelen vannak, ez pedig az állam immanens megértéséhez vezet el.

Ez Heller államtanának alapvetése s ily alapból kiindulva vizsgálja ezután az állami ténykedés földrajzi és népi feltételeit, majd az állami egység gazdasági osztálytagozódási, közvéleményi és jogi feltételeit s az állam lényegét, felépítését és alkotmányát tárgyalja. Kiemeli, hogy a terület nem tényező az államéletben, hanem csak egy lényeges feltétele a sajátos törvényszerűségeit követő állami cselekvésnek s továbbá, hogy a faj antropológiai egyoldalúság sem helytálló, mert a népek politikai formái és erői sok tényező összehatásának eredményei, amelyek között a faj csak az egyik tényező. A nép, mint tudatos együtvértartozási öntudat és a nemzet, mint politikai akarati összefüggéssé lett összetartozási öntudat már államalkotó tényező. A társadalomban, melyben minden összefügg mindennel, a gazdasági cél is jelen van, de egyedül ennek az állami egység létrehozójaként való megjelölése nem helytálló. A politikai hatalom és az általa garantált rend legitimálási funkcióját látja el a közvélemény s ezt szolgáltatja az állam egysége számára is. A jog és az állam egymásra vonatkoztatott korrelát fogalmak s a jogi lenni-kellő (Sollen) csak úgy érthető, ha egyszermind emberi akarással is s ez a jogot teremtő akaratuktus dialektikus egységének is az értelme. A politikai hatalom jogilag szervezett hatalom. Az állam alkotmányában, mely mindig egy egészet alkot, a normalitás és a normativitás, a jogi és a jogon túli normativitás egymást kiegészítőleg együtt vannak. A társadalomtól legitimált s a jogalkotó államtól gyakran nem autorizált etikai jogi alapelvek az állam alkotmánya számára igen nagy, részben önálló, részben kiegészítő jelentőséggel bírnak. A jogilag normalizált alkotmány a fizikai és pszichikai hatalmi viszonyok kifejeződése.

Heller csak kivonatossan vázolt államtanának gondolatmenete és felépítése arra mutat, hogy a szerző az élő emberre építi fel rendszerét és minden igyekezetével olyan álláspontra törekszik, amely az élet egységére és sokféleségére tekint s mindenkor kerüli az egyoldalúságot. A kritika a szerzőnek több tételét nem helyeselhetné, de ennek ellenére is megállapítható, hogy a mű igen értékes kísérlet az államéletre építő államtan újszerű s a mai élethez közelálló értelmezésére s mindenki számára, aki e problémák iránt érdeklődik, gondolkodtató, hasznos tanulmány. *Rudai Rezső.*

Aldous Huxley: *Beyond the Mexique Bay.* London, 1934. Chatto & Windus. 315 oldal. A 29 kép. (A szerző helyszíni fényképfelvételei.)

Középamerikai útleírás — elsőrangú íróművész tollából. Körül-belül így lehetne röviden válaszolni arra, hogy mit jelent Aldous Huxley

új könyve. Első nagysikerű munkái regények és elbeszélések voltak, az olvasók többségénél, talán még Angliában is, ilyenformán, mint «szépiró», vagy ahogy az angol nevezi, «writer of fiction», fikciók, költött művek írója van elkönyvelve. Pedig voltaképpen Huxley tudós, esszéista filozófus, aki még regényeiben is lélektani, kortörténeti, társadalom-etikai problémákat dolgoz fel — a fikció eszközeivel. A fiatal Huxley — még ma se lehet több negyven évesnél — akár híres rokona, a kiváló fiziológus Huxley, a természettudomány művelésénél kezdte pályáját s csak súlyos szembaja miatt hagyta abba tudományos munkálatait, írói minőségében is sok tekintetben tudós maradt. Hihetetlen alaposága, tájékozottsága a modern tudomány csaknem minden ágában, az elvont okoskodásra való hajlama, mind tudósra valló sajátságok. Viszont távol áll tőle minden tudományos szárazság. Hírneve, sikere annak a sajtóságos kombinációnak köszönhető, hogy mély és mégis mulatságos. Mestere a kifejezés-módnak, a könnyed, keresetlen modern angol stílusnak; műveltsége rendkívüli, a régi kultúrákkal behatóan foglalkozott, de mindamellert érzékenyen reagál a mai problémákra, amelyek a korunk atmoszféráját telítik. Esztétikai érzékenységű entellektüel, aki a kultúra elefántcsont-tornyában nevelkedett, mégis nyílt szemmel figyeli és csaknem szeizmográf szerűen regisztrálja háború utáni korunk rezzenéseit, lüktetését, rázkódásait.

Ez az íróművész kényelmetlen, fárasztó, olykor csaknem kalandos utat tett a megfigyelés, az élmény — végső fokon a lelki élmény — kedvéért. Útleírása napló jegyzetekből áll: hosszabb-rövidebb, néhány oldalas vagy olykor csupán féloldalas fejezetek az utazás egy-egy mozzanatáról, állomásáról. Tömören, pár tollvonással, mindig csak arról, ami ott a helyszínen megragadta. Az út nagy, kényelmes, modern óceánjáró luxushajón kezdődik: az első négy fejezet, vagy inkább cikkely, szeletke mindegyike ezt a címet viseli «A hajón». Mint luxusgőzös utasa ismerkedik meg Barbados-szal, Trinidaddal, Caracas-szal, Colonnal; innen kezdve szakít a turisták és globe-trotterek utazási módjával és egyéni útiterv szerint járja be Brit Hondurast, Guatemalát, Hondurast és Mexikót, itt-ott gyalog, gyakran öszvérháton, majd magabérelte repülőgépen — sokkal kevesebb kényelemmel, de hasonlíthatatlanul nagyobb költséggel, mint akár a legexkluzívabb luxusút résztvevői, akiktől azonban nem irigyl a kényelmet, modern higiénéiát, mert mint megjegyzi, az egyéni utazás a drágán vásárolt piszokkal, szemben nyújt egy s más kárpótlást.

A könyv csaknem «riportszerűen» kezdődik — amennyiben ezt a szót legjobb értelmében használjuk. Csak fokozatosan derül ki, mennyire alaposan készült útjára, mennyire ismeri a középmérikai népek irodalmának nemcsak könnyen hozzáférhető műveit, de kutatást igénylő forrásait is. Nem rendszeresség, hanem élményszerűsége adja értékét.

Ahogy pár ötletes, tömör mondatban érzékeltetni tudja azt, ami útja egy-egy állomásán a legérdekesebb szemében — legyen az a régi maja kultúra emléke, a trópusi táj sajátos szépsége, az indián fajta sajátosságos szokása, vagy a kis középamerikai államok nagyzolása, kardcsörtetése, félkultúrája, mindez valóban az átélés elevevességével hat az olvasóra.

Nem könnyű e könyvet ismertetni. Mozaikszerű s ez a forma mulatságosan tükröződik a tartalomjegyzékben, ahol itt-ott több egymást követő «fejezet» viseli ugyanazt a címet, egy helyen nem kevesebb mint tizenegy, amelyek mindegyike «Chichicastenango»-ról szól, a guatemalai fensíkon fekvő faluról, amely a szerzőt oly sok vonatkozásban érdekelte. E fejezetek egyike-másika nem hosszabb egy oldalnál: egy-egy kis ékkő, egy-egy gyöngye az írásművészetnek. A legkülönbözőbb benyomások, élmények követik egymást e munkában. Látjuk az indiánok népviseletét, amely helyenként igen eltérő; sok helyt, nevezetesen Mexikóban, «pamut pyjama» kiegészítve a felöltő helyett vállra vetett takaróval, ezzel szemben Guatemalában tárháza a néprajzi furcsaságoknak. «Sololá-ban a vásár lábakon járó múzeuma volt a jelmezeknek» írja. Voltaképen spanyol jelmezek: a XVII. és XVIII. századbeli Spanyolország apró töredékei. Felkutatja a Columbus-előtti idők, az ősi maja-kultúra emlékeit, ezeket a romjaikban heverő, formanyelvükben semmi másához nem hasonló, monumentális emlékeket, amelyeket ez a nép, se a kocsit, se az igavonó állatot nem ismerve, pusztán az emberi izomerő segítségével állított fel. . » A félvér, korcs «mestizo» fajta, amely gyakran rosszabb a vadembernél, mert elvesztette ennek hagyományos jellegét, eredetiségét és mítsem nyert helyébe. És ismét és ismét az indiánok. A primitív ember lelki-világa rendkívüli mértékben érdekelte a szerzőt. Így egyik legfontosabb megnyilvánulásában, a vallásos gyakorlatban, amely az indiánoknál sajátosságosan keveredik a babonás néphittel, sőt a legősibb, évszázados pogány bálványimádással, a kereszténység előtti időkből eredő mítoszokkal, amelyek megtartották jelentőségüket az indiánok számára. Az analitikus refleksiók, a filozófiai elmélkedések bármennyire fontosak is a szerző számára, mindig csak a helyszínen, egy séta folyamán ellesett és szinte távirati stílusban odavetett megfigyelésekhez fűződnek, azokat kommentálják.

A szerző nem egy esetben megoldatlanul, vagy félig megoldva hagyja a kérdést, amely izgatja s ilyenkor szinte kesereg vizsgálódásai eredménytelenségén. «Tulajdonképpen mi is az, amit az indiánok hisznek?» kiált fel, miután több fejezeten keresztül valóban elragadó szellemességgel festett képet a chichicastenangói bennszülöttek furcsa vallásos szokásairól, szertartásairól; «ezt kérdeztem papoktól, idevaló emberektől, itt megtelepedett külföldiektől, tanulmányúton lévő anthropológusoktól; de soha nem kaptam teljesen kielégítő választ. De lehet az is, hogy nincs

erre megfelelő válasz — hogy több részleges válasszal lehet rá felelni. Mert ami Guatemalában van, nem egyetlen vallás; nagyszámú vallás található. Minden kerület, csaknem minden falu nyilván kifejlesztette a maga vallásos gyakorlatát és (feltehetőleg) a maga hitét. A keresztény és kereszténység-előtti istentisztelet elemei itt a megválasztás és összeállítás végtelen kombinációiban találhatók. A katolikus pantheon meglepő kiegészítéseket nyert, a bibliai történetet a legfurcsább módosításoknak vetették alá . . . Atitlanban, amint erről S. K. Lothrop értesíti a szerzőt, a néphit szerint Szent János és a Boldogságos Szűz a keresztrefeszítés éjjelén szerelmi kalandba keveredtek. Hogy ez még egyszer ne történhessék, szobraikat nagypénteken a helység börtönében külön cellákba zárják be. Másnap reggel beállít a Szent János és Szűz Mária kongregációja és fejenként néhány száz peso váltságdíj lefizetése ellenében, kiszabadítja a szentek szobrát a fogságból. Momostengangóban pedig a nép olyan vallásnak hódol, amelyet a német antropológusok *philosophischer Cultus* néven ismertetnek; e vidék indiánjainak istene Mundo, a Világ és semmiféle látható ábrázolásban nem szerepel».

Talán ezek után ekként írhatnók körül leghelyesebben Huxley szellemi attitűdjét: tudós, akit a tudás, mint olyan, nemcsak nem elégit ki, de gyakran szinte kétségbeejt meddősége miatt. Végső fokon csaknem mindig a tudás nagy kérdései izgatják, egyre a végső problémákhoz tér vissza, ezeknél időzik. Ez csillan fel sorai mögött akkor is, amikor apró, jelentéktelennek látszó részletet ír le, pl. azt, hogy a templom előtt furulyázó indiánnak milyen kifejezéstelenül mered a szeme a semmibe, az ürbe, a végtelenbe. A szertartásos furulyázással elfoglalt vadember bamba tekintete az űr, a térbeli s időbeli végtelen döbbenetes gondolatát idézi fel a szerző előtt. Huxley hamleti elme, tele van problematizmussal. Gyakran ez az, ami inspirálja az elmélkedésre, amelyeket a látottakhoz fűz. Amikor Guatemalában repülőgépet bérel és átrepüli Honduras határát, hogy Copanban megnézzék a maja műemlékeket, a helység katonasága és. hatóságai, bár engedélye megvan, minden okmánya rendben, mégis ellenségként fogadják, letartóztatják. Ezzel kapcsolatban, mint más hely is a könyvben, a nacionalizmus jelenségeivel foglalkozik, annak rugóival. Hogy ez a téma több ízben visszatér a könyvben, azzal is összefügg, hogy a középamerikai államok, amelyek fajilag, nyelvileg, valamint szokásaikban, minden gazdasági és egyéb adottságukban is azonosak, állig felfegyverkezve állnak szembe egymással; az ipari országok nagy fegyvergyáraitól hadiszert vesznek, egymással pedig torzszalkodnak, itt-ott háborút viselnek. Ilyen kapcsolatban kutatja a gyűlölet tömeglélektani, tudatalatti rugóit.

A kötetet tarkító képek művészi szemre vallanak és vonzóan egészítik ki az olvasmányt.

Ferenczy Valér.

Nicholas Petrescu Ph. D.: *The interpretation of national differentiations.* Watts and Co. London. 1935. 239 oldal.

Petrescu könyve azt vizsgálja, hogy a nemzeti állam meddig szolgálja az emberi társasélet céljait s hogy a jelenlegi társadalmi szervezet és berendezkedés képes-e előmozdítani az egyén és a közösség boldogulását? — Azt fejtegeti, hogy ez egyes nemzeteket egymástól elválasztó különbségek csak látszólagosak és mesterségesek, mert helyi és időbeli különbségekre, mint alapelemekre vezethetők vissza és végső alapjukat az emberi természetben találjuk meg. Vagyis felállítja a tételt: nincs különbség a nemzetek között és ebből kiindulva egész okfejtése ebből a szemszögéből van beállítva és ennek érdekében a valóságot figyelmen kívül hagyja. A társadalmi különbségek dinamikusak, állandóan változnak, mert ez a természetes fejlődési folyamat és az, amit mi látunk, az csupán a felszín, nem pedig a lényeg.

Erősen szembe száll a nemzeti állam tanával és ebben látja minden baj okát, mert ez az, ami mesterségesen elválasztja egymástól a csoportokat. A nemzeti különbségek a nyelvben, a szokásban és a mentalitásban nyilvánulnak meg, melyek azonban egységesen csak fokozatilag és nem minőségileg többek az alapnál: az idő és térbeli különbségeknél.

Hogy a nemzeti különbözőségeknek az emberi természet a végső alapja, arra bizonyítékkul hozza fel a tudományt, az irodalmat és a művészeteket, melyeknek alkotásai mindenhol értékkel bírnak, ha igazán értékesek. Ugyanígy áll ez az érzésekre is. A társadalmi jelenségeket természeti és lélektani tényezők határozzák meg, eltérés tehát nem lehetséges.

A nemzeti különbségek magyarázatánál három szempontot kell figyelembe venni: az idő és térbeli különbségeket, az emberi természetet mint egészet és a társadalmi élet összetett fogalmát. A társadalmi élet állandó mozgása folytán a különbségek változnak, fejlődnek, de alapjuktól, az emberi természettől soha el nem szakadnak és értékük csupán viszonylagos.

A nemzeti különbségek vizsgálata négy eredményhez vezet: 1. a különbségek tárgyilagos vizsgálata által felfedezzük az összefüggést a civilizált népcsoportok között; 2. eloszlatjuk a káros előítéleteket és a fogalomzavart; 3. rámutathatunk a nemzeti állam tanának káros voltára és elősegítjük a természetesebb elhelyezkedést; 4. a társadalom újjászervezése összhangban az emberiség érdekeivel a legértékesebb eredményt adja, amely a társadalom jelen helyzetében lehetetlen és széles és gyökeres újítások útján valósítható csak meg.

A könyv a nemzetek közötti elválasztó falakat akarja lerombolni. Sarkalatos hibája a már említett egyoldalúság. Egy önkényesen elgondolt vagy óhajtott tételből indul ki. Nem is következetes, mert hol tagadja, hol meg elismeri a nemzeti különbségek meglétét (210) és ezek eltűnését a nemzeti állam megszűnésétől reméli, holott azok sokkal

mélyebben gyökereznek, hogy saját szavaival éljünk: az emberi természetben.

Merész állítása, hogy minden embercsoport képes a kultúra és a civilizáció bármely fokát elérni. Továbbá, hogy az erkölcsi felfogás azonoságát vitatja hely és műveltségbeli állapottól függetlenül.

De az egész, egyébként dicséretreméltó szándékkal írt műre a cáfolatot maga az élet adja meg és a sokszor emlegetett emberi természet. Az emberi természetre való hivatkozás, mint alap, ha közelfekvő is, nem érthető, hogy ebben a szerző miért csak a szép és jó vonásokat látja? Nem a nemzeti állam az oka a nemzeteket egymástól elválasztó szakadékoknak, hanem igenis az emberi természet a maga alacsonyrendű hibáival. Az állam maga is a fejlődés eredménye, ez mutatja, hogy szükség volt rá és épen úgy nem tehet az emberi természet hibáiról, mint arról sem, hogy vannak polgárai között a társadalmi élet megrögzött ellenségei.

Konkoly Thege Balázs.

Bodor Antal: *Honismeret könyve.* Tizenkilenc tanulmány.. Steinecker Ferenc előszavával. Budapest, 1935. 160 l.

A Magyar Társaság falukutató intézete adta ki ezt a kis gyűjteményt, amely tizenkilenc szerző fejtegetéseit tartalmazza a falu megismerésének és ismertetésének témaköréből. Vannak közöttük megemlékezések az úttörőkről, így a két nagy székelly tudósról: Benkő Józsefről és Orbán Balázsról. Várad József Széchenyi-tanulmánya is ide sorolható. Vannak módszertani cikkek a falukutatás különböző módjáról, így Szendrey Zsigmondtól és Luby Margittól. Vannak — ez a kötet fele — beszámolók és ismertetések a különböző intézmények (cserkészlet, tanítóság, Turul Szövetség, Széchenyi Szövetség stb.) részéről folyó falukutatásokról. Van egy részlet Le Play híres munkájából, amelyet a hatvani jobbágyokról írt a szabadságharc előtt. A munkának épen ez a tarkasága, sok, nem egy előkelő szellem nyilatkozata a faluismeret fontosságáról és természetéről — adja a kötet különös érdekességét és karakterét. Jó gondolat volt összegyűjteni és egy csokorba kötni ezeket a részben rég feledésbe merült, de ma is érdekes írásokat. Bodor Antal ismét bizonyosságot tett róla, hogy a falu felemelésének és feltárásának fáradhatatlan munkása.

P. P.

Schneller Károly: *A magyar mezőgazdasági termelés átalakítása különös tekintettel a beavatkozás módjára és társadalompolitikai jelentőségére.* (Különnyomat a Navratil Ákos tiszteletére készült emlékkönyvből.) Budapest, 1935. 40 l.

Schneller Károly egyike azoknak a keveseknek, akik nálunk közgazdasági, népesedési és statisztikai kérdéseket szociológiai látókörbe állítva vizsgálnak és tárgyalnak. Ez a kis tanulmány is példa erre. Noha

autonóm gazdaságpolitikai célkitűzéseket választott normálul a magyar mezőgazdaság válságának leküzdésére tett javaslatai le mérésénél, így az optimális termelékenységre való törekvést, mégis szemelláthatólag a probléma szociális szempontjai, elsősorban agrárszegénységünk (3.5 millióra teszi!) életszínvonalának és vásárlóképes ségének emelése irányították a javulás eszközeit kereső útján. A belső fogyasztó piac felv evőképes ségét kell növelni s ez nem lehetséges a búzatermelés változatlan erőszakolása és a mai ipari vám védelem mellett. Legalább a behozatali kontingenseket kell emelni. A mezőgazdaságban az intenzívebb állattartást és a kézimunkának nagyobb teret nyújtó terméivényekre való fokozatos áttérést sürgeti. Nem kíván kötelező irányítást, de annál inkább az akadályok elhárítását. Jól ismeri a kötött birtok kóros tüneteit s a hitbizomány eltörlését javasolja s a földbirtokot sújtó igazságtalan adórendszer reformját. Hadd idézzük szószerint, amit egy jól átgondolt és körültekintő agrárpolitikai reformpolitikának társadalompolitikai hatásáról ír: «Szerintünk a legjobb szociálpolitika az, amelyik a gazdasági alaptünetmények sikeres együttműködtetésével jórészt feleslegessé teszi a külön társadalompolitikai intézkedések hálózatát. De legalább is lehetővé teszi azok számbavehető csökkentését». És-valóban nem kétséges, hogy az a gazdaságpolitikai irány, amelynek bátor valósítását a szerző sürgeti, hatásában szociális bajaink jelentékeny mértékű orvoslását is remélni engedi.

P. P.

FOLYÓIRATOK SZEMLÉJE.

VÁROSI SZEMLE. 1935. évi 5. sz.

D é k á n y I s t v á n: *Város és falu szociológiai szempontból.*

A szerző a falu-város ellentétekből indul ki s gazdag irodalom és sok megfigyelés alapján tárgyalja a város és falu eltérő jellegét. A város és a falu közkeletű meghatározásai egyoldalúak, szűkek. A várost nem lehet csak statisztikai, vagy architektonikus, vagy katonai, vagy történelmi, jogi vagy politikai ismérvek szerint jellemezni, de ugyanígy hiányos volna csak gazdasági vagy csak földrajzi, vagy akár csak szellemkulturális természete alapján való meghatározása is. Közelebb jut a lényeges megismeréshez *Passage*, ki a foglalkozásnak az emberi jellemre gyakorolt hatását vizsgálta. Van városi és falusi jellem. A falusi embernek, ki természeti környezetében tapasztal, megfigyel, bizonyos mágikus, «érzéketlen víziósereje» van. A városi viszont fogalmi hipnózisban él, «fogalmi víziósereje» van. A szabad paraszt nem álnok, sőt büszkeség, előkelő érzület és lovagias becsületérzés jellemzi. De ha elnyomják, jelleme elfajul, vagy sunyi rabszolga lesz, vagy dacos, heves, lázadó betyár. A városi emberből kivesznek a szabad birtokos államfenntartó erényei: a büszkeségből dölyf, az előkelő érzületből piperkőcség, a lovagiasságból egocentrikus hiúság lesz. Fogalmi fétiseket imád s egyenlőség-eszménye kontraszelekcióra vezet, az erős és kiváló gyűlöletére. *Passage* bizonyos «jellemháztartás»-tól, a városi és falusi jellem szerencsés mérseklésétől vár egészséges alakulást.

Szerzőnk rámutat arra, hogy a falu-város probléma szociológiai, közelebről szociálmorfológiai kérdés. Wiese, Mannier és Sombart csoportvizsgálatai itt nem kielégítők. A társadalmi alakulatok rendszerezésénél azonkívül, hogy az alakulatok célját (egycélú, sokcélú és közösségkiegészítő alakulatok) vizsgáljuk, különbséget kell tennünk települési (horizontális) és vertikális csoportok közt. A falu és város a települési csoportok két főalakja. Azonban a céhbeli összetartozás lényegesebb tényező a térbelinél.

A falusi ember létharca *geogén* javakért folyik a természet erőivel szemben, a városié *ergogén* javakért erős munkamegosztással, tehát nem «természetfronton», hanem «emberfronton». (Mondhatta volna a szerző, hogy amott élet, tehát szerves természet, itt élettelen, szervesetlen

természet a termelő munka anyaga s ennek megfelelően alakul a két munka és hozzákapcsolódó életmód jellege.) A falusi az életszükséglettel kapcsolja munkáját, a városi az árral. Piaci jellege a konkrét célképzetet elhomályosította. A falusi munka kevésbé gépiesíthető, üteme is korlátoltan befolyásolható, a városié technifikált és szinte folytonos. A falusi élet szolidaritásra nevel, lényegi szomszédságon épül, míg a városi szomszédság csak formális. A falu intenzív, intimitásra tendáló, emberközpontú alakulás, a város extenzív csoport, mely disztanciáló s az ügy, dolog az érintkezés alkalmá. A falu rétegződése szegényes, ezért a rangkülönbségek élesek. A város sokféle differenciáltsága elmossa a rangkülönbségek élet. A falusi heroikus életszemléletű, fatalista és puritán. A városi foglalkozás és szellem behatolása megrontja ezeket az értékeket. A város az akarati góc, a politikai akarat kitermelési helye, a racionalizálás és a szervezés színhelye. Népe kevert, összeverődött, tehát heterogén és individualista, bár individualizmusában sok az atomisztikus egyenlőség is s az egyenlőség látszata. Míg a falu életrendje szerves életközösségen alapult és statikus, a városé futó érintkezésen alapuló és dinamikus. A személyes viszony itt egyre ritkább lesz s a távolságtartás általánosabb. A városi embert nem az egyének érdeklik többé, inkább a típusok. A városi élethivatás nem tudja jól kialakítani az egyéni jellemet. Más a városi és más a falusi életforma. Ezek vizsgálata a város-falu-probléma megoldásának útja. 5. G.

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE. 1935. június—augusztus.

Neubauer Gyula: «*A közgazdasági naturalizmusról.*» Ebben az érdekes tanulmányban behatóan tárgyalja a szerző azokat az újabb törekvéseket, amelyek a természettudományoktól vett fogalmakkal vagy természettudományi analógiákkal akarják a gazdasági jelenségek alakulását magyarázni. Noha nem lehet kétséges, hogy a közgazdaságtan a társadalmi vagy kultúrtudományok sorába tartozik, az említett törekvések mégis elég gyakoriak. Különösen azok szokták a gazdasági jelenségek alakulását ily módon magyarázni, akik a természettudományok valamely ágának művelése után fordítják figyelmüket a gazdasági jelenségek felé. Egy-egy analógiájuk elég termékeny is lehet, az analógiák erőltetése azonban téves magyarázatokra vezet és a gazdasági életről hamis képet ad.

A tanulmánynak különösen az a része számíthat nagy érdeklődésre, amely a technokrácia túlzásaival és tévedéseivel foglalkozik. A technokraták a változó értékű pénzt és vele összekötött árendszert ki akarják küszöbölni és a javakat «energiaértékük» alapján kívánják cserélni. Helyesen mutat rá Neubauer arra, hogy a javak nagy részének, pl. egy szépirodalmi munkának, az energiaértéke meg sem határozható. De, ahol az energia-

értéket ki is lehet számítani, vitás marad, hogy a jószág értékének megállapításakor melyik energiamennyiséget kell alapul venni: azt, amely a jószág előállításához kellett (a termelési költséget), vagy pedig: azt az energiamennyiséget, amelyet a jószág megtestesít. Az utóbbi esetben, ha csak nem akarnánk tisztán potenciális energiákkal számolni, csak azt az energiamennyiséget lehetne alapul venni, amely a jószágból valóban hasznosítható is. Ez a mennyiség azonban — épenúgy, mint a jószág előállításához szükséges energiamennyiség — a technikai fejlettség fokához képest állandóan változik. Az a mérték sem lenne változatlan tehát, amelyet a technokraták ajánlanak. Az árak változásaira — a piaci gazdaság fenntartása mellett — különben is szükség van, mert a kereslet-kínálat arányához igazodó árak biztosítják a termelés és fogyasztás összhangját és a termelésnek a szükségletehez igazodó arányait.

A tanulmány befejező része a közgazdasági naturalizmus néhány magyar rendszerét ismerteti és kimutatja, hogy a naturalisztikus elfogultság a közgazdasági tisztánlátást mennyire akadályozza. H—n.

REVUE INTERNATIONALE DE SOCIOLOGIE. 1935. évi V—VI.

A 1. **J. Alexandrescu**: *Essais sur la Technique et la Civilisation.* (Technika és civilizáció.)

A tanulmány bevezetésében a szerző felállítja a technika és a nyelv keletkezésének sémáját:

A kéz + az élettelen anyag + az intelligencia = a technika.

Az intelligencia + a kéz = a nyelv.

Vagyis a technika úgy keletkezett, hogy az ember kezével, értelmével segítségével szerszámokat alkotott az élettelen anyagból.

Ugyancsak az emberi értelem hozta létre a kéz és az arc segítségével a gesztust, a mimikát és az artikulált beszédet, amely az emberi társadalom kifejlődését tette lehetővé.

A kéz és agyvelő kifejlődésének fontos következményei lettek a mechanikai koordináció törvénye szerint. A fizikai környezetnek döntő befolyása van az életre. Az állatok életének három legfőbb mozgató eleme az éhség, a faj fenntartási ösztön és az életösztön. Az ember nincs úgy ellátva természetes fegyverekkel, mint az állatok, ehelyett azonban sokkal értékesebb kincset tart birtokában: kezét és esztét. Ezek révén jött létre a technika, a mechanikai koordináció törvénye alapján, mely szerint: a szerves testek biomechanikai tulajdonságai érintkezésbe jutván az élettelen testek tisztán mechanikai tulajdonságaival, az állatoknál az ösztön, az embereknél az intelligencia irányításával hozzák létre azokat a cselekvéseket, melyek a technikát alkotják.

Ezután az emberi alkattal foglalkozik a szerző. A mostani emberi alkat kialakulására nézve az evolucionista elméletet fogadja el, bár

elismeri, hogy a kreacionista elméletnek is vannak még hívei. Részletesen végigmegy azokon a fejlődési fokokon, amelyek az embert az ősmajmoktól elválasztják s kiemeli a «tertiaire»-korszakba eső változások fontosságát, amikor is a kéz szerepe és az ember egyenes testtartása kifejlődött. Érdekesen írja le az emberi arc egyes jellemző alakjainak kifejlődését, melyek mind az agyvelő megnövekedésének az eredményei.

A technika eredetére nézve már Ibn Khaldounnál, a XIV. századbeli nagy tuniszi gondolkodónál megtaláljuk azt az elméletet, hogy az ember által készített szerszámok és eszközök az emberi szervek meghosszabbítására és a hiányzó szervek pótlására valók. E. Kapp XIX. századbéli német tudós rendszeresen kifejtette ezt az elméletet. Ez az elmélet ma már nem kielégítő, mert az érintési és izomérzetek meghosszabbítása és elváltozása még nem magyarázza meg az alkotótevékenységet, sem a tűz megőrzését és létrehozását. A szerző szerint is bizonyos mértékben az ember szervei szolgáltak mintául az első szerszámoknak, de a technika eredetét az emberi géniében látja, mely a külvilág tulajdonságait fel tudja használni az élet ezerféle szükségletének szolgálatában.

A technika alkotó elemei: a kéz, a holt anyag s a megfigyelés és kísérletezés, melyeket az értelem vezet. Minél civilizáltabb az ember, annál nagyobb szerepe van az intelligenciának.

A technika tulajdonságai pozitívak és negatívak. Pozitívak a jó és értékes tulajdonságok: hogy megkönnyíti az ember munkáját, időt takarít meg s végeredményben jóléttel árasztja el a világot. Ezzel szemben két negatív tulajdonságát állapítja meg a szerző. Az ember a gép rabszolgája lesz. Ennek az erősen függő helyzetnek az eredménye a munkásosztály megnövekedése, a proletarizmus kiterjedése és a munkások nyomorúsága. Ez a helyzet a kapitalizmus uzsoraszellemének a következménye, akár a kapitalista plutokrácia, akár az állam tartja kezében a termelést, mint a szovjeturalom alatt, melyet a szerző átmeneti szociálpolitikai kinövésnek tart. A kapitalista diktatúrában még megvan a munkásoknak az az előnyük, hogy követeléseiket, melyek gyakran meg is valósíthatók, előadhadják, míg a szovjeturalom alatt ezt nem tehetik meg.

Másik káros következménye a technika kifejlődésének a termelés és fogyasztás közti egyensúly felborulása. Ennek következménye az ipari élet hanyatlása, a hitel megszűnése és a pénz elértéktelenedése. Ez a civilizáció egyik legnagyobb betegsége, melyen az egyensúly helyreállításával és a hitel megszilárdításával kell segíteni. Korunk e legégetőbb problémájának megoldása az államférfiak bölcsességétől függ.

Végül az állati és emberi technika közti különbséggel foglalkozik a szerző. Az állatok értelme korlátolt, az ösztön. Az emberi értelem ellenben fejlődés eredménye, fejlődésképes és alkotó. Az ösztön által

létrehozott munka nem okoz fáradságot, automatikusan történik s a mű tökéletes, mint például a méhsejtek alakja tökéletes hatszög. Ezzel szemben minden mesterséges, tehát az ember által készített eszköznek jellemző tulajdonsága a végtelen formagazdagság és a tökéletesíthetőség. Minden mesterséges alkotás emberi erőt és fáradságot követel. Az emberi intelligenciát az állat ösztönével szemben jellemzi a kíváncsiság, az érdeklődés, a megismerés és megértés vágya. Az emberi elme tulajdonságában már ott lappang az egész civilizáció.

Az ember erőfeszítéseinek legvégső célja a környezet uralma alá való megszabadulás, vagyis az anyag fölötti uralom és a természeti erők legyőzése. S ma már sikerült is az embernek parancsolni a természetnek épen a természet megváltoztathatatlan törvényein keresztül.

A XX. század embere, aki a technika ezerféle csodájának tanuja, elképzelheti azokat az óriási lehetőségeket, melyeket a jövő fog megvalósítani.

U. OTT:

André Joussain: *Introduction a la psychologie des masses.* (Bevezetés a tömegek lélektanába.)

A szerző először is rámutat arra, hogy kétféle tömeget kell megkülönböztetni: a «foule»-t és a «masse»-t. A «foule» az embercsoport, amely egy helyen gyűlt össze s melyet egy közös érzelmű vagy akarat hevít. A «masse» a szétszórt egyének sokaságát jelenti, akiknek helyzete azonban bizonyos tekintetben megegyezik. Ilyen tömeget alkotnak például ugyanazon ország lakosai. A tömegek nincsenek megszervezve. Lényeges különbség még, hogy a «foule», vagyis egy gyülekezet tagjai állandó közvetlen érintkezésben vannak egymással, míg a «masse», vagyis a szétszórt tömeg tagjai nincsenek a többséggel közvetlen érintkezésben, csak néhányval közülük s azokkal is csak futólag, ellenben mégis állandó közösségben vannak az egész tömeggel.

A tömegek osztályozhatók:

I. *Szétszórt tömegek.* (Masses.) 1. Népek, 2. néposztályok és kasztok, 3. ugyanazon foglalkozást űző emberek, 4. szekták, 5. az eladók és vásárlók kategóriái, mint pl. egy könyv olvasóközönsége, 6. klikkek. Általában nem alkalmazzák a «tömeg» elnevezést olyan kis csoportokra, mint pl. a zsűri vagy a klikkek, de ezeket is ide kell sorozni, mert megnyilvánulásai ugyanolyanok, mint a tömegeké.

II. *Csoportok.* (Foules.) 1. Függetlenek vagy fegyelmezetlenek, 2. fegyelmezettek: A) Megbízással bírók s ennél fogva nem névtelenek (politikai gyűlések, zsűri stb.). B) Megbízás nélküliek s ennél fogva névtelenek (vallásos tömegek, választási gyűlések).

A «tömeg» szó általános értelmében ide tartoznak a szervezett

testületek is és más megszervezett tömegek. Így ugyanazon tömegek két szempontból tekinthetjük: 1. mint megszervezettet, mely fennhatóságnak és fegyelemnek van alávetve s 2. mint függetlent.

Így a tömegeknél párhuzamos sorozatokat állapíthatunk meg:

Nézőpont:	Szervezetlenek:	Szervezettek:
Népi	nemzet;	állam.
Társadalmi	osztályok;	kasztok.
Vallási	hívők;	egyház.
pártok (az országban); ben v. a gyűléseken).		pártok (a parlament-
Gazdaság-politikai	adófizetők;	adófizetők szövetségei.
Közgazdasági	ugyanazon foglalkozá- súak, vevők és eladók;	syndicatusok, testüle- tek, szövetkezetek.
Kulturális	írni tudók, írók, mű- vészek, tudósok stb; régészeti egyesületek stb.	akadémiák, intézetek, irodalmi egyesületek,
Katonai	katonakötelesek;	szolgálatban lévő had- sereg.
Vegyés	klikkek;	titkos társaságok

A kétféle tömegek («masses» és «foules») közös vonásai azon alapulnak, hogy egyforma alkotóelemekből állanak. Az embernél is, mint minden élőlénynél, a felsőbbrendű, szellemi megnyilvánulások feltételezik az alsóbbrendű, primitív életfunkciókat. Míg minden embernek egyformán szüksége van az evésre, lélekzésre s mindegyiknél megtaláljuk az egoista ösztönöket, addig az értelem és az érzésvilág legfelsőbbrendű tulajdonságait csak igen kevesen mondhatják magukénak. Ennélfogva minden embertömegben, mely nem gondos válogatás útján jött létre, a többséget közepes tehetségű és jellemű emberek alkotják, tehát a tömegek szellemi és erkölcsi színvonala közepes. Sőt, a valóságban ez a színvonal még alacsonyabb, mint azon embereké egyenkint véve, akik a többséget alkotják.

A felsőbbrendű tevékenységek gyakorlása akaratunktól függ és szabad, míg az alsóbbrendű funkciókat ösztönszerűleg és mechanikusan végezzük. Ezért minden értelmi és érzelmi felsőbbrendűség megsemmisül a tömegekben, ahol az egyedek csak legalacsonyabb ösztöneikben és tulajdonságaikban egyeznek meg egymással s csak a legegyszerűbb értelmi tevékenységeket tudják egyformán és egyszerre végezni. Így az eszmetársításnak, a spontán képzeletnek, vak hitnek nagyobb szerepe van a tömegeknél, mint a megfontolásnak, okoskodásnak stb.

Ezen a téren azonban nagy különbség van a kétféle tömegnél. Az együttlevő csoportoknál az az erőérzet, melyet saját eszméink és érzéseink másoknál való meglételének tudata okoz, sokkal erősebb és

tisztább, mint a szétszórt tömegeknél. Ezért az utóbbiak kevésbé indulatosak és mozgékonyak s inkább elviselik az ellenkezést s hajlamosak az észszerű érvek elfogadására.

Megemlíti még a szerző, hogy a szétszórt tömegek a tömegszenvédeley, tömegfélelem, vagy reménység uralma alatt a gyülekezetekéhez hasonló vonásokat mutatnak. Ilyenkor a tömegek nemcsak pszichológiaiilag, hanem a valóságban is igyekeznek átalakulni, a tagok közti érintkezést megsokszorozni és tartalmát növelni. Ilyenkor gyakran válnak ki a tömegből gyülekezetek, hogy a tömeg érzelmeit és vágyait szavakban és cselekedetekben fejezzék ki.

Szombatfalvy Nóra.

THE SOCIOLOGICAL REVIEW. 1935. Április.

W. J. R o s e: *The sociology of frontiers.* (A határok szociológiája.)

A legrégebb emlékek szerint a határ fogalmához szentségi jelleg tapad (Szentírás, Róma, India); e mellett bizonyítanak a ma is érvényben levő népszokások. Eredetileg erdő, mocsár, vadon stb., azaz senki földje a határ, tehát «természetes» határok voltak. Azonban sohasem teljesítettek a nekik szánt szerepet oly mértékben, ahogy azt róluk hitték. A folyók és tengerek nem elválasztásra, hanem az érintkezés eszközeül szolgáltak. A hegyek sem választanak el úgy, hogy két lejtőjükön különböző népek laknak. (Inkább van különbség síkvidéki és felvidéki nép közt.) Mindezek lehettek akadályai az érintkezésnek, de a technika haladásával megszűntek azok lenni. A nemzeti vagy quasi nemzeti kultúrák határai nem mindig azonosak az állami szuverenitás területét jelző politikaiakkal és három főkritériumuk van. 1. Állandóságuk: szinte félelmetes az ellenállásuk minden változással szemben. 2. Láthatatlanságuk; nem vonalak e határok, hanem átmeneti árnyalatokat mutató övek. 3. Visszautasító magatartásuk akár a természetes, akár a politikai határokkal szemben. — A kulturális határok legszembetűnőbb jele a nyelvi különbség. A határzónákon lakó tömegek helyzetének előnyei és hátrányai vannak. Olyan hatásoknak vannak kitéve, amelyekben a határoktól beljebb lakóknak nincs részük. Ez pl. kulturális szempontból lehet kedvező, a háborúk pusztításai azonban épen e területeket érik. Még ha a fizikai értelemben vett pusztítást sikerül is elkerülniük, számos más káros hatása van a háborúnak e területek lakosságára (lélektani, társadalmi): idegen elemek megjelenése a határon megbontja a társadalmi rend nyugalmát; egy esetleges elcsatolás, még ha a többség számára kedvező is, nemzedékekre kiható sebeket hagy; igen súlyos következmény az elcsatolással járó ki- és bevándorlás. Ezt követi az új uralomnak törekvése az asszimilálásra; ez a nagyobb területre kiterjedő koordináltság érdekében megbontja a talán hosszú időn át kidolgozott regionális egyensúlyt és rendet sokszor tekintet nélkül arra, hogy e folyamat szerves alapon igazolható-e, vagy se.

Ám nemcsak a háborús, hanem a békeállapot is tartalmaz nehézségeket a határzónák lakói számára. Állandóan annak tudatában vannak, hogy ők Eris almája. Ezért az ilyen területen lakók erősen pacifisták, mert háború esetén több veszíteni, mint nyernivalójuk van. Eszközök ők a versengő hatalmak kezében. Állandóan ellentétes hatásoknak vannak kitéve a versengők részéről (pénz, ügynökök, terror). Ezzel függ össze, hogy állandóan és mindenben a «magasabb államérdekeken» van a tekintetük. Ez befolyásolja nevelésüket, vallásukat, foglalkozásukat, sőt családi életüket is. A patriotizmus érzelme, mely a határokon vagy közelükben mindig elevenebb, nemzetközi feszültség idején a végsőkig felfokozódik. Nyomasztó a határmenti kisebbségek bizonytalansága; érdekelve lehetnek — sőt vannak — a határon túli hatalom politikai aspirációiban, de számolniuk kell (kudarc esetén) retorziókkal. Két irányban vannak lekötve: erre a kultúra és nemzetiség kapcsaival, arra az állampolgárság köteleivel; a legnagyobb méltányosságot érdemelnek mindkét részről és ma épen erre számíthatnak legkevésbé. De előnyei is vannak a határmenti helyzetnek. Az ilyen lakosság két kultúrforma hatásának van kitéve, tapasztalatai gazdagabbak és változatosabbak, mint az ország belsejében lakókéi.

Nem mondható, hogy a népek idegenek egymással szemben és ellenségek, ha nincs semmi kapcsolat köztük: antagonizmus nincs érintkezés nélkül. A népek közti különbség még nem jelent ellentétet. És itt arról van szó, hogy az érintkezésben levőknek van-e közös csekekvésszférájuk és közös értékrendszerük.

Az asszimiláció próbája és eszközei a határzónákon figyelhetők meg legjobban. Nagy erők sorakoznak fel e küzdelemben, az eredmény azonban nem látható előre. A szerző szerint az asszimilálás lehetőségét meggyöngítette a sajtó és az iskola, melyekben erős eszközt kapott egy-egy terület lakossága megkülönböztető tulajdonságai tudatának táplálására. És egy nép védekezése az abszorpció ellen ma voltaképpen legyőzhetetlen. Az állam szerepe a határain belül való egység védelmében ma inkább növekszik, mint gyengül. A küzdelemben a határok minden kategóriája szerephez fog jutni (kulturális, politikai, gazdasági, természetes stb.). A szociológiai kutatásnak valószínűleg három probléma fog adódni. 1. Amennyiben egy terület úgy kerül szóba, mintha «kolónia» volna, vajjon nem zárja-e ki szociális és kulturális fejlődésének normális előrehaladását az a körülmény, hogy gazdasági, kulturális és politikai létének szálait egy kívül álló hatalom tartja kezében? 2. Milyen kilátások lehetnek arra, hogy ilyen határmenti területek, melyek valójában a közvetítő szerepét töltik be, ezáltal nem ütközők lesznek, hanem hidak? 3. Vajjon a regionalizmus megmarad-e? Volt idő, amikor a regionális barátságból nemzeti lett. Vajjon kívánatos-e ez most is, vagy sem? E kérdésekre csak a szociológia felelhet, de azt is csak tapogatózva.

Janson Vilmos.

BIRTOKPOLITIKAI REFORMJAVASLATOK.

A birtokmegosztás kedvezőbbé tételére irányuló törekvések s a földtulajdon nélküli agrárlakosság földdel való ellátása már a háborút megelőző pár évtizedben is erősen foglalkoztatták agrártársadalmunkat és a közvéleményt. A kilencvenes évek alföldi agrárszocialista mozgalmi, majd a rohamosan emelkedő kivándorlás hívták fel e kérdésekre a társadalom figyelmét, de a gazdasági és szociális szempontokon kívül jelentékeny szerepet játszott a nemzeti szempont is. 1895-től kezdődőleg úgy az Omge, mint a Magyar Gazdaszövetség közgyűlésein állandóan felmerül a telepítés, parcellázás, a kisbirtokrendszer és a szövetkezeti bérletek gondolata, s mind előadásokban, mind hírlapi cikkekben, röpiratokban és tanulmányokban részletes és kimerítő megvitatásra kerül a felmerülő kérdéseknek úgy elméleti, mint gyakorlati része. Megállapíthatjuk, hogy kezdetben a nagybirtokos-társadalom részéről is meglehetősen jóindulatú érdeklődés kísérte a mozgalmat s részint a teendők elodázásában, részint a nyílt visszautasításban nyilvánuló ellenkezés a nagybirtokrendszer védelmezői részéről is csak akkor nyilvánult meg, mikor a kilencszázas évek elején megindult radikális agitáció, — inkább a konzervatív birtokosztály politikai és társadalmi hatalmának csökkentése céljából, — a kötött és kötetlen egyházi és világi nagybirtok teljes felosztását követelte.

Ezen idők mozgalmáról értékes és tanulságos felvilágosítással szolgál Iván János tanulmánya (Földbirtokreform és társadalmunk 1890—1914. Budapest. 1935. Élet irodalmi és nyomdai Rt. 175 oldal), mely hírlapok, röpiratok és kongresszusi jegyzőkönyvek alapján részletesen ismerteti a felmerült vitaanyagot s a különböző agrárérdekképviseletek és politikai irányzatok állásfoglalását. Látjuk, hogy a felmerült probléma, különösen ha nem objektíven kezelik, felette alkalmas káros szenvedélyek felkeltésére s a túlzottan radikális és elsősorban támadó jellegű reformkövetelések a felmerülő problémák megoldását inkább hátráltatják, mint előmozdítják, mert úgy a támadások által érdekeltek, mint a problémák tárgyilagossá szemlélői részéről igen éles ellenállást váltanak ki.

A háborút követő földbirtokreform birtokmegosztásunk arányszámát a kisbirtok, illetve a törpebirtok javára kedvezőbbé tette ugyan, de sem a latifundiális kinövéseket nem szüntette meg, sem pedig nem nagyon szaporította az önálló és életképes kisbirtokosok számát, holott

kétségtelennek látszik, hogy még a reformmozgalmak elvi ellenzői is leginkább ebben a két irányban hajlandók a reformok megvalósítását elfogadni. A földbirtokreform lebonyolítása után úgyszólván nyomban súlyos gazdasági válság következett be, melynek nyomasztó hatása legnagyobb mértékben a mezőgazdaságra és az agrárlakosságra nehezedett, úgyhogy agrárlakosságunknál a földszerzés iránti vágy a minimumra süllyedt s ehelyett inkább egyre követelőbben lépett fel az eladósodott birtokosok védelmének igénylése, tehát újabb földszerzés helyett a föld megtartása. Ezzel egyidejűleg azonban, ha nem is az agrárlakosság, de az agrárpolitikával és szociális politikával foglalkozó intellektuális vezető réteg egyes csoportjai állandóan napirenden tartották a földbirtok további demokratizálásának kérdését s tradícióihoz híven a Magyar Gazdaszövetség 1933-ban újabb telepítési ankétot rendezett. A telepítés kérdése — az agrárpolitikai tudomány szempontjából — meglehetősen részletesen kimerített tárgykör, örökké ismétlődő s heves vitát keltő részletkérdései közül némelyik — a kisüzem és nagyüzem szembeállítása, — lassanként inkább világnézeti kérdéssé válik, mások pedig, mint az egyke, népszaporodás és népsűrűség kérdése, az eddigi statisztikai felvételek által kevéssé bizonyítható konkrétumokon alapulnak, úgyhogy az egyes statisztikai adatok s az azokból vont eredmények homlokegyenest ellenkező tételek dokumentálására is igénybe vétetnek. Ettől függetlenül is az agrárpolitika feladatai természetesen oly sokoldalúak és a különböző gazdasági, szociális és politikai célkitűzések annyira keresztezik egymást, hogy éppenúgy, mint a társadalmi tudományok többi ágaiban is, önmagában vett, helytől és időtől független igazságai alig-alig vannak s a gyakorlati megoldás szükségképpen a konkrét esetre szóló s a különböző érdekeknek az általános politika szemszögéből való összeegyeztetését követeli.

A birtokpolitikai és agrárpolitikai reformmozgalmak egyik elvitathatatlan eredménye, hogy széles intellektuális körök figyelmét magára vonta s ha egyelőre még gyakran az összefüggések kellő ismerete nélkül is, de egyre többen foglalkoznak és érdeklődnek ezekkel a súlyos és bonyolult problémákkal. Az egyes folyóiratokban megjelent tanulmányok s kisebb-nagyobb önálló munkák kétségkívül agrárpolitikai irodalmunk gazdagodására vezettek, bár az is nyilvánvaló, hogy a mennyiségi gazdagodás jóval nagyobb a minőségi gazdagodásnál. A Fővárosi könyvtár nagyon célszerűen csoportosított és igen használható összeállítású bibliographiát adott ki,¹ mely a felvett címszókön messze túlmenő gazdag irodalmi anyag összeállítását tartalmazza, elsősorban a háború utáni belföldi és külföldi irodalomról.

A legújabb irodalomból három munkáról óhajtunk e helyen rövi-

¹ Földrendezés, Telepítés, Tagosítás. Budapest. 1935. Szerkesztette dr. Homa Gyula és dr. Witzmann Gyula. Fővárosi könyvtár kiadása, 56 lap.

den számot adni. Matolcsy Mátyás és Lipták László terjedelmes és nagy anyagot felölelő s bizonyos mértékben egymással ellentétes eredményre jutó könyveiről, illetve e munkáknak a telepítéssel és általános birtokpolitikával foglalkozó részével,¹ valamint Kerék Mihálynak a háború utáni németországi telepítés módszerét és eredményeit ismertető tanulmányáról.²

Mindenekelőtt rá kell mutatnunk arra a tényre, hogy a birtokmegosztás kérdése egyfelől világnézeti (nemzetpolitikai, társadalompolitikai) kérdés, másfelől gazdasági és szociális kérdés, a gyakorlati megoldásnál pedig leglényegesebb szerepet az játssza, hogy minden egyéb jogosult aggodalom elhanyagolása mellett is, a köz (az államháztartás és nemzetgazdaság) milyen áldozatot képes hozni a megvalósítás érdekében. A dolgok természeténél fogva a kérdéssel foglalkozók általában vagy a világnézeti, vagy a gazdasági szempontot tekintik inkább irányadónak s a részletkérdésekben érveiket ennek megfelelőleg csoportosítják.

Matolcsy munkája elsősorban világnézeti alapon áll. Elméleti álláspontja, s az annak érdekében kifejtett indokai tiszteletre és figyelemre méltók. Munkájában széles körre kiterjedő agrárpolitikai programot dolgoz ki, melynek középpontja, főalkotórésze a birtokmegosztás kedvezőbb kialakítása. Ezt a célt az egy tulajdonos kezében levő szántóföldnek 500 kat. holdban való maximálása s az így felszabaduló szántóföldnek harmincévi időtartamra tervezett és 225.000 új kisbirtokos között telepítés útján való szétosztása által óhajtja elérni. A cél eléréséhez szükséges költségvetési fedezetet évi 100—110 millió pengőre becsüli, de a költségvetési fedezet előteremtésének kérdésével nem foglalkozik. Egyidejűleg megvalósítandó programjának további részletei a tagosítás, mesterséges öntözés, útépítés, szövetkezeti mozgalom és főleg a mezőgazdasági szakoktatás kérdése, amely problémáknak egyidejű célszerű megoldása szintén nem csekély további költségvetési fedezetet igényelne.

Matolcsy könyvét a jóhiszemű radikális reformerek optimizmusa lengi át. Kitűzött célját annyira fontosnak tartja, hogy a gyakorlati megoldás legtöbb nehézségével nem is foglalkozik, meggyőződése, hogy azok legyőzése és áthidalása csak akarat kérdése, de époly kevésbé foglalkozik azzal is, vajjon programjának keresztülvitele megoldja-e a magyar birtokmegosztással kapcsolatos probléma legnagyobb nehézségét, a közel egymillióra tehető földtulajdon nélküli agrárproletariátus keresettségének és életszínvonal emelésének kérdését. Nyitott kérdés, hogy az államháztartásnak a cél megvalósítása érdekében szükséges nagyarányú

¹ Matolcsy Mátyás: Agrárpolitikai feladatok Magyarországon. Budapest. 1934. Soli Deo Glória Szövetség kiadása. 151 lap. — Lipták László: Magyar agrárpolitika az új idők tükrében. Budapest. 1935. Athenaeum. 276 lap.

² Kerék Mihály: A telepítés félévszázada. Budapest. 1935. A Magyar Út kiadása. 214 lap.

igénybevétele újabb adóztatás, államkölcson, vagy a más állami célokból való költségvetési fedezet elvonása által oldható meg, s hogy mindezekre van-e lehetőség s ha igen, mi lenne ennek az eredménye. Nem lehet elmélőzni azt a kérdést sem, hogy a kisbirtok terméseredménye, szabályozatlan fogyasztása és piacellátása az ország ellátása és kivitelünk szempontjából jóval kedvezőtlenebb a nagybirtoknál. Gondolt-e vajjon a szerző arra, hogy tervének harmincévi megvalósítási tartama harminc évig tartó termelési bizonytalanságot eredményezne s ez esetben a mezőgazdaság számára egyedüli hitelforrás gyanánt ismét csak az erősen igénybevett állam maradna? Lehet, hogy Matolcsy a harmincéves lebonyolítás által az átmenet nehézségeinek megoldását akarta megkönnyíteni, de tervének radikális előfeltétele, az egykézben levő szántóföld 500 kat. holdban való maximálása oly tisztára mechanikus célkitűzés, mely termelési és üzemgazdálkodási káros hatásait nyomban éreztetné.

Lipták László agrárpolitikai reformtörekvéseit az egész nemzetgazdaság reformprogramjába beállítva ismerteti, s elvitathatatlanul logikus, szerves összefüggésben állítja be reformprogramját. Elméleti és gyakorlati képzettsége és tájékozottsága teljes figyelmet érdemel. Fő nézőpontja, Matolcsyval ellentétben, nem ideális világnézeti, hanem gyakorlati gazdasági. Alapgondolata az, hogy agrárlakosságnak életszínvonalát nem a birtoktulajdon átcsoportosítása, hanem a jól megszervezett termelő munka növelése emelheti. Elsősorban a nagybirtokkal szemben visszamaradt terméseredményű kisbirtok termelési eredményének növelésére törekedjünk, mert céltalan lenne addig nagyobbszámú új birtok teremtése, míg a régít fel nem emeltük. Nagy nemzeti kérdéseink kizárólag agrárpolitikával nem oldhatók meg, s a földtulajdon nélküli agrárlakosság számára az iparosodás gyorsítása, az agrárróló szűkítése és a nemzeti jövedelem és vagyonosodás általános emelése nagyobb jelentőségű, mint ha a Matolcsy-féle terv szerint legfeljebb egy negyedrészüket harminc év alatt földtulajdonhoz juttatnánk, de közben a termelési bizonytalanság miatt nemzeti jövedelmünk és életszínvonalunk átlaga még jobban süllyedne. Matolcsy programja egy új birtokreform, melyet Lipták helytelenít, s a telepítést inkább csak a feltörhető legelőkre és rétekre s talajjavítás útján szántóföldi művelésre alkalmassá tett területekre korlátozná. Nem ellenzi a kiscsodatelepítést sem megfelelő forgatókével és gazdasági felszereléssel bíró telepesek részére, az ehhez szükséges földet azonban állami elővásárlás útján, vagy a pénzüzetetek birtokállományából és az adóhátralékoknak földben való elosztása útján tartja előteremthetőnek. Hajlandó arra, hogy a földtulajdon nélküli agrárlakosságot saját otthonhoz és gazdasági udvarhoz juttassuk, de az ezen túlmenő földjuttatásnál alapelv az, hogy a telepítés befektetési csak akkor indokoltak, ha a telepes gazdaságából nagyobb jövedelem származik, mint amekkora azelőtt volt.

Kétségtelen, hogy Lipták állásfoglalása gazdaságilag indokoltabb és sokkal realisabb mint a Matolcsy. Mégis cselekedeteinknél a gazdasági célszerűség kérdését csak féknek, de nem korlátnak tekinthetjük abban az esetben, ha a telepítés, illetőleg kedvezőbb birtokmegoszlás világnézeti szempontjait elfogadjuk s ma már alig tehető vitássá, hogy ezen szempont elfogadásától elzárkózni nem lehet és nem szabad, még akkor sem, ha az áldozatot jelent. A nagybirtoknak is érdekében áll, hogy üzemgazdálkodásának a nemzeti termelésben való jogosultságát a nemzetpolitikailag joggal kifogásolható latifundiális rendszer elleni támadás ne gyengítse. A meghozandó áldozatok nagyságát mindenkori államháztartási és nemzetgazdasági helyzetünk szabja meg s így e tekintetben egy hosszú időre szóló terv létesítését már eleve céltalannak tartjuk. Szükséges, hogy az állami költségvetés ezen a címen évről-évre a lehetőséghez képest dotáltsák, viszont irreális minden olyan program, mely ma csak ezen a címen harminc évre előre évi 100—110 millió pengőt igényel.

Kerék munkája a háborúutáni német telepítés módszereinek és eredményeinek ügyes rendszerbe foglalt, objektív és részletes ismertetése. Egyes kommentárjaiból kitűnőleg azonban radikális optimizmusa annál nagyobb, mert nemcsak gazdasági és pénzügyi szempontok nem árnyékolják be látókörét, hanem a mi felfogásunktól és adottságainktól lényegesen eltérő német államszemlélet agrárpolitikai és társadalompolitikai célkitűzéseit, főleg annak a német gondolkozásnak többé-kevésbé megfelelő misztikus elemeit is minden változtatás nélkül elfogadni látszik.

Németország a háború óta telepítési célokra megszerzett 1,341.000 hektár területet, mely az egész mezőgazdasági terület 4.1%-a. A megszerzett terület 85%-át 100 hektáron felüli nagybirtok, 15%-át kisbirtok szolgáltatta. A megszerzett területből 10% állami birtok volt, 87.5%-ot állami elővásárlás útján vagy szabadkézből vásároltak, és csupán 2.5%-ot vásároltak meg kényszerkiszajátítás útján. A megszerzett területből kiosztásra került ezideig:

67.198 önálló telephely	753.376 ha területtel
117.275 kiegészítő parcella helybelieknek	183.849 « «
143.000 bérleti «	« <u>121.000</u> « «
Összesen	1,058.225 ha területtel

A telephelyek kiosztása az önkéntes jelentkezők között az illetékes állami hatóság kiválasztása és ajánlása alapján a telepítő vállalatok útján történt oly módon, hogy az illetékes állami hatóságok megfelelő vizsgálat után a jelentkezők közül rendszerint kétannyi jelentkezőt ajánlottak további kiválasztásra a telepítő társaságoknak, mint ahány telephely kiosztásra került. Az állami hatóságok a kiválasztásnál elsősorban az egyéni rátermettséget, a telepítőtársaságok pedig az így kiválasztottak közül inkább a megfelelő anyagi erővel rendelkezőket vették figyelembe.

A telepítést állami ellenőrzés és felügyelet mellett magántelepítő-társaságok végezték, melyeknek alaptőkéje részben vagy egészben közületi támogatásból származik. A telepítőtársaságok 750 millió márkát kitevő állami üzletrésze után az állam osztalékot nem igényel, hanem az a telepesek jóléti alapjának dotálására fordítatik. A társaságok a megvett földeket egy-két évig maguk művelik és megfelelően üzemképessé teszik. Rossz talajú területeknél lényeges talajjavítást is eszközölnek, melynek hektáronként 6—800 M. költségéből 300 márkát az állam visel. A kiosztásra alkalmatlan területsztréket — az egész terület 5—15%-a — rendszerint az állami erdészetek veszik át erdősítési célokra. A telepítést — az egyes telepesek készpénzhozzájárulásától eltekintve — teljes egészében állami pénzhozzájárulásból finanszírozzák az ezzel megbízott pénzüntézetek. Az állami hozzájárulások a már említetteken kívül a következők: Hektáronként 28 M. felmérési költség. Telephelyenként 400—800 M. építési költséghozzájárulás. Az új telepen emelt középületek és közterületek ára, régebben egészben, újabban felerészben. Ez telephelyenként 6—1700 Márkát tesz ki. Az állam viseli az első telepítési év törlesztési részletét, ami hektáronként 50—60 M. A telepes az építési kölcsön után 1%, a telephely vételára utáni kölcsön után 3½%—5% kamatot fizet. Az általa fizetett kamat és a tényleges kamat közötti különbözetet, amely 2—6%-ot tesz ki, az állam viseli. A háborúutáni telepítés a német államnak több mint másfélmilliárd márkájába került, tehát hektáronként az állami hozzájárulás jóval meghaladta az 1000 márkát.

A telepes által fizetendő összegek és kölcsönök átlagban a következőképp alakultak: Egy 15 hektáros telephely ára 12.000 M., épületek 8000 M., élő leltár értéke 2250 M., holt leltár értéke 2300 M., összesen 24.560 M. Az élő és holt leltár beszerzésének árát, valamint a föld és épület érték 10%-át, tehát 6560 Márkát a telepesnek készpénzben kellett megfizetni. Az építési hitelre kapott 6000 M. után évi 1%, a föld vételárára kapott 12.000 M. kölcsön után 3%—5% kamatot fizetett, tehát a hektáronkénti teher évi 50—60 M. volt.

A telepesek gondozását a telepes mintagazdaságok vezetőin, és szakszerű előadások tartásán kívül a telepeseket otthonukban gyakran felkereső s gazdálkodásukat ellenőrző és irányító tanácsadók látták el. A tanácsadó egyébként maga is állandóan a telepen él. A tanácsadókat az állam, a mezőgazdasági érdekképviseltek, vagy a telepítési társaságok fizetik.

Az egyes telepesek életképessége időnkint, helyenkint és egyénenkint különböző, de általában kielégítőnek mondható, mert 2—5%-nál nem nagyobb a be nem vált telepesek száma. Fizetőkészségük és képességük is általában eléggé kielégítő, rendes körülmények között 10—16%-nál nem nagyobb a hátralékosok száma. Viszont figyelembe kell venni, hogy rendkívüli viszonyok esetén az állam kénytelen a telepesek támogatására

sietni, így pl. többízben kénytelen volt a kormány a telepések összességének két fizetésmentes évet engedélyezni, vagy a járulékot félig vagy egészben elengedni. Ilymódon a kormány 1920—1934 között mintegy 40.000 telepésnek mintegy 95 millió márka segílyt volt kénytelen nyújtani.

Ha figyelembe vesszük azt, hogy a német mezőgazdasági kultúra intenzitása s a német állam anyagi ereje jóval nagyobb befektetésekre nyújtott módot és lehetőséget, továbbá hogy rendkívül sok megtakarítható kiadás fordult elő eleinte megfelelő gyakorlat és tapasztalat hiányában s ha mi jóval kisebb igényekkel és költségekkel számolunk is, és az állam által viselendő kamathozzájárulást egész minimálisnak számítjuk is, akkor is nyilvánvaló, hogy mai állami és magángazdasági helyzetünk jóformán csak arra nyújt lehetőséget, hogy kis arányban megkezdett működéssel megfelelő gyakorlati tapasztalatokra tehecsünk szert. Nem lehet azonban lebecsülni azt a lehetőséget sem, mert a gyakorlati téren elért siker lehet a későbbiekben legfőbb indoka a közösség részéről kívánt fokozottabb hozzájárulás igénybevételének.

Nálunk a kormány birtokpolitikai intézkedései három önálló, de egymással mégis összefüggő rendelkezésből állanak: a gazdaadóságok rendezéséről szóló kormányrendeletből, a hitbizományi és a telepítési törvényjavaslatból.

A gazdaadóságok rendezéséről szóló 10.000/1935. M. E. számú kormányrendelet célja az, hogy a védettség intézményének mint átmeneti megoldásnak megszüntetésével a gazdaadóságok kérdését végleg rendezze s ezáltal ne csak az eladósodott birtokokat és birtokosokat juttassa nyugvó helyzetbe, hanem újból megnyissa a mezőgazdasági hitelnyújtás biztosított lehetőségét. A rendezés úgy a hitelezők, mint az állam részéről lényeges áldozatokat igényel, de ezen áldozatok meghozatala szükséges volt úgy a termelés, mint a közhitel biztonsága szempontjából.

Már a védettség intézményét létesítő 14.000/1933. M. E. sz. kormányrendelet két kategóriáját állította fel a gazdáknak: 1. általában gazdaadós mindenki, aki jövedelmét túlnyomórésztben gazdálkodásból szerzi, 2. védett adós az a gazdaadós, kinek bekebelezéssel biztosított tartozásai a kat. tiszta jövedelem 15-szörösét túlhaladják s az előírt időpontig a védettség feljegyzését kéri. Az egyszerű gazdaadós évi 534%.^a védett gazdaadós 4% kamatot tartozott fizetni s gyakorlatilag a tőketörlesztés a kat. tiszta jövedelem 40-szeresét meg nem haladó tartozás után évi $i\%$ -ot tett ki.

Az új rendezés a következő intézkedéseket lépteti életbe: A 20 kat. holdon aluli védett birtokosoknál a kat. tiszta jövedelem 40-szeresét meghaladó tartozást ellenérték nélkül az állam rendezi, a kat. tiszta jövedelem 40-szereséig terjedő tartozást a 10 holdnál nem nagyobb ingatlanoknál a tőketartozás évi 4%-ának 50 éven által való fizetésével törlesztendő tartozássá kell átalakítani. A 20 holdnál nagyobb, de 1000

holdnál kisebb védett birtokoknál a kat. tiszta jövedelem 40-szeresét meghaladó tartozást a hitelezőkkel szemben az állam könyvjóváírással rendezi oly módon, hogy a hitelezők követelésüknek csak egy fokozatosan csökkenő kulcs szerinti hányadát kapják meg, a többi követelésrészről le kell mondaniok. A könyvjóváírást az állam a hitelezőkkel szemben 40 éven át évi 3%-ot kitevő törlesztéssel rendezi, viszont a könyvadósság erejéig az ingatlanra az állam javára telekadósság kebeleztetik be, melynek visszafizetési feltételei nem lehetnek súlyosabbak annál, mint ahogy az állam a hitelezőknek fizet, de egyelőre három évig a telekadósság után sem kamat, sem tőketörlesztés nem jár.

Az 1000 kat. holdnál nagyobb birtokok terheinek rendezésére egy evégből kiküldendő külön bizottság fog egyénenkénti vizsgálat és a hitelezőkkel folytatott tárgyalás alapján javaslatot tenni.

A telepítési célokat ez a rendelet annyiban mozdíthatja elő, hogy lehetőséget nyújt arra, hogy az államot illető telekadósság esetleg földben is leróható legyen s ezáltal máris oly föld áll rendelkezésre, amelyet teljes egészében igen előnyös törlesztéses kölcsön terhel. Ugyancsak valószínű, hogy az 1000 holdon felüli védett birtokosok ügyeinek rendezésénél is kedvező hitelfeltételekkel eladható s állami pénzmobilizálást nem igénylő földbirtok lesz telepítési célokra igénybevehető.

A védett birtokok terjedelme tekintetében közöljük Konkoly-Thege Gyula összeállítását:

birtoknagyság	Védett birtok területe kat. hold	Védett teher mill. pengőben
10 k. hold alatt.....	203.900	193.5
10—50 k. holdig	416.200	23.67
50—100 « «	141.700	73.8
100—500 « «	376.100	173.6
500—1000 « «	205.800	89.1
1000 k. hold fölött	611.600	183.3
Összesen	1,955.300	950.0

A családi hitbizományról és a hitbizományi kisbirtokról szóló törvényjavaslatnak két nagy elvi kérdés tekintetében kellett állást foglalni. Egyik elvi kérdés az, vajjon a kötött birtok intézménye megszüntetendő-e, másik kérdés pedig az, hogy ha a kötött birtok intézménye fenntartandó, van-e szükség és milyen korlátozásokra. A törvényjavaslat a kötött birtokok fenntartása, sőt újabb kötött birtokok létesítése mellett foglalt állást. Korlátozás tekintetében némileg különböző elbírálásban részesíti a már meglévő hitbizományokat az alakítandó új hitbizományokkal szemben s a hitbizományi birtok mezőgazdasági művelés alatt álló részének terjedelmét korlátozza és fokozott ellenőrzés alá helyezi a hitbizományi kötöttség alatt álló ingatlanok rendeltetészerű kezelését. A tör-

vényjavaslat négy fejezetből áll: I. a fennálló hitbizományok részleges feloldásáról, II. a hitbizományi kötöttség alatt maradó vagyon jogviszonyáról, III. az új családi hitbizomány alapításáról és jogviszonyáról, IV. a hitbizományi kisbirtok alapításáról és jogviszonyairól.

A törvényjavaslat első pontja szerint jelen törvény a családi hitbizományi oly intézménnyé alakítja át, mely a földbirtok helyesebb elosztásához, a népesedés előmozdításához s a magasabb társadalompolitikai célokból irányított nemzeti termeléshez fűződő egyetemes nemzeti érdekekkel összhangban van.

Nagymagyarország egész területéből hitbizományi lekötöttség alatt állott 47%, az egész szántóterületből 3.2%. Az ország feldarabolása után Csonkamagyarország egész területéből hitbizományi kötöttség alatt maradt 6.8%, az egész szántóterületből 4.9%, tehát az ország megcsonkítása a hitbizományi kötöttség alatt álló terület arányszámát növelte. A földbirtokreform, a vagyonváltság természetben való leadása s egyes időközi felszabadítások ezt az arányszámot ismét javították, úgy hogy jelenleg hitbizományi kötöttség alatt áll az ország területének 5-i%-a, s az egész szántóterület 3.2%-a.

A törvényjavaslat indokolása helyesen állapítja meg, hogy a hitbizománynak a közérdekre káros hatásai jóformán csupán abból származnak, hogy a lekötött mezőgazdasági rész túlnagy terület, de egyéb vonatkozásokban a hitbizomány a nagybirtokkal egyenlő elbírálásban részesíthető. Épen ezért a törvényjavaslat akként oldja meg a hitbizományi reform régóta vajdó kérdését, hogy a hitbizományi kötöttség alatt álló ingatlan maximális területét csak a mezőgazdasági művelés alatt álló részeknél korlátozza. Elvileg a kötöttség alatt álló mezőgazdasági ingatlan terjedelmét 30.000 kor. kat. tisztajövedelmű földben állapítja meg, gyakorlatilag azonban azt az engedményt teszi, hogy a feloldott mezőgazdasági rész nem lehet több, mint az egész mezőgazdasági rész 70%-a. Tehát a lekötött mezőgazdasági ingatlanok terjedelme maradhat az eddigi terület 30%-a. A hitbizományi kötöttség alól felszabaduló részek a jelenlegi hitbizományi birtokos halála után a várományosok között kerülnek felosztásra, de azokat felszabadulás után hat évig elidegenítési és terhelési tilalom korlátozza, nehogy egyszerre piacra kerüljenek. A korlátozás alól a földművelésügyi miniszter adhat felmentést. A törvényjavaslat 38. §-a kimondja, hogy kisajátítás és telepítési célokra jogszabályon alapuló igénybevétel, általában kényszerű elidegenítés esetében az elidegenítéshez a hitbizományi bíróság jóváhagyása nem szükséges. Ez a szakasz gyakorlatilag azt jelenti, hogy e törvényjavaslat birtokpolitikai vonatkozásban csak a mezőgazdasági terület maximálását szabályozza, a birtokpolitikai célokra való esetleges igénybevétel kérdésében a telepítési törvényjavaslat fog intézkedést tartalmazni, amely a hitbizományi kötött birtokot csak mint nagybirtokot fogja figyelembe venni.

A törvényjavaslat indokolásában foglalt számítás szerint a jelenleg hitbizományi kötöttség alatt álló 823.324 kat. hold 463.636 kat. holdnyi mezőgazdasági művelés alatt álló területéből a reform eredményeképpen mintegy 230.000 kat. holdnyi mezőgazdasági rész fog felszabadulni, úgyhogy a reform eredményeképpen a régi hitbizományi kötöttség alatt az ország területének 3.4%-a, s a mezőgazdasági terület 17%-a fog maradni.

A hitbizományi kötöttség alatt levő ingatlanok rendeltetésszerű kezelését a gazdasági, illetve erdőfelügyelőség ellenőrzi s erről évente köteles a földművelésügyi miniszternek jelentést tenni. Szükség esetén külön megbízott ellenőr rendelhető s meg nem felelő kezelés esetén a hitbizomány gondnoki kezelés alá vonható.

A megmaradó családi hitbizományok — amennyiben azokban az utódlás nem az elsőszülöttségi öröklési rend alapján szabályoztatott volna, e törvény életbeléptével automatikusan ilyenné változnak át.

Az új hitbizományok alapításának lehetősége személyileg, tárgyilag és terjedelmében van korlátozva. Kivételes méltánylást érdemlő esetekben az államfő hozzájárulásával oly feddhetetlen jellemű s önjogú magyar állampolgár alapíthat hitbizományi, aki a közélet, a tudomány vagy a művészet terén vagy a hazáért teljesített szolgálataival erre érdemeket szerzett. Hitbizományi lekötöttség tárgya nem lehet kizárólag ingó s legalább 200.000 P értékű vagyontárgynak kell lenni, de a mezőgazdasági ingatlan nem lehet több, mint 10.000 kor. kat. tisztajövedelmű s ez is csak akkor köthető le, ha annak lekötése a helyes birtokelosztáshoz fűződő közigazdasági, népesedési és egyéb társadalompolitikai közérdekre, különösen a község vagy a szomszédos községek földművelő nép népességének gazdasági terjeszkedésére káros hatással nincsen.

A hitbizományi kisbirtok — a törvény szerint — a mezei gazdálkodás céljára szolgáló és az ily jellegű gazdálkodás folytonosságának, valamint a jogosult családtagok ellátásának biztosítására szolgáló oly ingatlan, melyet a céljától való elvonás és felaprózódás ellen a törvény az elidegenítés és terhelés tilalmával, a köztörvényi öröklés kizárásával és a családon belül az előre meghatározott egyéni, kizárólagos öröklés jogával véd. Csak hivatásos mezőgazda kérheti a gazdasági albizottságtól hitbizományi kisbirtok alapítását. Terjedelme minimum 20 kat. hold, maximum 1000 kor. kat. tisztajövedelmű terület. Lakóháznak is kell hozzátartozni. A hitbizományi kisbirtokos köteles birtokelődei özvegyét és nem keresőképes családtagjait jövedelméhez mérten eltartani, a nagykorú és keresőképes családtagokat csak akkor, ha azok az ő irányítása mellett családtagokként a birtok megművelésénél közreműködnek.

A hitbizományi kisbirtok mását a német Erbhof intézményében találjuk meg. A javaslat az intézmény létesítését mint a káros egyke-rendszer fékezőjét tünteti fel. Ezzel ellentétben sokan azt vitatják, hogy az intézmény tulajdonképpen az egyke törvényesítése, vagy legalább is

alkalmas arra, hogy a népben ilyen hitet ébreszthessen. Meggyőződésünk szerint, feltéve, hogy ez az intézmény átmege a gyakorlati életbe, amit népünknek az örök jog tekintetében ismert konzervativizmusa alapján igen valószínűtlennek tartunk, az egyikével akár pro, akár kontra összefüggésbe aligha lesz hozható. Aki az egyikének a híve, nincs rá szüksége, hogy a gazdasági albizottság jóváhagyásával hitbizományi kisbirtokot alapítson. Nem az elsősülött jogát féltik az egyikések, hanem azt nem akarják, hogy egyik vagy másik gyermekük cselédsorba kerüljön. Ez ellen pedig a hitbizományi kisbirtok sem védelmet, sem szankciót nem ad.

A törvényjavaslat egyébként a régi helyzettel szemben előnyösebb változást jelent ugyan, de birtokpolitikai szempontból a jelentősége egészen minimális. Kedvező gyakorlati hatása a későbbiek folyamán abban nyilvánulhat meg, hogyha sikerülni fog a kisbérletrendszeret előnyös formában megvalósítani, úgy a felszabaduló hitbizományi ingatlanok egy része, főleg amelyekhez instrukció nem fog járni, az érdekeltek hozzájárulásával is igénybevehető lesz kisbérleti telepítés számára.

A kormány által előterjesztett telepítési és birtokpolitikai törvényjavaslat célja helyreállítani az ország megingott birtokpolitikai egyensúlyát, melyben nem kívánatos erősséggel jelentkeznek a két véglet, a törpebirtok és az egy tagban túlnagy területet lefoglaló nagybirtok. A cél a latifundiális kinövés megszüntetése s az önálló, életerős kisbirtokok számának lehető szaporítása. A javaslat tehát kifejezetten önálló, egy család megélhetését biztosítani képes kisbirtokok alakítására, illetve arra helyezi a fősúlyt, hogy a már meglevő törpebirtokok ilyen kisbirtokok nagyságára kiegészíttessenek. Általános elvként vonul végig az egész javaslaton, hogy a szigorúan megrostált helyi igényeket lehetőleg helyben kell kielégíteni s csak ott kell a telepítés hatásos, de drága eszközhöz fordulni, ahol ezt népesedési vagy egyéb közszempontok megkövetelik.

A javaslat nemcsak az állami birtokpolitikai eszközök igénybevételeivel, hanem az arra irányuló magán-tevékenység (parcellázás, földbérletösszevetkezetek létesítése) állami támogatásával is elő akarja mozdítani a kitűzött célt.

A törvény végrehajtásához szükséges föld egyrészt az átengedésre kötelezett ingatlanok állami átvételéből, másrészt az állami elővásárlás útján szerzett ingatlanokból, a vagyonváltság földből (mintegy 30.000 kat. hold) az illetékhátralékok földben való lerovása által állami tulajdonba kerülő mezőgazdasági ingatlanokból (15 millió pengő ellenértékeképpen számított mintegy 35.000 kat. hold) állana rendelkezésre.

Az állami átengedésre kötelezés határainak megállapítása egyben a latifundiális kinövés megszüntetését is célozza. Kétségtelenül ez a legkényesebb pontja az egész javaslatnak, amely nemcsak az előfeltételek megállapításánál, hanem a szabályok alkalmazásánál is a minden részrehajlástól független rideg tárgyilagosságot igényli. Az ellen, hogy a hitel-

intézetek tulajdonába került mezőgazdasági ingatlanok teljes egészükben igénybevehető legyenek, senki kifogást nem emel, sőt ezt maguk az érdekelt hitelintézetek is önként felajánlották. Egyéb ingatlanok tekintetében az ország két zónára oszlik: az ingatlanforgalom szempontjából rendes ellenőrzés alatt álló zónára és az ingatlanforgalom szempontjából fokozott ellenőrzés alatt álló zónára. Ez utóbbi zónához tartozik az egyke miatt Baranya vármegye egész területe, továbbá az országhatárt érintő közigazgatási járások, valamint azok a községek, melyeknek területe, vagy területüknek egy része a főváros középpontjától számított 40 kilométeres övezeten belül esik.

A rendes ellenőrzés alatt álló területen azt a birtokost, akinek egy vagy több község határában fekvő, de területileg összefüggő oly birtoka van, melynek mezőgazdasági művelés alatt álló része 3000 kat. holdat meghalad, kat. tisztajövedelem pedig 30.000 koronánál több, kötelezni lehet, hogy a birtoknak az említett területen felüli alkalmas területét engedje át, ha a községben az 1000 kat. holdnál nagyobb ingatlanok a község mezőgazdasági területének egy negyedrészt meghaladják. Az átengedési kötelezettség maximális terjedelme az egész mezőgazdasági terület egyharmada, ha az illető ezt a területet önként felajánlja, ellenkező esetben 60.000 koronát meghaladó kat. tisztajövedelmű ingatlannál az egész terület kétötöde, 120.000 korona kat. tisztajövedelmet meghaladó ingatlannál pedig az egész terület felerésze.

Az átengedésre kötelezés legalább 10.000 kor. kat. tisztajövedelmű rész érintetlenül hagyása mellett az 1000 kat. holdat meghaladó ingatlanra is kiterjed a fokozottabb ellenőrzés alatt álló zónában, vagy ha a tulajdonos ezt az ingatlant 1914 július 28 óta visszatérően szerezte.

Bizonyos kisebb jelentőségű korrekciók, amelyek inkább az átengedésre kötelezést mérséklék, ezenkívül is állanak fenn.

A termelés folyamatosságának és a mezőgazdasági hitel biztosításának célját szolgálja az a helyes intézkedés, hogy minden érdekelt ingatlanra vonatkozólag feljegyeztethető, hogy azt terheli-e és mily mértékben az átengedési kötelezettség. Ez az intézkedés egyébként valószínűleg elő fogja mozdítani azt is, hogy a kedvezőbb birtokmegoszlás állami ellenőrzés alatt, de magántevékenység útján is, ha arra kedvező viszonyok lesznek, minél előbb keresztülvitessék.

A hitelintézetektől igénybe vehető terület kb. 50.000 kat. hold, az egyéb érdekelteket pedig 273.500 kat. hold átengedésére lehet kötelezni. Nincs átengedésre kötelezésnek helye a hitbizományi kötöttség alatt maradó ingatlanokra, de van helye egyharmadrész erejéig a hitbizományi kötöttség alól felszabaduló ingatlanokra.

Az átengedésre kötelezett területet átveheti az állam tulajdonul, vagy igénybe veheti az állam 50 holdnál nem nagyobb részletekben való bérbeadási célból.

A tulajdonul átvett területek megállapított becsértékének kétharmada készpénzben fizetetik, egyharmada pedig évi 3½%-os kamatozás mellett 25 éves törlesztési részletekkel. A kisbirtokok céljára igénybevett területért a tulajdonos a becsérték évi 3%-át kapja, de közvetlen jogviszonyban ezen összeg erejéig a kishaszonbérlokkal marad. Abból a körülményből, hogy a kis haszonbérlok összesége által fizetett haszonbérösszeg a tulajdonost illető, s a becsérték évi 3%-át kitevő fizetménynél több vagy kevesebb is lehet, s az esetleges hiányt a telepítési alap fizeti, az esetleges többlet pedig a telepítési alapot illeti, joggal következtethetjük, hogy a kis haszonbérlokkal szemben a haszonbérösszeg nem készpénzben, hanem terményben fog megállapíttatni, amit nemcsak helyesnek, hanem feltétlenül kívánatosnak és szükségesnek is tartunk.

Az állam természetesen bármikor jogosult arra, hogy a kis haszonbérletbeadásra kötelezett területet, vagy annak legalább 100 kat. holdnyi összefüggő részét az átvétel időpontjának megfelelő becsáron átvehesse. Kívánatos lenne itt a kis haszonbérlok érdekében annak lerögzítése, hogy a kis haszonbérlok által végzett melioráció a tulajdonos javára nem számítható be, viszont a tulajdonos érdekében annak megállapítása, hogy a végleges átvételkor megállapítandó becsérték az ő hozzájárulása nélkül nem lehet kisebb, mint az átengedésre kötelezőkor megállapított becsérték, nehogy a végleges átvétel időpontjául egy különösen kedvezőtlenül ható időpont választassák ki, holott a tulajdonos szabad rendelkezési jogát már az átengedésre kötelezés alkalmával elvesztette.

A becsértéket a földművelésügyi miniszter állapítja meg, s határozata ellen az illetékes kir. táblához lehet panasszal élni. Kifogásoljuk, hogy a becsérték megállapításánál a kat. tisztajövedelemnek oly döntő szerepe lehessen, mint amelyet annak a javaslat tulajdonít. A becsérték megállapítása mindig konkrét kérdés, in concreto pedig a kat. tisztajövedelemnek a becsértékhez való viszonya teljesen irreális.

A törvényjavaslat alapján földtulajdonhoz az juthat, aki kellő felszerelésen kívül a telepítési költség aránylagos részét s a vételár 30%-át előbb kifizeti. A kis haszonbérlok kellő felszerelésen kívül egy évi haszonbérösszeget kell hogy fedezetül letegyen. Személyi feltétel, hogy az illető lehetőleg nagykorú, de mindenesetre feddhetlen előéletű, mezőgazdasági foglalkozásra alkalmas magyar állampolgár legyen. Vitézek, hadviseltek, hadiárvák azonos körülmények között előnyben részesítendőek.

Az anyagi előfeltételektől el lehet tekinteni a telepítési alap kockázatára oly mezőgazdasági alkalmazottaknál, akik a felhasználásra kerülő ingatlanok átengedése folytán állásukat veszítik. Ezek természetesen csak kis haszonbérletet kaphatnak.

Nem látunk intézkedést a birtokbahelyezettek megfelelő oktatása és gazdálkodásuk megfelelő ellenőrzése tekintetében. Egyedül a gazdasági felügyelőségek ezt a feladatot nem láthatják el. Ezen a téren pedig a

takarékosság nemcsak hogy nem indokolt, hanem egyenesen káros. Az általános kerettörvényt a végrehajtási rendeletnek ezen a téren feltétlenül pótolni kell. Ennek a kérdésnek a fontosságát nem tudjuk eléggé hangsúlyozni. Ebben a tekintetben a társadalompolitikai, nemzetgazdasági és szociális célkitűzés teljesen összeesik.

Örömmel látjuk, hogy a törvényjavaslat a kis haszonbérletek alakítására kellő súlyt helyez, mert meggyőződésünk szerint ma, és talán még hosszabb ideig is a gyakorlati keresztülvitel nagyobb mértékben ebben az irányban fog haladni. A hivatalosan kiadott tájékoztató ugyan harminc évre elosztva évenként körülbelül 800 új tulajdonossal és 600 új kis haszonbérlettel számol, az ebben az irányban való előre számítást azonban teljesen céltalannak tartjuk. Az eredményt a gyakorlati végrehajtás jósága, az újonnan birtokbajutók rátermettsége, s az általános viszonyok javulása lényegesen befolyásolhatják. Azt hiszük, hogy ma még igen nehéz lenne évente 800 olyan igénylőt előállítani, akik a tulajdonszerzéshez előírt anyagi igényeknek megfelelnek. Viszont lehet, hogy a viszonyok javulása az egyes telepítések sikere esetén később ezt a számot lényegesen emelheti. Meggyőződésünk szerint kezdetben inkább a kis haszonbérletekre lesznek nagyobb számban igénylők, az, aki a tulajdonszerzéshez szükséges anyagi felkészültséggel rendelkezik, ma jóformán csak néhány elköltözésre vállalkozni nem akaró helyi igénylő lesz, kivéve esetleg a Vitézi Rendnek jól szervezett és fegyelmezett, de anyagilag nem mindig tehetőstagjait.

A pénzügyi lebonyolítás céljára telepítési alap létesítését rendeli el a javaslat. A telepítési alap egyszeri 10 millió pengő összegű javadalmaszásán felül 10 éven át évi 2 millió, további 10 éven át pedig évi 2.5 millió pengő további juttatást kap. Ugyancsak a telepítési alaphoz fog csatoltni az állami elővásárlásra előirányzott s körülbelül évi 200.000 pengőt kitevő összeg is, továbbá az elővásárlási alap által felvehető 5 millió pengő kölcsön.

A gyakorlati lebonyolításra a földművelésügyi miniszter a minisztertanács hozzájárulásával Országos Telepítési Igazgatóságot létesíthet vagy pedig kormánybiztost nevezhet ki. Javaslattevő és véleményező szervül az Országos Telepítési Tanács állíttatik fel, amelynek 30 tagja lesz.

A törvényjavaslatot általában és egészében sikerült alkotásnak tartjuk, mely a jogi lehetőséget a kitűzött cél elérésére a legkisebb rázkódítás nélkül biztosítani tudja. Mentés a javaslat teljesen a szélsőséges igények honorálásától, viszont az adott lehetőségek mellett a mezőgazdasági művelés alatt álló birtok maximumát oly módon határozza meg, hogy ezen belül teljes lehetőséget nyújt a nemzetpolitikai és társadalompolitikai igények kielégítésére és nem csorbítja sem a termelés biztonságát, sem a termelés nemzetgazdasági érdekeit.

Természetesen a lényeges feladat a javaslat végrehajtása lesz.

A gyakorlati megoldás igen sok nehézséggel fog járni s mindenekelőtt valószínű, hogy a kitűzött cél elérése, 25 év alatt 200.000 új életképes kisbirtok és 150.000 új életképes kisbérelő exisztencia megteremtése sokkal több anyagi áldozatot fog igényelni. Ez majd később a gyakorlati megvalósítás folyamán ki fog derülni; mert valószínű, hogy nem lesz mellőzhető az újonnan megteremtett kisbirtokosoknak az előirányzottan felüli támogatása.

Mindenesetre legnagyobb érdeme a javaslatnak maga a megalkotása es az a tény, hogy a birtokpolitika vezetését és irányítását a nemzetpolitikai és társadalompolitikai célok érdekében az állam kezébe vette. Mai pénzügyi helyzetünkben az állami költségvetésnek a célok megvalósítása érdekében a javaslat szerinti összegben való igénybevétele is jelentékeny áldozatot jelent, s a gyakorlati megoldás sikere lesz hivatva igazolni az áldozat jogosultságát s viszonyaink javultával az esetleges további áldozatok igénybevételét.

Rácz Lajos.

AZ ÉLETSZINT VÁLTOZTATÁSA.

Az életszint az a potenciális energia, amelynek megfelelően az egyén értelmét s értelmén keresztül az anyagot hasznosítja.

A rendi világban az életszintet a születés szabta meg, az osztályokba rendeződött liberális társadalomban az életszint a szabadon érvényesülő erők eredménye s végül a társadalmi összrendezést megkísérlő új világban az életszintet az állam belátása igyekszik meghatározni.

Az életszint emelése forradalmi tény. A forradalmak célkitűzése egy magasabb életszint meghódítása, eredménye azonban nem lehet több, mint az ezt lehetővé tevő feltételek megteremtése. A francia s az azt követő liberális forradalmak ledöntik a rendiség korlátait, az orosz forradalom a vagyon korlátait akarja megsemmisíteni, mindig azzal a belső és végső célzattal, hogy az emelkedettebb életszint birtoka általánosabb legyen. De a forradalom csak formák ellen harcol, a lényeggel szemben közvetlenül tehetetlen. Mert a lényeg az a kívülről birtokba nem vehető magasabb lelkeség, amely a magasabb életszint megvalósítását lehetővé teszi. A forradalmak indítóoka kettős. Az egyik az, hogy a társadalom alagsorai ráeszmélnek az emeletek magasabbrendű életlehetőségeire. A másik az, hogy a magasabb lelkeség birtokosai képtelenek betölteni azt az elhivatást, hogy élet szintjüket az alattuk állók számára átadják. Ez azonban nem csak a maguk emberi tökéletlenségének következménye, mert életszintet nem lehet egyoldalúan adományozni. Javulásának folyamatában nem elég az engedményezés, mert annak tulajdonképpen alulról kell kiindulnia. A forradalom csak a lehetőséget képes megteremteni, amelyet a feltörekvőnek magának kell betöltenie.

Az életszint egyéni változtatása a homogén társadalomban.

Homogénnak tekintjük azt a társadalmat, amelynek tagjai között sem makroszkóposán felismerhető faji, sem nemzetiségi különbségek nincsenek. Az ilyen társadalomban a vér közössége köti össze a különböző életszintek hordozóit s az átmenet meg van könnyítve. Az átmenet mégis bonyolult és titokzatos folyamat, amelynek eredménye aszerint különböző, hogy milyen mértékben tette a feltörekvő az új életszint elemeit sajátjává. Mert egy életszint birtoklására nem elegendő az anyagi világ

azonos hasznosítása, hanem annak tudatosnak kell lennie. Tudatossá azáltal lesz, hogy a feltörekvő értelmileg ugyanazt az utat teszi meg, amelyet már megtettek előtte az életszint megteremtői. A reflexszerűen gyakorolt életszint a parvenü sajátja, az alantas emberé. A forradalmak utáni idők hemzsegnek ezektől, de nem ezen dől el a jövő. Ami egy generációnak még nem sikerült, azt az elkövetkezők megoldják. A magasabb életszint általánosabb lesz, a világ halad.

A magasabb életszint az értelem s azon keresztül az anyag nagyobb-mérvű hasznosítását jelenti. Ezt a feltörekvő vagy úgy fogja fel, hogy az az állapot, amelyre törekszik magasabbrendű, mint amelyből megindul, vagy pedig úgy, hogy a magasabb életszint könnyebb életet jelent azzal szemben, amelyet születése hozott. Míg az első nézet egy az új életformát jelentő lelkiség-többlet megszerzésének nehéz munkáját foglalja magában, addig a második menekülést jelent az alacsony életszinttel járó terhek alól. Az első egy pozitív, a második egy negatív életprogramm.

Az, hogy valaki életszintje emelésének folyamatában miként viselkedik, attól függ, hogy tehetség, átlagember vagy alantas személy-e?

Tehetség az, aki önmagát nevelni tudja s a tanultak keretein túl teremti; az átlagember engedi magát nevelni s a tanultak keretei között mozog; végül az alantas ember nevetlen s még a tanultak keretein belül sem tud tudatos tevékenységet kifejteni. A tehetség és az átlagember az életszint emelésének pozitív útját választja, de míg a tehetség még gyarapítja is azt a lelkiséget, amelyet felemelkedése megkívánt, addig az átlagember csak megszerzi és megtartja. Az alantas ember hivatlan vendég a magasabb életformát megtestestítő társadalmi osztályban, betolakodó. A három típus viszonya a maga egyéni múltjához szintén különböző. A tehetség az alacsonyabb életszintet jelentő ősi talajban gyökeredzik, ettől nem szakad el, sőt erre támaszkodik. Tiszteletben tartja azt az őseréjű forrást, amelyből a világ megújódásához szükséges energiák meríttetnek. Az átlagembernek eredete közömbös; amit az életben elér, azt a maga számlájára könyveli. Az alantas ember megtagadja születés szerinti életszintjét, sőt ellene fordul. Ennek az elemnek jelenléte teszi lehetetlenné, hogy a tehetségek az átlagemberek közömbös táborán keresztül magasabb életszintjüket lefelé általánosítsák.

Egy életszint elsajátításának külső jele az ízlés megfelelő foka. Az ízlés a magasabb életformák ellenőrzője és beléptijegye. A magasabb életszintre emelkedett tehetség ennek teljesérvényű birtokában van. Az átlagember az első generációban ezt nem szerzheti meg, mert ez nem a tanulás, hanem az önnevelés és nevelés kérdése. Az alantas ember ízléstelen, még az ízlésnek azt a fokát sem tekintheti magáénak, amely gyermekiségében körülvette.

A magasabb életszintre emelkedett egyén mohó, mert a maga módja szerint egy generáción belül meg kell tennie azt a hosszú utat, amelyen a

magasabb életszint történelmileg kialakult. A szükségszerűen felfokozott életbesség iránya típus szerint változik. A tehetség olyan lendülettel bontakozik ki, hogy nemcsak behozza mindazt, amit az életszint «fel-találói» előtte létrehozta, hanem azon túl is teremt. Azt a felesleget, amelyet termel, rendszerint abban az irányban hasznosítja, amelyből elindult; segítő kezet nyújt azoknak, akik sorstestvérei voltak. Az átlagember vakbuzgalommal megtanulja a magasabb életszintet, de annak lelkiségét nem viszi tovább. Minthogy sem fölfelé, sem lefelé a szükséges megértéssel nem rendelkezik, más hivatást nem érez magában, minthogy életszintjét megtartsa. Az alantas ember mohósága a kiélésre való törekvésben nyilvánul. Amit az alulmaradás megtagadott volna tőle és megtagadott elődeitől, azt élvezni akarja. A három típus fokozott élettevékenysége tehát: az intenzív teremtés, tanulás és élvezet.

A környezettől való eltérés, az életszint egyéni változtatása válság, amelyből egy új ember születik meg. Az új ember mivolta a típustól függ. De a típus maga nem a válság útján jön létre, amely csak kifejezi azt, mert az emelkedő lehetőségei már az alacsonyabb életszinten adva vannak. A tehetség a magasabb életszint lelkiségét előbb fejleszti ki önmagából, az átlagember előbb tanulja meg, mint az átmenet bekövetkezik. Az alantas ember azonban nem változik, mert alantas marad minden életszinten. Az egyéni válságok összege egy társadalmi osztály növekedéséhez, illetőleg egy másik megfogyatkozásához vezet. Az általános irány a növekedés felé mutat, azaz a népi osztály fogy s a magasabb életszinteknek megfelelő osztályok gyarapszanak. Ezen az általános irányú mozgáson belül úgy a felemelkedettek, mint a bennszületettek életszintje ingadozhatik. A tehetség ugyanis energiafölöslegének erejénél fogva belülről kiindulva helyreállítja társadalmi egyensúlyát. Az átlagember annak kívülről való állandósítását várja el. Az alantas ember pedig elmerül az élet mocsarában. A kilengés iránya és mértéke is különböző. A tehetség életszintje átsaphat a szomszédos osztályokéba, azaz kétirányú és megfordítható. A konzerváló átlagembert kilengései nem vetik osztálya határán kívül. Az alantas ember pedig csak lecsúszhat, mozgása egyirányú, megfordíthatatlan. A viszonylagos életszintváltoztatást nem is lehet másként elképzelni, minthogy a tehetség többtermel, teremt, az átlagember termel és takarékoskodik s az alantas ember fogyaszt és játszik az étellel. Kockázatot csak a tehetség és az alantas ember vállal; az első erkölcsi kényszerből, mert többet akar teremteni, a második erkölcselensége kényszeréből, mert többet akar élvezni.

Mi a feltörekvő álláspontja az öt befogadó társadalmi osztály történeti múltjával, azaz lelkiségével szemben típusok szerint? A tehetség, aki utánna éli annak minden fázisát, tisztelettel áll az előtt s tovább akarja azt vinni. A tehetség építő forradalmár. Az átlagember megérti azt a hasznot, amelyet a magasabb életszint ránézve jelent. Ezért ő a

megtartó. Az alantas ember csak használja, illetőleg fogyasztja a magasabb életszintben foglalt helyzeti energiát minden ellenszolgáltatás nélkül. Azt megérteni sem képes. Az alantas ember romboló forradalmár. Ezt az osztályozást a tradíció szemszögéből így foglalhatjuk össze: a tehetség alapkőnek tekinti a tradíciót, amelyre épít, az átlagember birtokának vallja, amelyet őriz, az alantas ember ellenségnek érzi, amelyet rombol.

Csonkamagyarország az egynemű elemekből felépített társadalom példája. A régi főúr és paraszt ugyanabból a vérből ered. Az életszint egyéni változtatásának dinamikája azonban csak tizenhét éve érvényesül e tiszta formájában. Érvényét azonban bizonyos fokig kiterjeszthetjük a monarchia idejére is annak a meg gondolásnak alapján, hogy a monarchia az egyenlő esély elve segítségével a nemzetiségi különbségek életszint meghatározó befolyását kiküszöbölni igyekezett. Ezen az alapon kimondhatjuk, hogy a magyar életszint, mint az egyénekből kiinduló életszintek összege, szabadon érvényesülő erők eredője volt. Tehetségek születtek, amelyek az életszintet emelték, egy nemzetmegtartó átlag alakult ki s az alantas elemeket az idő kiküszöbölni segítette. Az a megkönnyítés és segítség, amelyet a társadalom Magyarországon a feltörekvőnek nyújtott, csak a lehetőségeket nyitotta meg s nem vezetett egy erőszakos osztályképzéssel a társadalomszerkezet eltorzítására. Ma, amikor külső erők kényszere alatt, kénytelenek vagyunk az életszint rendezésével mind behatóbban foglalkozni, tisztelettel kell meghajolnunk a közelmúlt szabadsága előtt, amely az életszint-változtatás tiszta, befolyásolás nélküli dinamikája útján, társadalmunk fejlődésével ajándékozott meg bennünket.

Ahol a társadalom emberanyaga heterogén, ott az életszint változtatása is merőben különbözik a miénktől. Ezt a jellegét az összetevők nagy faji és nemzetiségi távolságától nyeri. A faji különbözőség lehet lényegtelen, mint az Északamerikai Egyesült Államokban s lehet döntő, mint például a délamerikai Bolíviában.

Az életszint egyéni változtatása a különböző nemzetiségű társadalomban.

Az Északamerikai Egyesült Államokban az indián és néger elemek befolyása a mai életszint kialakulásában elhanyagolható. Az állami függetlenség kivívása után bevándoroltak nemzetisége annyira sokszerű volt, hogy egyik sem érvényesült a másik rovására, hanem egy új és egységes nemzetiség alakult ki. Ebben a folyamatban tehát a nemzetiséggel járó esélykülönbséget ki volt küszöbölve, de az ősi tradíció elvesztése árán. A tradíció elkallódásának második oka az volt, hogy a feltörekvőnek nem az ősi föld magasabb életszintű társadalmi osztályába kellett felemelkednie, hiszen ez úgyszólván nem is volt meg. Ez a hiány társadalmi szabadságot jelentett, de hozta azt a terhet, hogy az új társadé-

lomnak a maga lábán kellett megállania, azaz önmagából kiindulva kellett az életszintet kialakítania. A tehetség ki is alakította ezt, de nem egy magasabb életszint lelkiségének a meghódítása útján, hanem egy magas helyzeti energia megteremtésével, amellyel elsősorban az anyagot igyekezett hasznosítani. Természetes, hogy az úttörés idején ez elegendő volt, a tehetség beérte a természet meghódításával a magasabb lelkiség meghódítása helyett. Az anyagi életszint megteremtése után ez a lelkiség, az anyagtól elszakadva, önmagát magamagáért fejleszti tovább. Így ha az Északamerikai Egyesült Államok lelkisége nem is ért el az európai magasságáig, de folytonosan növekedőben van. Csak történelmi idő és távlat szükséges ahhoz, hogy ne csupán a vagyon legyen az életszint mértéke. Ennek jelei már ma mutatkoznak. Hogy a vagyon lett a szintmérő, az a tradíciók értékekben foglalt mérték hiányából következett. Az életformát nem az ízlés ellenőrizte, amely a tradícióból ered, mint-hogy nem is az szabta meg. Az északamerikai társadalom kialakulásának első éveiben a termelés összeesett a többtermeléssel s a tehetség és átlag életszintet meghatározó tevékenysége nem volt olyan szembeszökő, mint lett később, amikor élessé vált az életszintkülönbség. Társadalmukat ők egy osztályból állónak vallják, mert nincs benne paraszt és főúr. De ez a társadalmi vívmány — mert annak tekintik — abban a mértékben fog eltűnni, amely mértékben függetleníti magát az anyagon uralkodó értelem s a maga külön útjain halad.

Az európai az északamerikai anyagiasnak és ízléstelennek tartja anélkül azonban, hogy felismerné, hogy mindez szükségképpen annak adottságaiból következett.

Ebben a társadalomban az életszint emelése könnyebben ment végbe, mint az óvilágéban, mert az csupán az anyag felett való uralom fokozásából állott. De az egyén életszintje könnyebben is felborult. A lelkiséget nehezebb emelni, de nem lehet elveszteni. Ebben a fogalmazásban az északamerikai csak látszólagosan szabadabb az európainál, tulajdonképpen kötöttebb, mert kevesebb lelkiségfölösleggel rendelkezik. E kihangsúlyozottan egy osztályból álló társadalomban a lelkiségek közötti különbséget csekély — bármely életszintet is választjuk az összehasonlítás alapjául, — viszont az anyagon való uralkodás fokozatai nagyobb eltérést mutatnak, mint bárhol másutt az egész világon. S ezt ők demokratizmusnak nevezik.

Hogyan változtatja az egyén életszintjét a faji tekintetben heterogén társadalomban.

Bolívia mai társadalmát a nagy faji távolságot mutató fehér és indián népelemekből alakult. Bolívia többsége szerint indián állam, ahol a kormányzatban 40%-nyi nemzeti kisebbség: a fehérek és félvérek

osztozkodnak. A hódítók általános életszintjét a spanyol rendi világ határozta meg, a meghódítottaké az Inkák koordinált, tervgazdaság jellegű magas államiságából következett. Ez a két életszint nem volt egymással mérhető s egymásba nem is mehetett át. Így két különálló életforma folytatódott tovább, amelyeket vérségi kapcsolat nem befolyásolt. Ezeket a félvér keletkezésének kellett volna összekapcsolnia. De ez a nagy faji távolság következtében lehetetlennek bizonyult s a félvér ahelyett, hogy a két különmű lelkiséget áthidalta volna, azok ellentéteit még jobban kiélezte. Ezek életszint változtatása ebben a társadalomban nem lehet folytonos, felfelé irányuló folyamat. Az adottságok kíméletlenül szétszaggatják annak lehetőségét. Lehetetlen, hogy egy feltörekvő indián a fehér embernek számára lényegében érthetetlen lelkiségét igazán magáévá tehesse. Ha arra vállalkozik, hogy a fehér elem idegen civilizációját felvegye, ezt csak ősisége megtagadása árán teheti. De minthogy ez a kényszer még az indián tehetségnek sem belső kiindulópontja, hanem külső kényszere, ha a fehér ember életszintjének gyakorlására képesíti is magát, állapota labilis marad. Az bosszulja meg magát, hogy a lelkiség csak eszközül szolgált. Márpedig a lelkiség az egyetlen biztos vagyona az embernek s annak gazdagítása lehet az egyedüli öncél. A félvérnél az emelkedés törekvése kockázat, amelyet az olyasvalaminek vállalása jelent, amire sem képesek, sem méltók nem vagyunk. (Ennek a reménytelennek látszó helyzetnek csak a kereszteződés egyes eseteiben van megoldása, amikor az ivadékoknál mind testi, mind pedig lelki vonatkozásban visszaütés útján ismét tiszta elemek keletkeznek.) Akármelyik oldalra is áll a félvérű, csak rontja a tisztavérűek életszintjét. Más megoldás itt nem képzelhető el, mint a tisztavérű fehér és indián népelem életszintjének külön-külön való emelkedése. Ez a fehér ember vonalán meg is történik, azonban az indiánság körében nem. Ennek életszintje 400 év alatt nemhogy emelkedett volna, hanem leromlott. Amilyen arányban kialszik a régi kultúra azelőtt még friss emléke, olyan arányban lesz üressé a lélek s a társadalmi emelkedés szüksége is megszűnik. Úgy látszik, hogy az inka indiánnak halála a rendiség és liberalizmus. Ez érthető is, mert ezek levették róla azt a vaskényszerűséggel ránehezülő teokratikus-autokratikus uralmat, amelyet az Inkák monarchisztikus kommunizmusa jelentett s amely náluk az ősi magas lelkiséget valósította meg. Azaz az indiánság négy különböző életszintje a múltban, a «szabadság» idejében nem belülről, hanem kívülről volt a maga nemében sikeresen és harmonikusan rendezve s most, amikor a «szolgaság» megadja neki azt a szabadságot, hogy maga emelje életszintjét, erre képtelennek bizonyul. Levezettük volt, hogy az életszint emelkedésének az egyénből kell kiindulni s itt pedig olyan társadalomszerkezettel találkozunk, amely kívülről volt rendezve. Ez átvezet az életszint befolyásolásának esetére.

Az életszint mesterséges változtatása állami befolyásolás útján.

Az Inkák társadalomszerkezete példája annak, hogy az életszint megteremtése és fenntartása az állami befolyásolás ereje révén is lehetséges. De ez is a lelkiségből indult ki, a vallás közerkölcsöt biztosító erejéből. Egyes modern államok ma ugyancsak feladatuknak tekintik, hogy az életszintet rendezzék. Híveik végét jósolják annak az időnek, amely az életszint változtatásánál a szabad verseny tiszta dinamikáját kívánta érvényesíteni. Az új irány ezt a társadalmakat meghatározó jelenséget ellenőrizni és irányítani akarja. Vállalkozását azokra a nagy eredményekre alapítja, amelyeket a liberális korszak az anyagon való uralkodásban elért. Az életszint változtatása objektív eszközeinek a tudományt és annak technikai alkalmazását ismeri fel. Ha az összerendezés megmaradhatna ezeknek keretei között, úgy az átmenet természetes lenne, de ennek szükségszerűen az összerendezés szubjektív eszközét, a politikát is szolgálatába kell állítania. Az európai társadalmakban ez az eszköz ma kihangsúlyozott. Az ehhez fűződő felelősség századunk legnagyobb erkölcsi teherpróbája. A nehézség abban áll, hogy lélek a lelken nem uralkodhatik úgy, mint az anyagon. Az új irány ezen úgy segít, hogy az anyag feletti uralom eszközeivel akar a lelkek között közvetíteni. Ez a módszer természetes addig, amíg az a lélek irányainak és lehetőségeinek megfelel. De ha az életszint kialakulásának politikai befolyásolása az elemek természetes összerendeződését felborítja, ha a tehetségek elkallódnak s ha a kikényszerített átlag a kívülről beállított lelkiséget megtanulni nem képes, úgy egyensúlyzavar áll elő, amelyet csakis az egyénből kiinduló kiválasztódás állíthat idővel helyre.

Az életszintnek politikai úton való mesterséges kialakítása ilyen zavarra vezetett a modern Romániában. Ennek társadalomszerkezete az utolsó tizenhét év alatt, tehát történelmi mérték szerint nagyon rövid idő alatt, forradalmilag átalakított. És pedig azzal a politikai céllal, hogy a konzerváló átlag az új államalakulást megszilárdítsa. Ezt a folyamatot a regát diktálta, amelynek társadalmából a középosztály azelőtt hiányzott. Az az osztály, amely az államiság gyakorlati kivitelezője. A háború előtt itt két életszint volt, a főúré és a póré. A közöttük tátongó szakadékot kitölteni lett volna hivatva az új alakulat. Szakadozott volt a történelmi múlt is a nemzeti élet folyamatában, mert a rendsére nem a liberalizmusnak az erők szabad érvényesülését kifejező korszaka következett, hanem ugrásszerűen az összerendezett államiság kísérlete. A két világhéj között akkora a távolság, hogy azt még a tehetség sem tudja áthidalni. Szerencsére. Mert mi lenne abból a társadalomból, amelyben a pór életszintjének egy kapásból a főúréra kellene emelkednie?

A népből feltörekvőnek így az adottságok híján magának kellene megteremtienie azt a lelkiséget, amely még hiányzik. Erre pedig csak a

tehetség képes, amelyből mindenütt kevés van arra, hogy önmagában egy társadalmi osztályt alkosson. Az átlagembernek, aki a tehetség teremtette kereteket kitölteni hivatott, meg kellene tanulnia a lelkiséget. De mit tanuljon meg, ha a tananyag hiányzik? így az a főtörekvés, hogy egy megtartó, középosztályt képző átlag kialakuljon, egyelőre nem valósulhat meg. Az életszint mesterséges befolyásolása útján egyelőre egy pszeudóközéposztály állott elő, amely elszakadt a földtől és a lelki légüres térben nem tudja megtalálni önmagát. Ennek a társadalmi térnek ürességét még fokozza a politikai kiindulás, amely az építést azzal kezdte meg, hogy hely teremtés céljából mindent letarolt, amit már maga előtt talált. Az életszintet így nem lehet emelni, mert az elsősorban az egyén életprogramja, aki nemcsak fizikai, hanem lelki értelemben tör magasabb helyzeti energiák felé. A román középosztály így csak látszólagos, mert egy magasabb fizikai helyzeti energia birtokába jutott ugyan, lelki potenciálja azonban nem növekedhetett ennek megfelelően.

A román tehetség sorsa ebben a folyamatban tragikus. A magános vándoré, aki már nem térhet vissza és nem tudja, hogy hová érkezik. Azonban ő az a semmiből teremtő erő, amely a zavarba jutott társadalmat dinamikus egyensúlyba hozhatja. Mert a pszeudóközéposztály is megszilárdulhat abban a mértékben, ahogyan azt a tehetség lelkiséggel tölti meg. Az egyensúly helyreállása mindig az idő kérdése.

Végül, Románia éles nemzetiségi politikája is a merész kísérlettel járó nagy zavarból ered. Igazi középosztály híján nem tudja magát a nemzetiségi középosztályok felé orientálni, mert hiányzik az a közös lelkiség, amely az életszinteket nemcsak az országhatáron belül, hanem azokon túl is egymáshoz kapcsolja. Az erre vonatkozó jó szándékot az átlag, amely ettől a közös lelkiségtől teljesen idegen, meg sem értheti. Ennek jelét csak a tehetség adta.

Ez az utolsó példa azt mutatta meg, hogy hogyan nem lehet és nem kell az életszintet befolyásolni. Keressük a zavart nem okozó lehetséges befolyásolás határait.

Az életszint lehetséges befolyásolása.

Kimondottuk, hogy az életszint csak a lelkiség növekedésével emelkedhetik s annak természetes iránya az anyagon keresztül való közvetítés oly értelemben, hogy a maga elengedhetetlen részét az egyén viseli. Ez utóbbi engedmény onnan ered, hogy az életszint emelésének objektív eszköze, a tudomány, mindig jelen volt s mindig fokozottabb mértékben jelen lesz az élet e leglényegesebb jelenségében. Az életszintek s azok eltolódásának története összeesik a tudományok történetével. A tudomány a lelkiségnek egyértelmű tényezője. Ha érvénye az élet minden jelenségére kiterjedne, úgy az általános és legmagasabb életszint kérdése

is meg volna oldva, amely minden társadalmi törekvés végtelenben fekvő végcélja. De hatóereje nagyon korlátozott, tulajdonképpen csak az anyagra terjed ki. Az élet legtöbb jelenségét a tudomány még nem uralja s ezekre vonatkoztatott lelkiségünk tudománytalannak nevezhető. A tudomány uralta életterület egyértelmű, a tudománytalanság világa többértelmű. Következik tehát, hogy az életszint egyértelmű, azaz biztos befolyásolására csak tudományos lelkiségünk vezethet. A tudomány és tudománytalanság területeit még a következőképpen is elhatárolhatjuk. Amiről az emberi véleményeknek általánosan meg kell egyezniök, az a tudomány s amiről eltérhetnek, az a tudománytalanság körébe tartozik. Az egyező vélemény indulatmentességet jelent, míg a különböző vélemények létrejöttében az indulatnak is szerepe van. Innen ered az életszint emelése szubjektív eszközöknek, a politikának tökéletlensége. Nem csupán a tudománytalanság az oka ennek, — hiszen a politika hasznosíthatja az egész tudományt, — hanem az indulat elkerülhetetlen jelenléte.

A politika akkor lesz a lelkiség tervgazdálkodójává, ha a lelkeket nem az indulat segítségével fogja össze, hanem azokat az anyagon való uralkodás, tudomány segítségével, optimális feltételek elé állítja. Ezekre a feltételekre azért van szükség, hogy a lélek működése a legnagyobb hatásfok mellett menjen végbe. Lélek csak önmagából növekedhetik s ezért szükség van arra, hogy minden lépést maga tegyen meg önerejéből a cél felé. Az élet örömteljes terhe éppen abban áll, hogy mindenért meg kell szolgálni. A nevelésnek és önnevelésnek tehát ennek a feladatnak tudatos vállalását kell eredményeznie. Ahol a vállalkozás nem tudatos, ott a tevékenység sem lehet az.

Tévedés tehát azt hinni, hogy az életszint rendezésének feladata abban áll, hogy az akadályok elhárítása után az ember, azaz a lélek a legkisebb ellenállás irányában reagáljon. A legkisebb ellenállás irányában a társadalomban vagy semmi, vagy csak reflexszerű esemény megy végbe. Ez pedig az életszintet nem viszi előbbre. Az életszint megteremtése tudatos tevékenység, amelynek egész folyamata alatt a lélek nemcsak a passzív ébrenlét, hanem az állandó aktivitás izgalmasában van. Ez az izgalom jóeső s magában is jutalma az emelkedésnek, mert ez az ember értékének jutalma. Ha az életszintre való beállás a legkisebb ellenállás irányába menne végbe, akkor az életszintben bennszületettnek nem sokat kellene tennie avégre, hogy azt megtartsa. Az újszülöttre a szülők,életszint jenek kész feltételei várának. De ha az az életszintet meghatározó lelkiséget nem szerzi meg fokozatos tevékenykedésével, úgy elveszti magát az életszintet, amely a lelkiség egy bizonyos fokához van kötve. Ezt mindenesetre kedvezőbbnek látszó feltételek mellett érheti el, mint a feltörekvő. De csak látszólagosan, mert hiányozni fog belőle az a teljesség, amelyet az alacsonyabb életszinten való születés nyújt. Ezt csak megismerheti, mint egy idegen tárgyat, de nem éli át. Hiányozni fog belőle

az a lendület is, amellyel valaki alulról elindul. Innen ered az, hogy a bennszületett többnyire az átlagot és nem a tehetséget szaporítja. Innen van az is, hogy a fel nem frissülő, elzárkózott osztályok elsenyvednek. Nem ezek fiai, hanem azok a tehetségek viszik előbbre a világot, akik az összes életszintek lelkeségét magukénak mondhatják. Ezek a zsenik.

Az életszint lehetséges befolyásolásáról való tudásunk ezek szerint csak általános és elégtelen. A tudomány az az eszköz, amely eredményében biztos s a politika az, amely bizonytalan. Talán mondhatjuk azt is, hogy a politika a tehetségek termelését oldja meg, akik a tudomány kiszélesítése és elmélyítése útján az életszintemelés biztonságát növelik. A tudomány annál nehezebben hódít, minél alacsonyabb az életszint. Ebből következik az, hogy az alacsonyabb életszint általános emelkedése lassabban megy végbe, mint a magasabbé. Ez az oka annak is, hogy egy alacsonyabb társadalmi osztály nem éri utol a magasabbat, ami az osztályok eltűnésére vezetne. Ez más okból is lehetetlen. Mert minden ember önálló lelkeséget képvisel, minden embernek meg van a maga belső életszintje, amely megkülönbözteti a többi embertől. Így mindig lesznek osztályok, csak a mérték lesz különböző, amellyel való összehasonlítás az elhatárolásukra szolgál. A tehetségek, az átlagemberek s az alantas személyek láthatatlan osztályai soha sem fognak megszűnni.

Összefoglalás. — Az életszint emelése az egyén életének válsága, amely lelkeségének növekedésében nyilvánul. E válságok összege társadalmi válsággá lehet, ha a feltételek nem természetesek. Az egyéni életszintváltoztatás optimális talaja az ősi föld és homogén társadalom, amely a nemzeti értékek sokszerű és önműködő beállításához vezet. Heterogén társadalomban az életszintek vagy közelednek egymáshoz, vagy elszakadnak egymástól, de bárhogyan is következnek be az életszint változása, az alacsonyabbrendű lesz, mint a homogén társadalomban. Az életszint mesterséges befolyásolása asszerint vezet fejlődésre vagy egyensúlyzavarra, hogy az objektív vagy indulat vezette szubjektív eszközök jutnak a beavatkozásnál túlsúlyra¹.

Szegedy István.

¹ Ez a cikk azoknak a tételeknek az alkalmazása az életszint változtatásának kérdésére, amelyeket Móricz Miklós ezeddig Társadalmi Munkának nevezett és sajtó alatt levő könyvében kifejtett.

A MŰVÉSZ HELYZETE A TÁRSADALOMBAN.

Émelyítő, elcsépelet közhely: A művésznak nehéz a megélhetése, soha sincs pénze, bohém, könnyelmű. Amikor feleletet keresek a kérdésre: miért részesül a művész e gyakran tapintatlan és bántó megítélésben s miért van ilyen furcsa, felemás, kialakulatlan helyzete a társadalomban, mindjárt vizsgálódásom kiindulópontján két, látszólag nem ide tartozó dologra kell rávilágítanom: a tapintatlanság és a közhely fogalmára. Goldring «The Façade» című regényének főalakja egy író (mellesleg szólva, az érvényesülés nehézségeivel reménytelenül viaskodó író) társaságba megy, ahol valaki fölületes társalgási hangnemben nyomban munkájára tereli a szót, nem is sejtve, hogy ez neki nem kellemes, kérdezzeti: «Dolgozik? Sokat ír mostanában?» stb. Az író, akit mélyen elkedvetlenít ez az üres kíváncsiszkodás, magában ezt gondolja: furcsa, ha véletlenül nem író volnék, hanem tőzsdés, bezzeg senki se tartaná illendőnek megkérdezni, sok részvényt adtam-e el az utóbbi időben.

A művész gyakran céltáblája ilyen ízetlen udvariaskodásnak, amelyet a közhelyek ingere csal a művésszel beszélők ajkára. Az egyszeri angol úr esete jut eszünkbe, aki már nem bírja tovább idegekkel, hogy mindenki a kedvezőtlen időjárásról sopánkodik (ez tudvalevően a legnagyobb mértékben dívik az angoloknál) s elhatározza, hogy ezer fontot hagyományoz annak, aki, arra a megjegyzésére, hogy «elmúlt a nyár», nem fogja azt felelni: «hiszen az idén tulajdonképpen nem is volt nyár». Hosszas, meddő keresgélés után talál is egy padon ülő embert, aki nem felel a megjegyzésre semmit. Amikor azonban az öreg különöc átadja neki a hagyományozó iratot, kiderül, hogy a szerencsés örökös néma, aki papirozt, ceruzát kotor elő, írásban köszöni meg a nagylelkű végrendelkezést és pótlólag írásban feleli a megjegyzésre, hogy «ha meggondoljuk, az idén nem is volt nyár». ~

Sokan a közhely leküzdhetetlenségével kötelező illemszabálynak vélik, hogy művésszel szembenállva, nyomban annak alkotó munkájáról kezdjenek csevegni, tapintatlanságot követnek el, amennyiben nem érzik meg, hogy olyasmit rángatnak bele a felszínes társalgásba, ami a másíknak legmélyebb, legtöbb tépelődést okozó problémája, amit nem tud, nem hajlandó pár könnyed, nyájaskodó szóval letárgyalni. Ugyanily tapintatlan dolog, amikor hányavetien dobják bele a társalgásba azt, hogy «hja, persze, a művészeknek «rosszul megy,» közhellyé süllyesztve azt, ami alapján cseppet se közhely, sőt ellenkezőleg fogaskérdés, amely meg-

érdemli, hogy komolyan foglalkozunk vele, szociológiai vizsgálódással: tanulmányt írjunk róla.

Miért van rossz dolga a művésznek? És kik azok a művészek, akiknek rossz dolguk van? akik nem találják meg helyüket a társadalom keretei között?

Hangversenyen vagyunk. Hírnevű hegedűművész játszik Mozartot, Beethovent, Schubertet. Pazar gépkocsija vár rá, hogy hazavigye fényes szállodában lévő lakosztályába. A hangversenylátogató pedig egy pillanattal arra gondol, hogy egyik-másik halhatatlan zeneköltő, akinek művei a műsoron szerepelnek, a legsötétebb nyomorban tengődött.

Más: Irodalom. Közepes írók, a közízlést legyezgető színpadi szerzők darabjait az egész világon játsszák, majd mozivá gyúrnak. Komoly írók kénytelenek napilapnál havi díj fejében robotolni.

Képkiallítás, napjainkban. Nem kelt el egyetlen kép sem.

Arcképfestők. Nem egy úri, csaknem főúri módon él, pedig rossz, érdektelen, művészietlen művész, mesterembere a közkedvelt arcképek, élelmes utánérző. Ezzel szemben, a régi időkben igazán nagy festők — egy Van Dyck, egy Velasquez — arattak, mint arcképfestők, ilyen sikereket.

Bonyolult és szövevényes a kérdés, amelyre választ keresünk: milyen hely jut a művésznek a társadalomban? Tisztáznunk kell, milyenfajta művészekre gondolunk, és milyen társadalomra? A régi korok művésze az, amely elsősorban előttünk lebeg? vagy a mai kor? Továbbá, hogy a «művész» megjelöléssel kiket jelölünk: festőket, szobrászokat, továbbá zenészeket? Itt ismét tisztáznunk kell, zeneszerzőkről van-e szó vagy nemkevésbé a virtuózokról, az előadó zeneművészekről. Aztán igen lényegbevágó kérdés, hogy minden művész társadalmi helyzetét vizsgáljuk-e vagy pedig elsősorban csak a nagy mestereket, azokat a kimagasló egyéniségeket, akiknek életműve későbbi időszakokban is — vagy esetleg csak a későbbi nemzedékekben — hat és tovább él?

Végül az irodalmat is bele vesszük vizsgáldásunk körébe?

Az írókat talán mellőznünk kellene, amikor a művész társadalmi helyzetével foglalkozunk. Az irodalom bár művészet, mégis eltér a képzőművészettől, valamint a zenétől is abban, hogy, míg ezeknél a formanyelv — a szín, valór, vonal, plasztikai vagy zenei forma — sajátosan ahhoz a művészethez tartozik, az írói kifejezés *médiúma*, a nyelv, az emberi beszéd, messze túlterjed az íróművészet területén. Így a «művészet» fogalmi területét nyilván lényegesen nehezebb körülhatárolni akkor, amikor irodalomról van szó, mint akár a képzőművészetnél, akár a zenénél. De lehet az is, hogy ez a különbség inkább csak látszólagos; legalább is arra mutat az a tény, hogy az író helyzete a társadalomban igen nagy, feltűnő párhuzamokat mutat a művészével, a festőével, szobrászával vagy zeneszerzőjével. Szándékosan mondom azt, hogy «zeneszerző» és nem «zenész», mert különben a merőben előadó művészet területére tévednénk.

Ugyanígy kell külön vennünk a színművészt; ő is előadó, helyesebben interpretáló, tolmácsoló művész, mint a zenevirtuóz. A zene, a színpadi irodalom és bizonyos mértékig a költészet azok a műfajok, ahol éles különbséget kell tennünk egyrészt az alkotók és másrészt a tolmácsolók közt, akik a zeneszerző, darabíró művét eljátszzák, a költő versét szavalják. (Ami persze korántsem jelenti azt, hogy pl. a kiváló színészt kevesebbre kellene becsülnünk, mint a rossz darabírót.) A színdarab, a szavalásra kínálkozó vers és zene területén kívül eső művészetekben és irodalmi ágakban más az eset annyiban, hogy itt minden művész alkotó — legalább is névleg, illetőleg elméletben. A valóságban persze más a helyzet; korántsem mindegyik nevezhető alkotónak, legalább is nem akkor, ha az alkotástól több-kevesebb egyéniséget, eredetiséget kívánunk.

Se vége, se hossza a fogalmi körülírásnak, csoportosításnak; területünk rendkívül sokrétű, mindenféle irányban, minden dimenzióban a végletekig tagozott. Felöleli az egész műtörténelmet, irodalomtörténetet, továbbá a kort, amelyben élünk; sok, még eléggé fel nem derített esztétikai kérdés is összefügg a problémánkkal, azzal, hogy miért találja meg nyilván épen a művész olyan nehezen, bárki másnál nehezebben a helyét embertársai között.

A kultúrtörténészek, esztétikusok túlon túl hajlandók a művészetek kizárólag műveiknek esztétikai bírálata, boncolgatására szorítkozni. A monografia-írók elkönnyelik ugyan, hogy pl. Rembrandt, Mozart, Schubert nyomorogtak; de hogy miért? e fölött bánatos belenyugvással térnek napirendre. Művészsors!... ezzel ütik el a kérdést, üres szólam, mint amikor azt mondják: «művész, tehát bohém, rendetlen.»

Ami a rendtelenséget illeti: ez a legnagyobb tévedés. Minden foglalkozási ágban vannak rendes és rendetlen emberek; ez részben egyéni hajlam, részben pedig egyszerűen a gyermekszoba kérdése. De persze a festő vagy rézkarcoló, aki példás rendben tartja kényes munkaeszközeinek egész arzenálját, esetleg rendetlen a nyárspolgár szemében, mert pl. tájékozatlan adóügyeinek elintézése körül. Ehhez persze az is hozzátartozik, hogy nemcsak a nyárspolárnak, de igen sok embernek sejtelve sincs a művész kemény, kitartó munkájáról; ezek azok, akik azt hiszik, hogy a művész csak úgy, «istenadta tehetségénél fogva», pár perc alatt a kis-ujjából rázza ki mesterműveit; így képtelenek megérteni, hogy ne maradna még bőven ideje és idege ahhoz, hogy egyéb, gyakorlati ügyesbajos dolgát elrendezze. De előfordul az is, hogy a művész valóban oly siralmas anyagi helyzetben van, amelyben a rend elérhetetlen fényűzéssé válik. Ne feledjük, hogy Baudelaire egyik legszebb versében, az «Invitation au voyage» c. gyönyörű, költői vízióban, éppen a rend annyira fontos elem a felidézett vágyalom keretében.

«La, tout n'est qu'ordre et beauté, Calme, luxé et volupté.» Így szól a refrain-je a versnek, amelyben a múlt század bohém, burzsoá-

riasztó korszakának reprezentáns alakja, Baudelaire, a nyugodt, meghitt, sőt kimondottan polgáris hangulatú boldogságról szövi ábrándját.

Ami a bohémség közkeletű fogalmát illeti, ez is sokban félreértésen alapszik. Egész biztos, hogy bőven található hamisítatlan, vérbeli bohémek akármilyen foglalkozási ágban, illetőleg társadalmi rétegben, korántsem csupán művészkörökben — nevezetesen pedig éppen nálunk, Magyarországon. A bohémség ugyanis részben társadalmi szokásokon is alapszik, részben pedig valóban vérmérséklet kérdése. Hazánkban pl. a könnyűvérű, mulatnivágyó, a holnappal keveset törődő ember típusa bizonyára sokkal gyakoribb, mint az egységesebben polgári, sőt kispolgári Franciaországban; a magyar kisdzsenti, a francia kispolgárral szembeállítva, megkapó példája a bohémségnek. Már pedig a «bohém» elnevezés, könnyűvérű, életüket a kedély fölényével élő művészberekre alkalmazva, Franciaországból származik; minálunk csak átvették, gondolkodás nélkül, elfelejtve, hogy a Murger-korabeli francia bohémek a polgárságnak nagyon is kompakt tömegével álltak szemben, amely Franciaországban egy szociológiailag sokkal erősebben körülhatárolt, egyöntetűbb osztályt képviselt és képvisel még ma is, mint minálunk — azzal a gyakran szív és kedély nélküli emberfajtaival, akinek jóformán egyetlen életcélja, hogy minden hónapban félretehessen valami megtakarított pénzt. A francia nagymértékben ma is ilyen, hiszen a «malheureux», a «boldogtalan» szó a francia mindennapi nyelvszokásban szinonim a pénztelenséggel; ismerjük a francia nyárspolgárnak azt a típusát, akinél a boldogság csalhatatlan fokmérője valóban a takarékpénztári mérleg. Nyilvánvaló, hogy ez a zárt polgári réteg váltott ki annyira erős ellenhatást a francia művészeknél, írónál és ez az ellenhatás ebben állt: bohémnek lenni, a polgárt elképesztetni — *épater le bourgeois*.

Mellesleg szólva, mulatságos, hogy a francia «Bohème» (bohémország) és «bohémien» (bohém) kifejezések a földrajzi ismeretek szánalmas hiányára vezetendők vissza. «Bohème» franciául tényleg Csehország (Böhmen), sajtóságtól fogalomzavar folytán azonban a francia a cigányt is bohémien-nek, csehországinak nevezte, összezavarva ezt a két, számára vadidegen, muzsikus népet. A bohém tehát egyszerűen cigány: *Vie de Bohème* annyi mint cigányélet.

Hasonlóan külföldi ízű és behozatalú (s ugyancsak francia eredetű) kifejezés a burzsoá, burzsoázia is; hazánkban ez is bizonyos mértékig idegen palánta, olyanformán, mint a bohémség, ahogyan ezt a művészre ráfognak, a művész természetrajzához tartozónak vélik. Holott legfeljebb azt lehetne joggal mondani, hogy a művész gyakran kényszerűségből bohém; a társadalom utalta rá, nem nyújtott neki más lehetőséget. Nincs módja arra, hogy megállapodott keretek közt élve, a holnapra, a folyamatos megélhetésre, jövőjére gondoljon. Zsákutcába került, ráfanyalodik a léha bohémségre, a cigányéletre.

A művész sorsáról beszélni és az anyagi kérdéseket elhallgatni, vagy akár csak kendőzni: álszemérem, hipokrizis. Sajátságos, hogy ez mennyire általános vonás; így pl. még Romáin Rolland «Jean Christophe»-jában is van ebből a felfogásból egy erős árnyalat; a regény «La Foire sur la Place» c. egyébként kiváló kötetében, a párisi intellektuális és művészi élet «piaci vásár»-ában, még azon is fönnakad, hogy az írók anyagiakról beszélgetnek; hőse, Jean Christophe, az undorodásig elkedvetlenedik, amikor volt iskolatársa, a német zsidóból francia irodalmi emberré vedlett Sylvain Kohn bevezeti egy írókompániába s ott egyre ilyen szavak röpködnek: «szerzői jog, százalék, előleg, szerződés, tiszteletdíj», stb. Persze, a Jean Christophe háborúelőtti könyv, még abból a korból való, amikor nem szakítottunk volt még ezzel a sajátságos, ma már alaposan túlhaladott, elvakult «úri» álszeméremmel, miszerint anyagiakról nem illik beszélni, nem illik kíváncsinak lenni, hogyan, miből élnek embertársaink.

Hogyan, miből él a művész?

Régen a mesterségéből élt; ma inkább a hírnevéből. Hajdan a művész mesteremberszámba ment, akár a varga, a szabó és megélt, hírnév nélkül is, a munkájából. Ma világhíre is alig biztosítják az éhenhalás ellen. Ezzel a művész a társadalom kiszolgáltatottja lett, mert hírnevét — felkapottságát — rendszerint nem ő maga teremti meg, képtelen egymaga megteremteni. A középkorban székesegyházat építettek olyan művészek, akiknek neve nem maradt meg az utókorra; ma féltucat rézkarc eladása is lehetetlen — név, felkapottság nélkül.

A középkor kötött, rögzített, merev társadalmi keretei közt művész-individualizmus még alig érvényesülhetett. Az újkor társadalmi átalakulása teremtette meg a művész-arisztokratát, a művész-individualistát. Előbb nem álmodott, ragyogó lehetőségek nyíltak meg a művész előtt; úr lett, hírnévre, rangra, fényes keresetre tehetett szert. A *cinquecento* művészei sajnálkozással tekintettek az előző nemzedékre, amikor «mindennapi eset volt, hogy a festő vagy szobrász munkazubbonyban, munkaeszközeivel kezében ment végig az utcán. A következő évszázad, a *secento* már a művész-főurak kora lett. Guido Reniről, Az «isteni Guido»-ról feljegyezték kortársai, hogy kardinálisok vetekedtek abban, hogy a szappanyos tálat tartásák neki, amikor borotválkozott.

Az újkorban a művész alkotása is kereskedelmi cikk lett, amely a kereslet és kínálat törvényének engedelmeskedik. Csakhogy nem engedelmeskedik, mert a művészet, nem vetheti alá magát a kizárólagosan gazdasági szempontoknak. Végző fokon innen ered a művész individualista beállítottsága, antagonizmusa a társadalommal szemben. Ezt ma már természetesnek találjuk; mint örök törvényt könyveltük el, csaknem az anyatejjel szívtuk magunkba a meggyőződést, hogy a művészi pálya nem

illeszthető bele a társadalom kereteibe. «Nem pálya», — ahogy egyik művészbarátom keserű beletörődéssel szögezte le egy beszélgetés folyamán. Azonban ez a megállapítás sem általános érvényű, mert a művészi pálya sokban a szociális fejlődés kialakulásának függvénye. Velasquez, Rubens, Callot, Ábrahám Bosse idejében, vagy még előbb is, egy Villard de Honne-court, egy Simone Martini társadalmában, úgyszintén még későbben, a Tiepolo-k, Watteau, Rafael Mengs vagy Debucourt világában is, határozottan «pálya» volt a művészet.

Igaz, a régi századokban is találunk bőven példákat arra, hogy a művész siralmas sorsra jutott, hogy nem kapta meg a társadalomtól munkája joggal várható, normális, illetőleg minimális ellenértékét, a gondoktól, nélkülözésektől mentes megélhetést sem. Rembrandt tudvalevően élete második felében egyre súlyosodó anyagi gondok közt élt, divatját multa, félreismerték, mellőzték, közöny vette körül, miközben más festő-kortársai, akikre ma csak mint érdektelen, harmadrangú maniristákra tekintünk, fényes sikereket arattak. Ugyanakkor élt a valóban tragikus sorsú Herkules Seghers, Rembrandt honfitársa, páratlanul artisztikus, eredeti, elsőrangú rézkarcok alkotója. Lapjai, amelyeket ma a rézkarcművészet gyöngyei, sőt a művészet legszebb víziói közé kell sorolnunk, nem kellett senkinek; állítólag megtörtént, hogy a boltosok csomagoló-papírnak használták; olykor még papírt se tudott venni Herkules Seghers, rézkarcait a vásznakra nyomtatta, melyeket felesége háta mögött lopkodott ki a szekrényből; alighanem ezzel a konok mellőztetéssel, amely életében kísérte, függ össze, hogy oly kevés műve maradt az utókorra. A szerencsétlen művész végül itatra adta magát és egyszer, amikor ittasan botorkált haza, valami lépcsőről leesve, szörnyet halt. Frans Hals szegényházban halt meg. Pieter de Hooch pedig egész életében urasági inas volt, ezt a foglalkozást egyesítette a festészettel. Érdekes, hogy éppen Hollandiában volt ilyen hitvány sorsa a művészeknek. Alighanem ez összefügg a holland társadalom erősebben polgári jellegével, mely akkor újszerű, a németalföldi szabadságharc sikeres megvívását követő társadalmi átalakulás volt. Hiszen a maga nemében pl. Velasquez is komornyik volt, amennyiben tudniillik a spanyol királyi udvarnál ugyanúgy töltötte be ezt a magas méltóságot, mint más udvaroncok, akiknek megtiszteltetés volt, ha szolgálhatták az uralkodót — még pedig nemcsak jelképes, hanem szó szerinti értelemben, olyanformán, mint ma az inas a gazdját.

Nyilván tehát Hollandia esete az volt, hogy a társadalmi alakulás nem gondoskodhatott megfelelő keretekről a művészs számára; az új helyzet készületlen volt a művész szempontjából. És egyre fokozódó mértékben áll ez a mi korunkra már a XIX. századtól kezdődően. A XIX. és XX. század az az idő, amikor a művész kiszorul a társadalom keretei közül, helyzete bizonytalanná, felemássá válik; lóg a levegőben. Így lesz csaknem közmondássá szembenállása, ellenséges helyzete a társadalommal, neve-

zetesen a polgári társadalommal szemben. Hetykén riasztja a burzsoát, ez a hetykeség azonban ne tévesszen meg bennünket; ez nem kis részben nem egyéb, mint visszahatás, túlkompenzálása annak az alapján igen lealázó, kínos érzésnek, hogy a társadalom, fokunkinti átalakulásában elmulasztotta neki helyet adni, róla gondoskodni. Velasquez vagy Tizián idejében még nyoma sincs a művész effajta polgárellenes attitűdjének.

Az újkor szabad kereskedelme és az «indusztriális forradalom» a XIX. században változtatta meg a világ képét és nemkevesebbé a művész helyzetét.

A világot forradalmasító találmányok közt van egy, amelynek jelentőségét rendszerint nem szokták eléggé figyelembe venni, amikor a művészetről van szó: a fényképezés. Pedig feltalálása valóban mérföldjelző a képművészet történetében. Hasonlóképpen roppant jelentőségű a fényképek nyomdai sokszorosítása, amely ma már számtalan, egyre tökéletesedő módszerrel ontja világgá a nyomtatott képet: heliogravúr, fotolitografia, autotípus, mélynyomás, rotációs mélynyomás stb. A képeknek nyomdai ipar útján való sokszorosítása ma már annyira megszokottá vált, hogy jóformán soha nem gondolunk arra, milyen lehetett a világ azelőtt, amikor a nyomás útján való sokszorosításra szánt képet művésznek kellett elkészítenie — rézmetszetben, rézkarcban vagy fametszetben. És arról is meg szokás feledkezni, hogy ezeket — a mai nyomdaipar tempójához képest — csigalassúsággal nyomták. Hogy a kultúrának ez a régi állomása, amikor nem volt más mód a kép sokszorosítására, mennyire feledésbe ment, annak kitűnő példája, hogy a laikusok a mai rézkarcoló műhelyben legjobban azon lepődnek meg, hogy a nyomásnak ez a sajátos módja mennyire lassú, fáradságos, körülményes. A rézmetszetet, rézkarcot, fametszetet annakidején kifejezetten gyakorlati céllal találták fel; ma élő anakronizmus, amely azonban mégis tartja magát a benne rejlő sajátos esztétikai értékek miatt.

Ami az ipari találmányok okozta változások merőben esztétikai eredményeit illeti: ezek — a látszat szerint — kevésbé tartoznának jelen vizsgálódásaink tárgyához; valójában azonban ezek is nagy hatással voltak a művészpálya alakulására. Nevezetesen az eredetiség fokozott értékelése, sőt ezen a réven az újszerűségnek, a látszateredetiségnek féktelen hajszolása is végső gyökereiben kétségtelenül a fényképre vezethető vissza, mint ennek erős ellenállása. Másrészt pedig nem szabad elfelejtenünk azt sem, hogy a fényképezés a képek előállítását, mely azelőtt kizárólag a hivatásos művész teendője volt, avatatlan, kontár kezekbe adta, prédául dobta oda a műkedvelőnek és az esztétikailag ugyancsak műveletlen hivatásos fényképészek tömegének, akik ezzel elképesztő, borzalmas pusztítást vittek végbe az ízlés területén. Tudjuk jól, hogy e tekintetben vannak kivételek; mégis, a kornak az a történetírója, bírálója, aki mint megfajthetetlen talány előtt, töpreng a kérdésem: miért tobzódik

oly borzalmas mértékben az ízléstelenség ép a mai kor képzőművészetében, miért van az, hogy a régi kultúrák valóságos oázisai az artisztikumnak, szembeállítva az ízléstelenségnek azokkal az orgiáival, amelyektől ma annyit szenvedünk, ha végigmegyünk a tárlatokon vagy akár a városaink köztérét eléktelenítő, minden fővárosban egyformán sivár szoborművekre gondolunk: e fölött töprengő érzékeny esztéta jól teszi, ha lelki szemei elé idézi a hivatásos fényképészeknek azt a hadát, akik az egész világon rávetették magukat a fénykép nyújtotta jövedelmező lehetőségre és azt, az esztétikai lelkiismeret szempontjait még csak hírből sem ismerve, iparszerűen üzték, üzletileg kiaknázták, ami kétségtelenül egész nemzedékekre korrumpálta az ízlést.

A fénykép kihatásai tehát minden vonalon kolosszálisak: szinte észrevétlenül hozzászoktatták az emberiséget a képhez, amelyet nem művész csinált. A fénykép nyomdai sokszorosításának szédületes fejlődése pedig már-már a teljes elértéktelenedésig olcsósította a műlapot, a nyomott képet

Dürer felesége a piacon árulta férje rézmetszeteit. Úgy vélem, ennél misem lehet megkapóbb illusztrációja annak, hogy a nyomtatott kép — és általában a kép — mi volt régen. Annál inkább, mert hiszen — ne feledjük — Dürer korántsem volt félreismert lángelme, mint Rembrandt vagy, még szomorúbban teljes mértékben, Herkules Seghers. Aki Dürer németalföldi úti naplóját olvasta, tudja, mily nagy tekintély övezte a német reneszansz e kiváló mesterét. Németalföldi útján mindenütt melegséggel, becsüléssel fogadták. Akkor az egyes országok, kultúrterületek mai fogalmakhoz mérten nagy elszigeteltségben éltek; mégis mindenütt megelőzte Dürert a híre; minden kiváló, előkelő egyéniség szívesen fogadta s természetesnek vette, ha a mester pár napig városában időzve, lerajzolta. Ilyen magától értetődő esemény volt, hogy Rotterdamban felkereste s ugyancsak lerajzolta Erasmust, akiben korának egyik legnagyobb szellemét tisztelte.

Még egy, a kort jellemző, érdekes vonás: Dürernek útja folyamán ekként létrejött arckép-rajzai nem megrendelésre készültek; nyilván teljesen tőle függött, hogy azok közül, akikkel utazása összehozta, kiket akart lerajzolni. A képmást aztán odaadta az illetőnek, az pedig *fizetett* érte, olyan összeget, amelyet megfelelőnek gondolt. Ez nyilván mindkét részről a legcsekélyebb mellékgondolat nélkül történt. Dürer esetről-esetre hűségesen, kommentár nélkül jegyezte fel naplójába: X. Y. ennyit és ennyit adott a rajzért. Ha elképzeljük, hogy ilyen nagyhírű, előkelő művész felesége nem tartotta méltóságán alulinak, hogy kiüljön a vásárra férje rézmetszeteit árulni: plasztikusan élénk rajzolódik egyrészt a művész helyzete a XVI. század társadalmában, másrészt az, hogy akkoriban és még azontúl is hosszú ideig a kép — legyen az olajfestmény, rajz, fametszet vagy rézmetszet — eseményt jelentett mindenki számára. Nemcsak

merőben művészi, esztétikai eseményt, hanem eseményt ama pusztán ténynél fogva, hogy ezeken kívül nem volt más úton, más módszerrel készült természetábrázolás. Az, hogy Herkules Seghers rézkarcaiba a szomszéd hentes kolbászt csomagolt, nem tekinthető tehát olyan példának, amely megcáfolhatná azt az alapvetőényt, hogy a művészi munka útján létrejött kép szerepe gyökeresen módosult először a fénykép feltalálása és aztán fokozottan a fényképen alapuló sokszorosító ipar egyre nagyobb terjedése és olcsósodása következtében. Ahhoz, hogy ezt a fejlődési folyamatot magunk elé idézzük, hogy ráeszméljünk, mennyire tart ez még napjainkban is, nem kell egyébre gondolnunk, mint arra, hogy míg néhány évvel ezelőtt a magyar napilapok közül még egy se hozott fényképeket; ma alig van, amelyik ne hozna. És ma senki fönn nem akad rajta, észre se veszi, ha a napilapok rotációs mélynyomással sokszorosított fénykép-újdonságaiba, politikusok vagy mozicsillagok élethű képmásaiba csomagolják az útszálló vásárolt portékát.

Szó sincs róla, ezek a rotációs papírra nyomott fényképsokszorosítások még igen silányak, tökéletlenek — minálunk. De pl. a Timesben már valóban elsőrangú, az eredeti fényképfelvétel tisztaságával vetekedő, ugyancsak rotációs mélynyomással sokszorosított képek jelennek meg naponta. Ezzel a természetnek képben való visszaadása az elértéktelenedésnek már igen előrehaladott stádiumába került; csak idő kérdése, hogy ez még fokozódjék. Potom két penny a Times egy száma, benne kötetnyi, finom nyomású olvasnivalón kívül, igen élvezhető nézivaló — kép — is van naponta, a lepedőnagyságú újság fél oldalát kitöltő tájfelvétel, városkép vagy egyéb, gyakran igen jó ízléssel kiválasztott motívum. Az ember gyakran kedvet kap eltenni, de azért mégse teszi el, hanem eldobja, mint értéktelen újságpapírt. Így a mai ember nem is ébred tudatára annak, hogy a kép nézése, élvezete és birtoklása az emberi funkciók között mennyire eltolódott, másnemű szerepre jutott, mint régebben, amikor a természet ábrázolása, valamint a természetábrázolásnak nyomás útján való sokszorosítása kizárólag művészi teendő volt. Természetes, hogy ez miben sem érinti a művészi ábrázolás létjogosultságát, amely esztétikai vonatkozásaiban nagyjából ugyanaz, illetőleg azonos értékű maradt; de más síkra helyeződött, kiszorult a gyakorlati életből — a merőben művészi produktum szerepére jutott, amely gyakorlati vonatkozásokban elvesztette talaját. És ezzel párhuzamosan a művész lába alól is kicsúszott a szilárd talaj. A régi idők művész-mesterembere, aki maradék nélkül megtalálta helyét a társadalomban, kiveszett, kipusztult, akár a bölény és helyét elfoglalta az elvont szellemi termelő művésztípus, aki talán előkelőbb, de minél magasabb polcra helyeződik mint exkluzív entellektüel, annál inkább veszendőbe megy a társadalomban elfoglalt biztos helye. Ebben van a keserű ironia: a művészarisztokratából végül művészproletár lett, a műalkotás munkanélkülije.

Az íróra, a zeneszerzőre nem lehetett hasonló hatással a technika nagyarányú térhódítása. Bár nyilvánvaló, hogy a modern technika nem hagyta érintetlenül az irodalom, úgyszintén a zene területét sem. A komoly irodalomnak egyre súlyosabb vetélytársa a mozi, a beszélőfilm; itt azonban — érdekes ellentét a képzőművészettel szemben — a nagyipar nem-hogy kipusztította, anakronizmussá tette volna a művész-mesterembert, de ellenkezőleg létrehozta, kitermelte. A nyomdai ipar szédületes, nagyarányú fejlődése mint a mai idők szülöttét, sőt torzszülöttét, életre keltette az irodalom napszámását, favágóját, a nagylapnak szakmányba dolgozó hírlapírót. Régi, közmondásos tény, hogy Gutenberg a betűnyomtatással olyasmit talált fel, aminél semmi jobban nem változtatta meg a világ képét; de ne feledjük, hogy a betűnyomtatás találmányának fejlődése, annak minden függvényével, velejárójával együtt, még napjainkban is egyre tart.

Látjuk tehát, hogy szociológiai értelemben «a művészt» nem lehet egy egységnek tekinteni. Le kell mondanunk arról, hogy a kérdést közös nevezőre hozva, örökérvényű szabályokat vezessünk le *a művész* társadalmi helyzetére. Mindamellet, hogy amint láttuk a társadalmi berendezkedés, fejlődés, átalakulás nagymértékben mélyen belemarkol a művész életviszonyaiba és (noha bonyolult, csaknem rejtett utakon) kérlelhetetlenül determinálja helyzetét mint esetleg hittük volna: a művészet mégis csak igen különálló, sajátos területe marad az emberi létnek. Igaz, hogy a művész is csak olyan, mint más közönséges halandó, abban, hogy csinál valamit és abból él, vagy igyekszik megélni, helyet találni a nap alatt. De az, amit csinál, mégse hasonló ahhoz amit más, gyakorlati téren termelnek; már annyiban sem, hogy értékének, eddigelé legalább, alig van megbízható, objektíve megállapítható fokmérője. És ebben rejlik, társadalmi berendezkedésektől, korszakoktól függetlenül, a művész tragédiája. Helyesebben, ez leginkább a kiváló művész tragédiája, épúgy mint általában a nagy szellemeké, akik, egészen kivételes tehetségüknél, egyéniségüknél, lángelméjüknel fogva olyasmit alkotnak, ami túlterjed az egykorú társadalom szükségletein. Egy Rembrandt, akit kortársai — talán egy elenyésző, lelkes kisebbségtől eltekintve — nem sokra tartottak, közepes, sőt jelentéktelen művésznek vélték; egy Mozart, akit nyomorban hagytak veszni. Arról pedig, amit egy-egy ilyen zseni alkotott, később kiderül, hogy magasztos érték, felbecsülhetetlen kultúrkincs, amely társadalmi átalakulásoktól függetlenül, nemzedékeken, századokon keresztül megmaradt, mint a lelki gyönyörnek, gazdagodásnak olyan kútforrása, amelyet már alig tudnánk nélkülözni.

Ferenczy Valér.

FIGYELŐ

EGY MAGYAR TUDÓS AMERIKAI KITÜNTETÉSE.

Az Egyesült Államok legelőkelőbb és legnagyobb egyeteme, a newyorki Columbia-University díszdoktorrá avatta gróf Teleki Pált, a hazai földrajztudomány egyik büszkeségét, s mi ez alkalomból, mint a M. Társadalomtudományi Társaság tiszteleti tagját üdvözljük. Legyen szabad ez alkalommal némi visszatekintést tennünk.

Társaságunk kezdettől fogva felismerte, hogy a modern földrajz, helyesebben mint egész tudománycsoport: földtudomány és a társadalomtudomány között szoros kapcsolat áll fenn. A trianoni magyarnak lehetetlen észre nem venni azt, hogy szűkebb hazájában nagyobb érték lett a föld és nemzetközileg kínos helyzetét Kjellen, a svéd tudós, úgy jelezte: «válságos övezetben» van, együtt Lengyelországgal, a Kelet és Nyugat örökké zivataros «politikai határsáv»-ján. Létünk, sorsunk ezzel a helyzettel függ össze szószerint egy évezrede.

A politikai, gazdasági földrajzra (mindkettő része egy társadalmi földrajznak) kiváló súly esik, úgy mint az ethnografiára. Ezt ismerte fel gróf Teleki, aki a béketárgyalásokra hatalmas felkészültséggel ment el, oly tudós apparátussal, amely döntően esik latba mindenkor: alapja revíziós igényeinknek. Első tudós munkája (Atlasz a japán szigetek kartográfiájához, 1909) nemzetközi figyelemben részesült. Majd igazunkat tárta fel a «Magyarország néprajzi térképével» 1919-ben, «A magyar béketárgyalások»-ban (3 kötet 1921-ből) több cikket írt, nem szűnt meg külföldi felvilágosító munkája akkor sem, midőn sorsunk már meg volt pecsételve. «Evolution of Hungary» 1923-ban Newyorkban szép kötetben tömören tárta fel a legszükségesebbet. Midőn egyik amerikai egyetemen előadást tartott helyzetünkről, ismert tárgyilagos, szüksézává modorában, a jelenlevő lord Bryce, nagysúlyú szavával benyomását az angol külpolitika hivatalos köreinek röviden így közölte: «gróf Teleki nek igaza van». Tudjuk, az igazság sokszor csak földalatti patak, de egyszer az fel fog törni a föld színére, elháríthatatlan természettörvényszerűleg. Előadásai a külföld tudós köreiben, a berlini egyetem Magyar Intézetében (1926 jan.), a müncheni Német-Magyar Egyesületben (1930), korábban nyolc előadása williamstowni egyetemen (1921. nyarán), a breslauer egyetemen (1929), a berlini Nationaler Klub-ban (1931), a szellemi

együttműködés bécsi és berlini szövetségeiben (1932), majd ismét München, Köln, Hamburg és megint Berlinben (1934), majd a Coopération Européenne francia bizottságától rendezett kongresszuson (Párizs, 1933 okt.), majd Olaszországban (1934) stb. mind azt igazolták a külföld válogatott hallgatósága előtt, hogy a magyar tudós európai szemszögből mindig az objektív igazságot útját jelöli ki. (Ez előadások 1934-ben magyarul is megjelentek: Európáról és Magyarországról. 2 kiadás is.)

Mint egyetemi tanár egész iskolát teremtett; nálunk, ahol a geológizáló földrajz volt a hivatalos álláspont több évtizeden át, mint bomba hatott gróf Teleki «tájföldrajzi», azaz szintetikus felfogása. (A földrajzi gondolat története, 1917.) Ezt nem hagyta programként, be is mutatta Amerika gazdasági földrajza c. művében (1922). Ez a földrajz, mely a tájat a maga kerek egészében együttesen veszi, a tájat «életegységnek» látja, szinte önálló életet élő szinguláris egységnek, ma már a jelent képviseli (akkor merőben új volt nálunk, útjelző volt). És éppen ezért a társadalomtudomány is az a reménye és jogos követelése, hogy a maga szempontjai is érvényesülni tudjanak ama tájföldrajzban: a föld élet-egységében, a kultúrszférában legfőképp, benne van a társadalom százados vagy ép évezredes munkája, úgyhogy némely táj szinte már műtájnak mondható. Termékeny szempontok özöne kínálkozik ez alapon. Nekünk, akiknek a *magyar* társadalom tudománya a fő célunk, ama tájföldrajzzal szoros kooperációt kell fenntartanunk. Azt hisszük, hogy ez az idő érkezett, s a helyes belátást tettek követik. A mai birtokpolitikai kérdések is tág teret nyújtanak a gazdaságföldrajzi nézőpontnak érvényesítésére.

Midőn a tudós tiszteletére a newyorki egyetem is meghajtotta zászlaját, csak újabb bizonyítéka ez annak, hogy Amerika, mely *vezet* a társadalomtudomány megbecsülése terén, a geográfiát épúgy magáénak vallja, jövőjében *reális* politikai átgondolás pillérének, mint mi is. Nehéz oly két rendkívül széles tudáskört — minő egyrészt a föld-, másrészt a társadalomtudomány — egy elmének áttekinteni, de a kooperáció útban van. Ezt ápolni egyik országnak sem oly vitális érdeke, mint a trianoni Magyarországnak.

—k—n.

MALTHUS ÉS A MALTHUSI PROBLÉMA.

Malthus Tamás Kooert, aki 1766-ban született és 1834 decemberében halt meg, 1798-ban megjelent népesedéstanával, vagy még inkább annak 1803-ban megjelent második kiadásával, amelyet meg az ő életében négy további kiadás követett, a modern népesedélmélet megalapítója lett. Nem kevésbé jelentős azonban Malthus munkássága a közgazdaságtan szempontjából sem és közgazdaságtana szintén az alapvető munkák sorába tartozik, amelynek számos tanítását szinte csak napjainkban kezdik igazán értékelni. Malthus volt különben az első,

aki a közgazdaságtan professzorának címét viselte és egyik fő alapítója volt az angol királyi statisztikai társaságnak.

Mint annyi kiváló munkáról, Malthus könyvéről is meg lehet állapítani, hogy többen beszélnek róla, mint ahányan elolvassák. A legtöbben csak azt tudják Malthusról, ami közhellyé lett és a legkevésbé sem alkalmas arra, hogy Malthus tanainak teljes és helyes értelmét megadja. Számos félreértésnek, tévedésnek és ferdítésnek vált ez természetes forrásává. Azért az első kötelesség Malthussal szemben annak megállapítása, hogy mi tulajdonképpen a Malthus igazi tanítása.

Annak, aki Malthus népesedéstanát elolvassa, először is meg kell állapítania, hogy Malthus az adatok nagy tömegével és sok történeti és földrajzi ismerettel támogatja elméletét, még pedig olyan korban, amikor a statisztikai adatgyűjtés még kezdeteit élte. Ezeknek a leíró részleteknek az olvasóra gyakorolt hatása alatt lehet csak az előadott elmélet igazi értelmére is rájönni. A malthusi tan lényege úgyszólván egy magától értetődő igazság, az tudniillik, hogy földgömbünk korlátozott terjedelmű felszínén csak egy meghatározott, korlátozott számú ember élhet meg s hogy mennyi, az mindig attól függ, hogy az ember mily mértékben képes a természetadta lehetőségeket kihasználni. Ha az ember technikai készsége nő, akkor a föld több embert tarthat el, de amíg az ember élete a földgömbhöz van kötve, addig az ember technikai készségének nyomában elérhető növekedésnek megmarad a maga fizikailag áthághatatlan határa. Malthus korában a világ népessége talán az i milliárdot sem érte el, ma pedig már a 2 milliárdot is meghaladta. Malthus korában Európa népessége alig érte el a 200 milliót, ma pedig ezen az öreg földrészen csaknem 500 millió ember él. De becsüljük a földgömb lehetséges népességét akár 7 vagy 9 milliárdra, annyi mindig kétségtelen marad, hogy a földgömb benépesítésének megvan a maga fizikai határa. S ami áll az egészre, az áll minden egyes részre külön-külön is. Amennyi ember még a földgömbön jól elférne, az épenséggel aránytalanul oszolhatik el a föld felszínén, úgyhogy az egyenlőtlen megoszlás folytán a föld egyes részei már akkor érezhetik a túlnépesedés állapotát, amikor egyenesen több is következik, mint az, hogy ami az egészre áll, az a részekre is áll, mert ez már azt jelenti, hogy ami az egészre áll, az a részekre fokozottabban igaz lehet.

Kétségtelen és tagadhatatlan, hogy a népesség számába belejátszik az életszínvonal kérdése is, mert alacsonyabb életszínvonalon több, magasabb életszínvonalon pedig kevesebb ember élhet meg ugyanazon a földterületen, de az életszínvonal leszállításának is megvan a maga fizikai határa, ami egyben a népesség szaporításának is fizikai határa.

Úgyszintén befolyással van a népesség lehetséges iramára az átlagos

élettartam, mert hosszú élettartam mellett kevesebb ember számára van hely a földön, mint rövid élettartam mellett. Sőt a kormegoszlás eltolódása még úgy is hat, mint az igények növekedése, mert a felnőttek szükségletei nagyobbak, mint a gyermekekéi.

Adva van tehát a földgömb embereltartó képessége, mint fizikailag meghatározott, véges lehetőség. El kell ismerni, hogy ez az embereltartó képesség a népesség szaporodásával bizonyos határok között növekszik is, mert a föld embereltartó képességéhez az ember munkájára is szükség van s a népesség szaporodásával a rendelkezésre álló emberi munkamennyiség is növekszik. Ebből azonban csak annyi következik, hogy nem a minél kisebb lélekszám a népesedési optimum; nem pedig az, hogy a népesség szaporodása önmagának teremti meg a megélhetési lehetőségeket pusztá lélekszámánál fogva. Az ember technikai készségének növekedésével nő a földgömb embereltartó képességének az ember által kihasználható, tehát relatív mértéke és azoknak a munkáskezeknek a száma is, amelyek az embereltartó képesség kihasználásához szükségesek. Ezért lehetett volna 1 milliárd ember akár több is a 100 év előtti világnak, mint 2 milliárd ember a mai időknek.

Hogy viszonylik most már az ember szaporodóképessége és szaporodóhajlama a föld mindenkori embereltartó képességéhez? Az nem lehet vitás, hogy az ember szaporodásának a föld embereltartó képessége áthághatatlan fizikai határt von. De az ember szaporodóképességének tágabb határa lehet, mint a föld embereltartó képessége, vagyis jóval többen szülehetnek, mint amennyien a földön csakugyan meg is élhetnek. Ha pedig az ember szaporodó hajlama a föld embereltartó képességét meghaladja, akkor előáll az az állapot, amit túlnépesedésnek nevezünk. Ebből még nem következik, hogy a túlnépesedésnek mint állandó állapotnak fenn kell állania, de a túlnépesedés lehetősége már adva van. Ennek az összefüggésnek valósággal természettudományi értelmet és jelentőséget lehet tulajdonítani s ezzel magyarázható, hogy, mint tudvalevő, Darvint Malthus népesedéstanának elolvasása vitte rá a létért való küzdelem nagy élettani gondolatára. Az élet fölös bőséggel ontja a maga egyedeit, hogy a kiválasztásban a legkülömbek felülkerekedjenek. Az állatvilágban, ahol a nagy halak megeszik a kis halat, ez rendjén is lehet, de az ember világában el lehet képzelni, hogy azok meg sem fognak szülni, akik csak a halálnak születnének. Ezért mondta *James Bonar* az ő Malthusról tartott emlékbeszédében 1935 március 2-án Cambridgeben, hogy Malthus népesedéstanának három nagy pozitív gondolatát, mely szerint

az egész társadalom részére alacsonyabb halálozási arányszámot,

magasabb életszínvonalat és a szegényeknek is jobb megélhetést,

c) a fiatal emberi életekben folyó pazarlásnak, *amely még a mi XX. századunkban is folyik*, a megszüntetését

kell elérni, ebben az egy malthusi gondolatban lehet összefoglalni: *«he desired economy in human lives»*, vagyis az emberi étellel való gazdaságos bánásmód volt az, amit Malthus *igazán* és egyesegyedül követelt.¹

Következik-e ebből, hogy minden népszaporodás szükségképpen káros, vagy épenséggel az, hogy tartós eredménnyel nem is lehetséges? Nyilvánvalóan nem. És ugyanígy nem összeférhetetlen a maithusi állásponttal, hogy irigylésre és követésre méltók azok a népek, amelyeknek nagy gazdagságuk lehetővé teszi, hogy nagy lélekszámúak legyenek, ami mindenesetre politikai hatalomnak is forrása. De naiv népesedésmélet és «filius ante patrem» gondolkodás az, amely népszaporodást vár és sürget ott, ahol ennek a tárgyi feltételei hiányzanak, vagyis hiányzik a többletnépesség tartós megélhetési lehetősége, mert csak a nemzeti gazdagság növekedésével lehet népszaporodásra törekedni. Végül összeegyeztethető a malthusi gondolat az egyke elleni küzdelemmel is, ha az egyke csupán erkölcsi fogyatkozásokra vezethető vissza és egyes vidékeknek úgyszólván az elnéptelenedésére vezet. A vidék ugyan nem fog üresen maradni, mert behatolnak majd oda más népek, de kísérletet lehet tenni a kivésző nép megmentésére a terjeszkedő nép rovására.

Nálunk nem ritkán lehet találkozni azzal a véleménnyel, hogy Malthus ma már teljesen túlhaladott dolog s csak történelmi érdekesség. E véleményt így formulázzák: végeredményben a malthusi tanok alapja az, hogy a népesség gyorsabban szaporodik, mint az élelmiszerek s ennek következtében a népesség egyrésztének el kell pusztulni. S a népesség és élelmiszerek közti egyensúlyt csupán az állíthatja helyre, hogy az előbbinek akadályai vannak, úgymint háborúk, járványok stb. Malthus tanainak azonban maga az alapja nagy tévedés. Ő azt állította, hogy a népesség mértani arányban szaporodik, az élelmiszerek pedig csak számtani arányban szaporodnak. Holott a kezünkben levő pozitív statisztika szerint ez fordítva van, sokkal jobban szaporodik az élelem, mint a népesség.

Tudvalévő, hogy nagy különbség van *Malthus* népesedéstanának első és későbbi kiadásai között. Az első úgyszólván pamflet, míg a későbbiek önálló tudományos munkák. Az a bizonyos ominózus mértani és számtani arány csak az első kiadásban játszott számottevő szerepet, míg a későbbiekben már csak valósággal kegyeletből maradt benn és legfeljebb szemléltetésre szolgált. A svéd *Wicksell*, aki 1928-ban halt meg és akit pénzülméletével kapcsolatban ma világszerte oly sokat emlegetnek, a malthusi tanról 1913-ban a következőket írta:² *«Malthus* elmélete

¹ Economic Journal. 1935. jún.: The Commemoration of Thomas Robert Malthus. 222—223. 1.

² Vorlesungen über Nationalökonomie. I. ed. 1913. 44. 1.

egy századon keresztül úgy szakembereknél, mint laikusoknál és pedig oly szerzőknél, akik a legellentétebb politikai nézeteket követik, a hagyományos társadalmi rend és vallás védőitől egészen a szélső szocialistákig, heves ellenzésre talált. A végzet ironiája folytán az egész évszázad gazdasági fejlődése is látszólag erőteljes cáfolata volt Malthus feltevéseinek; mert dacára a gyorsabb népszaporodásnak, mint amilyen valaha egy korábbi korszakban előfordult, Európában és máshol a világon a jólét semmiesetre sem csökkent, hanem nagyban véve ellenkezőleg növekedett. Ez azonban csak felületes megítélés mellett képes a malthusi tételek elméleti igazát vagy gyakorlati jelentőségét megingatni. Az ő elmélete ellen emelt ellenvetések többségének a tudományhoz tényleg vajmi kevés köze van; a jelenleg élő közgazdák között kevesen akadhatnak, akik azokat a szavakat ne helyeselnék, amelyekkel *Wagner Adolf* az ő «Alapvetésének 3. kiadásában a népesedéstannak részletes fejtegetését befejezi: Malthusnak tehát minden lényeges pontban igaza marad». *Wagner Adolf*, a berlini egyetem kiváló tanára, tudvalevően 1917-ben halt meg, tehát szintén a legújabb kor közgazdái sorába számítható.

Az újabkori angol közgazdaságtan legkiválóbb képviselője, *Marshall Alfréd*, a cambridgei egyetemnek 1924-ben meghalt világhírű tanára, aki még 1920-ban is a következőket írta *Malthusról*: «*Malthus* okfejtése három részből áll, amelyeket meg kell különböztetni. Az első a munkakínálatra vonatkozik». Ez kapcsolatos a népesség szaporodásával. «Második tétele a munkakeresletre vonatkozik.» Ez kapcsolatos az élelmiszerek növekedésével. «Harmadszor azt a következtetést vonja le, hogy ami a múltban volt, valószínűleg meglesz a jövőben is.» Ezért óva int korai házasságoktól. «A népesség kínálatára vonatkozó tétele lényegében igaz marad. A változások, amelyeket az események folyamata létrehozott a népesedéstannban, az ő okfejtésének főképp második és harmadik szakaszára vonatkoznak.» Itt Marshall elsősorban a közlekedési eszközök fejlődésére utal, ami lehetővé tette távoli vidékek termelésének bekapcsolását a nemzetközi forgalomba. Nem szabad azonban ezeknek a változásoknak túlzott jelentőséget tulajdonítani: «De a tény, hogy ő ezeket a változásokat nem látta előre, okfejtésének második és harmadik szakaszát elavulttá teszi formájában; ám ezek még nagy mértékig igazak maradnak lényegükben.»

Edward Alsworth Ross, az északamerikai wisconsini egyetemen a szociológia tanára, az egyik legnevesebb amerikai szociológus pedig ezt írta 1924-ben az ő második kiadásban megjelent szociológiában egy (*Malthus at par agaim*) című fejezetben:² «A XIX. század közepén a

¹ Principles of Economics. 8 th. ed. 1920. 178—180. 1.

² Principles of Sociology. 2 nd. ed. 1924. 33. 1.

malthusi tant elhomályosította az a tény, hogy a népesség korlátlan szaporodása ellenére a megélhetés könnyebbé vált. A század folyamán az európaiak több mint megkétszerezték számukat és mégis jobban táplálkoztak, mint annak előtte. A magyarázat mégsem az, mintha *Malthusnak* nem lett volna igaza, hanem hogy a mezőgazdaság óriási haladást tett és a fehér faj határain kívül hatalmas szüzi területek kerültek művelés alá, a gőzhajózás pedig lehetővé tette ezek terményeivel az óvilág üres éléskamráinak a megtöltését. Mivel azonban senkisé tudhatja, hogy hol fogja a huszadik század az ő Misszisszippi-völgyét, Argentínáját, Kanadáját, vagy Ausztráliáját megtalálni, ahol nyájakat legeltethet és földet művelhet, elkerülhetetlen a fehér faj számára, hogy vagy mérsékelje a szaporodását, vagy adja fel az ő szociális haladásának eredményeit, vagy pedig visszaessék régi, keserves sorsába.» Azt is érdemes meghallgatni, amit Ross az emberiség szaporodó hajlamáról mond. Szerinte ez a hajlam akkor fejlődött ki, amikor az élő népességnek még a huszadrésze halt meg évente, holott ma már csak egy nyolcvanadrésze hal meg.»¹

Malthus közgazdaságtanának utolsó fejezete foglalkozik az általános túltermelés jelenségével. *Malthus* is egy nagy háborús időszak után élt és írt, amelynek alapvonásai nagyban hasonlítottak a mai időkhöz. Azt írta *Malthus* 1820-ban:² «A háborút követő négy vagy öt esztendőben, a nemzeti termelés hozadékának megoszlásában beállott változás folytán és az ezzel okozott fogyasztás- és kereslethiány nyomában a termelés kétségkívül akadályokba ütközött, miközben a népesség korábbi ösztönző hatások következtében növekedett és pedig nemcsak gyorsabban, mint a munka iránti kereslet, hanem gyorsabban, mint az aktuális termelés; mégis ez a termelés, noha határozottan fogyatékos a népességhez és korábbi időkhöz képest, bőséges az effektív kereslethez és a vásárlást eszközöző jövedelemhez képest. Noha a munkabér alacsony, úgy a képesség mint a készség hiányzik a munkászek alkalmazásához; mert nemcsak csökkent a nemzeti tőke a munkások számához képest, hanem a nemzeti jövedelem csökkenése folytán azok a javak, amelyeket a munkanélküliek előállíthatnának, nem is olyan keresettek, hogy a csökkent tőkének elfogadható nyereséget biztosítanak.» Ha a túltermeléssel lehetne a túlnépesedés ellen érvelni, ugyanakkor a túltermeléssel összefüggő munkanélküliséggel viszont a túlnépesedés mellett lehetne érvelni.³

Neubauer Gyula.

¹ U. o. 32. 1.

² *Principles of Political Economy.* 1820. 494—495. 1.

³ A világ népesedésének legújabb irányát *Condliffe* az 1931—32. évi *World Economic Survey*-ben így jellemzi: «A népesség gyors növekedése, mely a 19. században Nyugat-Európára oly jellemző volt, most ezen a területen meglassult, viszont megnőtt termelékenység és megjavult egészségi viszonyok a szaporodási irányzatot növelték a távolabb fekvő országokban és pedig úgy Európában, mint a világ többi részein». (15. 1.)

A MAGÁNTISZTVISELŐK TÖREKVÉSEI.

Amíg a kiegyezés utáni évtizedek rohamosan szélesedő gazdasági tevékenysége (gyáralapítások, pénzintézetek, biztosítók, nagykereskedelmi vállalatok százaiknak alakulása) bőséges kereseti lehetőséget kínált számukra, addig nem volt magántisztviselő-kérdés. Trianon meghozta ezt is.

A háborúból visszatérő magántisztviselők elfoglalva találták régi munkahelyeiket fiatalabb, jórészt női munkaerőkkel. Fel kellett venniük a versenyt az újabb nemzedék munkakínálatával is. És mindezt az integer Magyarországra méretezett gazdasági szervezet összezsugorodása, a vállalkozási kedv csökkenése, a gazdasági válság miatt mind kíméletlenebb verseny közegett.

Így támadt és nőtt nagygyá a magántisztviselői réteg válsága, melynek jellemző tünetei a munkanélküliség, az olcsóbb női és fiatalabb férfimunkások versenye, a túlhosszú napi munkaidő, a fizetéseknek általában alacsony színvonala, a nyugdíj kérdés, a felmondás és végkielégítés ügyének rendezetlensége s a kisebb jelentőségű igények egész sora, amelyek kielégítő megoldásától várja ez a társadalmi réteg élet-szintjének fenntartását s hogy ne kelljen proletársorba süllyednie.

Az utolsó másfél évtized alatt ez a probléma nem veszített súlyából, mert jóformán egyetlen részletét sem sikerült eddig megnyugtatóan rendezni. Legutóbb *Lándori György* tanulmánya¹ fordította a figyelmet erre az egyre nagyobb tömegeket érdeklő kérdésre.

Új és társadalomtudományi szempontból is figyelemreméltó ebben az összefoglaló munkában a magántisztviselői problémák megoldásának a szerző által javasolt módja: az állami beavatkozás sürgetése, a nemzeti alapon szervezett korporációs rendszer követelése, a törvényes tisztviselővédelem utáni sóvárgás és a csődbejutott szabad érdekképviseleti rendszer meddőségének hangoztatása.

A magántisztviselői réteg nem bízik többé abban, hogy felhalmozódó bajait a gazdasági élet önmagától meg fogja oldani, de szervezkedési mozgalmának átütő erejéről sincs többé meggyőződve. Egyetlen megoldási lehetőségül kínálkozik tehát számára az állami védelem keresése. Ez a törekvés egészen *új korszakát* jelenti a magántisztviselők szociális küzdelmeinek. A háború előtti időkben elképzelhetetlen lett volna ez a törekvés. Akkor még nem hivatalosan pártolt szakmai érdekképviseletek, hanem a dolgozók szabad szövetezésén alapuló szervezetek vállalták és vívták a harcot a munkaadói érdekeltségekkel. E kivétel nélkül baloldali politikai irányítás alatt álló mozgalmak sorában menetelt a magán-

¹ *Lándori György: A tisztviselő helyzete a magyar magángazdaságban.* II. kiad. (Kurír Könyvek 1. sz. *Kurír* társadalmi és közgazdasági riportlap kiadása.) Budapest, 1935. 94. lap.

tisztviselői tábor is, amely az ipari munkássághoz simulva, igyekezett biztosítani érdekeit. A háború előtti szociális küzdelmeket főképen az jellemezte, hogy a dolgozók az államban és a törvényes társadalmi rendben ügyeiknek nem pártfogóját, nem is közönyös szemlélőjét, hanem kifejezetten *rideg ellenségét* látták. Nem csoda, hogy a magyar magántisztviselők háborúelőtti mozgalmából az 1918—1919. évi baloldali forradalmak szellemi élcsapatának nem egy alakja került ki.

A mai magántisztviselő-mozgalom — úgy látszik — más utakat keres. Mintha meghasonlott volna régi önmagával: világnézetileg kettéhasadt ez a tábor. A kisebbik rész, amely most szervezkedik, nem bízik már saját erejében, de nem vállalja a munkássággal való sorsközösséget sem. Nincs ereje az önszegély útjainak, a szabad szervezkedés kockázatának vállalására és továbbfolytatására. Erőtlensége érzetében állami védelem, törvényes bérminimum után kiált és az «illetékes tényezőktől, a «szükséges törvényes intézkedések» életbeléptetésétől várja szociális helyzetének javulását.

Igaz, hogy ma még kisebbségben van ez a kiábrándult csoport, amely föltehetően leginkább a magántisztviselő-réteg nemzsidó elemeiből rekrutálódik s amely idegenkedik attól, hogy problémáit azonosítsák a munkásság helyzetével, őt magát pedig törekvései miatt a munkásmozgalom elítjének tekintsék. De ez a kisebbségi csoport előreláthatólag abban a mértékben fog erősödni, amint a magyarság soraiból származó magántisztviselők aránya erősödik a zsidósággal szemben. Ez a kisebbség már nem a forradalmi mozgalmaktól várja sorsának javulását, hanem az államilag pártfogolt hivatalos érdekképviselő megszervezésétől. Vona-kodik bekapcsolódni a baloldali világnézetű munkásszervezetekbe, mert a munkaadók és munkavállalók közötti ellentéteket nem a gyökerében hibás szocialista eszmekör alapján kívánja kiküszöbölni. Ennek a csoportnak törekvése a korporációs rendszer eszméinek újabb térhódítását jelenti magyar viszonyaink között s egyben újabb bizonyosságát a szabad érdekképviselői szervezkedés erőhanyatlásának, amely pedig függetlenebbül, bátrabban, harciasabban képviselheti a dolgozók követeléseit, mint az elbürokratizálódás veszélyének kitett hivatalos érdekképviselő.

Az államtól ellenőrzött és irányított vagy éppen kezdeményezett szociális mozgalom mindenkor kénytelen számolni azzal a *tárgyilagossággal*, amely az államot, mint a közjó őrizőjét és megtestesítőjét, a másik féllel, a munkaadókkal szemben kötelezi. A hivatalos érdekképviselőnek mindenesetre meg van az az előnye, hogy a kötelező tagság révén egységes és teljes tömegre *hivatkozhatik*, de ezzel szemben áll az a hátránya, hogy az alkotmányos formáktól, sőt formaságoktól kevésbé tudja függetleníteni magát.

Diktatórikus államrendben elvileg elképzelhető — sőt a proletáriátus diktatúrája mellett gyakorlatilag is megvalósult — az egyoldalú

munkáskövetelések teljesítése a munkaadói érdekeltségek szempontjával szemben. Olyan parlamenti rendszerben azonban, mint a mienk, ahol a munkaadói képviseltek súlya sokkal nagyobb, mint a munkavállalóké, a kiegyenlítő kormánypolitika kénytelen az erről jelentkező ellenállással számotvetni. Ez a mérlegelés a szociális harc élességéből mindenesetre sokat elvesz, de kérdés, nem veszi-e el véglegesen átütő erejét, hatásképességét is, ami a hivatalos képviseltekből való kiábrándulásra és még a régi-nél is forradalmibb jellegű mozgalmakra vezethet.

Szociális követeléseket — még a törvényes formák között is — nagyon könnyű *egyoldalúan* megfogalmazni, de amikor a másik fél hozzájárulását kellene alkotmányos keretek között biztosítani, a szép elv hamar zátonyra fut. Itt van pl. a magántisztviselők egyik legfőbb óhajta: *a negyvenórás munkahét* követelménye, amelyet évekig tartó huza-vona után csak az elmúlt nyáron sikerült az *elvi* döntésig megérlelnie a genfi munkaügyi konferenciának. Hol van még ettől a határozattól a gyakorlati keresztülvitel s mikor juthat a *magyar* gazdasági élet abba a helyzetbe, hogy komoly tárgyalási alap legyen a magántisztviselők negyvenórás munkahét-programjából?

Ugyanez a sorsa a többi szociális reformoknak is, amelyeknek csaknem mindenike a termelés megdrágítását, a termelési költségek jelentős emelkedését vonná maga után. A háromhónapos felmondási idő, a három évi szolgálat után járó jelentősebb végkielégítés, a betegség esetén meghosszabbítandó szabadság, a szolgálati idővel arányosan emelkedő fizetési szabadságidő, a létfenntartást biztosító fizetés (létminimum), a túlórázás eltiltása vagy külön díjazása, a fizetéscsökkenés és létszámapasztás korlátozása veszteséggel működő vállalatoknál, a nyereségben való részesedés, a női munkaerők helyzetének korszerű rendezése, az osztatlan napi munkaidő és a hétfégi szünet s mindezeknek értelmében megfelelő szolgálati szabályzat rendszeresítése — ezek a szociális kívánságok, a magántisztviselők törekvései.

Ki tudja-e harcolni mindezt a magántisztviselői osztály az állami szociálpolitika hivatalos támogatásával? Kérdés: mennyit bír el e szociális reformok költségeiből a súlyos gondokkal küzdő gazdasági élet. Lándori György számításai szerint a létminimum törvényes biztosítása (egy személyre 125 pengő, öttagú családra 250 pengő) havonta kb. 0.9 millió pengős bértöbbletet jelentene, a negyvenórás munkahét pedig 20.000 új tisztviselő munkába állítását és fizetésének folyósítását tenné szükségessé, nem is szólva a nyugdíj teher növekedéséről.

Az 1927. évi Társadalompolitikai Értekezleten bemutatták már azt a törvényjavaslat-tervezetet, amely a magántisztviselői problémákat minden vonatkozásban rendezni kívánta. De ez a tervezet — épen a munkaadói érdekeltségek állásfoglalása miatt — azóta sem jutott tovább az akadémikus vitáknál. Ha a Magántisztviselői Kamara megvalósulhat,

ezek a törekvések félhivatalos érdekképviselőhöz jutnak és a további tárgyalásokhoz kielégítő alappal szolgálnak majd, de hogy e reformok mennyiben fognak megvalósulni, mikor fognak életbelépni, milyen terjedelemben és mennyiben fogják megkönnyíteni a tisztviselő helyzetét a magyar magángazdaságban, az elsősorban a nemzet-egész sorsának, erőállapotának alakulásától fog függeni.

Áfra Nagy János.

A MAGYAR FALVAK ÉLETE A KÖZSÉGI HÁZTARTÁSOK TÜKRÉBEN.

Az 1930. évi népszámlálás szerint csonka hazánk népességének kétharmad része (67%-a) lakik a kis- és nagyközségekben. Ez az 5-8 millió lelket számláló falusi népesség apró községekben és külterületeken való szétszórtsága miatt csak igen kis mértékben érezheti a közületi együttélés előnyeit, intézményeinek áldásait.

Jellemző mértéke a magyar községek primitív közületi életviszonyainak, hogy az 1934. évi községi háztartási előirányzatok szerint országos átlagban mindössze 12.80 P volt az egy községi lakosra eső kiadási előirányzat összege.¹

Ennek az összegnek jelentéktelenségét s reáépíthető közületi szolgáltatások elképzelhető csekélységét jól megmutatják azok az adatok, melyek szerint 1934-ben

a megyei városokban.....	38.5 P
a törvényh. jogú városokban	69.7 «
a fővárosban	156.5 «
volt az 1—1 polgárra eső kiadási előirányzat összege. ²	

Ezek a községi települések nagyságával együtt emelkedő fej átlagok nemcsak azt jelentik nekünk, hogy «a községi igazgatás lényegesen olcsóbb a városinál»,³ hanem azt is, hogy Magyarország népességének nagyobb része (a legtisztább magyarságú rész) olyan községi önkormányzatok szervezetében él, amelyek közigazgatási, népjóléti, gazdasági és közműveltségi közcélok szolgálatára nem tudnak évente többet áldozni az említett fejenkinti 12.80 P-nél. 1000 lelket számláló községek alig költenek többet egy-egy éven át ilyen közületi célokra, mint amennyit egy-két jobban kereső városi tisztviselő- vagy iparoscsalád felhasználna a maga szükségleteire. Pedig a magyar községeknek kereken fele (49.9%-a)

¹ L. Magyarország községeinek háztartási viszonyai az 1934. évi községi költségelőirányzatok szerint. Magyar Statisztikai Közlemények. Új sor. 93. köt. Szerk. és kiadja a m. kir. Közp. Statisztikai Hivatal. Bpest, 1935. 12*. 1.

² Összehasonlításként megemlítjük, hogy az 1934—35. évi állami költségelőirányzat 746.7 millió pengős összegéből 86.— pengő (üzemekkel együtt számítva 132.3 pengő) esett egy-egy lakosra.

³ L. ugyanott. 13.* 1. 1—2. sor.

1000 lakoson aluli lélekszámú. (L. Statisztikai Zsebkönyv, III. évf., 29. lap.)

Öttagú családokra számítva: a falvakon 64 P, a megyei városokban 193 P, a törvényhatósági jogú városokban 349 P, a fővárosban 783 P jut évenként a község által ellátandó közületi feladatok anyagi dotálására. Ez a szemellátható aránytalanság beszédesen panaszolja, milyen hátrányos helyzetben van mai pénzügyi politikánk mellett a falu a maga helyi közcéljainak anyagi megalapozása tekintetében a városokkal szemben. Ilyen primitív pénzügyi lehetőségek, ilyen anyagi erőtlenség mellett a magyar falvak élete társadalmi, kulturális, közegészségügyi, közgazdasági, sőt közigazgatási tekintetben is jóformán örökös tengődésre, siralmas elmaradásra van ítélve. A fizikai és szellemi sötétség, a fizikai és lelki megközelíthetlenség, a testi és erkölcsi betegségek, a kulturális elmaradottság melegágya, ahelyett, hogy a magyarság egészséges népi erőinek kiröpítő fészke lenne.

A helyzetet még súlyosbítja és visszásabbá teszi, hogy a falvak népe nemcsak az említett 12.80 P közterhet viseli fejenként. A községi háztartások 74.2 millió P-s szükségletein *felül* közvetlenül viseli az egyházi, vármegyei, állami és érdekképviselői közterhek nagy tömegét is. A községek lakossága által fizetett állami egyenesadók összege pl. 44.6 millió P volt az 1934. évben (csak a községi pótdadó alapjául szolgáló adónemeket számítva), amiből fejenként 7.7 P esik egy-egy falusi lakosra. De míg az egyházi közterhek legalább részben a falvak életének gazdagodását mozdítják elő, az állami adók nagyrésze csak nagyon kevéssel járul hozzá *közvetlenül* a falvak életszínvonalának emeléséhez. Még nagyobb baj azonban, hogy azokból a magas fej átlagokból, amelyeket a nagyobb városok a maguk községi feladataik teljesítésére fordíthatnak, közvetve és közvetlenül igen nagy rész származik a falu népétől, amely ilyen formában szintén hozzájárul a városok kulturális és népjóléti intézményeinek fenntartásához anélkül, hogy ebből az áldozatból jelentősebb részt visszakapna.

Az ipari és kereskedelmi tevékenység egészségtelen városi koncentrációja adott pénzügyi és adózási rendszerünk mellett egyre vérszegényebbé teszi a falu közösségi életét, egyre szegényebbé magát a falu népet. Különösen a forgalmi- és fogyasztásiadók kiterjedt rendszere szivattyúz el közcélokra igen sok anyagi erőt a falvakból, amelyek népe közvetve, vagy közvetlenül a városokban szerzi be szükségleteinek java részét.

A falvak a közcélokra náluk maradó anyagi erőkből jóformán csak saját közigazgatásuk ellátására tudnak jelentősebb összegeket áldozni. E célra országos átlagban rendes kiadásaik 40.2%-át fordítják. Vannak községek, ahol ez az arány 70% fölé emelkedik. E kiadásoknak is 70—80%-a a közigazgatási személyzet illetményeire jut.

A jó közigazgatás kétségtelenül érték, sőt a közjónak is egyik leg-jelentősebb része. De csak akkor áldás, ha költsége nem haladja túl a polgárság teherbíróképességét. Ma az a helyzet, hogy a falvak igazgatási költsége túlságosan ránehezedik a községi háztartásokra. A sok apró község közigazgatását egyesítve kétségtelenül gazdaságosabbá lehetne tenni a közigazgatást. Csak egy példát idézünk e követelmény igazolására.

A belügyminiszter egyik 1932. évi rendeletével a községi tisztviselők létszámát oly módon kívánta normalizálni, hogy minden 1250 községi lakosra jusson egy-egy irodai munkát végző tisztviselő, illetőleg minden további ötszáz töredék alapján még egy. E töredékszámot nem tekintve, 4642 tisztviselőnek kellene ellátni a magyar falvak közigazgatását. Ezzel szemben 1934-ben 7111 községi tisztviselő igazgatta az 1788 jegyzőségbe tartozó 3348 magyar községet, tehát a minimális létszámnál 53%-kal magasabb. De e létszámban még nincsenek is benne a községi előljárásságok tagjai, akiknek száma 14.798 volt i-6 millió P járandósággal, sem a szegődményes szolgák, akiknek 1934. évi létszáma 9602, illetménye pedig 3.45 millió P volt.

Nem csoda, ha az igazgatás személyi költségei olyan súlyosan nehezednek az annyira elaprózott magyar községekre. Községeink $\frac{3}{4}$ részének lélekszáma ugyanis 2000 alatt van s ezek átlagos lélekszáma mindössze 841 fő.¹

A voltaképeni községi feladatokra: a tűzrendészetre, az egészségügyi feladatok megoldására, a kulturális intézményekre, a szegénygondozásra, közlekedési és egyéb feladatokra csak igen-igen szűkösen telt a falvak költségvetéséből.

Az előirányzat 40.2%-át felemésztő közigazgatási költségek mellett a tanügyi és testnevelési költségre 13.1%, a közegészségügy és állat-egészségügy szolgálatára 7%, a közlekedésügyre 7.1%, közművelődésre és egyházi célokra 3.5%, a népjólét gondozására mindössze 3.1% jut a községek által előirányzott 74 millió P-ből. E kiadások javarésze is személyi természetű. Dologi szükségletekre, kulturális és népjóléti beruházásokra, közegészségügyi és közgazdasági intézmények támogatására a mai vérszegény községi háztartásokban alig-alig jut valami.

Á. N. J.

¹ L. Thirring Lajos dr.: *A tanyak, puszták és egyéb külterületi lakott helyek népessége 1930-ban.* 9. lap. (Kül.-lenyomat a Magy. Stat. Szemle 1932. évi 12. sz.-ből.)

KÖNYVISMERTETÉSEK.

Kornis Gyula: *Pázmány személyisége.* Budapest, Franklin, 1935. 66 oldal.

A Pázmány-Tudomány Egyetem 300 éves jubileuma alkalmából az egyetem rektora megemlékezett a nagy alapítóról, annak egyénisége jellemzését tárva a mai olvasó elé. Az ily ünnepi alkalom rendesen tógás és feszes írást von maga után s a hivatalos páthosz köntösét ölti fel. Kornis Gyula mást tett; mint mindig, a dolog mélyére nyúlt. Elővette a hatalmas köteteket, melyekben Pázmánynak kellőképp még fel nem dolgozott latin, magyar, sőt spanyol levelezése van közölve, és a levelezés tüzetes átvizsgálása alapján oly lélektani fogalmi alapépítményre építette rá az új adatokat, amely — mint merőben szokatlan szintézis lélektan és történelem között — minden olvasóját meglepi. A könyv erőtlől és elevenségtől duzzadó stílusa, s tartalmának érdekessége folytán nem igen engedi meg, hogy letegyük a kezünkbe. Egy huzamban ragad tova magával. Ha jól is van tagolva, a kép mindig egészében foglalkoztat, ami a történelmi írásművészet ritka esete. A Macaulay óta veszendőbe menő essay-stilust a száraz és tudós filologikus, agyonidézett disszertáció váltotta fel. Most felelevenedik a nagy történészek közvetlen és gazdag életlátása. Pázmány katolikus és egyben nemzeti értéktudata nagyszerű reliefet kap, szintűgy a folyton békéért epedő Pázmány magyar és külföldi politikája. Pázmány emberismerete, emberszeretete közel lopja magát minden mai ember szívéhez. Szinte reveláció gyanánt hat egyes pontokon az, hogyan lehet a legtőséggyökeresebb magyar néplelket Pázmányból kielemezni (őszinte egyenessége, jogérzete, gazdasági józansága, vulkánikus természet mellett önuralma stb.). Életbölcseése már univerzálisabb szint mutat. Mint az akarat zsenijét látjuk végül is Pázmányt, akinek egyik főrugóját a magyarfáló Khlesl bíboros jól kiérezte: nationis Ungaricae amor. Élete alkonyán a legsúlyosabb helyzet láttára sem tágított, midőn megalapította az ő szavaival «ennek a lesújtott hazának jólétére» az immár három százados egyetemet.

Aki Kornis ez írásművét figyelmesen olvassa, nem tud elzárkózni azon benyomás előtt, hogy ily fényes jellemrajz csak annak sikerülhet, aki hőisével lényeges szellemi rokonságot tart fenn öntudatlanul is. Nagy-

vonuló életfelfogás, emberszeretet, hazájának és vallásának szeretete, páratlan energia átsugároz a gráci egyetem egykori tanárán, a nagy primáson. Mélyen örvendetes, hogy alakja, lelki formátuma a pszichológus modern reflektorvilágításában is csak nyert, s közelebb jutott szívünk-höz,

d—n.

Marr, Heinz: *Die Massenwelt im Kampf um ihre Form.*
Hamburg, Hanseat. Verl. 1934. 578 l.

Marr könyve a modern tömeg mozgalmairól szól és ha másra nem, arra kitűnő példa, hogy megmutatja, milyen mértékben látja meg valaki és tudja meglátni a valóságot, ha korának valamely szenvedélyében érdekelve van. A jóhiszeműség el nem engedhető feltétel, de nem elég. Lehet valaki jóhiszemű és egész erejét összpontosíthatja arra, hogy belelásson a tömeg mozgalmainak indítóokaiba: amit mond, érdekes lesz, de csak mint az egyik fél érdekes hozzászólása. A könyvnek ilyen körülmények között nem lehet és nincs is igénye az abszolút igazságra. A tünetekre nincs perspektívája; saját maga is tünet. És itt nem az a baj, hogy érdekelt, mert teljes érdektelenség elképzelhetetlen. A baj az, hogy a kor kérdését a maga részéről már elintézettnak látja, megoldottnak olyan szemléletben és gyakorlatban, amely pedig még nem küzdött végig harcait és amelyről végeredményben mindenki tudja, hogy a többi fölött nincsen primátusa. Röviden: Marr könyve a tömeg kérdéseivel foglalkozik és a lényeg feltárásában elmegy odáig, ameddig egy nemzeti szocialista elmehet.

A könyv azzal a fogalmi megkülönböztetéssel kezdődik, hogy határvonalat húz az úgynevezett «organisierte» és «psychologische» Masse között, vagyis újonnan nevezi meg azt a két megnyilvánulási formát, amit régebben «organisierte» és «organische Masse»-nek hívtak. Az első az atomizálódott, terméketlen, a másik az eleven, szerves tömeg. A meghatározás nem elég pontos és éles. E két közösség között a lényegig leható különbség van és ehhez a pusztán jelzői megkülönböztetés elégtelen. A könyv mind a két esetben tömegről beszél. Alkalmasabbnak látszik az első esetben azt mondani, hogy csak itt van szó tömegről s ezzel megjelölni a közösségnek azt a formáját, amely amorf massa, tehetetlen, formátlan és improduktív; a második esetben pedig azt kell mondani, hogy ez nem tömeg, hanem: nép és ezzel azt a közösségformát megjelölni, amely szerves, teremtő, államot, intézményeket, törvényeket, morált, szóval kultúrát alkot. A tömegnek nincsen történeti kontinuitása, nincs előzménye s teleológiája, nincs formája és nincs kötte a földhöz, nincs szellemi vonatkozása, csak súlya, tehetetlensége, «tömege». Ez a modern Amerika, a nagyvárosi proletár, az industrializált országok munkástömege, ahogy ma Németországban, Oroszországban és rész-

ben Olaszországban látni. A tömegnek nincs önálló léte, ahogy Marr mondja: «hogya a tömeg uralkodhassék, diktátorra van szüksége» («zum Zwecke der Selbstaufhebung»). A nép ezzel szemben történeti kontinuitásban él, egyik főjelleme a tradíció, amelyről a tömeg semmit sem tud, a másik: az önmaga kiteljesedése, ami a kultúra s amit a tömeg nem ismer, mert csak a pillanatban és a pillanatnak él. A nép csak földjével együtt nép és csak szellemével együtt az. Erre példa: a görög polisz, a köztársasági Róma, az árpádkori magyar stb. A népnek nincs uralmi tendenciája, ennél sokkal többje van: szerves életformája (Frobenius: Paideuma), kultúrát teremt és államformája is kultúrájának eredménye. Jellegzetes példa erre a magyar történelemből a XVI. század eleje, amikor a nép épen tömeggé deformálódott. A Dózsa-lázadás nem népi, hanem tömegmozgalom volt: az uralmi vágnak abban a pillanatban kellett fellépnie, mikor az organikus életerő aláhanyatlott. Dózsa nem népezér volt, hanem tömeg diktátor a modern diktátorok értelmében, uralmi törekvése a természetes szervesség felbomlását jelenti, feloszlási folyamatot, elszakadást a földtől, lázadást a tradíció ellen és az állami teleológia megtagadását.

Igy tűnik ki a könyv alapvető gyengesége: eljut egy megkülönböztetésig, amit meg is tesz, de saját nemzeti szocializmusa felé nem meri levonni a következményeket. És, amikor ez a ferde távlat végigvonul az egész munkán, látszik, hogy minden probléma e megtört fényben, oldalról jelenik meg. A proletár ideál szerinte a XVI. század elején támadt, a parasztmozgalomban, Luther beszél először «Herr Omnes»-ről. A legújabb (XX. század) idők jelét abban látja, hogy a tömeg «kezdi kiszolgáltatottságát és tehetetlenségét felismerni, kezdi felismerni tömegszerűségét és ezen az állapoton túl akar jutni» — a modern tömegben kezd felébredni a tömegállapot elégtelenségének érzése és a vágy arra, hogy átalakuljon néppé. De a szerző megint egészen rossz, mert belső és érdekelt helyről lát, amikor az átalakulás lehetőségét a munkareformban jelöli meg. A tömeg-szituációban a munka természetszerűen «seelenlos», mert a tömeg maga is az. A munka egy neme az átoknak (Arbeitsfluch). A tömegembernek («seelisches Vacuum seines täglichen Daseins») szükségszerűen el kell szegényedni. Ezért a modern tömeghelyzet: a nyomor. «A proletár munkagondolat — írja — nem ismeri a munka irracionális személyes önértékét és a súlyt nem arra a bizonyos belső alkotóeredményre veti, amelyre például az ember gondol, amikor művészi alkotásról beszél». Aki nem leli kedvét a munkában, aki tehernek, átoknak érzi, aminek munkájával nincsen egzisztenciális viszonya, annak természetszerűen nincsen «hivatása», csak «keresete». Itt a szerző megint nem disztíngvál elég élesen és nem látja, hogy a hivatás depraválódása keresetté nemcsak annak a kérdésnek fölvetődését jelenti, hogy: «lebe ich für die Arbeit, oder von der Arbeit» és nemcsak azt jelenti,

hogy a hivatástudat (Berufsbewusstsein) elveszett. A hivatás az ember organikus helye az államban — az emberi munka, mint az egyéniség személyes szenvedélye itt teljesen fedi az embert, mint az állam és társadalom szervét: az emberi egyéniség és állami funkció ebben a munkában teljesen egybeesik. De ma, hogy sehol sincs hivatás, csak kereset, ez nem külön az ember hibája és nem külön az államé, hanem következménye annak, hogy ma az ember nem népi életet él, hanem a tömegben van, ahol a munka szervesen és értelmetlen. A helyzet nem az, amit a szerző hirdet, egyetemben a marxizmussal, hogy rendezni kell a kereseti viszonyokat és egyenlősíteni kell a jövedelmet. Éppen ellenkezőleg: a munka szellemi tény, amely önmagán túl utal, a közösen át az «örök»-be. Az ember keresete anyagi, hivatása transzcendens viszonylat. A kereset gyökere a tömegvilágban, a hivatás gyökere a transzcendens emberi sorsban van. A keresetnek csak anyagi lehetősége van, míg a hivatás egzisztenciális helyzet, ami véglegesen és egész életére megjelöli az ember helyét. Aki a megoldást akarja, annak tehát nem a jövedelmek kiegyenlítését kell szorgalmaznia, hanem meg kell keresnie azt a pontot, ahol az ember újra szert tehet hivatásra.

Max Weber beszél egy korról, az úgynevezett jólelkismeretű kapitalizmus koráról; ez az idő az, amikor a kizsákmányolás naivul történt. Később következett a rosszlelkismeretű kapitalisták kora, amikor a kizsákmányolás tudatos lett. Ezzel parallel azt lehet mondani, hogy volt egy idő, a jóhiszemű szocialisták ideje, amikor a szocializmus megoldásaiban naivul hittek. Újabban a gondolkozók egy fajtája rosszhiszemű szocialista lett, aki már nem hisz abban, hogy a szocializmus bármiféle tekintetben a társadalmi kérdések megoldása lehet, hanem egészen másutt, mélyebben, de mindenesetre szellemibb szférában kell keresni azt a pontot, ahonnan a megoldás kiindulhat. Ilyen rosszhiszemű szocialistával tele van az egész újabb marxista irodalom, a kommunista társadalomelmélet, de tele van a fasiszta és nemzeti szocialista társadalomtudomány is. Marr veszélyesen hasonlít ehhez a típushoz annak ellenére, hogy könyve tele van jól megfogott és élesen kifejezett részletekkel. Egyik legkitűnőbb helye a bürokrácia elemzése. A definíció ez: «minden igazi bürokrácia (nemcsak az állami) lényege szerint olyan igazgatás, amely a nyilvánosság kizárásával folyik s ennek tulajdonképeni célja: a kritika távoltartása». Ennek a bürokráciának burkolt értelme «a hivatalnoki privilégiumok tervszerű megszilárdítása». Nincs tehát szó gondoskodásról (Fürsorge), még kevésbé közigazgatásról, — mindez csak látszat, amely a hivatalnok-uralmat takarja. A bürokrácia uralmi törekvés, mely igyekszik odahatni, hogy elpusztítsa az életközösségeket, megölje a vér, hely, család, érzelmi együvértartozásokat és az emberi viszonylatokba a maga mechanizmusát helyettesítse be arra kényszerítve a közösséget, hogy vegye fel a hivatali gépiességet. Innen van «hivatalos» életellenes-

sége és életrombolása. A bürokrácia «Schwächung der Gemeinschaftskräfte». «Mit der Justiz geht es nicht anders» mondja: a modern igazságszolgáltatást nem ott fenyegeti a legnagyobb veszély, hogy politikailag függő helyzetbe kerül, hanem, hogy bürokratizálódik. Senkinek sem használnál, mert nem egészséges állami funkció, hanem a hivatalnok burkolt hatalmi törekvése. De ezzel szemben, természetesen az az újromantikus törekvés, amely meg akarja szüntetni a bürokráciát, irreális és éretlen. Itt a szerző újra megáll. Nem vonja le a végső következményt, hogy: a bürokrácia közvetlenül a hivatásból nyílik, a hivatás a munkából, a munka pedig az ember egzisztenciális kérdése és túlmutat a szociológián és minden valószínűség szerint a metafizika, a morál, sőt a vallás talajából fakad.

Hamvas Béla.

Pozzi Henri: *La guerre revient.* . . Paris. 1933. XX. 362 l. 8".
A délszláv kérdés francia megvilágításban.

Az utolsó évek egyik legörvendetesebb tünete, hogy a francia közvélemény a kisantantból kezd kiábrándulni. A kormánykörök még kitartanak szövetségeseik mellett, de a független gondolkozású politikusok és politikai írók egyre nagyobb számban sürgetik a reorientációt a közép-európai és a balkáni francia külpolitikában. A múlt évben Jugoszláviáról két olyan francia könyv jelent meg, mely igen éles kritika tárgyává teszi a délszláv állapotokat. Az egyik még nem szakít teljesen a régi francia felfogással, ami érthető, hiszen a könyv egyik szerzője, Pezet Ernő, a francia parlament külügyi bizottságának közép- és kelet európai előadója, a másik, a jelen munka, immár végleg leszámol az eddigi francia-szerb barátsággal, melynek a szerző húsz éven át odaadó híve volt.

Pozzi igen jónevű francia publicista, aki most tíz hónapot töltött Jugoszláviában, amellet, hogy régebben is ismételten megfordult az országban. Beszélt mindenfajta emberrel politikai pártállásra és társadalmi helyzetre való tekintet nélkül. Mindent ellenőrzött, mindent székszissel fogadott és az eredmény szenzációs lett: arra a meggyőződésre jutott, hogy Jugoszlávia léte a háború örök veszélyét jelenti, hogy a francia segítséggel hatalmassá lett Belgrád új világháborúba dönti Európát, éppen ezért Franciaországnak sürgősen el kell fordulnia a szerbektől és megakadályoznia azt, hogy Belgrád vétkéből még egyszer vágóhídra vigyék a francia ifjúságot.

A könyv négy főfejezetre oszlik. Az első a horvát kérdést tárgyalja. A keleti express húsz óra alatt ér Milánóból Zágrádba, míg Zágrábtól csak hét órányira van Belgrád és a különbség összehasonlíthatatlanul nagyobb az utóbbi két város, mint az előbbi kettő között. (15.1.) Belgrádban minden megvesztegető külsőség mögött ott terpeszkedik a balkanizmus (je ne sais quoi mi-asiatique et mi-slave, 16. l.), míg Zágráb olyan, mint Bécs vagy

Budapest. Ezer év magyar kultúrája és katolikus mentalitása örök időkre rányomták bélyegüket Zágrábra. (17. 1.) Leírja, miként árasztották el a szerbek a Monarchiától lecsatolt területeket. Minden hatalmat, minden állást magukhoz kaparintottak és a «felszabadított» testvérekben egy percig sem láttak egyebet, mint kifosztásra való alattvalókat. A horvát kérdés immár vitássá tette Jugoszlávia létét is. Nagyon tévednek azok a franciák, akik háború esetén erre az önmagával meghasonlott államra számítanak.

Hosszan leírja Trumbicnál tett látogatását. (27—41.1.) A detetívektől környezett agg politikus nyilatkozatai a francia közönségre a legkínosabb szenzáció erejével hatnak. Trumbic kijelenti, hogy Belgrád és Zágráb között semmiféle megegyezés sem képzelhető el. Az okkupáló szerb sereg nélkül egy percig sem maradna Horvátország Jugoszláviában. Délszláv egység sohasem volt és sohasem lesz. Horvátország mai helyzetét össze sem lehet hasonlítani a magyar idők helyzetével. Belgrád pribékei Zágráb közepén büntetlenül gyilkolnak. Háború esetén a horvátok és a szlovének ugyanazt a szerepet fogják játszani a délszláv hadseregben, amelyet a világháború alatt a csehek játszottak a Monarchiában. Senki se hagyja magát félrevezetni: így fognak eljárni az olasz-délszláv háborúban is! A megoldás? Egy nagy katolikus köztársasági konfederáció az Adriától Lengyelorszáig, Európa védőfala a pánszláv és a pángermán törekvések ellen. (39. 1.)

Pozzi ezután egy sereg más szlovén és horvát interjút hoz. Ezek más és más fogalmazásban ugyanazt mondják, amit Trumbic mondott. Mikor a magyarok elmentek, — mondja egyik informátora, — megjósolták, hogy két év múlva úgy fognak velünk bánni a szerbek, mint a barmokkal és vissza fogunk vágyni Magyarországra. Így történt! (57. 1.)

A második főfejezet Belgrádot és a belgrádi mentalitást mutatja be. Leírja a gazdasági válság romboló hatását. Semmire sincs pénz, csak a legális és illegális hadseregre és a spiónok végtelen hadára, akik mindenütt ott vannak, mindent hallanak és jelentenek. És ehhez a pénzt a franciák adják! A diktatúra oda jutott, hogy békésen nem bontható le, mert mindent elsöprő forradalom lesz e lebontásból: a királyi ház és Jugoszlávia vége. Ennélfogva háborúra készülnek, hogy valami nagy katonai diadal árán kerüljék el a fenyegető összeomlást. Pozzi megállapítja, hogy a délszláv hadsereg a legjobb hadseregek egyike. A sokol- és cetnikszervezetek méltóképpen egészítik ki a hadsereget. Azonban a különböző titkos társaságok, — a Fehér Kéznek Sándor király is tagja, — nagy mértékben megbontják a tiszti kar egységét és kíméletlen protekcionizmusukkal ellenakciókat váltanak ki. A titkos társaságok okozták Obrenovic Sándor király és Drága királyné, valamint Ferenc Ferdinánd meggyilkolását. A diktatúra óta a paroxizmusig fokozott nagyszerb szellem nyíltan háborúra tör, amint ezt Kostic ezredesnek a legénység számára írt kézikönyve minden köntörfalazás nélkül

meg is mondja. Persze az országos elkeseredés a diktatúra ellen, mely a haszonélvezők kis körét kivéve a szerbség tömegét is magával ragadta, nagyon bizonytalanná teszi a hadsereg magatartását háború esetén.

A Trumbic-interjú ellenképe az a társalgás, melyet Pozzi a sajtóiroda helyettesfőnökével, Radovanoviccával folytatott s melyet a könyv *Le réve fou* c. fejezete tartalmaz. (137—157. 1.) Aki a diktatúra urait meg akarja ismerni, az olvassa el e fejezetet. Radovanovié, Trumbic és Korosec bőrere vágyik és bejelenti, hogy leszámolnak a katholicizmussal. (55—56. 1.) Kijelenti, hogy nincs horvát és nincs macedón kérdés, ilyenekről csak néhány megfizetett ember révedezik. Sőt Bulgária lakosságának is négyötöde szerb, meg is fogják szabadítani őket Borisz cár «idegen» uralmától. Szerb Görögország északi része, szerbek lagnak Albániában, Olaszországban, Ausztriában, Magyarországon és Romániában. Mindezeket felszabadítják, aztán nagy konföderációban egyesül a szlávság. Franciaországnak, mint szövetségésnek, kutyakötelessége e nagy cél érdekében a szerbek oldalára állnia, de pl. az olaszokkal egyedül is elbánik Jugoszlávia!

A harmadik főfejezet Macedóniával foglalkozik. Ezek a lapok a legedzettebb balkanológust is megdöbbsentik, bár minden soruk szórói-szóra igaz és cáfolhatatlan. Macedóniát 1878-ig a szerbek is bolgár tartománynak tartották. Akkor, hogy az okkupált Boszniáért kárpótolják magukat, felállították a Macedónia szerb voltáról szóló tételt. A balkáni háború előtt mégis lemondtak Bulgária javára Macedónia legnagyobb részéről, de egyidejűleg megindították az aknamunkát Parisban a szerb tétel érdekében. Bulgária még javában harcolt a szerbek oldalán a törökök ellen, mikor a szerbek, románok és görögök már összeesküdtek ellene. A párisi szerb sajtópropagandáról érdekes adalékokat jegyez fel Pozzi. A világháború után a francia fegyverek kegyelméből győztes szerbek olyan rémuralmat létesítettek Macedóniában, amely egyedül áll a történelemben. Tűzzel-vassal szerbesítenek, a lakossággal rosszabbul bánnak, mint a vágóhídra hurcolt barmokkal. Lehetetlen idéznünk azokat az embert elenségeket, melyeket Pozzi névvel, hellyel és idővel pontosan leír. Aki erős idegekkel bír, olvassa el az égő gyertyákkal való vallasás történetét, melyet két asszonyon hajtottak végre. (279. 1.) Hajmeresztő, amit az akkori szófiai követről, az ottani szerb katonai attachéről, Lázic belügyminiszterről, a kratovói «házasságokról» stb. feljegyez. (175, 207—209., 229., 230—234., 282—283., 285. 1.) Macedónia valóságos pokol, melyből menekülni sem lehet, hiszen hétszáz kilométeres drótsövény választja el Bulgáriától. Európa örök szégyene, hogy ezeket az állapotokat immár másfél évtizede túri.

Közép-Európa drámája címen az utolsó főfejezet a magyar revízió kérdését és a kisantantnak ezzel szemben való állásfoglalását teszi vizsgálat tárgyává. Személyes élményekkel átszönten mondja el, miként vezették félre a kisantant államok vezető emberei a francia közvéleményt. Különösen érdekesek a Tisza elleni vádak, melyek szerint ő lett volna a világháború oka.

(294.—296., 313—316. 1.) Legyen szabad ahhoz az otromba szerb vádhoz, hogy Tisza gyilkoltatta meg Ferenc Ferdinándot megjegyezmem, hogy a háború alatt ismételtén találkoztam e váddal Zágrábban, mégpedig olyanoknál is, akik a szerbek ellenségei voltak. A szerb propaganda jól dolgozott. Pozzi megállapítja, hogy Lengyelország felosztása óta nem történt nagyobb igazságtalanság országgal, mint Trianonban Magyarországgal. Rámutat, hogy a kisantant 45 millió polgárából legalább 25 millió el van nyomva. A francia becsület kérdése a magyar revízió, hiszen a Millerand-féle kísérőlevél kötelezi erre a franciákat. (306. 1.) De francia érdek is a revízió, mert nélküle új világháború lesz.

Minden magyart őszinte hálára kötelezett Pozzi, nemcsak könyvének velünk foglalkozó sok megértést és teljes elfogulatlanságot mutató részeivel, hanem egész munkájával. A délszláv problémát nemszakember még ilyen világosan nem ismerte fel és ily meggyőző erővel és ily hatásosan nem mutatta be. Pozzi, mint stílusista is elsőrangú és könyvét oly lendülettel, annyi publicisztikai ügyességgel és könnyedséggel írta meg, hogy ez a legfelületesebb és legkényelmesebb olvasót is magával ragadja. És mindaz, amit délszláv élményeiről ír, forrásértékkel bír. Adna az Isten a francia nemzetnek és nekünk minél több Pozzit, hogy az új világháború veszedelme, melynek közelségét oly látnoki erővel jósolja meg szerzőnk, a békék megfelelő revíziójával kiküszöböltessek.

Bajza József.

Dr. Harsányi István: *A hazugság mint nevelési probléma.* Sárospatak, 1935. 138 l.

A szerző érdeme, hogy ezt az érdekes és fontos neveléstani kérdést elvi alapon külön tanulmány tárgyává tette, érdeme továbbá gazdag, alapos és sokrétű problémalátása. Könyve tárgyalja a hazugság problémáját, elterjedtségét, okait, a hazugságot erkölcsi szempontból, mint lélektani és társadalmi jelenséget, valamint következményeit és az ellene való küzdelmet. Érdekes módszertani elve, hogy nem akar elszakadni állásfoglalásaiban kora álláspontjától, ezért azt az iskolásgyermekek között kérdőíves eljárással nyomonza is. Ez a felfogása sok egészséges elemet rejt magában, hiszen a nem korszerű, korától elszakadt pedagógia nem érhet el sikert. Viszont megválaszolatlan marad egy alapvető elvi kérdés: ha az emberek *tényleg* így is vélekednek a hazugságról, kérdés, hogy mi a *helyes* álláspont? Ez nem dönthető el a kortársak szavazattöbbségével. A hazugság mivoltának és erkölcsi értékellenességének igazolt tisztázása egyébként is igen nehéz és ma még kielégítőleg meg nem oldott problémája az erkölcsbölcseletnek. Így pl. nem minden nem-igaz-mondás hazugság: ha a kis gyermeknek azt mondjuk, hogy a karácsonyfát a Jézuska hozza, akkor nem mondunk igazat, de mégsem hazudunk. Szerző sem tárgyalja továbbá azt a pedagógiai nagyszabású kérdést, hogy mi a viszony,

azonosság vagy különbség a (szavakkal való) hazugság és a képmutatás, színlelés, hipokrizis, álszenteskedés stb. között? Pedig, ha ezt tárgyalta volna, könnyen megtalálta volna az utat egy oly szemponthoz is, amelynek ma egyetlen magyar pedagógiai munkából sem szabad kimaradnia, sőt oly nagy teret kell elfoglalnia, amennyit csak lehet: ez a nemzeti érzület és tudatosság nevelésének szempontja. A nemzeti nevelés célja a magyar ember és nemzet hibáinak és jótulajdonságainak megismertetése, valamint előbbieken a küzdelem, utóbbiaknak pedig a kifejlesztése. Az őszinteség, nyíltság mármost kétségkívül magyar erény: a magyar nem tud fondorkodni, lesbeállni, orvul támadni, összeesküvést szőni és azt titokban tartani stb. Meddig erény ez és mikor lesz veszedelmes naivitással, a hideg ész helyett az érzelmenek, az ábrándok és illúziók délifélejainak szavára való hallgatással stb.: erre megtanítani a magyart nevelésügyünknek mindennél előbbrevaló és sürgetőbb feladatai közé tartozik. Ma a megújulás útja minden nemzet számára a nemzeti érzés újjászületésén át vezet és e tekintetben mi, magyarok és magyar pedagógusok nem eleget és nem elég célravezetően cselekedtünk. A nemzeti nevelés szempontjának kimaradása tehát korszerűség tekintetében a könyv hiányossága, ami természetesen nem rontja le a már említett, egyéb jelességeket és érdemeket.

N. L.

Prahács Margit dr.: *A zeneesztétika alaproblémái.* (Kir. magy. egyetemi nyomda, 1935, 232 l.)

Alig van beszámoló a zenét magyarázó honi irodalom valamely termékéről, mely ne hangsúlyozná, mily hiányos ez az irodalom, mennyire kis számúak termékei. De azt legtöbbször elmulasztják megemlíteni a beszámolók, *miért* ilyen a helyzet. Hiszen szép számmal vannak zenei szakíróink és színvonaluk is kielégítő. Könyvkiadóink sem szűkkeblűek, ha némi reményük lehet kellő forgalomra. Nem rejtőzhetik tehát máshol az *ok*, mint könyvvásárló közönségünkben. Itt volna az ideje, hogy a szociográfiák nagy divatjába kapcsolódva meghatározza végre valaki zenei közönségünk összetételét is. Mert csakis a társadalomrajznak ez a kivágása tudná megvilágítani, miért pang nálunk annyi zeneiről tehetség kihasználatlanul. Másrészt azt is, hogy miért oly kivételesen jelentős az a hely, amelyet Prahács Margit új könyve az adott viszonyok között betölt.

Nem célunk elébevágni az oly szükséges zenei szociográfia eredményeinek. Csak hebegőn és tisztára tapasztalaton indulva próbálunk annyit fölvezetni kereteikből, amennyi jelen tárgyunk csekélyke fölméréséhez szükséges. Opera- és hangversenylátogató (tehát városi) közönségünk tehetősebb része jórészt *idegen érdekű*. Alig vagy sehogyan sem különbözik az *osztrák* városi közönségtől, zenei érdeklődését illetően. Ez az elő-

kelő réteg tehát, ha ki óhajtja elégíteni esetleges zeneesztétikai szükségletét, az angol, francia és (elsősorban) német szakirodalomhoz fordul. Azoknak száma, akik magyar tájékozódást keresnek a kultúrában s így a zenében és zenei irodalomban is, a tehetősebb *városi* lakosságon belül elenyészően csekély. Az a művelt városi réteg viszont (főként jófajta tisztviselőké), amely magyar tájékozású és elég tekintélyes tömegű, nem oly tehetős, hogy könyvek vásárlására számottevő összeget fordíthasson. A diákság legnagyobbbrészt olyan szegény, hogy alig jut neki a tankönyvekre is. Ki marad tehát zenei irodalmunkat vásárló közönségnek? Talán a tehetősebb kisvárosi, falusi lakosság? Ez még nem igen jutott odáig a művészet értékelésében, hogy annak magasrendű vonatkozásait keresse. A társadalomtudomány anyagi kényszertörvénykezése alapján ezek szerint mi más marad hátra a magyar zenei irodalom számára, mint hogy részben meg se szülessen, részben a rosszul kalkuláló kiadó pincéjében penészedjék?!

Ami mégis arra hevíti zeneíróink vállalkozó kedvét, hogy itt-ott egy-egy próba-ballont röpiútsenek föl sötét ketrecükből, vagy hogy a szociális törvényszerűségek betonfalán — akár a maguk fejével is — rést próbáljanak ütni, az mindenkor *irracionális idealizmus*, amikor nem épenséggel egyszerű botorság. Észszerütlen eszményiség abban az értelemben, hogy hisznek a kényszerűségek megváltoztathatóságában. Hisznek abban, hogy nemzetközies lelkű olvasórétegünket magyarrá lehet nevelni. Abban, hogy a szegény tisztviselőcsaládokat kivételes áldozatkészésre lehet kaphatni kulturális célok érdekében. Sőt még odáig is elterjed a hitük, hogy a vidéki tehetősebb rétegek érdeklődését idővel meg lehet nyerni a magyar nemzeti műzene ügyének. S ezért, ha találnak olyan kiadóra, aki vagy rosszul számít, vagy pedig zenéről szóló könyvet a maga előkelő sokoldalúságának fokozására hajlandó megjelentetni és a kínálkozó veszteséget belekalkulálja a fokozott hírnév nyereségébe: sietve sietnek, latbavetve egész képességüket és megírják műveiket, az anyagi haszonnal szemben rendkívül szerény vagy semmiféle igényekkel.

Az utóbbi úton-módon szárnyrakelt művek sorában egészen kivételes hely illeti meg Prahács új zeneesztétikai munkáját. Ez a könyv a nyugati tudomány tökéletes ismeretében készült és oly szellemi fegyverzettel rendelkezik, hogy az idegen tájékozású olvasó — ha véletlenül kezébe veszi — meglepetten láthatja, mennyire nem állunk mögötte a nyugati zenetudománynak, sőt mennyire sikerült azt lényegére szűrünk. Így tehát Prahács könyve kitűnő csábítószer lehet abban az olvasórétegben, mely eddig hűtlen volt köteles szerelme, a *hazai* kultúra iránt. S annál is kitűnőbb, mert jófajta írásművészzel kapcsolja egybe a megbízhatóságot. Amellett ez a könyv gyakorlati céllal is íródott: nemcsak jóértelemben népszerű, közérthető, hanem rendszeres építkezésében roppantul *nevelő* is. Ha tehát számít a művelt, magyar érdeklődésű, de anyagiak-

ban szükös állapotú réteg kivételes áldozatkészségére, joggal teszi azt, mert nemcsak élvezetes olvasmánnyal jutalmazza ezt a bizalmat, hanem azzal is, hogy pontosan előírja vezető társadalmunk számára a zenei élvezet helyes útját. Amikor pedig a zenét, mint a legnagyobb *értékek* egyikét építi be gondolatrendszerébe és elválaszthatatlanul egybeköti a *nemzeti* értékekkel: oly kincset kínál olvasójának, amely egyetlenegy nemzeti érzésű magyar számára sem lehet közömbös. A vidéki, elzártabb életű, de némiképp magasabb érdekű olvasó, ha véletlenül hozzájut e könyvhöz, megtanulhatja belőle, minő hatalmas nemzeti értékek hiányoznak még lelkiéletéből. Megtudhatja, hogy *magyarnak lenni zenei értelemben is: igen sokat jelent*, sokkal többet, mint bizonyára eddig vélte. És általában, hogy rádióján át nemcsak hanghullámokkal közlekedik, hanem egyúttal az emberiség legmélyebb értékeivel is.

Az, hogy *mindenkinek* szól, akit illet, helyezi Prahács könyvét a kivételesség polcára.

Molnár Antal.

Bergyajev Nikoláj: *Marxizmus és vallás.* Ford.: Kiss Zoltán. Előszót írta Trócsányi Dezső. Budapest. 1935. 45 lap.

Félévvel ezelőtt lefordították Bergyajev «Új középkor»-át, most a franciául megjelent «Kereszténység és osztályharc»-ból egy fejezetet «Marxizmus és vallás» címen, vagyis, amíg az előbb kiemelték Bergyajevből a prófétizmust, most a polémiát emelik ki. Az orosz történetfilozófus termékenyítő gondolatai nem ezekben a művekben vannak, ahol egy kicsit novellisztikus és ahol kritizál: mind a kettőben elég gyenge. Nagy műveinek fordítása («Az alkotás értelme», «A történet értelme», «A szabad szellem filozófiaja») igazabb képet adna róla és a gondolkozót a maga teljes komolyságában mutatná be. Ha az ember még hozzászámítja, hogy e mű nyomdai formája sem vonzó, a szövegben sok a sajtóhiba és a fordítás sem érezteti Bergyajev meleg és közvetlen hangját s mialatt Németországban, Franciaországban és Angliában előkelő kiadók kitűnő átültetésben és ízléses formában adták ki műveit, azt lehet mondani, hogy a filozófus bemutatkozása nálunk nem volt szerencsés. A nagyobb összefüggésből kiszakított részhez a bírálónak tulajdonképpen semmi hozzáfüznivalója nincs. Ha ismertetésen kellene kezdeni, egészen más pontról kellene kiindulni, mint amire ez a kis füzet támaszpontot nyújt. A marxizmus kritikája akkor bontakozik ki teljes mértékben, ha az ember ismeri Bergyajev kereszténység-filozófiáját. A kereszténység szerinte az emberiségben három lényeges dolgot teremtett: a történetet (mint a múlt állandó aktualitását a jelenben, — az emberiség sorsának áthelyeződését az örökkévalóságba, az «örök» időbe, — az istenember megvalósulását a földön), megteremtette az alkotás, a munka értelmét és a szellemet, mint a felelősség abszolút és végső formáját. Ezzel a kereszténységgel szemben

áll a marxizmus, mint az újkor, a felvilágosodás, az észszerűség, hitelenség korának végső konzekvenciája, amely tagadja az «örök»-öt, amely a munkát pusztán gazdasági tényné depraválta és amely a szellemet a mindenkori osztály, társadalom, gazdasági helyzet pusztá kifejezésévé tette. A füzet oly polémia, amelyben a vitázó álláspontja, ha nem is teljesen ismeretlen, de homályos marad. Ma és különösen nálunk, ahol általában még nagyrészt a múlt század pozitívista szellemisége uralkodik és eszerint állapítják meg a kritika legmagasabb szempontjait, naivitásnak fog feltűnni Bergyajevnek az a kritikája, amely metafizikai szemléletet választ és nem kap elég alátámasztást, amely ezt a szemléletet elfogadhatja. A füzet vége azt jelzi, hogy a következő kiadvány az osztályharccal foglalkozó tanulmányt közli. Pedig Bergyajev filozófiája nem akkor lesz termékenyítő, ha kis polémiáit, hanem, ha nagy műveit ültetik át.

Hamvas Béla.

János József S. J.:

1. *Világnézeti típuskutatás és filozófiai megalapozása.* Budapest, 1934. Pázmány Péter irod. társ. kiadása. 96 l.

2. *A szellem, a szellemi lét főbb jelenségei és metafizikája.* Budapest, 1935. Pázmány Péter irod. társ. kiadása. 254 l.

Az első műben szemlét tart a neoskolasztikus gondolkozó a mai filozófia tipológiai törekvései felett, kifejti metafizikai és ismerettani álláspontját, s ennek alapján megállapítja a mai tipológiák relativizmusát és pszichologizmusát. Őmaga az abszolút («minden megismerésre képes szellemre egyformán álló») megismerés álláspontján áll, de elismeri, hogy a bölcséleti megismerés is magában hordja az emberi elemet (72 l.). Ezért a világnézeti tipológiát lehetségesnek tartja, mivel «a világnézeti különbségeknek lélektani okai is vannak» (81. l.) s utal a főbb okokra. Úgy gondolja, hogy a világnézettan segítségével közelebb juthatnánk az abszolút igazság megismeréséhez, mert általa megláthatjuk a különböző rendszerek legmélyebb kiindulási tényezőit, «s odasegíthet bennünket, hogy bizonyos gondolatmenetek jogosulatlan voltát sokkal élesebben meg tudjuk ragadni, mint eddig tehattük», «nem leszünk arra utalva, hogy folyton csak a különböző századok ellentétes megoldási kísérletein tőprengjünk» (92 l.). Nem veszi észre, hogy ezzel a legteljesebb mértékben úszik az általa megrótt pszichologizmusban, midőn az igazság megismerését pszichológiai tényezőktől teszi függővé. Nem osztjuk a szerző álláspontját a valóság abszolút megismerését illetően; mellőzzük szakfolyóiratba való részletkifogásainkat, csupán azt a különösségét említjük meg, hogy 84 lapnyi szövegéhez több mint száz forrásmunkát sorol fel: kár, mert a szakember úgyis látja, mi a valóban «felhasznált irodalom». *Dékány István* idevágó tanulmányait figyelemre sem méltatja.

A második mű is mellőz a szellem vizsgálatánál olyan magyar gondolkozókat, mint *Böhm Károly* és *Bartók György*. Főleg *Hartmann N.*-nak «a szellemi lét probléma[ja]»-t illető gondolatait tartja szem előtt, akinek a *lét rétegződéséről* és a *lét rétegeinek* (*szervetlen* lét, *szerves* lét, *szellemi* lét) egymás fölé rendelődéséről és fölékerekedéséről szóló elmélete önként kínálkozó párhuzamot szolgáltat a skolasztika létfok elméletéhez. Szerzőnk értelmezése szerint a szellem nem más, mint az egyéni lélek, a személy, mely test és lélek szubsztanciális egysége; épen ezért el is utasítja Hartmann aktualizmusát, mely szerint a lélek léte a tevékenységben, és nem szubsztanciálításban áll.

Szociológiai érdekességük e műből az «objektív szellem»-et s az «objektívációk»-at illető fejtegetések. Ezek szerint «az objektív szellem nem különálló szellemi létező, hanem az egyedi személyes szellemnek egyik lényeges mozzanata», az egyének közti «érintkezésből keletkező» szellem (207), amely azért bontakozhatik ki, mert az egyéni a konkrét szellemben «individuális és közösségi mozzanatok» vannak (214). Az objektívációkban (1. közlések, 2. kifejezések, 3. alkotások) «két réteget kell megkülönböztetni: az egyik az objektívációnak az anyagi léte; a másik a szellemi tartalma» (241), «az anyagnak a szellem által való elrendezése olyan, hogy az bizonyos körülmények között más szellem által megérthető szellemi tartalmat fejez ki» (242).

Midőn szerzőnk a szellemet a lélekkel egynek veszi, s élénken tiltakozik az ellen, hogy a szellemnek valami külön léte volna, nyitott kaput döngtet, hiszen még Wundt is élénken hangsúlyozta, hogy a «néplélek» nem jelent a nép tagjainak lelkén kívüli létezőt. Midőn pedig a szellem tevékenységét az egyéni és a közösségi mozzanatokkal jellemzi, nem eléggé mélyenjáró. Sajnáljuk, hogy a szerző nem vette figyelembe *Dékány István* idevágó dolgozatait, sem *H. Freyer* művét (*Theorie des objektiven Geistes*, Leipzig, 1928), sem *Th. Litt* munkáját (*Individuum und Gemeinschaft*, Leipzig, 1926), a Hartmannal való számotvetése is többoldalúvá és mélyrehatóbbá válhatott volna.

Trócsányi Dezső.

W. H. R i e h l: *Die Naturgeschichte des deutschen Volkes*. Zusammengefasst u. herausgeg. v. S. Ipsén, Kröners Taschenausgabe. Bd. 122. 1935. XXVII+407 I. 4 Mk.

Nekünk, kik a legmodernebb szociológia magaslatán állunk, vagy annak igényeit melengetjük magunkban, illik visszagondolnunk a múlt század közepén író W. H. Riehl korára, amidőn a szociológia egy nyílt eszű gyermekifjú szemével üdén és tudományos kategóriák sokszor meddő ballasztja nélkül nézett a világba. Itt látjuk meg a friss és *spontan* társadalomlátásnak nem egy olyan mozzanatát, amelyet ma is megirigyelhet a szociológia, főleg, ha ép azokra az egyszerűbb témákra veti

a tekintetét, amikre Riehl: a család, a falu és vidék, a nép élete, a polgári társadalom elemei, parasztok, polgárok, arisztokraták. Nincs előttünk más, mint friss szemlélet. Tudvalevő, Riehl több önálló kötetet foglalt össze e címen: *Naturgeschichte des Volkes*. Legismertebbek: *Die Familie* és *Die Bürgerliche Gesellschaft*. Ezek a kötetek csodálatoskép nem akartak elavulni sehogyan sem; nem ártott nekik a tudományos nagyüzem szigorú és sokszor büszke követelményeinek elérése. Riehl élt tovább, olvasták és olvassák: több kötete a 7., sőt a 8. kiadást is megéri napjainkban. Most a Kröner vállalat ügyesen összeállított szemelvényeket adott ki (407 oldalon), S. Ipsén jól tájékoztató bevezetésével. Benne egy Riehl-féle előadás, mely ma már nehezen hozzáférhető, egész terjedelmében is feltalálható. Szerencsés körülmény az, hogy a szociológiai látás nevelésére, első kibontakoztatására akadnak ily írók, szemesek, józanok és melegszívűek, minő Riehl. Nem kis előnye az, hogy sok oly vonás volt megfigyelhető a múlt század közepe táján, ami ma elhomályosodott a társadalmunkban, annak nagyméretűsége és komplexitása következtében. A mai szociológia is előveheti Riehl-t. Mintha egy ifjúkori napló volna, melyben nem ritkán értékes, sőt maradandó értékű bejegyzések találhatók.

k. n.

Trócsányi Zoltán: *Észak nomádjai*. Budapest, Athenaeum. 1935. 278 lap.

Irodalmunkban gyéren jelennek meg az ősműveltséget őrző népek életével és társadalmával foglalkozó munkák, de az észak-szibériai nomádokról másutt is keveset tud az irodalom. A múlt század utazói és kutató nyelvtudósai, Reguly Antal, a finn Castren és Ahlquist, Munkácsi Bernát és Pápai Károly, majd a háború előtti évek kutatói; ugyancsak a finn Donner, a norvég Nansen jó leírásokat adtak ugyan egyes népekről, azonban érdeklődésük szűkkörű volt és egyoldalú, vagy csak a nyelv, vagy csak a néprajz különösségei érdekelték őket. Egyoldalú tudományos expedíció volt az orosz akadémia kiküldötteinek berezovkai tanulmányútja is. Még szűkebb körben mozognak a kamcsatkai utazók megfigyelései, az amerikai Kennan György 70 évvel ezelőtt írt leírásai a kamcsadálokról, kor jakokról és kukcsokról. A világháború aránylag alig érintette e nomád népek életét, hiszen az a 160.000 ember — mint Buda lakossága! — akkora területen, mint a mai Magyarország százszorosa, a kietlen éghajlat miatt szinte hozzáférhetetlen volt a háborúskodó államhatalom számára. E népek életéről ad összefoglaló és mégis a részletek eleveenségét megőrző képet Trócsányi Zoltán, kellő figyelmet fordítva a kezdetleges társadalmi jelenségekre is. Különösen tanulságosak a társadalmi jelenségeket vizsgálók számára azok, amiket e népek

vallásáról (az álkereszténységről), törzsi és családi életéről, az idegennel szemben tanúsított magatartásáról, a kultúra és klíma, a kultúra és szétszórtság és a nomád élet közötti összefüggésekről találunk benne.

Sz. Gy.

Concha Győző: *Hatvan év tudományos mozgalmi között.* (Összegyűjtött értekezései és bírálatai.) M. Tud. Akadémia kiadása. II. köt. 1935. 664 l.

Az első, 1928-ban kiadott (645 oldalas) kötet 18, a második 30 tanulmányt tartalmaz; e két testes kötet méltóan képviseli a hazai államtan csaknem félévszázadon át vezető elméjének vezérgondolatait. Concha nem írt sokat, nem írhatott, hiszen nem egy mondata van, mely egész értekezést tömörít össze. Elmélyedő hajlama folytán kész dolgokkal, ingathatatlan tételekkel állt elő. De épp ezért nem szerette mások ingatható tételeit sem, mutatják igen terjedelmes bírálatai. Liberális százádához képest a közjog, az alkotmány áll érdeklődése középpontjában csaknem mindvégig. Azonban nem állt messze a szélesebbkörű szociológiai szemlélettől sem; utolsó dolgozata is: «Van-e magyar társadalom?» folyóiratunkban jelent meg (1927) — érdekesebb ma, mint volt akkor, miután a mögötte álló korporációs gondolat ismertebbé s áttetszőbbé vált. Ott volt a Társadalomtudományi Társaság kezdetén is (1901). Van a kötetben több múltó értékű részlet, van azonban olyan, amit minden kor meg fog becsülni. Így a társadalom vizsgáló mindig tekintetbe fogja venni a «gentry»-ről szóló — három — tanulmányát (273—408. lk.), avagy a társadalmi eszmék kutatója a «Konzervatív és liberális elv» c. tanulmányt (520—73 lk.), melyben Szekfü Gyulával méri össze fegyverét. Amit a rendőrség természetéről s állásáról írt, az ma is szinte magában áll államtani irodalmunkban. «Az állam mint öncél» éles polémiáit mutat a Religióval, ami korjellemző. Machiavelli és Pulszky Ágostról írt tanulmányai, Dante államideálja, mely szintén folyóiratunkban jelent meg (1921), becses és ma is érdekes szempontot örökítenek meg. Klasszikus nyugalom csodálatos benső elevenséggel párosulnak Concha írásaiban. Nemcsak a kegyeletnek tett eleget az Akadémia Jogtudományi Bizottsága, midőn kiadta a testes kötetet; tudományos életünk hamar megfedkezik a folyóiratok anyagáról. Conchára emlékezni nemcsak kötelesség, de haszon is: gondolatai tárházából minden kor tud előhozni egy-egy értékes követ a maga épületéhez.

d. i.

FOLYÓIRATOK SZEMLÉJE.

CHRISTIANISME SOCIAL 1935. 3. szám.

G. L a s s e r e : *Les Particularites de la Crise économique actuelle.*

(A mostani gazdasági válság különlegességei.)

Az 1929-ben kezdődő gazdasági válság egy láncszeme annak a válságsorozatnak, mely 1815 óta mintegy tízévenként ismétlődik. Hasonló-e ez a válság az előzőkhöz? Három tétellel lehet felelni: 1. a válság okaiban és első nyilvánulásaiban klasszikus és normális, 2. kivételes tartóssága folytán abnormis, 3. abnormis a válság pénzügyi következményei folytán.

Az első tételt bizonyítja a válság általános volta, valamint túltermelésből eredő jellege. Nagy része van benne a túltőkésedésnek (*sur-capitalisation*): a termelő eszközöknek olyan bővében vagyunk, hogy az árukészletek lepadása után újra következik a túlprodukción. A túltőkésedést a prosperitás idején elért magas üzleti haszon tette lehetővé. Mindezek a klasszikus válság tünetei. 1931 vége óta azonban mindinkább kitűnik, hogy a válság kifejlődése abnormis.

A megelőző periodikus válságokban 1—2 évi depresszió után javulás mutatkozott; miután a készleteket a fogyasztó csökkent áron megvásárolta s a gyengébb vállalatok elmerültek a csődben, a termelés redukált tőkével újra megindult. Most azonban a kartellek s az állami protekcionálás sok roskadozó vállalatot megmentett, az árak sem csökkentek az árumennyiséggel arányosan s így nem fogytak, ami a depressziót megnyújtotta. 1931 közepén már javulásnak kellett volna jönni, ehelyett jött ráadásul a nemzetközi hitelválság, mely még most sem múlt el egészen. Ma már észlelünk némi javulást, de amit Németországban látunk, mesterséges javulás; Angliában s az Egyesült Államokban alig javult a helyzet, Franciaországban még kevésbé.

Növelte a bajt a valuták aláértékelése, amit sok állam végrehajtott, Közép- és Kelet-Európa devizakorlátozásokkal és transzfermatoriummal (tehát mesterségesen) tartja úgy ahogy pénzt a nívón. Mindez akadályozza a válság lefolyását, a normális deflációt. Más válságoknál az árak csökkenése likvidálta a túltermelést s a vállalatok bukása a túltőkésedést. Most az állami protekcionizmus megvédte a vállalatokat; viszont az aranyértékű árakat a valuta aláértékelésével törte le: azaz

mesterséges beavatkozásokkal próbálta azt elérni, amit máskor a szabad verseny természetesen intézett el.

* * *

Ez a gazdaságpolitika helytelen, mert 1. kevéssé hatályos, 2. igazságtalan, 3. veszélyes a jövő szempontjából.

Az angliai és amerikai eredmények nem igazolják, s nagyon zavarja a nemzetközi kereskedelmet.

Igazságtalan, mert ahelyett, hogy veszni hagyná a beteg vállalatokat (így redukálná a tőkét), s csökkentené a bankok hatalmát, a takarékos kispolgárt, munkást, részvényest sújtja.

Veszélyes, mert alkalmas az üzletemberek felelősségérzésének csökkentésére; s a nekilendülés után hamarosan újabb és súlyosabb válságot idéz elő; hiszen az, ami most történik a veszteség szocializálása a profit szocializálása nélkül.

U. ott: 4. szám.

G. T h é l i n: *L'Orientation sociale du Monde a la lumière des expériences de 1934.* (A világ szociális tájékozódása az 1934. év tapasztalatai alapján.)

A Nemzetközi Munkaügyi Hivatal évi jelentését ismerteti a cikk a következő címek alatt: 1. A gazdaság kollektív megszervezése felé; 2. Részleges reformok; 3. A munka nemzetközi szervezete 1934-ben; 4. Jövőbeli feladatok.

A gazdasági válság ötödik évében az előző évhez képest javulás észlelhető. Az irányított gazdálkodás terjedőben van, ami összefüggésben áll a munkanélküliség elleni küzdelemmel. A javulás mértékét nagy mértékben befolyásolta a valutapolitika: az aláértékelésnek nekilendítő hatása tagadhatatlan. Az igazi probléma azonban megoldatlan: a vásárlóképességet növelni és általánossá tenni.

A még mindig nagy munkanélküliség folytán a *munkanélküliségi biztosítás és segélyezés* terjedőben van; tervbe vették a nyugdíjkorhatár leszállítását is. Remédiumot keresnek a közmunkában is; költségeit célszerűbb kölcsönnel, mint adóval előteremteni, mert a pénz körforgása így gyorsabb. Terjed a *munkaidő csökkentésének gondolata* is (40 órás munkahét).

Szembeszökő az *ipar megszervezésére* való törekvés. Ennek kapitalista formája a tröszt és kartell, melyet az állam is bátorított a válság idején, egyúttal ellenőrzése alá is vont. Másik forma az állami iparszubszencionálás; harmadik volna az ipar egységes állami irányítása. Az állam ezt az intervenciót csak a közérdek nevében gyakorolhatja, ezért a demokrácia kiépítése szükségképeni feltétele.

Mindezek mellett szükség van olyan *pénzügyi politikára*, amely a fogyasztást és a vásárlóerőt növeli. A világkereskedelmet a protekcioniz-

mus bémentja, az autarkiaára törekvés az országoknak kölcsönösen kárára van.

A Nemzetközi Munkaügyi Szervezetnek az Amerikai Egyesült Államok és Szovjetország csatlakozása után 62 állam tagja s a világ népességének 0,8-6%-át magában foglalja. 1935 március 15-éig a Nk. Mü. Hivatalnál a tagállamok 639 nemzetközi munkaegyezmény ratifikálását jelentették. Az egyezmények alkalmazását illetően a szakértő bizottságok haladásról számolnak be.

Mi a «szociális tájékozódás» az 1934. év fennebbi tapasztalatai szerint? Az első meglátás az, hogy a gazdasági és a társadalmi kérdések közti határfal a válság hatása alatt leomlott s a szociális bajok orvoslása céljából meg kell ismerni a pénzügyi és gazdasági politika nagy területét. *A szociális törvényhozás fejlődése* kell, hogy biztosítsa a munkásnak a megélhetést és egyéni képességeinek kifejlődését.

A Nk. Mü. Hivatalban felmerült az a gondolat, hogy egyes intézkedések és egyezmények mellett szükség volna az általános elvek megállapítására és egy «minta-kódex»-re, amely szabálykeret módjára minden államnak lehetővé tenné, hogy a maga viszonyainak megfelelően alkalmazza a szabályzat rendelkezéseit.

T. D.

L'ESPRIT INTERNATIONAL. 1935. október.

Nicholas Murray Butler: *L'état contre l'individu.* (Az állam az egyén ellen.) A szerző 1935. szept. 1-én a southamptoni Parish Art Museum-ban tartott beszéde.

Amíg el nem jön az a tökéletes kor, melyben a szolgáltni akarás szelleme elnyomja az egyéni érdeket, a kormányzat hivatása megakadályozni a visszaéléseket.

Az államszervezet és kormányzat megítélésénél fontos, hogy mennyire tartják szem előtt a következő két alapelvet:

Azok, akik legjobban tudnak alkalmazkodni környezetükhöz, kiválnak a többi közül. (Selekció.) Az egyének e különbsége a rugója minden fejlődésnek. Ebből következik, hogy a kollektívizmus minden formájában ellenkezik a civilizáció előrehaladásával és csak nyomort, szenvedést, pusztulást hoz a tömegekre, amelyeken segíteni akar. Letöri az egyéni kiválóságot és megakadályozza beilleszkedését a környezetbe, holott a környezetet kell úgy formálni, hogy a lehető legnagyobb számú egyén tudjon benne megfelelően elhelyezkedni.

Ma a kollektív despotizmus tana terjed, a vagyon felosztásé, pedig minden program, mely a vagyon új felosztását hirdeti, nyereségvágyból fakad. A legrosszabb, lekegyetlenebb, legönzőbb despotizmus a többség despotizmusa. Ennek megakadályozására szolgál az amerikai alkotmányban a *Bill of Rights*. A többség önkényuralma, mely rendszerint csak

ideiglenes s melyet az államvagyon kezelésével gyakorol, százféle alakban terjed Amerikában is. Ha az adóteher megállapításánál nem az államháztartás egyensúlyban tartását, hanem a csoportok, egyének, vállalkozások tönkretételét tűzik ki célul, akkor az amerikai alkotmány alapjainban rendül meg, anélkül hogy megváltozott volna.

Az utolsó negyedszázadban az Egyesült Államokban egyesek és csoportok pusztá nyereségvágya miatt súlyos visszaélések történtek a szabadsággal és így a kárvallott amerikai polgárok szélsőséges eszközök-höz és politikusokhoz fordultak.

Anglia és az Egyesült Államok kormányzatának története világosan azt mutatja, hogy egy szabad kormányzat akkor működik legjobban, ha két párt, a liberális és konzervatív párt uralkodik benne. Liberális és konzervatív párt ma már csak nevek, a republikánusok millióinak nincs közös programjuk. A történelmi demokrata pártot a gyakorlatban megsemmisítette Bryan. Semmiféle politikai programm Ígéretében nem lehet többé bízni, mert akik a párt nevében megfogalmazták, megválasztásuk után félre dobják, vagy ellene fordulnak.

A szaporodó államosítások gyökerében változtatják meg a nemzet jellegét és intézményeit és előbb-utóbb a kollektívizmus valamely formájára vezetnek. «Mit használ a kommunisták üldözése és kiutasítása, ha a kommunista elvek lassankint ellepik nemzeti életünket?»

A viszonyok változnak, a gazdasági és politikai élet bonyolultabb lesz, de az alapelvek és az erkölcsi törvények nem változnak. Egy szabad államban pedig — amint azt Jefferson Tamás kimondotta, — uralkodó elv az, hogy a kormányzat szolgálja a polgárokat és nem megfordítva. A kormányzat feladata az államélet ellenőrzése s a törvények és az erkölcs összhangjának biztosítása.

A közvélemény feladata örködni, hogy a közszolgálat szelleme uralkodjék s a nyereségvágy alá legyen rendelve a közérdeknek. Ez ugyan az emberi természet mai fejlődési fokán nehéz feladat, mégis könnyebben elérhető egy kis erőfeszítéssel a szabadság, mint a bürokratizmus és a kormány beavatkozás útján, mert e két utóbbi próbálkozásból több kár származnék a nemzetre mint haszon. Egy példa: Ha az állam aránytalanul nagy adót vet ki a nagy jövedelmekre és birtokokra, ezzel nemcsak a vagyonszalmozást akadályozza meg, hanem sok ezer alkalmazott elbocsátását is okozza és ezerféle előre nem látott módon zavarja és bénítja meg az ország iparát és kereskedelmét. De ha a vagyonszalmozás mások kihasználása vagy zsarolása útján történik, ezt a legszigorúbban kell büntetni.

Ha valami nincs rendben, mindjárt új törvényt követelnek. Ennek eredménye az a sok felesleges törvény. Így a törvények hatása egyre csökken. A gyilkosságot a legrégebb időktől fogva elítéli a törvény, mégis egyre szaporodik számuk napjainkban is. Amire a törvény képtelen,

azt rá kell bízni a közvélemény nevelőszerveire: a családra, iskolára és a vallásra. Nincs olyan nemzet, amelyet törvényt útján lehetne megjavítani, liberális és szociális szellemmel áthatni, mert a törvény csak eredője a társadalmi erőknél, csak segédeszköz lehet, mely a közvéleménytől nyeri erejét.

REVUE INTERNATIONALE DE SOCIOLOGIE. 1935.
VII—VIII.

Roberto Michels: *De quelques causes et de quelques aspects du déplacement des populations à l'intérieur des métropoles modernes.* (A modern világvárosok lakosságáramlásának néhány okáról.)

Nem is hinné az ember, milyen sokféle oka van a nagyvárosokban oly gyakori költözéseknek. A lakásváltoztatás elsősorban a jövedelemváltozással függ össze. Ennek megelőzésére hozta az olasz fascista kormány azt a rendeletet, hogy a lakásbéreket az állami hivatalnokok fizetés-csökkenésének arányában le kell szállítani.

Érdekes megfigyelni, hogy a nagyvárosokban inkább centrifugális áramlással találkozunk, mely a külvárosok felé irányul. Ennek oka az ú. n. «Cityképződés». A város szívéből az egyre szaporodó üzlethelyiségek, irodák, kávéházak kiszorítják a magánlakásokat.

A *London County Council* érdekes adatokat közöl a londoni City lakosságának áramlásáról. 1907-ben a City éjjeli, azaz állandó lakossága csak 19.657 emberből állt, míg 1851-ben ez a szám még 129.128 volt. Ezzel szemben ugyancsak 1907-ben, nappal 364.061 embert számláltak össze ebben a városrészben.

A híres, régi olasz városok ősrégi palotái jórészt zsidó bankárok, amerikai vállalkozók, vagy részvénytársaságok kezére kerültek. Gyakran a környék elproletáriusodása és a szűk utcák egészségtelen levegője üzte el belőlük az előkelő családokat.

Németországban a XIX. század végén úgy akarták a családi életet olcsóbbá, állandóbbá tenni s ezzel a költözések számát csökkenteni, hogy úgynevezett közöskonyhás házakat és «Haushaltungsgenossenschaft»-okat létesítettek, ahol a ház minden lakója közösen étkezett.

Nagyban hozzájárul a költözések szaporításához a családi élet válsága, a válások nagy száma. S míg a régi patriarkális időben a gyermekek családalapítás után is lehetőleg az apai házban maradtak, ma, mihelyt annyira felnőtt a gyermek, hogy önálló keresete van, lehetőleg elköltözik a szülői házból, hogy a saját életét élhesse. Különösen Angliában erős ez a törekvés, hol már a XIX. század elején jelentkezett.

Az Egyesült Államok nagy városaiban a különböző fajok közötti ellenszenv gyakran 10—12 év alatt egyes városnegyedek lakosságának teljes kicserélődésére vezet. Érdekes példát hoz fel erre a szerző, aki

1927-ben Chicagóban látott egy templomot, melyet eredetileg evangélikusok építettek, majd egymás után zsidó zsinagóga, katolikus templom, kínai pagoda, végül néger methodista templom céljait szolgálta.

Szombatfalvy Nóra.

THE SOCIOLOGICAL REVIEW. 1935. Október.

Werner Falk: *Democracy and Capitalism in Max Weber's Sociology.* (Demokrácia és kapitalizmus Max Weber szociológiájában.)

A szerző egy helyen azt mondja, hogy Weberről írni annyit jelent, mint foglalkozni a német demokrácia szerencsétlen sorsával és korunk demokráciájának válságával. Ezzel függ össze, hogy bőven foglalkozik a XIX. századi porosz politikával. De politikai érdeklődése talán azért is erősebb, mert szerint Max Webernek volt, Marx kivételével, legerősebb a politikai beállítottsága a szociológusok között s valósággal politikus veszett el benne.

Angliában a középosztályok a liberális eszmék természetes hordozói; az angol gondolkodást általában is jellemzi a kölcsönös megértés lehetőségébe vetett hit. Ezzel szemben Németországban Bismarck az erő elsőségét hirdeti. Ennek nyomán lett népszerűvé a német középosztályokban egy antidemokratikus konzervativizmus azzal a meggyőződéssel, hogy a kapitalizmusnak a helyzetével járó veszélyek ellen hatalmas állami erőre van szüksége. Weber az utolsó német gondolkodó, aki az autoritárius állam helyébe a nyugati demokráciát szeretné tenni. Az angol humanisztikus hagyományok elevenen élnek benne, de amikor a demokrácia alapjait kutatja, nem az emberi természet általános tulajdonságait vizsgálja, hanem a történelmi, földrajzi feltételeket. Ez a relativizmus aztán a kételkedésbe viszi őt. Elvben nincs ellene az arisztokratikus kormányzásnak, hiszen nagyobb közösségekben mindig vannak a vezető és vezetett szerepére vágyók. De egyik főproblémája, hogyan helyettesíthető az új társadalomban a régi arisztokrácia. Weber asszimilálta a marxi osztályharc tanát; azt mondja, hogy az uralkodó osztály politikáját osztályérdekei határozzák meg, de amíg ez osztályérdekek bizonyos fokig megegyeznek a közérdekkel, az osztályönzés akaratlanul is a közjót szolgálja. Nem is az osztályuralom veszedelmes, hanem egy gazdaságilag hanyatló osztályé. És ma az a végzetes, hogy egy birtokos arisztokrácia uralmához nincsenek meg a szükséges gazdasági feltételek, de ugyanez áll az ipari társadalomra és a munkásosztályra is. Angliában a birtokos arisztokrácia kapcsolata a pénz- és kereskedővilággal lassította a demokrácia hanyatlását, Németországban a földbirtok szembe került az ipar és a munkás érdekével. De fennáll ez ellentét a középosztály és a munkásság közt és Weber szerint azért, mert az előbbi fél a demokráciától s a bürokratikus kormányzás fennmaradásában látja legfőbb oltalmát.

Ezért hajlandó lemondani politikai és gazdasági érdekei egy részéről a junker bürokrácia javára; Bismarck pedig gondoskodik némi kárpótlásról: az iparnak védelmet ad, a pénzembereknek társadalmi érvényesülést, az alacsonyabb középosztálynak pedig tisztviselői állásokat. A munkásosztály ki volt zárva e rendszerből. E helyzet kiélezte az osztályharcot és megnövelte a középosztályok félelmét a demokráciától. Weber a parlamentarizmustól remélte e circulus vitiosus áttörését. De inkább hajlott a pesszimizmusra. A nyugati államokban a demokrácia a XIX. században valósult meg, még mielőtt az osztályellentétek egészen kiéleződtek. De lehetséges-e még megvalósítása a XX. században, a kapitalizmus előrehaladott fokán? A bürokrácia egyre jobban terjeszkedik azáltal, hogy az életnek egyre több területe kerül irányítás alá, az egyén egyre jobban alárendeltje lesz a gépezetnek. S a szocializmus is tehetetlen e végzet elhárítására, hiszen csak azt jelenti, hogy a gazdasági élet is az állami adminisztráció egy része lesz. Milyen lehetőségei vannak ilyen körülmények közt a demokráciának? Vagy hogyan választódnak ki legalább a vezetők? Mert, szerinte, a demokrácia sem egyszerűen önkormányzás, hanem alárendelődség önként választott vezetőknek. A vezetők kiválasztása azonban a pártok befolyásának növekedésével egyre bonyolultabbá válik. Maguk a pártok is bürokratikus szervezetek már és nemcsak a politikailag tevékeny egyének önkéntes tömörülései. És e bürokrácia is igen hatalmas, tőle és a mögötte álló pénzérdekeltségtől függ a parlament, melynek élete ezáltal terméketlenné válik. A vezetők emelkedése e fejlődéssel szemben bizonyos ellentétet mutat. Weber szerint a vezetők a hatalomra erős akarattal vágyó, politikai képességű, személyük és beszédük varázsával ható személyek. Ezeket nem a politikailag passzív tömegek termelik ki magukból, hanem megfordítva, ezek vonzzák magukhoz demagógiájukkal a tömegeket s ezek aktivitása a vezető helyeslésére vagy legfőljebb az ellenzésre korlátozódik. A párt bürokrácia nem szereti az erős egyéniségeket, de kénytelen felhasználni őket vonzóerejük miatt. A folyamat vége hasonlít a diktatúrához. Weber 1917-ben ezt így fejezte ki: A parlamentnek diktátor lesz az ura, akit népszavazás választott, aki magához vonzza a tömegeket a pártgépezet révén s akinek a képviselők csak politikai vazallusai. A tömegdemokrácia feltartóztatlanul ebben az irányban fejlődik. Weber felteszi a kérdést, található-e a burzsoázia és proletariátus számára közös alap, melyen megmenthetik a demokráciát? E közös alapot a külpolitikában találja meg, mert a nemzet érdeke a világhatalomban közös mindkettő számára. És a népesség növekedésének meg a világpiac szűkülésének periódusában mindkettőnek az imperialista politika az érdeke. Így jut a demokratikus Weber a hatalomnak nyers, nacionalisztikus felfogásáig. Az ő tanításából hiányzik — mondja a szerző — az angol demokratikus nemzetköziség alapelve: a békés együttműködés, a kölcsönös megértés. Weber tagadja a békés

megértést s az összeütközéseket kiegyenlíthetetleneknek tartja. Az ember szerinte két ellentétes morális törvény hatalma alatt áll. Az egyik a létért való küzdelem, a felelősség morálja (Verantwortungsethik) s ez magában foglalja az erőszak alkalmazását szükség esetén. A másik a meggyőződés morálja (Gesinnungsethik); ez nem fogadja el a létért való küzdelmet elvül, ha e küzdelem összeütközik az isteni törvénnyel. Weber szerint minden vallásos etikának tagadnia kell a létért való küzdelmet és ha elfogadja, ezzel elhagyja a vallásos alapot. Weber e felfogása előrevetíti a vallás és erkölcs mai válságát. A római katolikus egyház megpróbálta e szakadékot áthidalni és a modern liberalizmus az észszerű etika és az érdekek harmóniájába vetett hitével sok fokozaton át az egyház törvényéből fejlődött. De a hidat a mai gazdasági verseny és a nemzetek közti ellentétek lerombolták. És itt kezdődik a modern pogányság, jelülül korunk szellemi és anyagi válságának. Mintha csak a nemzeti szocializmus és az egyház küzdelmét anticipálta volna Weber e felfogásában! A nyugati civilizáció fejlődésének lényeges vonzása és végcélja a demokratikus és humanitárius szellem. Weber e szellem utolsó német képviselője. De a megvalósulás lehetősége felől e szellem Weberben csaknem a reménytelen kételkedés formáját ölti fel. Az események, úgy látszik, neki adnak igazat.

Janson Vilmos.

NANKAI SOCIAL AND ECONOMIC QUARTERLY. 1935.
Volume VIII. Number II.

Az utolsó öt-hat évben egyre gyakrabban érzem, hogy összezsugorodik a földgömb és közelebb kerül hozzánk Ázsia távoli sárga világa. Egyre gyakoribbak az üzenetek — a kísérletek arra, hogy a sárga ember megértesse különös lényét, életét és gondolatait a fehér emberrel.

Ilyen kísérlet az a tekintélyes kötetnyi angolnyelvű folyóirat-szám, mely most előttem fekszik: a Nankai-egyetem közgazdasági intézetének kiadása. Negyedévenként jelenik meg Tiencsinben, Kínában és sem kiállítás, sem terjedelem dolgában nem marad el semmiféle amerikai vagy európai tudományos folyóirat mögött. Tartalma pedig meglepően érdekes.

Az első cikk C. M. Chang tollából, kínai történetíróknak kiváló hivatalnokokról szóló feljegyzései alapján állapítja meg, hogy milyen a kínai ember ideálja a jó tisztviselőről. A másodikban Su-ching-Chen értekezik a Tanka nép eredetéről, arról a különös népfajról, mely a kínaiaktól megvetve és szeparálva, kis hajókon tölti életét Canton és más nagy városok mellett. A harmadik cikk a falusi szövőiparról és a kereskedőmunkaadókról szól. A nagy alaposággal írt cikk rámutat, hogy a textilipar Kínában ma ugyanott van, ahol Angliában volt az ipari forradalom előtt. Kapunk egy meglepően terjedelmes bibliográfiát a kínai föld problémáiról és nagyszámú eleven könyvismertetést.

Ha a technika és a kultúra haladása idővel közelebb hozzák egymáshoz a földrészeket és nemzeteket, ezektől az öreg kínaiaktól még tanulhatunk majd egyet-mást.

B. I.

MAGYAR KÖZÉPISKOLA. 1935 november.

Zibolen Endre: *A gimnázium az új idők sodrában.*

A gimnázium tekintélyét két tény adja meg: társadalmi szelekciót végez, mert az «általános műveltséget» adja és az egyetemre lépés feltétele. Ámde az általános műveltség fogalmának nincs határozott tartalma. Ezért vált a gimnázium ellentétes vélemények ütközőpontjává. Elméleti képzés — életnevelés, verbalizmus — munka. Klasszikus műveltség — modern kultúra. A gimnázium termeli ki az uralkodó eszmék egyöntetűségét, fogalmi összhangját s ezt eredményesebben teszi a klasszikus műveltség nyújtásával, mert így a múltból fejt ki, mondhatni gyökerükhöz köti a fogalmakat. (Pl. hazafiság. Klasszikus tartalma: erkölcsi emelkedettséggű és áldozatkész ragaszkodás a hazai földhöz. A múltba visszavezetés nélkül a haszon-elv lép előtérbe. A másik jobban szolgálja a társadalom életszükségletét.)

A szellemi és testi kultúra harcában ma a testi kapott erőre. Oka: háborús lelkiség, az egészségkultusz, a nemi ösztön erős felszabadulása, a tömegszervezkedés kifejlődése, következményei: az értelem és a tudomány tekintélyvesztése, az individualizmus hanyatlása. A testi nevelés a gimnáziumban lelkerők termelésének szolgálatába állítható, azonban ez még kevésbé következett be, ma inkább az a helyzet, hogy az élet testkultusza eltéríti a tanulók érdeklődését a szellemi iránytól, koncentrációjukat zavarja, lelki kettősséget idéz elő, növeli a generációs ellentétet. A testi kultúrában legkiválóbb tanulók a legidegenebbek maradnak a gimnázium világában.

A technikus-világnézet még nem került be a gimnáziumba, de közvetve, mint külső atmoszféra, már is zavarja annak munkáját. A legnagyobb ellentét azonban az individualizmus és kollektívizmus küzdelmében ígérkezik. A tömeg az átlagos tanulók aszcendizmusa számára is követeli a gimnáziumot, ehhez kívánja alakíttatni a tantervet, a tantárgyakat. A klasszikus nyelveket csak a kultúrpolitikusok és a célkitűzés egyetemi vonatkozása tartják. A tömeg gyűlöli a szelekciót. Inkább a humánus tárgyak kerültek a kollektív gondolat hatása alá, pedig ezek teljesen az individualizmuson épültek fel. Viszont a tanítás módszerében az individuális szempont erősödik. E küzdelemben egyelőre a gimnázium keretei a régiiek, a tartalom azonban lassan módosul.

A gimnázium egyik feladata a társadalmi kiválogatás. Ezt a munkáját erősen akadályozza az osztályozásnak a társadalmi elhelyezkedésre való hatása. A gimnázium átalakul, meg kell őriznie eredeti hivatását,

hogy a szellemi értékeket továbbadja, de nem zárkozhatik el új feladatok elől sem. Ezeket is áldozat nélkül megoldhatja, ha biztosítani tudja az egyén külső és belső (lelki) életének harmóniáját és kötelességtudásra fog nevelni.

Sz. Gy.

MAGYAR GAZDÁK SZEMLÉJE 1935 június.

Hartyáni Zoltán: *A népnevelés magyar szabású rendje.*

A szerző nem először szól hozzá iskolapolitikánk kérdéséhez s kritikája figyelemreméltó, mert szempontjai a magyar szellemű demokrácia és a reális népművelés célkitűzéseit szolgálják. Elvi ellensége a múlt század közepe óta kifejlődött s a szerző szerint erősen német lelkületet tükröző iskolarendszerünknek. Népiskolánk — írja — nem biztosítja kellőképpen a minden magyart minden magyarral összekapcsoló homogén alpműveltséget, mert felsőbb tagozata nem vonja be a magasabb néprétegek gyermekeit. Ezért a közép- vagy középfokú iskolák számának növelése csak a szellemi proletariátus vészes szaporítását jelentené. Főgondolata, hogy a népiskola *hat* osztályát minden magyar gyermek elvégezze és együtt végezze el s csak a 13. évben kerülhessen valaki — felvételi vizsga alapján — középiskolába. Aki nem ide való, az a háromévfolyamos felső népiskolába kerüljön, abba az iskolába, amely a szerző elgondolása szerint a mai polgári iskolával olvadna össze, de azzal a különbséggel, hogy nem emelné ki a tanulót társadalmi köréből a «művelt középosztályba», hanem a gyakorlati ember számára adna általános ismereteket.

A szerző elképzelése a hat évfolyamú kötelező elemiiskola felett épülő háromévfolyamos felső nép- és háromévfolyamos szakiskolákkal, valamint a hatévfolyamos középiskolával igen tetszetős és elméleti érvekkel is jól megokolható. Helyesen mutat rá arra is, hogy mezőgazdasági és ipari szakiskoláink költséges és ki nem használt intézetek, amelyeknek voltaképpen a kultuszminisztérium kezében volna a helyük.¹

A szerző előtt a homogén alpműveltség követelménye lebeg s valóban nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy a serdülő korig tartó együttnevelésnek mind kulturális, mind az osztályszellem gyengítése tekintetében igen nagy jelentősége és hivatása volna.

Az a reményünk, hogy az 1935. évi VI. t.-c. több vonatkozásban máris előkészíti az útját azoknak az iskolaszervezeti reformoknak, amelyet — Hartyáni elgondolása szerint is — a nemzeti közszellem erősítését fogják szolgálni.

Sz. Gy.

¹ Azóta az ipari szakiskolák már át is kerültek a közoktatási tárcához.